

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ
ДРУШТВО ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ МАРКЕТИНГА

БИБЛИОТЕКА
ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Главни и одговорни уредник
Др Небојша Кузмановић

Уредник
Ивана Гачић

Рецензенти
Др Вељко Ђурић Мишина
Др Бојан Симић

Илустратор
Никола Вукосављевић, академски вајар

Дизајн корица
Павле Бајазет

Предраг Илић

СТЕПИНАЦ
И
ГЕНОЦИД НАД СРБИМА
У НДХ

II том

Геноцид над Србима у НДХ

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

Нови Сад – Београд, 2024.

САДРЖАЈ

*О геноциду уопште	1
1. Априлски рат, разбијање Југославије и стварање НДХ	4
2. Злочиначки карактер усташког покрета и усташке државе	12
2.1. „Нож, револвер, бомба и паклени stroj” – усташки идоли и симболи	16
2.2. „Усташко Јеванђеље”: „зуб за главу, за главу – десет глава!”	19
2.3. „Не презајмо пред ничим!” – против Срба све је дозвољено	20
2.4. У хрватској држави треба уклонити српски етнички клин	24
2.5. Срби „сви до једнога морају бити побијени!”	25
3. Припреме усташа за извршење геноцида над Србима	30
3.1. Почетак пропагандне кампање против Срба у НДХ	32
3.1.1. Срби – вековни непријатељи хрватског народа	35
3.1.2. „Браћо Муслимани! Окрените оружје на наше непријатеље Србе!”	36
3.1.3. „Страшни злочини српске војске”	39
3.1.4. Павелић: „Ми немамо никакве везе са Србима. Ми нисмо Славени”	41
3.1.5. „Задња опомена српским пљачкашима и терористима”	44
3.1.6. „Руља српских морнара”	46
3.1.7. О Србима све најгоре – образац „Hrvatskog Naroda”	50
3.1.8. Први говор Анте Павелића против непријатеља хрватског народа	56
3.1.9. „Сада је хрватски народ господар, а све друго ће бити његовим предметом!”	58
3.1.10. „Умјетник” и доглавник Мило Будак – „апостол” мржње према Србима	61
3.1.11. Православци треба да напусте НДХ	63
3.1.12. „Ми смо не само два народа, него и двадесет два свијета”	66

3.1.13. „Срби – злочиначка пасмина! Кољимо их, убијмо их, протерујмо их!”	69
3.1.14. „Нема те методе, коју ми ... нећемо употријебити да ову земљу очистимо од Срба”	72
3.1.15. Радио-емисија „За Дом спремни!” – расадник мржње и злочинства	75
3.1.16. У НДХ „нема српског народа, нема тзв. Српске православне цркве”	78
3.2. Законско регулисање терора над Србима и административно-управне мере према њима	80
3.2.1. „Законска одредба за обрану народа и државе”	81
3.2.2. Отпуштање Срба из полиције и других државних органа – Одузимање имовине добровољцима и Соколу Југославије – Распуштање југословенских, српских и јеврејских друштава	84
3.2.3. Забрана ћирилице и антијеврејско расно законодавство	86
3.2.4. Полицијски час за Србе и изгон Срба и Јевреја из северног дела Загреба	89
3.2.5. „Са Црногорцима се не смије поступати као са Србима”	90
3.2.6. Бела трака за „православце” у Пожеги – Виктор Гутић отворено најављује економско уништење Срба	92
3.2.7. Спаљивање српских књига у Винковцима и Пожеги – „Чишћење” друштвених организација од Срба	94
3.2.8. Претња Србима и у Санџаку – Србима и Јеврејима забрањено посећивање бања и ношење фесова – У Вирју, Јевреји морају да носе жуте траке, а православни црвене	96
3.2.9. Отворене претње Србима и репресија према њима	98
3.3. Формирање репресивног апарата НДХ за провођење геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима	104
3.3.1. Преузимање загребачке полиције од стране усташа	106
3.3.2. Преузимање бановинске жандармерије од стране усташа	111
3.3.3. Стварање усташке војске	114
3.3.4. Изградња специјалног судског система НДХ	119
4. Основни видови геноцида над Србима у НДХ	121
4. 1. Присилно исељавање Срба из НДХ	125
4.1.1. Оснивање Завода за колонизацију	130
4.1.2. Регионалне акције присилног исељавања и пресељавања Срба	133
4.1.3. Уграђивање усташког плана за присилно исељавање Срба из НДХ у немачке планове присилног исељавања Словенаца из Доње Штајерске, Горењске и Коруске	139

4.1.4. Оснивање и деловање Државног равнатељства за понову (ДРП) .	146
4.2. Физичке ликвидације Срба у НДХ – најтежи и најсвирепији вид геноцида	169
4.2.1. Хапшење, затварање и убијање Срба од првих дана НДХ – терор усташке државе као најавна геноцида	171
4.2.2. Први масовни злочини над српским цивилима у НДХ – 17. и 18. априла 1941.	176
4.2.3. Први масакр Срба у НДХ – Гудовац, 28. априла 1941.	182
4.2.4. Ескалација државног терора у геноцид над Србима у току маја 1941.	190
4.2.5. Масакр Срба у Хрватском Благају 9. и 10. маја 1941.	193
4.2.6. Први масакр Срба у Глини 12/13. маја и други усташки злочини .	198
4.2.7. Размах геноцида над Србима у јуну 1941.	208
4.2.8. Хитлеров подстицај усташком геноциду над Србима – почетак масовног убијања српске деце и жена	212
4.2.9. Напад Немачке на СССР и даља ескалација усташког геноцида над Србима	230
4.2.10. Оснивање логора смрти у Јадовном и на Пагу	241
4.2.11. Геноцидно дивљање усташа у јулу 1941.	249
4.2.12. Усташка ретроспектива видовданског узимања Срба за таоце . .	255
4.2.13. Хапшење и страдање горњокарловачког епископа Саве и његових сарадника	261
4.2.14. Масакри Срба у Банском Грабовцу, Личком Петровом Селу, Бихаћу, Кључу, Доњем Лапцу, Ливну, Босанској Крупи	264
4.2.15. Покољ Срба у глинској Православној цркви 29. јула 1941.	273
4.2.16. Погром Срба у августу 1941. – кулминација геноцида у току 1941.	281
4.2.17. Домобрани хапсе, усташе кољу – реке пуне лешева Срба	286
4.2.18. Усташка зверства у Пребиловцима, Слуњу, Госпићу...	291
4.2.19. Крваво гашење логора у Јадовном и на Пагу	306
4.2.20. Масакр Срба у срезу Ливно и усташки фратар Срећко Перић . .	317
4.3. Уништење СПЦ и насилно покатоличавање Срба у НДХ	322
4.3.1. Најаве уништења СПЦ у НДХ	326
4.3.2. „Превођење”, „преверавање”, „верски прелази”, „покрштавање”, „прекрштавање”, „католичење”, „покатоличавање” (?)	335
4.3.3. Кад је почело насилно покатоличавање Срба у НДХ?	337
4.3.4. Појединачне и породичне молбе Срба за прелазак у РКЦ пре 5. маја 1941.	344
4.3.5. Почетак масовног покатоличавања Срба у НДХ	348

4.3.6. Сведочења избеглих Срба о притисцима за покатоличавање	350
4.3.7. Ефекти масовног насилног покатоличавања Срба у НДХ у току 1941.	360
5. Закључна разматрања о усташком геноциду над Србима у НДХ у току 1941.	364
5.1. Шта су све доживљавали Срби у НДХ у првим месецима њеног постојања?	366
5.2. Бројчани биланс усташког геноцида над Србима у току 1941. године	373

СКРАЋЕНИЦЕ

- AB – Архив Војводине
ADSS – „Actes et documents du Saint Siege relatifs a la Seconde guerre mondial, I-XI, Vatican, 1967-1975.” (АДСС – „Акти и документи Свете Столице о Другом светском рату”)
AJ – Архив Југославије, Београд
АСПЦ – Архив Српске православне цркве (СПЦ), Београд
АРС – Архив Републике Српске, Бања Лука
BAS – „Blaženi Alojzije Stepinac. Svjedok Evanđelja ljubavi prema dokumentima i svjedočanstvima prije, za vrijeme i nakon Drugoga svjetskog rata” (прir. Juraj Batelja), 1-3, Zagreb 2010.
БиХ – Босна и Херцеговина
БК – Бискупска конференција (Бискупске конференције)
БКЈ – Бискупска конференција Југославије
БКХ – Бискупска конференција Хрватске
вел. сл. – велико слово
ВКБ – Велико крижарско братство
ВКС – Велико крижарско сестринство
влч. – велечасни
ВМРО – Внатрешна македонска револуционерна организација
GBBS – „Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske”, Đakovo
ГС – Генерална скупштина ОУН
ГСПП – „Гласник Српске православне патријаршије”, Београд
ДФЈ – Демократска Федеративна Југославија
ДИПУ – Државни Извјештајни и Промичбени Уред (НДХ)
DNP – „Dokumenti nedavne prošlosti”, Zagreb
DPRZ – „Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera” (прir. J. Horvat i Z. Štambuk), Zagreb 1946.
ДРП – Државно равнатељство (НДХ) за понову
ДС – Демократска странка

ДСВ – Државни секретаријат Ватикана (одн. Свете Столице)
ЕЈ – „Enciklopedija Jugoslavije”, JLZ, Zagreb
ЕНРК – „Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture”, Zagreb
ЖРО – Жупска редарствена област
ЗКРЗ – Земаљска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача
ИВЗ – Исламска верска заједница, Сарајево
ИНИС – Институт за новију историју, Београд
ИСИ – Институт за савремену историју, Београд
ЈАЗУ – Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
ЈЛЗ – Jugoslovenski leksikografski zavod, Zagreb
ЈМО – Југословенска муслиманска организација
ЈНС – Југословенска национална странка
ЈРЗ – Југословенска радикална заједница
југослав. – југославенски (југословенски)
КА – Католичка акција
катол. – католички
КБФ – Католички богословни факултет, Загреб
КЈ – Краљевина Југославија
КЛ – *Katolički List*, Zagreb
КПЈ – Комунистичка партија Југославије
КПХ – Комунистичка партија Хрватске
КСХС – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца
КТ – *Katolički tjednik*, Sarajevo
МВП – Министарство вањских послова НДХ
МЕП – „Мала енциклопедија Просвета”, Београд
МИНОРЕС – Министарство оружаних снага НДХ
МИП – Министарство иностраних послова КЈ, Београд
МЖГ – Музеј жртава геноцида, Београд
МХ – Matica Hrvatska, Zagreb
НАЗ – Надбискупски архив Загреб
НДХ – Независна Држава Хрватска
НОБ – Народноослободилачка борба
НОР – Народноослободилачки рат
НРХ – Народна Република Хрватска
NSSH – „Nadbiskup Stepinac i Srbi u Hrvatskoj u kontekstu Drugoga svjetskog rata i poraća”, zbornik radova, Zagreb, 2016.
НН – „Nova Hrvatska”, Zagreb
НН – „Narodne Novine”, Zagreb
ориг. – оригинал

ОЗН-а – Одељење за заштиту народа ДФЈ
ОУН – Организација Уједињених нација
РЕ – *Politička enciklopedija*, Београд
пресв. – пресветли, пресвијетли
преузв. – преузвишени
преч. – пречасни
ПТБ – Поглавникова тјелесна бојна
ПТС – Поглавников тјелесни сдруг (здруг)
РАВСИГУР – Равнатељство за јавни ред и сигурност НДХ
РКЦ – Римокатоличка црква
ркт. – римокатолички
РПЦ – Руска православна црква
РС – Република Србија
РСУП – Републички секретаријат за унутрашње послове
РТЗ – Радио-телевизија Загреб
РТС – Радио-телевизија Србије
РУР – Равнатељство усташког редарства НДХ
САБХ – Савез антифашистичких бораца Хрватске
САД – Сједињене Америчке Државе
САНУ – Српска академика наука и уметности
SVNZ – „Službeni vjesnik nadbiskupije zagrebačke”, Zagreb
СДБ – Служба државне безбедности СФРЈ
СДК – Сељачко-демократска коалиција
СДС – Самостална демократска странка
СДС – Служба државне сигурности СР Хрватске
СФРЈ – Социјалистичка Федеративна Република Југославија
СХС – (Краљевина) Срба, Хрвата и Словенаца
SKE – „Suvremena katolička enciklopedija”, Split, 1998.
СКЈ – Соко Краљевине Југославије
СКЈ – Савез комуниста Југославије
СКОЈ – Савез комунистичке омладине Југославије
СЛС – Словенска људска странка
SNS – „Sarajevski Novi List”, Sarajevo
СПЦ – Српска православна црква
СРХ – Социјалистичка Република Хрватска
ССП – Старчевићева странка права
СССР – Савез Совјетских Социјалистичких Република
СУБНОР – Савез удружења бораца Народноослободилачког рата
УДБ-а – Управа државне безбедности ФНРЈ
УХРО – Усташа – хрватска револуционарна организација

ФНРЈ – Федеративна Народна Република Југославија
ХДНУ – Хрватски Државни Новински Уред, Загреб
НГ – „Hrvatski Glas”, Zagreb
ХИС – Хрватска Извјештајна Служба, Загреб
НЛ – „Hrvatski List”, Osijek
НН – „Hrvatski Narod”, Zagreb
НО – „Hrvatska Obrana”, Đakovo
ХОП – Хрватски ослободилачки покрет
ХПС – Хрватска пучка странка
НРТ – Hrvatska radio-televizija
НС – „Hrvatska Straža”, Zagreb
ХСС – Хрватска сељачка странка
ССР – „Croatica christiana periodyca”, Zagreb
ЧСП – Чиста странка права
ЉСП – „Časopis za suvremenu istoriju”, Zagreb

*О ГЕНОЦИДУ УОПШТЕ

Пошто је геноцид централна тема овог дела књиге, а у правној и политичкој пракси се он често меша са неким другим појавама и појмовима, неопходно је да се овде укаже на то шта је геноцид и који су његови основни елементи.

Геноцид је најтеже и најпознатије међународно кривично дело, злочин над злочинима. Најкраће речено, под њим се подразумева **намерно и систематско уништавање неке националне, расне, верске или етничке групе** или ускраћивање права на опстанак таквим људским групама. Термин „геноцид” сковао је 1944. Рафаел Лемкин, пољски Јеврејин, који је био саветник Министарства рата САД у току Другог светског рата. Да би описао смишљено настојање да се уништи неки народ, Лемкин је сковао сложеницу од две речи: грчке именице „генос” – род, племе, народ и латинског глагола „caedere” или „occidere” – убити, сећи.¹ Две године касније, Генерална скупштина ОУН је на свом првом заседању усвојила тај термин и прогласила геноцид међународним кривичним делом, Резолуцијом бр. 96, од 11. 12. 1946. У тој резолуцији је речено да геноцид „потреса људску савест, наноси велике губитке човечанству, које је услед тога лишено културних и других доприноса ових људских група, и противи се моралним законима, као и духу и циљевима УН”.²

Организација уједињених народа (ОУН) је, дакле, већ на самом почетку свог рада изјавила да овај злочин осуђује читав цивилизовани свет и да је његово кажњавање ствар од међународног интереса, да „главни извршиоци, као и њихови саучесници, треба да буду кажњени, без обзира на то да ли је реч о приватним лицима, јавним службени-
.....

¹ Значајно је поменути чињеницу да се у једној од више студији случаја на којима је Лемкин засновао свој концепт геноцида експлицитно истиче да је у НДХ почињена таква врста злочина над Јеврејима и Србима.

² *Pravni leksikon*, Savremena administracija, Beograd 1970, 295–296.

цима или државницима, и без обзира на то да ли је злочин почињен из верских, расних, политичких или ма каквих других разлога”. Државе чланице су позване да донесу законодавне мере у циљу спречавања и кажњавања злочина геноцида и препоручено је у том циљу организовање сарадње између држава.

После две године припрема, на III заседању Генералне скупштине ОУН усвојена је 9. 12. 1948. Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида (Резолуција бр. 260). Овом приликом је дата нова дефиниција злочина геноцида, која набраја дела која чине геноцид „у намери да се у целости или делимично уништи нека национална, етничка, расна или религиозна група као таква: (1) убиство чланова групе; (2) тешка повреда физичког или душевног интегритета чланова групе; (3) намерно подвргавање групе животним условима срачунатим на њено потпуно или делимично физичко уништење; (4) мере с циљем да се спречавају порођаји у оквиру групе; (5) принудно преношење деце те групе у другу групу”. Овом дефиницијом појам геноцида се јасније одређује, што олакшава ефикаснију међународну борбу против геноцида, али у исто време садржи све оне опасности дефиниција са таксативним набрајањем дела (опасност да неко дело не буде обухваћено или предвиђено). Геноцид може да изврши појединац, група или влада против сопственог или неког другог народа, за време мира или рата. Недостатак ове Конвенције је то што се у њој изричито не прихвата начело, садржано у Нирнбершким принципима, да деловање на основу унутрашњег правног прописа или наређења претпостављених не ослобађа кривице. Поред извођења криваца пред националне судове предвиђен је и поступак пред међународним кривичним судом (чл. 6), као и право сваке државе уговорнице да упозори надлежне органе ОУН у циљу пречавања и сузбијања. На исти начин ово међународно кривично дело дефинисано је и неким другим међународним документима, међу којима је посебно важан Статут Међународног кривичног суда (потписан 1998, а ступио на снагу 2002). Значајно је усвајање одредбе да се за извршиоце злочина геноцида не може одбити екстрадиција с мотивацијом да је у конкретном случају у питању политички злочин.

Југославија је 1950. међу првим државама ратификовала Конвенцију о геноциду, без резерве и обезбедила до краја њену примену.

Вишедеценијска пракса тумачења и суђења за злочине геноцида показала је да се појам геноцида врло често злоупотребљава или меша са неким другим сличним појавама. Тако је уочено да се неоправдано проширује на неке друге појаве, односно да се геноцидом проглашавају

ситуације које су противправне, неморалне и нехумане, али нису геноцид. Такође се дешава да се геноцид меша са кривичним делима против човечности, као и са појмом масакра, тј. кланице, који само личе на геноцид, али нису геноцид. Због тога се у теорији међународног кривичног права наглашава да је за постојање овог међународног кривичног дела потребно испуњење неколико услова: 1) да је реч искључиво о неком од дела изричито наведених у чл. 2 Конвенције; 2) да су та дела учињена са циљем потпуног или делимичног уништења односне групе (тј. да постоји *намера* биолошког уништења групе или њеног дела) и, 3) да је реч о покушају уништења не било које већ само националне, етничке, расне или верске групе.

Најважније је подвући да **геноцида нема без геноцидне намере**, која претходи самом чину уништења неке групе. То је тзв. *dolus specialis* – посебна намера. Она мора да буде усмерена ка уништењу групе као такве. Да би се доказало да је неко дело геноцид потребно је утврдити и доказати да су одређене радње предузете у намери потпуног или делимичног уништења одговарајуће групе. Ако нема такве намере, онда је у питању неко друго кривично дело (ратни злочин, злочин против човечности, хомицид или масовно политичко убиство), а не геноцид. Геноциду су, рецимо, врло слична масовна политичка убиства, али између та два дела постоји формална разлика. Политичка убиства се врше над одабраним политичким личностима, да би се њиховом ликвидацијом освојила или задржала власт. А геноцид подразумева масовно уништење невиних људи, и то не због неких дела која су починили, већ због једноставне чињенице да припадају некој групи.

Иако геноцид, према Конвенцији ОУН из 1948, има за коначни циљ биолошко уништење неке групе, он се скоро никада не своди само на физичко убијање њених припадника. Геноцид, наиме, подразумева организоване и систематске нападе не само на физички него и на духовни интегритет припадника нападнуте групе. То значи да физичкој ликвидацији претходе напади на духовни и културни идентитет жртава – њихова демонизација и дехуманизација, ограничавање или укидање основних људских права и слобода, као и права на коришћење сопственог језика или писма и, уопште, културног наслеђа, разарање културних и духовних установа (библиотека, школа, музеја, културно-уметничких друштава, црквених објеката) итд. Често подразумева и пљачку или уништавање економских потенцијала нападнуте групе. **Геноцид је, дакле, процес**, који отпочиње у нечијим главама и намерама, а који се припрема, отпочиње, развија и реализује кроз читав низ осмишљених

и синхронизованих активности великог броја људи (организованих у посебне групе, организације или државе) и који траје релативно дуго време. Пошто има или може да има најтеже могуће последице по одређене људске групе и по човечанство у целини, за њега се с пуним правом каже да је злочин над злочинима.

У усташкој НДХ – верном сателиту нацистичке Немачке и фашистичке Италије, извршена су од 1941. до 1945. три међусобно повезана и испреплетена геноцида – над Србима, Јеврејима и Ромима. За та три геноцида познати немачко-британски историчар Александер Корб употребио је недавно термин „увезани геноциди”, па ће се тај термин, као оригиналан, употребљавати и у овој књизи.

1. Априлски рат, разбијање Југославије и стварање НДХ

Почетак Другог светског рата, 1. септембра 1939, затекао је Краљевину Југославију у врло неповољном међународном положају. Економски неразвијена и зависна од страног капитала, она је на унутрашњем плану била растрзана многобројним националним, верским, класним и другим противречностима. Водеће националне буржоазије (српска, хрватска и словеначка) и њихове политичке елите водиле су рачуна преваходно о сопственим интересима, улазећи у непрестане међусобне спорове и сукобе и завађајући широке народне масе. После тешког изласка из Велике економске кризе земља се стално суочавала за различитим политичким кризама и конфликтима, не налазећи начина да успостави неопходно јединство и политичку стабилност. На спољнополитичком плану Југославија је била још у горем положају. После Аншлуса Аустрије, односно њеног прикључења нацистичкој Немачкој, марта 1938, и италијанске агресије на Албанију, априла 1939, Југославија се нашла у окружењу двеју све јачих и све агресивнијих сила и њихових савезника (Мађарске, Румуније и Бугарске). Још од раније економски веома зависна од Немачке, Југославија је, силом прилика, своју спољну политику све више усклађивала са политиком те земље и њене савезнице Италије – две земље које су се најгласније залагале за ревизију Версајског система у Европи и за нову расподелу моћи и у Европи и у свету. Због тога је Југославија признала и Аншлус Аустрије и анектирање Албаније Италији, а на почетку Другог светског рата прогласила своју војну неутралност.

После освајања Пољске и њене поделе са Совјетским Савезом, септембра 1939, Хитлерова Немачка се окренула ка западу Европе и у току

1940. окупирала Данску, Норвешку, Белгију, Холандију, Луксембург и Француску. Претрпевши неуспех у покушају десанта на Енглеску, Хитлер се поново окренуо ка Источној Европи и Совјетском Савезу. У заповеднутим деловима Пољске, али и у Румунији, Немачка је стварала своје војне базе за напад на Совјетски Савез као и на британске поседе на Блиском Истоку. У склопу припрема за напад на Совјетски Савез Немачка је настојала да обезбеди мир на Балкану и несметано коришћење његових богатстава за немачку ратну индустрију. Због тога је, између осталог, вршила велики притисак на Југославију да се, попут Мађарске, Словачке, Румуније и Бугарске, прикључи Тројном пакту, који је имао за циљ стварање „Новог поретка” у свету. Немачке трупе су, иначе, у новембру 1940. ушле у Румунију, а почетком 1941. и у Бугарску.

У нади да ће уласком у Тројни пакт отклонити непосредну ратну опасност, влада Цветковић–Мачек је 25. марта 1941. потписала тај пакт. Два дана касније државним ударом групе проенглески оријентисаних високих официра у Београду, та влада је збачена са власти, а нову југословенску владу је формирао генерал Душан Симовић. Иако је у њој било неколико министара који су се залагали за ослањање Југославије на Немачку и иако је Симовићева влада изразила жељу за сарадњу са силама Осовине, као и спремност да поштује уговор о приступању Тројном пакту, Хитлер је био бесан због ове промене. Схвативши је као својеврсну провокацију и издајство, он је истог дана, тј. 27. марта 1941, издао „Директиву 25”, у којој је Југославију прогласио непријатељем и наредио да је што пре треба уништити. Његов савезник Мусолини, који је годинама пре тога планирао напад на Југославију, са одушевљењем је поздравио његову одлуку, изразивши своју спремност за учешће у рату којим би Југославија била уништена, а Италија добила прилику да себи припоји њене западне делове.

Пред поноћ између 5. и 6. априла 1941. и у раним јутарњим часовима 6. априла Немачка је без објаве рата, напала Југославију са територија Мађарске, Румуније, Бугарске и некадашње Аустрије. Италија јој се прикључила 11. априла. Иако је југословенска влада прогласила Београд отвореним, тј. небрањеним, градом, Хитлер је одлучио да посебно казни тај град, па је на њега, 6. априла, извршен дивљачки напад из ваздуха, разорним и запаљивим бомбама, које су убиле неколико хиљада цивила и разрушиле град. Бомбардовани су и многи други југословенски градови, аеродроми, фабрике и комуникације. Окружена непријатељским земљама, а остављена на цедилу од Велике Британије (други ранији савезник, Француска, већ је била побеђена) и, у суштини,

неспремна за рат, Југославија је покушала да се брани од удруженог напада вишеструко надмоћнијих немачких, мађарских, бугарских и италијанских трупа. Мада је била наоружана застарелим оружјем, лоше опремљена и неадекватно припремљена за рат, њена војска је покушала да заустави бројније и технички супериорније непријатељске снаге, али у томе није успела. У томе су је у значајној мери омели отворено издајство, дезертирање и саботерски рад многих официра, као и војника хрватске националности и припадника немачке, мађарске, албанске и других националних мањина.³ После свега 12 дана она је капитулирала, а југословенска влада, заједно са малолетним краљем Петром, побегла је у иностранство.

У тренутку доношења одлуке да нападне и разбије Југославију, Хитлер није имао утврђен план о судбини Хрватске. У оквиру савезништва са Мусолинијевом Италијом, он је територију Хрватске признавао као италијанску интересну сферу, али, ипак, није био спреман да је у потпуности препусти Мусолинију. Најпре је планирао да Хрватску повеже са Мађарском, у чијим оквирима би она имала одређену аутономију. У складу са тим планом, сматрао је да Босну и Херцеговину треба укључити у границе будуће хрватске аутономије, одн. државе. У сваком случају, Хитлер је хтео да над том територијом задржи што већи утицај. Добро упознат са лошим стањем међунационалних односа у Краљевини Југославији, а посебно оних на српско-хрватским релацијама, Хитлер је у „Директиви 25” најавио успостављање аутономне хрватске јединице на територији окупиране и разбијене Југославије. Та је његова најјава разрађена „Директивом 31”, у којој је прецизирано да ће Хрватској

³ У чланку познатог клерофашисте и усташког новинара Анте Оршанића (1909–1959), под насловом „Улога Хрвата у слому балканске фронте. Војно обранбене запрехе балканске фронте”, пише, између осталог, и следеће: „она унутарња, револуционарна, рушилачка улога, тј. она улога, која је слом поспјешила не извана, као њемачка војска, него изнутра, тако да у току борбе и слома није ништа било у реду, ништа било на мјесту, и у право вријеме, ништа спремно и отпремљено у прави час, ништа пуцало у праве циљеве, ништа ишло камо треба и ништа извјештавало како треба, то је била она велика значајна и одговорна улога Хрвата у слому балканске фронте. У тој својој улози Хрвати су се ... управо беспримјерно показали ... Хрвати су у току рата активном борбом одоцрага, а Нијемци сприједја, ломили и коначно сломили Југославију ... Због тога ... Хрвати могу бити поносни, да су своју улогу у слому балканске фронте извели у духу традиције хрватских војничких подвига ...” („Hrvatska Smotra”, br. 9–10/41, 540–548). Иако је Оршанић овде намерно претерао у величању усташких заслуга у сламању отпора југословенске војске, ипак је оваква издајничка, односно саботерско-петоколонашка делатност на многим местима доводила до великих проблема у функционисању одбране, не само на хрватском делу југословенског фронта.

Београд у рушевинама после бомбардовања од 6. априла 1941.

бити дата независност. У складу са том његовом одлуком, немачки изасланици у Загребу су покушали да наговоре најпознатијег хрватског политичара и вођу ХСС-а др Влатка Мачека да прогласи отцепљење Хрватске од Југославије и да затражи немачку заштиту.⁴ То би Хитлеру могло да послужи као изговор за напад на Југославију и за њено разбијање. Иако је првих дана априла 1941. прихватио контакте са немачким емисарима, Мачек је, ипак, одбио ову понуду и ушао у Симовићеву владу као њен потпредседник. То је навело надлежне немачке службе да се са истим предлогом обрате једном од вођа усташког покрета у Хрватској и блиском сараднику Анте Павелића, бившем аустро-угарском потпуковнику Славку Кватернику. Иако тих дана није био у контакту са Павелићем и није могао да се консултује са њим, Кватерник је ту понуду прихватио оберучке.⁵ Пошто су немачки емисари успели да

⁴ Мачек Владко (Владимир, а често се пише и Влатко, 1879–1964), хрватски адвокат и политичар; после рањавања Стјепана Радића, у Скупштини у Београду, 28. јула 1928, постао председник најпознатије хрватске политичке партије, Хрватске сељачке странке (ХСС). После споразума са председником југословенске владе Драгишом Цветковићем, од 26. 8. 1939, о решавању тзв. хрватског питања, постао потпредседник југословенске владе.

⁵ Павелић Анте (1889–1959), хрватски адвокат и политичар; 1929. емигрирао из Југославије и основао екстремну националистичко-сепаратистичку, профашистичку и терористичку организацију, односно покрет „Усташа – Хрватска револуционарна организација” (УХРО). Ратни злочинац. Побеглао из Југославије 1945. Кватерник Славко (1878–1947), некадашњи аустроугарски потпуковник и пензионисани пуковник

убеде Мачека да се не супротставља проглашењу НДХ од стране усташа, Кватерник је, у договору са њима, а у Павелићево име, непосредно пре уласка немачких јединица у Загреб, 10. априла 1941, прогласио стварање Независне Државе Хрватске (НДХ).

То проглашење је било први корак у преузимању власти од стране усташа у оним деловима Хрватске које је већ освојила немачка војска, као и у онима којима се та војска победоносно приближавала. Иако је рат још увек трајао и нису се знале границе НДХ, Кватерник је објавио да престаје дотадашња власт Краљевине Југославије и Бановине Хрватске и да се, уместо ње, успоставља нова, усташка, власт. У очекивању скорог доласка Павелића, он је заједно са групом истакнутих усташа у Загребу одмах почео да предузима мере на стварању основних институција те власти, од централне до покрајинских. Као „замјеник Поглавника”, он издаје прве усташке наредбе, којима се приписивао карактер законских одредби. Већ сутрадан су загребачке „Narodne Novine” постале званично усташко гласило, у коме су објављени први акти С. Кватерника: „Закон о оснутку војске и морнарице Државе Хрватске” и „Закон о присези вјерности Држави Хрватској”. Првим актом је прецизирано да „војску и морнарицу” НДХ „сачињавају сви војни обвезници досадашње војске и морнарице Краљевине Југославије који су дана 1. студенога 1918. били завичајници у ма којој опћини, која је данас саставни дио Државе Хрватске или чији су очеви били тога дана завичајници тих опћина”. На другој страни, свима „који нису 1. студенога 1918. били завичајници” овим актом се одузима „значај војног лица, па им се на територију Државе Хрватске забрањује сваки наступ и рад у име војске и морнарице”, јер ће се такав рад сматрати „непријатељским чином против државе Хрватске”.⁶ Да би у тадашњој ратној ситуацији створио привид неке легалности и континуитета у смени власти, Кватерник је 11. априла 1941. издао наредбу по којој „до конституирања Владе Државе Хрватске” треба „све управне послове Државе Хрватске обављати надаље Одјели Банске власти”, тј. органи власти бивше Бановине Хрватске.⁷ Овим потезом он је, у ствари, ставио у службу малобројне усташке организације читав управно-административни апарат дотадашње Бановине Хрватске. То је, с једне стране, битно олакшало и убрзало преузимање власти

.....
војске КЈ. Агент немачке војнообавештајне службе и блиски сарадник Анте Павелића, као и његов син Еуген Дидо Кватерник.

⁶ Jelić-Butić Fikreta, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, SN Liber – Školska knjiga, Zagreb 1977, 75.

⁷ Исто.

у Хрватској од стране усташа, а, с друге, изузетно значајно утицало на брзо стварање институционалних, материјалних и кадровских основа за извођење планираног геноцида над Србима. Истог дана Кватерник је издао „Наредбу о успостављању и организацији Хрватског Усташког Надзорног Стожера” са седиштем у Загребу, чиме је легализовао вођство усташког покрета у земљи. Дан касније, 12. априла, Кватерник је у својству заменика Поглавника НДХ и „врховног заповједника цјелокупне оружане снаге Државе Хрватске”, формирао привремено „Хрватско државно водство”, на челу са познатим књижевником Милом Будаком и правником Мирком Пуком, његовим замеником.

Позивајући се на Мачекову изјаву на радију, којом се сагласио са проглашењем НДХ и позвао припаднике ХСС-а и читав хрватски народ на сарадњу са усташком влашћу, Кватерник је врло умешно искористио полувојне организације ХСС-а – Хрватску сељачку и грађанску заштиту (ХСЗ/ХГЗ). Будући да су се у те организације усташе веома успешно инфилтрирале још за време КЈ, оне су се од првог дана проглашења НДХ ставиле у њихову службу и фактички одиграле улогу њихове оружане силе приликом преузимања власти у првим данима и недељама НДХ. Усташе су већ 10. априла преузеле позиције у загребачкој полицији, пошто је Рикард Викерт побегао из Загреба чим је схватио да ће власт преузети они које је до тада гонио. Тринаестог априла 1941, Милован Жанић је, у својству „повјереника за унутарње послове”, издао „Проглас о успостави Хрватског оружничког заповједништва”, чиме је и жандармерију ставио у службу НДХ.

Тако је, захваљујући доласку немачких трупа, Мачековом прогласу и свом предратном субверзивном раду, малобројна, али добро организована група усташа у земљи преузела власт у већини градова континенталне Хрватске. Тиме је Павелићу био олакшан долазак у Хрватску и преузимање власти у њој.

Павелић је, иначе, као Мусолинијев експонент, годинама таворио у Италији, заједно са још око 250 највернијих усташа, жељно ишчекујући наговештени италијански напад на Југославију и прилику да заједно са италијанском војском уђе у Загреб и створи марионетску хрватску државу. После договора са Хитлером о нападу на Југославију, Мусолини је, коначно, 29. марта 1941. позвао Павелића и обавестио га да је дошло време за остварење њихове заједничке акције. Закључивши да је потребно да се што пре окупе на једном месту сви усташки емигранти распршени по различитим деловима Италије, они су се одмах дали на тај посао. После успешног окупљања, Италијани су их 11. априла 1941.

Анте Павелић (1889–1959),
поглавник НДХ

превезли из Пистоје према Трсту, а онда, преко Ријеке и Сушака према Карловцу. У Карловац су стигли 13. априла увече, али им Италијани нису дозволили да одмах наставе за Загреб, све док Павелић није још једном, пред специјалним Мусолинијевим емисаром, потврдио своје раније обећање да ће признати италијанску власт у Далмацији и Боки Которској. Тако је Павелић у Загреб дошао тек 15. априла 1941, и тада преузео власт у НДХ.

Формално преузимање власти од стране Павелића било је озваничено издавањем „Одредбе о именовану Прве Хрватске владе”, 16. априла 1941. Означивши себе као „Поглавника НДХ”, Павелић је у тој влади заузео место председника и министра иностраних послова.

Остали чланови владе били су: Осман Куленовић (потпредседник), Славко Кватерник (заменик поглавника, заповедник војске и министар хрватског домобранства), Мирко Пук (министар правосуђа), Андрија Артуковић (министар унутрашњих послова), Иван Петрић (министар здравства), Ловро Сушић (министар народног gospodarства; тј. економије), Миле Будак (министар богоштовља и наставе), Ивица Фрковић (министар шума и руда), Јозо Думанцић (министар удружбе, тј. за социјална питања) и Милован Жанић (министар Законодавног поверенства). За тему ове књиге потребно је нагласити да је и пре стварања НДХ надбискуп Степинац лично познавао неколико најзначајнијих личности ове владе – М. Будака, М. Пука и С. Кватерника – и да је врло брзо после именовања Павелићеве владе упознао и самог Павелића и све друге чланове његове владе, и скоро са свима успоставио врло блиске и пријатељске контакте (о чему ће више речи бити у трећем тому ове књиге). Територија НДХ је, иначе, била подељена у две окупационе сфере – немачку и италијанску. Линија поделе њихових сфера у НДХ је ишла од Самобора, код Загреба, преко Глине, Босанског Новог, Санског Моста, Мркоњић града, Доњег Вакуфа и Битовње, до Трескавице. Мада

су биле савезнице, Немачка и Италија су од 1941. до капитулације Италије 1943. исказивале отворено или прикривено ривалство око доминације у НДХ и над њом.

Иако је и после оснивања НДХ Хитлер формално признавао првенство италијанских интереса на њеној територији, Немачка је, као јачи партнер Осовине, одлучила да НДХ треба да јој буде главни ослонац на Балкану у оквиру будућег „Новог поретка” у Европи и гарант да се Југославија неће обновити у свом ранијем облику. Римским уговорима од 18. маја 1941, НДХ је формално ушла у италијанску интересну сферу, али је стварно она била укључена у привредни и политички систем Трећег Рајха. То се видело из чињенице да је немачка војска, у својој окупационој сфери, значајно утицала на сав привредни живот, експлоатацију руда, шума, саобраћај и др. Притом је, наравно, поступала искључиво према интересима немачке ратне привреде. Независна Држава Хрватска се, иначе, посебним уговором обавезала да ће Немачкој лифировати радну снагу ради укључивања у немачку привреду.

Без обзира на то што је била створена вољом двеју фашистичких сила и била, у крајњој линији, средство њихове доминације, експлоатације и манипулације на западном Балкану, НДХ није била обична колаборационистичка држава, већ специфичан облик полусуверене државе, са много независности у унутрашњим пословима и са ограниченом независношћу на спољнополитичком плану.⁸ Она је склапала међународне уговоре и одржавала дипломатске односе са једним бројем суверених и полусуверених држава. Са становишта међународног јавног права, НДХ је била заједнички протекторат Италије и Немачке. Иако је Анте Павелић био дугогодишњи италијански штићеник и политички дужник, он је врло брзо по преузимању власти у НДХ увидео да је Немачка много моћнија од Италије и одмах се окренуо према њој. С друге стране, Хитлер је дозволио Павелићу да у НДХ изгради специфичан и релативно самосталан нацистички режим, који је третирао као савезнички и са којим је склопио споразум о сарадњи. Само се по себи подразумева да је у овом савезничком односу Немачка била неоспорно јачи партнер и да је зато одлучујуће утицала на уклапање НДХ у тзв.

.....
⁸ О различитом гледању на државност НДХ в. у: Jonjić Tomislav, „Pitanje državnosti Nezavisne Države Hrvatske”, ČSP, 3/11, 667–698; Stanley G. Paine, „Независна Држава Хрватска у упоредној перспективи”, у зборнику радова *Независна Држава Хрватска 1941.-1945.*, Аlinea, Загреб 2009, 21–28; Đurić Vladimir – Stanić Miloš, „Државно правни карактер Независне Државе Хрватске”, у зборнику *Pravo na nezaborav*, Београд 2017, 82–94; *Правни поредак НДХ*, зборник радова, Правни факултет у Београду, Београд 2018.

Нови европски поредак и на њену спољнополитичку оријентацију. Немачка је тај свој утицај искористила за безобзирну експлоатацију рудног богатства НДХ, одн. хрватских шума, саобраћајне инфраструктуре, житница и радне снаге за потребе своје ратне привреде.

Да би задовољиле великохрватске претензије усташа, силе Осовине су у НДХ укључиле Босну и Херцеговину и део Срема (укључујући и Земун). Границе НДХ према Немачкој и Италији су биле регулисане посебним међудржавним уговорима. Трећи Рајх је анектирао део Словеније, па је ту успостављена хрватско-немачка граница, а Италија је, уз раније окупиране делове Хрватске (Истру, Ријеку, Кварнерски архипелаг, Задар и његово залеђе), сада добила и најбоље делове Далмације, сем Сплита и Дубровника. Што се тиче источних граница НДХ, Хитлер је дозволио да се оне одреде углавном према захтевима усташа, па је та граница успостављена на Дрини и у Срему. После тзв. Римских уговора између Италије и НДХ, у НДХ је живело око шест милиона становника. Од тога је Хрвата било око три милиона, Срба близу два милиона, босанских Муслимана између 500 и 800 хиљада, Немаца (фолксдојчера) 140.000, Мађара 70.000, Јевреја 35-36.000 (а према неким налазима, око 39.000) и осталих националности (Словенаца, Чеха, Словака и Украјинаца) око 150.000.⁹

Павелић се одмах по доласку у Загреб прогласио носиоцем врховне власти у њој и завео отворену диктатуру наци-фашистичког типа. Он је био владар неограничен уставом. Његова воља је била закон у држави, коју је третирао као свој посед. Од својих сабораца у емиграцији и заклетих предратних усташа у Хрватској формирао је Усташку војницу, тј. усташке војне јединице, које су имале карактер партијске војске, по узору на фашистичке земље. Та малобојна, али Павелићу фанатично одана војска, била је главни ослонац усташке власти. Други, регуларни део оружаних снага, чинило је домобранство, тј. многобројне домобранске јединице, углавном од мобилисаног становништва хрватске и муслиманске националности.

2. Злочиначки карактер усташког покрета и усташке државе

Стицајем историјских околности, на чело НДХ није дошла најјача и најпознатија хрватска политичка партија – Мачеков ХСС – већ један екстремно националистички и терористички покрет, који је у Хрватској

.....
⁹ Sabrina P. Ramet, „Независна Држава Хрватска – Увод”, у зборнику радова *Независна Држава Хрватска 1941–1945*, 12.

имао врло мало организованих чланова и релативно слаб политички утицај. Неприкосновени вођа тог покрета, поглавник Анте Павелић, живео је већ 12 година у емиграцији. Он се врло брзо после одласка из Југославије (1929) наметнуо као кључна личност франковачке емиграције, састављене из неколико мањих група у Аустрији, Немачкој, Мађарској и Италији. Добивши пуну и скоро отворену подршку за своју сепаратистичку, односно антијугословенску, политику од Бенита Мусолинија, он је после 1931. у Италији инсталирао центар свог покрета, Главни усташки стан (ГУС) и почео да организује посебне логоре за своје малобројне, али екстремне присталице, у којима су се они обучавали за терористичку, диверзантску и војну активност. У првом таквом логору у Бовењу (покрајина Бреша) било је у почетку само 10–15 емиграната, али се касније њихов број утростручио. Сличне логоре Павелић је касније организовао и у неким другим местима Италије, као и у Мађарској (Јанка Пуста). После организовања Марсељског атентата, октобра 1934, Павелић је у логорима у Италији имао већ неколико стотина наоружаних терориста, да би 1937. тај број прешао цифру од пола хиљаде.

Будући да је свој покрет организовао и развијао у доброј мери по угледу на Мусолинијев фашистички и Хитлеров нацистички покрет, и Павелић је, као и његови узори, неговао наглашен култ насиља и оружја, припремајући своје присталице најпре за вршење терористичких аката, а затим и за организовање оружаних упада на територију Југославије и покретање оружаног устанка, с циљем отцепљења Хрватске од Југославије. У планирању свих тих насилних активности, а посебно устанка на територији КЈ, он је, наравно, рачунао са пуном подршком Мусолинијеве Италије.

Када је у питању идеологија усташког покрета, има аутора који тврде да је тај покрет започео своју активност без „икакве разрађене доктрине – као радикална националистичка терористичка организација, слична ВМРО-у” (тј. Унутрашњој македонској револуционарној организацији – нап. П. И.).¹⁰ Ова тврдња не одговара истини и вероватно је последица недовољног познавања предисторије тог покрета и идеолошких опредељења Анте Павелића. Творац усташког покрета је, на име, од својих почетака у политици био следбеник националистичких идеја Анте Старчевића (1823–1896) и Еугена Кватерника (1825–1871), оснивача једне од најстаријих и најпознатијих хрватских политичких партија – Странке права, као и њиховог екстремног следбеника Јосипа

¹⁰ V. Stanley, G. Payne, „Независна Држава Хрватска у успоредној перспективи”, у зборнику *Независна Држава Хрватска 1941–1945*. (у даљем тексту: *NDH 1941–1945*), 22.

Франка (1804–1911), оснивача Чисте странке права.¹¹ Свој тројници наведених хрватских политичара био је заједнички великохрватски национализам, тј. национална искључивост, шовинизам, антисрпство и антијугословенство. Делујући у франковачкој Хрватској странци права (ХСП), после стварања КЈ, Павелић је горњим идејама придодео и екстремни сепаратизам и национализам хрватског историчара Милана Шуфлаја (1879–1931) и правника и социолога Иве Пилара (1874–1933).¹² Корпус свих тих идеја чинио је врло кохерентну идеологију великохрватског национализма, коју је заговарао Павелић пре свог одласка у емиграцију 1929. Тек после тога он прихвата и уноси у идеологију покрета који је стварао и основне идеје фашистичке и нацистичке идеологије, па се може рећи да је Иво Голдштајн у доброј мери у праву када каже да је усташка идеологија била „специфична мјешавина њемачког нацизма и талијанског фашизма, прилагођена посебностима хрватског окружења.

Ради учвршћења морала и оданости својих присталица и ради придобијања нових присталица не само у Италији и Европи, него и на америчком тлу, Павелић је велику пажњу посвећивао политичко-пропагандном раду и профилисању свог покрета. Уз коришћење постојеће штампе старије франковачке емиграције, он је у Италији покренуо и

.....

¹¹ Анте Старчевић (1823–1896), хрватски политичар и публициста српског порекла (мајка му је била Српкиња, а отац потомак покатоличених Срба). У младости присталица илиризма, а касније борбени и искључиви хрватски националиста екстремно антисрпски настројен. Заједно са Еугеном Кватерником основао Странку права (1861), а са Јосипом Франком Чисту странку права (1895), која се као оруђе Беча борила против јединства Срба и Хрвата у Аустро-Угарској. Еуген Кватерник (1825–1871), хрватски политичар и сарадник А. Старчевића, такође екстремно настројен против Срба. Покретач неуспеле Раковачке буне 1871, за стварање независне хрватске државе. Јосип Франк (1844–1911), хрватски политичар екстремно националистичке, антисрпске и проаустријске оријентације. Године 1895. наговорио остарелог Анту Старчевића да оснују ЧСП, над којом је Франк преузео потпуну контролу. Био је огорчени противник сарадње Срба и Хрвата у Аустро-Угарској и иницијатор тзв. Велеиздајничког процеса Србима 1908. Његова ћерка се удала за аустроугарског официра Славка Кватерника, који ће 10. априла 1941. прогласити НДХ.

¹² Милан Шуфлај (Šufflay) (1879–1931), хрватски историчар, универзитетски професор средњовековне историје и међународно признат албанолог. Због сепаратистичког деловања на линији ХСП-а, оптужен за велеиздају 1921. и осуђен на 3,5 године затвора, па пуштен после половине издржане казне. Убили су га припадници југословенског режима 1931, што је изазвало негативне међународне реакције по тај режим. Иво Пилар (1874–1933), хрватски правник, социолог, геополитичар, политичар и публициста; следбеник и настављач идеја Анте Старчевића. Због својих сепаратистичких и расистичких идеја, суђен 1921. заједно са М. Шуфлајем; осуђен условно. Године 1933. нађен мртав у свом стану, под нерашчишћеним околностима, па је остала сумња у ликвидацију од стране режима.

Родоначелници и идеолози великохрватског национализма: горе: Анте Старчевић, Еуген Кватерник и Јосип Франк, доле: Милан Шуфлај и Иво Пилар

уређивао месечник под називом „Ustaša”. У том и осталим листовима развио је агресивну националистичко-сепаратистичку пропаганду, у којој је, не обазирући се на истину и елементарна правила објективног информисања, **распиривао отворену мржњу према Србима и према свему што је српско и југословенско**. Говорећи о том аспекту Павелићевог рада, Фикрета Јелић-Бутић пише следеће:

„Политичка припрема усташа била је најуже повезана с војничком обуком. Основни циљ те врсте обуке било је политичко објашњавање средстава и метода у дјелатности усташа. Највише се полагало на објашњавање **оправданости употребе свих средстава принуде и терора** у постизању главних циљева покрета, који су прокламирани у ’Начелима’ и ’Уставу’.”¹³ Парола борбе за ослобођење и националну независност хрватског на-

¹³ Овде се мисли на „Начела хрватског усташког покрета”, главни усташки програмски документ и на „Устав Усташе, хрватске револуционарне организације”, главни документ у коме је разрађена организациона структура усташког покрета.

рода у усташкој држави, истицана је константно као основни мотив беспштедне борбене акције против свих непријатеља који 'пију крв' хрватском народу. „Нигдје у ниједној земљи на свијету – писао је „Ustaša” српња 1932. – није се сакупило толико доклаћених шићарџија, колико на светоме хрватском тлу, који живу од хрватског народа, ну умјесто да му за то дају хвалу, и да му помогну у његовој надчовјечанској борби за слободу, они служе туђинском наметнику и тиранину, а пију и сишу крв хрватском сељаку и раднику”. **Парола освете** давала је основни тон и у обуци кадра и у самој пропаганди. Такав карактер своје политичке акције, усташе су означавале појмом „револуције”, која треба да доведе до стварања усташке државе, тј. до њихова доласка на власт.¹⁴ **„Револуцијом, крвљу и ножем – писао је „Ustaša” у вељачи 1932 – треба срушити туђинску тиранију и успоставити независну државу Хрватску! У ту сврху купе се борци у револуционарне усташке редове, за тај циљ опремају се и наоружавају усташе. Усташка хрватска револуционарна организација знаде узроке несреће, ну знаде и средства, којима се стиче слобода, спас и срећа народа. У том циљу, на том путу, прегазити ће све запреке чврстом оружаном руком.”**¹⁵

Иако се из горњих навода да закључити да је Павелић под непријатељима хрватског народа који му „пију крв”, мислио на оне Хрвате који „служе туђинском наметнику и тиранину”, ипак је поменута парола освете пре свега била усмерена према том „туђинском наметнику и тиранину”, кога усташе теже да сруше „револуцијом, крвљу и ножем”. А под „наметником и тиранином” Павелић је, у то време, могао да подразумева једино Србе и југословенску државу. То ће он и изричито рећи у многим својим другим текстовима, позивајући све Хрвате у осветничку борбу против Срба. Притом није бирао речи у циљу сатанизације Срба, као ни оне о нужности крвавог обрачуна са њима.

2.1. „Нож, револвер, бомба и паклени stroj” – усташки идоли и симболи

Пишући о Павелићевом инсистирању на крвавом обрачуна са Србијама, Наташа Матаушић, на једном месту, наглашава следеће: „Већ у првом броју листа 'Ustaša' – *Vijesnik hrvatskih revolucionaraca* из вељаче 1932. ... у уводнику под насловом 'Ропство је додијало', с потписом 'Поглавник',

¹⁴ Појам „револуције” усташе су користиле не у њеном уобичајеном значењу, већ само у смислу нагле и оружане промене власти у некој земљи.

¹⁵ Jelić-Butić F., *nav. delo*, 26.

истакнутим верзалним словима проглашава се да су 'НОЖ, РЕВОЛВЕР, БОМБА И ПАКЛЕНИ СТРОЈ' идоли који имају повратити ... Хрватској слободу' и да ће у тој борби бити употребљена 'најкрвавија и најокрутнија средства'. (Вел. сл. у ориг. – П. И.) И затим се у свих девет сачуваних бројева листа упорно понављају пријетње, најчешће у поглавничковим уводницима и чланцима Мије Бабића, да ће се 'капљице крви претворити у читаве млазове и ријеке, јер ће душманска крв тећи млазовима и ријекама, а бомбе ће им сијати кости као вјетар пљеву', да 'кад крв потече бит ће је на потоке', да 'треба крвљу опрати љагу', да 'сваки усташа чека на позив ... да се свом душом и тијелом баци на непријатеља, да га коље и сатире', да ће водити главну ријеч пожртвовност, револвер, бомбе и оштри бодежи хрватских усташа, који ће чистити и резати све труло са здравог тијела хрватског народа' ...¹⁶ А у непотписаним стиховима под насловом „Поклик виле Велебита” већ се у рујну верзалом позива „ПРИКО ДРИНЕ ОТЈЕРАТИ ПСИНЕ” и мјесец дана касније, опет у стиховима, слави се сердар који „Гдје год стиже и Србе пристиже / Траг живота свукуда им брише”.¹⁷ Иако наведени цитати довољно упечатљиво говоре о злочиначком карактеру усташког покрета од његових најранијих дана, на овом месту је потребно да се дају и нешто шири изводи из усташке емигрантске штампе о српско-хрватским односима и о усташким плановима за израчунавање са Србима, ако и када једном буду дошли на власт у Хрватској. Из њих се јасно види да су Павелић и његове усташе, још у емиграцији исказивали намеру да изврше елиминацију Срба из Хрватске и да су се и политички и војнички и психички припремале за њено извршење. Већ у поменутом уводнику првог броја „Устаše”, из фебруара 1932, који је имао директивни карактер, Павелић је написао следеће:

„Тко мисли, да је данас још потребно расправљати о томе, којим ће путем хрватски народ доћи до своје слободе, тај је за развојем догађаја заостао више од једног десетљећа. // Тко мисли, да је срамота, да хрват-

¹⁶ Мијо Бабић (1903–1941), један од најближих сарадника Анте Павелића у емиграцији. Међу усташким емигрантима је био најекспониранiji заговорник „усташких бодежа који ће немилосрдно сећи”. Као човек од највећег Павелићевог поверења, међу емигрантима је важио за ликвидатора „непоћудних”. Италијанска полиција га је оценила „најопаснијим типом, способним за све злочине”. Пре рата је био суђен на смрт због више убистава и терористичких аката. Вративши се са Павелићем у земљу, постао је један од главних егзекутора усташке страховладе. Павелић га је именовао за заповедника свих концентрационих логора у НДХ. Почетком јула 1941. погинуо у борби са српским устаницима у Херцеговини. (Видети: Тко је тко у NDH, Zagreb 1997, 16–17; Krizman Bogdan, Pavelić i ustaše, Globus, Zagreb 1978, 287).

¹⁷ Mataušić Nataša, Jasenovac 1941.-1945. *Logor smrti i radni logor*, Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, Jasenovac – Zagreb 2003, 15.

ски народ у својој борби проти београдској тиранији употребљује и најкрвавија и најокрутнија средства, тај не мисли озбиљно на ослобођење и незна, да се проти разбојницима неможе борити лијепим ријечима и комплиментима, него само љутим и крвавим оружјем. // ... Тко мисли, да је могућ заједнички опстанак Хрватске и Србије у једној те истој држави, те да има икога међу Србијанцима, ко о Хрватској и хрватском народу мисли другачије неголи мисли данашњи крвави диктаторски режим у Београду, тај кроз тринаест година 'ослобођења и уједињења' није ништа научио. // Тко мисли, да у Хрватској може бити круха, руха и живота, док она не буде самостална и независна држава, тај незна, да куда непријатељско копито пролази, туда трава не расте. // Доста је било свега... Београд није никада ни ухом макнуо на све политичке потхвате. Напротив томе постајали су београдски тирани све дрзвотији и безобразнији, јер су сваку политичку акцију, која је са хрватске стране долазила, у неоружаној и некрвавој форми сматрали слабошћу. // Постајали су све безобразнији, док није циганин краљ прогласио сам себе диктатором, те на највећу поругу и срамоту хрватског народа себе прогласио његовим 'вођом'. // Веће си поруге и срамоте неможе ни замислити. Његови чанколизи и припузи, крпељи на хрватском народном тијелу, трубили су, да ће диктатура краља циганина донијети економско и господарско сређење. А донијело је оно, што је сваки поштен и разуман човјек могао знати и предвидјети. Донијела је ропство и глад. Хрватски је народ дошао у положај, у коме не вриједе више никакове фразе, никакове декламације, никакове мудролије ни надмудривања. РОПСТВО ЈЕ ДОДИЈАЛО, А ГЛАД ОЧИЈУ НЕМА. (Вел. сл. у ориг. – нап. П. И.) // Залуду хрватски сељак у крупном зноју оре тешке бразде, кад плодове побира београдски разбојник. Залуду се хрватски морнар бори с дивљим валовима, када му је београдски дрзник подрезао жиле куцавице. Залуду се хрватски радник кињи у творници, када су му руке клониле – од глади. НОЖ, РЕВОЛВЕР, БОМБА И ПАКЛЕНИ СТРОЈ – то су идоли, који имају повратити сељаку плодове његове земље, раднику крух а Хрватској слободу. // То су аргументи, који су једини кадри освједочити Европу, да и Хрвати имају право на слободу, на живот. // То су гусле, на којима хрватски народ има одгудити посмртну корачницу туђинској власти. // Нож, револвер, стројна пушка и паклени строј, то су звона, која ће навјестити освет зоре и УСКРСНУЋЕ НЕЗАВИСНЕ ХРВАТСКЕ ДРЖАВЕ." (Вел. сл. у ориг. – нап. П. И.)¹⁸

.....
¹⁸ Krizman B., *Pavelić i ustaše*, 85.

Из овог текста се види да је Павелићева мржња усмерена пре свега према Београду и Југославији, односно према Србијанцима, тј. Србима из Србије. Тим поводом, треба нагласити да су усташе правиле значајну разлику између тих Срба, тј. Србијанаца и Срба који су живели у Хрватској и другим крајевима КЈ западно од Дрине. На њиховој мети ће се све до 1941. налазити углавном Србијанци, иако се из раније наведене пароле „Прико Дрине отјерати псине”, да закључити да ни о Србима у Хрватској нису мислиле ништа добро.

Слично је Павелић писао и у другом уводнику „Ustaše”, за април 1932, нагласивши да „у борби за самосталну хрватску државу нема одушка, нема одмора, нема примирја, докле год и најзадњи траг туђинском господству не буде избрисан са територија хрватских земаља, докле год небуде подпуно успостављена слободна и независна хрватска држава”.¹⁹

У уводнику мајског броја „Ustaše”, под насловом „Гвожђем и огњем”, Павелић је најавио обрачун са Београдом и одредио својства усташе на следећи начин: „Хрватски усташа није и не може бити млаки и мирни посматрач полаганога и мирнога развитка догођаја и чекати нека добра времена, док се облачи и разведрује. Хрватски револуционарац и усташа има другу велику задаћу. Он мора бити крут и немилосрдан, без милости и пардона, јер је његова дужност, да гвожђем, ватром и крвљу скрати муке хрватскога народа, да силом скрха врат туђинском наметнику и тако ослободи своју домовину”.²⁰

2.2. Усташко „Јеванђеље”: „за зуб – главу, за главу – десет глава!”

У јунском броју истог листа Павелић је обзнанио екстремну осветољубивост свог покрета, која заслужује да уђе у сваку антологију осветољубивости и злочиначких најави: „Усташка је дужност враћати мило за драго. Ну не једнаком мјером. Усташе запамтите, усташки се плаћа: за зуб – главу, за главу – десет глава! Тако вели усташко еванђеље.”²¹ О усташкој осветољубивости је било речи и у јулском броју „Ustaše” из 1932, у коме је објављен чланак под насловом: „Треба клати”. У њему је, између осталог, писало: „Оно што пије крв хрватског народа, треба поклати, да се више никада то зло у хрватској средини не појави.”²²

.....
¹⁹ *Истѿо*, 85–86.

²⁰ *Истѿо*, 86.

²¹ *Истѿо*.

²² Jelić-Butić F., *nav. delo*, 26.

Сличне најаве крвавог обрачуна са „крвопијама” хрватског народа, под којима се више нису подразумевали само Хрвати и припадници других нација који су сарађивали са југословенским властима, усташе су објављивале и у својим лецима и илегалним листовима растураним у Хрватској, од којих су се, као што се из ранијих делова ове књиге може видети, многи нашли у прилозима Степинчевог дневника. У једном од тих летака из средине 1940. стајало је да ће Хрватска бити слободна тек „кад ни једна српска нога неће више крочити хрватском земљом”. Мада је ова формулација упућивала пре на Србијанце него на Србе из Хрватске, лако је могуће да су њени аутори мислили на Србе с обе стране Дрине. У другом је најављивана усташка освета не само над кривцима за наводно најављено масовно убијање усташа, него „и на њихову деветом кољену тако, да од зла сјемена не буде ни имена”. Како су у том летку били изричито поменути „Срби и мачковци” (тј. присталице Мачековог ХСС-а), може се закључити да су аутори овог летка под Србима подразумевали све Србе без разлике.

Павелић је, иначе, на рачун Србијанаца и Београда изрицао најтеже могуће оптужбе и у усташком листу „Grič”, који је излазио у Бечу. Коментаришући долазак Војислава Маринковића на чело југословенске владе, уместо генерала Петра Живковића, он је у „Griču” од 16. априла 1932. закључио свој чланак следећим речима: „Ну ми знамо, да нема разлике између Маринковића и Живковића, Александра Карађорђевића и свих оних, који из Београда владају. Сви су они једнаки, сви су они тлачитељи хрватског народа и Хрватске. Сви су они непријатељи свега што је хрватско, и сви су они упрли своје силе, да хрватски народ униште. // Ми знамо, да ће хрватски народ бити сретан и задовољан само онда, када се коначно и за увијек ријеши и Београда и његових влада ...”²³

2.3. „Не презајмо ни пред чим!” – против Срба све је дозвољено

Недељу дана касније Павелић у „Griču” поново позива своје следбенике у борбу „на свим линијама, са свим средствима ... Није доста – упозоравао је он – заклањати се за сјене мртвих и погинулих хрватских вођа, и чекати – док слобода из неба пане. Треба засукати рукаве, и борбом, неумољивом, неустрашивом, непопустљивом и бескомпромисном борбом кидати окове, рушити туђинску силу и власт. Несмије бити обзира, што ће рећи овај или онај о томе, каковим се средствима проти

.....
²³ Krizman B., *nav. delo*, 86–87.

туђинској тиранији боримо. Наше је право туђина из наше домовине истјерати, па нема средства које неби било за то довољно свето и праведно. // У борбу зато са свима средствима, јер је зато вријеме! Ако хоћемо да нам очинско огњиште буде одиста наше, не презајмо пред ничим. Да то пако буде треба душмана са дома отјерати, коначно и једанпут за увијек. // Нема аутономија, федерација и других подвала и превара. Тога ми нећемо. Ми хоћемо потпуну слободу, а то је само у хрватској републици, у самосталној и независној хрватској држави.”²⁴

Најтеже могуће оптужбе против Србијанаца и Београда и позиве на оружану борбу против њих Павелић је понављао у свакој прилици која му се пружила, како у Италији тако и ван ње. Тако је у тексту који је написао поводом годишњице излажења листа „Hrvatski Domobran”, из Буенос Аиреса, средином јуна 1932, по ко зна који пут оптужио Београд за сва зла која су се догодила хрватском народу у Југославији, не бирајући, по обичају, речи и не базирајући се на истину. „Тешко ропство, што га је Хрватској наметнуо Београд, притисло је испаћени хрватски народ. Туђински глачитељи, који су године 1918. дошли у хрватске земље преваром и издајом, што ју починише на властитој мајци неки њезини изроди, бацили су се прождрљивошћу хијена и бијесом стеклих паса на живо тијело хрватског народа. Упрли су све силе, да га поробе и оголе, да му униште свако његово добро, да га лише његове старославне прошлости, његова имена и његове народне и државне осебујности, те да на светом хрватском тлу подигну великосрпско Душаново царство, давну сању свију великосрпских шовиниста и махнитаваца...”²⁵

Своју тезу о дозвољености свих средстава и метода у борби за ослобођење хрватског народа од „туђинског јарма” Павелић је унео и у „Устав УХРО”-а. У првој тачки тог устава се каже да усташки покрет има задатак да свим средствима, па и оружаним устанком, ослободи Хрватску испод туђинског јарма, а у другој се додаје да ће усташки покрет, кад тај циљ буде једном постигнут, бранити свим средствима државну самосталност Хрватске и народну осебујност хрватског народа и да ће се борити за то да у хрватској држави „увијек влада само хрватски народ” и да он буде „потпуни господар свих стварних и духовних добара у својој земљи...”²⁶ Ако је правник, политичар и (формално гледано) интелектуалац Павелић овако јавно износио потпуно неосноване оптужбе на рачун Београда и Југославије, и ако је отворено претио Србима да ће им

.....
²⁴ *Истио*, 87.

²⁵ *Истио*, 88–89.

²⁶ *Истио*, 88.

се осветити не само по оној библијској: „око за око, зуб за зуб”, већ по „ушашком еванђељу”: „за зуб – главу, за главу – десет глава”, онда се може лако претпоставити шта су о томе мислили његови полусписмени следбеници у ушашкој емиграцији.²⁷ Иако су сви они уживали гостопримство Мусолинијевих фашиста, ипак су због међународне јавности, после Марсељског атентата, били интернирани у специјално организованим логорима на Липарима и неким другим италијанским острвима и местима. Нису морали да брину за стан, храну и живот, али им је било ограничено кретање и комуницирање са околним светом. Седмогодишњи живот у таквој изолацији, досађивању и неизвесности тешко им је падао, па су често западали у депресију и безнађе, или су се међусобно свађали, сукобљавали и убијали, делећи се на кланове и групе, углавном по регионалној основи. Како су уз оне оптужбе на рачун Срба, које је већ помињао Павелић, вероватно кривили Србе и за то своје интернирање и неизвесност, није тешко претпоставити колико је јачала и акумулирала се њихова мржња према Србима и Југославији и жеља да им се освете на најстрашнији могући начин. У дугим годинама депримирајућег чекања на обећану италијанску интервенцију у Југославији они су (и поред поменутих међусобних трвења и сукоба) правили планове за свој повратак у Хрватску и преузимање власти у њој. Међу тим плановима најзначајније место су заузимали планови за освету Србима.²⁸ Сасвим је сигурно да су обични припадници ушашке емиграције у тим плановима полазили од горе поменутих најава и претњи њиховог поглавника и његових најближих сарадника, у којима је било речи о употреби „најкрвавијих и најокрутнијих средстава”, о „клању и сатирању непријатеља”, о претварању „душманских капљица крви у читаве млазове и ријеке”, о „брисању трагова живота Срба” итд. А ако им је то била полазна тачка, онда није тешко наслутити какав им је тек могао да буде крај.

Мада се оно што је Павелић објављивао у „Ustaši” и другој ушашкој емигрантској штампи може слободно третирати као **објава његове на-**

²⁷ Социјални профил 510 припадника ушашке емиграције у Италији, колико их је било у пролеће 1937, био је следећи: 337 сељака, 77 радника, 35 морнара, 17 студената, 12 трговаца, 10 официра, 2 новинара и 6 осталих професија. (Jelić-Butić F., *Ustaše i NDH*, 35). На основу тога се може претпоставити да је огромна већина њих имала само завршену основну школу или, можда, чак ни њу.

²⁸ У својим затворским Сјећањима из 1947, бивши „војсковођа” и маршал НДХ, Славко Кватерник, записао је да су „Павелић, расови и ушаше емигранти повратници”, кад су стигли у Загреб, „киптјели од освете и мржње према Србима.” (Goldštajn Slavko, *1941. godina koja se vraća*, Novi Liber, Zagreb 2007, 91). Иако се Кватерникове изјаве дате у југословенском затвору морају узимати са доста резерве, ова звучи као врло логична и истинита.

мере да се после доласка на власт радикално освети Србима, његови осветнички планови и планови осталих усташких емиграната се могу и директно и индиректно реконструисати и из неких изјава усташких функционера после стварања усташке НДХ, као и после њене пропасти. Као добар пример за то могу да послуже изјаве Љубе Милоша, једног од највећих усташких ратних злочинаца и заповедника у конц логору Јасеновац, које је дао после рата на саслушању. Одговарајући на питање ко је и када дошао на идеју о формирању концентрационих логора у НДХ, он је изјавио да је та идеја потекла још из времена прве усташке емиграције у Италији. „Знам да су Павелић и многе истакнуте усташе још за вријеме боравка у Италији договорили о разним начинима и средствима са којима би извршили ликвидацију српског становништва у Хрватској ...”²⁹ Говорећи, затим, много конкретније о наредби за стварање првих концентрационих логора у НДХ, Милош је изјавио да је та наредба потекла од Еугена-Диде Кватерника, као и „налог за масовна хапшења и убијања Срба, Жидова и осталих грађана.”³⁰

Подсећајући се онога што се међу усташама догађало за време њихове интернације на Липарима, 1937, Милош је рекао да су неке усташе тада разговарале са Павелићем о томе како ће „искоријенити Србе у Хрватској” кад буду дошле на власт. У вези са тим разговорима он је додао да су се усташе тада договарале да ће оне организовати побуне међу Србима уколико се они сами не би бунили, па ће онда те побуне користити као изговор за њихово масовно ликвидирање.³¹ А да је то заиста био један од сценарија који су усташе користиле у НДХ за вршење геноцида над Србима, говоре многобројни примери, о којима ће нешто касније бити речи.

Уз горње изјаве Љ. Милоша, Иво Голдштајн наводи и један поверљиви разговор који је министар богоштовља и наставе НДХ, фамозни Миле Будак, водио 13. јула 1941. са одабраним кругом усташких активиста у Карловцу, после једног од својих многобројних хушкачких говора против Срба. Он је тада изјавио да може „отворено говорити о ... томе што ће се заправо догодити Жидовима и Србима у нашој држави ... Ви сте интелигентни људи и не требавам све цртати, најједноставније ћу то објаснити причом из наше усташке емиграције. Било је то једном згодом кад сам обилазио усташке кампове. Разговор је скренуо на Србе

.....
²⁹ Miletić Antun, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945*, Dokumenti, knj. II, Beograd 1986–1987, 1051–1052. (У даљем тексту: *Jasenovac 1941–1945*).

³⁰ Goldštajn Ivo, *Jasenovac*, Fraktura, Zagreb 2018, 373.

³¹ Miletić A., *nav. delo*, 1012; Goldštajn I., *Jasenovac*, 51.

и Жидове, на то како се понашају у нашој домовини те како ћемо то питање ријешити кад се вратимо кући. Један наш добар усташа обратио се на ме тада овим ријечима: 'Кад се вратимо кући онда ћете ви ... сигурно бити министар и представљати хрватске државне власти. Ја ћу бити хрватски војник и представљати хрватску борбеност. Што ћемо ми, хрватски војници, од вас министара и представника хрватских власти тражити и очекивати? Ништа друго него само слједеће – и то када ми војници будемо негдје уредовали против Срба и Жидова, онда ћете ви као представници власти морати доћи установити што је то било. Ми од вас очекујемо само то, да ћете увијек знати доћи пола сата прекасно! Ето видите: у том је сва тајна и одговор на ваше питање', завршио је Будак, у том тренутку 'необично усхићен, очито се осјећајући као код куће у мисији коју му је додијелила провидност сама', наводи свједок Владимир Жидовец.³² Како би био сигуран да су га присутни талијански и њемачки војни представници разумјели, и да 'ниједна од његових идеја не буде изгубљена за будуће генерације', Будак је сам 'превео свој говор, најпре на талијански, а потом на њемачки језик'.³³

2.4. У хрватској држави треба уклонити „српски етнички клин”!

У вези са планирањем геноцида над Србима од стране усташа у земљи, још за време постојања КЈ, И. Голдштајн наводи и следећи пример:

„У вељачи 1941. у Загребу се на састанку Хрватског Усташког Надзора (тајног организационог центра Усташког покрета у домовини) расправљало о проблему 'православља у Хрватској послвије успоставе хрватске државе'. Неки су истицали како треба 'јасно лучити српску народност од православне вјере', али су 'други били мишљења да је православље тако уско повезано с великосрпством, те би узаконење православља у Хрватској сличило увођењу тројанског коња у тврђаву хрватске самосталности'. Тако је међу усташама у земљи превладало мишљење да треба 'тежити уклањању српског етничког клина, који је забит у срце хрватског народног територија, те га пријети раздвојити', те да је 'начелно оправдано', јер је 'сваки акт хрватског народа против великосрп-

³² Владимир Жидовец је за време НДХ био њен посланик у Бугарској.

³³ Goldštajn I., „Nezavisna Država Hrvatska 1941. godine: put u katastrofu”, у: *Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.* (ur. Sabrina P. Ramet), Alinea, Zagreb 2009, 30. Голдштајн се овде позива на следећи извор: ХДА (Хрватски државни архив), фонд МУР SRH, 013.0.56; Vladimir Židovec, *Moje sudjelovanje u političkom životu*, 38.

ског империјализма тек дјело нужне самообране, јер нам Срби сви и свуда упорно, сложено и категорички ускраћују сваку другу алтернативу”.³⁴

Из ових навода се види да су се усташе и у емиграцији и у земљи договарале о елиминацији, односно о истребљењу Срба у будућој самосталној хрватској држави. Види се и то да су у тим договорима учествовала оба челна човека усташког покрета – Павелић и Будак, као и њихови следбеници у КЈ. Због тога се са сигурношћу може закључити да је огромна већина усташких емиграната са нестрпљењем очекивала тренутак када ће им Италијани омогућити повратак у Југославију, да би у њој могли да спроводе своје осветничке жеље и планове. Због тога, такође, Наташа Матаушић исправно закључује да се политичка организација која проповеда употребу најокрутнијих и најкрвавијих средстава и метода у борби за власт, тих средстава не одриче ни онда, ако једном ту власт и освоји. „Напротив, обично ће стечену власт настојати одржати и учврстити управо таквим ’средствима’.”³⁵

2.5. Срби у Хрватској „сви до једног морају бити побијени!”

Из првих месеци постојања НДХ Милан Булајић наводи следећа два индикативна сведочења о планираном току геноцида над Србима:

„Према налазу Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и његових помагача на основу непобитних доказа, свједочанстава и чињеница утврђено је да су покољи Срба у Хрватској били унапријед припремљени, плански организовани ... // Тако је котарски предстојник из Слуња (котарски предстојник одговара појму начелника среза – нап. П. И.), Едо Лончарић, рекао православног свештенику Нику Комадини, пароху из Раковице, у слуњском срезу, чији је био добар пријатељ, да се у Хрватској ради на потпуном уништењу православља, и да је он почетком маја 1941. примио наређење да се стријељају сви српски свештеници и учитељи на подручју његовог среза”.³⁶

Одмах потом Булајић наводи и следеће: „... Илија Перић, бележник из Вукманића, у срезу Војнић, примио (је), у одсуству усташког повереника за општину, окружницу усташког Министарства унутрашњих послова у којој се, између осталог, наређује усташким повереницима

³⁴ Goldštajn I., Jasenovac, 51.

³⁵ Mataušić N., *nav. delo*, 15.

³⁶ Bulajić Milan, *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine* (у даљем тексту: *Ustaški zločini genocida*), I, Rad, Beograd 1988, 214.

и властима да Срби који живе на територији Хрватске 'сви до једнога морају бити побијени'.³⁷

Котарски предстојник у Двору на Уни од јуна 1941. до почетка фебруара 1942, др Марин Бучан, изјавио је после рата у Окружном суду у Шибенику, између осталог, и следеће:

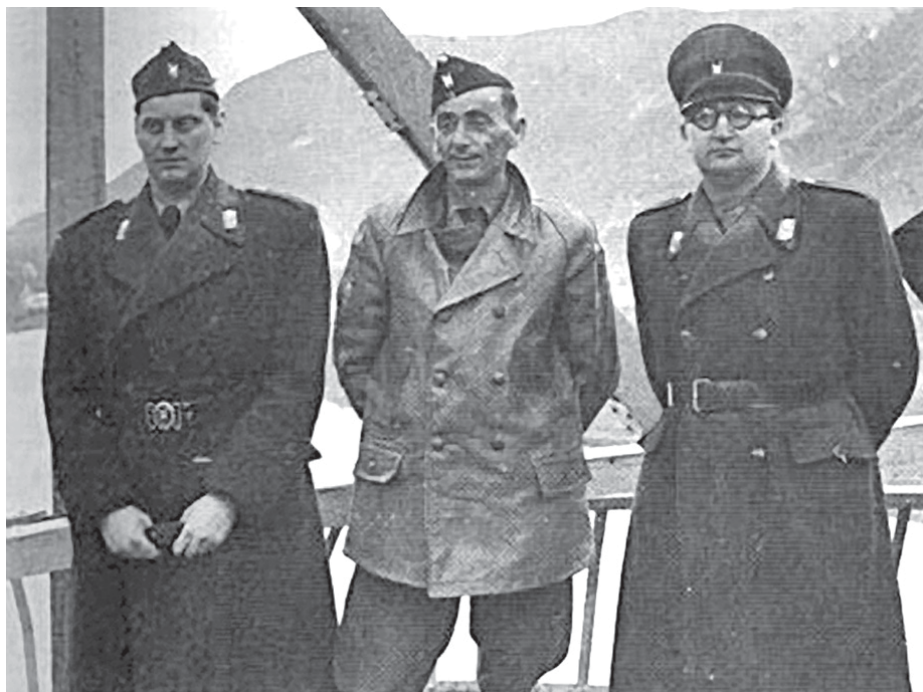
„Концем јула 1941. године Министарство унутрашњих послова тзв. НДХ ... издало је наређење да се потпуно физички истријебе сви Срби, без обзира на године старости и на спол, а њихова имовина да се опљачка, односно, да ту имовину као награду добију непосредни извршиоци ликвидације. Одмах иза тога настало је масовно клање Срба на котаревима Босански Нови, Крупа, Цазин и Глина, а исто тако и на котаревима Костајница и Приједор. Срби су се ликвидирали само ради тога, јер су припадали тој нацији, а да се није испитивало, нити установљавало било каква кривица, јер такве кривице није ни било. Иза физичке ликвидације, које су се вршиле скоро искључиво клањем ножем или ударцима батица, услиједила је пљачка цјелокупног имања покланих...“³⁸

Индириктно, али врло уверљиво указивање на то да су усташе испланирале да истребе Србе из НДХ док траје Други светски рат налази се у послератним (емигрантским) сећањима др Бранка Пешеља, некадашњег личног секретара Влатка Мачека. Њега је 21. јула 1941. злогласни и свемоћни шеф усташке полиције Еуген Кватерник ослободио из затвора, будући да су били другови из студентских дана. Тада се између Пешеља и Кватерника повео врло занимљив и (за самог Пешеља) неочекивано искрен разговор, у коме је било речи и о решавању српског питања у НДХ. Поводом Кватерникове изјаве да је неопходно „чишћење терена од Срба“, Пешељ је изнео мишљење да то „не води ничему добром, и да бисмо ми могли једнога дана скупо платити ту политику, јер, излануо сам, рат још није завршен, и нико не зна са сигурношћу, тко ће га добити ... Зачудо, Кватерник је остао миран и рекао ми: 'Ја знам, да ти мислиш и очекујеш, да ће рат добити Енглези. Ја се с тобом слажем; и ја држим, да ће Енглези на крају добити рат, али Срба у Хрватској више неће бити. Према томе, тко год добије рат, морат ће прихватити ситуацију, какову је буде нашао.' Пешељ је том приликом приметио да је Кватерник сматрао да он лично има посебну националну мисију у реализацији 'чишћења терена од Срба'.“³⁹

³⁷ Исто, 214–215/1.

³⁸ Дакина Ристе Гојо, *Геноцид над Србима у Независној Држави Хрватској – Буди кайолик или умри*, Институт за савремену историју, Београд 1994, 41–42. (даље: Дакина Р. Г., *Буди кайолик или умри*)

³⁹ Goldštajn S., *nav. delo*, 91–92; Goldštajn I., *Jasenovac*, 372.

Злогласни шеф усташке полиције Еуген-Дидо Кватерник (први са леве стране) у друштву са колегама – ратним злочинцима Јуром Францетићем и Младеном Лорковићем

И Владимир Жидовец, посланик НДХ у Бугарској, записао је нешто слично о једном свом послератном сусрету са познатим усташким злочинцем и мучитељем Срба у Јасеновцу, Виктором Томићем. Жидовец је, наиме, записао да се Томић није сматрао обичним убојцом, него човјеком коме је била повјерена нека „виша мисија”. Као добар познавалац усташког покрета и његових водећих људи, Жидовец је, иначе, на једном месту, записао да је план за истребљење Срба био једини „унапријед смишљен и припремљен план” који је Павелић донео из емиграције 1941.⁴⁰

Један од најближих сарадника Анте Павелића и један од највећих непријатеља Срба међу усташама у земљи, усташки стожерник за тзв. Хрватску Крајину, тј. за Босанску Крајину, Виктор Гутић, оставио је за време свог кратког мандата у Бања Луци неколико сведочанстава о томе да је геноцид над Србима испланиран у врху НДХ. Десет дана после свирепог убиства бањалучког епископа Платона и многих других по.....

⁴⁰ Наведено према: Goldštajn I., *Jasenovac*, 377.

знатих Срба из Бањалуке, он је посетио фрањевачки самостан на Петричевцу, у коме су га наглашено срдечно угостили тамошњи фрањевци. Пошто је међу домаћинима било пуно Гутићевих сарадника из његовог предратног илегалног рада против Југославије, он се осећао као свој међу својима у том друштву, па је у једном тренутку рекао следеће: „Сваки онај Хрват, који се заузимље за наше дојучерашње непријатеље, не само да није никакав добар Хрват, него је противник и ометач унапред смишљеног, добро прорачунатог плана за чишћење наше Хрватске од нежељених елемената.”⁴¹

Kao anđeo sa plamenim mačem, uzdiže Stožernik g. Dr. Gutić do tada svoj niski glas, i sa emfazom uspostavija tezu:
Svaki ovaj Hrvat, koji se danas zauzumlje za naše dojučerašnje neprijatelje, ne samo da nije nikakav dobar Hrvat, nego je protivnik i ometač unaprijed smišljenog, dobro proračunatog plana za čišćenje naše Hrvatske od neželjenih elemenata. . . . Apelira na milost Božju, da mu oprosti, ako u tom patriotskom radu katkad i prekoraci uzane granice vjerskog morala i etike, znajući dobro, da je Veličanstvo Božje najveća strogošć, ali i najveća dobrota i milosrđe, koje će odobriti borbu za održanje samostalnosti i spacenog ali Bogu vjernog Naroda Hrvatskog.
Caveant consules!

Бањалучки стожерник Виктор Гутић и његова изјава у *Hrvatskoj Krajini*

После свог вишедневног боравка у Загребу (од 20. до 24. маја 1941) и разговора са Павелићем, Гутић је, 25. маја, изјавио за „Hrvatsku Krajinu” да је добио задатак да приступи „грандиозном делу чишћења Хрватске Босанске Крајине од непожељних елемената, нарочито Бање Луке ...”, због чега ће предузети „најенергичније и најстроже мјере које се уопће могу и даду извести”. На крају те изјаве он је најавио да ће „сви непожељни елементи ... у нашој Крајини” бити уништени „у најкраћем времену и року ... тако да ће се ускоро затрти њима сваки траг, а једино што ће остати, бит ће зло сећање на њих”.⁴² А да не би било дилеме

.....
⁴¹ „Hrvatska Krajina”, 16. 5. 1941, 3. У опширном и неуобичајено отвореном извештају о тој посети, новинар *Hrvatske Krajine* је пре горње Гутићеве изјаве написао следеће: „Стожерник (се) усхићује са већ сада констатираним једнодушносту свих Хрвата и апелира на слогу и у будуће, као једини залог за напредак миле нам хрватске домаје ... Као анђеоски са пламеним мачем, уздиже Стожерник г. Др Гутић до тада свој ниски глас, и са емфазом (заносом – нап. П. И.) успоставље тезу: Сваки онај Хрват, који се данас заузимље...”

⁴² „Hrvatska Krajina”, br. 18/41, 1.

о томе ко су били „непожељни елементи” о којима је говорио, Гутић је, 28. маја 1941, изјавио у Санском Мосту: „Нема више српске војске! Нема више Србије! Нема геђа наших крвопија, нестало је циганске династије Карађорђевића а и код нас – ускоро – друмови ће пожељет Србаља, ал Србаља више бити неће. Издао сам драстичне наредбе за њихово потпуно економско уништење, а слиједе нове за потпуно истрјебљење. Не будите слаби ни прам једнога. Држите увијек на уму, да су то били наши гробари, и уништавајте их гдје стигнете, а благослов нашег Поглавника и мој неће вам узмањкати.”⁴³

Али, чак и да нема горе наведених изјава о усташком планирању геноцида над Србима, закључак о том планирању могао би се посредно, али врло убедљиво, извести и из многобројних припрема које су усташе организовале за извршење тог геноцида, као и из накнадне реконструкције свих већих „акција” геноцидног карактера, које ће бити наведене у овој књизи.

.....
⁴³ „Hrvatska Krajina”, br. 19/41, 2.

3. Припреме усташа за геноцид над Србима и наговештаји геноцида

Иако су усташе-емигранти, као и већина њихових истомишљеника у земљи, прижељкивале да одмах по преузимању власти у Хрватској отпочну са остваривањем својих осветничких планова према Србима, руководство усташког покрета је, како изгледа, проценило да то не било ни лако оствариво ни нарочито паметно поступање. Број тзв. заклетих усташа пред почетак Априлског рата се кретао тек између једне и две хиљаде људи, а укупан број Срба у усташкој држави у настајању близу два милиона, па је било нормално да се процени како би пребрзо упуштање у вршење геноцида над толиким бројем људи био врло ризичан подухват за усташе. Утолико пре што је после проглашења НДХ и доласка Павелића у њу још увек трајао рат у Југославији, што је подразумевало постојање и регуларних јединица југословенске војске и њених разбијених, а наоружаних делова, као и постојање сакривеног оружја код многих Срба. С друге стране, удар на Србе није првих дана могао да буде приоритетан циљ Павелића и његових следбеника и из још једног разлога. Они су власт у Хрватској добили „на тацни” од немачке и италијанске војске, али је ту власт требало најпре утврдити у свим деловима „ослобођене” земље и организовати је у класичном државотворном смислу. Мада је Мачек учинио огромну услугу усташама, препустивши им целокупан административно-управни апарат Бановине Хрватске и своју паравојску (ХГЗ/ХСЗ), ипак је требало тај апарат учинити потпуно лојалним новој власти. То је, најпре, подразумевало довођење припадника усташког покрета или његових симпатизера на руководећа места тог апарата, а затим отпуштање Срба, Јевреја и демократски оријентисаних припадника ХСС-а и проналажење адекватне стручне и политичке замене за њих. С обзиром на малобројност заклетих усташа из предратног периода и на њихову углавном скромну образовну структуру, тај се посао није могао завршити у кратком временском року.

Уз та кадровско-организациона питања, Павелићеву владу је одмах по њеном формирању чекао велики посао у неколико праваца. Требало је, најпре, отпочети хитне активности око међународног признања државе, што је тражило велики ангажман њене тек организоване и малобројне дипломатије, пре свега кроз контакте и заједничке акције са немачком и италијанском дипломатијом. Требало се, такође, припремати за врло важне, али и врло тешке разговоре око разграничења НДХ са својим моћним савезницима и другим суседима. Требало је регулисати односе са савезничким оружаним снагама на територији НДХ. Пошто је боравак тих трупа на територији НДХ подразумевао велике трошкове њиховог издржавања, требало је и то хитно обезбедити. Иако су усташе врло успешно искористиле некадашњу Мачекову Сељачку и Грађанску заштиту као своју привремену оружану силу, оне се на њу нису могле потпуно ослонити, па је било нужно отпочети припреме за стварање поуздане сопствене оружане силе. Слични послови су их чекали и у вези са полицијом, жандармеријом и правосудним апаратом, наслеђеним од Бановине Хрватске. У вези са свим тим, као и са потребом да се обезбеди елементарна прехрана становништва, било је изузетно важно да се организује што је могуће нормалније функционисање целокупне привреде. Мада је Павелићева влада имала намеру да приступи систематском пљачкању српске и јеврејске имовине као једном од почетних решења у том погледу, јасно је било да то неће бити довољно, па је усташе чекао велики посао око организовања привредног живота, за шта су им, такође, недостајали сопствени кадрови. Уз то је њихова влада, *volens-nolens*, морала да почне да брине о организовању редовног саобраћаја и транспорта, о снабдевању становништва водом, струјом, огревом и другим неопходним стварима, организовању здравствене заштите, образовања и васпитавања, информисања, па и послова у области међунационалних и међуверских односа, односа између села и града, културне политике, спорта, забаве итд. Све је то морало да буде врло брзо нормативно уређено, па је владу чекао и велики посао на законодавном плану. Тек када се главни послови из свих тих области колико-толико започну и обаве, могло је да се размишља и о отпочињању осветничких и злочиначких подухвата према Србима, Јеврејима и оним Хрватима за које су усташе сматрале да су се огрешили о интересе хрватског народа.

Усташком руководству је, уз то, било јасно да ће и за тај „посао” бити потребно извесно време и посебне припреме бар у неколико праваца. Да би он био ефикасно изведен било је неопходно извршити, најпре,

идеолошко-пропагандну припрему, тј. убедити најширу хрватску јавност у потребу и оправданост истребљења Срба. Без обзира на то што је усташки режим био крајње тоталитаран и недемократски, било је потребно, макар и формално, нормативно, тј. законски уредити статус Срба у НДХ и мере према њима. На крају, али не и најмање важно, за ефикасно провођење геноцида и над Србима, као и над Јеврејима и Ромима, било је неопходно да се организује посебан систем репресивних органа власти оспособљених за масовна хапшења, затварања и убијања људи унутар државне управе.

3.1. Почетак пропагандне кампање против Срба у НДХ

То што су сви припадници усташког покрета у емиграцији били сагласни да се са Србима у Хрватској треба обрачунати на најбруталнији могући начин, није још увек значило да тако мисле и сви припадници њиховог покрета у земљи и сви други хрватски националисти. Раније поменута расправа у оквиру тајног Хрватског усташког надзора у Загребу, из фебруара 1941, упућује на закључак да сви чланови тог органа нису били сагласни са одлуком да све Србе треба елиминисати из будуће усташке државе, поготову не физичком ликвидацијом, тј. убијањем. Они су, уз то, сматрали и да не треба забрањивати рад СПЦ у њој. Ти припадници релативно умерене, односно „меке” струје у редовима усташког покрета у земљи били су надгласани и морали су да прихвате одлуку већине из „тврде” струје. Судећи по томе, као и према неким документима о којима ће касније бити речи, један мањи део припадника усташког покрета у земљи није сматрао неопходним да се сви Срби елиминишу из Хрватске после очекиваног стварања самосталне хрватске државе. Изјаве и записи неких ухапшених високих усташких функционера после Другог светског рата, као и неких припадника тзв. друге усташке емиграције сведоче о томе да у врху усташке државе није било потпуне сагласности по питању решавања тзв. српског питања у НДХ. Владимир Жидовец је, на пример, помињао да су, уз њега и његовог оца, међу припадницима „мекше” струје у усташком врху били министар Ловро Сушић и председник Законодавног повјеренства Милован Жанић, затим Стјепан Вуковац, помоћник министра унутрашњих послова и неки други.⁴⁴ Ако је, дакле, и међу високим функционерима

.....
⁴⁴ Goldštajn S., *nav. delo*, 85–90. Вуковац је већ у току 1941. дао оставку на свој положај, а Жанић се повукао почетком 1942.

ушашког покрета било дилема око тога да ли све Србе треба елиминисати из НДХ, и то пре свега безобзирним убијањем, онда је било јасно да је и међу припадницима хрватског становништва НДХ било пуно оних који нису били за елиминацију Срба из НДХ нити, пак, за њихово убијање без изричито утврђене кривице. Ма како да су Павелић и огромна већина његових сарадника и присталица из редова „тврде” струје били одлучни да треба приступити елиминацији Срба, они су, ипак, били свесни да за то морају да створе погодну политичко-пропагандну климу у јавном мњењу НДХ. То што су усташе у земљи, заједно са другим хрватским националистима и клеронационалистима из редова РКЦ до тада урадили на ширењу мржње и нетрпељивости према Србима било је од великог значаја за припрему хрватске јавности за тешко прозивање и оптуживање Срба, али не и за предузимање најекстремнијих мера према њима. Већину хрватског и муслиманског народа, а посебно припаднике бившег административно-управног апарата Бановине Хрватске, требало је додатно психолошки припремити за тако нешто, тј. убедити да су Срби крвни непријатељи хрватског народа, према којима се мора применити насиље сваке врсте, односно које треба „очистити” из „самосталне” хрватске државе. Схватајући врло озбиљно значај тог посла, усташе су одмах започеле са његовим организовањем и реализовањем.

У вези са тим треба имати на уму чињеницу да су усташе и у емиграцији и у земљи од раније поклањале велику пажњу својој пропаганди и да су у тој области имале доста велика искуства и релативно пуно способних кадрова. Оне су између 1931. и 1941. издавале велики број легалних и илегалних листова и часописа, а широко су и умешно примењивале и употребу летака, плаката и других пропагандних средстава. Учећи на тим искуствима, као и на искуствима Мусолинијеве и Хитлерове тоталитарне државе, усташе су још пре 10. априла 1941. имале разрађене планове и кадрове за брзо успостављање свог информативно-пропагандног система. Већ је 10. априла по подне једна комисија, са познатим хрватским клеронационалистом Ивом Богданом на челу, почела да обилази редакције загребачких дневних листова, да би од њих затражила да не објављују своје сутрашње бројеве пре него што изађе први, ванредни број „Hrvatskog Naroda”, званичног дневног гласила ушашког покрета. Те разговоре комисија је искористила и за давање инструкција редакцијама о чему треба и како треба да пишу у новонасталим околностима.⁴⁵

.....
⁴⁵ Иво Богдан (1907–1971), хрватски новинар и публициста националистичке и профашистичке оријентације. Пре стварања НДХ био уредник и сарадник клерикалног

Показало се да је та комисија била претходница Хрватског државног новинског уреда (ХДНУ-а), званичне цензорске установе, која је два дана касније објавила упозорење да се до даљег обуставља издавање свих листова, односно да сви листови и часописи у НДХ морају да затраже од њега дозволу за даље излажење. Од загребачких дневних листова ту дозволу добила су само два дотадашња листа: службени лист „Narodne Novine” и католички дневник „Hrvatski Glas”, а од покрајинских само осијечки „Hrvatski List”. Десетог априла 1941. изашло је посебно издање „Hrvatskog Naroda” са вестима о проглашењу НДХ.

Ванредно издање „Hrvatskog Naroda” од 10. априла 1941. и насловна страна осијечког „Hrvatskog Lista” од 17. априла 1941.

Говорећи о усташкој пропаганди против Срба, Фикрета Јелић-Бутић каже у својој познатој књизи *Ustaše i NDH* да је „главни вал” те пропаганде уследио „током свибња и липња 1941” Она тај „вал”, односно талас повезује са многобројним организованим политичким скуповима дневника и недељника „Hrvatska Straža” и многих других националистичких и про-усташких листова и публикација. Непосредно пре проглашења НДХ одређен од стране Славка Кватерника за усташког повереника за штампу и пропаганду, а одмах по проглашењу НДХ за првог шефа ХДНУ-а. Све до краја НДХ био високи усташки функционер. Називан је „хрватским Гебелсом”. После краха НДХ емигрирао и био врло активан припадник тзв. друге усташке емиграције. Умро у Буенос Аиресу.

широм НДХ, на којима су говорили скоро сви усташки министри и други високи функционери, а усташка штампа и друга средства масовног комуницирања томе придавала максимално велики публицитет. Иако је овај аутор у праву кад је у питању „главни вал” или талас анти-српске пропаганде, овај закључак некако потискује из пажње истраживача једну врло важну чињеницу у вези са том пропагандом. Усташе су, наиме, буквално од првих дана постојања НДХ кренуле са врло интензивном и врло агресивном пропагандном кампањом против Срба. Она је тада вршена углавном преко званичног „Hrvatskog Naroda” и преко *Radio Zagreba*, али су тим гласилима после 20. априла почеле да прискачу у помоћ и све бројније дневне и недељне новине широм НДХ. Сасвим у складу са раније помињаним ставовима Павелића и других усташких вођа према Србима, у НДХ је од 11. априла 1941. почела да се шири отворена нетрпељивост и мржња према њима и према Јеврејима, а затим и према Ромима, руководећим људима ХСС-а, комунистима и свим антифашистима. Та мржња је, ускоро, довела до три „увезана” геноцида односно до физичког уништавања Срба, Јевреја и Рома у НДХ и до терора према свим противницима усташког режима.

Отворена непријатељска пропаганда према Србима је, дакле, била константа пропагандног деловања у НДХ већ од првих дана постојања НДХ. Крајем маја и почетком јуна 1941. она је добила само на ширини и интензитету. За потврду тог закључка довољно је прегледати пажљиво текстове које је објављивао „Hrvatski Narod” у првих десетак дана постојања НДХ, па се то и чини у наставку који следи.

3.1.1. Срби – вековни непријатељи хрватског народа

У „Hrvatskom Narodu” од 11. априла 1941. (бр. 58/41), Срби и Југославија се помињу у насловима само двеју вести везаних за актуелне ратне догађаје („Велики порази Срба” и „Југославија је изазвала Рајх”), али се о њима говори и у неколико других вести, извештаја и чланака. Међу њима је свакако најзначајнији уводник под насловом: „Послије осам и по стољећа ускрсла је нова Хрватска”, у коме је, између осталог, писало следеће:

„Хрватски народ није током своје славне али крваве повијести поднио размјерно толико жртава у крви и иметку колико је поднио у посљедњих двадесет и двије године (тј. у време постојања КЈ – нап. П. И.). У овом претешком раздобљу, у којем је положено на олтар Домовине све што се од једног потлаченог народа могло максимум очекивати,

крваво су се замјерили уз **наше вјековне непријатеље домаће Србе и Србијанце** још они припадници нове Хрватске, који су свијесно и злонамјерно помагали ове наше непријатеље, било из особне користи било из страначких и политичких рачуна. // Зато ће њима судити праведни хрватски народ.⁴⁶

Будући да је „Hrvatski Narod” био званично гласило Хрватског усташког покрета, овај његов текст је био **прва јавна и званична претња упућена на рачун Срба у НДХ**, као и на рачун оних Хрвата који су признавали Југославију и радили у њеним установама. Ово помињање и „домаћих Срба” и Србијанаца (тј. Срба са обе стране Дрине) као „вековних” непријатеља хрватског народа, који су му се „крваво” замерили, било је такав **излив отворене мржње да се слободно може сматрати најавом крваве освете над њима**. А да то није било никакво случајно искакање или неодговорно залетање уредништва овог усташког гласила, опијеног проглашењем НДХ, недвосмислено показују многи други текстови објављени тог и наредних дана у истом листу.

У тексту под насловом „Велики дан”, такође на првој страни истог броја „Hrvatskog Naroda”, слави се 10. април 1941. и наводна борба хрватског народа за слободу, Хитлерова рука пружена „потлаченом хрватском народу” и рушење Југославије, као версајског „чеда и плода диктираних срамотних мировних уговора” из 1918. Затим се каже да је **уништена „цинцарско-бизантска српска хорда” и да је нестала Велика Србија или ’Југославија’... тамница потлачених народа**.⁴⁷

У репортажи на 2. страни истог листа под насловом „Загрепчани су судјеловали у свечаним часовима” описује се свечарска атмосфера у Загребу после проглашења НДХ и доласка немачких трупа, уз поднаслов следећег садржаја: „**Биједна улога српске владе**”, „**Скидају се ропске српске капе**” и „**Како је Југославија била једна држава**”. На истој страни објављен је и непотписан „Проглас хрватским Муслиманима”, у коме се о Србима говори са још већом мржњом него у претходно поменутих текстовима. Ево најкарактеристичнијих извода из тог прогласа:

3.1.2. „Браћо Муслимани! Окрените оружје на наше непријатеље Србе!”

„Браћо Муслимани! // Куцнуо је велики час слободе Хрватског народа. Данас је у Загребу проглашена Слободна и Независна Хрватска

⁴⁶ „Hrvatski Narod”, br. 58/41, 1.

⁴⁷ *Истио.*

Држава по читавој земљи гдје живи хрватски народ и гдје се протеже хрватско државно право. У име усташког Поглавника Дра Анте Павелића читаву власт преузео је генерал Славко Кватерник, врховни заповједник цјелокупне оружане снаге Државе Хрватске. // У Загребу и Хрватској побједоносно наступа славом овјенчана Њемачка војска великог вође Адолфа Хитлера. Нијемци на свим странама гоне и уништавају српску разбојничку хорду. Задају смртни ударац српским злочинцима, који су Вам толико крви испили, годинама Вас пљачкали, вријеђали Вашу вјеру и част и понос. Савезничке чете невјеројатном брзином све више продиру у Босну и доносе нам слободу. Јуначка Босна и Херцеговина улазе у састав Хрватске Државе. Теку нам сузе радоснице, јер је Босна срце и средиште наше Хрватске Државе, а Ви, браћо Муслимани Хрвати, најкорјењитији и најплеменитији дио великога јуначкога Хрватског Народа, попут остале браће хрватске, који се већ грију на сунцу слободе, примите и ви Њемачку војску као своју браћу. Ваше цамије и долове окитите барјаком Алаха и милим хрватским тробојницама. // Ви, браћо војници, окрените оружје на наше непријатеље Србе. Дошао је Ваш час! ...⁴⁸

О Србима се говори у негативном контексту и у вести под насловом: „Црногорци траже неовисну државу”. Она почиње следећом карактеристичном реченицом: „Да би се олакшао положај Црногорског народа у овим судбоносним и историјским тренуцима и да би му се омогућило да до краја скине са свога врата ропски јарам који му је био намјетнут године 1918. присилним припајањем Србији од стране властитих савјезника, приврмени Акциони одбор Црногораца у Загребу...”⁴⁹

Пажљиво читање свих текстова у којима су поменути Срби у „Hrvatском Narodu” првог дана после проглашења НДХ показује да је на њихов рачун написано мноштво потпуно неоснованих, али вешто осмишљених и усклађених оптужби и дисквалификација. После оптужбе да су вековни непријатељи хрватског народа који су му се „крваво” замерили, односно довели до његових највећих могућих жртава „у крви и иметку”, уследиле су и многе друге сличне оптужбе. Пошто су само Срби означени као творци Југославије – која је проглашена тамницом свих неспрпских народа – оптужени су и као непријатељи свих тих народа, а посебно муслиманског и црногорског. Муслиманима је директно поручено да окрену своје оружје против заједничких непријатеља – Срба, јер су им они, наводно, „пили крв”, пљачкали их и вређали њихову „веру, част и понос”.

.....

⁴⁸ *Исџо*, 2.

⁴⁹ *Исџо*, 3.

Срби су, наводно, преварили Црногорце и наметнули и њима, као и осталима, јарам и насилно припојили Црну Гору Југославији. Због свега тога је „Hrvatski Narod” све Србе назвао злочинцима и припадницима „цинцарско-бизантске” и „разбојничке” хорде.

Наредног дана, пред католички Ускрс 1941, „Hrvatski Narod” је уз бројне текстове свечарског карактера („Ускрс 1941”, „Ускрс Независне хрватске државе”, „Ускрс у загребачким црквама”, „Ускрсну Крист – нада наша”, „10. травња 1941”, „Како је дошло до Независне Државе Хрватске”, „Талијански листови о оснутку НДХ” итд.) објавио и чланак под насловом: „Снага Хрватског Усташког Покрета оборила је на вријеме српску власт”, у коме се говори о „српској окупаторској власти”, о Србима као „омраженом окупатору”, о „великосрпском Београду”, „слому српског господства”, нестанку „симбола српског ропства” итд.⁵⁰

О Србима се 12. априла 1941. директно говорило у „Hrvatskom Narodу” и у ратним извештајима под насловима: „Потпуни слом Срба у Мацедонији” и „Заробљено преко сто тисућа Срба и Грка”, али, индиректно, и у колумни под насловом „Ускрс 1941”. У њој се читаоци „Hrvatskog Naroda” најпре подсећају на прошлогодишњу забрану тог листа од стране тзв. Банске власти, па се констатује следеће: „Наши противници заправо непријатељи, нису могли ни сањати ... да ће наш лист у с к р с н у т и баш пред Ускрс и појавити се пред хрватским народом као д н е в н и к . // Настављамо дакле с радом тамо гдје смо под притиском престали пред годину дана и појављујемо се ... као Усташко гласило, што смо и прије били. Ми смо хвала Богу У с к р с н у л и послије Голготе коју смо прошли и под туђинцем и под 'домаћим' човјеком и његовим трабантима који нам као Хрватима нису дали ни живјети ни дисати. Ну Правда је побиједила, јер смо се за њу борили, како би хрватски народ једном одахнуо и збацио са својих леђа туђинца, како би срушио ропство и већ једном, послије вјековних мука, доживио своје Ускрснуће. // И доживио је! // Ускрс је ту, хрватски Ускрс, Усташки Ускрс ... // Наши непријатељи, непријатељи хрватског народа и њене слободе леже оборени ...”⁵¹

На крају, Срби су 12. априла 1941. поменути и у вести под насловом: „Честитка представника Италије генералу Кватернику”. У њој се каже да је тог дана Кватерника посетио генерални конзул Краљевине Италије Ђовани Гоби (Giovanni Gobbi) и да му је изразио своју дубоку радост због проглашења НДХ. У одговору на ту честитку, Кватерник му је захвалио као представнику Дучеа и фашистичке Италије, нагласивши да

⁵⁰ „Hrvatski Narod”, br. 59/41, 1.

⁵¹ *Исцџо.*

хрватски народ никада неће заборавити помоћ коју му је пружила Италија у најтежим часовима његове историје. Прецизирајући о каквој је помоћи реч, он је Гобију (и хрватској јавности) рекао следеће: „Италија је сачувала најбоље хрватске синове од барбарских српских прогона. Она је Хрватској сачувала Великог сина Домовине Дра Анту Павелића, шефа Независне Државе Хрватске...”⁵²

У ускршњем броју, од 13. априла 1941, „Hrvatski Narod” је опет донео један број свечарски интонираних текстова, али и вести и текстове другачијег карактера. На насловној страни објављује најкрупнијим словима следећу вест: „Ослободитељ Хрвата и побједник Срба Поглавник Др Анте Павелић долази сутра, на Ускрсни понедељак, у свој Загреб”, уз коју је објавио и фотографије Павелића, С. Кватерника и М. Будака. На истој страни је објављена и вест: „Имамо државно водство”, о привременој влади НДХ, у којој се, између осталог, напомиње и следеће: „Вјековне чежње хрватског народа остварене су уочи Ускрса. Нисмо добили никакву аутономију, никакву београдску самоуправу, ВЕЋ ИМАМО ... ПРАВО ХРВАТСКО ДРЖАВНО ВОДСТВО”. (Вел. сл. у ориг. – нап. П. И.)⁵³

3.1.3. „Страшни злочини српске војске”

На следећим странама тај број „Hrvatskog Naroda” доноси неколико вести и других текстова у чијим се насловима помињу Срби, Београд и Југославија („Напредовање према Београду/Сломљен отпор Срба”, „Страшни злочини српске војске”, „Оснивање хрватске државе значи слом југославенске идеје”). Срби се, међутим помињу и у комеморативној вести под насловом „Још једна хрватска жртва”, док се на њих мисли и у тексту „И Босни слобода свиће”, иако се не помињу директно, већ као „туђинци” који су босанске муслимане терали да се боре за „једну земљу коју никад нису волели”. Текст под насловом „Страшни злочини српске војске” треба овде поменути посебно, јер ће се текстови тог типа, односно под сличним насловима врло често појављивати и у „Hrvatskom Narodu” и у другим усташким листовима током целе 1941. Тај текст, иначе, има следеће поднасловне: „Српски аероплани бомбардирају хрватска села у Херцеговини – Хрватски усташе обарају српске аероплане – Нјемци гоне Србе на линији Сарајево – Бока Которска”. У њему се са згражавањем говори о одбрамбеним акцијама југословенске авијације, а са усхићењем о усташким нападима на њу.

.....

⁵² *Исџо.*

⁵³ „Hrvatski Narod”, br. 60/41, 2.

У комеморативном тексту под насловом „Још једна хрватска жртва” и поднасловом „Поводом јуначке смрти усташког борца”, пише следеће: „... Усташа др. Милан Луетић пао је у јуначкој борби дижући ослободилачки устанак против српских тирана у древном граду Сињу. Узео је за свој живот животе двају виших српских часника, али тиме није његов губитак ни из далека наплаћен. Кад би Србије требало нестати, не знам да ли бисмо се одлучили жртвовати за то једног Луетића ...”⁵⁴

Уз напред наведено, овде треба поменути још и то да је ускршњи број „Hrvatskog Naroda” објавио, на 3. страни и два антисемитска текста: „Жидов Schulhof сакрио велику количину живежних намирница” и „Тко тако ради нема права на живот”.

На дан када су НДХ признале Хитлерова Немачка и Мусолинијева Италија, 15. априла 1941, „Hrvatski Narod” је објавио два броја свог листа. На насловној и другој страни броја 61/41 објављена је велика репортажа под насловом: „Прве ријечи Обновитеља Државе Хрватске” и саопштење од 14. априла 1941. под насловом „Главни град Хрватске у очекивању Поглавника” (у коме пише да тог дана Поглавник, ипак, не долази у Загреб). У репортажи је описан сусрет Анте Павелића и делегације највиђенијих загребачких усташа на челу са Славком Кватерником у Карловцу, 13. априла 1941. (док је Павелић чекао на италијанско одобрење да може да настави свој пут за Загреб – нап. П. И.). Своје прво обаћање загребачким и карловачким усташама Павелић је започео следећим речима:

„Не ћу вам говорити дуго, јер код нас усташа није обичај говорити него радити.” Иза тога – извештава новинар „Hrvatskog Naroda” – „Поглавник каже како су нас наши тобожњи пријатељи с друге стране Дрине кроз 22 године увјеравали, да је потребно да се Срби и Хрвати сједине, јер да су у нашем сусједству велике државе Италија и Њемачка и да су нам оне опасне. Срби и Хрвати заједнички бит ће толико јаки, да ће им се моћи успјешно опирати. Међутим требало је само мало дана борбе и Југославије више нема. На њезиним рушевинама ускрснула је самостална независна Хрватска Држава. // ’Тобожња браћа’ су нам, како се сви сјећамо 20 година говорили, како смо ми усташе фантасти

.....
⁵⁴ Исто. Милан Луетић је био поручник БЈВ и командир једне чете у 13. пешадинском пуку стационараном у Сињу. Десетог априла 1941. он је организовао побуну проусташких припадника тог пука у којој су убијени командир 2. батаљона и иследник пука, а тешко рањен командант пука пуковник Марко Рашовић. Побуну је угушио капетан I класе Берислав Анђелиновић, каријерни дипломата и каснији министар у Пурићевој избегличкој влади.

и како тражимо нешто немогућега и неизведива, међутим се данас види, да смо ми имали право, а да су они били луђаци и дрзници.”)⁵⁵ Ове фразе о „фантастима” и „луђацима” Павелић ће понављати и у неким другим својим говорима. Важнија од тога је чињеница да је већ у свом првом обраћању својим присталицама у Хрватској, Павелић нагласио значај Дрине као границе између Срба и Хрвата. У његовим каснијим говорима, као и у говорима његових најближих сарадника, инсистираће се на тези да Срби могу да постоје као народ само источно од Дрине, што је индиректно упућивало на геноцидни закључак, да им западно од Дрине нема места ни опстанка.

3.1.4. Павелић: „Ми немамо никакве везе са Србима ... Ми нисмо Славени”

Истог дана Павелић је о „тобожњој браћи” и „пријатељима с друге стране Дрине” говорио и у контексту њиховог упоређивања са Хрватима. На свом путу из Италије према Загребу, он је, наиме, дао интервју једном новинару листа „Il Giornale d Italia”, у коме је, између осталог, рекао следеће: „Ми немамо и никад нисмо имали никакве везе са Србима. Од Срба се разликујемо и по религији и по физичком изгледу. Тешко је побркати једног Хрвата са Србином. Ми нисмо Славени.”⁵⁶ Било је јасно да му је јако стало да Италијанима пошаље поруку о наводно тако великом разликовању Хрвата и Срба, да о њиховом упоређивању не може бити ни говора.

Дан раније, Дрину је као границу између Истока и Запада, односно између Хрвата и осталих балканских народа, поменуо и Павелићев заменик, „генералисимус Славко Кватерник”, говорећи пред Хрватским свеучилиштем, омладинским усташким „одредима”, пре њихове заклетве на верност усташком покрету. Извештавајући о том догађају, осигјечки „Hrvatski List” је 15. априла објавио текст под насловом „Заклетва усташких одреда”, у коме је стајало: „Прије заклетве одржао је генерал Кватерник заносан говор ... нагласивши да ће граница независне државе Хрватске бити источно од Дрине и истакнуо: „То ће бити онај кинески зид на Дрини, који ће нас за вјечна времена, док има капљице крви у Хрвата, дијелити од Бизанта и Балкана ...”⁵⁷

На другој страни „Hrvatskog Naroda”, број 61/41, од 15. априла 1941. објављени су чланци „Велико Прољеће” и „Наша емиграција”. У првом

⁵⁵ „Hrvatski Narod”, br. 61/41, 1–2.

⁵⁶ Vincetić Luka, „NDH i kršćanska načela”, „Danas”, 1. 1. 1991, 66.

⁵⁷ „Hrvatski List”, br. 104/41, 2.

Славко Кватерник (1878–1947), војсковођа НДХ и Павелићев заменик

чланку новинар И. Л. (вероватно: Иван Лендић – нап. П. И.) са нескривеним одушевљењем поздравља повратак Павелића у Хрватску, славећи га као „голуба мира измученој Хрватској” и као „вјесника слободе”, односно „Ослободитеља”.⁵⁸ Иако И. Л. то није изричито поменуо, титула „Ослободитељ” је имплиците подразумевала Србе као тамничаре и тлачитеље хрватског народа. Само је од њих Павелић у том тренутку могао да „ослобађа” Хрвате. Аутор „Великог Прољећа” затим пише о Павелићевом повратку у Хрватску: „**Враћа се на Ускрс**, дивне ли и сретне коинциденције, одваљивши камен с гроба слободе хрватске државе, **ускрснувши је славно уз помоћ великог генија и Вође њемачког народа Адолфа Хитлера**. Враћа се у прољеће, кад је Хрватска процвала ...” Свој текст он завршава еуфоричним поклицима: „Добро нам дошао Поглавниче! // Нека је благословљена мајка која Те је родила! // Нека су благословљене све Твоје патње, сви Твоји напори, сва Твоја јуначка дјела!”⁵⁹

Аутор потписан само иницијалом „М” почиње, на истој страни, свој наизглед историографски текст под насловом „Наша емиграција” следећим речима:

„Обновљена хрватска држава дјело је и резултат унутрашњег и вањског настојања хрватског народа. Од часа, када смо 29. листопада 1918. раскинули државноправне везе са Бечом и Пештом, и дотадашњу хрватску државност замјенили с проглашеном посве самосталном хрватском народном државом, па до 10. травња 1941., траје велика и дуга **борба против српске окупаторске власти и тираније Београда**. Хрвати су 1918. преварени. Постали смо жртве Versaillesa. // Мјесто нове слободе дошли смо у **ропство** и положај у каквом се никад у повијести нисмо дотада налазили. Од првих просинечких жртава 1918. нижу се кржаве

.....
⁵⁸ Лендић Иван (1908–1982), хрватски књижевник и новинар екстремно десничарске оријентације. Био уредник клеронационалистичке „Hrvatske Straže” и сарадник многих националистичких и проусташких листова у КЈ. За време НДХ био уредник у званичном гласилу усташког покрета „Hrvatski Narod” и његов дописник из Рима. После пада НДХ емигрирао у Аргентину и активно деловао у тзв. другој усташкој емиграцији.

⁵⁹ „Hrvatski Narod”, br. 61/41, 2.

нити нашег великог Мартирија. Страдају појединци и скупине, читав народ је потлачен, израбљиван и уништаван ...”⁶⁰

И у броју 62/41, од истог дана, „Hrvatski Narod” велича Павелића и прославља његов повратак у Загреб, обавештавајући своје читаоце и о његовим „првим државничким актима”. Он је, наиме, 15. априла 1941. именовано „крилника” Славка Кватерника за „Војсковођу”, његовог сина, Еугена Кватерника, за „повјереника за јавни ред и сигурност у Загребу”, Милована Жанића за „предсједника Законодавног повјеренства”, а Андрију Артуковића за „повјереника за јавну сигурност и унутрашњу управу у цијелој Хрватској”. У великом ретроспективном чланку под насловом „Нека је благословљен дан ... Велики хрватски државник Поглавник Др. Анте Павелић успоставио Божјом Провидношћу столећима прекинут континуитет потпуне хрватске државности”, слави се дело поглавника НДХ и његовог заменика, али се одговорност за наводну окупацију Хрватске од стране Срба не приписује првенствено Србима, већ „издајницима” из редова хрватског народа. Србима се, међутим, уписује одговорност за погибију некадашњег хрватског хероја Еугена Кватерника. Ево кратких извода из тог чланка:

„Божја је Провидност хтјела, да баш усташки Поглавник др. Анте Павелић ослободи Хрватску окова, у које су је године 1918. оковала господа из самозваног Народног Вијећа, на челу са фаталном личношћу зубара Анте Павелића, нажалост случајно имењака и презимењака Поглавника. Нека морално и интелектуално слаба господа из 1918. учинила су највећу издају и једно од најсрамнијих дјела у тисућгодишњој повијести хрватског народа. Предали су Хрватску Београду и признали српску окупацију, а да зато нису имали никакве овласти и легитимације хрватског народа. То су учинили против народне воље ... Из тог ропства, потлачености и понижења ослобађа нас сада у нашим данима Поглавник Анте Павелић. //

Провидност је Божја даље хтјела, да је државу Хрватску у име Поглавника прогласио његов замјеник генерал Славко Кватерник, први заповједник цјелокупне оружане снаге. Он је у име Поглавника 10. ов. мј. преузео власт и уклонио српску окупаторску власт. Велики пак претходник нашега генерала, раковачки мученик Еуген Кватерник први је у новом времену у нашој ослободилачкој борби развио барјак револуције и узео са својим храбрим друговима у руке оружје, да се бори за ослобођење и остварење пуне хрватске државности. Еуген је Кватерник

.....
⁶⁰ *Исцо.*

пао у борби, пао је од убојничке српске руке, прадједова и дједова дојучерашњих првака српских самосталних 'демократа'. Славко Кватерник осветио је Еугена Кватерника. Прогласио је у име Поглавника оствареним онај идеал, за који је пао Еуген Кватерник. Ликвидирао је снагу и власт оних, који су свим средствима хтјели спријечити оживотворење науке Оца Домовине дра Анте Старчевића ..."⁶¹

3.1.5. „Задња опомена српским пљачкашима и терористима”

У истом броју „Hrvatski Narod” доноси велики извештај под насловом: „Херојска побуна хрватске војске у Бјеловару” и поднасловима: „108 пуковнија је отказала послушност српском заповједништву и поздрављена од грађана ушла у Бјеловар. – Српски генерал Недељковић пријетио је да ће Бјеловар сравнити са земљом, ако Хрвати не пођу против Нијемаца. – Бивши бан Шубашић најавио је хрватском Бјеловару српску казнену експедицију.” На крају, опет у истом броју, овај лист објављује и први акт тек наименованог Еугена Кватерника под насловом: „Упозорење свим непоћудним и непожељним елементима на територију града Загреба”, у коме будући „хрватски Химлер” прети смрћу свим бившим српским војницима, „четницима” и „осталим непоћудним и непожељним елементима” ако у року од шест сати не напусте подручје Загреба.⁶² Исто упозорење је објављено и у „Hrvatskom Narodu”, број 63/41, од 16. априла 1941, а уз њега и упозорење из кабинета поглавника под насловом: „Задња опомена српским пљачкашима и терористима”.⁶³ На истој страни тог броја „Hrvatskog Naroda” објављено је и неколико вести са југословенског ратишта: „Расуло српске и грчке војске”, „Српска солдатеска под ударом Стука апарата”, „Њемачки Стука апарати прогоне остатке српске војске, која се повлачи преко Дрине у Босну” и „Напредовање Талијана у Албанији/ Распршене српске чете сјеверно од Скадра”.

О непоћудним елементима „Hrvatski Narod” је извештавао и 17. априла 1941, у вести под насловом „Непоћудни елементи остављају град Загреб”, у којој се каже:

.....
⁶¹ „Hrvatski Narod”, br. 62/41, 4. Пошто се и син „војсковође” Славка Кватерника звао Еуген Кватерник, овде треба напоменути да је аутор овог текста мислио на Еугена Кватерника, хрватског политичара из XIX века (1825–1871), који је предводио познату раковачку побуну против Аустро-Угарске, октобра 1871.

⁶² *Исцјо*, 6; Peršen Mirko, *Ustaški logori*, Zagreb 1990, 27.

⁶³ „Hrvatski Narod”, br. 63/41, 7.

„Загреб, 16. травња. Усташки повјереник за јавну сигурност у Загребу г. Еуген Кватерник издао је јучер наредбу на темељу које морају сви, који се неовлашћено задржавају у Загребу оставити град у року од шест сати. Због тога је данас на редарству било веома живахно. На стотине и стотине људи долазили су на редарство да затраже пропусницу помоћу које се може отићи преко градских митница. **Већином су долазили Срби**, који су становали на подручју града Загреба, **а такођер је дошло и много Жидова**. Све те особе, за које се сматра у смислу наредбе г. Еугена Кватерника да су непоћудне и да им нема мјеста у граду Загребу, добиле су пропусницу и оставиће град. // Из града се тјерају такођер и остали непоћудни елементи као скитнице, клатеж и сви они који стално угрожавају туђу имовину. На тај начин бит ће проведена по могућности потпуна сигурност за све остале грађане града Загреба.”⁶⁴

„Hrvatski Narod” је, иначе, на насловној страни истог броја објавио текст „Поглавник обавјешћује хрватски народ да су пријатељске велевласти Њемачке и Италије признале Државу Хрватску”, затим текст „Захвала Поглавника Führeru и Дучеу”, фотографије са сусрета Павелића са својим сарадницим из земље, после 11-годишњег „избивања” из ње и пропагандне чланке о појединим усташким функционерима и догађајима у окружењу Хрватске. Изузев тих текстова, скоро сви остали су били антисрпски усмерени, без обзира на то што се то из њихових наслова није дало наслутити.

Срби се у насловима „Hrvatskog Naroda” од тог дана помињу на следећи начин: „Осовина је уклонила београдску државу”, „Пораз српске војске је потпун”, „Два непредвиђена разлога: Државни удар у Београду и изненадни пораз српске војске у јужној Србији олакшали су продор на грчко бојиште” и „Хрватска као српска колонија”. Од свих тих текстова најинтересантнији и најзначајнији је овај последњи. У њему се тврди следеће:

„Хрватски усташки покрет се већ годинама бори против суставног израбљивања хрватског народа. Године 1918. Срби су војничком силом окупирали Хрватску прогласивши то на цинички начин хрватским ослобођењем и народним уједињењем. Заправо је то био почетак злостављања и израбљивања хрватског народа, што је Србима доносило големе користи. Некада малена и примитивна Србија добила је тиме праву правцату колонију у срцу Еуропе. Пљачкашке методе београдске чаршије остат ће у повијести као један од најсрамотнијих примјера

.....
⁶⁴ *Исшо*, 8.

организиране пљачке у срцу Европе.” У наставку се говори о перфидној улози Јевреја у израбљивању Хрватске, односно о сарадњи Срба и Јевреја у тој експлоатацији, као и о усташком супротстављању експлоатацији. Тај се чланак завршава речима: „Влада Поглавника дра Анте Павелића, није влада жидовских и чаршијских спекуланата ... Хрватски народ убрзо ће увидјети, да је дошло вријеме, кад ће сватко одговарати према својим дјелима и да ће све бити постављено на своје мјесто”.⁶⁵ Овај текст је био је додатна оптужба на рачун Срба и Србије а, истовремено, и врло конкретна претња хрватским Јеврејима.

У истом броју се Срби помињу и у текстовима под следећим насловима: „Погибија незаборавног усташког борца Петра Кватерника у Цриквеници”, „Велике промјене код редарственог равнатељства у Загребу”, „Хрвати гледају у њемачком војнику спасиоца слободе”, па, чак, и у чланку „Хрватски спорт пред новим задаћама”.

3.1.6. „Руља српских морнара”

У опширној репортажи под насловом: „Погибија незаборавног усташког борца Петра Кватерника у Цриквеници”, слави се његов чин проглашења НДХ у Цриквеници од 10. априла 1941, а затим се описује његова погибија. За припаднике југословенске морнарице, који су енергично и у складу са ратним законима, интервенисали против тог издајничког чина мајора Кватерника, аутор ове репортаже употребљава следеће изразе: „руља српских морнара”, односно „крволочна руља срамних представника српске војске” и „разбојничка руља”, тврдећи да је, уз остало, „стари усташа жандармеријски наредник Маркота” зверски мучен од припадника те „руље”, „по старом српском разбојничком обичају”.⁶⁶ То што је поменуте југословенске морнаре предводио капетан бојног брода Мирко Плајвајс, Словенац по националности, и што је међу њима било припадника и српског и других југословенских народа, то није ни најмање засметало аутору ове репортаже да их све заједно прогласи „руљом српских морнара” и другим наведеним епитетима.

У вести под насловом: „Велике промјене код редарственог равнатељства у Загребу” говори се о отпуштању свих службеника загребачке полиције српско-православне вјере.⁶⁷ Чланак под насловом „Хрвати гледају у њемачком војнику спасиоца слободе”, у ствари је превод чланка

.....
⁶⁵ Исто.

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ Исто.

Л. Шулте-Штратхауса, немачког ратног извештача, објављеног у листу „Tagespost” из Граца, 13. априла 1941. У њему аутор пише о одушевљеном дочеку немачке војске од стране грађана Загреба 10. априла 1941, за који, између осталог, констатује да „ни у самој Немачкој ... не би могао бити срдачнији”. Описујући пробијање аутомобила у коме се возио, кроз препуне улице радосних Загрепчана, он извештава своје читаоце да је „је неописиво одушевљење хрватског становништва, јер је улазак њемачких чета донио ослобођење од српског јарма”. Уз то он додаје да је добио информацију од једног свог саговорника да је „носилац бившег режима, бивши бан (Иван Шубашић – нап. П. И.), данас без трага нестао” и да су заједно са њим Загреб напустили и „многобројни Загребачки жидови” (мало слово „ж” у ориг. – нап. П. И.). На крају се испоставило да је наслов овог извештаја преузет из изјаве С. Кватерника аутору овог чланка.⁶⁸

До које мере се „Hrvatski Narod” трудио да на рачун Срба и Јевреја изнесе што више оптужби и дисквалификација, види се и по томе што их је поменуо у негативном контексту чак и у чланку под насловом: „Хрватски спорт пред новим задаћама”. У њему се аутор жали на тешко стање у хрватском спорту и главног кривца за то налази у „жидовско-масонско-српском утјецају и покварености”, односно у увлачењу „Жидова, Срба и масона” у редове хрватских спортских клубова и форума. Због тога тражи хитно и „радикално чишћење” хрватског спорта од тог зла.⁶⁹

На дан капитулације југословенске војске у Априлском рату и почетка окупације Југославије, 18. априла 1941, „Hrvatski Narod” је у броју 65/41, објавио „Законску одредбу за обрану народа и државе”, коју је претходног дана донео Павелић, а која је постала формално-правни основ за спровођење терора у НДХ, чије су највеће жртве били управо Срби. (О тој ће одредби бити више речи у наставку ове књиге). Уз њу и неке друге текстове, овај лист је објавио сијасет текстова о завршетку ратних дејстава у Југославији, називајући упорно југословенску војску само српском и показујући очигледну злурадост због њених пораза. Срби се директно или индиректно помињу у насловима следећих текстова: „Панични бијег разбијене српске војске”, „Капитулирала друга српска армија у Сарајеву”, „Енглези перу руке над судбином бивше Југославије”, „Војнички догађаји у Србији”, „Ухићени српски агенти због дјелатности против Бугарске”, „Крај једне политичке и војне хоштапле-рије” (с поднасловом: „Србија је изгубила цјелокупни ратни материјал, њезин је пораз потпун, а бит ће од врло тешких посљедица за будућност”)

⁶⁸ Исто.

⁶⁹ Исто.

и у тексту „Трагична смрт дра Белобрка”, чији поднаслов гласи: „Дра Белобрка убио је наводно неки српски четник код Вараждина”.⁷⁰

Осамнаестог априла 1941. „Hrvatski Narod” је објавио и једну вест антисемитског карактера под насловом: „Доношење хитних мјера гледе жидовских подухећа која су на брзину обуставила пословање”. У оквиру те вести објављена је „Законска одредба о сачувању хрватске имовине”.

У „Hrvatskom Narodu” од 19. априла 1941, објављена су три текста у чијим се насловима или поднасловима помињу Срби: „Српска војска капитулирала” (стр. 2), „Вандалско бомбардирање ђаковачке катедрале / Звјерства Срба при повлачењу” (стр. 5) и „Протухрватско дјеловање наставника који су се окупили око листа *Наставнички њокрећ / Улога српско-југославенских самосталаца у хрватском просвјетном животу*” (стр. 9). У последња два текста говори се изразито негативно о деловању Срба из Хрватске у предратном периоду. О Србима уопште било је речи и у првој изјави доглавника и министра богоштовља и просвете Миле Будака, објављеној под насловом „Спасила нас је беспримјерна вјера”, и у интервјуу министра унутрашњих послова Андрије Артуковића објављеном под насловом „Ипак ће Хрватска бити слободна” и, на крају, у комеморативном тексту о смрти Славка Пипинића.

Пошто је скоро општепознато да је улога М. Будака у геноциду над Србима у НДХ била изузетно важна, овде се помиње уводни део чланка „Спасила нас је беспримјерна вера”, у коме се говори о значају његовог постављења за министра богоштовља и просвете (аутор чланка за њега тврди да је „данас највећи и најпопуларнији” хрватски писац): „Чим се вијест о именовању министра дра Будака пронијела хрватском земљом, весело су задрхтала срца хрватске омладине, која се у посљедње двије године окупљала око Доглавника радећи под његовим водством на остварењу оног циља, ради којег је највећи син Хрватске живјео 12 година изван домовине, ради којих су у туђини живјели и умирали хрватски усташе, ради којег је сав хрватски народ прошао најтежу Голготу српске диктатуре ...” У биографији М. Будака се потом помиње и податак да је „од 15. листопада до 19. просинца 1915. прешао ... као српски заробљеник пјешке Македонију и Албанију ...”⁷¹ Из те формулације се намећа закључак да су Срби из Србије били криви и за то што се Будак нашао на територији њихове земље као припадник агресорске аустроугарске војске, што је тамо заробљен и што је и он морао да пешачи преко Македоније и Албаније.

⁷⁰ „Hrvatski Narod”, br. 65/41, 3–8.

⁷¹ „Hrvatski Narod”, br. 66/41, 5.

Дајући интервју новинару „Hrvatskog Naroda”, министар унутрашњих послова Артуковић му је, између осталог, причао и о свом депортовању из Марсеља у Београд, почетком 1936. Присећајући се искрцавања са југословенског ратног брода, којим је доведен у Боку Которску, Артуковић је рекао да су „окупљени Срби” бацали на њега камење и да су га пљували. На то је у разговор упао Милован Жанић и додао: „Напишите да је у том часу г. др. Артуковић, док га је српска руља пљувала, викала и бацала камење на њега, дигао неустрашиво руке у вис и довикнуо јој: ’Ипак ће Хрватска бити слободна!’”⁷²

У чланку „Вандалско бомбардирање Ђаковачке катедрале” аутор је покушао да убеди читаоце „Hrvatskog Naroda” како су „српске чете” које су „на Велики Петак” (тј. 11. априла 1941. – нап. П. И.), приликом повлачења, дошле у Ђаково, без икаквог разлога гранатирале град, погодивши са два топовска хица један зид чувене Ђаковачке катедрале. Аутор чланка није поменуо податак да је притом само незнатно оштећен зид катедрале. Он затим пише о узимању талаца и убиству једног општинског службеника, за кога каже да је „познати хрватски националиста и усташа”, као и о убиству једног војника „који је ишао из Осијека својој кући, будући да је војска била распуштена”. На крају, ипак, помиње и следећи податак: „Усташе су били отворили ватру на ту разуларену масу војника али су ради таоца морали обуставити палбу, јер би сви били убијени”. Затим за југословенску војску још користи израз „српска хорда”.⁷³

На насловној страни „Hrvatskog Naroda” од 19. априла 1941, објављена је, иначе „Прва законска одредба о Жидовима”, којом су проглашени неважећим сви правни послови између Јевреја међусобно и између Јевреја и трећих лица, склопљени у последња два месеца. Неколико страница даље објављена је вест о „чишћењу Загреба од непоћудних елемената”, међу којима су раније поменути пре свега Срби и Јевреји.

Од осталих вести објављених тог дана највећу пажњу заслужује вест да је Еуген Кватерник постао „равнатељ за јавни ред и сигурност на цјелокупном подручју Државе Хрватске”. Тај Кватерник, познат и по надимку Дидо, постаће убрзо после тога најмоћнији човек НДХ после Павелића и одиграће најзначајнију улогу у организовању и реализовању „увезаних” геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима.⁷⁴

.....
⁷² *Исџо.*

⁷³ *Исџо.*

⁷⁴ Еуген-Дидо Кватерник (1910–1962), син „војсковође” и доглавника НДХ Славка Кватерника, један од најближих сарадника поглавника Анте Павелића у време тзв. прве усташке емиграције и у току првих година и по дана постојања НДХ. Злогласни

Двадесетог априла 1941. „Hrvatski Narod” је пренео тежак антисемитски напад из загребачког листа на немачком језику „Deutsche Zeitung in Kroatien”, од 17. априла 1941. Оригинални наслов тог чланка је био: „Опасност од жидовства”, а „Hrvatski Narod”, га је објавио под својим насловом: „Проти Жидова треба предузети најстроже мјере”. Био је то, како примећује Мирко Першен „отворени јавни позив на обрачун против Жидова”.⁷⁵

3.1.7. „О Србима све најгоре!” – образац „Hrvatskog Naroda”

Иако непотпун, овај преглед показује да је „Hrvatski Narod” у само првих десет дана постојања НДХ објавио преко 60 вести и других текстова о Србима, што чини бар шест текстова по дану. Сам по себи, тај број не би морао да буде посебно значајан да се радило о неутралним, тј. објективним информацијама. Овде је, међутим, било речи само о оним информацијама које су биле негативне по Србе и о аналитичким и сличним текстовима у којима се о Србима писало непријатељски, уз изношење неоснованих оптужби против њих и уз употребу најружнијих дисквалификација на њихов рачун. А то није могло да буде случајно. Поготово не у једној тоталитарној држави профашистичког типа каква је НДХ била од првог до последњег дана свог постојања. Мада се у овим истраживањима није дошло до неког документа у коме би се говорило о томе како „Hrvatski Narod” и остала усташка штампа треба да пишу о Србима, више је него вероватно да су неке инструкције, бар усменог карактера, постојале. Ако ништа друго, онда се већ само овакво писање „Hrvatskog Naroda” – званичног гласила усташког покрета – може третирати као посредна инструкција осталој штампи и усташкој пропаганди уопште.

Наведеним текстовима из првих десет дана постојања НДХ „Hrvatski Narod” је успоставио образац писања о Србима, чија је основна максима била: „О Србима све најгоре и најружније!” У складу са том максимумом, наведени образац „Hrvatskog Naroda” је садржавао следеће елементе:

.....
шеф усташке полиције; оснивач Равнатељства за јавни ред и сигурност (РАВСИГУР) и специјалне полиције Усташке надзорне службе (УНС). Директни наредбодавац и организатор многих масовних злочина над Србима, Јеврејима и Ромима. Један од највећих ратних злочинаца не само у Југославији, него и у ширим европским оквирима. Називан „хрватским Химлером”. До октобра 1942. био најмоћнији човек у НДХ после Павелића. Пошто га је Павелић натерао да поднесе оставку, отишао је у Словачку, а после завршетка Другог светског рата, у тзв. другу усташку емиграцију, у којој је био опозиција Павелићу.

⁷⁵ „Hrvatski Narod”, br. 67/41, 6; Peršen M., *nav. delo*, 18.

(1) у време трајања Шестоаприлског рата, југословенску војску треба звати српском и треба доносити што више текстова о њеним поразима; (2) ту војску треба оквалификовати као Хрватима туђу и непријатељску „солдатеску”, дакле, као разуларену и разбојничку банду, односно „хорду”; (3) њену борбу против издајника, петоколонаша и саботера треба називати злочиначком, односно зверском; (4) доносити што више вести и заједљивих коментара о бекству краља Петра II и југословенске владе у иностранство и радовати се српској несрећи; (5) Југославију треба називати тамницом потлачених народа, а Србе приказивати као насилнике, експлоататоре и окупаторе не само хрватског већ и других југословенских народа; (6) када су у питању само српско-хрватски односи, треба инсистирати на наводном вековном непријатељству Срба према Хрватима од времена тзв. Војне крајине (XV–XVIII век); насељавање Срба из окупиране Србије на опустеле пределе Хрватске у то време треба приказивати као агресорско отимање хрватске земље, а не као последицу турског терора и веште политике бечког двора; (7) Србе у целини треба приказивати као некултурне, нецивилизоване и примитивне људе тј. као „барбаре”; (8) Србе, уз то, треба приказивати и као неморалне, лукаве и подмукле „бизантинце”, склоне корупцији и другим врстама криминала и неморала; (9) на крају, треба их називати туђинцима и повезивати са припадницима других етничких група и раса – Власима, Циганима (тј. Ромима), Цинцарима, и Азијатима; (10) слободно износити најтеже инсинуације на рачун Срба, не бирајући речи и дисквалификације; (11) о Хрватима треба писати само позитивно, посебно наглашавајући њихове наводне предности над Србима у погледу културе, науке, уметности, образовања, вере итд. (12) Хрвате, уз то, треба упорно приказивати као жртве српске тираније у КЈ и жртве дивљања српске солдатеске у току Априлског рата; (13) не писати ништа о усташком насиљу и злочинима, сем о мерама наизглед оправдане одмазде за убиства појединих усташа и других припадника хрватског и муслиманског народа.

Да је овакво писање о Србима имало инструктиван карактер може се закључити из следећих чињеница. Прво, „Hrvatski Narod” је био први усташки дневни лист, који је почео да излази истог дана кад је проглашена НДХ. Друго, он је био званично гласило усташког покрета, па су његови наслови, текстови, речник и стил писања о свим темама, па тако и о тзв. српском питању, имали инструктиван карактер без посебног наглашавања. Треће, писање остале усташке штампе о Србима било је у пуном складу са горе наведеним обрасцем, уз мале варијације везане

за специфичности региона у којима је деловала. Касније ће образац писања о Србима бити допуњен изричитим тврдњама о немогућности заједничког живота Срба и Хрвата у једној држави и о поистовећивању Срба са четницима и комунистима, па ће бити уведене сложенице: „србо-четници” и „србокомунисти”. Појавиће се и оптужбе против СПЦ као политичке, великосрпске организације. Повезујући наводно непријатељство Срба према Хрватима још из времена тзв. Војне крајине и КЈ са наводним злочинима „српске” војске у Априлском рату, усташка пропаганда је све агресивније оптуживала Србе за угрожавање егзистенције НДХ и хрватског народа у целини, сугеришући неопходност дефинитивног историјског обрачуна са њима, односно неопходност њиховог истребљења из НДХ.

Основна намера и „Hrvatskog Naroda” и остале усташке штампе била је да Србе оцрне и сатанизују као народ, који је не само туђ и далек Хрватима, него је и њихов крвни и највећи непријатељ. Да би у тој намери успели, они су се, као што се то добрим делом види и из наведеног прегледа, редовно служили ревизијом и сопствене историје и историје хрватско-српских односа, не обазирајући се на исторјску истину и научно утврђене чињенице. Користећи, пак, чињеницу да су Срби у Краљевини Југославији били већински и политички доминантан народ, та штампа их је потпуно неосновано, али упорно називала окупаторима и хрватског и других југословенских народа, оптужујући их посебно за држање Хрвата у ропском и понижавајућем положају, за кочење њиховог развоја и за све могуће недаће и зла које су доживели у последњих 20-ак година. Све у свему, било је очигледно да је та штампа све своје силе улагала у то да своје читаоце убеди да су Срби народ који не заслужује да живи у новој, усташкој, хрватској држави, па га зато треба одстранити из ње на било који начин – било милом, било силом. Ускоро је томе додат и захтев да Срби треба да плате за све оно лоше што су, наводно, учинили Хрватима, па се то претворило у стварање политичко-пропагандне и психолошке основе за геноцид над Србима. Нешто слично се дешавало и са писањем усташке штампе о Јеврејима, који су највише оптуживани за непоштовање „гостопримства” које им је хрватски народ указао, а затим за експлоатацију хрватског народа и за сарадњу са омраженим Србима.

Као доказ тврдње да су се други усташки листови држали горе поменутог обрасца, може да послужи податак да је од 10. до 20. априла 1941, осијечки „Hrvatski List” (у само седам бројева) објавио преко 40 текстова о Србима веома сличних онима из „Hrvatskog Naroda”. Дакле, у само

та два дневна листа објављено је за десет првих дана НДХ преко 100 негативних текстова о Србима. У загребачком католичком дневнику „Hrvatski Glas” је од 17. до 25. априла објављено око 30 текстова са антисрпском садржином, али ће о његовој улози бити више речи касније. Те чињенице, као и податак да су ти дневници, уз помоћ многих новопокренутих или обновљених дневника, недељника и полунедељника, наставили да пишу о Србима на исти начин и после 20. априла 1941. оправдавају закључак да је већ у априлу 1941. отпочео први талас антисрпске пропаганде. Он, додуше, још није био онако широк и екстреман као што ће бити од средине маја и почетка јуна 1941, али је већ имао основне карактеристике добро организоване и синхронизоване пропагандне кампање.

Како би навођење и макар и кратко коментарисање свих антисрпских текстова из првих десет дана постојања НДХ који су објављени изван „Hrvatskog Naroda”, заузело пуно простора у овој књизи, овде се, илустрације ради, помињу само најкарактеристичнији наслови из осичког „Hrvatskog Lista” од 13. до 20. априла 1941.

13. 4. // „Њемачке чете иду с више страна на Београд” – „Талијани запосјели Љубљану” – „Заузет и Битољ” – „Краљ Петар II на бијегу” – „Хрватски устанак у Далмацији” – „Позив морнарима Србима и Словенцима... код Цриквенице да се предаду” – „Четници убили заштитника”.

15. 4. // „Нијемци заузели Београд” – „Њемачке чете прешле Саву” – „Маџари запосјели Барању” – „Енглези напуштају Србију и Грчку” – „Уништено 14 српских дивизија” – „За ослобођење Црне Горе” – „У Загребу нема више натписа који потсјећају на болну прошлост” – „Др. Петар Кватерник погинуо је у часу, када је прогласио оснивање слободне и независне Хрватске” – „Срби града Осичека” – „За једног Хрвата – десет Срба” – „Још једна жртва”.

16. 4. // „Српска војска уништена” – „Заробљен врховни заповједник јужне српске армије” – „Страдавање српске војске између Дрине и Саве” – „Читава Бачка у рукама маџарске војске” – „Очајнички апел генерала Симовића” – „Основан одбор за ослобођење Црне Горе” – „Жртве у борби за хрватску слободу” – „Мученичка смрт хрватског барјактара”.

17. 4. // „Одушевљен дочек Нијемаца у Хрватској” – „Нијемци заузели Сарајево” – „Капитулација II српске армије” – „Маџарски плијен у Војводини” – „Генерал Симовић у Атени” – „И Бугарска прекинула с Југославијом” – „Увођење маџарске администрације у Бачкој и Барањи” – „Злочиначка дјела српских часника”.

18. 4. // „Како је разбијена II српска армија” – „Силан ратни плијен на српском бојишту” – „Срушио се српски аероплан” – „Нема преговора са Србијом” – „Српско роварење у Софији” – „Срби пуцали из топа на ђаковачку катедралу” – „Стјепан Никшић из Борд. Дреновца мучничка жртва великосрпске мржње” – „Казне за велеиздају” – „Проводи се акција чишћења” – „Строге казне за хотимично оштећивање телефонских и бројојавних линија”.

Еуфорични чланци из осијечког „Hrvatskog Lista” и загребачког „Hrvatskog Glasa” о разбијању и капитулацији „српске војске”

19. 4. // „Српска војска капитулирала” – „Талијани ушли у Мостар и Дубровник” – „Њемачка штампа описује пораз српске и грчке војске” – „Рузвелтова кривња за слом Југославије” – „Енглези сваљују кривњу на Србе” – „Радост у Бугарској због капитулације српске војске” – „Устанак у Цриквеници” – „Добровољачка земља постаје хрватском народном имовином” – „Установљен изванредни суд” – „Усташки одјели стајаће ускоро на Дрини” – „Четири жртве ослобођења у Ђакову” – „Тјералица за четником”.

20. 4. // „Оружани мир у бившој Југославији” – „Како је сломљен ратни напор Србије?” – „Злато бивше Југославије налази се у рукама Енглеза” – „Основан одбор Мацедонаца” – „Успостављени хрватски називи у судству” – „Укидање уличних назива који немају ништа заједничко са Хрватима”.

Крајем априла и почетком маја 1941. дозволу за наставак излагања добио је велики број недељника, полунедељника и месечника у унутрашњости НДХ, који су почели да преузимају текстове из „Hrvatskog Naroda”, „Hrvatskog Lista” и „Hrvatskog Glasa” и да објављују сопствене вести и коментаре уперене против Срба, као и против Јевреја, масона, комуни-

ста и антифашиста: „Hrvatska sloboda” (Карловац), „Hrvatski Branik” (Винковци), „Hrvatski ilustrovani list” (Осијек), „Hrvatski Тједник” (Вировитица), „Hrvatsko Јединство” (Вараждин), „Независна Хрватска” (Бјеловар) итд. Посебну пажњу заслужује лист „Hrvatska Крајина”, службени лист Усташког стожера у Бања Луци, који је излазио три пута недељно и у коме су били објављени неки од најекстремнијих текстова против Срба. Уз њих, дозволу су добили и многи листови РКЦ, који су писали и на политичке теме, међу којима треба посебно поменути загребачке недељнике „Katolički List”, „Hrvatsku стражу” и „Nedjelju”, затим сарајевски недељник „Katolički Тједник” и месечник „Vrhbosnu” и ђаковачке листове „Hrvatska Obrana” (касније „Hrvatska Obnova”) и „Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske”. Крајем априла почео је да излази нови загребачки дневник „Novi List” (који ће крајем 1941. променити име у „Nova Hrvatska”), а у мају сарајевски дневник „Sarajevski Novi List”, два недељника у Загребу: „Независна Држава Хрватска” и „Усташа” итд. Тако је већ средином маја 1941. била створена врло разграната мрежа дневних, недељних, полунедељних и месечних листова, која је скоро у потпуности била укључена у званични медијско-пропагандни систем НДХ. Од тада је недељно објављивано на стотине натписа различитих врста усмерених против Срба.

Да би се добила права слика о разгранатости усташког медијско-пропагандног система, треба овде најпре поменути чињеницу да је један од његових врло значајних субјеката била Загребачка радио-станица, са изузетно активном и агресивном антисрпском пропагандом од првог дана постојања НДХ. Она је поједине политичко-пропагандне емисије пуштала у етер по три пута дневно, а строго контролисане и усмерене вести је објављивала током целог дана. Сличну улогу је ускоро почело да игра и оснивање филмског журнала под називом *Hrvatska u slici i reči* и снимање документарних филмова о НДХ. Уз све то, тај систем је врло успешно користио плакате, летке и локалне разгласне станице. Тамо где струја, штампа, радио и филм нису допирали, усташки режим је користио читав низ традиционалних субјеката и средстава да све грађане обухвати својом пропагандом. Најчешће су за пренос порука, прогласа и разних других саопштења коришћени кадрови и објекти признатих верских заједница – тј. свештенство РКЦ, Исламске заједнице и Евангеличке цркве, али и државни службеници попут поштарара, курира, пољара, шумара и сл. Оживљена је била, нарочито на просторима Босне и Херцеговине, функција телала, људи који су, уз звуке добоша, обавештавали углавном сеоско становништво о наредбама и другим прогласима власти. Све у свему, становници НДХ су свакодневно били буквално

бомбардовани многобројним пропагандним порукама, међу којима су посебно место имале оне које су биле усмерене против Срба и Јевреја.

Како је, дакле, цео усташки пропагандни апарат следио пример и инструкције „Hrvatskog Naroda” у ширењу мржње према Србима, јасно је да се од половине маја 1941. може говорити о новом, далеко ширем и агресивнијем таласу антисрпске кампање, који је захватио читаву територију НДХ и све поре њеног живота. За разлику од релативно уског априлског таласа, овај мајски, а затим и јунско-јулски талас, карактерисала је не само велика ширина и свеприсутност, него и употреба свих могућих оружја тог апарата, од оног најлакшег до тзв. „тешке артиљерије”.

3.1.8. Први говор Анте Павелића против непријатеља хрватског народа

Синхронизовано и, наравно, строго контролисано деловање читавог усташког медијско-пропагандног апарата добијало је и у третману тзв. српског питања, посебне импулсе из изјава највиших представника усташке државе. Међу тим импулсима посебно су значајну улогу имали јавни наступи и говори поглавника Павелића и његових најближих сарадника.

Две недеље после проглашења НДХ, 24. априла 1941, Павелић је одржао велики говор загребачкој академској и средњешколској омладини, на Марковом тргу. Евоцирајући успомене из свог емигрантског политичког живота, он је тада, између осталог, рекао:

„Браћо свеучилиштарци и сестре свеучилиштарке! Данас је 12 година откако сам започео борбу извана, јер сам знао, да осим политичке борбе нема велике могућности борбе овдје гдје је господарила бесрамна српска чизма.” Помињући податак да су му тада многи у Хрватској говорили да је одлазак у емиграцију и опредељење за оружану борбу против Југославије (тј. за терористичко деловање) лудост, он је и овом приликом поменуо ону фразу о „фантастима” и „луђацима”, из свог првог говора у НДХ: „А видите браћо и пријатељи: данас нисмо ми луђаци, нисмо фантасти, него су луђаци и фантасти сви они, који су се заносили и приклањали једној нездравој и неприродној творевини, која је била створена од Versailleskih диктатора, а која је зато била ту, да уништи хрватски народ ...”

У наставку тог говора, Павелић је рекао: „Браћо! Ви знате ријеч ’освета’. Ми се никоме не ћемо свештии, али не ћемо допустити да и даље у нашем народу живи отров и коров. Нећемо допустити да и даље

загушује хрватски народ и његов живот. Не ћемо допустити, да икога буде у Хрватској Држави, који би радио против интереса хрватског народа ...”

После одржаног говора омладини постројеној на Марковом тргу, Павелић је примио у свечану аудијенцију Усташки академски стожер, који је предводио његов заповедник Зденко Блажековић. Том приликом је Блажековић поздравио поглавника, изјавивши да су хрватски студенти и средњешколци спремни да са њим иду „у живот и смрт”. У одговору на тај поздрав, Павелић је између осталог рекао: „Браћо и пријатељи! Код нас се много гријешило у политици у прошлости. Говорило се да ћемо пјесмом достићи слободу. Онда су рекли просветом, па господарским начином... Ја вам кажем: само крвљу и ничим другим! Само крвљу може се постићи самосталност и независност државе и народа... Да нису падале главе, да није било крви, вјерујте и данас би овдје били Срби и Србијанци господари у овој земљи... Браћо и пријатељи! Хрватски се народ латио тога, да уклони са своје земље све вањске непријатеље. Уклонит ће и унутрашње непријатеље. Ја вам то обећајем, а када вам обећајем, велим вам, да ће тако и бити, јер ја сам до сада испунио све, што сам обећао, па ми можете и ово вјеровати. Дошао је час, када хрватски народ преузима у своје руке сву власт. Он ће свим средствима уклонити све оно што је ову земљу и овај народ притискивало и да- вило ...”⁷⁶

Мада је усташки поглавник у свом првом говору избегао да јасно каже на кога је мислио кад је говорио о „отрову и корову”, из другог је сасвим јасно да је под тиме подразумевао пре свега Србе и Србијанце, који су, заједно са Јеврејима, већ у тим данима били изложени сатанизацији, разним врстама забрана и дискриминација и све очигледнијем прогону.

Пошто ће о том прогону бити много више речи нешто касније, овде се помињу само неки значајнији подаци. Од 20. до 30. априла

„Hrvatski List”: „Poglavnikova riječ хрватској младежи”

⁷⁶ „Hrvatski Narod”, br. 72/41, 1; „Hrvatski List”, br. 114/41, 1–2.

1941. ухапшено је преко 900 Срба широм НДХ (у Осијеку, Вуковару, Копривници, Славонској Пожеги, Бјеловару, Крижевцима, Миклеушу, Грубишном Пољу, Дарувару, Пакрацу, Глини, Дугој Реси, Плашком, Слуњу, Двору на Уни, Бања Луци, Босанској Градишки и многим селима из њихове околине), од којих је око 250 одмах убијено, док су остали тек отпочели свој страдалнички, трагични пут по усташким затворима и логорима. Највише Срба је ухапшено у Грубишном Пољу у току 26. и 27. априла (њих око 550), а највише је убијено у Гудовцу, код Бјеловара (између 190 и 200 потпуно невиних људи). Преко 500 ухапшених српских сељака из Грубишног Поља депортировано је 28. априла у концентрациони логор „Даница”, код Копривнице, а касније у злогласни Госпићки систем логора смрти, одакле је живу главу изнело свега њих 10-ак. Међу ухапшеним, мученим и убијеним Србим било је и седам свештеника СПЦ. А само дан после ових својих говора Павелић је донео фамозну „Законску одредбу о забрани ћирилице”, којом је најављено започињање духовног геноцида над Србима у НДХ. У исто време настављена је интензивна сатанизација Јевреја, ограничавање њихових људских права и слобода и извршено друго масовно хапшење (79 загребачких адвоката) ради контрибуције. Два дана пре Павелићевог говора „Hrvatski Narod” је објавио ону чувену забрану под насловом: „**Жидовима забрањен полазак кавана, рестаурација и гостионица**”, а „Hrvatska Krajina” наредбу о брисању „српских и балканских натписа”, уз злокобну најаву да ће из Бања Луке ускоро нестати „и најмањи знак српства, бизантизма и балканизма”. На крају, Павелић је од 24. до 30. априла донео још неколико законских одредби уперених против Срба и Јевреја, од којих су најпознатије биле три расистичке одредбе против Јевреја од 30. априла (о расној припадности, о држављанству и о заштити аријске крви и части хрватског народа). Те чињенице су биле довољно уверљив доказ да је Павелић мислио пре свега на Србе и Јевреје, кад је говорио о непријатељима НДХ.

3.1.9. „Сада је хрватски народ господар, а све друго ће бити његовим предметом!”

Месец дана после говора „свеучилиштарцима” Павелић је слично говорио и на усташкој скупштини у Загребу, 21. маја 1941. Три дана пре тога он се вратио из Рима, где је потписао веома неповољне Римске уговоре (18. маја 1941), којима је НДХ морала да препусти Италији све најбоље делове Далмације и да потврди своју политичку и војну подре-

ђеност Италији. Уз то, Павелић је доживео неуспех и у Ватикану, јер га је папа Пије XII примио само у приватном, а не и у државничком својству, и није му обећао да ће Света Столица признати НДХ док траје рат.⁷⁷ Покушавајући да скрене пажњу домаће јавности са тих великих спољнополитичких неуспеха, он се окренуо унутрашњим политичким питањима, ставивши посебан нагласак на обрачун са унутрашњим непријатељима. Већ су прве његове реченице у том говору зазвучале злокобно и претеће.

„Браћо усташе! Желио сам да се у овим часовима погледамо очи у очи ... да си проговоримо од срца к срцу, да си рекнемо језиком, којег, у првом реду разумијете, браћо усташе, ви, а који језик разумије и цјелокупни хрватски народ ... Има их, могуће, хвала Богу, мало, који наш усташки језик не разумију. Ну ја знам, да ви знате, и да ћете знати с њима говорити језиком који ће они разумјети. (У загради извештаја писало је: ’Тако је! Дуготрајан пљесак’ – нап. П. И.) // Браћо усташе! Хрватски је народ доживио своје велико и славно ускрснуће. Ну сватко знаде, да то ускрснуће није дошло преко ноћи ... напосе у посљедњих 20 година хрватски је народ дао из себе борце, дао из себе синове, који су приправљали путеве, који су учинили задње чине, задња дјела за потпуно ослобођење народа ... Када је 1918. непријатељ случајем прилика био закорачио да хрватски народ упокори, онда знамо сви, да је хрватски народ сав свијесно дао свој отпор, свијесно ... стао на браник своје опстојности. А када је непријатељ видео, да средства, која је он био започео употребљавати, нису довољна и доста снажна, онда се је пред 12 година био латио новог средства силе и насиља да хрватски народ збрише са лица земље и да затре задњи траг његове осебујности и његове државне независности. А онда је у хрватском народу никао усташки покрет. Мени је било јасно, да се с молитвеником у руци не можемо борити против разбојника. И зато сам повео покрет с одлуком да се на љуту рану метне и љута трава ... Кад смо ми то започели, онда су наши непријатељи и малодушници рекли

„Велики говор Поглавников” у *Hrvatskom Listu*, од 22. маја 1941.

⁷⁷ О Павелићевој посети Ватикану и папи Пију XII касније ће бити више речи.

да смо луди... да смо фантасти... да смо туђи плаћеници ... Данас су они луђаци ... а ми смо Независна Држава Хрватска ...”

Затим је у централном делу свог говора, Павелић изнео следећу претњу:

„Браћо усташе! Ми ћемо своју народну и државну слободу бранити увијек и својим животима. **Ми не ћемо дозволити да у нашој домовини непријатељи хрватског народа рују и трују.** (Тако је!) Не ћемо дозволити да на проливену хрватску мученичку крв и на хрватске борце пљују. (Тако је!) Не ћемо дозволити, а како видите и не дозвољавамо, да хрватску народну сељачку муку троше и разграбљују! *Прошла су времена кад је хрватски народ био предметом.* // Сада је хрватски народ господар, а све друго **ће бити његовим предметом.** (Одушевљено одобравање и клицање: Поглавник, Поглавник!) *Ово нису обећања, нећемо најављивања, која ми изводимо и која ћемо ми извести. Ја ћу их извести...*”⁷⁸

Иако је Павелић свој говор започео, као и месец дана раније, доста уопштеним и наизглед мистериозним прозивањем „непријатеља хрватског народа”, ипак је из помињања непријатеља из 1918. и 1929. било јасно да он Србе види као најважније и најопасније непријатеље. После окупације и разбијања Југославије и непостојања посебне српске државе, његове алузије на Србе и претње упућене њима биле су у ствари, претње Србима у НДХ. Оне, уз то, нису биле само најаву радикалног обрачуна са њима који ће тек уследити, него и оправдање терора који се већ вршио над Србима широм НДХ. После стрељања око 200 невиних Срба у Гудовцу 28. априла, усташе су током прве половине маја 1941. извршиле два нова масовна злочина над Србима у Хрватском Благају и у Глини, и неколико мањих у другим деловима НДХ, у којима је било на свиреп начин убијено преко 1000 Срба без икакве њихове кривице, тј. само зато што су Срби. Ова и друга насиља над Србима толико су ескалирала после првих месец дана постојања НДХ да су већ озбиљно попримала оне карактеристике које ће ући у послератну дефиницију геноцида. После поменуте најаве геноцида на духовном, односно културалном плану, масовни злочини над Србима највљивали су и онај најтежи и најтрагичнији елемент геноцида над њима – физичку ликвидацију. **Павелићев говор од 21. маја 1941. се, због тога, може оквалификовати као званично одобрење са самог врха НДХ за почетак „лова” на Србе, а уз њих и на Јевреје, као на највеће непријатеље „хрватског народа”, односно усташке државе.**

⁷⁸ „Sarajevski Novi List”, br. 10/41, 2.

3.1.10. „Умјетник” и доглавник Мило Будак – „апостол” мржње према Србима

Павелића су у позивима на обрачун са Србима на територији НДХ одмах после 21. маја 1941. следили сви његови сарадници, а највише и најчешће његов први доглавник, „умјетник и књижевник”, Миле Будак. Он је од краја маја до почетка августа 1941. одржао највише великих говора и дао убедљиво највише изјава о Србима, трудећи се да их што више извређа, омаловажи и оптужи за вековно непријатељство према Хрватима. Тим својим изјавама и говорима он је скоро у целини разрадио усташку концепцију решавања тзв. српског питања у НДХ. За њега, иначе, многи аутори тврде да је изрекао ону чувену „формулу” за решавање тог питања по „трећинама”: „Трећину Срба треба побити, трећину иселити и трећину покрстити (и похрватити).” Иако нема писмене потврде да је тако, од речи до речи, рекао ни он нити било који други усташки функционер, из стравичне геноцидне праксе према Србима у НДХ сасвим је јасно да су усташе поступале баш према тој формули. Иво Голдштајн у вези са тим каже на једном месту: „Она није никада записана у усташким програмским списима нити је забиљежена у јавном тиску или законским одредбама НДХ, али нема никакве двојбе да је терор над Србима имао за циљ њезину реализацију. О томе посредно свједоче разни извори, чак и записи врло информираних сувременика.”⁷⁹ Тој Голдштајновој тврдњи може се додати и тврдња да о томе недвосмислено сведоче и многобројне Будакове изјаве о Србима, као и изјаве Виктора Гутића, Милована Жанића, Мирка Пука и многих других усташких функционера. Уз њих, о томе сведочи и писање усташке штампе већ из прва два-три месеца постојања НДХ, као и делимична реконструкција идеолошке емисије Радио-Загреб под називом „За Дом спремни”.

Кад је реч о Будаковим изјавама о Србима, овде треба поћи од оне коју је дао говорећи на „величанственој” усташкој скупштини у Вараждину, 25. маја 1941, када Србе није ни поменуо по имену, али су сви знали да о њима говори:

„Многи од вас познају **влахе** само по слици ... Код нас, који смо одрасли у крајевима, гдје је била негда турска сила, према томе докле су допрли православни, постоји народна пословица која каже: **С влахом једи до пола здјеле, а од пола здјеле удари га здјелом у главу, јер ће он иначе тебе.** Постоји још и друга која каже: **Једног влаха постави уз нај-**

.....

⁷⁹ Goldštajn I., *Jasenovac*, 51–52.

богатији сто да с тобом једе, а другог завежи у врећу па сједи на њега, па што ти мисли онај у врећи, то ти мисли и онај кога си погостио. – (Поклици: Тако је!) // Али браћо и пријатељи, то знамо ми који смо с њима расли и одрасли, то знамо ми који смо се с њима борили од нај-млађих дана...”⁸⁰

Био је ово сасвим одређен говор о Србима у НДХ, а не о Србијанцима из Београда или Србије. Будући да је одрастао заједно са „власима”, тј. Србима и да их је врло добро познавао, Будак саветује своје сународнике да „влахе” гађају „здјелом у главу”, што је био само „књижевни” еуфемизам за убијање. Други човек НДХ јавно је, дакле, позивао Хрвате да убијају Србе.

Будак у усташкој униформи: Срби су „дотепенци с истока”

За разлику од тог говора, Будак је на „величанственом усташком слављу” у Вуковару, 8. јуна 1941, директно споменуо Србе на следећи начин:

„А што се тиче Срба, који овдје живе то и нису Срби, него дотепенци с истока, који су као трхоноше и остале слуге довели Турци. (Подв. у ориг. – нап. П. И.) Они су уједињени само православном црквом, а ми нисмо успјели да их асимилирамо. Међутим, нека знају, да је наша лозинка: Или се поклони или уклони.” (Тако је! Неописиво одушевљење.) У то име треба бити: „За Дом! – Спремни.”⁸¹

Увреде и претње на рачун Срба Будак је знатно шире разрадио у говору у Славонском Броду, 15. јуна 1941, који је већ личио на праву теорију о Србима у НДХ.

„Ја сам већ прије рекао, да смо ми народ двију вјера. Ми смо народ католичке и муслиманске вјере, и то је оно, што је носилац хрватске државности. Народ кога је ова земља, народ кога су ове куће, народ кога су ова огњишта, то је само тај народ. Сви су други, браћо моја, или пријатељи, који су дошли к нама и остали као пријатељи, или пак непријатељи, који дођоше силом, па морају и селити било силом било милом. (Одобравање ...) // Ми имамо, хвала Богу, у том погледу добрих искустава с нашим пријатељима Нијемцима ...

⁸⁰ „Sarajevski Novi List”, br. 14/41, 2.

⁸¹ „Nezavisna Država Hrvatska”, br. 5/41, 7; Симић Сима, *Прекришавање Срба за време Другој свјетској рати*, Графички завод, Титоград 1958, 41.

Друга је пак ствар с онима, који дођоше на наша огњишта, онда, када нам је било страховито тешко. То је било за провала османлијског царства у ове крајеве. Тада је наш народ гинуо, тада је наш народ бјежао, тада је наш народ био одвођен у ропство. Ми смо онда прешли Драву и Муру, стигли у Бургенланд, доспјели у Моравску и на све четири стране свијета, а на наша још топла, али пуста огњишта населило се с Балкана све оно што није било исламске вјере. Дошли су овамо разни цинцари, Срби и други, дошао је не један народ, него неки одпадак народа, којег је једино везивало турско ропство и православље. Они су овамо дошли као турски кметови, дотично као водоноше турске војске. Падше на наше земље, падоше на наша огњишта. Овдје су се одомаћили и у вријеме, кад им је пала сјекира у мед, почели су стварати некакву крајину, рачунајући, како треба пресећи хрватско народно тло и нас, на тај начин онемогућити. Они су ваљда рачунали, да нас мора нестати с овог свијета, али нису имали довољно снаге за то, јер су знали да немају на то никаквог повијесног оправдања. Стога се не усудише да нам отворено кажу, већ су нам службено проповиједали и приповиједали о неком југославенству и братству, а неслужбено су, смијући се, говорили: 'Видјет ћете, што ће бити'. Они су тако рачунали, да нас морају истријебити, али, браћо моја, овај њихов рачун била је лудост, јер тешко нестају народи, тешко је истријебити најмањи народ. Ја то наглашујем овдје зато да разумијете, зашто ми имамо не само право, него и дужност тражити од овдашњег православног живља, да тај живаљ увиди, што јест и да се према томе снађе. Имамо право говорити, ако је тко Србин, има Србију и то је његова домовина. (Одобравање) ..."⁸²

Будак је и овде говорио искључиво о Србима унутар НДХ, вређајући их грубо и оптужујући њихове претке прво за наводну агресију на Хрватску, а друго за наводну намеру истребљења Хрвата из њихове домовине, што са историјском истином нема никакве везе. Тим оптужбама он је, у ствари, хтео да оправда усташку намеру да истребе Србе из НДХ, било тако што би их убедили да оду „добровољно”, било тако што би их присилили на то.

3.1.11. Православци треба да напусте НДХ

Неколико дана после овог говора, у коме је свесно фалсификовао основне чињенице о настанку тзв. Војне крајине и лажно оптужио Србе за геноцидне намере према Хрватима, Будак је примио, 21. јуна 1941,

.....

⁸² „Hrvatski Narod”, br. 122/41, 16; „Hrvatska Straža”, br. 25/41, 4.

представнике Католичке акције, који су се претходно поклонили поглавнику Павелићу.⁸³ Изражавајући своје поштовање за деловање Католичке акције и за сваки католички рад, Будак је тада додао својој теорији о решавању тзв. српског питања у НДХ један нови елемент, који га је приближио формули о „трећинама”. „Православци су дошли у ове крајеве као гости. И они би требали већ једном да напусте те крајеве. Истина, многи не ће моћи отићи, али ће зато хтјети прећи на нашу вјеру. То можда неће бити из најчишћег увјерења и зато ћете ви дјеловати да својом молитвом и радом то дјело потпомогнете ...”⁸⁴

Мада и у овом свом говору није децидирано поменуто Србе, нема никакве сумње у то да је он под православцима подразумевао управо њих. Уз поновни захтев да се иселе у Србију, Будак им је предочио и могућност да остану у НДХ, под условом да напусте своју веру, тј. православље, и да пређу „на нашу вјеру”, тј. у римокатолицизам. Био је ово још један неоспорни доказ о постојању усташке намере да истребе Србе из НДХ – са нагласком на њихово присилно исељавање и на покатоличавање.

Шестог јула 1941. Будак је своје тврдње о Србима и православнима „обогатио” и оптужбом против СПЦ за клеронационализам и прозелитизам, као и претњом тој цркви. (О томе ће, међутим, бити више речи у једном од наредних поглавља). Недељу дана после тога, Будак је говорио и на „првој усташкој скупштини” у Карловцу. Наглашавајући значај границе на Дрини и улогу РКЦ у историји хрватског народа, он је опет говорио о Србима, односно православнима и о комунистима као непријатељима хрватског народа и НДХ. „... Нас је Провидност Божја поставила на веома занимљив комад земље. Овдје вам се свјетови крижају, крижају се интереси и то је наша највећа несрећа, али је то уједно и наша највећа срећа, јер се ту не могу лако ускладити интереси па да не дође до сукоба треба их усклађивати с највише обзира један према другоме. Осим тога овај наш комад земље стоји на прекретници

.....

⁸³ Војна крајина је била посебна војно-политичка територија на подручју Хрватске и Угарске, директно потчињена Бечком двору, формирана у XV и XVI в. са циљем одбране граница Хабзбуршке монархије од надирања Турака. Католичка акција је била лаичка организација РКЦ, под непосредним утицајем клера, формирана у периоду од друге половине 19. в. до 1922, када јој папа Пије XI даје коначан облик; њен је задатак био активирање лаика у циљу спровођења друштвене, светске и црквене политике Ватикана. Настала као противтежа револуционарном, радничком и сваком другом напредном покрету. У КЈ била потпуно у служби клеронационалистичке и антикомунистичке политике епископата РКЦ на челу са надбискупом Степинцем.

⁸⁴ „Katolički List”, br. 25/41, 295.

свјетова. Ми који смо учили повијест знадемо, да је **Свемогући поставио на Дрини међу свјетова**. Тамо вам је пукла највећа црква која је икад постојала откада је свијета и вијека, католичка Црква. Тамо је пукло највеће царство које је икада постојало, римско царство. **И тамо нас је ваљда Божја Провидност хтјела раздијелити од оних, који су нам кроз 20 година хтјели утувити у главу, да смо браћа, да нас онда могу претопити**. Дрина је граница истока и запада. Нас је Божја Провидност поставила да будемо чувари те границе, а то наши велики савезници знаду врло добро и то цијене, јер смо вјековима показали, да смо достојни граничари. Зато добисмо часни наслов „**Antemurale Christianitas**”. Ја бих додуше био сретан, да нам није дана та срећа и да нас је горка чаша мимоишла, али кад нас није могла мимоићи онда смо поносни на тај велики наслов. // И сада опет хрватски народ мора одиграти повијестну улогу. Опет ће он бити брана између истока и запада...

Браћо и сестре! **Цио наш усташки покрет темељи се на вјери**. То је прије свега велика вјера у нашу праведну ствар, велика вјера у Свемогућег, који праведнога никада не оставља. На нашој оданости Цркви и католичкој вјери темељи се цијели наш рад, јер нас је повијест научила, да кад овдје не бисмо били католици, да би нас одавно нестало.

У наше крајеве дошли су разни припадници гркоисточне вјере: Грци, Цинцари, Цигани и Бугари и Румуњи, па и нешто Срба. Везала их је само гркоисточна црква, подложништво Турчина и мржња према онима, које су овдје нашли. Ми смо им дали: свој језик, научили смо их хрватски говорити, али не постадоше Хрватима, него данас веле да су Срби, јер је то промичба код њих учинила. **Промичба је учинила, да сватко тко је православан, да је и Србин**. Да је случајно Провидност допустила да прихватимо православље када га је Фоције почео ширити, гдје бисмо ми данас били, кад су сви услијед промичбе постали Срби.⁸⁵ **Ја сам увјерен, да бисмо ми иначе, када не бисмо били римокатолици нестали**. Ми то знамо и ових 20 година, без обзира што се сав наш клер није увијек држао како би се требао држати, ипак Београд није могао преко тог силног бедема прескочити. Све је забранио али ту вјеру коју исповиједа сав хрватски народ овдје није могао забранити и то је била наша снага ...

.....
⁸⁵ Фотије, грчки писац, филозоф и теолог; цариградски патријарх од 858. до 867. и од 877. до 886. У време његовог патријарховања је започео сукоб између Цариградске патријаршије и папског Рима, око покрштавања варвара и других питања, који ће довести до тзв. Великог раскола између западног, римског и источног, византинског хришћанства, односно између католицизма и православља.

Ето, браћо и сестре, баш на те светиње, на цркву, вјеру и обитељ највише наваљиваху наши највећи непријатељи, а то су православци свих длака и бољшевици. Прорачунани непријатељ тражи увијек најосјетљивије мјесто и куша на њ ударити. Али баш се ту намјерио на највећи одпор, јер је на тим темељима основана идеологија усташког покрета...”⁸⁶

(Интересантно је приметити да је два дана касније, „Hrvatski Narod” донео исправку свог извештаја о овом говору, која је гласила: „У нашем извештају с прве скупштине у Карловцу... у говору Доглавника и министра дра Миле БУДАКА испао је један редак, због чега је промијењен смисао министрових ријечи, које су исправно гласиле: ’У наше крајеве дошли су одпадци разних балканских народа гркоисточне вјере: Грка, Цинцара, Цигана, Бугара и Румуња, па и нешто Срба’ ...”)⁸⁷

Мада је неоспорно то да је Будак био и интеллигентан и образован човек, он је у претходно цитираним говорима показао значајну недоследност у тврдњама о вези између српства и православља, с једне стране, и хрватства и римокатолицизма с друге. Србе је оптужио да некритички спајају веру са својом нацијом и да своје цркве и манастире сматрају „каменима међашима” своје власти и своје експанзије. А кад је била реч о Хрватима, он није ништа лоше нашао у њиховој тесној вези са римокатолицизмом, нити у тврдњама да је РКЦ сачувала Хрвате од нестанка. Наравно, да се Будак није плашио евентуалне критике због ове своје недоследности. Она се није могла очекивати од преживелих, али престаашених, ојађених и обезглављених представника српске елите у НДХ, као ни од представника хрватске интелигенције, како оне из редова његовог покрета, тако и оне изван њега.

3.1.12. „Ми смо не само два народа, него и двадесет два свијета...”

На крају овог подсећања на најважније Будакове говоре о Србима, треба цитирати још неке делове из његовог говора од 27. јула 1941, у месту Горњи Косињ, у Лици:

„Ми који смо рођени у близини оних, који се крсте са три прста знамо најбоље, што су они и стога смо ми најбоље тумачили политику коју треба водити према њима. Није случај, да се баш у овим крајевима створио први учитељ хрватске државности, што је ускрситељ ослободилачке мисли др Анте Старчевић никао овдје. Није чудо, да је ту рођен онај,

⁸⁶ „Hrvatski Narod”, br. 150/41, 2–3.

⁸⁷ „Hrvatski Narod”, br. 152/41, 4.

који је провео ту цијелу мисао, наш Велики Поглавник ... Браћо и сестре! Нема чудеса него је све посљедица неког узрока и кад рекох да су овдје рођени највећи мужеви, који су најбоље познавали те наше уљезе, онда је то посљедица онога, што су кроз покољења живјела у том увјерењу, да **између нас и њих тамо на жалост нема помирења. Ми не можемо на истом комаду земље скупа бити ни куће кућити, а поготову не можемо с њима државу створити. // Ви Личани знате ... ви у својој крви носите знамен, да између нас и Влаха нема помирења. Ми смо не само два народа, него и двадесет и два свијета; ако хоћете стотина разних свјетова.**"⁸⁸

Из напред цитираних говора и изјава првог усташког доглавника и министра Миле Будака, види се да је он врло често и врло радо говорио о Србима називајући их разним погрдним именима: „власи” (са малим почетним словом), „туђинци”, „уљези”, „дотепенци са истока”, „отпадак балканских народа”, „они који се крсте са три прста” итд. Будући да је више пута помињао како он, као Личанин, Србе познаје боље од многих других Хрвата, да је са њима растао и одрастао и да се са њима борио „од најмлађих дана”, изгледа да је себе сматрао експертом за „српско питање” у НДХ, па је себи дозвољавао слободу да их оптужује за разноразна наводна недела према Хрватима: најпре за то да су, у 16. и 17. веку искористили турска освајања да „падну” на напуштена, али још „топла огњишта” хрватска, да их отму и присвоје, да су већ тада хтели да „пресеку хрватско тло” на два дела и да униште, односно да „истребе” Хрвате као нацију, да су за време КЈ „проповиједали и приповедали” Хрватима лажно југославенство и братство, а да су им се иза леђа потсмевали и покушавали да их денационализују, да одвајкада мрзе Хрвате, да повезују веру (тј. православље) и нацију, да је СПЦ у КЈ подизала цркве и манастире по Словенији и Хрватској као „камене међаше” православља и српства итд. Због свега тога је Србе и „православце” оптуживао да су највећи непријатељи хрватског народа и НДХ, са којима „нема помирења”, посебно наглашавајући да су Срби и Хрвати не само два потпуно различита и удаљена народа, него и „двадесет и два свијета, ако хоћете стотина разних свјетова”. (Овом тврдњом Будака је не само потврдио него и појачао тврдње надискупа Степинца, о Србима и Хрватима као наводно екстремно удаљеним народима и културама – „сјеверном и јужном полу”).

Будући да су се усташе, захваљујући немачком и италијанском протекторату, докопале власти у НДХ, Будака је као један од највиших носилаца те власти врло брзо по формирању НДХ, почео да разрађује

⁸⁸ „Hrvatski Narod”, br. 165/41, 5.

актуелну стратегију за обрачун са тако великим вековним и подлим непријатељем као што су Срби. Из онога што је он јавно говорио види се да је он био један од најжешћих заговорника тезе да Србима нема места у НДХ, односно да треба да нестану из ње. У вези са питањем како то остварити са народом који је бројио близу два милиона људи, Будак је показао да је бар присталица, ако не и аутор формуле или плана са „трећинама”. Одмах је почео да се залаже за то да се Срби морају уклонити из НДХ „било милом било силом”, што није било нимало чудно за аутора популарне усташке песме још из 1934, под насловом: „Бјеж’ те псине преко Дрине”. Будући да је знао да многи Срби неће добровољно пристати да напусте своја вековна огњишта и имовину, он им је, наизглед добронамерно, саветовао да остану у НДХ, али да напусте православље и пређу у РКЦ, што је, очигледно, сматрао почетком њиховог расрбљивања и похрваћивања. Да би им „помогао” у доношењу једне такве, без икакве дилеме претешке, одлуке, Будак је, заједно са Павелићем, очекивао „помоћ” Католичке акције и РКЦ у целини, а уз то је, као додатну меру, планирао да се поруше сви „камени међаши” православља и српства, тј. све цркве и манастири СПЦ и тако уништи та црква. Тиме се јавно zaloжио за примену два од три сегмента помињање формуле о „трећинама”. Трећи сегмент није изричито помињао у својим јавним наступима, али и он просто „провејава” из његових оптужби против Срба за непријатељство према Хрватима, из прича о потреби гађања Срба „здјелом у главу”, као и из његовог залагања за исељавање Срба и силом ако буде затребало. Ако, дакле, неко од Срба не би хтео „милом” да напусти своју кућу и имање у НДХ, Будак је сматрао да усташе имају право да га на то натерају применом силе. А ако би се та примена завршила смртним исходима по Србе, Будак за то не би сматрао одговорним оне који примењују силу, него, наравно, Србе који не поштују његову поруку „Или се поклони, или се уклони!”. Уз то резонување, овде треба подсетити и на ону Будакову причу о томе шта су усташе-емигранти и „ратници” очекивали од својих будућих министара, када они буду „уредовали” против Срба. Будак је, наравно, био свестан да ће та „уредовања” бити крвава и да ће се углавном завршавати смрћу „непослушних” Срба, али је био довољно паметан и опрезан да о томе не прича отворено, тј. јавно.⁸⁹

.....
⁸⁹ Ако је веровати Јурају Ребоку, лекару и усташком логорнику у Глини за време НДХ, Будак је, 28. јуна 1941, у једном уском кругу својих истомишљеника бранио одлуку усташког режима да ликвидира све Србе у НДХ, изјавивши да је једино сигуран

3.1.13. „Срби – злочиначка пасмина! Кољимо их, убијмо их, протерујмо их!”

За разлику од таквог његовог „уздржавања”, многе његове колеге из владе, као и сарадници нешто нижег нивоа, нису се устручавали да јавно проговоре и о трећем сегменту поменуте формуле, односно о трећем методу уклањања Срба из НДХ. Тако је Виктор Гутић, стожерник у Бања Луци и Павелићев повереник за Босанску, односно Хрватску Крајину, 25. маја 1941. с поносом изјавио новинару „Hrvatske Krajine” да је од 20. до 24. маја боравио у Загребу, да је био примљен од стране поглавника и да је похваљен за свој дотадашњи рад. Уверен да је стварање НДХ дефинитивна историјска чињеница и да ће вечно трајати, а да је он за тзв. Хрватску Босанску Крајину оно што је поглавник за НДХ, Гутић је у том интервјуу отворено изјавио да приступа „грандиозном дјелу чишћења Хрватске Босанске Крајине од непожељних елемената, нарочито Бање Луке, јер она постаје главни град Независне Државе Хрватске”. У наставку интервјуа он је одлучно изјавио да ће против свих државних непријатеља предузети „најенергичније и најстрожије мјере које се уопће могу и даду извести ... У том погледу имам одријешите руке. Хоћу да служим Божјој и народној вољи. Сви непожељни елементи бит ће у нашој Крајини у најкраћем времену и року уништити (вероватно: уништени – нап. П. И.), тако да ће се ускоро затрти њима сваки траг, а једино што ће остати, бит ће зло сјећање на њих.”⁹⁰

Истог дана Гутић је на великој усташкој скупштини одржаној у БањаЛуци поновио већ наведене претње додавши им и нове: „Али од сутра ћу притегнути. Пуцат ће кичма. Поручите то нашим непријатељима ... Настат ће чишћење ... Нема милосрђа за народне противнике ...”⁹¹

Парафразирајући говор Виктора Гутића у Приједору, од 28. маја 1941, новинар „Hrvatske Krajine” је, између осталог, написао следеће:

„Даље Стожерник г. Др. Гутић упућује пријетње свим непријатељима Хрватске, да ће ускоро подузети све, да их се економски уништи, да их се искорјени, и даје им савјет, да се драговољно иселе са подручја Независне Државе Хрватске, јер ће ускоро и сами увидјети, да им живота међу Хрватима нема.”⁹²

.....
кад су Срби под земљом. (Rebok J., „Sjećanja na neke ljude i događaje iz NDH”, Marulić, br. 2/200, 526–527).

⁹⁰ „Hrvatska Krajina”, br. 18/41, 1, 4.

⁹¹ *Исѝо*, 4.

⁹² „Hrvatska Krajina”, br. 19/41, 1.

Из цитираних изјава Виктора Гутића и ове новинарске парафразе види се да је Гутић, слично Павелићу, најпре говорио уопштено о непријатељима Хрватске, без прецизирања на кога тачно мисли, али је то чинио мање вешто и мање мистериозно од свог узора и шефа, па није било тешко „дешифровати” да мисли баш на Србе. Јер, коме би то он давао савет да се сели из Хрватске и коме би претио економским уништењем и истребљењем ако не Србима, који су му, као већинско становништво у Босанској Крајини, представљали трн у оку. Додуше, исти такав савет могао је дати и Јеврејима, али је њихов број у Босанској Крајини био тако мали да није побуђивао неку посебну пажњу стожерника Гутића, па је мало вероватно да је на њих мислио. Али, изгледа да Гутић није хтео или није могао дуго да држи у неизвесности ни своје усташе ни хрватске и муслиманске житеље Босанке Крајине, па је у Приједору изјавио и ово:

„Ове српске цигане, које су Турци довели у Босну, наша ће хрватска држава смјеста да пошаље у Србију, једне жељезницом, а друге Савом без лађа. Српску гамад од 15 година па навихше ми ћемо да поубијамо, а њихову дјецу ћемо смјестити у клостере и од њих ће бити добри католици. Непожељни елементи биће искоријењени тако да ће им се затрти сваки траг и једино што ће остати биће зло сјећање на њих. Хрватска ће земља скорих дана бити очишћена од свих српских Цигана.”⁹³

У само две кратке реченице Гутић је поменуо сва три битна елемента неписаног усташког плана за решавање тзв. српског питања – присилно исељавање Срба из НДХ у Србију (железницом), убијање „српске гамади” изнад 15 година и слање њихових лешева у Србију („Савом без лађа”) и присилно покатоличавање преосталих Срба, тј. непобијене српске деце (смештањем у „кlostере”, тј. манастире РКЦ). Будући да је неколико дана пре тога разговарао са Павелићем и да је од њега добио похвале за свој дотадашњи рад у Босанској Крајини, Гутић је горњом изјавом индиректно признао да је управо од Павелића чуо за план решавања српског питања у складу са раније поменутом формулом „о трећинама” и да има „одријешене руке” одн. Павелићев благослов за предузимање „најенергичнијих и најстрожијих мјера које се уопће могу и даду извести” према непријатељима Хрватске, тј. према Србима у НДХ.

Истог дана Гутић је у Санском Мосту рекао оно што је већ цитирано на страни 29: **„Нема више српске војске! Нема више Србије. Нема**

⁹³ Лукач Д., *nav. delo*, 57.

геђа наших крвопија, нестало је циганске династије Карађорђевића а и код нас – ускоро – друмови ће пожељет Србаља, ал’ Србаља више бити неће. Издао сам драстичне наредбе за њихово потпуно економско уништење, а слиједе нове – за потпуно истребљење ... Не будите слаби ни прам једнога. Држите увијек на уму да су то били наши гробари и уништавајте их гдје год стигнете, а благослов нашег Поглавника и мој неће вам узмањкати.”⁹⁴

Душан Лукач тврди да се Гутић на једном скупу у Прњавору обратио присутнима са сличним позивом: „Уништимо све Србе. Кољимо их, убијмо их, протјерујмо их. Ако је коме потребна крава, коњ или во – има тога свега у Срба, узмите, не бојте се ...”⁹⁵

Осмог јуна 1941. Гутић је у Грачаници изјавио: „Однос нас Хрвата напрама бивших Срба – сада грчко-источњака је јасан: Ми смо побједници – они побијеђени ... Ми господари – они робови ... Наглашавао сам свугдје – наглашујем и овдје, да никакове милости ти бивши Срби немају очекивати него само економско уништење и коначно истребљење. Стога им већ сада препоручујем и савјетујем, да је најбоље да се одавле иселе, јер они су пред 200 година овамо доселили с нашом дозволом, и њима сада више нема опстанка, јер су се огријешили о гостопримство ...”⁹⁶

А да Гутићеве изјаве нису имале само локални и регионални значај показао је загребачки „Hrvatski Narod” од 11. јула 1941. објавивши изводе из последњег броја бањалучке „Hrvatske Krajine”, под насловом „Злочиначка пасмина” следећег садржаја:

„Бањалучка „Hrvatska Krajina” у посљедњем броју пише о жалобним свечаностима, које су одржане у Бањалуци пригодом пролаза мртвог тијела усташког првоборца, сатника Поглавникове Усташке бојне, Мије Бабића, јунака и хероја и усташе хероја Антуна Подгорелца. Осим тога доноси уводник под насловом ’Према убојицама не смије бити обзира’, у којем међу осталим каже и ово: ’Стожерник др Виктор Гутић опраштајући се од усташког борца Антуна Подгорелца, рекао је међу

.....

⁹⁴ „Hrvatska Krajina”, br. 19/41, 2; Goldštajn I., *Jasenovac*, 54.

⁹⁵ Лукач Д., *nav. delo*. Новак пише да је Гутић био 9. јула у Прњавору и да је тада рекао следеће: „У овом срезу постоје три цркве отете хрватском народу од којих је једна у Прњавору. Сутра их заузмите и на њима напишите ’Хрватски дом’. Они који су примили православну вјеру треба одмах да пређу у католичку вјеру, да не бих ја о томе донио посебне одлуке. Овоме српском гнијезду Прњавору поручујем: Да ћу ја доћи и узети себи 24 сата да то српско гнијездо уништим. Ја ћу убијати, а ви ћете за мнош.” (Novak Viktor: *Magnum Crimen*, 609).

⁹⁶ „Hrvatska Krajina”, br. 24/41, 3.

осталим и слиједеће врло значајне ријечи: 'Ево одговора и онима, који су били слаби те су интервенирали за поједине Србе и тражили да их се заштити.' Показујући на лијес мучки убијеног усташког борца, Стожерник је најречитије доказао како **Срби не заслужују никаквог обзира, јер они припадају зликовачкој пасмини, која на сваки начин жели да зада што већи ударац хрватском народу па чак и онда, кад су Хрвати према њима обазриви и толерантни.** 'Србину се никада не смије вјеровати' рекао је још прије 16 година др Милован Жанић, а то је крута истина с којом се морамо помирити и према њој се равнати ... // Нису вриједни обзира убојице и подмукли зликовци, којима ништа није свето. **Нема пардона за оне који попут разбојника бјеже у чопорима у планине и вребају на хрватске усташе и убијају их у вршењу њихове свете усташке дужности. Нема и не смије бити смиловања према онима који убијају бранитеље херцеговачких Хрвата који су већ толико пута осјетили сву подлост и звјерства српских четника.**"⁹⁷

3.1.14. „Нема те методе, коју ми не ћемо ... употрејевити да ... ову земљу очистимо од Срба!”

Од многобројних сличних изјава других усташких функционера овде се наводе још само две најкарактеристичније. Прву је дао Милован Жанић, председник тзв. Законодавног повјеренства у првој Павелићевој влади, на усташкој скупштини у Новој Градишки 1. јуна 1941.⁹⁸ Начин на који је он говорио о спремности усташа на примену свих могућих метода у обрачуну са Србима заслужује да уђе у светску антологију геноцидних изјава.

„Усташе!... Пријатељи!... Знајте, да нисмо стварали Независну Државу Хрватску зато, да се само измијени влада, да се измијене људи. Створили смо ју, да начинимо нешто ново, у првом реду, да та Хрватска буде збиља Хрватска. **Јер данас има овдје живља, који није наш, и који никада не ће бити наш и који никада с нама осјећати не ће...** Пријатељи! Иза турских бојева, када су опустила хрватска огњишта и хрватски домови, дошао је овамо елемент, који се раширио као јеж и који је хтио, да нас из ове наше домаје мхакне. (Овако у ориг. – нап. П. И.) ...

.....
⁹⁷ „Hrvatski Narod”, br. 147/41, 4.

⁹⁸ Законодавно повјеренство за израдбу, супотписивање, тумачење и обављање свих закона и законских одредаба, проведбених и других наредба, прописника и упута појединим министарствима – тзв. 13 „невидљиво министарство” у Влади НДХ. Постојало је до 9. октобра 1941, када је у Министарству правосуђа и богоштовља основан посебан законодавни одјел (одељење).

Пријатељи! Усташе! Да знате, ја говорим отворено: ова држава, ова наша домовина мора бити Хрватска и ничија више ... И зато они, који су дошли овamo, треба и да оду! ... Ово мора бити земља Хрватиа и никоја друјоја... и нема те методе, коју ми не ћемо као усташе употријебити да начинимо ову земљу збиља хрватском и да је очистимо од Срба, који су нас стотине година угрожавали и који би нас угрозили првом згодом ... Ми то не тајимо, то је политика ове државе ... А без тога да ју очистимо не можемо је очувати и нека се нитко не чуди никаким методама ... никаким прогонима ни затворима ...”⁹⁹

... да се види ...

Dr. Milovan Žanić
predsednik zakonodavnog sabora Hrvatske u skladu s Ustavom

... da se vidi ...

Hrvatski List

Hrvatsko slavije u Novoj Gradiški

... da se vidi ...

М. Жанић у Новој Градишки: „И нема те методе коју ми не ћемо употријебити ...”

Ово је све изговорио председник највишег законодавног тела Владе НДХ, који је у првим месецима постојања те државе важио за присталицу „меке” струје у усташком руководству. Уз антологијску изјаву о употреби свих могућих средстава за чишћење НДХ од Срба, он је отворено признао да се у НДХ врше прогони Срба, који, по њему, никога не треба да чуде или, евентуално, узнемирују и муче.

Говорећи на усташкој скупштини у Доњем Михаљцу 27. јула 1941, Младен Лорковић, државни секретар у Министарству вањских послова НДХ, рекао је, између осталог:

„Ви знате, да је наш непријатељ, т. ј. Србија кушала Хрватску у сваком погледу уништити, а у првом реду сељацима земљу одузети. Од Слатине према Бањој Луци, па до Книна, насељавале су се у десетима тисућа добровољци, да тамо постану неки нови бедем српства, да би

⁹⁹ „Hrvatski Narod”, br. 109/41, 1–2; „Novi List”, 3. 6. 1941; „Hrvatski Glas”, 3. 6. 1941.

источни дио Хрватске одијелили од западног дијела, па да располо-
вљен Хрватски народ осуде на смрт. Ту су се били населили добровољ-
ци, ту на старо хрватско тло. И они су Хрватима имали одузети земљу.
Они су имали бити оружници Србије над Хрватима. Много се прије
говорило, да с тим треба свршити, а наша усташка држава с тим је обра-
чунала у најкраће вријеме. Данас хрватски народ у Славонији и Сри-
јему највећим дијелом је ријешен те невоље, пошаст и куге. На стара
огњишта долазе хрватске обитељи. Ту се насељавају Хрвати из оних
крајева, гдје нема довољно земље ... Ви знате, да усташки покрет нада-
ље чврстом руком ријешава српско питање у Хрватској ... Они који су
кроз 22 године овдје жарили и палили, они којима никаква окрутност
није била премалена, они који су десетке хиљада хрватских сељака
батынали, осакатили и масакрирали, они који су десетке хиљада Хрва-
та вукли по тамницама, који су тисуће Хрвата пострелили и безброј
тисућа хрватских обитељи уништили, одузевши им егзистенцију, и
отјерали их с родне групе, који су овдје увели мучења ... – они данас
преко Саве и Дрине вичу, да смо, нетолерантни и да нисмо човјечан-
ски расположени према њима. *Ми кажемо свима, да је дужности хрват-
ске владе, да се њобринемо да Хрватска њријадне Хрватима,* те да се за
увијек оствари идеал – Хрватска Хрватима.

Наша је дужност да се побринемо да они елементи, који су најви-
ше допринијели томе да је год. 1918. Хрватска подпала под србијанску
власт ... да се ти елементи једном за увијек у Хрватској онемогуће.
Наша је дужност да то учинимо и ми ћемо то провести ... без обзира на
то што се с оне стране Саве и Дрине почиње говорити о човјечности и
човјечанским осјећајима. Хрватска државна влада ... узела је у руке рје-
шавање тога питања и она ће га до краја ријешит. **Једнако је тако хрват-
ска влада узела у руке рјешавање жидовског питања.** Ви знате што је то
жидовство за нас значило. Ви знате да је то жидовство хрватски народ
искориштавало на најбезочнији начин. И не само то него се то жидов-
ство увијек и у свакој прилици стављало на располагање сваком оном
ко је Хрвате тлачио ... То жидовство такођер не може очекивати, да ће
се с њим друкчије поступати, него што је заслужило. **Хрватски се народ
мора очистити од свих елемената који су за тај народ несрећа, који су
томе народу туђи и страни, који у том народу растварају његове здраве
снаге, који су тај народ кроз десетљећа и стољећа гурали из једног зла
у друго. То су наши Срби и наши Жидови.**¹⁰⁰

.....
¹⁰⁰ „Hrvatski Narod”, br. 164/41, 3.

Будући да су све ово биле изјаве највиших представника усташке државе, нема никакве дилеме око тога да ли је та држава намеравала, од самог свог проглашења, да спроведе систематски геноцид над Србима и Јеврејима (а нешто касније и над Ромима). Да би, међутим, слика пропагандне припреме геноцида над Србима била што комплетнија, овде се наводе још неки најекстремнији примери из деловања усташког медијско-пропагандног апарата.

3.1.15. Радио-емисија „За Дом спремни!” – расадник мржње и злочинства

У току летњих месеци 1941. главни усташки дневник „Hrvatski Narod” увео је праксу да сваког дана преноси садржај кратке идеолошке емисије Радио Загреба, односно „Хрватске државне радио-постаје у Загребу”, емитоване претходног дана (у три термина дневно), под називом „За Дом спремни”. Биле су то максимално агресивне пропагандне емисије, у којима су скоро редовно били на удару „највећи непријатељи хрватског народа” – Срби и Јевреји, а повремено и комунисти, масони и демократски настројени припадници ХСС-а. Тако је, рецимо, 18. јуна 1941, објављен садржај те емисије од претходног дана, у којој је, између осталог, било речено следеће:

„... У задње вријеме, стољећа, како се Хрватска налазила у туђем ропству, била је вјечно суђена на пљачку и отимачину ... У Хрватску су се усељавали туђинци са свих крајева свијета, а напосе су на опустјела хрватска огњишта дошле хорде балканских влашко-цинцарских гомила. На свом властитом тлу Хрват је морао трпити највећу пљачку, отимачину и израбљивање, док се по свуда ширио странац. // Осим те влашко српске инвазије, настала је у Хрватској и инвазија највећих паразита и израбљивача – Жидова. Све хрватско богатство и све што је било вриједније долазило је у жидовске руке. // Данас је томе крај. // А туђинци ће морати ићи тамо одакле су и дошли ...”¹⁰¹

Поента исте емисије од 19. јуна 1941. је гласила: „Иза године 1918. за Хрвате настаје најтеже раздобље њихове повијести. Српски балкански барбари хтјели су крвавим диктаторским режимом уништити на најбруталнији начин отпор хрватског народа и збрисати га за увијек с лица земље. Но српска тиранија је – захваљујући усташком покрету – наишла на најјешћи отпор хрватског народа и она је коначно сло-

.....
¹⁰¹ „Hrvatski Narod”, 18. 6. 1941, 4.

мљена. Српске власти више нема, а досад уништавана и потлачена Хрватска дошла је до своје независне државе.”¹⁰²

У емисији од 25. јуна 1941, било је речено следеће:

„Најбарбарскија тиранија што ју је икада у повијести хрватски народ доживљавао, била је преко два десетљећа дуга српска некултурна владавина. // Хрватски народ је проживљавао највећу пљачку што се може замислити ... // Србија је данас уништена. Српска се војска распала и разбежала ... // Хрватски народ има своју државу. У Хрватској има доста туђинских елемената, који мисле, да би могли поткопати изградњу нове Хрватске. Ови су страни елементи увијек били против сваке ослободилачке борбе хрватског народа ... // Данас је вријеме, када се с тим туђинцима испуњава народна пословица: 'Или се уклони или ми се поклони'. // ... Хрвати су данас у стању, да могу потпуно слободно одлучити о свим оним туђинцима, који су били противници Хрвата и Хрватске ... // Прошло је вријеме када је влашки, српски елемент био господар у Хрватској, данас је у својој земљи господар само Хрват и тако ће увијек бити.”¹⁰³

У емисији од 7. јула 1941. било је речи о Дрини као међи између Хрватске и Србије.

„Вјекови и провидност су одредили да Дрина буде вјечити међаш између Хрватске и Србије, између западне Европе и дивљег и некултурног Балкана, између културе и сурове Цинцарско-циганске пасмине. Србија више никада неће протегнути своју дивљачку руку на свето тло Хрватске државе, у којој почивају кости наших отаца, наших краљева и хероја. // Данас су на Дрини Усташе, данас су на Дрини ускоци из Босне, Херцеговине и Лике, који се никада нису плашили нити узмакли ... Усташа је данас на Дрини, преко Дрине нам је Србијанска трула земља, која нема ништа с нама заједничкога – нити смо икада имали у нашој далекој повијести, нити ћемо икада имати у будућности. // Србин је Хрвату небрат и убојица, који је само сијао гробове хрватских мученика, који је пљачкао, ништио и упропаштавао добра нашег народа и газио највеће светиње наше народне душе. // Усташка Хрватска поштује гробове својих мученика, а Усташе не заборављају ништа.”¹⁰⁴

И у емисији од 8. јула 1941, у којој се говорило о НДХ као „држави реда и рада”, нашло се места за Србе и Јевреје, у следећем контексту: „Рад је једина вриједност у Држави Хрватској ... // Нећемо трпјети у хрватској

¹⁰² „Hrvatski Narod”, br. 126/41, 17.

¹⁰³ „Hrvatski Narod”, br. 132/41, 4.

¹⁰⁴ „Hrvatski Narod”, br. 144/41, 4.

народној заједници трутова него ћемо их немилосрдно искључити. // Сви пак наши непријатељи, а то су Срби, Жидови и народне издајнице, који се не буду држали начела постављених у Независној Држави Хрватској, и који буду радили против те државе, доживјет ће оно што за такав рад и заслужују. Усташка ће десница бити немилосрдна и строга.”¹⁰⁵

Дан касније, тј. на дан када је у Загребу стрељано 10 истакнутих комуниста (Божидар Аџија, Огњен Прица, Отокар Кершовани и др.), у знак одмазде за убиство једног полицијског службеника, тема емисије су били комунисти. Ни у њој, међутим, нису заобиђени Срби и Јевреји.

„Један од највећих непријатеља хрватске нације, био је одвајкада и интернационални комунизам. // Већ сам његов идеолошки зачетник и вођа, Жидов Карл Маркс, презирао је Хрвате и све им је нијекао. Сви каснији жидовски идеолози и вође, показивали су увијек према хрватском народу изразито протухрватско држање. // Кад се иза 1918. створила велика Србија, у тој хрватској тамници смртни непријатељи хрватског народа били су одувјек комунисти. Комунисти су у великој Србији потпомагали диктаторске методе великосрпске тираније и увијек су се борили заједно са Србима против хрватског народа. Комунистички су се редови регрутирали увијек од непријатеља хрватског народа: Срба, Жидова, осталих туђинаца и народних издајница.”¹⁰⁶

Шеснаестог јула 1941, главна мета емисије „За Дом спремни” били су масони. „Усташка Хрватска обрачунат ће и са слободним зидарима, са тим најкориснијим савезницима жидовског капитализма. Она ће обрачунати с читавим пљачкашким жидовством и свима онима, који су увијек и свагдје кроз стољећа радили против хрватског народа ... То су људи, који су скривили све несреће хрватског народа... ми их добро знадемо, те демократе, те слободне зидаре и све те жидовске слуге ... знадемо и истријебићемо их ... У данима великог обрачуна нека знаде жидовски и комунистички непријатељ, нека знаду сви остали непријатељи Независне Државе Хрватске, да ће усташка Хрватска познатим усташким начином свакоме достојно платити. // А наши непријатељи знаду како плаћа усташка десница.”¹⁰⁷

Дан касније, у истој емисији је било речено: „Усташа се не зауставља на пола пута... Никакова сила, никакове пријетње, никакове везе, никаква пријатељства не ће га зауставити на путу ... // Дошао је час обрачуна са свим оним мрачним и заплотњачким, зликовачким гни-

¹⁰⁵ „Hrvatski Narod”, br. 145/41, 4.

¹⁰⁶ „Hrvatski Narod”, br. 146/41, 4.

¹⁰⁷ „Hrvatski Narod”, br. 152/41, 4.

јездима, која су рађала и одгајала хрватске народне непријатеље и издајце. Наскоро ће се видјети тко су и што су ти народни непријатељи. Наскоро ће се видјети зашто је дошло до тог обрачуна ... // Усташе јамче да ће Хрватска бити очишћена од свег блата, од свих злочинаца, од свега онога што у хрватски народ не спаде ... // Ми смо створили ту државу, ми ћемо је градити и смрвит ћемо сваког онога, који нам буде сметао у градњи те крвљу стечене државе.”¹⁰⁸

Осамнаестог јула 1941, опет су у емисији „За Дом спремни” (сада већ „Хрватске државне круговалне постаје Загреб”) апострофирани комунисти, Срби и Јевреји:

„Комунизам нам је хтео све уништити. Борили су се против слободe нашег народа. Борили су се против вјере, које смо припадници ... // Док смо пролазили тешку калварију патња и мука у стварању Независне Државе Хрватске, хрпа издајца вођена жидовском и великосрпском кликом, хтјела је забити нож у леђа хрватском народу ... У Хрватској је великосрпска влада у комунистима нашла своје најверније савезнике, који су гушили народне тежње Хрвата ... // Ми им то никада не ћемо заборавити! ... Жидови су нас исисавали и угњетавали на свим подручјима. Раме уз раме ишли су с великосрпском београдском чаршијом и оно што су српски диктатори хтјели постићи против Хрвата на политичком пољу, Жидови су уз то још радили и на друштвеном и економском пољу ... // Комунисти су стално ишли са својим жидовским вођама раме уз раме са Србима. У данима најтежих патња, потпомагали су великосрпска настојања и уништавали хрватски народ гдје год су то могли. // Пљували су на оба двије вјере којима припада хрватски народ а у исто вријеме потпомагали су тежње шовинистичке светосавске православне цркве. И на тај начин су хтјели угушити ослободилачки покрет који се размахео у Хрватској ... За наше непријатеље дошли су сада црни дани, они то осјећају, они ће то још више осјећати ... Велики су дани обрачуна.”¹⁰⁹

3.1.16. У НДХ „нема српског народа,
нема тзв. српско православне цркве”

Овај преглед се завршава цитирањем одломака из радио-емисије „За Дом спремни”, коју је „Hrvatski Narod” објавио 30. јула 1941, на дан када су усташе широм НДХ заклале и на друге начине убиле преко 3000 Срба.

¹⁰⁸ „Hrvatski Narod”, br. 153/41, 4.

¹⁰⁹ „Hrvatski Narod”, br. 154/41, 4.

Био је то један од најгеноциднијих текстова објављених на таласима Радио Загребa и на страницама „Hrvatskog Naroda” у току лета 1941. године.

„У Независној Држави Хрватској нема српског народа, нема т. зв. српско православне цркве. Још прије неколико стољећа заједно с Турцима долазиле су као пљачкашке чете хорде влашких и цинцарских гомила из унутрашњости Балкана. Међу њима је било много Грка, Мартолоза, Румуња и још разних других мјешавина. Већ у првим годинама свог живота у Хрватској, они су се показали као најдрскији гости, који су хрватском народу наносили штете ... // У XIX. стољећу, будући да су ти туђинци православне вјере, дјеловањем српских попова они се почињу признавати Србима, премда никад нису, осим оних досељењих у Сријему били Срби. Тако се у Хрвајској на умјетан начин ствара једна народна грива, која је њо својим циљевима њо своме раду и њо свему била кроз њојш-хрвајска ... увијек кад је Хрватима било најтеже, ти т. зв. Срби у Хрватској, увијек забадају нож у леђа хрватском народу... Увијек, у свакој прилици ... те некултурне влашке гомиле увијек раде против Хрвата и против Хрватске. // Макар су они били у Хрватској дошљаци, макар су били туђинци, они се усуђују да раде против оних, који су овдје вазда били своји на своме. Нарочито у XX. стољећу, када се великосрпска промичба размахала по Хрватској, Власи у Хрватској постају још дрзовитији и још већи непријатељи Хрватске. // Иза године 1918. они су у Хрватској одиграли најштетнију улогу, коју су могли икада извршити у борби против хрватског народа. Хрвајска им њо никада неће заборавити ... У Хрватској не може бити Срба ни православља, а Хрвати ће се побринути, да се то што прије испуни.”¹¹⁰

Овако отворено негирање скоро два милиона Срба у НДХ, односно отворено залагање за њихово истребљење, јасно је показало какве су праве намере усташа према Србима. Оно, на другој страни, показује да је и сама пропагандна кампања против Срба била посебан вид терора над њима, јер је

Факсимил чланка у „Hrvatskom Narodu” „За Дом спремни!”, од 30. јула 1941, стр. 4.

¹¹⁰ „Hrvatski Narod”, br. 166/41, 4.

као тешка мора притискала Србе, који су свакодневно морали да слушају и читају овакве најаве у званичним гласилима усташке државе. Један, на несрећу мањи, део Срба је брзо схватио куда та кампања води, па је већ у априлу и мају 1941. почео да бежи из НДХ у Србију, Црну Гору или на територије под италијанском окупацијом и тако спасао живу главу. То су усташе и желеле да постигну својом терористичком кампањом, јер су се, тако, скоро без икаквог другог ангажмана државног апарата, ослободиле једног дела Срба, присвојивши њихову имовину. То што су усташе то исељавање називале добровољним није, наравно, имало везе са истином, јер нико од тако исељених Срба то не би учинио да се није плашио за сопствене животе и животе чланова своје породице.

Највећи део Срба, међутим, није могао да поверује у најаве да могу средином XX века, у Европи постати предмет физичког уништења. Они, једноставно, нису могли тек тако да оставе своје куће, имања и бројну стоку, које су наслеђивали од својих предака и око којих су с муком радили читавог свог живота. Размишљали су, углавном, по следећем образцу: ако нисмо урадили ништа противзаконито и ако гледамо своја посла, нико нас неће ни дирати. Или, ако ће нас, можда, и узнемиравати и шиканирати неодговорни појединци или групе насилника, држава ће нас, ма каква она била, заштитити од озбиљнијих напада и угрожавања. У таквом уверењу и нади они су остајали у НДХ и убрзо постајали лака мета управо државе у чијим су се оквирима без своје воље нашли. Слично су резоновали и хрватски Јевреји, па су и они доживели исту судбину као и Срби.

3.2. Законско регулисање терора над Србима и административно-управне мере против њих

Уз напред описани пропагандни терор над Србима, усташе су одмах по доласку Павелића у Загреб (15. априла 1941) и формирању његове прве владе (16. априла), отпочеле и са другим припремама за истребљење Срба. Као један од најхитнијих видова тих припрема, појавила се потреба да се намера истребљења Срба (и Јевреја) из НДХ било како нормативно уобличи, да би се том од раније испланираном процесу дао макар привид законског регулисања. Могуће је да су Павелић и његови образованији сарадници сами дошли на идеју да то питање, због међународне јавности, треба регулисати законским путем, али је много вероватније да им је на ту потребу скренуо пажњу Мусолини још док су били у Италији. Будући да је врло добро знао да Павелић и његове усташе

просто горе од жеље да почну са убијањем Срба чим дођу на власт, он им је, како изгледа, препоручио да са тим отпочну тек после обављања одређених формално-правних корака у том смислу. А да је Павелић о томе размишљао још пре свог доласка у Загреб прилично јасно говори чињеница да је донео кључни правни акт о томе само дан после формирања своје владе. Тај се акт звао „Законска одредба за обрану народа и државе” и донет је већ 17. априла 1941.

3.2.1. „Законска одредба за обрану народа и државе”

Ма како да је тај акт био кратак и штур, тешко је поверовати да је његово припремање и формулисање било могуће извести за само два дана, тј. од 15. до 17. априла 1941. У та два дана, наиме, Павелић је морао да обави читав низ временски врло захтевних послова везаних за своје прво обраћање Загрепчанима и осталим грађанима НДХ, за контакте и договоре са својим сарадницима који су руководили усташким покретом у земљи (са М. Будаком, С. Кватерником, М. Пуком, М. Жанићем и другима), за контакте са представницима немачке окупационе власти и са италијанским дипломатским представницима, као и за размену телеграма са Хитлером и Мусолинијем, за контакте са загребачким надбискупом Алоизијем Степинцем и са немачким евангеличким бискупом Филипом Попом и, најзад, али не и најмање важно, за формирање своје владе и учвршћење свог водећег положаја у њој у тек формираној држави.¹¹¹ У исто време он је морао да се упозна и са актима које је у претходних неколико дана донео Славко Кватерник, као његов заменик, па је мало вероватно да је могао да нађе времена за писање или озбиљно разматрање једног овако значајног правног акта. Много је вероватнија претпоставка да је о једном таквом акту Павелић размишљао још за време дугог емигрантског живота, а да га је формулисао за време четвородневног путовања за Загреб. Могуће је и да су га припремиле усташе у земљи после проглашења НДХ, а да га је он само потписао после доласка у Загреб и формирања своје прве владе.

.....
¹¹¹ Прва Павелићева влада је била састављена од следећих чланова: А. Павелић: председник и министар спољних послова; Осман Куленовић, потпредседник; Славко Кватерник, заповедник војске и министар Хрватског домобранства; Мирко Пук, министар правосуђа; Андрија Артуковић, министар унутрашњих послова; Иван Петрић, министар здравља; Ловро Сушић, министар народног господарства (тј. привреде); Мило Будак, министар богоштовља и наставе, Ивица Фрковић, министар шума и руда; Јозо Думанцић, министар удружбе (тј. за социјална питања) и Милован Жанић, председник Законодавног повереништва.

„Законска одредба за одбрану народа и државе” имала је само пет тачака:

„1. Тко било на који начин повриједи или је повриједио част и животне интересе хрватског народа или било на који начин угрози опстанак Независне Државе Хрватске или државне власти, па макар и дјело и остало само у покушају, чини се кривцем злочинства велеиздаје. // 2. Тко се учини кривцем злочина у точки 1. наведенога, има га стићи смртна казна. // 3. За судовање по овој законској одредби поставља министар за правосуђе по потреби изванредне народне судове од три особе, који имају судити хитним поступком по прописима укинутог хрватског казног поступника о пријеком суду. // 4. Министар правосуђа има именовати чланове суда. // 5. Ова законска одредба ступа одмах на снагу.”¹¹²

Пошто је ова законска одредба постала основа за доношење свих каснијих репресивних прописа и мера у НДХ, односно за организовање једног правног система којим се озакоњује терор, она заслужује бар кратак коментар. Као што се из њеног текста види, у њој уопште нису дефинисани кључни појмови као што су: „част”, „животни интереси”, „угрожавање” и „велеиздаја”, што је отварало врата самовољном тумачењу и многобројним злоупотребама. То је давало поменути изванредним народним судовима, као и другим државним органима широка овлашћења и велику слободу понашања. Они су свакога могли да оптуже да је повредио „част и интересе хрватског народа” и да га одмах пошаљу у смрт. Тако формулисана одредба је, уз то, пружала прилику несавесним и осветољубивим грађанима да без икаквих доказа оптужују своје познанике и комшије како би им се осветили због нечега што је било приватног карактера или да би им отели имовину или нека друга добра.

Са правног становишта било је посебно важно то што је ова одредба имала ретроактивно дејство, што је противречило начелу легалитета, оличеном у чувеном принципу кривичног права „*nullum crimen, nulla poena sine lege*”.¹¹³ Уз то, треба приметити да је она донета без икаквих предрадњи уобичајених код доношења закона у европској политичкој пракси XX века. Није било ни најформалније процедуре, макар само у органима усташког покрета (иницијатива, предлог, дискусија, гласање, усвајање), него је, једноставно, сам Павелић или неко од његових сарад-

.....
¹¹² „Hrvatski Narod”, br. 65/41, 3.

¹¹³ „Нико не може бити кажњен за дело које, пре него што је учињено, није било законом одређено као кривично дело и за које законом није било прописано како ће се казнити онај који га учини.”

ника написао текст, а он га потписао и дао да се објави у службеним „Narodnim Novinama”. И на крају, одредба је одмах ступила на снагу, не остављајући грађанима ни дана за неку припрему за почетак њеног деловања. Сви ови недостаци се, међутим, могу објаснити ванредном ратном ситуацијом у којој је настала НДХ и очекиваним тоталитарним карактером те државе. То што је та одредба поприлично одударала од уобичајеног поимања закона, нимало није сметало њеним творцима да је третирају као прави закон и да поступају по њој као према правом закону. Са становишта основне теме ове књиге важно је нагласити да је примена ове одредбе врло брзо показала да је она била уперена пре свега против Срба и Јевреја, а онда и против оних Хрвата и грађана других националности које су усташке власти сматрале неподобнима, односно „непоћуднима”.

Али и пре доношења ове законске одредбе и пре формирања Павелићеве владе, у НДХ је отпочело примењивање различитих административних и управних мера уперених против Срба и Јевреја.

Дванаестог априла 1941. градоначелник Крижеваца је позвао Србе и Јевреје да предају управи града оружје, радио-апарате, бицикле, двогледе и фото-апарате. Уз то је наредио да Јевреји и Јеврејке морају да чисте вагоне, клозете, улице и сајмиште и да сакупе и уплате 244.000 динара откупнине.¹¹⁴

Наредног дана, на католички Ускрс, из кабинета генерала Кватерника издато је следеће саопштење: „Свим војничким заповједништвима и установама на хрватском државном територију, т. ј. на територију Хрватске, Далмације, Босне и Херцеговине и Војводине који се још налазе у управи српских војничких часника, даје се на знање и упозорење, да се не усуђују прогонити нити злостављати Хрвате било грађанско пучанство или војна лица, јер ће у таквим случајевима хрватска државна власт употријебити најстроже мјере против данас већ заробљених српских војних лица и грађана, који се већ налазе на хиљаде у власти хрватске владе, а међу којима је наполе заробљено педесетак генерала као најсигурнији таоци. Одмазда ће бити таква, да ће за једног Хрвата, који би настрадао од наведених српских власти, бити стрељано десет Срба који се налазе у нашим затворима.”¹¹⁵

Четрнаестог априла 1941. привремено усташко вођство издало је наредбу да се у Загребу, у року од пет сати морају скинути „сви јавни натписи у ћирилици или они, који било у којем погледу подсећају на

¹¹⁴ Peršen Mirko, *nav. delo*, 25.

¹¹⁵ „Hrvatski List”, br. 104/41, 11.

прошло вријеме”, па је у „5 сати послије подне путем загребачке радиостанице издан проглас, да је Загреб очишћен од свих натписа, који подсјећају на болну прошлост.”¹¹⁶

На дан када је Павелић стигао у Загреб и именовao Еугена Кватерника за усташког повереника за јавни ред и сигурност у Загребу, Кватерник је одмах издао оно раније поменуто оштро „Упозорење свим непоћудним и непожељним елементима на територију града Загребa”.¹¹⁷

У вечерњим часовима истог дана из Павелићевог кабинета је, путем Радио Загреба, издато следеће упозорење под насловом: „Задња опомена српским пљачкашима и терористима”: „У савезу са данашњим прогласом којим се налаже удаљење остатака непријатељских формација, напо-се ирегуларних и терористичких, разумије се дакако, да ће стријељање услиједити у случају каквог покушаја пљачке или тероризирања пучанства са њихове стране. // Власти су на то приморане обзиром на велике пљачке и прогоне Хрвата са стране српских регуларних и ирегуларних постројба у Босни и Херцеговини и у неким другим крајевима.”¹¹⁸

Слично упозорење, али упућено директно и искључиво Србима, објавило је истог дана Заповједништво свих оружаних снага у Осијеку. Оно је гласило: „Срби града Осијека! У вашем је интересу, да се држите свих прописа, а нарочито да упозоравате ваше злонамјерне елементе, да ви одговарате својим животима, ако се догоди било који случај, којом би приликом пала ма која хрватска глава. // Срби! Сваки онај, који дозволи, да се у његовој кући скрива четник или буде скривао којега четника, бит ће на лицу мјеста стријељан. У кућама с више чланова бит ће стријељан кућни старешина. Прокажите зато све те типове, који ноћу нападају мирно грађанство града Осијека.”¹¹⁹

3.2.2. Отпуштање Срба из полиције и других државних установа – одузимање имовине добровољцима и Соколу Југославије – распуштање југословенских, српских и јеврејских друштава

На дан када је Павелић именовao своју прву владу, у загребачкој полицији је дошло до великих кадровских промена. Извештавајући о њима, „Hrvatski Narod” је, следећег дана, објавио ову вест: „Загреб, 16. травња. Именовањем г. Еугена Кватерника усташким повјереником за јавну

.....
¹¹⁶ „Hrvatski List”, br. 104/41, 2.

¹¹⁷ Peršen M., *Ustaški logori*, 27.

¹¹⁸ „Hrvatski Narod”, br. 63/41, 7; „Hrvatski List”, br. 105/41, 9.

¹¹⁹ „Hrvatski List”, br. 104/41, 12.

сигурност у Загребу, запосјели су одреди усташа-емиграната зграду редарственог равнатељства у Петрињској улици. Код редарственог равнатељства наступиле су велике промјене, па су смјеста отпуштени сви чиновници, извршни службеници као и намјештеници српско-православне вјере. Умјесто њих бит ће именовани Хрвати, који се нису огријешили никада о интересе свог народа.”¹²⁰

Осамнаестог априла 1941, Павелић је донео две законске одредбе које су на први поглед деловале као мере економског притиска на Србе и Јевреје, али су имале много шире и теже дејство. **Законска одредба о некретнинама тзв. добровољаца** се односила на тзв. солунске добровољце са територије бивше Аустро-Угарске, међу којима су били најбројнији Срби. Њима су одузета имања која им је после завршетка Првог светског рата доделила југословенска држава, па су остали без основних услова за опстанак и врло брзо после тога били присилно исељени у Србију. „Законском одредбом о сачувању хрватске народне имовине” били су поништени сви правни послови „између Жидова међусобно те Жидова и трећих особа, склопљени унутар два мјесеца прије проглашења НДХ”.¹²¹ „Hrvatski Narod” је ту одредбу назвао „првом законском одредбом о Жидовима”.

Двадесет другог априла „Hrvatski Narod” је објавио ону познату наредбу: „**Жидовима забрањен полазак кавана, рестаурација и гостионица**” и вест да се очекује постављање политичких повереника „у свим жидовским, српским и словеначким подузећима”.¹²² Дан касније, Гуттићева „Hrvatska Krajina” отворено је најавила да ће из претежно српске Бања Луке врло брзо „**нестати и најмањи знак српства, бизантинизма и балканизма**”.¹²³ Двадесет четвртог априла 1941. Павелић је донео „Законску одредбу о имовини Сокола бивше Краљевине Југославије”, којом је ту имовину прогласио „**власништвом Независне Државе Хрватске**”. Истог дана прогласио је и „Законску одредбу о забрани држања и ношења свих одликовања (ордена и медаља) бивше Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и бивше Краљевине Југославије и свих повластица стечених тим одликовањима”. „Hrvatski Narod” је 24. априла 1941. објавио претећу изјаву Мирка Пука, министра правосуђа, под насловом „**Све неправде за протународних режима бит ће исправљене!**”¹²⁴ У Вин-

¹²⁰ „Hrvatski Narod”, br. 64/41, 8.

¹²¹ „Hrvatski Narod”, br. 66/41, 1.

¹²² „Hrvatski Narod”, br. 69/41, 9–10.

¹²³ „Hrvatska Krajina”, br. 4/41, 2.

¹²⁴ „Hrvatski Narod”, br. 71/41, 7.

ковцима су, одлуком „редарственог повјереништва”, **распуштена „сва југославенска, српска и жидовска друштва”**, међу којима су таксативно наведена следећа: „Југославенски сокол, Народна обрана (исправно би требало да пише ’одбрана’ – нап. П. И.), Коло српских сестара, Удружење резервних официра и ратника, мјесна организација добровољаца, Удружење југославенских жељезничара и бродара, Жидовско госпојинско добротворно друштво, Жидовско ционистичко друштво, мјесна ционистичка организација и Ротари клуб”. У информацији о томе пише да је „имовина и архива распуштених друштава, уколико је постојала, заплијењена”.¹²⁵

3.2.3. Забрана ћирилице и антијеврејско расно законодавство

Петнаест дана после проглашења НДХ Павелић је донео раније већ помињану „**Законску одредбу о забрани ћирилице**”, која је истог дана (25. априла 1941) објављена у „Narodnim Novinama”. Ту је одредбу пратила „Проведбена наредба Министарства унутарњих послова”, коју је, такође, истог дана, потписао министар Андрија Артуковић.¹²⁶ Иако доношење ове одредбе погрешно везује за 15. април 1941, Динко Давидов је потпуно исправно записао следеће о њој: „Био је то први акт геноцида над српском културном историјом. Забраном ћирилице отворена су паклена врата уништавања ћирилских књига и докумената, што је тога лета и отпочело.”¹²⁷ Истог дана, хрватска влада је донела одлуку да се укине срез Окучани, јер су хрватски националисти сматрали да је он био вештачки установљен у време КЈ да би се ослабиле хрватске позиције у овом крају.¹²⁸

Претпоследњег дана априла 1941. војсковођа Славко Кватерник је донео наредбу да се у сарајевску полицију приведу, у року од 48 сати, „сви српски генерали, официри, чиновници и друге особе које се крију код појединих породица на територији Босне и Херцеговине, а особито у Сарајеву”. Онима који крију наведена лица и онима који их не пријаве запрећене су најтеже казне – стрељање и одузимање имовине.¹²⁹ Истог

¹²⁵ „Hrvatski List”, br. 114/41, 13.

¹²⁶ „Hrvatski Narod”, br. 73/41, 5; „Hrvatski List”, br. 115/41, 2; „Hrvatski Glas”, br. 72/41, 9.

¹²⁷ Давидов Динко, *Тоштални џеноциг (Независна Држава Хрватска 1941–1945)*, Завод за издавање уџбеника, Београд 2013, 148. (У даљем тексту: Давидов Д., *Тоштални џеноциг*)

¹²⁸ „Hrvatski List”, br. 118/41, 13.

¹²⁹ *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu*, zbornik dokumenata, tom I, *Zločini Nezavisne Države Hrvatske*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1993, str. 20-21. (У даљем тексту: *Zločini NDH*)

дана загребачки „Novi List” је у свом првом броју објавио вести из Бања Луке о протеривању Срба и о забрани ћириличних натписа, као и вест да су у Сиску уведени повјереници у „српским и жидовским творницама и дућанима”.¹³⁰

Последњи дан априла 1941. био је најплоднији дан законске и административне делатности поглавника Павелића и његових усташа усмерене против Јевреја. Тога дана Павелић је објавио три законске одредбе којима је показао како замишља извођење тзв. „расне револуције”, о којој су и он и његови најближи сарадници раније често говорили. Главна је била „Законска одредба о расној припадности”, у којој су биле дате дефиниције лица „аријског” и „неаријског” порекла и прецизирање ко се сматра Јеврејином. „Законском одредбом о заштити аријске крви и части хрватског народа” забрањено је склапање бракова између Јевреја и лица „аријског” порекла. Трећа је била „Законска одредба о држављанству”. Све три одредбе су биле састављене по угледу на нацистичко расно законодавство, па се и НДХ отворено исказала као расистичка земља, много ближа нацистичкој Немачкој него фашистичкој Италији. Истог дана Усташко редарствено равнатељство у Сарјеву је објавило три наредбе. У првој се наређује „свим грађанима жидовске вјероисповијести, као и Србима, да не смију носити, како хрватске знакове, тако нити хрватске тробојке”. У другој се наређује „свим власницима жидовских, као и српских радњи, зграда и установа, да не смију имати на њима извјешене хрватске заставе”, а у трећој се „Жидовима... забрањује посјеђивање јавних локала”.¹³¹

Првог маја 1941. све усташке новине су објавиле поменуте Павелићеве антијеврејске одредбе, као и вести о хапшењу „злогласног” Рикарда Викерта, бившег шефа сарајевске и загребачке полиције, о довођењу бившег бана Дринске бановине Станоја Михалцића у Загреб, о претапању „покала српског краља” и сл.¹³² Такође 1. маја 1941. Павелић је донео „Законску одредбу о допуни законске одредбе за обрану народа и државе”, којом је овластио министра правосуђа да „пропише поступак код изванредних народних судова, као и код редовних судова за кажњива дјела по законској одредби за обрану државе” и да „издаје тумачења ове законске одредбе”.¹³³

.....
¹³⁰ „Novi List”, br. 1/41, 13.

¹³¹ „Hrvatski Narod”, br. 78/41, 6.

¹³² „Hrvatski Narod”, br. 79/41, 1–5; „Hrvatski List”, br. 120/41, 1–13; „Hrvatski Glas”, br. 76/41, 1–7.

¹³³ „Hrvatski Narod”, br. 80/41, 5.

Наредног дана донета је „Законска одредба о редовитом пословању и спречавању саботаже у привредним подuzeћима”, којом је „озакоњена” пракса одузимања јеврејских предузећа, под изговором да се у њима спроводе саботаже.¹³⁴ „Hrvatski Glas” је тог дана донео вест о рушењу споменика Петру Карађорђевићу у Новој Градишки.

Истог дана Павелић је донео и „Законску одредбу о промјенама у казненом законнику од 27. сижечња 1929. и закона о измјенама и допунама казног законика од 9. листопада 1931.” Те промене су се односиле само на термилошка питања, али су и оне биле антисрпски обојене. Уместо речи: „Краљевина Југославија”, „Краљевина”, „вечита робија”, „робија”, „заточење” и „мере безбедности”, уведене су речи: „Независна Држава Хрватска”, „Држава”, „доживотна тамница”, „тешка тамница”, „тамница” и „мјере сигурности”. Преузевши бивши југословенски кривични законик у целини, НДХ је из њега избацила само србизме и подсећања на КЈ. Вест дана у усташкој штампи тог 3. маја је, иначе, било хапшење патријарха СПЦ Гаврила (Дожића) од стране Немаца, у манастиру Острогу, код Никшића.

Четвртог маја 1941. у Загребу је, одредбом министра унутрашњих послова А. Артуковића, основано Равнатељство за јавни ред и сигурност (РАВСИГУР), као одељење Министарства унутрашњих послова НДХ које је вршило надзор над радом свих редарствених, тј. полицијских, области и служби. На његово чело постављен је већ озлоглашени Еуген-Дидо Кватерник, који је, уз то, именован и за државног тајника (тј. секретара). За Кватерниковог заменика је именован Вилко Печникар, а за повереника РАВСИГУР-а за град Загреб Божидар Церовски. РАВСИГУР је одиграо изузетно велику улогу у спровођењу терора над свим противницима НДХ, па тако и над Србима.¹³⁵

Наредног дана осижечки „Hrvatski List” објавио је „Тумачење расних законских одредби”. Усташки стожерник у Бања Луци, В. Гутић издао је истог дана решење о промени имена села Босански Александровац „опћине Маглајанске, котара Босанске Градишке” у „Адолфстал”. У образложењу тог решења писало је да је донето „на основу једногласног захтјева становништва њемачке народности”.¹³⁶

Дан касније у Бања Луци је лансирана лажна вест да је убијени епископ Платон „морао да оде у Србију, као Србијанац”. „Hrvatski Narod” је на насловној страни донео изјаву поглавника Павелића угледном немачком

¹³⁴ „Narodne Novine”, 2. 5. 1941; Jelić-Butić F., *Ustaše i NDH*, 179.

¹³⁵ „Hrvatski Narod”, br. 82/41, 6.

¹³⁶ „Hrvatska Krajina”, br. 9/41, 4.

листу „Berliner Börsen Zeitung” под насловом: „Жидовско ће се питање радикално ријешити”, а објавио је и Павелићеву „Законску одредбу о прелазу с једне вјере на другу”, од 3. маја 1941.¹³⁷ Осијечки „Hrvatski List” је извештавао о „чишћењу у хрватским друштвима” (тј. о избацивању Срба, Јевреја, Југословена и масона из њих) и о „мјерама против прикривања четника”.¹³⁸ Загребачки „Novi List” је објавио „Законску одредбу о прелазу с једне вјере на другу”, као и вести о „означавању жидовских трговина” и о преласку „Дома Милосрђа” у Загребу из „жидовских” у „хрватске руке”.¹³⁹

3.2.4. Полицијски час за Србе и изгон Срба и Јевреја из северног дела Загреба

Седмог маја 1941. равнатељ Редарственог равнатељства у Загребу, Маријан Никшић, издао је одредбу о увођењу полицијског часа за Србе следеће садржине: „1. Становници града Загреба српско-православне вјере смију се кретати на подручју града Загреба од 5 сати прије подне до 6 сати послје подне. Од 6 сати послје подне па до 5 сати ујутро не смију излазити и имаду се задржавати у својим становима. // 2. Улаз на подручје града Загреба као и излаз са подручја града Загреба је за особе православне вјере забрањен. // Ова одредба ступа одмах на снагу.”¹⁴⁰ Истог дана Никшић је наредио да се сви Срби из северног, богатијег, дела Загреба морају у року од 48 сати евакуисати и преселити у јужне делове града. Осмог маја Никшић је ову другу наредбу допунио и прецизирао. Према тој наредби „сви Срби и Жидови који станују на сјеверној страни Максимирске и Влашке улице те Трга Бана Јелачића и Илице до Митнице, као и сви који станују сјевереније од те црте, имају (се) преселити у друге дијелове града ... у року од 8 дана”. Уколико не поступи по овој наредби, Срби и Јевреји ће „бити присилно евакуирани о свом трошку и кажњени по постојећим законским прописима”.¹⁴¹ Никшићу, притом, није падало ни на памет да ојађеним Србима и Јеврејима, после оваквог драстичног удара на њихову егзистенцију и елементарна људска права, каже којим су то „законским прописима” регулисана

.....
¹³⁷ „Hrvatski Narod”, br. 83/41, 1–6.

¹³⁸ „Hrvatski List”, br. 124/41, 13.

¹³⁹ „Novi List”, br. 8/41, 9–10.

¹⁴⁰ „Hrvatski Glas”, br. 81/41, од 8. 5. 1941; „Hrvatski Narod”, br. 85/41, од 8. маја 1941. ову вест донео је под насловом: „Срби се смију кретати Загребом само по дану”.

¹⁴¹ Jonjić Tomislav-Matković Stjepan, *Iz korespodencije dr. Mile Budaka (1907-1944)*, Zagreb 2012, 353.

питања насилне евакуације и избацивања људи из њихових кућа и станова. А није га интересовало ни то где ће се и како ће се у јужним деловима Загреба сместити неколико стотина породица избачених из својих домова.

<p>кредит од 11.300.000 динара, а министар војске 2.860.000 динара. То су повjerљиви кредити, видљиви из прорачуна, а има их и сакрићих много под другим насловима. Иза т. зв. споразума у коловозу 1939. када је основано мјесто министра подпредседника, добио је и министар подпредседник уз исте плаће и додатке, и свој диспозициони фонд. Такав повjerљиви фонд имао је и бан бановине Хрватске у</p>	<p>овом законском одредбом оснива. Та ће благајна испитати оправданост учињених издатака, обредити их и извршити исплату. Потребе те благајне намирују се свотом, која ће се у ту сврху унапред одредити у годишњем државном прорачуну. До доношења прорачуна за годину 1942., одредити ће у ту сврху Поглавник својом одредбом потребну своту. У Загребу, 8. свибња 1941.</p>
<h2>Židovi i Srbi moraju za 8 dana NAPUSTITI SJEVERNI DIO ZAGREBA</h2> <p>NA ULICAMA SE SMIJU KRETATI SAMO OD 6 SATI U JUTRO DO 9 SATI NA VEČER</p>	
<p>Загреб, 9. свибња. У низу мјера, које су проведене против непоцијудних елемената у Загребу, изdao је равнатељ редарства г. Маријан Никшић, данас двије одребе, које доносимо у cijелости. У овим одредбама примјењују се мјере против Жидова и Срба, који станују у Загребу и који се морају евакуирати из појединих градских предјела, односно у одредбама се ограничење њихове слободне кретања. Прва одреба гласи: Одредбујем, да се у року од осам дана имаду преселити у друге дијелове града Загреба сви Срби и жидови, који станују на сјеверној страни Максимирске цeste, Влашке улице, Јелаčićевог трга, Илице до митнице, као и из оних дијелова града, који се налазе сјеверно од означеног цестовног потеза. Они, који се не покоре овој одредби, бић ће по истeku горе</p>	<p>означеног рока присиљно евакуирани на властити трошак и кањжени по postojećим законским прописима. Друга одреба гласи: Редарствоо равнатељство у Загребу издаје ради опћег знања и равнања слиједућу одредбу: 1. Срби и Жидови, настaнени у граду Загребу, смију се кретати на подручју Загреба само од 6 сати прије подне до 9 сати на већер. Од 9 сати на већер, па до 6 сати у јутро, немију излазити на улице, већ се имаду задржавати у својим становима. 2. Улазити на подручје града Загреба и излазити с подручја Загреба, могу Срби само уз предходно одобрење мјесне редарствене власти, које ће се издавати само у веома вањним случајевима. 3. Прекршити ове одребе бић ће најстроже кањжени, у смислу postojećих законских прописа.</p>

Наредба о исељавању Срба и Јевреја из северног дела Загреба „Хрватски Народ”, од 10. маја 1941, стр. 5.

Осмог маја 1941. Србима је ограничено кретање и у Сиску.¹⁴² Истог дана министар правосуђа Мирко Пук „поставио” је тзв. изванредне народне судове у Бањалуци, Карловцу и Вараждину.¹⁴³

Загребачки „Novi List” је 8. маја 1941. јављао о „чишћењу Осијека од протународних елемената”, о „хватању мјесних четника у Дугој Реси”, о ослобађању хрватског „шпорта” од „Жидова” и сл.

3.2.5. Са Црногорцима се не смије поступати као са Србима

Деветог маја 1941. службени лист „Narodne Novine” објавио је „Надопуну Закона за обрану народа и државе”, по којој се смртна казна извршава стрељањем. У Бањалуци је проглашен Преки суд, одн. Изванредни народни суд.¹⁴⁴ У Карловцу је за Србе и Јевреје уведен полицијски час,

¹⁴² Jelić-Butić F., *nav. delo*, 165.

¹⁴³ *Zločini NDH*, 28–30.

¹⁴⁴ *Исџо*, 3. У образложењу те вести, загребачки „Novi List”, br. 11/41. писао је: „Заповједник Хрватске војске и главни Стожерник за тзв. Врбаску бановину Др. Виктор Гутић, сада су издали законску Уредбу о проглашењу пријеког суда на подручју Босанске Крајине. Задњих неколико дана десило се у ... селима бањалучког котара и неким

од 18 часова по подне до 8 сати ујутру.¹⁴⁵ Истог дана у Загреб је „допраћен” 101 „четник” из Винковаца, за које је „Hrvatski Narod” написао следеће: „Ти злогласни типови ухићени су ових дана у Винковцима, осумњичени, да су извршили бројна зјерства. Они су задржани у притвору, те је против њих покренута истрага.”¹⁴⁶

Тачно месец дана после проглашења НДХ, М НДХ издао је наредбу о отпуштању свих Србијанаца и Црногораца из државне службе, „а од осталих Срба” требало је пустити „све оне који су се истицали протухрватским радом”. Ово разликовање између Срба и Србијанаца упућивало је на то да су се под „Србијанцима” подразумевали они Срби који су се на подручје НДХ доселили после 1. јануара 1900. и на њихове потомке, што ће бити изричито речено месец дана касније у једној посебној одредби.¹⁴⁷ Кад је била реч о Србима који ће бити задржани у служби, у наредби се наглашавало да они „не смију бити на руководећим положајима” и да о њима треба поднети конкретне разлоге, односно образложења и доказе, да су „достojни и потребни да буду задржани у служби”.¹⁴⁸ Интересантно је, иначе, да је само неколико дана касније МУП донео исправку ове наредбе у вези са Црногорцима. У наредби од 14. маја је писало да се са Црногорцима „не смије поступати као са Србима. У њихову личност, имовину и намјештеће власти не смију дирати, јер су они држављани државе пријатељског народа чије држављанство до данас није уређено.” У истој наредби се још прецизира да се „исправним” Црногорцима сматрају они који поседују исказнице Црногорског националног комитета, чији је представник у Загребу био познати црногорски сепаратист Савић М. Штедимлија.¹⁴⁹

.....
котаревима унутар Босанске Крајине да су четници убили неколико њемачких и хрватских војника. Да би стале на крај терористичкој акцији четника, власти су приморане да наступе енергично и да према кривцима поступе најоштрије. У Уредби наглашено је, да особе које буду имале оружје или буду пљачкале или водиле другу акцију против данашњег поретка, спадају такођер под удар Одредбе о Пријеком суду.” У наставку те вести каже се да је у Бањалуци узето за таоце 15 угледних Срба, међу којима су били прота Душан Давидовић, затим Коста Мајкић, бивши народни заступник радикала, Стево Челиковић „познати помагач четничке акције у овим крајевима” и др.

¹⁴⁵ „Hrvatski Narod”, br. 87/41, 7.

¹⁴⁶ *Истѝо*.

¹⁴⁷ Jelić-Butić F., *nav. delo*, 165.

¹⁴⁸ *Истѝо*; *Zločini NDH*, 46–48.

¹⁴⁹ Jelić-Butić F., *nav. delo*, 165. У наведеној књизи за Штедимлију пише да се звао Сава, што није потпуно прецизно. Пуно име му је било: Савић Марковић Штедимлија. Заступао је тезу о хрватском пореклу Црногораца.

Десетог маја 1941. „Narodne Novine” су објавиле тумачење „злочинства велеиздаје” од стране министра правосуђа, М. Пука, које је почињало следећим речима: „На темељу т. 3. Законске одредбе од 1. свибња 1941. о надопуни Законске одредбе за обрану народа и државе од 18. травња 1941. издајемо слиједеће тумачење: 1. Кривцем злочинства велеиздаје у смислу т. 1. Законске одредбе за обрану народа и државе чини се и онај, који на било који начин повриједи само част хрватског народа, као и онај који на било који начин повриједи само животне интересе хрватског народа...”¹⁵⁰

„Hrvatski Narod” је 10. маја 1941. поново објавио наредбе М. Никшића о евакуацији Срба и Јевреја из северног дела Загреба и о полицијском часу за Србе и Јевреје. У овој другој наредби је дошло до малог одступања у односу на претходну, утолико што је сада полицијски час трајао од 9 сати увече до шест сати ујутру.

3.2.6. Бела трака за „православце” у Пожеги – Виктор Гутић отворено најавио економско уништење и истребљење Срба

И по истеку првог месеца постојања НДХ усташе су наставиле са интензивним доношењем законских аката и административних мера усмерених против Срба.

Тако је 12. маја 1941. Усташки стан у Пожеги упутио наредбу општинском поглаварству Велике да **православци морају на левој руци да носе белу траку са латиничним натписом „православац”**.¹⁵¹ Истог дана Виктор Гутић је издао одредбу о полицијском часу за Јевреје и Србе у Бања Луци, која је гласила: „**Наређујем, да се Жидови и Срби, настањени у граду Бања Луци смију кретати на подручју Бања Луке само од 6 сати ујутро, не смију излазити на улицу, већ се имају задржавати у својим становима. // Улазити на подручје града Бања Луке и излазити с подручја града могу Срби само уз претходно одобрење мјесне редарствене власти, које ће ово одобрење издати само у веома важним случајевима. // Осим тога Жидовима се забрањује и посјећивање свих јавних локала, те казалишта и кина**”.¹⁵²

.....
¹⁵⁰ „Hrvatski Narod”, br. 88/41, 5.

¹⁵¹ *Zločini NDH*, 44.

¹⁵² „Hrvatska Krajina”, br. 11/41, 3. Неколико дана касније, Гутић је морао да изда тумачење ове своје одредбе, односно, да је ублажи у следећем смислу: „Став 2) споменуте Одредбе не односи се на становнике Србе изван подручја града Бања Луке, који улазе у Бања Луку пословно или ради доношења и продаје пољопривредних производа (млијека, сира и т. д.) уколико нијесу дужни према постојећим прописима

Наредног дана изасланик Владе НДХ у Сарајеву издао је наредбу усташким повереницима за БиХ (Хакији Хаџићу и дон Божићу Браду) да спроведу наредбу МУП-а НДХ о отпуштању из службе свих Срба и Црногораца, од 10. маја.¹⁵³ Већ истог дана „Sarajevski Novi List” објавио је вест: „Отпуштени сви редари Срби из Редарственог равнатељства у Сарајеву”.¹⁵⁴ (Такође истог дана, тај лист је објавио и оду врхбосанског надбискупа Ивана Шарића посвећену поглавнику НДХ, под насловом: „Кад сунце сја”).

Тринаестог маја 1941. министар правосуђа НДХ донео је одредбу о оснивању Изванредног народног суда у Загребу.¹⁵⁵ „Hrvatski Narod” од тог дана објавио је вест да градске власти у Загребу припремају стварање својеврсног гета за Србе и Јевреје у јужном делу Загреба, а наредног дана наредбу да „Жидови и Срби морају предати радио-апарате”.¹⁵⁶

Четрнаестог маја 1941. „Hrvatski List” је објавио Павелићеву „Одредбу о оснивању Усташке Војнице”, од 10. маја 1941.¹⁵⁷ Усташка војница је створена као посебна оружана формација изван оквира војне организације НДХ, а „у циљу осигурања тековина усташке борбе и хрватског народног устанка, те у циљу обране НДХ”, по угледу на партијске војске Мусолинија и Хитлера. Њено језгро су чиниле усташе емигранти, а њен заповедник је био непосредно подређен Павелићу. Припадници ове војне формације ће се убрзо показати као најсвирепији злочинци и немилосрдне убице Срба.

Петнаестог маја 1941. Преки суд у Босанској Градишци осудио је на смрт сељака Лазу Барашина, из Кочићева, због тога што је код њега пронађена војничка пушка са муницијом.¹⁵⁸ „Sarajevski Novi List” је тог дана објавио вести о „пописивању Жидова и Срба у Загребу, и о дужностима „повјереника у жидовским и српским подузећима”.¹⁵⁹

Дан касније Министарство богоштовља и наставе НДХ послало је саопштење Просвјетном одјелу Повјереништва за БиХ, у коме се захтева отпуштање Јевреја и Срба из наставе.¹⁶⁰ Истог дана равнатељ редарства

.....
имати пропусницу за путовање жељезницом или другим превозним средствима.” („Hrvatska Krajina”, br. 13/41, 4).

¹⁵³ *Zločini NDH*, 46–48.

¹⁵⁴ „Sarajevski Novi List”, 13. 5. 1941, 5.

¹⁵⁵ *Zločini NDH*, 45.

¹⁵⁶ „Hrvatski Narod”, br. 92/41, 6.

¹⁵⁷ „Hrvatski List”, br. 132/41, 5.

¹⁵⁸ „Hrvatska Krajina”, br. 14/41, 4.

¹⁵⁹ „Sarajevski Novi List”, br. 4/41, 4.

¹⁶⁰ *Zločini NDH*, 48–49.

у Загребу, М. Никшић, издао је наредбу да Јевреји и Срби у Загребу морају да предају „све оружје (и ловачке – сачмарице) које посједују”, под претњом најоштријих казни.¹⁶¹ „Hrvatska Крајина” је тог дана објавила раније већ поменути изјаву стожерника Гутића да је издао „драстичне наредбе” за „потпуно економско уништење” Срба, којој „слиједи нове за потпуно истребљење”.

3.2.7. Спаљивање српских књига у Винковцима и Пожеги – „Чишћење” друштвених организација од Срба и Јевреја

Степинчев „Hrvatski Glas” је 17. маја 1941. објавио изјаву војсковође Кватерника да он „Србе сматра(м) највећим непријатељима свога народа” и вест да је у Вараждину ограничено кретање „Жидова и православаца” од шест ујутру до девет увече.¹⁶² Истог дана „Hrvatski Narod” је обавестио своје читаоце о „чишћењу” винковачких књижара од свих књига „протухрватског, комунистичког и порнографског садржаја”. Поистовећујући те публикације са смећем и коровом, „Hrvatski Narod” се посебно радује што се и Винковци и цела НДХ ослобађа „тих ’седмих сила’, ’Нолита’, ћирилских криминалних стрипова, разних гадарија, сектарских брошура” итд., због чега је његова редакција уверена да ће „Хрватском прострујати нови дух, дух народни, дух свјетлости, поштења, морала, снаге и вјере”. После тога следи закључак: „Све што није са тим духом у складу – у ватру!”¹⁶³ И загребачки „Novi List” је 17. маја 1941. објавио сличну вест, али из Пожеге, обавештавајући своје читаоце да се и тамо спаљују „сумњиве књиге”, на првом месту српске. Томе је додао и вести о „мјерама против Жидова и Срба у Пожеги” и о „ухићењу четника у Ђаковштини”.¹⁶⁴ „Hrvatski Narod” од истог дана објавио је и вест да је „у сјеверном дијелу Загреба испражњено 577 кућа” у којима су до тада живели Срби и Јевреји, што је значило да је исто толико породица (а, вероватно, и више?) истерано из својих домова и натерано да се сналазе како знају и умеју у јужном делу Загреба.¹⁶⁵

И наредног дана, 18. маја 1941, загребачке новине су доносиле вести из Пожеге. Овога пута је „Hrvatski Glas” објавио вест под насловом:

.....

¹⁶¹ Lengl Krizman Narcisa, „Kronologija židovskog stradanja 1938-1945” у: *Antisemitizam, Holokaust, antifašizam*, Zagreb 1996, 250.

¹⁶² „Hrvatski Glas”, br. 89/41, 5.

¹⁶³ „Hrvatski Narod”, br. 94/41, 5.

¹⁶⁴ „Novi List”, br. 19/41, 6, 15.

¹⁶⁵ „Hrvatski Narod”, br. 94/41, 11. Наредног дана је ту вест објавило и београдско „Време”, позивајући се управо на вест из „Hrvatskog Naroda”.

„Чишћење у друштвима”, у којој се каже да су сва тамошња друштва „почела са чишћењем, те се из чланства бришу сви Жидови, Срби и остали експоненти протухрватских режима”.¹⁶⁶ „Hrvatski Narod” је два дана после тога донео сличну, али, ипак, другачију вест: „Обушављен рад протухрватских друштава у Пожеги”, наглашавајући да се то у првом реду односи „на српска, жидовска и марксистичка друштва”.¹⁶⁷

„Sarajevski Novi List” од 18. маја 1941. објавио је вест „Оставка вијећника Жидова и Срба у Обртној и Трговачко-индустријској комори”, која почиње следећим речима: „Од стране министарства gospodarства препоручено је овдашњој Обртној и Трговачко-индустријској комори, да позове своје чланове Жидове и Србе, да даду оставке на својим положајима, које су заузимали као функционери у предсједништву и разним одборима Коморе. Чим су добили тај акт, споменуте су коморе извијестиле своје чланове, који су овоме захтеву удовољили ...”¹⁶⁸ Истог дана тај лист је донео вест „Даљње промене назива градских улица”, која је гласила: „Уз већ извршене промјене назива сарајевских улица, Градско поглаварство промијенило је назив Крековој улици, у улицу Надбискупа Др. Ивана Шарића, да почасту заслужног борца за Независну Државу Хрватску” // „Надаље Корочева улица мијења се у улицу благопокојнога Надбискупа Др. Јосипа Штадлера, врхбосанског надбискупа. Благопокојни Др. Штадлер био је први врхбосански надбискуп и истицао се својим културним, а особити социјално-карикативним радом.”¹⁶⁹ (Оба надбискупа су, иначе, била позната као велики клерикалци, велики хрватски шовинисти и велики непријатељи Срба и Југославије – нап. П. И.)

Гутићева „Hrvatska Krajina” је 18. маја 1941. објавила упозорење под насловом: „Није дозвољено самовољно одузимање земље”, које је започињало следећом констатацијом: „Министарство Народног gospodarства Независне Државе Хрватске својим актом Бр. 1921-IV-1941. од 9. свибња обавијестило је Предсједништво Владе, да постоје чести случајеви одузимања т.зв. аграрне земље од данашњих власника Срба. Исто тако је Предсједништво извјешћено, да становити појединци самовластно одузимају т. зв. добровољачку земљу...”¹⁷⁰

Деветнаестог маја 1941. „Narodne Novine” су објавиле „Законску одредбу о пријеким судовима” у којој су прецизирана дела због којих се

¹⁶⁶ „Hrvatski Glas”, br. 90/41, 11.

¹⁶⁷ „Hrvatski Narod”, br. 97/41, 6.

¹⁶⁸ „Sarajevski Novi List”, br. 7/41, 5.

¹⁶⁹ „Sarajevski Novi List”, br. 7/41, 5.

¹⁷⁰ „Hrvatska Krajina”, br. 13/41, 3.

изводи пред те судове као и сам поступак судовања.¹⁷¹ Два дана касније „Hrvatski Narod” је донео вести о проглашавању преких судова у Сарајеву и Госпићу и о првој осуди Преког суда у Босанској Градишци.¹⁷²

Двадесет трећег маја 1941, Павелић је донео „Законску одредбу о промјени законске одредбе за одбрану народа и државе”, наређујући да ће „изванредни народни судови судит ... по поступку о пријеким судовима.”¹⁷³

3.2.8. Претња Србима и у Санцаку – Србима и Јеврејима забрањено посећивање бања и ношење фесова – У Вирју, Јевреји морају да носе жуте траке, а православни црвене

Двадесет четвртог маја 1941. „крилни заповедник за Санцак”, потпуковник Стјепан Јаковљевић, издао је проглас грађанима Нове Вароши, у коме их је позвао да предају све ватрено оружје и сву војничку опрему коју имају, запретивши да ће „за сваку једну главу Хрвата, разумијевајући муслимана и католика” бити „стрељано 50 православних најугледнијих грађана”. Уз то је додао да ће „у случају ма и најмањег нереда” бити „узети таоци од грађана и одведени усташком стожеру у Сарајево”.¹⁷⁴

Следећег дана је Редарствено равнатељство у Сарајеву забранило „свим Жидовима и становницима Сарајева српско-православне вјере” да носе фесове.¹⁷⁵

Нови градоначелник Загреба Иван Вернер донео је 26. маја 1941. одлуку да се из градске службе отпусте „сви намјештеници Срби и Жидови”.¹⁷⁶

Двадесет седмог маја 1941. Усташки стан у Добоју наредио је српској православној црквеној општини у том граду да „смањи монументалност споменика палим борцима из Првог светског рата рушењем његовог главног постоља”.¹⁷⁷ Више пута помињани усташки стожерник

¹⁷¹ „Hrvatski Narod”, br. 98/41, 2; *Zločini NDH*, 49–51.

¹⁷² „Hrvatski Narod”, br. 99/41, 3, 11.

¹⁷³ „Hrvatski Narod”, br. 102/41, 2.

¹⁷⁴ *Zločini NDH*, 58–60. (НДХ је једно кратко време имала власт и у региону Санцака).

¹⁷⁵ „Sarajevski Novi List”, br. 12/41, 4; „Hrvatski Narod”, br. 104/41, 8.

¹⁷⁶ „Hrvatski Glas”, br. 97/41, 6. Насупрот оваквом понашању усташких власти, загребачки средњошколци су 26. маја 1941. демонстративно исказали своју солидарност са Србима и Јеврејима на соколском стадиону у Светицама. На наредбу усташа да иступе из строја сви Срби и Јевреји, учинили су исто и њихови вршњаци Хрвати.

¹⁷⁷ *Истио*, 61–62.

у Бањалуци, В. Гутић, донео је тог дана две одредбе којима су Срби и Јевреји били стављени у дискриминисан и понижавајући положај. Првом је забранио „купање свим жидовима и србима у бањи: Слатини, Лакташима и у Горњем Шехеру под пријетњом најстрожије казне”. Другом је наредио власницима аутобуса да „имају најприје давати мјесто Хрватима (Католицима и Муслиманима), затим лицима пријатељских народности, а истом онда ... жидовима и србима.”¹⁷⁸ (У обе одредбе су именице „Срби” и „Жидови” написане са малим почетним словом, док су именице „Хрвати” и „Муслимани”, па чак и „католици” написане са почетним великим словом – нап. П. И.)

Наредног дана, у Винковцима су кажњени Срби који се „нису држали прописа Главног усташког стана” о полицијском часу, а у Вирју су „Жидови и православни означени жуто и црвено” („Жидови носе жуте, а православни црвене траке око лијевог рукава”).¹⁷⁹

Двадесет деветог маја 1941. један од двојице Павелићевих повереника за БиХ, католички свештеник Божидар Брало, упутио је распис подређеним усташким установама у вези са Павелићевом одредбом о забрани ћирилице у НДХ од 25. априла 1941, захтевајући од њих да у року од три дана уклоне све јавне натписе на ћирилици, тамо где то до тада није учињено.¹⁸⁰ Истог дана „Hrvatski Narod” је објавио вест да је у ноћи између 26. и 27. маја 1941. „ухићен кухар Зеленбаба јер је пуцао на усташку опходњу” (тј. патролу), па ће због тога бити „предан приједком суду”. Пошто је „пријеки суд” био више него ажуран и немилосрдан, „Hrvatski Narod” је два дана касније донео вест да је „устријељен Србин Зеленбаба”.¹⁸¹

Тридесетог маја 1941. „Hrvatska Krajina” је објавила списак чиновника и службеника бивше Врбаске бановине који су отпуштени одлуком В. Гутића. Од 169 људи са тог списка само седморо није било српске националности.¹⁸² Исти лист је касније још неколико пута објављивао додатке том списку, у којима су, опет, били најзаступљенији Срби. Гутић је, иначе, 30. маја, донео одлуку да се име села Карађорђево у срезу Босанска Градишка промени у Карлсдорф.¹⁸³

Последњег дана маја 1941. Павелић је, заједно са министрима правосуђа и унутрашњих послова НДХ (М. Пуком и А. Артуковићем), донео

.....
¹⁷⁸ „Hrvatska Krajina”, br. 18/41, 4.

¹⁷⁹ „Hrvatski Glas”, br. 99/41, 9.

¹⁸⁰ „Zločini NDH”, 66.

¹⁸¹ „Hrvatski Narod”, br. 106/41, 12; br. 108/41, 3.

¹⁸² „Hrvatska Krajina”, br. 19/41, 3–4.

¹⁸³ „Hrvatska Krajina”, br. 21/41, 4.

Законску одредбу „о испражњењу и насељењу стамбених и пословних просторија из разлога јавне сигурности”, по којој су полицијске власти могле да забране „опасним и непоћудним особама” да станују и послују „у појединим предјелима мјеста, на појединим некретнинама, у зградама и просторијама”.

Пошто су и у току лета 1941. усташе наставиле са интензивним доношењем законских и административних мера против Срба, у наставку ће, у најкраћим цртама, бити поменут само још један део тих мера из јуна и јула, корисних за употпуњавање слике о њима и о геноциду над Србима у НДХ. Будући да је реч о широко познатим и лако проверљивим мерама, оне се наводе без уобичајеног научног апарата, уз понављање неких раније поменутих информација у сажетом облику.

3.2.9. Отворне претње Србима и репресалије над њима

4. 6. 1941. Павелић је, у пакету других антијеврејских мера, донео и „Законску одредбу о заштити народне и аријске културе хрватског народа”, док је министар унутрашњих послова НДХ Артуковић донео наредбу „о утврђивању расне припадности државних и самоуправних службеника и вршитеља слободних академских звања”.

5. 6. 1941. министри правосуђа и унутрашњих послова НДХ донели су „Проведбену наредбу” о „Законској уредби о испражњењу и насељењу стамбених и пословних просторија из разлога јавне сигурности”, од 31. маја 1941.

6. 6. 1941. „Hrvatski Narod” је објавио вест: „Ликвидација југославенских, српских и жидовских шпортских клубова”.

10. 6. 1941. Доглавник М. Будац, у својству министра богоштовља и наставе, издао је окружницу којом је делимично проширио формалну интенцију Павелићеве одредбе од 4. јуна 1941. Овом окружницом је наложио да се из државне службе одмах отпусте не само хонорарни наставници и подворници-дневничари јеврејске националности, него и они који су српско-православне, односно грко-источне вјероисповести, а „нису завичајни у НДХ”.

18. 6. 1941. Казнионица Окружног суда у Госпићу претворена у злогласни усташки логор у коме су нашли смрт многобројни Срби и Јевреји. Стожерник В. Гутић забранио „ношење шајкача од стране приватних особа”.

19. 6. 1941. Усташко стожерство и Повјереништво за Босанску Хрватску издало је следеће саопштење: „Бивши Срби! У четвртак ... 12. липња,

Двориште Казнионице Окружног суда у Госпићу 1941.

када су усташе пратиле храну за изгладнели народ, дочекали су их четници на Комару крај Травника и пуцали у њих. Ради тога мучког нападаја ухићено је 14 бивших Срба и на мјесту стрељано. Иако од Усташа нитко није рањен, одмах је примијењена ова драконска мјера, а поновили се овакав случај у будуће, казна ће бити још драстичнија, и за једног убијенога Усташу стријељат ће се вас стотину.” (Усташе су убиле поменуте Србе 16. јуна 1941. у селу Коморану, а не Комару – нап. П. И.)

20. 6. 1941. Велики жупан Велике жупе Крбава и Псат, са седиштем у Бихаћу, Љубомир Кватерник (рођени брат „војсковође” НДХ Славка Кватерника и стриц свемоћног шефа полиције НДХ Еугена-Диде Кватерника) издао је проглас којим је забранио „свим Власима т. зв. Србима сваки приступ и задржавање у граду Бишћу (тј. Бихаћу) и његовој околини до удаљености од 15 километара.”

23. 6. 1941. Усташки стожерник у Мостару донео одредбу о полицијском часу за Србе и Јевреје и читав низ других ограничења („више од два Србина или Жидова не смију се кретати градом ... не смију ићи на шеталиште, нити смију сједити на Тргу Слободе ... не смију плесати у јавним локалима... при куповању у радњама морају чекати док Хрвати подмире своје потребе ... Жидови ће куповати само у својим радњама...”).

25. 6. 1941. Уред Председништва владе НДХ послао је допис министру иностраних послова Младену Лорковићу, у коме се каже да треба

„одредити и предузети потребне мјере, да се Украјинцима сељацима, којих у Независној Држави Хрватској имаде око 25.000 – у Босни и Сријему неби ништа догодило. Напосе треба пазити у котару Прњавор.” Истог дана у Бања Луци је отпочео са радом „Уред за исељавање Срба”.

26. 6. 1941. Павелић је донео познату „Изванредну законску одредбу и заповијед” о неопходности одлучног реаговања државе према свим субверзивним елементима и о колективној одговорности Јевреја за ширење лажних вести и за ометање опскрбе становништва.

II. IZDAIJE

Hrvatski Glas

GODINA I. BROJ 130. ZAGREB, PETAK 27. LIPNJA 1941. CIJENA 1.50 DINAR

Izvanredna zakonska odredba i ZAPOVIJED POGLA VNIKA

U POVODU GLASINA O TOBOŽNIM PROGNIMA KOJI DA BI 28. O. MJ. IMALI USLIJEDITI PROTI JEDNOM DIJELU PUČANSTVA — MJERE PROTI ŽIDOVIMA — UPOZORNJE O SOBAMA, KOJE SU SE OGRJEŠILE O HRVATSKE NARODNE PROBITKE

Povodom glasina, da bi dno 28. o. mj. u Hrvatskoj imali uslijediti tobožnji prognozi proti jednom dijelu pučanstva određeni, da će svatko, tko takove glasove čuje, biti stavljen pred prijelni sud.

Podjelno određeno, da će isto tako biti stavljen pred prijelni sud svatko, tko bi nopođe bilo kada izvršio bilo kakvo namjeđe nad životom ili nad imovinom bilo koga državljanina ili pripadnika Nezavisne Države Hrvatske. Naislje određeno, da su svi članovi i članice organizacija

Istodobno pozivam sve osobe, koje su se do uspostave Nezavisne Države Hrvatske ogrješile o hrvatske narodne probitke bilo glasniji za nehrvatske stranke, bilo svojim pristupom u hrvatskim i protuhrvatskim društvima, bilo svojim sudjelovanjem u konspiciji, ili ako su se odgođivali intervencijističkim poslovima, jednom riječju sve osobe, čija je prisutnost nehrvatska, protuhrvatska ili državno nečista, a koje su se pokušale gurati

ili su se čak ugruralo u državne službe, u ustaške organizacije ili u postrojbe ustaške vojske, ili čak u Hrvatsko Domobranstvo, da se u roku od osam dana same povuku i odстране, jer će inače nakon izminuća toga roka biti prisilno i na bolna načina odstranjene te podvrgnute odgovarajućem postupku.

Napokon pozivam sve i svakoga, da se odmah bilo kakove intervencije kod bilo koje države ili slične vlasti u osobnim

kao i u materijalnim predmetima, jer će se svaka intervencija smatrati nabolažom i postupiti će se po propisima prilogažnih zakona. Tko se smatra, da je bilo u čemu povrijeđen zakon ili njegov probitak, može to uvijek plamenno prijaviti bilo nadležnoj vlasti bilo predsjedniku vlade, i to bez ikakve pristojbe.

Dana u Zagrebu, dne 26. lipnja 1941. Poglavnik Nezavisne Države Hrvatske DR. ANTE PAVELIĆ, v. r.

Павелићева „Изванредна законска одредба и заповијед” у „Hrvatskom Glasu”

29. 6. 1941. У Бањалуци је отпуштено још 26 Срба службеника Градске општине.

30. 6. 1941. У говору највишим функционерима НДХ о значају поштовања закона, Павелић је изјавио: „Ми се не ћемо никоме освећивати ... Ми ћемо с народног тијела, с Хрватске Државе, снагом закона одстранити све оно што може бити на штету хрватског народа и хрватске државе. Ми ћемо снагом закона немилосрдно казнити све и свакога тко дигне руку против државних хрватских институција, тко дигне руку против интереса хрватске државе ... Али то ће се чинити и то се чини само путем закона, само на темељу закона и само по слову и смислу закона. Нитко нема права, да то учини на своју руку. Нитко нема права

да прогони, да кажњава за било које чине ... Нитко није господар туђег живота ...”

3. 7. 1941. Павелић је изјавио да је „Држава Хрватска створена ради Хрвата и за Хрвате” и да у њој „нема грађана првог и другог реда”.

6. 7. 1941. Степинчева „Hrvatska Straža” објавила говор поглавника Павелића од 30. 6. 1941. у извештају под насловом: „Изградња Хрватске / Велики говор Поглавника А. Павелића дужносницима НДХ – Све сада мора бити у складу са законом.”

8. 7. 1941. Службене „Narodne Novine” објавиле Павелићеву претњу: „Тко до 18. српња не преда оружје бит ће кажњен смрћу”. Истог дана Равнатељство за јавни ред и сигурност НДХ издало наредбу о упућивању „непоћудних особа”, тј. свих „гркоисточњака и жидова” у Госпић, уз напомену да то вреди и за Јевреје „који су прешли на католичку вјеру послје 10. травња 1941 ... Католике и Муслимане нема се слати у Госпић.”

9. 7. 1941. Заповједништво 4. Хрватске оружане пуковније у Сарајеву издало заповест свим крилним, водним и постајним заповједништвима да доставе „податке о лицима узетим за таоце уочи Видовдана.”

13. 7. 1941. „Hrvatska Straža” објавила вест да је Изванредни народни суд у Загребу осудио Србина Душана Ивошевића из Огулина на 10 година тешког затвора, зато што је пред више људи рекао да починици убиства хрватске породице Мравунац у Хрватском Благају (у ноћи између 5. и 6. маја 1941.) нису били четници, него Хрвати „само да добију изговор за поступак против Срба”. (Ни суд ни „Hrvatska Straža” нису навели податак да се тај „поступак” претворио у прави масакр над око 450 невиних Срба из Хрватског Благаја и његове околине).

16. 7. 1941. У емисији Радио Загреба „За Дом спремни” објављено је да „дошао час обрачуна са свим оним мрачним и заплотњачким, зликовачким гнијездима, која су рађала и одгајала хрватске народне непријатеље и издајнице”, и да „усташе јамче да ће Хрватска бити очишћена од свега блата, од свих злочинаца, од свега што у хрватски народ не спада.” Истог дана „Hrvatski Narod” објавио вест да је Вараждин „први хрватски град очишћен од Жидова”.

16. 7. 1941. Равнатељство за јавни ред и сигурност НДХ упутило је свим великим жупанима и свим предстојништвима жупанског редарства окружницу којом их подсећа на одлуку МУП-а од 14. маја 1941, по којој се „с Црногорцима не смије поступати као са Србима. У њихову личност, имовину и намјештење власти не смију дирати ...”

19. 7. 1941. Усташко редарство у Загребу издало усмени налог Великој жупи Хум, у Мостару, да се Срби интелектуалци свакодневно упућују

у концентрациони логор у Госпићу у групама од 20 до 30 људи. Истог дана „Hrvatski Narod” објавио „Позив Жидовима” у Загребу да се пријаве. У истом броју објавио је и вест од претходног дана под насловом „Поступак против Срба који нијесу извршили прописе о регистрацији”, у којој је писало: „Као што је познато ... имали су Срби у одређене дане приступити регистрирању. Међутим се догодило, да су неки код давања података о себи искривили неке чињенице или дали неточне и непотпуне податке, а неки уопће нису приступили регистрацији. Неки такови случајеви већ су откривени и како сазнајемо данас је 47 тих Срба православца отпремљено у збирне логоре. Касније ће против њих бити проведен казнени поступак.”

23. јула 1941. Божидар Церовски је испред Равнатељства усташког редарства НДХ упутио две окружнице свим великим жупама и Јури Францетићу, поверенику за БиХ. У првој им је наложио да најажурније изврше „притварање свих Жидова и Срба-православаца, који су било познати већ као комунисти, било пак да су и мало сумњиви, да су склони том покрету.” У наставку те окружнице Церовски напомиње следеће: „Исте мјере ваља подузети и против комуниста католичке или муслиманске вјероисповијести, као и других тиме, да се придрже до даљнега у притвору, док Србе и Жидове има се смјеста отпремити у збиралиште /конц. Логор/ Госпић.” У другој окружници Церовски наређује регистравање „свих Срба као и оних који су били када православне вјере”.

30. 7. 1941. Равнатељство за јавни ред и сигурност издало је наређење свим великим жупама и редарственим равнатељствима да се „сви Жидови (покрштени или не), и Срби (прешли на католицизам или не), затворени под сумњом ради комунизма, а против којих не предлежи никакав доказни материјал да би се могли ставити пред пријеки суд” отпреме у сабирни логор у Госпићу.

4. 8. 1941. Редарствено равнатељство у Сарајеву издало проглас грађанима да „сваки онај, који је до данас било купио, преузео на чување, уживање или као поклон од Србина, да то сам ... пријави Градском поглаварству” и да „сваки онај, који је самовољно одузео или присвојио покретну имовину с посједа или из куће бившег добровољца, или отишлог Србина, исту врати ...”

6. 8. 1941. Министарство здравства НДХ послало је допис свим великим жупанима и другим институцијама усташке државе у коме им преноси обавештење Министарства спољних послова НДХ да се „с Румуњима, и ако су они православне вјере, не поступа као с осталим православцима” него као са држављанима једне пријатељске земље.

BR. 148

**OKRUŽNICA RAVNATELJSTVA USTAŠKOG REDARSTVA OD
23. JULA 1941. ZA PRITVARANJE I OTPREMANJE U KONCEN-
TRACIONI LOGOR GOSPIĆ SRBA I JEVREJA – KOMUNISTA SA
TERITORIJE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE¹**

RAVNATELJSTVO USTAŠKOG REDARSTVA
NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE U ZAGREBU

Broj: tajni: 1/1941.
Predmet: Pritvaranje i otpremanje u
zbiralište, Srba i
Židova-komunista-okružnica.
OSOBN!

Zagreb, dana 23. srpnja 1941.

**ŽUPAMA 1-22.
USTAŠKOM POVJERENIŠTVU ZA BOSNU I
HERCEGOVINU-SARAJEVO-G. FRANCETIĆ.**

Poziva se naslov, da odmah izda shodnu odredbu područnom Redarstvenom ravnateljstvu, Ravnateljstvu ustaškog redarstva u koliko su već takova osnovana u sjedištima Župa, Predstojništvima redarstva i kotarskim oblastima u mjestima gdje nema Redarstva, da se najžurnije izvrši pritvaranje svih Židova i Srba-pravoslavaca, koji su bilo poznati već kao komunisti, bilo pak da su i malo sumnjivi, da su skloni tome pokretu.

Iste mjere valja poduzeti i protiv komunista katoličke ili muslimanske vjeroispovjesti, kao i drugih time, da se pridrže do daljnjega u pritvoru, dok Srbe i Židove ima se smjestiti u zbiralište /konc. logor/ Gospić.

O uspjehu te broju otpremljenih odnosno pritvorenih osoba valja žurno podnijeti neposredan kratak izvještaj sa osobnim podacima /prezime, ime, zanimanje te odakle je/ pozivom na broj gornji.²

ZA DOM SPREMNI!

RAVNATELJ USTAŠKOG REDARSTVA
M.P. NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE:
Cerovski v.r.

¹ Kopija u VII, Vojni arhiv, ANDH, k. 189, reg. br. 31/7-1.
² Vidi dok. br. 170.

Факсимил окружнице Б. Церовског од 23. јула 1941. о отпремању комуниста српске и јеврејске националности у Госпић

Од 6. августа 1941. до краја те године усташки режим је донео читав низ законских одредаба које су се односиле на имовину исељених лица или лица која су напустила НДХ, којима је њихова имовине постала власништво НДХ.¹⁸⁴

14. 8. 1941. Равнатељство за јавни ред и сигурност НДХ издало наредбу да се „до даљег не шаљу у концентрационе логоре комунисти-римокатолици, муслимани и евангелисти”.

¹⁸⁴ Више о томе в. у делу о присилном исељавању Срба из НДХ.

* * *

Овде је наведен само онај део законских и административних мера усташког режима против Срба из 1941, које су имале писани облик и о којима су биле објављиване вести у неколико најраније покренутих хрватских дневника („Hrvatski Narod”, „Hrvatski List”, „Hrvatska Krajina”, (загребачки) „Novi List” и „Sarajevski Novi List”) и у тзв. Степинчевој штампи. Будући да је после 20. априла добило дозволу за наставак излажења још 10-ак недељника и месечника, реално је претпоставити да је број регистрованих мера ове врсте био бар двоструко већи од овде поменутих. Такође је реално претпоставити и то да је на сваку писмену меру овог типа долазило бар још неколико мера изречених вербалним путем, о којима нису остали писани трагови. Осигуре и свирепе усташке власти су широм НДХ свакодневно малтретирале и терорисале своје српске суграђане и комшије разноврсним захтевима, односно наредбама и забранама. А то значи да није било буквално ниједног дана у првим месецима постојања НДХ (као ни у току целе 1941. године) у коме Срби нису били излагани најразличитијим видовима писменог и усменог ограничавања својих елементарних права, као и разним врстама вређања, шиканирања, застрашивања и удара не само на лично и национално достојанство, већ и на њихову имовину и њихове животе. Судаћи само по раније описаној пропагандној кампањи и по предузимању ових мера, мора се закључити да се усташка држава, из дана у дан, све више претварала у прави пакао на земљи за Србе који нису хтели или нису могли да избегну из ње.

3.3. Формирање репресивног апарата НДХ за спровођење геноцида

Да би могле да учврсте поклоњену им власт и, нарочито, да би могле да приступе извршењу планираног геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима, усташе су биле свесне да морају да створе добро организован, бројан, разгранат и ефикасан репресивни апарат, тј. апарат физичке присиле. Због тога су одмах по проглашењу НДХ врло озбиљно и врло умешно почеле да раде на томе.

Прве кораке у том правцу направио је Славко Кватерник, још пре него што је прогласио стварање НДХ.¹⁸⁵ Од почетка Априлског рата он

.....
¹⁸⁵ Други вођа усташког покрета у земљи, књижевник Миле Будак, био је тих дана у болници после једне операције.

се налазио у дубокој илегалу, плашећи се хапшења и ликвидације од стране југословенске полиције, одн. полиције Бановине Хрватске. Када је, међутим, у јутро 10. априла 1941. добио информације да се немачке трупе приближавају Загребу, а да су бан Иван Шубашић, подбан Светозар Ивковић и шеф загребачке полиције Рихард Викерт побегли из Загреба, он се осмелио да изађе из илегалу и почео да припрема са Немцима договорено преузимање власти у Загребу и проглашење НДХ. Телефонским путем позвао је бившег шефа загребачке полиције, проусташки настројеног Јосипа Враговића (коме је претходног дана Р. Викерт препустио руковођење), затим команданта Жандармеријске бригаде Бановине Хрватске, бригадног генерала Квинтилијана Тартаљу, једног од заповедника Мачекове Хрватске грађанске заштите у Загребу, Звонка Ковачевића и заповедника хрватских скаута Ивана Гргића. Пошто их је упознао са развојем ратне ситуације на територији северне Хрватске и са скорим доласком Немаца у Загреб, он је од њих затражио да положе заклетву новој, усташкој држави, чије је проглашење најавио за исти дан. Сви позвани су положили тражену заклетву и ставили се Кватернику на располагање. Кватерник је после тога затражио од њих да своје службе и организације ставе у пуну приправност, да заједнички раде на одржавању јавног реда и мира у Загребу и да запоседну све важније објекте и комуникације у граду (пошту, радио-станицу, железничке станице, касарне итд.). Добивши обећање свих присутних да ће остварити његове наредбе, упутио се у Банске дворе и тамо око 1 сат по подне прогласио стварање НДХ. Како је тај његов проглас чуо мали број људи у напуштеним Банским дворима, Кватерник је тај проглас поновио нешто после 16 сати и на Радио Загребу.¹⁸⁶

У очекивању доласка Павелића у земљу, Кватерник је 12. априла именовано привремено Хрватско државно вођство, у коме је повереник за унутрашње послове био загребачки адвокат и истакнути усташа Милован Жанић.¹⁸⁷ Њега је Кватерник видео као будућег министра унутрашњих послова НДХ, али је Павелић имао другачије мишљење, које је однело превагу. Павелић је још на путу из Италије за Загреб именовано усташу-емигранта Андрију Артуковића за повереника за целокупну јавну безбедност и унутрашњу управу, одн. за министра унутрашњих послова. Жанићу је у својој првој влади од 16. априла поверио дужност председника Законодавног поверенства. Артуковић је одмах по свом именовану отпочео да ради на стварању јединствене полицијске

¹⁸⁶ Krizman B., *nav. delo*, 384–386.

¹⁸⁷ Жанић Милован (1882–1946).

организације на територији НДХ, па је 4. маја 1941. основано централизовано „Равнатељство за јавни ред и сигурност” (РАВСИГУР), као редовна полицијска установа НДХ.¹⁸⁸

3.3.1. Преузимање загребачке полиције од стране усташа

Загребачка полиција је, иначе, била реорганизована после стварања Бановине Хрватске, с јесени 1939. Према Уредби о службеним односима бановинских чиновника од 12. октобра 1939, Управа полиције у Загребу добила је назив Редарствено равнатељство. Уредбом од 8. марта 1941. целокупна полицијска служба на подручју Бановине стављена је под надзор и руководство тог равнатељства, али се та уредба није спровела у дело због наци-фашистичке агресије на Југославију. Стварање НДХ и стављање најпре загребачке полиције, а затим и целокупне полиције у НДХ под руководство и контролу Еугена Кватерника – сина Славка Кватерника и десне руке поглавника Павелића – означило је претварање дотадашњег полицијског апарата Бановине Хрватске у једну од најзначајнијих полуга усташког режима. Оно је добрим делом било олакшано због чињенице да су многи припадници тог апарата били наклоњени усташама и пре стварања НДХ.

Као што је већ речено, истог дана кад је стигао у Загреб Павелић је именовао младог Кватерника за повереника за јавни ред и безбедност у Загребу. У одредби о том именовању Павелић је одредио, тј. наредио „да сви органи редарства”, „оружништва” (тј. жандармерије), „мјесног заповедништа и уопће сви државни и самоуправни органи имају безусловно извршавати његове заповиједи и налоге, те по његовим упутама поступати”. Одмах по свом именовању Еуген Кватерник је издао проглас становништву Загреба у коме је наредио да се у року од шест сати са подручја града и околине морају удаљити не само бивши „српски војници, четници и припадници иних непријатељских редовитих и нередовитих постројби”, него и „сви остали непоћудни и непожељни елементи”. Онима који се буду оглушили о ово наређење Кватерник је запретио стрељањем, „одмах на лицу мјеста”. Ово изузетно оштро и широко формулисано наређење јасно је показало да усташки органи добијају неуобичајено велика овлашћења, па се може узети као нека врста службеног увода у политику усташког терора који ће уследити.¹⁸⁹

.....
¹⁸⁸ „Narodne Novine”, од 17. 5. 1941.

¹⁸⁹ „Упозорење свим непоћудним и непожељним елементима на територију града Загреба”, „Hrvatski Narod”, бр. 62/41, 6.

Наредног дана „Hrvatski Narod” је објавио вест да су одмах по Квaтерниковом постављењу, његови „одреди усташа-емиграната” запосели зграду Редарственог равнатељства у Загребу и започели са отпуштањем „свих чиновника, извршних службеника као и намјештеника српско-православне вјере” из ње. Тај лист је, међутим, пропустио да објави и наставак те вести, тј. податак да су многи од отпуштених Срба одмах били ухапшени и затворени од стране усташа, што је био тек увод у њихове трагичне судбине у НДХ. Неки су, видећи шта се спрема, благовремено напустили Загреб и Хрватску.¹⁹⁰ Слична судбина задесила је и оне хрватске полицајце који су за време КЈ лојално радили свој посао и прогонили усташе. Тако је права хајка настала за дотадашњим шефом загребачке полиције, Викертом, кога је крајем 1940, бан Шубашић довео из Сарајева у Загреб да замени проушашки настројеног Враговића. Пошто је он напустио Загреб пре проглашења НДХ, одмах је за њим расписана „тјералица”, а усташка штампа га је данима бесомучно нападала све до 3. маја 1941. када је тријумфално обавестила јавност да је „злогласни Викерт подлегао озљедама”, одн. да се „сам убио”.¹⁹¹ Усташка штампа је на сличан начин писала и о полицајцу Ладиславу Шопреку, за кога је тврдила да је био „десна рука Рикарда Викерта и поузданик бившега бана Шубашића”, одн. „још један мучитељ Хрвата”.¹⁹²

.....
¹⁹⁰ О томе је „Hrvatska Krajina”, у свом првом броју, донела следећу вест: „Побјегли редарствени чиновници у Загребу” – „Како дознајемо побјегли су прије проглашења слободне и независне Хрватске Државе бивши равнатељ редарства у Загребу др. Рикард Викерт, који се истакао у мучењу Хрватских националиста, кад су они били у узама загребачке полиције. С њиме су побјегли и његови помагачи пристав Мирко Лазаревић, који је иначе био шеф његовог кабинета, затим шеф јавне сигурности Роко Античевић, шефови појединих одјељења др Богдановић и др Машера, те редарствени детективи који су мучили националисте Милан Бијелић и Милан Керешкен. Они су побјегли са великом свотом новаца и у шест најбољих аутомобила. // Нови управник загребачке полиције г. Руген Квaтерник отпустио је из службе све чиновнике, детективе и стражаре православне вјере.” (То што је Квaтерниково име погрешно написано вероватно је била штампарска грешка – нап. П. И.)

¹⁹¹ Ево најкарактеристичнијих наслова из те хајке: „Бивши равнатељ редарства Викерт узео је неовлаштено шест аутомобила” („Hrvatski Narod”, br. 64/41, 8); „Др. Шутеј заштитник злогласног Викерта” („Hrvatski Narod”, 70/41, 4; „Hrvatski List”, 115/41, 4); „Злогласни Рикард Викерт кривотворио је службенички лист” („Hrvatski Narod”, 71/41, 4); „Рикард Викерт мучитељ Хрватских националиста” („Hrvatska Krajina”, 3/41, 3); „Награда од 100.000 динара ономе тко прокаже властима боравиште злочинца Р. Викерта” („Hrvatski List”, 118/41, 4); „Ухићен злогласни Рикард Викерт” („Hrvatski Narod”, 79/41, 5; „Hrvatski Glas”, 77/41, 6); „Сатрап Викерт”, „Злогласни Викерт подлегао озљедама” („Hrvatski Narod”, 80/41, 7); „Рикард Викерт сам се убио” („Hrvatski List”, 121/41, 4).

¹⁹² „Злогласни Шопрек поузданик ’бана’ Шубашића” („Hrvatski Narod”, 71/41, 9); „Још један мучитељ Хрвата” („Hrvatski List”, 114/41, 8).

Осамнаестог априла 1941. Павелић је именовао Е. Кватерника за „равнатеља за јавни ред и сигурност на цјелокупном подручју Државе Хрватске”, док је на његово место у Загребу поставио усташу-повратника Божидача Церовског. Кватерниково унапређење било је најаву за скоро стварање прве редовне полицијске службе на нивоу целе НДХ, тј. РАВСИГУР-а. Та је служба била формално у саставу МУП-а НДХ и подређена министру Андрији Артуковићу, али је стварно била подређена само Павелићу, који је постављао њене шефове.

После управно-територијалне поделе НДХ на 22 велике жупе, која је извршена у току јуна и јула 1941, РАВСИГУР је почео да успоставља мрежу нижих полицијских органа од нивоа великих жупа до општина.¹⁹³ У седиштима великих жупа основане су тзв. жупске редарствене области (ЖРО), које су деловале на подручју целе жупе. Њихова делатност обухватала је њено седиште као „првомолбену редарствену област”, а подручје целе жупе „као надзорну редарствену област”.¹⁹⁴ На посебно великим и немирним подручјима биле су основане посебне испоставе ЖРО. Жупским редарственим областима у свим пословима који су се односили на јавни ред и безбедност биле су подређене „котарске области те градска и опћинска поглаварства са свим нижим инстанцијама”. У пракси се то сводило на то да су органи ЖРО-а контролисали целокупан јавни живот и јавну делатност, личну и имовинску безбедност, сузбијали сваку унутрашњу и спољну антидржавну делатност, надзирали рад свих друштава и одржавање састанака и јавних скупштина, пратили кретање становништва, контролисали ношење и држање оружја итд. На челу ЖРО-а налазили су се редарствени управитељи (равнатељи), са врло широким овлашћењима. Ако би се указала потреба, они су, уз претходно одобрење МУП-а НДХ, могли да делују и ван свог под-

.....
¹⁹³ Основане су следеће „Велике жупе”: 1. Барања, са седиштем у Осијеку (обухватала је тадашње котаре (срезове): Ђаково, Доњи Михаљац, Нашице, Осијек, Подравска Слатина, Валпово и Вировитица). 2. Било Гора (Бјеловар), 3. Брибир и Сидрага (Книн), 4. Цетина (Омиш), 5. Дубрава (Дубровник), 6. Гора (Петриња), 7. Хум (Мостар), 8. Крбава и Псат (Бихаћ), 9. Лашва и Глаж (Травник), 10. Лика и Гацка (Госпић), 11. Ливац и Запоље (Нова Градишка), 12. Модруш (Огулин), 13. Плива и Рама (Јајце), 14. Покупје (Карловац), 15. Посавје (Слав. Брод), 16. Пригорје (Загреб), 17. Сана и Лука (Бања Лука), 18. Усора и Соли (Тузла), 19. Винодол и Подгорје (Сењ), 20. Врхбосна (Сарајево), 21. Вука (Вуковар) и, 22. Загорје (Вараждин). Град Загреб је изузет из жупе Пригорје и стављен под директну управу Владе НДХ. Велике жупе биле су подељене на 141 котар и 18 котарских испостава, на 31 град и око 1000 општина. (Jelić-Butić F., *nav. delo*, 103–105).

¹⁹⁴ Kobsa Leopold, „О организацији усташког апарата власти за провођење терора у тзв. NDH”, у: *Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji*, Zagreb 1971, 242.

ручја. У таквим случајевима њима су морале да пружају сву потребну помоћ све среске власти и сви локални органи политичке и управно-административне власти. Крајем 1941. рад ЖРО-а је био додатно организован и разрађен, оснивањем одсека, пододсека и специјалних одељења и лабораторија (техничких, фотографских, дактилоскопских итд.)¹⁹⁵ На руководећа места у њима постављани су проверени усташки кадрови, док су на стручним пословима остављени припадници бившег полицијског апарата Бановине Хрватске. Како су из њихових редова били отпуштени сви Срби, Јевреји и кадрови одани Мачеку, преостали су постали послушно оруђе новог режима.

Копирајући нацистичку и фашистичку праксу из области унутрашње безбедности, Павелић и Еуген Кватерник су крајем августа 1941, уз РАВСИГУР, основали и специјалну политичку полицију, сличну злогласној италијанској ОВРА-и и немачком Гестапоу.¹⁹⁶ Била је то Усташка надзорна служба (УНС), која ће одмах изаћи на зао глас због терора који је завела, одн. због многобројних злочина које ће организовати и извршавати најпре над Србима и Јеврејима, а онда и над Ромима и хрватским антифашистима. Њени зачеци су почели да се стварају у Редарственом равнатељству у Загребу још у априлу 1941, када су сви полицијски послови политичког карактера били издвојени из тог равнатељства и поверени Божидару Церовском, наследнику Еугена Кватерника на месту усташког повереника за јавни ред и безбедност у Загребу.¹⁹⁷ Церовски је, у ствари, постао шеф самосталног Усташког редарственог повјереништва, које је постало специјална политичка полиција, одн. служба државне безбедности у Загребу, под називом Равнатељство усташког редарства у Загребу. То је равнатељство одмах постало иницијатор и извршилац првих казних мера против Срба, Јевреја и комуниста у Загребу.¹⁹⁸ Слична пракса уследила је и у другим полицијским установама у НДХ. Редарствена равнатељства су се од тада бавила само пословима тзв. јавне безбедности, тј. класичним криминалом, саобраћајем, издавањем пасоша, пропусница и сл. (Први и привремени шеф Редар-

.....
¹⁹⁵ *Истио.*

¹⁹⁶ OVRA („Organo di Vigilanza dei reati antifascisti” – „Орган будности против делатности антифашиста”) тајна политичка полиција фашистичке Италије, основана 1922. GESTAPO („Geheime Staatspolizei” – „Тајна државна полиција”) у нацистичкој Немачкој, основан 1933.

¹⁹⁷ „Новим повјереником за јавни ред и сигурност у Загребу постао је г. Божо Церовски”, „Hrvatski Narod”, br. 70/41, 9; Видети и: „Hrvatski List” br. 112/41, 6; „Hrvatska Krajina”, br. 4/41, 2.

¹⁹⁸ Kobsa L., *nav. delo*, 247.

Бождар Церовски,
наследник Е. Кватерника
у Загребу; организатор
многобројних масовних
злочина над Србима

ственог равнатељства у Загребу, већ помиња-
ни Јосип Враговић, именован је за помоћника
Еугену Кватернику, у својству стручњака, а на
његово место је дошао „познати усташки бо-
рац” Маријан Иве Никшић, дотадашњи шеф
полиције у Шибенику).¹⁹⁹

Усташка надзорна служба је била основа-
на спајањем дотадашње усташке обавештајне
службе и ораганизације усташких логора у
Лици, Босни и отоку Пагу, које су до тада по-
стојале у оквиру „Главног усташког стана”. За
свој основни задатак она је имала да спречава
и онемогућава сваки рад који би угрожавао
слободу и самосталност НДХ, мир, спокојност
и сигурност хрватског народа и тековине тзв.
ослободилачке борбе Хрватског усташког по-
крета. У том смислу њој је поверена пуна кон-
трола свог политичког и друштвеног живота

у НДХ, одн. контрола рада свих државних и самоуправних власти, свих
установа јавног поретка, свих усташких установа и „дужностника”. На
челу УНС-а био је усташки надзорни заповједник, непосредно одгово-
ран поглавнику НДХ, док су поједине гране УНС-а водили управитељи,
које је, такође, именовао поглавник. Све остале функционере у УНС-у
именовао је њен шеф. На свом почетку УНС је имао следећу унутрашњу
структуру: „Заповједништво, Главно побочништво, Главно надзорни-
штво, Уред I – Усташко редарство, Уред II – Усташка обавјештајна слу-
жба, Уред III – Усташка обрамбена служба, Уред IV – Усташки особни
уред, Уред V – Усташка сигурносна служба.” Касније је, до распуштања
УНС-а 1943, долазило да мањих измена у тој структури. За основну тему
ове књиге је посебно важан податак да је УНС, између осталог, имао и
задатак да оснива у појединим мјестима сабирне и радне логоре. Све
особе које су се сматрале непоћудним, могле су се упутити на присилан
боравак у сабирне и радне логоре. Одлуку о упућивању лица на присил-
ни боравак у логоре и време трајања њиховог боравка, доносило је уста-
шко редарство. Све управне и самоуправне области, као и установе
усташког покрета, биле су дужне да усташком редарству преко жупског
редарства пријаве непоћудне особе. **Против одлуке усташког редарства**

¹⁹⁹ „Нови равнатељ загребачког редарства”, „Hrvatski Narod”, br. 79/41, 6.

о упућивању лица у сабирне и радне логоре није било правног лека нити тужбе на управни суд. Поступак који је претходио одлуци о упућивању у логор проводило је усташко редарство, непосредно или посредно преко управних власти прве молбе.²⁰⁰

Пошто је Павелић именовано Еугена Кватерника и за шефа УНС-а, Дидо је постао шеф целог полицијско-обавештајног система НДХ и најмоћнији човек у НДХ после поглавника у првих годину и по дана њеног постојања.²⁰¹ Због тога су га многи, с пуним правом, упоређивали са злогласним Хајнрихом Химлером. Будући да је од УНС-а створио скоро свемоћну политичку полицију, у којој су све руководеће и оперативне положаје заузимали њему одани пипадници усташког покрета, Кватерник му је потпуно подредио РАВСИГУР, у коме су преовлађивали кадрови бивше бановинске полиције. Обе његове службе су лојално извршавале његова наређења и починиле многобројне злочине над Србима, Јеврејима, Ромима и антифашистима свих националности и вера.

3.3.2. Преузимање бановинске жандармерије од стране усташа

На сличан начин као и са полицијом Бановине Хрватске, усташко руководство је, поступило и са жандармеријом (оружништвом) у њој.

После стварања Бановине Хрватске, Мачек је, наиме, издејствовао да се од Савског и Приморског жандармеријског пука југословенске жандармерије формира Жандармеријска бригада Бановине Хрватске, као полицијски орган Бановине. Успео је, такође, да јој за команданта буде именован хрватски жандармеријски генерал Квинтилијан Тартаља и да и на неке друге командне положаје у тој бригади буду именовани официри хрватске националности, али није успео да у потпуности хрватизује њен кадар.²⁰² Уредбом од 5. априла 1941. било је предвиђено да та бригада, одн. сва жандармерија у Бановини буде подређена властима те бановине, али је ступање те уредбе на снагу онемогућио почетак Априлског рата и разбијање Југославије. Када је основана НДХ, та

²⁰⁰ „Narodne Novine”, br. 188/41.

²⁰¹ Оценивши да је Е. Кватерник постао превише моћан и опасан чак и по њега самог, Павелић га је у октобру 1942. сменио са свих положаја, па је Кватерник отишао у Словачку и више се није враћао у НДХ. После завршетка Другог светског рата склонио се у Аргентину, у којој је, све до своје смрти, активно деловао у оквиру тзв. Друге усташке емиграције, жестоко нападајући Павелића за пропаст НДХ.

²⁰² Квинтилијан Тартаља (Tartaglia) (1884–1968); рођен у Сплиту и, како изгледа, био брат познатог сплитског градоначелника и бана Иве Тартаље; служио у аустро-угарској војсци и у босанско-херцеговачкој жандармерији; 1918. прешао у југословенску жандармерију; бригадни жандармеријски генерал постао 1937.

бригада је, са својих око 4.500 припадника, постала темељ новооснованог „Оружничтва НДХ”, с тим што су јој придружени и жандари са других подручја укључених у НДХ. Као што је већ речено, генерал Тартаља је у јутро 10. априла 1941. обећао Славку Кватернику да његова бригада неће спречавати проглашење НДХ и заклео се на верност новој држави.

Већ поменути Милован Жанић, „опуномоћеник Поглавника за унутарње послове” издао је 13. априла 1941. „**Проглас о успостави Хрватског оружничког заповједништва**”, у коме је између осталог стајало: „Са ускрснућем самосталне Државе Хрватске, успостављено је Хрватско оружничко заповједништво. Органима овог заповједништва т. ј. оружницима повјерена је дужност да чувају и очувају ред и мир и да сваког честитог и исправног грађанина заштите од насиља или нападаја на живот и иметак. Оружничтво ће као орган власти Државе Хрватске вршити своју дужност на тај начин, што ће својим савјесним радом и с помоћу исправних и честитиих грађана слободне Државе Хрватске спречавати сваки покушај нереда. // Хрватско оружничтво у своме саставу има искусне, Народу и Држави Хрватској вјерне и поштене Хрвате – часнике и момчад, који ће својим службеним радом чувати што је муком, борбом и крвљу стечено ... **Оружничтво остаје на својим мјестима** и своју службу врши до даљњег по својим досадашњим прописима, у колико ови нису противни устројству Државе Хрватске ... За вршење службе оружницима је од стране замјеника Поглавника и Заповједника оружане снаге господина генерала Славка Кватерника издата потребна заповијед и оружници ће по њој поступати.”²⁰³ У претварању жандармерије Бановине Хрватске у Оружничтво НДХ, власти НДХ су пошле од поменуте Уредбе о оружничтву Бановине Хрватске од 5. априла, с тим што су само преименовале бивше југословенске жандармеријске пукове и ниже жандармеријске формације. Тако је Савски жандармеријски пук преименован је у 1. оружничку пуковнију; Приморски пук, у 2. оружничку пуковнију; Врбаски пук у 3. оружничку пуковнију; Дрински пук у 4. оружничку пуковнију. Раније жандармеријске чете постале су оружничка крила (по једно у свакој великој жупи), жандармеријски водови постали су оружнички водови (по један у сваком срезу), а жандармеријске станице преименоване су у оружничке постаје (по једна у свакој општини или, већ, према потреби). Последњег дана априла 1941. оформљено је Заповједништво Хрватског оружи-

²⁰³ „Hrvatski Narod”, br. 60/41, 2; „Hrvatska Krajina”, br. 3/41, 3.

штва, на чије је чело постављен жандармеријски генерал Милан Мизлер.²⁰⁴ Павелићевом одредбом од 15. јула 1941. то заповедништво је преименовано у Врховно заповједништво хрватског оружништва. Место, улога и положај оружништва у НДХ додатно су уређени 21. августа 1941, када су донесене „Законска одредба о оружништву НДХ” и „Законска одредба о устројству Оружништва НДХ.

Слично третману жандармерије у КЈ, и оружништво НДХ је било смештено између војске и полиције. Организационо је било у саставу Министарства хрватског домобранства (МИНДОМ), а функционално у саставу МУП-а. Као и други делови војске, и оно је било строго централизовано. На челу му је стајао Врховни оружнички заповједник, кога је именовао поглавник из редова жандармеријских официра, а на предлог министра хрватског домобранства. Издавање посебних одредаба које су се односиле на јавни ред, мир и сигурност Министарство војске обављало је у сугласности с МУП-ом. У месно-полицијским пословима оружништво је било дужно само да подржава општинске органе, а у изузетним случајевима могло је да обавља и месно-полицијску службу. Као орган казненог правосуђа оно је извршавало и све непосредне налоге судова и државних тужитељстава у смислу прописа казненог поступка.

Упркос олаком и беспоговорном пристајању руководства бановинске жандармерије да се стави у службу усташког режима, усташе су врло брзо увиделе да жандармерија, у целини гледано, није довољно поуздана. Иако је одмах после 10. априла 1941. отпочело отпуштање жандара српске националности, оно, ипак, није у потпуности спроведено. На другој страни, у његовом саставу је било доста припадника хрватске националности наклоњених Мачековом ХСС-у, који су Јањићев проглас од 13. априла узели здраво за готово (нарочито онај део у коме се говорило о обавези оружника да „сваког честитог и исправног грађанина заштите од насиља или нападаја на живот и иметак”). Због тога је на терену долазило до релативно честог неслагања њихових официра са незаконитим и злочиначким поступцима полицијских и војних формација НДХ којима су руководили усташе-емигранти или тзв. „дивље усташе”. То се могло уочити и из њихових службених извештаја, у којима су упозоравали надређене им органе на погоршање безбедносног

.....
²⁰⁴ Милан Мизлер (Miesler), жандармеријски генерал-мајор (1868–1944). Krunoslav Mikulan, Siniša Pogačić, Hrvatske oružane snage: (ustrojstvo, odore i oznake), Zagreb 1999, 121; Kovačić Davor, „Uspostava i djelovanje policijskog i sigurnosno-obavještajnog sustava NDH od 1941. do 1943.”, ČSP, 1705, 88.

стања у селима и мањим градовима насељеним већинским српским становништвом због самовоље и злочина усташких војних и паравојних јединица. Током пролећа и лета 1941. поједине формације оружништва покушавале су да смирују безбедносну ситуацију у тим крајевима, убеђујући престрашене Србе да не треба да беже у шуме, одн. да треба да се врате у своје попаљене и опљачкане домове. У томе су, међутим, постигле само мале и привремене успехе због тога што су усташе безобзирно настављале са својим злочинима. Због таквог држања једног дела жандармерије НДХ, војне власти НДХ су у лето 1941. отпочеле са њеним „чишћењем” и од преосталих Срба и од непоузданих Хрвата и са њиховом заменом поузданијим људима. За те потребе активиран је и одређен број бивших аустроугарских жандармеријских официра и пензионисаних југословенских официра, а примљени су и многи нови и проверени кадрови. После тога је оружништво потпуно дисциплиновано и „уведено у ред”, па су и његови припадници почели да учествују у вршењу злочина над Србима. Јуна 1942. оружништво НДХ је укључено у састав злогласне Усташке војнице.²⁰⁵

3.3.3. Стварање усташке војске

Напред је већ поменуто да је заменик поглавника Славко Кватерник 11. априла 1941. издао наредбу да до конституисања „Владе Државе Хрватске” требају „све управне послове Државе Хрватске обављати и надаље одјели Банске власти”, тј. органи власти бивше Бановине Хрватске. Та се наредба односила и на Мачекове полувојне организације Хрватску сељачку заштиту (ХСЗ) и Хрватску грађанску заштиту (ХГЗ), популарно зване „Мачекова заштита” или „заштитари”. Те су организације, одн. формације бројале пред Априлски рат између 140.000 и 200.000 припадника.²⁰⁶ У недостатку сопствене војске, Кватерник је врло умешно искористио ове формације ХСС-а као привремену оружану снагу НДХ. То му и није било нарочито тешко с обзиром на чињеницу да су оне биле генерално десничарски и националистички усмерене, као и на чињеницу да су се у њих још пре Априлског рата успешно инфил-

.....
²⁰⁵ О жандармерији НДХ в. више у: Kovačić D., *Oružništvo Nezavisne Države Hrvatske. Redarstveno tijelo i vojna postrojba 1941.-1945.*, Zagreb, Despot infinitus d. o. o. i Hrvatski institut za povijest, 2014.

²⁰⁶ Обрен Ђорђевић тврди да је њихов број био 142.000 (*Leksikon bezbednosti, Partizanska knjiga*, Beograd 1986, 109–110), док Милош Тимотијевић помиње цифру од скоро 200.000 људи (*Dragiša Vasić (1885-1945) i srpska nacionalna ideja*, Službeni glasnik, Beograd 2016, 333).

трирале многе усташе. Уосталом, и заповедник ХСЗ-а, Ђуро Кемфеља, и заповедник ХГЗ-а, Звонко Ковачевић, били су и за време КЈ познати као велики хрватски националисти, а Ковачевић је од краја 1940. често контактирао са С. Кватерником.

Звонка Ковачевића, који му се спремно ставио на располагање у јутро 10. априла, Кватерник је одмах именовано за привременог заповедника града Загреба и унапредио га у чин пуковника. Шест дана после тога за новог заповедника града Загреба поставио је генерала Славка Штанцера, а Ковачевића је упутио са његовом јединицом (која је у усташкој штампи представљена као регуларна војска НДХ) у Сарајево, ради учвршћења власти и преузимања полиције, па га је поставио за заповједника града Сарајева. Крајем априла 1941. Ковачевић се вратио у Загреб, у коме је и даље био заповедник ХГЗ-а, али сада већ у фази његовог ликвидирања.²⁰⁷ Помињући различите ставове Славка Кватерника и других усташа према „заштитарима”, Д. Ковачић пише на једном месту следеће: „Војсковођа Славко Кватерник 19. травња 1941 ... одредио је да се постројбама Сељачке и Грађанске заштите, због доприноса који су дали приликом успоставе НДХ, додијели назив 'Хрватских заштитних ловаца'. Првобитно је цијела Хрватска сељачка и Грађанска заштита требала бити претворена у Хрватске заштитне ловце, али је касније 23. свибња 1941. ... то право дано само Хрватској грађанској заштити у Загребу. Међутим ни то није остварено... За разлику од С. Кватерника, други усташе нису жељели да се једној организацији ХСС-а даје такав повлаштени положај у склопу нових оружаних снага НДХ. Ускоро су Хрватски заштитни ловци били разоружани и распуштени, а дио их је приступио усташама.”²⁰⁸ Уживевши се, иначе, у улогу оружаних снага НДХ, припадници ХСЗ-а и ХГЗ-а су у Априлском рату активно учествовали у разоружавању припадника бивше југословенске војске, а после тог рата и у многим злочиначким акцијама усташког режима према Србима, о чему ће касније бити више говора.

Упоредо са коришћењем Мачекових заштитара као привремене оружане силе НДХ, Славко Кватерник, самопрокламовани „замјеник Поглавника” и „заповједник цјелокупне оружане снаге Државе Хрватске” отпочео је са формирањем нове војске НДХ. Одмах по проглашењу

.....
²⁰⁷ Kovačić Darko, *Uspostava i djelovanje policijskog i sigurnosno-obavještajnog sustava NDH od 1941. do 1943.* ČSP, 1/05, 85–86.

²⁰⁸ Kovačić D., „Represivne mjere redarstvenih vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema pripadnicima Hrvatske seljačke stranke u Drugom svjetskom ratu”, *Radovi, Zavod za hrvatsku povijest*, br. 46/14, 307.

НДХ он је издао „Закон о оснутку војске и морнарице Државе Хрватске”, који је сутрадан објављен у 1. броју „Narodnih Novina” – званичном усташком гласилу.²⁰⁹ Тим законом је прецизирано да „војску и морнарицу НДХ сачињавају сви војни обвезници досадашње војске и морнарице Краљевине Југославије ... који су дана 1. студеног 1918. били завичајници у ма којој опћини, која је данас саставни дио Државе Хрватске или чији су очеви били тог дана завичајници тих опћина”. Свима „који нису 1. студеног 1918. били завичајници” овим актом „одузима се значај војног лица, па им се на територију Државе Хрватске забрањује сваки наступ и рад у име војске и морнарице”. Једанаестог априла 1941. С. Кватерник је именовано пензионисаног аустро-угарског пуковника Славка Штанцера за „заповедника свих копнених снага” и унапредио га у чин генерала. Бившег капетана југословенског ваздухопловства Владимира Крена именовано је командантом Зрачних снага НДХ и унапредио га у чин пуковника. Бившег капетана бојног брода Ђуру Јакчина именовано је за команданта Пловних снага НДХ и унапредио га у чин контра-адмирала. Уз то је именовано и велики број других бивших аустро-угарских и југословенских официра на друге истакнуте положаје.

Павелић је 16. априла 1941. формирао своју прву владу и у њој је С. Кватерника поставио за заповедника војске и министра хрватског домобранства, са титулом „војсковође”. Поставши, тако, и званично први човек војске НДХ, Кватерник је још интензивније наставио да ради на њеном формирању. Редовну војску НДХ назвао је **Хрватско домобранство** да би указао на наводни континуитет НДХ са Угарско-хрватском краљевином у оквиру Аустро-Угарске и са њеном војском, која се звала домобранском. Одмах потом формиран је Главни стожер војсковође, Заповједништво војске и Министарство домобранства са штабовима копнене војске, ваздухопловства и морнарице. Домобранство је требало да чини главнину оружаних снага НДХ. У његове јединице регрутовани су сви способни мушкарци. Као и у случају жандармерије, и у организовању домобранства усташки режим се на почетку послужио моделом и решењима позајмљеним од војске КЈ. Копнене снаге домобранства формиране су у бојне (батаљоне), пуковније и дивизије. Територија НДХ подељена је на пет дивизијских подручја: **Савско** (са седиштем у Загребу), **Врбаско** (Бања Лука), **Босанско** (Сарајево), **Осијечко** (Осијек) и **Јадранско** (Мостар). Крајем септембра 1941. уследила је реорганизација, па је НДХ подељена на три домобранска збора, који су се делили на дивизије. Прво домобранско зборно подручје обухватало је углавном западне делове НДХ и имало је

²⁰⁹ „Narodne Novine”, br. 1/41, od 11. 4. 1941.

седиште у Петрињи. Друго је обухватало север и североисток, са седиштем у Бањалуци, а Треће југ и југоисток, са седиштем у Травнику.²¹⁰

Пошто су број и величина домобранских формација зависили од сагласности Немаца у њиховој окупационој зони, Хрватско домобранство је започело као малобројна војска са само 16 пешадијских бојни и два коњичка ескадрона, укупне јачине 16.000 људи.²¹¹ Међутим, после почетка народног устанка против усташких злочина, крајем јуна и јула 1941, домобранство је увећано на 15 пешадијских пукова са по два батаљона, организованих у пет дивизијских подручја, са око 55.000 људи. До краја 1941. број домобрана је увећан на 75.000, а до краја 1942. на 110.000 људи. Уз пешадију, домобранство је поседовало и артиљерију и коњаничке формације. Касније је увећавано и стварањем тзв. железничких стражарских бојни, „домобранских добровољачких постројби” (ДОМ-ДО), „домобранских радних постројби” (ДОРА) и других формација.²¹²

Кад су у питању биле тзв. „Пловне снаге” НДХ, одн. њена морнарица, треба нагласити да су оне биле само симболичне све до 1943. По одредбама Римског уговора са Италијом, морнарица НДХ је била ограничена само на неколико приобалних и патролних бродова, који су обично крстарили приобалним хрватским водама.²¹³ „Зракопловство” НДХ се 1941. састојало од заробљених авиона Југословенског краљевског ратног ваздухопловства које су Немци продали усташама (седам оперативних ловаца, 2 бомбардера и око 180 помоћних и тренажних авиона). Уз то, оно је имало и падобранску, тренажну и против-авионску команду. Касније је увећано са неколико стотина нових или ремонтованих немачких, италијанских и француских ловаца и бомбардера.²¹⁴

Официрски кадар домобранских јединица није био хомоген, јер се у њему осећала подела на три струје: на аустро-угарску, пројугословенску и усташку, а и међу војницима је било неспоразума и подела на оне који су били хасесовски опредељени и оне који су били бескомпромисне присталице усташког покрета. Због тога, као и због неких других фактора (нпр. због слабе мотивације и морала и због релативно слабе војно-техничке опремљености), Хрватско домобранство, и поред своје

.....
²¹⁰ Matković Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 2. dopunjeno izdanje, Zagreb 2002, 103–104.

²¹¹ Ескадрон – основна тактичка и формацијска јединица у коњици, састава од 2 до 4 вода: пандан чети у пешадији.

²¹² Barić Nikica, „Domobranstvo Nezavisne Države Hrvatske”, у: *Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945*, 71–74.

²¹³ Matković H., *nav. delo*, 101.

²¹⁴ *Исиџо*.

бројности, није представљало значајну војну снагу за време Другог светског рата. То, међутим, не значи да и оно није имало удела у извршењу геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима.

Почетком маја 1941. Павелић је, уз домобранство као редовну војску НДХ, основао још једну специјалну војну формацију. Била је то **Усташка војница**, оружана војна формација Хрватског усташког покрета, чије је језгро чинила усташка бојна од око 300 људи, формирана од усташа – емиграната, који су се априла 1941. вратили из Италије са Павелићем. То језгро се бројчано повећавало ступањем добровољаца у те формације, али је задржало свој утицај у њима. Усташка војница је, у ствари, била партијска војска, створена по узору на војне формације фашистичке партије у Италији („Црне кошуље”) и нацистичке у Немачкој („SS”). Чиниле су је фанатизоване, националистички и клерофашистички настројене, усташе које су сматрале да су ексклузивни носиоци хрватске националне идеје и „револуције”. Та ће војна формација одмах по свом формирању започети са убијањем Срба, Јевреја и хрватских антифашиста, претворивши се у формацију безобзирних и свирепих зликоваца.

Усташком војницом је командовао Главни стожер (Генералштаб), потчињен Главном усташком стану. Била је организована у следеће пешадијске јединице: рој (десетина), вод, сатнија (чета), бојна (батаљон), здруг (бригада), пуковнија (пук). У артиљерији је имала тзв. склопове (батерије). Прве јединице из којих се развила Усташка војница биле су усташке припремне бојне или усташка припрема. Те бојне су деловале на подручју на коме су биле и основане, а задатак им је био да одржавају ред и мир и да врше политички надзор на свом подручју. Организовали су их и њима руководили усташки стожерници. Усташка војница се делила у више служби, међу којима су главне биле „Поглавникова тјелесна бојна” (ПТВ), која ће касније прерасти у „Поглавников тјелесни сдруг” (ПТС) и редовне „дјелатне бојне”. Уз њих, ова војна формација је имала и припремне и причувне бојне, усташки подмлатак и војно-радну службу. Редовне делатне бојне најпре су биле стациониране у Загребу, Госпићу, Сарајеву и Мостару. Од две такве бојне, које су се налазиле у Сарајеву, крајем 1941. била је основана чувена **Црна легија** (на чијем је челу био злогласни Јуре Францетић).²¹⁵ Саставни део Усташке војнице чинили су Усташки обртамбени здругови, наоружане јединице УНС, које су имале задатак да организују и чувају сабирне и концентрационе логоре. Једним од тих здругова командовао је један од највећих

²¹⁵ „Црна легија” био је надимак Сарајевске усташке пуковније (или 1. усташке пуковније), формиране септембра 1941, која је маја 1942. прерасла у здруг (бригаду).

ушашких злочинаца Вјекослав Макс Лубурић. У току 1941. у саставу Ушашке војнице била је и једна бојна Немачке народне скупине. Она је 1942. била распуштена, а њено људство укључено у злогласну 7. СС дивизију „Принц Еуген”.²¹⁶

Крајем 1941. Ушашка војница је имала је 14 бојни и Црну легију, са укупно око 15 000 војника, да би већ следеће године нарасла на 42.000 војника, формираних у један здруг (бригаду), 56 бојни и Црну легију. Као ексклузивни ноциоци и чувари хрватске националне идеје, припадници Ушашке војнице су се врло арогантно односили према домобранима, припадницима ХГЗ и ХСЗ, према жандармерији и према свим Хрватима и Муслиманима који су раније били у саставу војно-полицијског апарата КЈ, што је доводило до честих неспоразума међу њима.²¹⁷

Као што се из овог кратког прегледа види, ушашка држава је већ у току маја 1941. створила релативно велики и разгранат војно-полицијски апарат са неколико десетина хиљада наоружаних људи, спремних да скоро беспоговорно извршавају све налоге Павелића и његових сарадника. Том броју треба додати још између 20 и 30.000 тзв. „дивљих ушаша”.

3.3.4. Изградња специјалног судског система НДХ

Уз полицијски и војни репресивни апарат у НДХ је створен и специјални судски систем за спровођење терора са читавим низом „изванредних народних судова”, „пријеких судова”, „покретних пријеких судова” и „великих изванредних народних судова”. Тај систем је потпуно бацио у сенку редовне судове. Први изванредни народни суд основан је у Загребу, 17. априла 1941, тј. истог дана када је била донета фамозна „Законска одредба за обрану народа и државе”. Ускоро је у Загребу основан још један такав суд, а уследило је оснивање тих судова и у Карловцу (два), Госпићу, Вараждину, Бјеловару, Тузли, Бања Луци и Осијеку. Они су из дана у дан развијали све ширу делатност, радећи често без икаквог процедуралног поступка. Шиме Бален (1912–2004), познати хрватски новинар, публициста и политичар (који је са проушашких позиција прешао у КПЈ), записао је 1952. о тим судовима следеће:

„Изванредни судови су одмах развили опсежну делатност, изричући на стотине и тисуће пресуда. Довољно је било да човјек у приватном животу приговори што којем ушашу, да га овај оптужи због повриједе 'части хрватског народа' и изведе пред суд, који ће га прогласити

.....

²¹⁶ Matković Н., *nav. delo*, 109–110.

²¹⁷ Више о томе в. у поглављу „Физичке ликвидације Срба у НДХ”.

велеиздајником и осудити на смрт. Довољно је било да који усташа пожели какву жидовску или српску радњу па да власника оптужи због 'саботаже' и изведе пред суд, гдје је одмах био проглашен велеиздајником и стријељан, а радња додијељена томе усташа. Довољно је било да неки усташа оптужи којег демократског Хрвата – комунисту, радићевца, самосталца – да је против усташког режима и већ је доспијевао на изванредни суд, пронађен 'велеиздјником' и стријељан! Ове су се методе првих дана примјењивале масовно нарочито на Србе и Жидове, а касније и на Хрвате. **Хиљаде невиних људи – само зато што су рођени у православној или жидовској вјери, или што нису били усташе – постријељано је и побијено без икаква разлога!** Тако је Павелић већ првих дана увео помоћу тих судова крваву страховладу какве не познаје историја хрватског народа, а ни других народа.²¹⁸

Маја 1941. почело је оснивање „пријекних судова“: у Загребу (три), Бихаћу, Госпићу, Мостару, Осијеку, Петрињи, Сарајеву, Травнику и Тузли. Ти судови су, за разлику од „изванредних народних судова“, имали одређену територију која се подударала са подручјем појединог судбеног стола. Месец дана касније, почело је оснивање тзв. „покретних пријекних судова“, чија се надлежност протезала на целу територију НДХ. Први такав суд основан 24. јуна 1941. у Загребу, био је надлежан за целу НДХ до средине јула 1941, када је основан исти такав суд и у Сарајеву, надлежан за подручје БиХ. Касније је уследило оснивање још три таква суда у Загребу и по један у Бања Луци, Бихаћу, Брчком, Дервенти и Вишеграду. Јула 1941. успостављени су и „велики изванредни судови“ у Загребу и Сарајеву, чија је дужност била да спрече доношење ослобађајућих пресуда од стране постојећих судова.²¹⁹

Иако је између ове четири врсте специјалних усташких судова било разлика у саставу, надлежности и процедуралним нормама, ипак су они чинили посебан судски систем са следећим заједничким карактеристикама: 1) Сви су они судили по тзв. „скраћеном поступку“. Њихов циљ није био објективно утврђивање евентуалне кривице, него спровођење терора над свим противницима НДХ. 2) Ти судови нису могли, бар не у почетку свог деловања, да изричу никакве временске казне, већ само смртну казну, која се извршавала одмах. 3) Сва именована и разрешења судија вршио је, по правилу, министар правосуђа и богоштовља, према кључу „политичке исправности“, који је обезбеђивао искључиво постављање судија-усташа или проушашки настројених лица. 4) Што се тиче

²¹⁸ Наведено према: Jelić-Butić F., *nav. delo*, 159–160.

²¹⁹ Jelić-Butić F., *nav. delo*, 160–161.

Zakonska odredba o prijekim sudovima

Uvode se kod sudbenih stolova kao izvanredni sudovi

I. ZAGREB, 20. svibnja. Današnje «Narodne Novine» objavljuju: Na prijedlog ministra pravosuđa propisuje i proglašuje zakonsku odredbu o prijekim sudovima.

Točka I. Prijeki sudovi kod sudbenih stolova su izvanredni sudovi za sudenje kod kaznenih djela, namještanja u točki II. ove zakonske odredbe, kada ministar pravosuđa proglaši prijeni sud za područja posebnog sudskog stola.

Prijeki sud može se javno oglašiti na području, za koje bude proglašen.

Točka II. Pred prijeni sud bit će stavljeni:

1. onaj, koji vrijeđi koji od kaznenih djela navedenih u čl. 154., 157. odjel I i II, 185., 268., 291., 297. odjel I i II, 298., 297. odjel I, 299. i 306.—328. kaznenoga zakonika od 27. siječnja 1929.

2. onaj, koji na javni način vrijeđi u određenome redu za preda vlasti vatrene i hladne oružja, za koje nema dozvola nošenja i držanja.

3. onaj, koji sakriva ili bježi na koji način preda posred osobama, za koje može sumnjati, da su izvršile ko-

je od djela navedenih u ovoj točki pod brojem 1. ili da pripremaju izvršenje kojeg od tih djela.

Za sva ova kaznjiva djela, izvršena od dana proglašenja prijekog suda, određuje se pred prijekim sudom kazna smrti strijeljanjem.

Točka III. Postupak pred prijekim sudom može se provesti samo na prijedlog državnoga tužitelja.

Točka IV. Prijeki sud sastoji u vijeku od tri suda. Jedan od tih sudaca ne mora biti pravnik, ali u vijeku mora predsjedati sudac pravnik. Cilj postupak protiv okrivljenika ima

se provesti od početka do kraja pred skupljenim sudom i ukoliko je moguće bez prekidanja.

Točka V. Postupak pred prijekim sudom jeste javan i uzmen. Kaznjava pred prijekim sudom počinje ummenom optužbom državnog tužitelja. Ako okrivljeni sam ne odabere branitelja, postavit će mu ga sud ureda radi. Na raspravi se shodno primjenjuju propisi zakonika o sudbenom kaznenomu postupku od 16. veljače 1929., ukoliko u ovoj zakonskoj odredbi nije drukčije određeno. Postupak se ima ograničiti na to-

Od početka do kraja ispeti film, koji prikazuje čovjeka, koji vrši svoju dužnost prema **U DOMOVINU** domovini, je film (EIN MANN WIL IN DIE HEIMAT). Ovaj film, koji se do sada nije smio prikazivati, donosi URANIA KINO. U glavnim ulogama: Karl Ludwig Diehl, Brigitte Horney i Wally Burgel.

„Zakonska odredba o prijekim sudovima” u *Hrvatskom Listu* od 21. maja 1941.

територијалне надлежности, она је била одређена, тј. ограничена једино код преких судова. 5) Сви процедурални прописи били су исти за све те судове и базирали су се на Законик у судбено-казненом поступку од 16. фебруара 1929, који је низом накнадних допуна и измена био пооштрен.²²⁰

На крају треба поменути и чињеницу да је поред система грађанских судова (редовних и специјалних), НДХ изградилa и разгранат систем војних судова који су имали исте задатке као и специјални судови и који су, такође, масовно изрицали смртне пресуде.

4. Основни видови геноцида над Србима у НДХ

Геноцид који су усташе извршиле над Србима за време НДХ трајао је четири пуне године (од маја 1941. до маја 1945.) и попримио тако стравичне размере да га ни у посебној студији није лако описати и објаснити. Будући да су о њему објављени огромна литература и многобројни документи, у овој књизи се не улази у његов детаљан опис, анализу и историјат. Али, пошто је ова књига посвећена држању највишег досто-

²²⁰ Kopsa L., *nav. delo*, 235–239.

јанственика РКЦ у НДХ баш према том геноциду, у њој се не може остати само на констатацији да је тај геноцид извршен. Њене читаоце је нужно подсетити бар на почетке тог геноцида и на његове основне карактеристике и елементе. Два су основна разлога за то и такво подсећање.

Први разлог је везан за чињеницу да на почетку 21. века има много младих људи и у Србији и у Хрватској који врло слабо познају историју Другог светског рата уопште, па тако и историју усташке НДХ и три међусобно испреплетена геноцида који су у њој извршени између 1941. и 1945. над Србима, Јеврејима и Ромима. А без познавања кључних карактеристика и елемената геноцида над Србима многи читаоци би врло тешко могли да схвате однос надбискупа Степинца и целог епископата РКЦ у НДХ према њему.

Други разлог је везан за чињеницу да су крајем 20. и почетком 21. века многи хрватски политичари, историчари и публицисти националистичке, клерикалне и проусташке оријентације покушали да изврше потпуну или бар делимичну ревизију историје Другог светског рата и усташке НДХ. Неки од њих тврде да усташког геноцида над Србима није ни било. Други га признају, али умањују његове размере и последице.²²¹ Трећи покушавају да га некако објасне и оправдају. Када то чине мање познати политичари, историчари и други аутори, то не изазива посебну пажњу и забринутост. Али када се у то укључе и они врло

.....
²²¹ Националистички и проусташки део хрватске јавности у последњих неколико година много пажње је посветио тезама познатог немачко/британског историчара и стручњака за Холокауст и за НДХ Александра Корба, које је 2014. изнео у својој књизи: *U senci svetskog rata: masovno nasilje ustaša nad Srbima, Jevrejima i Romima u Hrvatskoj 1941-1945.* и у неким интервјуима. Корб је, наиме, у првом издању поменуте књиге тврдио да није спорно да су усташе покушале да униште Србе на подручју НДХ и да су према њима, као и према Јеврејима и Ромима, примењивале „масовно насиље”, али је тврдио да нема доказа да се радило о геноциду. Тај његов закључак је изазвао право одушевљење код једног броја апологета усташког покрета, који су га схватили као својерсно скидање кривице са усташа за злочине које су починили над Србима у НДХ. Други део проусташки оријентисаних коментатора је, међутим, напао Корба због његових тврдњи да су усташе биле ноторни злочинци. У Србији је Корбово негирање геноцида над Србима у НДХ наишло на врло оштру и основану критику, после које је Корб признао да је, у ствари, била реч о геноциду, не само над Србима, него и над Јеврејима и Ромима, па је он та три геноцида и назвао „увезаним геноцидима”. Види о томе осврт Срђана Милошевића на Корбово схватање геноцида, под насловом „O genocidu u NDH”, *Peščanik*, od 27. 6. 2018. и чланак Стефана Радојковића „Uvezani genocidi i njihovo razumevanje: Razgovor sa prof. dr Aleksanderom Korbom”, *Godišnjak za istraživanje genocida, Muzej žrtava genocida, Beograd – Spomen muzej „21. oktobar”*, Kragujevac, 2020, 255–280.

познати и утицајни, ствар постаје много озбиљнија. Најчешћи су и нај-малигнији они аутори који признају да су усташе над Србима починили велике злочине (мада не и геноцид), али те злочине покушавају да оправдају наводном побуном Срба против НДХ или претходним злочинима Срба над Хрватима и Муслиманима у НДХ. Тако, рецимо, нај-познатији савремени Степинчев биограф и хагиограф Јурај Батеља, на једном месту пише следеће: „Неким људима, који обнашају службе јавне власти у Републици Хрватској нетко би морао дозвати у свијест да су злочини НДХ били посљедица жандарских прогона у Краљевини Југославији, те покоља хрватског живља у Србу и Лици одмах по оснутку НДХ године 1941, а узроковани су и злочинима које су учинили Срби у Хрватској противећи се стварању хрватске државе, ма како се она звала.”²²² Мада ове и сличне Батељине ставове узима здраво за готово већина хрватских католика, много је теже и значајније то што скоро исто тврде и многи угледни хрватски историчари.

Један од најцитиранијих међу њима је већ помињани Јуре Кришто, двоструки доктор наука, професор историје у САД и у Хрватској, први шеф Одјела за повијест Хрватског католичког свеучилишта у Загребу, научни саветник и професор емеритус у Хрватском институту за повијест итд. У једној од својих најпознатијих књига о држању РКЦ у НДХ (*Sukob simbola*, Zagreb 2001) и он на неколико места тврди да су са чињењем злочина на просторима НДХ први отпочели Срби, а да се усташки режим само бранио од њих. У вези са историјом НДХ и са усташким злочинима над Србима, Кришто, иначе, врло често критикује многе познате српске и југословенске ауторе – В. Дедијера, М. Булајића, В. Казимировића и друге, због наводно неаргументованог писања о усташким злочинима. Тако у истој књизи на једном месту пише да они без валидне аргументације тврде да су усташе отпочеле са прогонима Срба и Јевреја одмах после стварања ХДХ, што је, по њему, почело да се догађа тек крајем јуна и почетком јула 1941, и то после српске побуне против хрватске државе. У вези са помињањем неких конкретних усташких злочина, Кришто тврди да се у делима српских и југословенских аутора „ријетко... наводе прецизна дјела и догађаји који би вјеродостојно потврдили о каквим се недјелима радило и под којим су околностима нека од њих почињена”²²³.

Мада горња тврдња утицајног хрватског историчара једноставно није тачна, а уз то представља и покушај редуковања геноцида над Србима

²²² „Glasnik Postulature”, br. 3-4/12, 5.

²²³ Krišto Jure, *Sukob simbola*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 2001, 119.

само на његов најтежи вид – физичке ликвидације – управо је она мотивисала аутора ове књиге да у њу унесе много више конкретних података о појединачним усташким (не)делима, одн. о усташком геноциду над Србима, него што би се на први поглед могло очекивати. Због комплексности и размера геноцида над Србима у НДХ можда би, методолошки гледано, било најисправније ако би се, хронолошким редом, засебно анализирали сви његови битни елементи – физичке ликвидације, присилно исељавање, присилно покатоличавање, уништавање СПЦ и економско уништавање, односно пљачка имовине Срба. Иако је такав приступ оправдан, он, нажалост, нужно захтева јако велики простор. Зато се овде даје један веома скраћен приказ тог геноцида углавном из првих месеци постојања НДХ, односно из 1941. године. За ограничење само на почетни период историје тог геноцида пресудило је то што су већ у првим месецима постојања НДХ дошле до изражаја скоро све његове најбитније карактеристике. Већ после првих месец дана постојања НДХ сваки политички аналитичар је могао прилично поуздано да закључи каква је то држава и шта она намерава да уради са Србима и Јеврејима. А после трећег и четвртог месеца сваком озбиљном човеку у тој држави морало је да буде то сасвим јасно. Тај закључак важи посебно за надбискупа Степинца, који је био и високо образован и довољно интелигентан и искусан човек, а, уз то, и натпросечно информисан црквени великодостојник.

До сада се у историографској и публицистичкој литератури писало углавном о три основна вида усташког геноцида над Србима, тј. о њиховом физичком ликвидирању, одн. убијању, о принудном исељавању из НДХ и о покатоличавању. Први вид је подразумевао намерно, систематско и безобзирно проливање српске крви и физичко ликвидирање Срба на најразличитије могуће начине, док су друга два били углавном бескрвни видови. Иако нема никакве сумње у то да су то била три најважнија вида геноцида над Србима, мора се нагласити да они нису били једини. Њима, наиме, треба додати још три изузетно значајна бескрвна вида – економски, културни и верски геноцид (верски, у ширем смислу од покатоличавања). Јер, ако се припадницима једног народа масовно и систематски одузимају имања, куће, стока, алатке и машине за рад, ако се они отпуштају са посла и остају без прихода за живот, ако им се одузима мукотрпно стечена уштеђевина и хартије од вредности, ако им се оспорава право на пензију и осигурање, ако се практично без игде ичега протерују у друге крајеве исте државе без обезбеђеног смештаја, исхране и елементарне здравствене неге, тај народ мора

да пропадне или, бар да избегне (ако је то могуће) из такве државе. На другој страни, ако се припадницима једног народа забрани или практично онемогући употреба њиховог језика или писма, ако се затворе школе на њиховом језику и онемогући образовање њихове деце и омладине, ако се спаљују њихове књиге, слике и фотографије, ако се затварају њихова културно-уметничка, хуманитарна и друга друштва и организације и ако им се онемогући неговање сопствених обичаја, фолклора и традиције, тај народ губи свој национални идентитет и мора да нестане, пре или касније. И, на крају, ако се једном народу забрани његова вера, тј. њено званично име и оглашавање, ако се скрнавe његове цркве, иконе и гробља, ако се његове цркве руше, спаљују или претварају у цркве друге вере, а уз то се свештенство и монаштво његове цркве отворено и јавно вређа, злоставља, протерује или убија на најсвирепије могуће начине, тај народ губи и свој верски идентитет и лако постаје плен различитих прозелитских вера и верских заједница. Српски народ у НДХ је од 1941. до 1945. доживео све то и да је Други светски рат потрајао дуже, или да се завршио победом наци-фашистичких сила, њега би потпуно нестало са територије НДХ.

У вези са горњим напоменама треба нагласити да је економско уништавање, одн. бескрупулозна пљачка српског народа у НДХ било најнепосредније повезано са физичким ликвидацијама Срба и са њиховим присилним исељавањем, тако да се стиче утисак да је баш оно било у позадини та два вида геноцида. На другој страни, јасно је да су културни и верски видови геноцида над Србима били у функцији њиховог присиљавања да напусте православље, СПЦ и српску нацију да би се, онда, утопили у РКЦ и у хрватску нацију. Елементи културног и верског геноцида су, иначе, били тесно испреплетени, па их је тешко разматрати одвојено. Тако је укидање ћирилице било тежак удар не само на национални идентитет Срба, него и на њихову веру и цркву, као што је укидање СПЦ било не само удар на верски идентитет Срба, него и на њихов национални идентитет. Слично се може рећи и за многе друге елементе ова два вида геноцида.

4.1. Присилно исељавање Срба из НДХ

Када је, пак, реч о три главна вида геноцида над Србима у НДХ, они се обично помињу следећим редоследом: (1) физичке ликвидације; (2) присилно исељавање из НДХ и, (3) насилно превођење у РКЦ, тј. покатоличавање. Такав редослед има своје озбиљно оправдање с обзиром

на огроман број појединачних и масовних убистава, одн. масакра Срба и на њихову свирепост и окрутност. Без обзира на то, у овој књизи ће најпре бити речи о другом поменутом виду, тј. о присилном исељавању Срба из НДХ. Иако је, на први поглед, изгледало као релативно благ вид геноцида над Србима, оно је извођено на такав начин да је изазивало неизмерне патње невиног српског цивилног становништва, а пре свега малолетне деце и њихових родитеља. Нагли и осioni ноћни упади полицајаца, жандара и организованих усташа у станове и куће Срба, уперене пушке у запрепашћене и преплашене људе, грубе наредбе да се за 10 до 30 минута спреме завежљаји одеће и хране за пут неизвесног смера и трајања (било је случајева да су људи истеривани из својих станова и кућа само у пижамама и папучама), запомагање и плач жена и деце, претешко одвајање од сопственог огњишта, од омиљених кућних љубимаца, стоке и друге имовине, а затим грубо утеривање у камионе или возове, а често и дуго пешачење кроз ноћ до најближег превоза, затим довођење у импровизована и безусловна сабиралишта и логоре, одузимање „сувишног” новца и драгоцености, па, чак, и крајње оскудне хране, уз неретко иживљавање наоружаних пратилаца и чувара – све је то остављало неизбрисиве, доживотне, трауме на све који су били погођени овим видом геноцида, а посебно на малолетну децу. Један број тако изненађених људи слабијег срчаног и менталног склопа доживљавао је тренутне мождане и срчане ударе и умирао на лицу места, наочиглед својих укућана и државних насилника или, касније, у превозу и логорима. Коначни долазак у Србију представљао је спас за све њих, али није могао да ублажи тугу за изгубљеним огњиштима и завичајем, па су многи изгнаници напрасно обољевали и прерано умирали у Србији, не дочекавши крај рата и повратак у своје куће.

Ни организовано насилно исељавање Срба из НДХ од стране званичних државних органа, као ни самоиницијативно („добровољно”) бежање из те државе нису, дакле, били нимало благи облици страдања Срба и геноцида над њима. Али основни разлог за стављање присилног исељавања на прво место у овој књизи не везује се пре свега за то страдање, већ за једну другу карактеристику тог вида геноцида. Доступна архивска грађа и историографска литература, наиме, упућују на закључак да је највидљивији облик тог исељавања – онај који су спроводили званични органи НДХ – представљао најранији и најубедљивији доказ да је геноцид над Србима у НДХ био део организоване, испланиране и систематски спровођене политике усташке државе. О основаности и вредности тог закључка говори се на наредним страницама.

Као што се из поглавља о злочиначком карактеру усташког покрета видело, усташе су још за време своје прве емиграције често разговарале и писале о решењу тзв. српског питања у Хрватској, уколико и када буду успеле да се изборе за стварање какве-такве хрватске државе, у којој би оне дошле на власт. Приликом тих разговора, усташе су изражавале намеру да се са Србима обрачунају свим могућим средствима која им буду стајала на располагању, али су најчешће помињале она најкрвавија и најокрутнија средства, тј. клање и убијање Срба, ради њиховог елиминисања са територије Хрватске. Свесне, међутим, да је тешко побити скоро два милиона људи, усташе су размишљале и о другим видовима елиминације Срба. Доказ за то је и чувена песма првог доглавника усташког покрета, М. Будака, под насловом: „**Бјеж те псине прико Дрине!**”, из 1934.²²⁴ Да је то писао неки други аутор, могло би да се помисли да је овај претећи позив био упућен пре Србијанцима него Србима из Хрватске. Али, будући да је позната велика мржња М. Будака баш према Србима из Хрватске, много је вероватније да је тај позив био упућен пре свега њима, па тек онда и Србијанцима. А то би, онда, значило да су усташе још у време своје прве емиграције озбиљно намеравале да са територија које су сматрале хрватским протерају Србе који су на њима живели вековима. Будакова корачница је, иначе, имала двоструку сврху. Прва је била да охрабри све хрватске националисте да се придруже Павелићу и његовим усташама у борби за издвајање хрватског народа из југословенске државне заједнице, а друга да заплаши и Србе и Србијанце у Хрватској и да их наведе да сами оду преко Дрине, да не би били изложени усташком бесу и освети.

Да су усташе озбиљно рачунале на то да се могу ослободити Срба са хрватских простора, видело се и из већ помињане брошуре из децембра 1940. под насловом: „За што се боре Хрвати усташе Павелићевци”. Ту брошуру, која је била нека врста програма усташког покрета, усташе су објавиле у време када се све више говорило о могућој италијанској агресији на Југославију и о њеном врло вероватном слому. Очекујући да ће им Мусолини омогућити стварање самосталне хрватске државе, усташе су у овој брошури најавиле да ће у тој држави Хрвати бити вла-

.....
²²⁴ У годишњаку под називом *Nezavisna Hrvatska Država*, који је изашао 1934, у Берлину, објављена је корачница М. Будака под насловом: „Бјеж те псине прико Дрине”, која је гласила: „С Велебита Анте кличе // Зубља горе, пушке оре: // Бјеж те псине, прико Дрине, // Хрвати се за Дом боре!”

дајућа нација и да ће носилац целокупног националног живота бити Усташки покрет, док ће на челу „народа и државе” бити вођа Анте Павелић. Што се тиче становника нехрватских народа, усташе су најавиле да они треба да се иселе „у границе својих држава и своје домовине”.²²⁵ Будући да је на територији тадашње Бановине Хрватске, на коју су, претендовале и усташе, живело много припадника нехрватских народа, јасно је да усташе нису овакву судбину предвиделе за све њих, већ само за оне које су им до тада биле трн у оку – дакле, само за Србе и за Јевреје.

Мада о настанку идеје о упућивању Срба у границе њихове државе нема сачуваних докумената, реално је претпоставити да су усташе дошле на њу имајући у виду познате уговорне размене становништва између Грчке и Бугарске, 1919. и између Грчке и Турске, 1923, а посебно оне извршене после бечких арбитража из 1938. и 1940. (којима су Мађарској додељени велики делови територија Чехословачке и Румуније, са неколико милиона становника). Усташе су уз њих, свакако биле упознате и са расистичком политиком Хитлерове Немачке према Јеврејима до 1939. и према Пољацима после окупације Пољске.²²⁶ Од доласка Хитлера на власт, 1933, до 1939. нацисти су, наиме, подстицали исељавање Јевреја из Немачке, под условом да оставе сву своју имовину Трећем Рајху и да се одрекну држављанства и свих других права, па се из Немачке иселило 230.000 од укупно 500.000 Јевреја. После окупације највећег дела Пољске, вођа злогласног СС-а Хајнрих Химлер добио је задатак да измешта становништво, како би се створила расно чиста немачка држава. Међу првим његовим одлукама било је протеривање око 400.000 Пољака из окупиране Помераније и Великопољске у источне области Пољске, које су конституисане као генерална влада („Generalgouvernement”). У испражњене пољске области нацисти су почели организовано пресељавање Немаца из Баварске, Фризије, Трансилваније, Бесарабије и Буковине.²²⁷

²²⁵ Jelić-Butić F., *nav. delo*, 53.

²²⁶ Првом бечком арбитражом од 2. 11. 1938. Немачка и Италија су приморале Чехословачку, већ знатно смањену Минхенским споразумом, да уступи Мађарској јужне делове Словачке и Прикарпатске Русије са око милион становника. Другом бечком арбитражом од 30. 8. 1940. Немачка и Италија су одредиле нове границе између Мађарске и Румуније, тако што су делове Ердеља, одн. северне Трансилваније доделиле Мађарској (43,5 хиљада км², са 2,5 милиона становника). Видети: *Međunarodni politički leksikon*, NIP, Zagreb 1960, 64; Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, IC „Komunist”, Beograd, BIGZ, Beograd, IKP „Naprijed”, Zagreb, Beograd, 1981, tom 6, 259.

²²⁷ Џон М. Робертс, *Европа 1880-1945*, Clio, Београд 2002, 616–617; Škiljan Filip, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Srpsko nacionalno vijeće, Zagreb 2014, 23–25.

Када су Немци и Италијани окупирали и разбили Југославију, усташе су заиста добиле власт на територији дотадашње Бановине Хрватске увећане за БиХ и Срем. На другој страни Дрине није више било ни Југославије ни неке суверене српске државе, са којом би могле или морале да преговарају о евентуалној размени становништва, па су се усташе окренуле немачком окупатору, као ефективном држаоцу власти на територији некадашње (знатно скраћене) Краљевине Србије. Пошто су Немци створили НДХ и били њени војни савезници, није било тешко претпоставити да ће они благонаклоно гледати на све предлоге из НДХ, па и на оне везане за протеривање Срба из НДХ у окупирану Србију. Убрзо се испоставило да НДХ може своје планове за протеривање Срба да повеже са немачким плановима за насилну германизацију Доње Штајерске, Корушке и Горењске, односно за протеривање Словенаца из тих делова окупиране Југославије.

Пре званичних разговора између власти НДХ и Немачког Рајха о проблемима организованог и насилног пресељавања Словенаца и Срба са њихових огњишта, усташка држава је већ у априлу 1941. почела да предузима читав низ индиректних и директних мера којима је најавила своју намеру да један део Срба протера из НДХ. Први сет индиректних мера у том смислу био је везан за раније поменути антисрпску пропагандну кампању. Уз генералну сатанизацију Срба, у тој се кампањи посебно наглашавала теза да Србима (као и Јеврејима) „нема мјеста у Хрватској”, зато што су се доселили у њу накнадно, па им она не може бити права домовина. Та је теза била појачана тврдњама да су Срби већ својим доласком угрозили егзистенцију хрватског народа и да су од тада па све до најновијих времена били велика опасност по тај народ и по његове тежње за националним ослобођењем. Због тога се закључивало да је решавање тзв. српског питања од животног значаја за опстанак НДХ и да му се мора приступити што пре. Јавно изношење и понављање оваквих теза имало је двоструку сврху. Оно је најпре, требало да убеди хрватске масе у опасност од даљег присуства Срба у НДХ и у потребу предузимања мера усмерених на њихово елиминисање. Успех у том убеђивању требало је да обезбеди усташама ако не пуну сарадњу тих маса, оно бар њихову пасивност, односно непротивљење екстремним насиљима које су намеравале да предузимају према Србима. На другој страни, оно је била мање-више јасна порука Србима у НДХ да нису пожељни у тој држави и да треба да је напусте. И заиста је један број Срба управо тако схватио ту антисрпску кампању и почео да подноси молбе за исељавање или да напушта НДХ без икаквих молби и званичних процедура.

Други сет индиректних мера усмерених на протеривање Срба из НДХ биле су оне многобројне мере административно-управног карактера које су већ поменуте, а које су предузимане на свим нивоима државе, од централног до регионалног и локалног (од укидања ћирилице и брисања ћириличних натписа, до одузимања оружја, радио и фотоапарата, двогледа, бицикала, скија и сл. и увођења полицијског часа за Србе и Јевреје и многобројних других ограничења и забрана). Све је то, уз страшну антисрпску кампању, хапшење угледних Срба и све чешће гласине о убијању Срба, такође говорило Србима у НДХ да нису пожељни у тој држави и да им је у њој опстанак под великим знаком питања.

Једну од таквих мера усташке власти су примениле већ 16. априла 1941, када су донеле одлуку да „очисте” загребачку полицију од Срба, после чега ће то урадити и у другим установама усташке полиције у земљи, а затим и у целом државно-управном апарату НДХ. И објављивање вести у усташким медијима о овим „чишћењима” имало је сличну сврху као и антисрпска кампања. Надобудни и осииони бањалучки стојерник В. Гутић наредио је, чак, да „Hrvatska Krajina” у неколико махова објављује спискове Срба и једног малог броја њима блиских Хрвата и Муслимана који су отпуштени из државних установа у Бања Луци.²²⁸ Све је то показивало да усташка држава нема поверења у Србе, да их сматра становницима другог реда и да је нимало не интересују њихова елементарна људска права. Како је све то деловало на Србе у НДХ није тешко замислити.

4.1.1. Оснивање Завода за колонизацију НДХ

Истовремено са тим индиректним мерама, усташке власти су отпочеле и са предузимањем мера које су директно водиле ка принудном исељавању Срба из НДХ. Прва од тих мера, која је показивала да ће исељавање Срба бити системски државни пројекат НДХ, било је доношење „Законске одредбе о некретнинама тзв. добровољаца” од 18. априла 1941. Том одредбом имања добровољаца из српских и црногорских ратова од 1875. до 1918. проглашена су имовином НДХ и нико од њих није имао право „на било какову одштету за ту земљу нити за било што, на тој земљи саграђено”.²²⁹ Био је то удар на 8.581 породицу тзв. солунских добровољаца, претежно Срба, са 42.905 чланова, који су после стварања Краљевине СХС добили земљу у Славонији и Срему,

²²⁸ „Hrvatska Krajina”, br. 19/41, 3-4 i br. 22/41, 4.

²²⁹ „Narodne Novine”, 18. 4. 1941; Jelić-Butić F., *nav. delo*, 165.

као награду за учешће њихових припадника у поменутим ратовима, а нарочито у пробоју тзв. Солунског фронта.²³⁰ Поменута законска одредба је само формално била законит чин. Суштински гледано, она је била крајње нехуман и неморалан акт, јер је представљала драстичан удар на егзистенцију тог дела Срба у НДХ. Његову тежину нимало није умањивало то што је усташки режим ове Србе третирао као Србијанце, који су дошли у Хрватску после 1918, иако је међу њима било пуно оних који су били родом из Лике и БиХ. После доношења ове уредбе било је јасно да су усташке власти за те људе предвиделе протеривање из НДХ.

Да је то било тачно, видело се већ 4. маја 1941. Тог дана је Влада НДХ донела одлуку да се у Загребу оснује Завод за колонизацију НДХ. Званична сврха тог завода је била уређење сељачког поседа у НДХ путем тзв. унутарње колонизације и аграрне реформе. То је значило да треба да организује пресељење Хрвата из пренасељених и пасивнијих крајева у слабије насељене, а развијеније крајеве НДХ. Како су у развијенијим крајевима живели, уз друге народности, претежно добровољци и Срби староседеоци, испоставило се да ће ова колонизација бити изведена пре свега на њихову штету. Добровољци су, иначе, били насељени у 94 села, тј. колонија. Влада НДХ је почетком маја 1941. рачунала не само са имањима добровољаца, већ и многих Срба староседелаца, који су избегли са подручја НДХ или су били убијени. После првих разго-

BA	OSNIVA SE ZAVOD ZA KOLONIZACIJU
	PO ZAKONSKOJ ODREDBI POGlavNIKA ZAVOD CE UREDIVATI SELJACKI POSJED PUTEM UNUTARNE KOLONIZACIJE I AGRARNE REFORME
od-Ne-ske	ZAGREB, 5. svibnja. Današnje »Narodne Novine« objavljuju: Na prijedlog ministra za udružbe propisujem i proglašujem
	ZAKONSKU ODREDBU O OSNIVANJU ZAVODA ZA KOLONIZACIJU.
ana-jev-imo-gla-	§ 1. Osniva se zavod za kolonizaciju sa sjedištem u Zagrebu. Zavod je samostalno pravno lice javnog pravnog značaja, nad kojim vrši nadzor ministarstvo udružbe.
BU	§ 2. Svrha je zavodu uredjenje seljackog posjeda putem unutarnje kolonizacije i agrarne reforme, pa se ti poslovi izuzimaju iz nadležnosti dosadanjih oblasti.
KOJ	§ 3. Za postignuće gornjih svrha zavod raspolaže sa samostalnim proračunom a potrebna novčana sredstva uz vlastite prihode i imovinu daje mu država.
Jost, tojoj, od iav- pna ce do-	§ 4. Provedba ove zakonske odredbe povjerava se ministru udružbe, koji će izdati pravilnik o ustrojstvu i postupku zavoda.
	§ 5. Ova zakonska odredba stupa na snagu danom proglašenja u Narodnim novinama. U ZAGREBU, dne 4. svibnja 1941.
	Broj: LIV-86-Z. p.-41. Ministar za udružbe: DR. JOZO DUMANDŽIĆ v. r.
	Poglavnik: DR. ANTE PAVELIĆ v. r.

Вест о оснивању Завода за колонизацију у *Hrvatskom Narodu*

²³⁰ Škiljan F., *nav. delo*, 116. Добровољци су, такође, добијали земљу и у Бачкој и у Барањи.

вора са Немцима о размени словеначког и српског становништва, Влада НДХ је горњим двома категоријама Срба придружила и друге Србе староседеоце. Завод за колонизацију је, иначе, рачунао и са једним бројем поседа које су напустили неки Немци и Мађари, али је тај број био далеко мањи од оних који су били власништво Срба.

Основна идеја водила је била да се преиначе ефекти аграрне реформе и колонизације које су биле спроведене за време КЈ, а које су, према оцени Владе НДХ, биле неправедне према хрватском (и немачком) становништву. **Кључни циљ усташких власти је био да се промени национална структура становништва у Славонији и Срему, тако што ће из тих крајева бити протерани Срби, а досељени Хрвати.** На српске поседе насељавано је хрватско сељачко становништво из Хрватског Загорја, Пригорја, Подравине, као и из Хрватског Приморја, Далмације и Херцеговине. У вези са овом колонизацијом на једном месту се констатује да је њен основни циљ био да уклони „из аграрних субјеката не само Србе и Жидове, него и све оне који су на било који начин опозиционо настројени према усташком режиму”.²³¹

Завод је, иначе, био самостална правна личност јавно-правног значаја, над којим је вршио надзор министар удружбе. Његов делокруг се протезао на целу НДХ. Могао је да оснива уреде, подружнице и испоставе у седишту и изван њега за обављање послова које им централа повери, а могао је да поставља и поверенике у појединим крајевима НДХ. Убрзо потом, 12. маја 1941, министар удружбе НДХ, Јозо Думанчић, донео је Правилник о устројству и поступку Завода за колонизацију, који је објављен у „*Narodnim Novinama*”, 15. маја. Министар народног gospodarства Ловро Сушић донео је 19. маја 1941. „Законску одредбу о извластби”, која је представљала службено одузимање земље Србима и Јеврејима.²³² Извесно време после тога, у току 1941. основани су уреди за колонизацију уместо комисија за ликвидацију аграрне реформе у Осијеку, Вараждину и Загребу и уместо Аграрно-правног одсека бивше Банске управе у Бања Луци. Крајем јуна 1941. Павелић је формирао још једну важну државну установу, која ће се, упоредо са Заводом за колонизацију, бавити питањима исељавања Срба. О тој установи биће више речи нешто касније кад се буде говорило о размени становништва коју ће иницирати Немци.

.....
²³¹ Balta Ivan, „Kolonizacija istočne Hrvatske u Drugom svjetskom ratu”, *ČSP*, 2/01, 387–408. (Видети и: Karakaš Obradov Marica, *Dobrovoljna i prisilna preseljenja u Hrvatskoj tijekom Drugog svetskog rata i poraća*, doktorska disertacija na Zagebačkom sveučilištu, 2011, 84–85).

²³² „Hrvatski Narod”, br. 96/41, 11.

Присилном исељавању солунских добровољаца локални органи усташке власти приступили су већ крајем априла 1941, када су добровољци из Сремске Митровице исељени у Мачву. Последњег дана априла Градско поглаварство у Руми је издало наређење да солунски добровољци и колонисти морају да напусте подручје среза Рума. Истог дана (30. априла 1941), присилно је исељено село Жарково код Путинаца. У том исељавању је учествовала и немачка војска. Занимљиво је напоменути да су подунавске Швабе у Срему, искористиле одлазак солунских добровољаца из тих крајева да би заузеле њихову земљу. Немци из села Љуково и Моја Воља из околине Руме су сами иселили око 1.200 људи и натерали их да препешаче пут од својих насеља до војно-окупационе зоне „Србија”. У Славонији су усташе почеле да сакупљају Србе и да их исељавају у окупирану Србију 10. јуна 1941. Најпре су иселили Србе из Дивоша код Осијека, а затим и из Чокадинаца, Ливане, Бријешћа, Паулин Двора, Аде, Палаче, Силаша и Клиса.²³³ Тринаестог јуна 1941. исељено је 360 сељака из Илмин Двора, поред Подравске Слатине. Они су у „Србију” пребачени преко Босне. Истог дана је исељено 370 становника из Мартинаца и 30 из Чађавичког Луга. Три дана касније исељено је 235 житеља из Сопјанске Греде. Из слатинског среза је у току јуна, јула и августа присилно исељено 4.715. Срба. Двадесет четвртог јуна 1941. из села Гавриловац присилно су исељени и Срби колонисти и староседеоци, док су из села Обрадоваца исељени само колонисти. Наредног дана исељени су добровољци из Белинаца итд.²³⁴

4.1.2. Регионалне акције присилног исељавања и пресељавања Срба

У међувремену је свој лични допринос, али и допринос усташког режима застрашивању Срба и њиховом протеривању из НДХ, дао тек

.....
²³³ Сведочећи о присилном исељавању Срба из Дивоша, Максим Неговановић је изјавио између осталог, следеће: „Дана 10. VI. 1941... дошли су усташе и наоружани војници у село Дивош на камионима и са митраљезима те су... наредили свима нама Србима да се у року за један сат упакујемо и спремимо да идемо и напустимо наше домове, у томе ми смо одмах почели да се спремамо и нешто постељни(х) ствари смо узели...”. После тога су Срби из Дивоша били присиљени да пешице оду до железничке станице у Винковцима, одакле су превезени у Гуњу, затим у Босну и поново пешице од Брчког до Дрине, преко Бијељине. Слично је било и са Србима из осталих колони-стичких села из околине Осијека. (Škiljan F., „Organizirano masovno prisilno iseljavanje Srba iz Hrvatske 1941. godine”, Stanovništvo, br. 2/12, 6).

²³⁴ Škiljan F., *Истито*. „Stradanje Srba, Židova i Roma u virovitičkom i slatinskom kraju tijekom 1941. i početkom 1942. godine”, Scrinia Slavonica, 1/10, 341–365.

постављени усташки стожерник у Бања Луци, Виктор Гутић. Он је 18. априла 1941. издао „Распис свим установама” бивше Врбаске бановине којим је наредио „да се сви емблени (тако пише у ориг. – нап. П. И.) поскидају, који подјећају на бившу Југославију, као на пр. грбови, југослаvensке заставе, те украси у облику југ.(ослаvensке) тробојке, слике чланова и династија Карађорђевића као и слике осталих српских политичара и јавних радника”. У истом распису се додаје: „Исто тако на подручју цијеле Врбаске бановине имају се у року од 15 дана брисати све фирме и натписи писани ћирилицом.”²³⁵ Тај распис објавила је „Hrvatska Krajina” од 23. априла, под насловом: „Бришу се српски и балкански натписи”. У пропратном тексту писало је, између осталог: „Према наредби Стожерника дра Виктора Гутића наређено је свим локалима и трговинама као и осталим радњама да у року од 15 дана измијене натписе писане ћирилицом са латиницом. Неки су трговци то већ учинили, а то ће учинити и други, **па ће Бања Лука имати чисто Хрватски и национални значај. Из ње ће нестати и најмањи знак српства, бизантинизма и балканизма.**”²³⁶ Колико је ова најава била претенциозна и антисрпски усмерена, јасно је већ из податка да су и у Бањалуци и у целој Босанској Крајини Срби чинили убедљиву већину становништва.

Већ наредног дана, 24. априла 1941, видело се како је то Гутић замислио да од претежно српске Бањалуге направи град који ће „имати чисто Хрватски и национални значај”. Он је, наиме, тог дана донео наредбу да се **сви становници родом и пореклом из Србије и Црне Горе морају иселити из Босанске Крајине у року од 5 дана.** Гутић је, уз то, наредио да се морају иселити и она лица „која обзиром на свој лоши досадашњи рад и владање у јавном животу, нијесу заслужила да и даље уживају гостопримство Државе Хрватске”.²³⁷ Ова последња формулација била је толико неодређена и широка да је омогућавала Гутићу и његовим сарадницима врло произвољно тумачење о томе ко то све не заслужује „гостопримство Државе Хрватске”. Два дана касније, „Hrvatska Krajina” је на насловној страни донела вест „**Муслимани и католици не требају селити**”, а на 4. страни „Додатак наредби од 24. травња 1941. године, II Бр. 8 о напуштању територије Државе Хрватске припадника бивше Србије и Црне Горе”. У том додатку су извршена следећа прецизирања: „1. Све особе, које су поријеклом из Македоније и Санцака могу привремено остати на територији Државе Хрватске док се не регули-

.....
²³⁵ „Hrvatska Krajina”, br. 4/41, 4.

²³⁶ „Hrvatska Krajina”, br. 2/41, 2.

²³⁷ „Hrvatska Krajina”, br. 3/41, 4; Jelić-Butić F., *nav. delo*, 165.

рају државноправни одношаји између држава тих територија и државе Хрватске. // 2. У случајевима мјешовитих бракова т. ј. гдје је муж поријеклом из бивше Србије и Црне Горе, а жена са територија Државе Хрватске, муж ће напустити територију Државе Хрватске, док жена са малодобном дјецом, до даљне наредбе, може даље остати. // 3. На особе Римокатоличке и Муслиманске вјероисповијести, а поријеклом из бивше Србије и Црне Горе не односи се горња поменута наредба II. Бр. 8 од 24. травња 1941. године.”²³⁸

Као што ће се видети нешто касније, православни бањалучки епископ Платон (Јовановић) оглушио се о Гутићеву наредбу од 24. априла. Обесни Гутић га је 27. априла упозорио да и он треба да напусти НДХ. Када му је епископ Платон, 1. маја, писмено одговорио да неће то да уради, испоставило се да је тиме потписао своју смртну пресуду.

Гутић је, иначе, током целог маја и јуна 1941. јавно застрашивао Србе из Босанске Крајине и присиљавао их да оду из ње и из НДХ. Из његових већ цитираних антисрпских говора, овде се подсећа само на ону потпуно отворену претњу од 30. априла да ће хрватска држава „ове српске цигане ... смјеста да пошаље у Србију, једне жељезницом, а друге Савом без лађа” и на онај „савјет” Србима од 28. маја 1941. да треба „драговољно” да се иселе из НДХ.

Напред је већ поменуто да је 7. маја 1941. равнатељ Редарственог равнатељства у Загребу, М. Никшић, наредио да се сви Срби из северног, богатијег, дела Загреба морају у року од 48 сати евакуисати и преселити у јужне, сиромашније, делове града. Десет дана после тога, „Hrvatski Narod” је објавио вест да је „у сјеверном дијелу Загреба испражњено 577 кућа”, у којима су до тада живели имућни Срби и Јевеји.²³⁹

Седмог маја 1941. у Вараждину је Усташки стан издао проглас „пучанству града Вараждина” следеће садржине: „Установљено је да се на подручју града Вараждина још увијек налазе особе, које ни по рођењу ни по својој припадности и завичајности не припадају подручју Независне Државе Хрватске. // Одређујем стога да се све овакове особе имаду најкасније у року од 5 дана одселити у свој завичај, под пријетњом најтежих казних посљедица. // Подједнако се позивају сви они грађани града Вараждина, код којих се такве особе налазе да их одмах пријаве предстојништву градског редарства у Вараждину, под чијим надзором ће се ова одредба извршити. // Сви они, који не буду одмах овакве пријаве поднијели те буду и даље у својим становима крили или

²³⁸ „Hrvatska Krajina”, br. 4/41, 4.

²³⁹ „Hrvatski Narod”, br. 94/41, 11.

**EVAKUACIJA SRBA I ŽIDOV
IZ SJEVERNOG PODRUČJA ZAGREBA**

**ODREDBA REDARSTVENOG RAVNATELJSTVA I' ZAGREBU — EVAKUACIJA
IMA PROVESTI U ROKU OD 8 DANA**

ZAGREB, 9. svibnja. Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu objavilo je ovaj oglas:
 »Određujem da se u roku od 8 dana imaju preseliti u druge dijelove grada Zagreba svi Srbi i Židovi, koji stanuju na sjevernoj strani Maksimirske ceste, Vlaske ulice, Jelatičeva trga, Ilice do Križnice, kao i iz onih dijelova grada, koji se nalaze sjeverno od označenog cestovnog poteza.
 Oni koji se ne pokore ovoj Odredbi, bit će po isteku gore označenog roka prisilno evakuirani na vlastiti trošak i kažnjeni po postojećim zakonskim propisima.

Ravnatelj redarstva
MARIJAN NIKŠIĆ

OGRANIČENO KRETANJE ZAGREBOM SRBIMA I ŽIDOVIMA

**SRBI I ŽIDOVI SMIJU SE KRETATI ZAGREBAČKIM ULICAMA SAMO OD 6 SATI
PRIJE PODNE DO 9 SATI NA VEČE**

ZAGREB, 9. svibnja. Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu izdalo je radi općeg znanja i na sljedeću Odredbu:
 I. Srbi i Židovi nastanjeni u gradu Zagrebu smiju se kretati na području grada Zagreba s ulicu, već se imaju zadržavati u svojim stanovima.
 II. Ulaziti na područje grada Zagreba i izlaziti sa područja Zagreba mogu Srbi samo uz posebno odobrenje mjesne redarstvene vlasti, koje će se izdavati samo u vrlo važnim slučajevima.
 III. Prekršitelji ove Odredbe bit će kažnjeni po postojećim zakonskim propisima.

Наредбе М. Никшића о хитном исељењу Срба и Јевреја из северног дела Загреба и о полицијском часу за Србе и Јевреје у „Хрватском Гласу“ од 10. маја 1941.

држали овакве особе бит ће најстроже кажњени.²⁴⁰ Иако се у овом прогласу нису изричито помињали Србијанци, било је сасвим јасно да се он односи управо на њих.

Специфичан случај регионалног исељавања и пресељавања Срба организовао је велики жупан Велике жупе Псат и Крбава Љубомир Кватерник крајем јуна 1941. У време када су у Загребу почеле да раде најзначајније установе за централизовано исељавање Срба у Србију у договору са Немцима, Љ. Кватерник је на своју руку предузео нешто што је имало везе са тим, али није било кординирано са деловањем поменутих загребачких усанова. Ево шта о томе пише у извештају Заповједништва 3. хрватске оружанске пуковније од 7. јула 1941. под тачком 11:

„24. липња 1941. Господин Велики Жупан Велике Жупе Псат и Крбава наредио је усмено, да се имају иселити цјелокупно пучанство из Би-хаћа гркоисточњачке и жидовске вјере, изузев странаца и мјешовитим браковима оних који су Хрвати. Рок за спемање пучанства дат је 1 сат те је у 5 сати пучанство стизало на сабиралиште и у 24 теретна камиона, које су талијанске војне власти ставиле на расположење, у двије партије

²⁴⁰ „Hrvatski Narod”, br. 86/41, 7.

превезени у Кулен Вакуф гдје су преузети од котарског предстојника из Бос. Петровца. Жидови су смештени у Кулен Вакуфу а гркоисточњаци расељени по котару Бос. Петровац. // Исељено пучанство собом је на главо (вероватно: по глави – нап. П. И.) могло понијети по 500 динара а остало им је одузето, те новац који је претресом код њих нађен и драгоцености предате су котарском педстојнику. Домови, ствари и стока одсељених стављени су под стражу и посебна повјеренства ово пописују.”²⁴¹

Последњег дана јуна 1941. Љ. Кватерник је, уз помоћ јединице Вје-кослава-Макса Лубурића, организовао и присилно пресељење свих Срба из општине Плитвичка Језера на подручје среза Босански Петровац. Службено је наведено да је циљ ове акције био стварање националног парка на подручју Плитвичких Језера, а спекулисало се и са информацијом да од Плитвичких Језера треба да се „направи резиденцијални рај за Павелића и његове госте из Њемачке и Италије”. Прави циљ је, међутим, био да се рашчисти подручје између Оточца и Бихаћа, одн. између Лике, са једне стране и Кордуна и Босанске Крајине, са друге, на коме су живели Срби.²⁴² Највећи број исељених Срба са Плитвичких Језера и из Бихаћа одведен је у околину Босанског Петровца, Дрвара и Босанског Грахова и смештен у куће локалног православног становништва уз објашњење да ће оданде наставити пут у Србију. Ова самовољна акција Љ. Кватерника и Макса Лубурића изазвала је велике проблеме у срезовима Босански Петровац и Босанско Грахово, где су несрећни Срби из Бихаћа и Плитвичких Језера били буквално искрцани и препуштени худој избегличкој судбини. Још за време извођења ове акције усташког демографског инжењеринга, Стожер Врбаског дивизијског подручја затражио је од Заповједништва копнене војске НДХ да се она заустави и одложи. Овај стожер је оценио да је насилно пресељавање српског становништва са бихаћког подручја на подручје Кулен Вакуфа и Босанског Петровца недовољно промишљена и непожељна акција, јер се православно становништво због ње узнемирило. „Евакуиране српске породице без довољно хране разумљиво буде не само сажалење него и револт српског становништва на чије су подручје пресељени”. Закључили су и то да је „врло незгодно” насељавање градског српског ста-

²⁴¹ *Zločini NDH*, 215. У другом документу се прецизира да је 24. јуна 1941. евакуисано из Бихаћа у Кулен Вакуф и околна села „око 1200 Жидова и Срба, т.ј. цјелокупно православно грађанство Бихаћа”. *Истио*, 113.

²⁴² Milošević Slobodan, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945*, Beograd 1981, 116; Goldštajn S., *nav. delo*, 123–125; Karakaš O. M., „Migracije srpskog stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugog svjetskog rata i poraća”, *ČSP*, br. 3/11, 91–92.

новништва у планинска српска села, јер је оно тамо „квас немира”, док би у градовима оно било мирно и могло би се лакше контролисати.²⁴³

Котарски предстојници у Босанском Грахову и Босанском Петровцу пожалили су се почетком јула 1941. на ово изненадно пресељавање Срба на територију њихових срезова Државном равнатељству за понову (ДРП), истичући да нема довољно хране за исхрану тог становништва. Равнатељ, тј. шеф ДРП-а, Јосип Рожанковић одбио је, међутим, да се побрине за исхрану ових људи, због свршеног чина пред који је ДРП био стављен, јер су га извеле локалне власти без икаквих договора са њим и његовом установом. Рожанковић је притом нагласио да је „непоћудне особе” требало преселити преко источне границе, а не као што је то учињено у овом случају из једног краја велике жупе у други крај... што само по себи нема смисла...²⁴⁴

У извештају „Заповједништва копнене војске Заповједништву Војске и Министарству домобранства” о војно-политичкој ситуацији у НДХ од 1. до 10. јула 1941, у одељку под насловом „Прехрана” писало је: „стање у котару Босански Петровац гдје је пресељено око 2700 православног пучанства из Бишћа и са Плитвица, који су без икаквих припрема и плана и без средстава за прехрану бачени у околицу Кулен Вакуфа и Дрвара и размјештени по сиромашним селима. // Ово нагло пресељење читавих села са дјецом и женама у очајном стању узнемирује цијели овај крај, претежно православне. Иако мир још није нарушен, није искључено, да би могло доћи и до револта народа, који је приморан да остави своје огњиште па да се потом потуца по селима без хране и правог смјештаја. // Због тога би требало интервенирати код цивилне управе, да најажурније бар накнадно организира прехрану, смјештај и запослење овог пучанства, које је у овом пасивном котару изложено глади и крађи и може само бити клица нереда и незадовољства.”²⁴⁵

За овај случај насилног пресељавања Срба из једног у други крај НДХ сазнао је и генерал фон Хорстенау, који је у допису војсковођи Кватернику од 15. јула 1941. нагласио: „Како сам из поузданих извора обавјештен, налазе се код Крњеуше југоисточно од Бихаћа (јужно од Босанског Петровца) већ неколико дана 4.000 Срба скупљених на сло-

.....
²⁴³ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, том IV, knj. 1, 523–524. (у даљем тексту: *Zbornik dokumenata o NOR-u*); Karakaš О. М., *nav. delo*, 91–92.

²⁴⁴ Škiljan F., *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb 2014, 129–130.

²⁴⁵ *Zločini NDH*, 300–308.

бодном пољу, од којих су већи дио из котара Бихаћ, а мањи дио из котара Плитвице. Чувају их усташе и не зна се од чега уопће живе...”²⁴⁶

4.1.3. Уграђивање усташког плана за присилно исељење Срба из НДХ у немачке планове за насилно исељавање Словенаца из Доње Штајерске, Горењске и Корушке

Радећи на територијалном проширењу Трећег Рајха и на стварању новог поретка у Европи, Хитлер је имао озбиљну намеру да, уз остало, битно измени етничку карту Европе. У складу са тим он је анектирао целу Аустрију и делове Чешке, Пољске и Југославије и започео са германизацијом тих територија. После доношења „Генералног плана” о нападу на Југославију и њеном разбијању, Хитлер је 12. априла 1941. издао „Привремене смернице за поделу Југославије”, којима је својој савезници Мађарској, већ значајно увећаној раније поменути бечким арбитражама, обећао делове југословенске државе (Бачку, Барању, Међимурје и Прекмурје) уколико буде учествовала у нападу на њу. Италији је обећао скоро целу југословенску обалу Јадрана и делове Словеније, Црну Гору и део Косова и Метохије, Бугарској Македонију, Источну Србију и део Косова, док је усташкој држави „поклонио” БиХ и Срем.

Словенија је, као што је познато, после окупације Југославије, подељена између Немачке, Италије и Мађарске. Немци су окупирали и прогласили својим њене најплодније и рудама најбогатије делове – тј. делове Долењске и Горењске, на левој обали Саве и Доњу Штајерску и одмах започели са припремама за германизацију тих словеначких покрајина.²⁴⁷ Већ на дан капитулације југословенске војске, 18. априла 1941. Химлер је објавио, у Марибору, Смернице за исељавање инородних (тј. „туђих”) елемената са подручја Доње Штајерске. Према тим смерницама, требало је из те и других анектираних покрајине иселити 260.000 Словенаца; најпре сву словеначку интелигенцију и све Словенце који су се у њих доселили после 1914, а после тога и све оне сељаке који показују знаке негерманске крви. Словенце су Немци планирали да иселе

.....
²⁴⁶ Škiljan F., *nav. delo*, 130.

²⁴⁷ Долењско је словеначка покрајина између Љубљанске котлине, Саве и Жумбачких планина, у сливу Крке и Мирне, са градовима Ново Место и Кочевје. Горењско је словеначка покрајина северозападно од Љубљанске котлине, у горњем току Саве, са градовима: Љубљана, Крањ, Јесенице. Доња (или јужна) Штајерска је словеначки део Штајерске, која углавном обухвата мариборски и цељски срез са истим градовима. Површина делова Словеније које су анектирали Немци износила је око 10.000 км², са око 770.000 становника. (Milošević D. S., *nav. delo*, 19).

Хитлер у Марибору
26. априла 1941: „Учините
ми ову покрајину опет
немачком!”

у Шлезивију, Италију, Бугарску, Србију и НДХ, а да на њихова имања доведу Немце из Буковине, Добруце и Тирола, као и фолксдојчере из италијанске Љубљанске покрајине. Уз то, планирано је „чишћење” појаса од 20 км на новој граници између Штајерске и Љубљанске провинције, као и између Штајерске и НДХ.²⁴⁸ Химлер је ове смернице издао по директном наређењу Хитлера, који је, 26. априла 1941. посетио Марибор и тамо поручио својим сарадницима: „Учините ми ову покрајину опет немачком!”²⁴⁹

Поступајући по Хитлеровим и Химлеровим наређењима, Рајнхард Хајдрих, Химлеров заменик, упутио је 24. априла 1941. позив сво-

јим сарадницима и другим органима Трећег Рајха на конференцију о пресељавању Словенаца, у коме је писало: „Према Фиреровом наређењу... требало би што пре почети са решавањем националних питања у југоисточним покрајинама које су припојене Рајху. Реч је, пре свега, о исељавању Словенаца из тих покрајина у Србију. Према приближним проценама у обзир долази око 260.000 Словенаца”.²⁵⁰

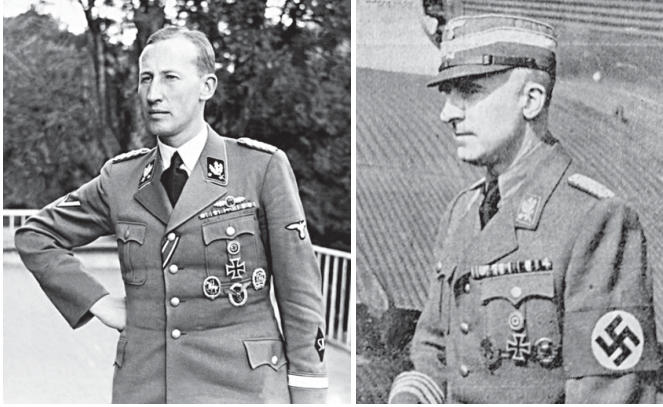
У оквиру припрема за исељавање Словенаца из Доње Штајерске, Немци су 6. маја 1941. одржали значајно саветовање. О месту одржавања тог саветовање (или конференције) и о неким битним детаљима у вези са њим различити аутори дају различите информације. Тако Тоне Ференц, Слободан Д. Милошевић, Филип Шкиљан и неки други аутори тврде да је одржано у Грацу, а Марица Каракаш Обрадов и Милан Кољанин да је одржано у Марибору. Сви, иначе, помињу учешће немачких функционера из Доње Штајерске и окупиране Србије, али само неки помињу и учешће представника НДХ.²⁵¹ Њихово учешће је било сасвим очекивано будући да је било предвиђено и исељавање Словенаца у Србију, а најкраћи пут из Словеније за Србију водио је преко територије НДХ, па је сарадња те државе била неопходна. То, међутим, није био и једини разлог њиховог учешћа. У уводном излагању председавајућег на том саветовању, шефа цивилне управе Доње Штајерске

²⁴⁸ Milošević D. S., *nav. delo*, 21–22.

²⁴⁹ *Истѿо*.

²⁵⁰ *Истѿо*, 27.

²⁵¹ Karakaš O. M., *Dobrovoljna i prisilna preseljenja*, 12.

Рајнхард Хајдрих и Зигфрид Каше, извршиоци Хитлерове директиве

(Siegfried Ueberreither) је, наиме, речено да Словенци морају бити исељени „у Србију или НДХ”, што је значило да су Немци већ тада размишљали и о могућности да се један део Словенаца присилно исели и у НДХ. Уз то, требало је разговарати и о судбини око 20.000 Хрвата из Доње Штајерске.

О томе ко је дао иницијативу да се Словенци присилно иселе у НДХ, а да се из НДХ такође присилно иселе Срби у Србију, Марица Каракаш Обрадов даје по мало противречан одговор. Позивајући се на Т. Ференца и С. Д. Милошевића, она најпре каже да су власти НДХ „према неким наводима, прве предложиле да се Срби с подручја НДХ иселе у Србију, а да Словенци из Доње Штајерске дођу на њихова места”. Томе додаје и тврдњу да је „испрва Адолф Хитлер био против исељавања на подручје НДХ јер је то било превише ’близу’ па се могло очекивати да би се исељеници враћали кућама”. Одмах потом, она пише и следеће: „Постоје наводи да су се власти НДХ у почетку противиле усељавању Словенаца, али их је успио увјерити њемачки посланик у Загребу Siegfried Kasche јер им је указао на могућност да ће се досељавање Словенаца ’изравнати’ с исељавањем Срба у окупациону зому Србије.”²⁵² После тога тврди да су Немци „главни креатори политике пресељавања становништва”, што је генерално гледано тачно, али што, истовремено, није никакав доказ да су Хрвати, тј. Павелићева влада били невини у том погледу. Напротив. Павелић и његови сарадници су независно од Немаца и њихових планова за насилно исељавање Словенаца намеравали да присилно иселе што је могуће већи број Срба из НДХ и тако

²⁵² Исто, 124.

отпочну са њиховим елиминисањем. Немачке планове о исељавању Словенаца из оних покрајина које су окупирани (и врло брзо и анектирали) Павелић је прихватио не само зато што није смео и није могао да се супротстави вољи Хитлера, већ и зато што је схватио да ће моћи да им придружи и своје планове за исељење Срба из НДХ. Усташки планови о присилном исељавању Срба су, на овај начин, успешно уграђени у нацистички демографски инжењеринг на Балкану и добили Хитлеру верификацију, одн. привид легалности.

Ако има истине у тврдњи да су се „власти НДХ у почетку противиле усељавању Словенаца” она би се могла објаснити на следећи начин. Досељавање преко 250.000 Словенаца у НДХ представљало би, без икакве сумње, велики терет за иначе слабу економију те државе, а пореметило би и усташке планове о унутрашњој колонизацији Хрвата. На другој страни, Павелић је вероватно рачунао на то да ће велики број Срба сам отићи, тј. побећи из НДХ и без евентуалног доласка Словенаца, а да ће други део усташка држава релативно лако протерати на организован начин. Али, Павелић, и да је озбиљно хтео, није могао да одбије „предлог” Немаца.

Неки други аутори, међутим, промену немачког плана о пресељавању Словенаца везују за деловање надбискупа Степинца. Тако су Драгољуб Живојиновић и Дејан Лучић, цитирајући једну послератну изјаву Зигфрида Кашеа, написали да је Степинац тражио од усташких власти да се у НДХ прими око 300 словеначких католичких свештеника, а да се, заузврат, „исто толико Срба исели у Србију”.²⁵³ Милан Кољанин, такође на основу неких изјава З. Кашеа, тврди да је Степинац покренуо иницијативу за протеривање оноликог броја Срба из НДХ колико Словенаца буде усељено у НДХ.²⁵⁴ Слично мишљење изнео је недавно и академик Љубодраг Димић у једној ТВ-емисији.²⁵⁵ (Степинчева улога по овом питању биће детаљније размотрена у наредном поглављу ове књиге).

Учествујући на саветовању од 6. маја 1941, тадашњи војно-управни командант Србије, генерал Хелмут Ферстер (Förster), већ тада је, дакле,

.....
²⁵³ Живојиновић Д. – Лучић Д., *Varvarstvo u ime Hristovo*, 737.

²⁵⁴ Кољанин М., „Preveravanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj”, у: *Pokatoličavanje Srba u NDH*, 38.

²⁵⁵ Гостујући у емисији „Бирилица”, на ТВ „Нарпу”, 27. 5. 2019, он је изјавио да је недавно пронађен један Кашеов извештај из 1941, са његовог састанка са врхом НДХ. На Кашеов (тј. немачки) захтев да НДХ прими око 200.000 Словенаца, док је Павелић размишљао о томе, Степинац је изјавио: „Може, ако се исели толико Срба из Хрватске”. Ако се овај део Кашеовог извештаја покаже као тачан, онда ће то бити доказ да је Степинац директно учествовао у планирању овог вида геноцида над Србима у НДХ.

ни пун месец од проглашења НДХ, говорио о масовном таласу избеглица из НДХ у окупациону зону Србије, који је дневно износио и до 10.000 људи, и то углавном Срба. Ферстер је тада изјавио да све избеглице причају о злочинима које усташе врше над Србима.²⁵⁶

Двадесет првог маја 1941. Хитлер је донео одлуку да се из Словеније присилно исели 220 до 260.000 Словенаца у НДХ, а да се исти толики број Срба исели из НДХ у окупациону зону Србије. Ту одлуку је немачко Министарство спољних послова проследило свом посланству у Загребу, са налогом да отпочне активности у циљу њеног провођења у дело.²⁵⁷ Истовремено су отпочеле припреме за то пресељавање и у Београду, под руководством генерала Ферстера. Влада НДХ је 28. маја 1941. телеграмом потврдила одлуку о прихватању словеначког становништва, с напоменом да то не важи за оне који су у политичком погледу „српски оријентирани четници”.²⁵⁸

На одлуку да се највећи део Словенаца не исели у релативно далеку Србију, него у суседну НДХ, Хитлер се одлучио из крајње прагматичних разлога. Депортовање 260.000 Словенаца у Србију подазумевало је веома велике материјалне трошкове и бар вишемесечно, ако не и вишегодишње, ангажовања железнице и пратећег полицијског и војног особља на Балкану. А његов почетак је падао у време непосредно пред напад на СССР, за који је било неопходно пребацивање многобројних немачких трупа на исток Европе. Пошто су Немци били свесни да би нагли долазак толиког броја Словенаца у НДХ био велики притисак на слабу економију НДХ, предложили су да се исто толико Срба из НДХ присилно пребаци у Србију.

Поступајући по наредби фирера, Каше је 4. јуна 1941. организовао у свом посланству у Загребу конференцију високих немачких и усташких представника на којој се разговарало о немачким плановима за исељење Словенаца. Конференцији су присуствовали многобројни немачки представници, међу којима су били З. Иберрајтер, затим генерали Х. Ферстер и Г. фон Хорстенау, специјални немачки изасланик у Загребу Едмунд Везенмајер и други. Усташку владу представљали су војсковођа и будући доглавник С. Кватерник, министар спољних по-
.....

²⁵⁶ Drašković Bojan, *Pastir posrnulog stada*, Radio Serbona, Beograd, 2018, 25. Интересантно је напоменути да и М. Каракаш Обрадов помиње учешће у дискусији генерала Ферстера, али да не помиње ни горе наведене цифре, ни приче о усташким злочинима, већ само то да је он „упозорио да свакодневно преко Дрине долазе избеглице и прогнаници у Србију те да већ постоје проблем око смјештаја и прехране”.

²⁵⁷ Škiljan F., „Vjerski prijelazi... Bjelovar...”, 297.

²⁵⁸ Milošević S. D. *nav. delo*, 30–31.

слова Младен Лорковић, његов заменик Вјекослав Вранчић и министар удружбе Јозо Думанџић. Они су **прихватили обавезу да НДХ прими 179.000 исељених Словенаца у замену за исто толико Срба исељених из НДХ у окупациону зону Србије.** До овог приметног смањења броја Словенаца које је требало присилно иселити дошло је после немачке одлуке да 80.000 словеначких сељака на подручју Горњешке може тамо да остане, јер је наводно утврђено да су политички и „расно исправни”. Радило се, међутим, о прагматичној немачкој процени да је њихов остатак и рад у Трећем Рајху од веће користи него њихово протеривање.²⁵⁹ Вероватно је на немачку одлуку о смањењу броја исељених Словенаца у НДХ утицао и захтев Мађарске да са подручја Бачке и Барање исели у окупациону зону Србије око 150.000 Срба. (Касније су Мађари „ретерирали” под немачким притиском).

На поменутој конференцији од 4. јуна 1941. (која се може упоредити са чувеном нацистичком конференцијом на Ванзеу, о „решавању јеврејског питања”) утврђено је да се размена Словенаца и Срба обави у три фазе, од 7. јуна до 31. октобра 1941. У првој фази, од 7. јуна до 5. јула, требало је да се пресели 5.000 словеначких интелектуалаца из Доње Штајерске и око 4.000 интелектуалаца из Горњешке у окупирану Србију. Католички свештеници из Доње Штајерске требало је да се иселе у НДХ, а исто толики број свештеника СПЦ са породицама у Србију. У другој фази, између 10. јула и 30. августа требало је да се пресели 25.000 Словенаца у НДХ, и исто толико Срба из НДХ у Србију. У трећој фази, од 15. септембра до 31. октобра, требало је да се пресели 65.000 горњешких сељака у НДХ, а из НДХ је требало да се исели 145.000 Срба у Србију, као и 30.000 добровољаца, којима НДХ није признавала држављанство.²⁶⁰ У наставку конференције од 4. јуна 1941, у Посланству Трећег

.....
²⁵⁹ Марица Каракаш Обрадов пише да је према договору од 4. јуна требало да се исели из Штајерске и Корушке 80.000 Словенаца, „но Нијемци су одлучили преселити 30.000 и то 15.000 до половине коловоза 1941., а преостале послије рата. Таква одлука није одговарала властима НДХ јер је то значило да ће се смањити и број исељених Срба с подручја НДХ који је требао бити реципрочан броју исељених Словенаца”. (нав. дело, 80).

²⁶⁰ Škiljan F., *Organizirana prisilna iseljavanja*, 132. Марица Каракаш Обрадов наводи нешто другачије податке о овим фазама. Тако је по њој, у првој фази (одн. „првом валу”) планирано исељавање само 5.000 „православних свећеника с обитељима у Србију”. У другој фази „требало је иселити око 25.000 Срба из Сријема и Босне, а у трећој 145.000 Срба с подручја НДХ у Србију ... (и) 30.000 Срба ... који нису имали завичајност на подручју НДХ”. (нав. дело, 79). Милошевић С. Д. тврди да су Немци планирали да у трећој фази иселе 65.000 Словенаца сељака из доње Штајерске и 80.000 из Корушке. (нав. дело, 135).

Рајха у Загребу одржан је и састанак на коме су утаначене техничке појединости пресељавања становништва (квоте, ритам и сл.), коме су присуствовали „оперативци” из железнице, представници Уреда за колонизацију и други. (Ти договори ће, међутим, због почетка устанка југословенских народа против окупатора и њихових квислинга, у јулу 1941, само делимично бити реализовани).

Насилно пресељавање Словенаца у НДХ и Срба из НДХ у окупирану Србију било је једна од најважнијих тема Павелићевих званичних разговора са Хитлером и његовим министром спољних послова Рибентропом, 6. јуна 1941. Павелић је, најпре разговарао са Рибентропом о решавању српског питања у НДХ. Ево шта је о том делу њиховог разговора записао Б. Кризман: „На примједбу шефа њемачке дипломатије да ће НДХ добити мањину од један и по милијун Срба, одговорио је Павелић да питање неке српске мањине прије 60 до 70 година још није постојало.²⁶¹ Тек њиховим преласком у српско-православну цркву ти су дијелови становништва погрешно учињени Србима. Уосталом, Хрватска ће радо препустити Србе са свог подручја и за то прихватити Словенце, као што је то и било сугерирано с њемачке стране... // Рибентроп се с тиме сложио, а Павелић је затим изјавио да ће Србе одстранити чим Словенци стигну...”

И у каснијем разговору са Хитлером, Павелић је слично говорио о српском питању у НДХ, тврдећи да су Срби „заправо Хрвати”. Кризман о томе бележи и следеће: „Хитлер је стим у вези споменуо планове о пресељавању становништва према којима би населили Словенце у Хрватску а Срби би имали бити пребачени у Стару Србију. Таква су пресељења сигурно тренутачно болна али су боља него непрекидно трпљење. Њемачка нипошто не жели да другоме прописује нешто што и сама не чини. Сама је приступила пресељавању својих земљака из подручја гдје већ 300-400 година пребивају. Једном мора доћи до таквог потеза, до ’комасације’ која је засигурно тренутно болна али која већ дјечи пресељених доноси многе предности. Уосталом – ако хрватска држава жели бити сасвим солидна, мора се – нагласио је Хитлер – педесет година водити национално нетолерантна политика јер из претерано велике толеранције у тим питањима настају само штете...”²⁶²

Ови разговори потврђују закључак да је иницијатива за размену словеначког и српског становништва у НДХ потекла са немачке стране.

.....

²⁶¹ Кризман напомиње, цитирајући „Hrvatski Narod”, br. 96/41, od 19. 5. 1941, да је усташка штампа признала да Срба у НДХ има 1.848.400. (*Pavelić i ustaše*, 485).

²⁶² Krizman B., *nav. delo*, 489.

Важнија од тога је, међутим, чињеница да је насилно исељавање Срба из НДХ у окупирану Србију било званични подухват двеју држава – немачке и хрватске – и да је било дигнуто на највиши међудржавни ниво. Образлажући потребу размене словеначког и српског становништва, Хитлер је, као што се види, охрабрио Павелића да према Србима води национално нетолерантну политику. Пошто нема никакве сумње у то да је он био врло добро информисан о већ испољеној усташкој нетолеранцији према Србима, ова његова изјава је значила да он, лично, одобрава све тешке злочине које је усташка држава починила до тада над Србима и да отворено подстиче Павелића на њихово дугорочно настављање. То је, иначе, било у пуном складу са предратном нацифашистичком политиком подстицања српско-хрватских сукобљавања и других нетрпељивости међу југословенским народима, углавном анти-српски усмереним.

После немачко-хрватских договора о фазама размене словеначког и српског становништва постигнутих 4. јуна 1941, од јула до октобра 1941. одржан је читав низ нових састанака и договора две стране. Тако су 4. јула 1941. представници посланства Трећег Рајха у Загребу и власти НДХ договорили ред вожње за транспорт Словенаца усељеника и Срба исељеника. Договорено је да се од 11. јула започне са отпремањем по 500 Срба наизмјенично из логора Бијељина (око 5.000 особа), Цапраг (око 4.000), Бјеловар (4.000) и Пожега (око 12.000 особа). Предвиђено је било да ће српски исељеници, тј. изгнаници из Бијељине пешачити до Босанске Раче, одакле би били паробродима превезени до Земуна или Београда. На састанку од 8. јула утврђен је коначни возни ред, број вагона, измена особља у пратњи возова за одлазак Срба из НДХ у Србију и одлазак Словенаца из јужне Штајерске у НДХ. Утврђени су и смерови кретања транспорта којима је требало да се исељеници превозе возовима Државне жељезнице НДХ преко Славонског Брода и Винковаца до Земуна, где ће бити пребацивани у возове српских државних железница.

4.1.4. Оснивање и деловање Државног равнатељства за понову (ДРП)

Провођење немачко-хрватских споразума о присилном исељавању Словенаца у НДХ и Срба из НДХ у окупирану Србију, подразумевало је дуготрајно организовано деловање државног апарата НДХ, па је 20. јуна 1941. у Загребу основана посебна установа за те потребе. Био је то Одјел за пресељење и насељавање пучанства, у склопу Одјела за коло-

низацију. Само четири дана после тога та установа је добила ново име – **Државно равнатељство за понову** (ДРП) и била је везана за Председништво владе НДХ. За шефа ДРП-а постављен је Јосип Рожанковић, а за шефа његовог Српског одсека Томо Гргић. Иако је ДРП основан ради извршења договорене „измјене пучанства”, главни му је задатак био да **обавља све послове „око исељавања страног живља”** из НДХ. Пошто се то односило углавном на Србе, ово равнатељство је још називано и „Српском поновом”. Поменути Гргић је добио задатак да изврши „исељавање Срба с подручја НДХ и све послове с тим радом скопчане”.²⁶³

Државно равнатељство за понову било је, уз остале послове, задужено за **преузимање све покретне и непокретне имовине исељених лица** и за предавање те имовине раније формираном „Заводу за колонизацију” ради провођења унутрашње колонизације. Оно је имало задатак да сакупља све потребне податке о лицима које треба иселити и да издаје и извршава све одлуке у вези са њима. Свим органима власти у НДХ је наређено да том равнатељству пруже сву потребну помоћ. Оно је, уз то, преузело и „послове усељавања и смјештаја усељеника”, што се углавном односило на Словенце.²⁶⁴

Упоредо с оснивањем ДРП-а основана су и његова главна средишта у Бања Луци, Сарајеву и Осијеку. Марица Каракаш Обрадов пише да је за провођење одлука ДРП-а постојала намера да се оснује и „Поновничко оружништво”, као оружничко тело за осигурање несметане provedбе „поновничке задаће”, али не објашњава шта се десило са том намером.²⁶⁵ Првог јула 1941. основано је и **Државно равнатељство за господарску понову** (ДРГП), које је, заједно са ДРП-ом преузимало имовину исељених лица и лица која су напустила НДХ. То равнатељство се бавило само имовином Јевреја. Пошто су обављала исте послове, та два равнатељства су 15. септембра 1941. спојена у једно тело под називом старијег равнатељства.²⁶⁶

Другог јула 1941. ДРП је издао свим котарским (тј. среским) предстојништвима **Упутство о оснивању уреда за исељавање**, као и о њиховом раду о припремању сабиралишта за вишедневни контролисани смештај ухапшених Срба, о начину тајног хапшења, о томе шта од новца и драгоцености могу да понесу са собом (највише 500 дин. по особи)

.....
²⁶³ Škiljan F., „Organizirano masovno prisilno iseljavanje Srba iz Hrvatske 1941. godine”, Stanovništvo, br. 2/12, 4.

²⁶⁴ Jelić-Butić F., *nav. delo*, 168.

²⁶⁵ Karakaš O. M., „Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske 1941. godine”, ČSP, 3/11, 807.

²⁶⁶ *Исџо*; „Narodne Novine”, br. 128/41, od 16. 9. 1941.

и колико других ствари могу да понесу (највише 50 кг), о времену припреме ухапшених за полазак (пола сата), о попису и печачењу њихове покретне и непокретне имовине, обезбеђењу напуштених кућа и имовине (која постаје власништво НДХ), о одпремању ухапшеника у логоре итд. У вези са организованим хапшењем Срба, у Упутству се каже да се његовом извршењу „приступа ... у разно доба ноћи, изнимно дању, по могућности без буке и грубости”. Ухапшеници се затим одводе у сабиралиште „гдје се у за то одређеној просторији обавља детаљни особни претрес одраслих, дјеце и њихове пртљаге”. У посебној напомени, сремски начелници се упозоравају да су сви задаци о којима је реч „строго тајне природе, хитни и неодгодиви и да сваки пропуст потпада под удар прописа о пријеком суду ...” **Посебно се истиче да се ради о „послу од великог државног интереса”.**²⁶⁷

Недељу дана после тог упутства ДРП је упутио посебан допис свим усташким логорницима, у коме је захтевао од усташких организација да му пруже што већу помоћ у провођењу исељавања Срба. Логорници су добили наређење да Равнатељству хитно пошаљу податке о Србима на свом подручју, а посебно о свештеницима СПЦ.

Да би организовано и ефикасно могло да приђе усељавању Словенаца у НДХ и присилном исељавању Срба из те државе ДРП је почетком јула 1941. приступио **оснивању усељеничко-исељеничких логора**. Најпре је почео да ради највећи такав логор у Славонској Пожеги, предвиђен и за усељавање Словенаца и за исељавање Срба. Он је формално основан 9. јула 1941, али је почео да прима заточенике већ 1. јула. Кроз тај логор је, до 22. октобра 1941. прошло преко 8.000 лица, углавном Срба и Словенаца, а **убијено је најмање 438 лица српске националности**. Већина ових лица је етапно боравила у овом логору на свом присилном путу за Србију.²⁶⁸

Десетог јула 1941. основани су слични логори и у Бјеловару и Цапрагу код Сиска. За неколико дана у бјеловарском логору је већ било преко 1000 Срба из разних делова НДХ. **По довођењу у логор ухапшени Срби су били потпуно опљачкани**. Могли су да задрже само одевне предмете и по 500 дин. у готовом по особи. **Многи од њих су присиљавани на рад и били злостављани на различите начине**. Храна коју су добијали била је врло слаба и количински недовољна, а хигијенске прилике у логору „очајне”. (Од 1. августа до краја октобра 1941. – када је тај логор престао да постоји – из њега је у Србију **принудно исељено**

²⁶⁷ *Zločini NDH*, 183–188.

²⁶⁸ Bjelić Miodrag, *Sabirni logor u Slavonskoj Požezi 1941. godine*, Beograd 2008, 27–47.

4.693 лица српске националности: 2139 мушкараца, 2252 жена и 302 детета млађа од 4 године).²⁶⁹ У исељенички логор у Цапрагу довођени су Срби из 70 среских сабиралишта широм НДХ. Иако је логор био предвиђен за највише 1000 људи, у њега је већ 18. јула 1941. било доведено 1625 логораша. Као и у бјеловарском логору, тако су и овде ухапшени Срби били опљачкани, терани на присилан рад, уз врло слабу храну и лоше хигијенске услове. Први транспорт Срба у Србију из тог логора кренуо је 1. августа, а последњи 27. септембра 1941. (У десет транспорта, колико их је било укупно, из Цапрага је присилно исељено у Србију 5076 Срба; од тога: 2370 мушкараца, 2380 жена и 326 деце млађе од 4 године).²⁷⁰

У вези са овим логорима треба нагласити да су се они значајно разликовали од сабирних, радних и логора смрти које је организовала Усташка надзорна служба. Пошто они нису били предвиђени за мучење и убијање Срба, већ само за њихов привремени смештај пред исељавање у Србију, ДРП је издао релативно хумана упутства о транспортавању исељеника, о њиховом пријему у логоре и о режиму боравка исељеника у њима. Судаћи према тим прописима, у њима је требало створити врло пристојне здравствене, материјалне и друге услове за привремени боравак силом доведених људи, без икаквог њиховог малтретирања, злостављања и угрожавања здравља и живота. Њихов претрес и претрес њихових ствари приликом уласка у логор имао је само разумљив превентивно-безбедносни карактер, ради спречавања уношење забрањених ствари и материјала (пре свега оружја и пропагандног материјала). Понашање наоружаних пратилаца исељеничких транспорта и чувара у овим логорима значајно је, међутим, одступало од тих прописа. Према причама исељеника после доласка у Србију, али и према извештајима који су из сабирних логора пристизали у ДРП, многе су породице биле потпуно опљачкане или приликом допремања у логор или у њему. Пошто је исељеницима било речено да не могу са собом да понесу више од 500 динара и 50 кг пртљага по особи, сви вишкови ствари и новца (а посебно злато, драгоцености и хартије од вредности) били су им одузимани у логору, записнички и под видом чувања, како би се код њих стекло уверење да ће им ствари бити чуване. Али, не само да им то није било никада враћено, него се дешавало да су чувари одузимали исељеницима и бољу одећу, обућу и храну, уз различите претње и преваре. Заповедник логора у Цапрагу, Љубомир Сесеља (Sesseglija)

²⁶⁹ Dizdar Z., *nav. delo*, 106.

²⁷⁰ *Истио*.

оптужио је, рецимо, у једном допису ДРП-у, од 16. августа 1941, среску власт у Босанској Градишци да исељеницима које је послала у тај логор није дозволила ношење прописане количине намирница, новаца и робе, па је затражио да поменута власт пошаље тражене намирнице на одредишта у Србији у која су отпремљени прогнани Срби.²⁷¹ Петар Гвоздић, велики жупан при МУП-у НДХ, написао је у једном свом извештају, да „њемачки представници, а напосе господин Бекер, комесар окупационог подручја Сријема, приговара како се са ухапшеним Србима извршавају страшна недјела и мрцварења, напосе од стране усташких представника, која вријеђају најосновније људско достојанство и осјећање. На тај се начин стварају велике неугодности Њемачким војним снагама на територију Gouvernamenta Србије, јер се њима обрађају стотине и стотине Срба усмено, а и писменим представкама, навађајући начине мрцварења и мучења, те се тражи рјешавање овакових представника.”²⁷²

О нечовечном поступању усташких власти са исељеницима говорили су и писали и многи немачки војни и дипломатски представници у Србији и у НДХ. Када су Немци 5. јуна 1941. забранили даље илегално пребацивање српских добровољаца у Србију преко Бијељине, они су усташким властима изразили своје незадовољство поступањем према избеглицама. Својим усташким савезницима пребацили су да избеглицама скидају одело и обућу, да им одузимају новац и имовину и да их гладне и голе пребацују преко Дрине. Напоменувши да се тако у Немачкој не поступа ни са Јеврејима, Немци су још констатовали да се у НДХ поступа са Србима-избеглицама „као са коњима”.²⁷³ На састанку усташких представника и представника немачких окупационих власти у Србији, одржаном 30. јула 1941. у Шапцу, немачки представник Квасни викао је пуних 25 минута на усташе због начина на који су транспортовали Србе из НДХ у Србију. У једном сличном разговору, средином јула 1941. немачки представник Бајснер (Beisner) је истакао да су претходних дана „усташе преко Дрине пребациле у Ужице око 10.500 Срба у врло жалосном стању, без одела, новца и средстава за храну, а неке чак и без обуће. Своје усташке колеге замолио је да предузму најстроже мере против самовољног и илегалног пребацивања Срба у Србију”.²⁷⁴ Саветник Немачког посланства у Загребу, Трол-Обергфел послао је 10. јула 1941. (у одсуству посланика Кашеа) Министарству спољних послова

.....
²⁷¹ Škiljan F., *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, 126–127; Karakaš Obradov M., *nav. delo*, 811.

²⁷² *Истио*.

²⁷³ *Истио*.

²⁷⁴ *Истио*, 127.

извештај, у коме је, између осталог, говорио и о безобзирном провођењу пресељавања Срба из НДХ са „многим злим пропратним појавама”. Трол у том извештају помиње и податак да је опуномоћени немачки генерал у Загребу, Глајзе фон Хорстенау, претходне вечери на то скренуо пажњу и Славку Кватернику и Павелићу.²⁷⁵ Исти генерал је 12. јула, на захтев војног заповедника Југоистока, генерала-фелдмаршала Вилхелма Листа, упозорио маршала Кватерника на „барбарске методе протеривања Срба”. Хорстенауов обавештајац Хефнер обавестио је 14. јула 1941. свог шефа, да фоксдојчери у НДХ означавају начин на који припадници усташког покрета проводе пресељавање Срба као „срамотан жиг”, који ће кроз генерације сејати мржњу између Срба и Хрвата.²⁷⁶

А да у сабирним логорима представници усташких власти нису остајали само на пљачкању, изгладњивању и злостављању ухапшених Срба, говори и податак да је 26. августа 1941. у логору у Славонској Пожеги извршен велики злочин над 350 заробљених Срба-мушкараца из Босне, које је тамо послала Велика жупа Ливац Запоље, без претходног одобрења ДРП-а. Стражари су их, једноставно, све побили, због наводне дрскости и побуне и све их закопали у заједничку гробницу. И нико од тих хладнокрвних убица није одговарао за тај страшни злочин.²⁷⁷

.....
²⁷⁵ Krizman B., *Pavelić i ustaše*, 505. У извештају отправника послова Немачког посланства у Загребу, Трол-Обергфела, од 10. јула 1941. о том кораку генерала Глајзе писало је следеће: „... питање Срба посљедњих се дана знатно заострило... Безобзирно провођење пресељавања с многим злим п(р)опратним појавама, бројни други терористички акти у покрајини побуђују код разборитих хрватских кругова озбиљну забринутост. Различити прије почињени терористички акти и изгреди усташа према српском становништву у многим крајевима земље – о чему је посланство било примило обавијести из информација војног заповједника у Србији, извјештаја појединих уреда оружаних снага, те конзулата у Сарајеву и низа других уреда – понукали су већ самог посланика (Кашеа – нап. П. И.) да усмено и писмено укаже и Кватернику и министру вањских послова (М. Лорковићу – нап. П. И.) на опасности везане уз такве појаве, посебно зато што је... потребно спријечити те појаве. Стога се генерал Глајзе синоћ... осјетио понуканим да то питање изложи прво Кватернику а затим – на изричиту Кватерникову жељу – и Павелићу. Глајзе је у присуности Кватерника изложио поглавнику своју тешку забринутост због изгреда усташа, служећи се при том бројним конкретним најновијим подацима. Павелић је признао 'опћенито' оправданост притужби, но указао је на њих као на појаве заједничке свакој револуцији. Изјавио је даље да је он, у једној одредби од 17. VI, запријетио, уосталом строгим кажњавањем свих прекршаја дисциплине.” Трол је свој извештај закључио следећим речима: „То сурово пресељавање и многи претходни страшни злочини створит ће свуда гдје Срби станују голем нагомилани запаљиви материал и у блиској будућности тешко уклоњива жаришта немира.”

²⁷⁶ *Исџо*, 507.

²⁷⁷ Karakaš Obradov M., *Migracije srpskog stanovništva*, 810. *Исџо* и у: *Dobrovoljna i prisilna preseljenja*, 21.

Српске избеглице из босанског дела НДХ у окупираној Србији

Девог јула 1941. Равнатељство усташког редарства НДХ објавило је позив свим Србима мушког и женског пола, тј. „свим православцима без обзира, да ли су и када прешли на другу вјеру”, да се пријаве ради евиденције. Истог дана, ДРП је упутио неколико циркуларних писама (тј. окружница, расписа и упутстава) на адресе свих логорника и великих жупана, у вези са акцијом присилног исељавања Срба и досељавања Словенаца. Прво је, као врховни државни орган у овој области, замолило логорнике (као органе Усташког покрета) да се укључе у акцију и повежу са великим жупанима и предстојницима срезова и полиције у својим местима, а затим да му доставе **податке о имовини Срба и о православним манастирима на својој територији**: „1./ колико је српских посједа већ до данас испражњено или напуштено и гдје; 2./ тко с тима посједима управља, односно тко их чува; 3./ у којим све мјестима и колико и каквих све имаде празних зграда, магацина, напуштених творничких просторија, и како су велике; 4./ колико би се људи могло смјестити у те просторије.” Уз то замолило је и обавештења о следећем: 1./ Колико имаде српских манастира на Вашем територију? 2./ Колико су им велике станбене и друге зграде? 3./ Колико имаду земље и што се на њој налази? 4./ Колико у Вашем котару имаде српских попова, монаха и других оворских функционера?”²⁷⁸

.....
²⁷⁸ *Zločini NDH*, 221–222.

Великим жупанима је ово равнатељство доставило врло детаљан распис о организацији послова око исељавања православног, тј. српског становништва и упутство о усељавању и смештају Словенаца на поседе исељеног српског становништва.²⁷⁹

.....
²⁷⁹ У „Распису Великим Жупанима”, између осталог, стајало је: „Унутар повјерене ми (требало би да пише ’Вам’ – нап. П. И.) Велике жупе, а путем котарског предстојника изволите извршити организацију око исељавања особа. – Рад се састоји у овоме:

1./ Ухапшења извршавати ће се према добивеним налазима уз што мању буку.
2./ За смјештање ухапшеника ваља основати сабиралиште подесно за ноћење. – У ту сврху могу служити соколски и просвјетни домови, веће зграде, школе и сл. // Чување ухапшеника треба помно организирати све до отпреме у сабирни логор. – Исто тако и за вријеме путовања од сабиралишта до логора.

3./ Организирати комисије, које ће достављене упитне картице попунити точним податцима о имовини сваког ухапшеника и прибрати остале потребне податке према упитима из исте картице.

5./ (тако пише у ориг. – нап. П. И.) У сабиралишту основати уред и комисију која ће: а/ прибрати генералије о свакој за испуњење одређеној глави и обитељи, б/ обавити строги особни преглед као сваке особе, дакле и дјеце, које се упућују у логор, као (и) преглед њихове пртљаге, ц/ записнички преузети од ухапшеника сву готовину, уложнице, вриједносне папире, драгоцености и т. д., д/ сву заплијењену готовину, драгоцености и вриједности уз реверс и препис записника депонирати у мјесној банци или задрузи.

6./ Државном равнатељству за понову након довршења ових послова треба одмах послати: 1./ попуњене картице са генералијама, 2./ попуњене картице о заплијењеној имовини, 3./ оригиналне записнике о одузетим имовинама, вриједностима, и т. д. и т. д. 4./ извјештај о току уредовања са опаскама и приједлозима, 5./ исказ повјереника који су преузели и чију имовину а/ на чување б/ на управу.

7./ Да се лакше дође до ухапшеникових драгоцености, вриједносних папира, уложница, готовине и сл., ухапшенику треба на умјестан начин предложити и дозволити, да све то из стана са собом понесе. // Свака ухапшена особа смије у логор унести ефективних 500.- Дин. и 50 кг. пртљаге... ..

Управу кућа преузимају опћинска поглаварства, чување запечаћених станова повјерава се свима укућанима, који носе све одговорности за случај провале и сл. // Управу трговине и обрта преузимају у трговини и обрту намјештени Хрвати, али након обављене инвентуре и уз пристанак овог равнатељства... // Љекарне, поступак исти као и код трговине и обрта. // Управу индустрије и подузећа... // Управу свјетовних и црквених посједа, велепосједа након обављене инвентуре преузимају опћински, градски, државни економи, пољопривредни учитељи и економи... // Земља се издаје на полицу сиромашним и најсиромашнијим мјесним сељацима. // Чување куће и остале имовине... // Живо благо – крупно и ситно – хранит ће се у заједничким стајама уз надзор котарских агронома и ветеринара. // Продају млијека, подмлатка и т. д. организирати ће опћина и мјесни одбор... Убрани новац шаље се равнатељству... .. Сва заплијењена имовина власништво је Независне Државе Хрватске, те треба уобичајеним путем обзнанити и огласити, да за покушај крађе, или извршену крађу, за покушану пљачку и извршену пљачку покретни пријеки суд изриче смртну казну. // То исто вриједи и за оне особе, које ће куповати, примати дарове, или преузимати на т. зв. чување било што од Срба и Жидова...”. (Исџо, 221–224).

Како је сурово поступање са Србима приликом њиховог протери- вања за Србију настављено, Трол Обергфел је посетио 11. јула 1941. Лор- ковића и поново му скренуо пажњу на опасности које у себи садржи даље безобзирно и потпуно неорганизовано спровођење принудног исељавања Срба. Том приликом га је упознао са преписом писма војног заповедника Србије генералу Хорстенауу од 25. јуна 1941. **о безбедносним ризицима присилног исељавања Срба из НДХ.** Уз то га је обавестио да је добио телефонску вест од војног заповедника да је, противно немачко- усташким договорима, тог дана стигло у Београд 3.000 Срба, који су из НДХ допремљени делимично бродом, а делимично железницом. Посебно је Трол скренуо пажњу Лорковићу на информацију немачке обавештајне службе да је у неким местима западно од Дрине, у којима су сконцентри- сани Срби ради исељења из НДХ, избио пегавац, што би могло да предста- вља велику опасност за акције немачких оружаних снага на Југоистоку. Према информацијама које је добио од генерала Хорстенауа, Трол је оба- вестио Лорковића да је само у ноћи између 10. и 11. јула 1941. у Загребу извучено из кревета, ухапшено и одведено 800 Срба ради припреме новог транспорта исељеника. На крају је Трол обавестио свог саговорника и о немачким сазнањима да многе усташе изјављују како насилно исељавање Срба захтева немачка влада, па је затражио да се стане на пут таквим гласинама као и дотадашњим суровостима приликом исељавања Срба.²⁸⁰ Наредног дана Еуген Кватерник је издао **наређење да се даље протери- вање Срба обустави због противљења немачких власти у Србији.**

Будући да је у књигама Слободана Милошевића, Филипа Шкиља- на и Марице Каракаш Обрадов врло детаљно описано организовано присилно исељење Срба из НДХ, у наставку се подсећа само на још неке податке о том пројекту усташке државе из јула и августа 1941.

Другог јула 1941. усташки војни заповедник Бијељине обавестио је Оружничко крилно заповједништво Тузла да је од 11. до 19. јуна 1941. пребачено у Србију 11.000 протераних Срба из Славоније и Срема.

Четвртог јула 1941. у Загребу одржан састанак равнатеља ДРП-а Јо- сипа Рожанковића са свим жупанима великих жупа, на коме је догово- рено да се 11. јула започне са присилним исељавањем Срба из НДХ из логора Цапраг, код Сиска, Бјеловар и Пожега. Први на списку за при- силно исељење били су православни свештеници окупљени углавном у логору Цапраг.

Петог и шестог јула 1941. у Загребу ухапшено 2.166 Срба, од којих је 794 одмах отпремљено директно у окупирану Србију, а остали у логор

²⁸⁰ Krizman. B., *nav. delo*, 505–506.

Едмунд Глајзе фон Хорстенау (1882–1946), аустро-угарски и аустријски официр, политичар и генерал Вермахта; опуномоћени немачки генерал у Загребу (1941–1944) – стари непријатељ Срба, али и критичар усташког терора и злочина над Србима

Цапраг, одакле су и они највећим делом депортовани у Србију.

Дванаестог јула 1941. италијански вице-конзул у Бања Луци, О. Фабиани, упутио је телеграм Италијанском посланству у Загребу, у коме је писало да су тог дана „**сви православци, који овдје бораве, затворени и сакупљени привремено у једној тврђави, а жене у једној школи.**” Затим додаје: „Данас ће бити испитан положај оних који су недавно прешли на католичку вјеру (око 1500), од којих ће бити педесетак пуштено на слободу. Наставит ће се за кратко вријеме сличне мјере и за жидове. // Познато ми је да (су) се многи православци обратили њемачком заповједничтву за помоћ, које је изјавило да не може интервенирати, јер се ради о питању унутарње политике.”²⁸¹

Фабијани је и наредног дана послао телеграм Посланству у Загреб, у коме је писало: „**Православци, који су јучер били затворени (око 2000), одведени су ноћас железницом у Пожегу, одакле ће бити упућени у Србију,** тек што дођу Хрвати, који тамо бораве. // Овдашњи повјереник ми је рекао, да хрватска влада кани затражити код наше владе измјену 7.000 Хрвата, који бораве на подручју Косова, с Србима и затим повратак Истрана.”²⁸²

У извештају „Котарске области Власеница” ДРП-у од 14. јула 1941. пише, између осталог, да је 12. јула, у Власеници ухапшено, 26 лица српске националности (6 одраслих мушкараца, 6 мушка детета, 10 одраслих жена и 4 девојчице) и да су сви доведени у сабиралиште у згради „Пучке школе у Власеници”, где чекају транспорт за логор у Сиску. Затим се напомиње да се међу ухапшеницима не налазе: „Бобар Душан, протојереј из Власенице, Јакшић Љубо поп из Хан Пијеска, Мазгијевић Драго поп из Дервенте, Савић Јанко поп из Кнежине, Савић Милош поп из Милића, јер су раније од Усташких власти као таоци ухићени и одведени, те Брежанчић Јанко протојереј из Сарајева, који се налази у Сарајеву...”²⁸³

²⁸¹ *Zločini NDH*, 322–323

²⁸² *Исџо*, 323.

²⁸³ *Zločini NDH*, 331–333. У *Сјоменици љ православних свештеника* за Д. Бобара пише да је 21. јуна 1941. ухапшен „од стране усташког зликовца др. Хасиба Бушатлића,

У „Отпремници Уреда за исељавање и усељавање Рогатица”, која је 14. јула 1941. достављена „Великој Жупи Врхбосна” у Сарајеву, пише следеће:

„Част ми је доставити препис Отпремнице ухапшених лица, који су упућени у логор у Сисак 14 септембра 1941 године, на употребу.

1. Богдановић Јосиф, рођен 3/ХИИ-906, у Вишеграду, поп (по звању), са досадашњим боравиштем у месту и опћини Прача, котар рогатички. 2. супруга Нада, домаћица... 3. дијете Рајко... 4. дијете Михајло... 5. Ристић Саво, р. 19/И-910, у Варешу, поп, из Рогатице... 6. Ристић Момчило, р. 6/ХИИ-907, у Варешу, учитељ, из Рогатице... 7. Ристић Миљинко, р. 13/VIII-913, у Високом, апс. теологије, из Рогатице... 8. Ристић Бранислав, р. 21/ХИ-915, у Високом, свећ.(еник) Цркв. суда, из Рогатице..., 9. Ристић Драгојла... ученица... 10. Ристић Раденка... ученица. 11. Веселиновић Душан, р. 19/И-910, у Пријепољу, поп, из Борика, срез пријепољски, 12. супруга Вера..., 13. дијете Светислав..., 14. дијете Војислав... 15. дијете Нада... 16. дијете Петар... 17. Јанковић Драго, из Рогатице... 18. супруга Стојанка, домаћица, 19. дијете Љубомир... 20. дијете Мила... 21. дијете Мирјана... 22. Јевђевић Милош, р. 15/И-909, у Прибоју, поп, из Соколца, опћина Глашинац, котар прибојски... 23. супруга Наталија... 24. дијете Сениша... 25. дијете Љиљана, 26. дијете Александар... 27. Мијатовић Вељко, р. 1/VIII-901, у Соколцу, поп из Соколца... 28. супруга Десанка... 29. дијете Здравко... 30. Коросић Атанасије, р. 10/Х-867, у Рогатици, поп из Рогатице... 31. дијете Војо, трговац из Рогатице, 32. жена Воје, Вјера, домаћица..., 33. кћер Марта... 34. Миловић Божана, поћерка Ристић Саве, домаћица.”²⁸⁴

У извештају Уреда за исељавање Редарственог равнатељства у Сарајеву ДРП-у, од 15. јула 1941, о ухапшеним, неухапшеним и накнадно ухапшеним лицима пише следеће:

2. „У вези налога Наслова 4. септембра 1941. Ис. Бр. Пов. 48/41. Одбор за исељавање, основан у смислу окружнице наслова Птк, бр. 26 од 2.

.....
а потом недалеко од Власенице убијен”. За Љ. Јакшића се каже да је ухапшен 22. јуна 1941. и истог дана убијен крај Рашића Гаја, код Власенице, заједно са још седморицом затвореника из Хан Пијеска. За Драгомира Маскијевића (а не Мазгијевића), пише да је ухапшен 21. јуна 1941. и да је после страшног мучења, убијен једне ноћи у Рашића Гају (стр. 104). И Ј. Савић је убијен у Рашића Гају, 22. јуна 1941, а М. Савић у ноћи између 26. и 27. јуна 1941. (стр. 130)

²⁸⁴ *Истио*, 325–326. У напомени испод „Отпремнице” додаје се да је у логор отпремљено свега 26 лица, јер се нека од наведених лица налазе на лечењу, а нека су „у ропству у Њемачкој” или негде изван Сарајева.

српња 1941. извршио је хапшење означених особа и баш: 1/ Влацић Љубомир, протојереј. Скупа са именованим ухапшена је супруга Милка, те дјеца Јован, Божидар и Милева удата Митровић. // За именованог доставља се: генералије, картица за преузимање имовине, попис преузетих живежних намирница, попис покретне и непокретне имовине, те записник о попису заплијењених вриједносних предмета и новца... 2/ Скакић Никола, парох. Ухапшен сам. За именованог достављају се генералије и остале записнике... 3/ Шкалак Вељко, парох. Скупа са именованим ухапшена је супруга Стојанка, те дјеца Биљана и Синиша... 4/ Ристић Василије, ректор Богословије... супруга Марица, кћи Иванка Иванишевић и унука Вјерица ... 5/ Максимовић Мирко, парох... супруга Милена, те дјеца Миленко и Добрила... 6/ Капор Богдан, ђакон... супруга Даринка и кћи Јелена... 7/ Чупић Лука, прота и парох... супруга Госпа, те дјеца Наталија, Лука и Боривој... 8/ Брежанин Јанко, протојереј... супруга Наталија и син Вељко... 9/ Бошковић Душан, парох... супруга Ружица те дјеца Слободан и Љиљана.”

3. У делу истог извештаја под насловом „Нијесу могли бити ухапшени” пише следеће:
4. „1/ Зимоњић Петар, митрополит. Исти се не налази у Сарајеву, па је његов стан отворен, те су предмети налазећи се у стану прописно заплијењени. Записници за споменутог достављају се под бројем 1. 2/ Вукмановић Јован, професор. Исти је наводно још у мјесецу свибњу отселио у Црну Гору, па је његов стан отворен и унутра налазећи се предмети редовно заплијењени. Записници... 3/ Селивановски Борис. Исти је наводно 10 свибња 1941. одселио у Чачак и све своје ствари понио са собом... 4/ Петровић Стеван, протојереј. Исти је наводно непознатог дана одселио у Србију, а намјештај смјестио негдје у Кошеву. По органима Редарственог равнатељства је покренута потрага да се пронађе намјештај... 5/ Пекић Баја, професор. Исти је отраг дуљег времена отселио из Сарајева у непознатом правцу... 6/ Мартинковић Милан, протојереј. Исти је наводно прије 20 дана одселио у Београд, а његов стан је потпуно празан. Код свога станодавца Додер Обрена оставио је у похрану један клавир који је прописно заплијењен... 7/ Маркичевић Др. Петар, професор. Исти је отраг дуљег времена одселио из Сарајева у непознатом правцу... 8/ Копривица Андрија, професор. Исти је наводно око 1 травња о. г. одселио са својом породицом у Црну Гору, понијевши са собом све покућство... 9/ Јокановић Недељко,

професор. Исти је отраг дуљег времена одселио у непознатом правцу... 10/ Фрк Јосиф, професор... отселио у непознатом правцу... 11/ Анисимов Инокентије, јеромонах. Исти је наводно 30 травња о. г. отселио из Сарајева и сада се налази у једном манастиру код Плевља...”²⁸⁵

5. У делу извештаја под насловом „Накнадно је ухапшен” пише: „Папић Милан, професор богословије. Скупа с њиме ухапшена је супруга Анђелка, као и једно мушко некрштено дијете... // За свим особама, које су налогом Наслова Ис. Број Пов. 48/41, имале бити ухапшене, а које се нијесу могле пронаћи, упућена је редарствена потрага, те у колико исти буду пронађени биће накнадно упућени у логор Сисак. // Горе наведени ухапшеници, скупа са њиховим обитељима бит ће данас са потребном пратњом и количином хране, која ће им достајати за 10 дана, упућени у логор Сисак... // Сав новац, драгоцености, вриједносни папир и сл., који су пронађени код ухапшеника или у њиховом стану депонирани су у Градској Штедионици у Сарајеву у корист Наслова.”²⁸⁶

Средином јула 1941. сви православни свештеници у гарешничком и грубишнопољском срезу ухапшени су и са породицама депортовани у логор Цапраг, одакле су присилно исељени у Србију.²⁸⁷

Шеснаестог јула 1941. немачко војно заповедништво у Србији одбило је да прима нове исељенике из НДХ, с образложењем да је у Србију већ илегално пристигло око 80 до 85.000 протераних Срба.²⁸⁸ Према договору од 8. јула 1941, постигнутом у ДРП-у, 17. јула је требало да отпочне организовано протеривање 8.000 Срба из логора у Цапрагу, 10.000 из логора у Пожеги и 7.000 из логора у Бјеловару.²⁸⁹

6. У извештају „Котарске области Винковци” упућеном, 17. јула 1941. ДРП-у, констатује се следеће: „Из котарева Вировитица, Слатина, Ђаково, Осижек, Валпово, Нашице, Пожега, Доњи Михољац, и дијелом Вуковара исељени су Срби и отпремљени влаковима што

.....
²⁸⁵ Сем митрополита Петра и још двојице свештеника, сви остали поменути свештеници и јеромонах Инокентије (Анисимов) су били професори Сарајевске богословије.

²⁸⁶ *Zločini NDH*, 337–339.

²⁸⁷ Škiljan F., „Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku i grkokatoličku vjeroispovijest na području Čazmanskog arhidakonata između 1941. i 1945.”, *Migracijske i etničke teme*, br. 3/17, 279.

²⁸⁸ Škiljan F., „Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku i grkokatoličku vjeru u vrijeme NDH na području Bjelovarskog dekanata”, 297.

²⁸⁹ *Исѣо*.

посебним, а што опет сукцесивно и пар вагона, који су били прикопчани другим влаковима преко Врпоља и Осијека кроз Винковце за станицу Гуња (место у близини Брчког – нап. П. И). // Из Гуње су исти исељеници ... отишли у Брчко те Бјелину (вероватно у Бијељину – нап. П. И.), гдје су логоровани. Сада наводно у околним селима имаде око 20.000 људи. // Водитељ прометног жељезничког уреда у Винковцима добио је из Раче брзогласну обавијест, да имаде много свијета за путовање из Раче за Београд и да су људи слабо обућени и одјевени, те да је хрђаво вријеме, па је на темељу те обавијести послао из Винковаца за Рачу једном 25 вагона, а други пут 30 вагона, а нешто је покупио по станицама и послао и те вагоне у Рачу. // Дана 9., 11. и 14. српња о. г. отпремљена су три влака из Раче са исељеницима преко Шида према Земуну. // У сваком влаку је могло бити 1.000 до 1.300 људи, а људи у вагонима су ... чувани по усташама. Вожња је била бесплатна. // **Кроз Винковце из других мјеста за Гуњу прошло је у међувремену од мјесец дана 16 влакова са 432 вагона у којима је могло бити од 25 до 30 људи у вагону.**²⁹⁰

Деветнаестог јула 1941. у Слуњ је дошао Јулиус Шпаљ, усташки стожерник из Огулина. Он је општинским бележницима из Слуња и Раковице (Јосипу Туркаљу и Фрањи Рајковићу) издао налог да се село Кордунски Лесковац исели у Србију, јер се граничи са Босном, и да се сви Срби из Слуња попишу за сељење, зато што у тим местима „не смије више бити Срба.“²⁹¹

У обавештењу Заповједништва Војне Крајине Сарајево од 19. јула 1941. констатује се следеће: „Нијемци јављају да још увијек има на Дрини 12.000 Срба недалеко од Ужица. Ти су Срби гладни и без крова и обуће. // Нијемци пријете да ће на 24 дана обуставити сваки транспорт (досад су већ на 14 дана обуставили све транспорте) ради ових 12.000. // Војсковођа заповиједа да се тих 12.000 Срба одмакне од Дрине, да се за пар дана прехране и настане (у Вишеград и околицу или камо другамо) а то да се сврши помоћу Црвеног Крижа, оружништва, Војне Крајине и војске уопће. // Сутра или прекосутра донијет ће Поглавник одлуку што да се с њима уради и камо да их смјести, али за то вријеме их треба привремено збринути како је горе наведено ...”²⁹²

²⁹⁰ *Zločini NDH*, 354–355.

²⁹¹ Зинаић П., *нав. дело*, 34.

²⁹² *Zločini NDH*, 359.

Сутрадан, 20. јула 1941, котарски предстојник из Власенице замолио је Велику жупу Врхбосна у Сарајеву да никако не шаље Србе о којима је било речи у претходном документу у Власеницу, јер је тамо такво помањкање хране, да би то довело „до ужаса и биједе” и да би имало „и тежих посљедица”. У наставку он каже: „Осим изложеног мора се имати у виду, да овај котар броји преко 75% Срба ... И кад би стигли ови исељени Срби у овај котар у онако биједном стању у којем се налазе – гладни, жедни – голи и боси, а Срби овога краја и тако страхују од исељавања и већ се данима налазе по шумама ... створило би код истих револт, због чега би неминовно дошло код истих до побуна у већим размјерама због чега би муслимански живаљ, на који су Срби и онако огорчени био за најкраће вријеме уништен ...”²⁹³

7. Двадесет трећег јула 1941. Гутићева „Hrvatska Krajina” објавила је вест да је „први транспорт Срба напустио Бања Луку” и да су „неистините и злонамерне вијести о поступку са исељеницима”.

8. Истог дана Равнатељство усташког редарства НДХ издало је раније поменуту окружницу којом се у року од 15 дана тражи од полицијских органа регистровање „свих Срба као и оних који су били икада православне вјере”. Такође истог дана Котарска област Осиек известила је МУП НДХ да је „23. липња 1941. из опћине Даљ евакуирано 63 обитељи грчко-источне вјере, који су били апсолутно непожељни и непочудни у нашој средини”.

Три дана касније у извештају Равнатељства за јавни ред и сигурност констатовано да је у Бијељини било концентрисано око 28.000 добровољаца из Срема, од којих је 25.000 побегло у Србију, а остатак, „по наређењу Војсковође пребачен у Тузлу”, уз додатак да је из бијељинског среза побегло око „500 домаћих Срба у Србију”. Такође се констатује да у НДХ има „још 2204 учитеља и учитељица грчко-источне вјере, те министарство наставе предлаже њихово отпремање у сабирне логоре.”

Двадесет четвртог јула 1941. ДРП је издао упутство за исељавање породица мешовитих (православно-католичких) бракова у 14 тачака. Тако се у 1. тачки каже да ако је муж православне вере, жена католичке, а деца православне, таква породица може остати у НДХ, ако се „муж није особито истицао у протухрватском смислу” и „ако није превише економски јак да би могао бити опасан.” Следе тачке:

.....
²⁹³ Исто, 360.

2): ако је муж католичке вере, жена била или је православне вере, а деца католици, онда цела породица „има остати”. 3): ако је муж православне вере венчан са католикињом у католичкој цркви и деца су им католици, онда цела породица остаје. 4): ако је муж православне вере венчан са католикињом у католичкој цркви, а деца православна, цела породица може остати ако нема сметњи наведених у 1. тачки. 5): ако православац живи у конкубинату са католикињом и има децу католичке вере цела породица остаје. 6): ако католик живи у конкубинату са женом православне вере и деца су им православне вере, онда се морају иселити, посебно ако постоје разлози наведени у 1. тачки. 7): ако мушкарац православне вере живи у конкубинату са католикињом и имају децу православне вере, породица може остати уколико не потпадају под критеријум из 1. тачке. 8): ако је породица православна и један њен члан служи у хрватској војсци, цела породица има право да остане ако нема препрека из 1. тачке. 9): ако је породица или самац пре или после 10. априла прешла на католичку или неку другу веру, а опште је познато да су својим радом штетили интересима хрватског народа, морају да се селе; ако није тај случај могу да остану. 10): ако су се породица или самац православне вере од 1918. односили лојално према хрватском народу и то настојање морално, политички и материјално подупирали, могу да остану. 11): у браковима у којима је свако од партнера задржао своју веру и где су мушка деца православне, а женска католичке вере, а супружници нису радили „збором и твором” против хрватског народа, породица може да остане. 12): ако су Хрвати или Хрватица прешли на православну веру због женидбе или је то случај оба партнера, а остали су „добри Хрвати” и деца су им католици, породица може да остане. 13): ако је муж Србин побегао, а деца и жена остали, онда „треба такву обитељ оставити”. 14): старци и старице православне вере, уколико су сами, без чланова породице, могу да остану.²⁹⁴

9. На крају тог упутства пише: „Поново нагласујемо у свим олакотним случајевима, **особе могу бити ослобођене од исељења само онда, ако нису познате као непријатељи Хрвата и Хрватске Државе, и ако сви без разлике напусте православну вјеру и пређу у католичку цркву.**” У допуни тог упутства пише: „Свака обитељ која се жели сама иселити мора саставити молбу за исељење,

.....
²⁹⁴ *Zločini NDH*, 374–377; Karakaš Obradov M., *Dobrovoljna i prisilna preseljenja*, 83–84.

обложити ју потребним прилозима ... Увјети за изсељење и код ових особа су исти као и код пресељења путем логора, тек што им се од готовог новца може оставити 1000-1500 динара по особи... АКО ПОЈЕДИНАЦ ИЛИ ОБИТЕЉ ЖЕЛИ ДАРОВАТИ САВ СВОЈ ПОКРЕТНИ И НЕПОКРЕТНИ ИМЕТАК, ТЕ СВОЈА ПРАВА И ПОТРАЖИВАЊА ОД ТРЕЋИХ ОСОБА И УСТАНОВА ИТД. МОЖЕ БИТИ ИЗСЕЉЕНО ТИМЕ, ДА ДАДЕ ПИСМЕНО ОЧИТОВАЊЕ О ДАРОВАЊУ СВОГ ИМЕТКА НЕЗАВИСНОЈ ДРЖАВИ ХРВАТСКОЈ, А ОДЛУКУ О ОНОМ ШТО ЋЕ ТАКОВА ОБИТЕЉ СА СОБОМ ПОНИЈЕТИ ДОНОСИ ОВО РАВНАТЕЉСТВО". (Вел. сл. у ориг. – нап. П. И.) Истог дана то равнатељство је објавило и окружницу о поступку са покретном и непокретном имовином исељених и несталих Срба која је постала власништво НДХ.

У оквиру акције присилног исељавања Срба из НДХ, 3. августа 1941. ухапшена су 182 лица српске националности са подручја Мославине и депортована у логор у Бјеловару (из села Шумечани, Граберје, Дерезани, Милашевац, Грабовница, Блатница, Босиљево, Горњи Маринковац, Доњи Маринковац, Ламинац, Драгичевац, Липовчани, Дубрава, Стара Марча и Марчани).²⁹⁵ Највећи број њих је протеран у Србију 11. августа 1941. године.

Деветог августа 1941. ДРП је упутио свим „котарским областима, испоставама, редарственим равнатељствима, Великим Жупанима, градским поглаварствима и исељеничким логорима” окружницу са упутствима за хапшење православних свештеника и њихових породица и отпремање у логор Сисак:

„У вези са већ раније даним упутама ухитите све још преостале монахе и калуђере, те грчко-источне попове заједно са њиховим обитељима и препратите их у исељенички логор Цапраг крај Сиска. Ово се односи само на попове који су по народности Срби и на Црногорце, који се осјећају Србима. // Изузмите оне попове, који су улијед болести или старости неспособни за транспорт. // Са имовином исељених попова поступите према такођер раније даним упутама, то вриједи и за црквено благо и сву црквену имовину. // Преосталим поповима било које народности забраните свако даље вршење њихових црквених функција. // Подједно се обавјештавате, да је изузето од изсељења у Србију житељство румуњског, македонског (бугарског), руског и украјинског поријетла као и они Црногорци, који се нијесу огријешили о интересе хрватског народа и нијесу се сматрали Србима. На ова лица не смију се

²⁹⁵ Škiljan F., „Prisilno iseljavanje Srba iz Moslavine 1941. godine”, 156.

примјенити мјере, које се подумљу против опасних и непоћудних Срба. // Матице грко-источњака, морају преузети надлежна опћинска поглаварства тиме, да издавају матичне извадке и да врше уписе роћених и умрлих, до даљње одредбе. За свој оворсни рад опћине су одговорне вишим државним властима. // О преузећу Матица интересиране опћине путем котарских области морају извјестити ово равнатељство.

П.С. Упозорење! // Установљено је, да се једном већ исељени Срби, који су исељени на било који начин, враћају на стара огњишта са разноврсним легитимацијама. У колико се у таквим случајевима ради о т.зв. добровољцима, који су депосидирани са бивших добровољачких земљишта, треба свакога таквога преступника ухапсити, попунити картицу генералија и имовинску... и препратите га у логор Цапраг, Сл. Пожегу или Бјеловар, према томе који је ближи. // У колико се пак ради о повратнику, који је исељен нашим исељеничким транспортом из нашег исељеничког логора, треба га одмах ухапсити и заједно са легитимацијом вратити онамо одакле је дошао т.ј. преко границе // **НАПОКОН СЕ УПОЗОРУЈУ КОТАРСКИ ПРЕДСТОЈНИЦИ И ПРЕДСТОЈНИЦИ ГРАДСКИХ РЕДАРСТАВА, ДА НИ У КОЈЕМ СЛУЧАЈУ НИСУ ОВЛАШТЕНИ ИЗДАВАТИ ДОЗВОЛЕ ЗА ПОЈЕДИНАЧНО ИСЕЉЕЊЕ ИЗ НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ, ЈЕР ЈЕ ЗА ТО ИСКЉУЧИВО НАДЛЕЖНО ОВО ДРЖАВНО РАВНАТЕЉСТВО.**"²⁹⁶

У вези са овом вишеструко значајном окружницом ДРП-а треба нагласити да је то један од ретких званичних докумената НДХ у коме се помиње забрана рада православном свештенству у НДХ. Недељу дана после тога Министарство правосуђа и богоштовља НДХ издало је одредбу свим судовима и правосудним установама НДХ да се депоновани новац и драгоцености не могу издавати власницима Србима који се исељавају, док готов новац и драгоцености могу понети са собом до концентрационог логора где ће им то бити одузето.²⁹⁷

Од августа до краја 1941. донет је, иначе, читав низ законских одредби које су се односиле на имовину исељених лица и лица која су напустила НДХ, из којих је било јасно да је имовина тих лица постала власништво НДХ. Земљишним поседима и економским зградама располагао је Завод за колонизацију, а предузећима и стамбеним зградама ДРП. У питању су биле следеће законске одредбе: 1) Законска одредба о имовини особа које су напустиле подручје НДХ, од 6. 8. 1941; 2) Законска одредба о имовини особа изсељених с подручја НДХ, од

²⁹⁶ *Zločini NDH*, 479–480.

²⁹⁷ *Miletić A., Jasenovac 1941-1945*, 74.

7. 8. 1941.; 3) Објава ДРП-а од 21. 8. 1941. свим вјеровницима особа које су наведене у законским одредбама од 6. и 7. 8. 1941. да започиње поступак према тим законским одредбама; 4) Одредба о управи стамбених зграда особа које су изсељене или су напустиле подручје НДХ, од 6. 9. 1941.; 5) Законска одредба о имовини особа изсељених с подручја, од 20. 10. 1941.; 6) Законска одредба о имовини особа које су напустиле подручје НДХ, од 20. 10. 1941.; 7) Законска одредба о преинаци и допуни одредбе о имовини особа изсељених с подручја НДХ и законске одредбе о имовини особа које су напустиле подручје НДХ, од 27. 12. 1941.²⁹⁸

Уз мноштво података о нечасном, нехуманом и злочиначком понашању чувара и функционера раније поменутих сабирних логора, треба навести и чињеницу да је **било и примера хуманог понашања појединих стражара и функционера сабирних логора**. Тако је Катица Бранков, отпуштена 22. августа 1941. из логора Цапраг, с правом повратка у Загреб, у свом послератном исказу Земаљској комисији за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, истакла двојицу домобранских официра, Маринковића и капетана Догана, који су, кад год је то било могуће, помагали заточеницима, а за заповедника логора Сесељу је рекла да није злостављао заточенике. Из њеног исказа произилази да је у логору постојала и **групна иницијатива да заточеници који још нису исељени у Србију пређу на римокатоличку веру и на тај начин осигурају свој останак у НДХ**, а прикупљали су се и подаци о разлозима зашто их није требало иселити, па су се ти подаци слали ДРП-у.²⁹⁹ Из свих сабирних логора било је, иначе, отпуштања заточеника на основу њихових молби, као и молби њихових рођака, пријатеља или утицајних личности, а на предлог заповедника логора, о чему је одлучивао ДРП.³⁰⁰

Када је у питању динамика организованог исељавања Срба преко исељеничких логора, треба нагласити да је то исељавање, после неколиких договора и одлагања, отпочело 1. августа 1941. и да се одвијало по следећем распореду:

1. VIII 1941, први транспорт из логора Цапраг са 511 исељеника;
2. VIII, први транспорт из логора Бјеловар са 505 исељеника;
3. VIII, први транспорт из логора Пожега са 529 исељеника;
4. VIII, други транспорт из Цапрага са 521 исељеником,
5. VIII, други транспорт из Бјеловара са 505 исељеника;
6. VIII, други транспорт из Пожеге, са 529 исељеника;

.....
²⁹⁸ Исто, 85.

²⁹⁹ Škiljan F., *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, 139.

³⁰⁰ Више о томе видети у истом делу.

7. августа трећи транспорт из Цапрага, са 524 исељеника и тако редом: Цапраг, Бјеловар, Пожега, Цапраг, Бјеловар, Пожега...све до 25. августа 1941, када је дошло до застоја, због Химлерове одлуке о обустављању свих исељавања на југоистоку Европе. Иако је та одлука била убрзо повучена, застој са исељавањем Срба из поменута три усташка сабирна логора је настављен због распламсавања устанка у Србији и страха немачких окупационих власти од даљег усељавања Срба из НДХ. У септембру и октобру 1941. усташе су успеле да издејствују од Немаца да се организују још три велика транспорта и четири мања. Укупно је на овај начин, у 27 великих и 5 мањих транспорта, од 1. августа до 6. октобра 1941. исељено 14.365 лица.³⁰¹ Број исељеника у транспортима се кретао између 500 и 550 људи.

Значајно је навести и чињеницу да транспорти са присилним исељеницима нису ишли устаљеним железничким редом вожње, него се за њих израђивао посебан ред вожње.³⁰²

* * *

Без улажења у разматрање других аспеката организованог присилног исељавања Срба из НДХ у окупирану Србију, овде се може констатовати следеће. **Будући да је то исељавање било званични државни пројекат, на његовој реализацији је радио практично цео државни апарат НДХ.** Уз самог поглавника и Председништво владе НДХ, била су ангажована и министарства спољних и унутрашњих послова, Министарство народног gospodarства, одн. државне ризнице, Министарство војске, Министарство правосуђа и богоштовља и Министарство саобраћаја. Као што се из раније поменутих података види, на остварењу овог стратешког подухвата лично се ангажовао поглавник Павелић, а уз њега и његови доглавници, Славко Кватерник и Мило Будак затим министри и њихови заменици – Милован Жанић, Мирко Пук, Еуген Кватерник, Младен Лорковић, Вјекослав Вранчић, као и читав низ усташких функционера из централних, покрајинских и локалних нивоа власти. Посебно значајну улогу у свему овоме имали су Завод за колонизацију са својим уредима и подружницама и ДРП са својим покрајинским центрима и уредима. Због успешне реализације овог подухвата од несумњивог националног значаја било је организовано неколико

.....
³⁰¹ Škiljan F., *Organizirana prisilna iseljavanja*, 153–160. Подаци других истраживача се незнатно разликују од Шкиљанових налаза.

³⁰² Milošević S., *nav. delo*, 141.

сабирних логора и мноштво малих сабиралишта по срезовима и општинама. У пописивању, хапшењу и спровођењу Срба у сабиралишта, логоре и у Србију биле су ангажоване и званичне полицијске, жандармеријске и војне снаге, као и политичке и параполицијске формације усташког покрета. За превоз присилно исељаваних Срба користила се углавном железница и камиони, али понегде и запрежна возила, заплењена од самих Срба. Уз све то, процес присилног исељавања Срба имао је и врло значајну међународну, одн. међудржавну димензију.

Као кратка, али врло упечатљива илустрација ангажовања практично целог државног апарата НДХ на пословима организованог присилног исељавања Срба у Србију може да послужи једна депеша Равнатељства за јавни ред и сигурност, коју је потписао фамозни шеф тог равнатељства, Еуген Кватерник, 12. јула 1941.

„I – Одмах обуставити одлазак са државног подручја у крајеве бивше Србије свим особама грчко-источне вјере, или које су истој раније припадале. II – Пограничним, редарственим, управним и оружничким органима уз Саву и Дрину особито се наређује, да онемогуће концентрацију Срба у тим крајевима и да никога не пребацују преко, док се прије не постигне пристанак немачких власти у Београду.” Ова је депеша била изазвана немачким приговорима због усташких свирепости приликом присилног исељавања Срба и због велике концентрације српских исељеника уз Дрину, међу којима је постојала могућност појаве заразних болести које би могле да угрозе немачке војнике који су долазили у контакт са њима. Више од самог садржаја депеше, овде је значајније било то коме је све она била упућена. А упућена је свим великим жупанима у НДХ, затим свим жупским редарственим равнатељствима, свим котарским областима, свим предстојништвима градског редарства, редарственим равнатељствима градова Загреба, Сарајева и Бања Луке, предстојништву жељезничког редарства у Винковцима и Заповједништву оружништва у Загребу. Уз то је ова депеша била достављена Уреду Предсједништва Владе, министарствима вањских и унутрашњих послова и Усташком редарственом равнатељству. Све ове адресе говоре врло речито ко је све био ангажован само на присилном исељавању Срба из НДХ.

* * *

Као што се из многих до сада наведених докумената и података могло видети, присилно исељавање Срба из НДХ у организацији те

државе, а у сарадњи са немачким војним властима, било је само један сегмент протеривања Срба из те државе. Уз то исељавање Срба, усташе су вршиле и самовољно протеривање Срба преко Дрине у намери да што више и што брже смање њихов број у НДХ. Штаб немачког командата у Србији је, рецимо, 11. јула 1941. обавестио немачког опуномоћеног генерала у Загребу, фон Хорстенауа, да су усташе код Богатића поново „претјерали као стоку” 6.000 Срба преко Дрине, а још је 12.000 у припреми да буде такођер пребачено у Србију.”³⁰³ Немачке војне власти у Србији је ово непоштовање постигнутих договора са хрватске стране иритирало само по себи, а уз то их је забрињавао и почетак оружаног устанка у Србији. Оне су у доласку великог броја српских избеглица из НДХ у Србију виделе значајан фактор погоршања безбедносне ситуације. До тада је према њиховим сазнањима у Србији било око 137.000 српских избеглица из НДХ, али су сматрали да је права цифра доста већа и да се креће око 180.000, јер су били свесни да се све избеглице нису пријављивале немачким властима. Због тога је између представника немачких војних власти и хрватских, тј. усташких власти често долазило до расправа, инцидената и до привремених обустављања договорених квота и динамике присилног исељавања Срба. На изричити захтев Немаца крајем јула 1941. НДХ је морала да пристане на услов да једина прелазна станица за усељавање Срба буде Земун. Тиме су Немци покушали да успоставе потпуну контролу над даљим усељавањем Срба из НДХ. Коначно су у октобру 1941. обуставили свако даље организовано присилно исељавање Срба из НДХ у Србију. Њихове процене су тада биле да је из НДХ било организовано пребачено у окупирану Србију између 14.000 и 18.000 Срба, што је било веома близу накнадно утврђеним цифрама. Истовремено су проценили да је из НДХ једноставно протерано око 90.000 до 120.000 Срба, а да је уз њих било још 180.000 до 200.000 оних који су побегли.³⁰⁴ То је значило да је још пре краја 1941. из НДХ протерано у Србију преко 100.000 Срба, уз око 200.000 оних који су побегли из усташке државе, што је било веома значајно смањивање броја Срба у НДХ.

Посебна је и до данас још увек непотпуно истражена прича о томе како су све угрожени Срби у НДХ бежали из НДХ. Један број њих који је осећао да ће врло брзо доћи под удар усташког режима, упућивао је молбе усташким властима да им дозволе легалан одлазак. Највећи део

³⁰³ Jelić-Butić F., *nav. delo*, 170.

³⁰⁴ Павловић К. Стеван, *Хитлеров нови антии поредак – Дрући свейски райи у Јујославији*, Слио, Београд 2009, 50.

Српска деца – избеглице из НДХ у Србији

је, међутим, илегално прелазео Дрину, носећи са собом само новац и евентуалне драгоцености, па је из Србије покушавао да преведе и друге чланове своје породице. Један део Срба прелазео је, такође илегално Динару и стављао се под заштиту Италијана у Далмацији. Многи Срби из Херцеговине бежали су ка Италијанима у Црној Гори. Свима је, међутим, било заједничко то да су се на такав корак одлучивали због тога што су предосетили или били обавештени од добронамерних суседа – Хрвата и Муслимана – да ће у усташкој држави бити изложени прогону и опасностима по живот већ само због тога што су Срби и што су православне вере. **Због тога се за сва бекства Срба из НДХ може слободно рећи да су била изнуђена терором усташке државе који је започео већ са првим данима постојања те државе.** Као што је то раније већ поменуто, страшна пропагандна кампања против Срба, њихово сатанизовање и дехуманизовање, отпуштање из државних и приватних установа и предузећа, остављање без средстава за живот и отворена пљачка њихове имовине, бројне дискриминације у односу на Хрвате, Муслимане и неке друге нације, затим отворени удари на њихов национални и верски идентитет и, на крају, потпуно неоснована хапшења, злостављања и убијања најугледнијих и најбогатијих Срба натерали су десетине и десетине хиљада Срба да беже из државе у којој се тако нешто дешавало. Тај комплекс синхронизованих мера усташког режима против Срба је, такође, доказ да је протеривање Срба из НДХ било део организованог геноцидног пројекта тог режима и државе НДХ.

Није, наравно, тешко замислити какве су све трауме и драме преживљавали они Срби који су се одлучивали да напусте своја огњишта и завичаје, а често и своје породице и како им је било у оним деловима окупиране и разбијене Југославије у којима су налазили уточиште. Чак и тамо где су бивали лепо дочекани и где нису морали да страхују од усташке каме, они су живели у сталној неизвесности и страху за своје најмилије. Многи су напрасно умирали од те неизвесности, страха и туге, а многи су се у току дугог трајања Другог светског рата одлучивали за илегалне посете завичају, без обзира на све опасности које су им тамо претиле. Најтеже је било онима који су тамо затицали запаљене куће и гробове својих најмилијих и својих суседа и онима који су после тога падали у руке усташких кољача. У те драме и судбине избеглих Срба се овде, међутим, не може подробније улазити из разлога рационалности.

4.2. Физичке ликвидације Срба у НДХ – најтежи и најсвирепији вид геноцида

Нема никакве сумње да је најтежи и најсвирепији вид геноцида над Србима у НДХ било њихово планско и систематско физичко ликвидирање. Пошто је на ту тему објављена врло бројна и убедљива литература, у овој књизи ће бити дата само скраћена хронологија тог вида геноцида од 10. априла до 21. августа 1941, тј. до оснивања назлогласнијег концентрационог логора смрти у Јасеновцу. Будући да су се злочиначка убијања Срба у НДХ дешавала буквално сваког дана, у овој се хронологији нагласак ставља на убиства са већим бројем жртава и на посебно свирепа појединачна убиства. Изузетак од тог правила направљен је само за април 1941, да би се што боље уочио почетак и континуитет овог вида геноцида над Србима у НДХ.

Сви озбиљни и објективни истраживачи усташког покрета непобитно су утврдили злочиначки карактер тог покрета далеко пре његовог доласка на власт у НДХ, 10. априла 1941. Сви су они уочили екстремну мржњу Павелића и усташа према Србима и осветољубивост какву је тешко пронаћи у савременој европској историји. Из послератних сведочења најистакнутијих усташа види се да су усташе у емиграцији просто киптеле од мржње према Србима и гореле од жеље да се што пре врате у Хрватску и почну са њиховим убијањем, одн. истребљењем са „свете” хрватске земље. Свој основни политички циљ – издвајање Хрватске из Југославије и стварање самосталне и национално „чисте” државе, оне су нераскидиво повезивале са идејом истребљења Срба из ње. Иако су

на просторима које су усташе сматрале хрватским живели и припадници других народа (Немци, Мађари, Италијани, Чеси, Словаци, Русини, Украјинци, Јевреји итд.), оне су своју мржњу фокусирали пре свега на Србе. Вишегодишње систематско подстицање те мржње и осветољубивости довело је до тога да је огромна већина усташких емиграната сматрала својим основним циљем и задатком најпре убијање Срба, па тек после тога рад на некаквом уређивању своје наводно национално очишћене државе. Када се ово каже, не заборавља се на чињеницу да су усташе планирале да „очисте” своју државу и од Јевреја, али су због њихове релативне малобројности у Хрватској, тај „посао” сматрале и мање важним и мање хитним од истребљења Срба. Из њиховог поступања према Јеврејима после 10. априла 1941. било је евидентно да су оне истребљењу Јевреја (а затим и Рома) приступиле много хладније и промишљеније него истребљењу Срба. Преузевши од нациста расистичку политику према Јеврејима и Ромима, оне су преузеле и њихову бирократску методологију, одн. технологију уништавања расно неподобних категорија и група људи. За разлику од тога, усташе су истребљењу Срба приступиле крајње емотивно, и то, нажалост, у најгорем смислу те речи. Основне емоције које су их руководиле у односу према Србима биле су везане за мржњу и осветољубивост. Због тога није нимало чудно то што су окупацију Југославије од наци-фашистичких сила и стварање НДХ дочекале с нескривеним одушевљењем и уверењем да је дошло време за остварење њихових осветничких и убилачких планова.

Мада је био најодговорнији за распиривање мржње према Србима и сам горео од жеље да што пре изда наређење за почетак њиховог убијања и истребљења, Павелић је, ипак, био свестан да са тим не би смело да се отпочне одмах по његовом повратку у Хрватску и формирању његове прве владе. Уз раније наведене разлоге за то, треба поменути и чињеницу да су усташе више од месец дана преузимале власт на појединим деловима обећане им територије. Док су, рецимо, власт у северозападној и централној Хрватској и Славонији преузеле још за време Априлског рата, у Босни су то урадиле тек у другој половини априла, а у Лици, једном делу Далмације и у Херцеговини тек крајем маја 1941. Због свега тога је руководство НДХ било принуђено да првих дана њеног постојања обуздава жељу највећег дела усташа да одмах отпочну са убијањем Срба. Такву политику и тактику усташког руководства није, међутим, могло, а понегде ни хтело, да дисциплиновано следи све чланство усташког покрета. Најпре због тога што је Павелић стигао у Загреб тек 15. априла и што је тек сутрадан формирао своју прву владу. Иако је

Славко Кватерник пре тога именовано привремено „Хрватско државно водство”, које је покушало да делује као централна усташка власт, његово се дејство није могло осетити много даље од Загреба. Због тога се може рећи да до 16. априла 1941. и није било праве централне власти у НДХ. А када је Павелић формирао своју прву владу, и њој је требало бар неколико недеља да се ухода и да успостави комуникацију са регионалним и локалним органима власти и контролу над њима. Због тога су многа локална усташка руководства одмах по преузимању власти почела да делују самостално, тј. својевољно, неусклађено и помало анархично.

Ипак, и поред те лако разумљиве неусклађености и самовоље, локалне власти су се према Србима понашале скоро истоветно у свим деловима новоуспостављене НДХ. Опијене лаким доласком на власт, заплењеним новцем, а нарочито наоружањем, опремом и објектима бивше југословенске војске и државе, као и сазнањем да им „леђа” чувају моћне армије Немачке и Италије, домаће усташе су и пре Павелићевог повратка из емиграције отпочеле са разним врстама насиља и терора над Србима, које су врло јасно наговештавале њихове геноцидне намере и планове. Те насилне акције из средине априла 1941. већ су крајем тог месеца и почетком маја 1941. добијале на интензитету, ширини и свирепости, на што недвосмислено указују многобројни случајеви регистровани у историографској, публицистичкој и мемоарској литератури.³⁰⁵

4.2.1. Хапшење, затварање и убијање Срба од првих дана НДХ – терор усташке државе као најава геноцида

Већ на дан проглашења НДХ, усташе су у Госпићу – личком градићу познатом по јакој предратној усташкој организацији – основале привремено општинско руководство (група „Ослобођење”), које је формирало Помоћни усташки одред (ПУО), регрутован из редова франковачки усмерених трговаца, калфи, ђака, студената и заклетих усташа, а одгајаних у мржњи према Србима и склоних насиљу и пљачкама. Припадници тог ПУО-а ухапсили су у вечерњим часовима 10. априла

³⁰⁵ У литератури о геноциду усташа над Србима често се, у недостатку потпуно прецизних података, каже да се нешто десило „почетком”, „средином” или „крајем” неког месеца, што се углавном поклапа са трећинама сваког месеца. Иако је то доста логично тумачење горепомнутих одређења, у овој књизи се под „почетком” неког месеца углавном подразумева првих пет-шест дана тог месеца, а под „крајем” последњих 5-6 дана.

1941. 20-ак виђенијих Срба из Госпића, без икакве њихове кривице и без образложења, затворили их и почели да их злостављају.³⁰⁶ Наредног дана ухапсили су још око 70-80 Срба, међу којима је било највише трговаца и гостионичара, затим учитеља, професора, студената и ђака, чиновника, бивших официра, полицајаца, железничара, занатлија, адвоката итд. После вишенедељног терора над њима, сви су они у мају 1941. убијени, а да им ни гробови нису пронађени. Једанаестог априла 1941. у оближњем Оточцу, група од преко 50 проушашки настројених официра и војника који су дезертирала из југословенске војске и припадника локалног ХСЗ-а, разоружавала је и хапсила официре БЈВ и отпочела убијање Срба на улицама и пљачкање њихове имовине.³⁰⁷

Тог истог дана, када је Павелић са својим усташама-емигрантима тек кренуо из Италије према Хрватској, његов „замјеник” Славко Кватерник телефонским путем је наредио усташком заповеднику у Карловцу да све хрватске официре и војнике задржи у служби у Карловцу, Србе и Словенце да разоружа и упути њиховим кућама, а Србијанце да задржи као таоце.³⁰⁸ Истог априлског дана усташе у Новој Градишки ухапсиле су око 30 најугледнијих и најбогатијих Срба из града (трговаца, гостионичара, банкара, адвоката, чиновника, железничара итд.). Ухапшене људе држале су у притвору до 6. маја, када су их депортовале у казнионицу у тврђави Стара Градишка. Пре депортације убиле су двојицу затвореника. Из Старе Градишке је касније пуштено 16 заточеника, који су пристали да се „добровољно” иселе у Србију, остављајући усташкој држави сву своју имовину. Остали су страдали у усташким логорима. Организатори ових хапшења, уцењивања и убијања били су челни људи усташке власти у Н. Градишки – Мирко Етеровић и Милан Лукац.³⁰⁹

.....
³⁰⁶ Vezmar Gojko, *Ustaško-okupatorski zločini u Lici 1941-1945*, Muzej žrtava genocida, Udruženje Srba iz Hrvatske, Beograd 2004, 26–27. и 62–64; Jelić-Butić F., *Ustaše i NDH*, 80. Међу ухапшеним Србима били су: адвокат Богдан Брујић, професор Михајло Поткоњак Мићок, трговци: Микола Михаић, Милан Максимовић, Милан Кнежевић и Богдан Станић, као и једна жена – Јела Почуча Заријинка, која је касније пребачена у Јадовно и бачена у Шаранову јаму.

³⁰⁷ Vezmar G., *nav. delo*, 29–30.

³⁰⁸ *Zločini NDH*, 12–13; Jelić-Butić F., *Ustaše i NDH*, 78.

³⁰⁹ Шкиљан Филип: „Геноцид над Србима, Ромима и Жидовима у котару Нова Градишка тијekom Другог свјетског рата”, у: Токови историје, бр. 3/09, 37–38; Filip Ški-ljan, „Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest u NDH (1941.-1945.) na području Arhiđakonata Svetačje (Novska, Nova Gradiška, Oriovac)”, *Kultura polisa*, br. 31/16, 186; *Kronologija ustaških zločina 1941*. Истог дана Гестапо је запосео зграду Јеврејске општине у Загребу, у Палмотићевој ул. бр. 16, запечатио благајну, а новац

Усташе из Дуге Ресе ухапсиле су 11. априла 16-годишњег Србина Владу Вулетића и одвеле га у непознатом правцу, после чега се више ништа није сазнало о њему.³¹⁰

Дванаестог априла 1941, на католичку Велику суботу, припадници госпићког ПУО-а ухапсили су протојереја Матију Стијачића, пароха у Смиљану, родном месту светски познатог проналазача и научника, Србина Николе Тесле. Усташе су проту Стијачића одвеле у Госпић, заједно са његовим колегом Димитријем Јерковићем, парохом у Широкој Кули, код Госпића, који је раније, такође, био парох у Смиљану.³¹¹ **Оба свештеника су пре ликвидације била изложена тешким мучењима у госпићком затвору. После тога су били убијени, а да се никада није тачно утврдило када се то и где се то десило, нити где су били сахрањени. Истог дана у Осијеку је ХСЗ, под заповедништвом Ивана Штира, започела са хапшењем виђенијих Срба и са њиховим затварањем и саслушавањем у затвору Градске полиције.**³¹²

Пијане усташе из Слуња извеле су, 13. априла 1941. из затвора 49 заробљених официра (међу њима и два генерала) бивше југословенске војске, одвезле их у Хрватски Благај и тамо побиле. Једну групу несрећних заробљеника убиле су у близини Шврачкове пећине на падинама Великог Лисца, а другу бациле у провалију „Попова пећина”. Из те провалије су се наредних осам дана чули јауци недотучених људи, па су усташе бациле неколико бомби у њу и тако их „ућуткале”.³¹³

Тринаестог априла 1941. припадници Хрватске сељачке заштите опколили су шест села у сеоској општини Новиград Подравски (срез одузео, запленио архив и ухапсио (превентивно) преко 40. општинских службеника и станара зграде. Видети: Goldštajn Ivo, *Holokaust u Zagrebu*, 106.

³¹⁰ Зинаић Петар, *Геноцид на Кордуну и околици 1941–1945.*, Стручна књига, Београд 1996, 531.

³¹¹ Стијачић и Јерковић су били наследници Теслиног оца Милутина на месту пароха у Смиљану. Да су Милутин и Никола 1941. живели у Смиљану, усташе би, вероватно, убиле и њих двојицу, као што су, без икакве њихове кривице, убили 11-оро њихових рођака.

³¹² Павлов Осеклија Јован, „Страдање Срба у Осијеку у току 1941. године”, Црква (календар) 1992, 75–76.

³¹³ Зинаић П., *нав. дело*, 16.

Прота Матија Стијачић, парох у Теслином Смиљану – једна од првих српских жртава усташког геноцида над Србима

Копривница) и ухапсили велики број српских сељака. Од њих је 40 задржано у притвору и сви су, осим двојице, током лета убијени.³¹⁴ Истог дана припадници ХГЗ-а у Мостару ухапсили су на мостарском аеродрому групу Срба, цивила, отерали је према Мостарском блату и тамо ликвидирали. Сутрадан, 14. априла, једна усташка група бацила је на Бакрачуши бомбу у један камион пун људи, жена и деце, који су бежали према Невесињу, да би избегли немачко-италијанско бомбардовање. Том приликом убијено је четворо људи, и српске и хрватске националности.³¹⁵

Такође 13. и 14. априла 1941. у Перушићу је, уз 12 комуниста, и српске и хрватске националности, ухапшено и пет мушкараца српске националности – некомуниста. У Горњем и Доњем Косињу усташе су ухапсиле 8 комуниста (по 4 српске и хрватске националности) и још четворицу мушкараца српске националности који нису били комунисти. Затвореници српске националности убијени су крајем априла 1941. и бачени у јаму Думан поред Личког Лешћа. Према другим подацима, део Срба са подручја Косиња који су били ухапшени 13. и 14. априла, убијен је 10. јула 1941. поред поменуте јаме.³¹⁶

Четрнаестог априла 1941. усташе су у Топуском ухапсиле 12 становника српске националности, који су током лета 1941. страдали у усташким логорима у Лици.³¹⁷ У једном извештају зворничко-тузланског епископа Нектарија Круља од 22. децембра 1941. пише да је Милош Петровић, парох у Босанским Лужанима, код Дервенте био први православни свештеник кога су убиле усташе 14. априла 1941.³¹⁸ У *Сјоменици љ православних свешћеника* пише, међутим, да се то десило 14. јуна 1941.³¹⁹ Усташе су, иначе, 14. априла упале у стан православног пароха у Плавшинцима, у општини Новиград-Подравски, Димитрија Јоке, и извршили грубу преметачину у њему, тражећи све што „мирише на

.....
³¹⁴ Škiljan F., „Odnos ustaške vlasti na Kalniku i u potkalničkom kraju prema Srbima, Židovima i Romima 1941. godine”, *Cris: časopis povijesnog društva Križevci*, br. 1/09, 95.

³¹⁵ Skoko Savo, *Pokolji hercegovačkih Srba* '41.

³¹⁶ Arbanas Ivan, „Perušički kotar u prvim danima okupacije i ustanka 1941.”, *Kotar Gospić i kotar Perušić u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945.*, Karlovac 1989, 149–150; „Žrtve fašističkog terora i rata s područja kotara Gospić i kotara Perušić 1941 – 1945”, *Kotar Gospić i kotar Perušić u NOR-u*, Karlovac 1989, 1034–1035. (У даљем тексту: *ŽFT Gospić–Perušić*)

³¹⁷ Zatezalo Đuro, *Radio sam svoj seljački kovački posao. Svjedočanstva o genocidu*, Zagreb 2005, 114–115. (У даљем тексту: *Radio sam*)

³¹⁸ Ђурић Ђ. Вељко, *Голіоїа Срїске љ православне цркве 1941-1945*, Београд 1998, 153. (У даљем тексту: *Голіоїа СПЦ*)

³¹⁹ *Сјоменица љ православних свешћеника*, 114.

Балкан и Српство”. Истовремено су ухапсиле 12 његових парохијана, тукле их и затвориле на три дана у општинској згради.³²⁰

Истог дана када је стигао у Загреб и почео да врши поглавничку улогу, 15. априла 1941, Павелић је наредио да се у близини Копривнице формира сабирни логор „Даница”, први у низу злогласних усташких концентрационих логора. Кроз тај логор ће током 1941. и 1942. проћи преко 5000 логораша, међу којима је било највише Срба. Већина његових заточеника депортована је у логоре смрти – Госпић, Јадовно, Слана, Метажна, Јасеновац, Стара Градишка – у којима је била убијена. Иако је био сабирни и транзитни логор, и у „Даници” је нашло смрт између 200 и 300 заточеника. Међу првим његовим заточеницима био је вероучитељ и парох у Копривници Адам Марин (р. 1886), из Загребачке митрополије СПЦ, који је одмах после хапшења подвргнут страшном мучењу у полицијском затвору, а затим и у „Даници”. (Тридесетог јуна 1941. усташе су полумртвог Марина укрцале у воз за Госпић и он тај пут није издржао. Његово мртво тело једноставно је бачено из воза, па се никада није сазнало на ком је то месту урађено и шта је коначно било са њим).³²¹

Запуштени остаци некадашњег првог усташког сабирног логора „Даница” у Копривници

³²⁰ Исто, 139.

³²¹ Сјоменица православних свештеника, 98.

На дан када је Павелић формирао своју прву владу и када се први пут сусрео са надбискупом Степинцем (16. априла 1941) једна група од око 50 усташа из хрватског села Шпановице и из Пакраца дошла је у село Граховљане, ухватила око 150 Срба од 14 до 48 година и почела да их злоставља и туче пред сеоском школом. После тога их је одвела у Шпановицу, тукући их успут. У Шпановици су пустили на слободу 15-орицу ухваћених, а остале после неколико дана отпремиле у „Даницу”, после чега се више није чуло за њихову судбину. Такође 16. априла 1941. усташе из Нове Капеле, Ориовца, Старог Слатника, Ступника и Андријеваца опколиле су село Стари Слатник и у њему ухапсиле 23 становника српске националности. Затим су у Бродском Ступнику ухапсиле још седморицу Срба. После физичке тортуре спровеле су те Србе у жандармеријску станицу Ориовац, а затим у Нову Капелу, одакле је требало да буду одведени у Нову Градишку. Ова хапшења ће наредног дана бити увод у први масовни злочин над српским цивилима у НДХ.³²²

4.2.2. Први масовни злочини над српским цивилима у НДХ – 17. и 18. априла 1941.

Напред је већ поменуто да је 17. априла 1941. Павелић донео фамозну „Законску одредбу за обрану народа и државе”, која је постала формално-правна основа читавог кривичног законодавства НДХ и усташког система терора над Србима, Јеврејима и политичким неистомишљеницима. Али пре него што је вест о томе објављена у усташкој штампи, у близини Старог Петровог Села, код Нове Градишке, извршен је **први масовни злочин над српским цивилима у НДХ**. Тог дана је усташка стража из Нове Капеле повела усташком повереништву у Старом Петровом Селу тридесеторицу Срба ухапшених претходног дана у Старом Слатнику и Бродском Ступнику под сумњом да су четници. Из тог села је требало да буду спроведени у Нову Градишку. Поменута стража је у близини Старог Петровог Села одједном донела одлуку да побије ухапшенике и то је и урадила на једној ливади, **убивши 25 везаних људи**, док су петорица, како изгледа, успела да избегну смрт.³²³ Усташе које су извршиле овај масакр нису сматрале да би прво требало да изведу ухапшене Србе пред некакав суд, па да тек онда извршавају евентуалну смртну пресуду. Они су својим српским комшијама сами

.....
³²² Шкиљан Ф., „Геноцид над Србима, Ромима и Жидовима у котару Нова Градишка тијekom Другог свјетског рата”, *Токови историје*, Београд, 3/09, 38.

³²³ *Zločini NDH*, 18–20.

пресудили и извршили пресуду, оставивши њихова унакажена тела на ливади.³²⁴

Овај тежак злочин заслужује пажњу и због начина на који су реаговале локалне усташке власти на њега. Чувши „пушкарање” у близини Старог Петровог Села жандари из тамошње оружанске постаје (тј. жандармеријске станице) одмах су се упутили на лице места и тамо извршили службени увиђај, а сутрадан је исто учинила и једна судско-лекарска комисија из Нове Градишке. Упркос томе, **никада није званично утврђено зашто је и како је дошло до поменутог злочина, па чак ни то ко су били његови починиоци и ко су били побијени људи.** Будући да су убијени Срби били пре овога затворени у жандармеријским станицама у Ориовцу и Новој Капели, где су, највероватније, били легитимисани и евидентирани, њихово идентификовање није требало да представља неки посебан проблем. Још је мањи проблем требало да буде идентификовање људи који су их спроводили из Нове Капеле и организовање њиховог саслушавања о околностима извршеног злочина. Због тога је сасвим јасно да **није постојала спремност надлежних усташких органа да се утврде основне чињенице у вези са извршеним злочином и одговорношћу његових учинилаца.** Начин на који је извршен овај злочин и понашање надлежних усташких власти после његовог извршења неодољиво подсјећају на ону причу Мила Будака из његових емигрантских времена о усклађивању деловања борбених усташа и њихових будућих министара према Србима.

На дан када је завршена окупација Југославије од стране фашистичких сила и кад је сва усташка штампа објавила „Законску одредбу за обрану народа и државе” (18. априла 1941), усташе су извршиле нови масовни злочин над Србима на подручју среза Славонска Пожега, **убивши 38 мушкараца српске националности и једног хрватске.** Срби су убијани у следећим селима Пожешке котлине: у Каменској Шеовици – 7, у Ратковици – 6, у Амаатовцу и Михајлијама по 5, у Сажијама – 4, у Градском Врховцу и Багдашићу по 3, у Крушеву и Мијацама по 2 и у Вучјаку Чечавске – 1. Истог дана усташе су ухапсиле два Србина у селу Стријежевица и одвеле их у логор „Даницу”, у коме су убијени непознатог датума.³²⁵

Деветнаестог априла 1941. усташе су основале логор у дворцу **Керестинец**, на истоименом пољопривредном добру, удаљеном 18 км од

³²⁴ *Истио.*

³²⁵ Вјелић Мiodrag, *Sabirni ustaški logor u Slavonskoj Požegi 1941. godine*, Beograd, 2008, 89–90.

Заграда. Тај логор је био предвиђен за три групе заточеника: „српско-југословенску”, „жидовску” и „комунистичку”. У њему је 21. априла било 60 заточеника, већином Срба из апарата Бановине Хрватске, а убрзо је доведено још око 100 виђенијих грађана Заграда, претежно српске националности. Већина српских и јеврејских заточеника пребачена је током маја и јуна 1941. у „Даницу” и у логоре у Лици, да би током јула била тамо побијена. Први комунисти у том логору били су, иначе, они које су органи Бановине Хрватске предали новоуспостављеним усташким властима.³²⁶

Деветнаестог априла 1941. усташе су ухапсиле Илију Ајдуковића (р. 1905), пароха из Средње Горе, у срезу Удбина, свештеника Горњокарловачке епархије, да би га после дводневног мучења извеле на пут од Ловинца према Вагану и ту га убиле.³²⁷

„Тјералица за четником”
у *Hrvatskom Listu* од
19. априла 1941.

Такође 19. априла осијечки „Hrvatski List” је објавио „Тјералицу за четником” која је гласила: „Усташки стан у Осиеку издао је тјералицу за четником Светозаром Бојанићем из Чепина, који је убио нашег усташу благопок. Ивана Балажа за вријеме, док су хрватски усташе у Чепину преузимали власт. На слици се види подмукли разбојник, који је лишио живота једног Хрвата. Позива се сватко, да га жива или мртва доведе у усташки стан у Осиеку.”³²⁸ Пошто се овде радило о догађају из првих дана Априлског рата, било је очигледно да је усташа Балаж убијен због свог петоколонашког деловања. Усташе су, као и у многим другим раније поменутих случајевима, и овде цео догађај представиле као безразложни злочин једног Србина над једним Хрватом. То што је тај Хрват био усташа и што је у току одбрамбеног рата своје дотадашње државе, учинио велеиздају, није за његове истومیшљенике био разлог за његову осуду. Напротив, он је у овој „тјералици” представљен као невинна жртва, а

³²⁶ Goldštajn Ivo, *Holokaust u Zagrebu*, 269–270; Jelić Ivan, *Tragedija u Kerestincu (Zagrebačko ljeto 1941)*, Zagreb 1986, 39, 94; Dizdar Z., *nav. delo*, 90.

³²⁷ *Споменица православних свештеника*, 32.

³²⁸ „Hrvatski List”, br. 108/41, 3.

онај који га је, у складу са важећим законским прописима и са уобичајеним поимањем патриотизма, спречио у велеиздаји као „подмукли разбојник”.

Двадесетог априла 1941, неколико стотина мађарских војника и 25 усташа је опколило село Силаш, добровољачко насеље између Осијека и Вуковара, и извршило претрес у њему. У Силашу су ухапсили 24 мушкарца српске националности, а потом још пет лица у суседним селима Ади и Палачи. Наредног дана **стрељали су у близини Ласлова 13 ухапшеника, међу којима 11 Срба**, једног Хрвата и једно лице непознате националности.³²⁹ Истог дана усташе су ухапсиле четворицу Срба из села Шибубљине, у подножју Велебита, између Карлобага и Стариграда. Два дана касније, ухапсиле су још 8 становника истог места. **Све су депортовали у Госпић, а потом у Јадовно, где су 10-орица убијена 24. априла 1941.** Један заточеник је успео да побегне са стрељања, а једног су раније ослободили Италијани.³³⁰

Двадесетог априла 1941. усташе су у Глини ухапсиле 11-оро Срба и једног Хрвата и послале их у „Даницу”.³³¹ Усташко повереништво у Старом Петровом Селу притворило је тог дана 50 православних мушкараца под сумњом да су четници, али их је 25. априла пустио на слободу командант места у том селу, немачки артиљеријски натпоручник.³³²

Између 20. и 21. априла 1941, **припадници осигејског усташког стожера убили су 38 мушкараца српске националности на подручју среза Славонска Пожега.** Убијени су били становници следећих насеља: Ивановци (13), Мигаловци (3), Братуљевци (2), Брђани (2), Лучинци (2) и Трештановци (1). Становници Ивановца убијени су у шуми поред села Еминовци.³³³

Двадесет првог априла 1941. усташе су ухапсиле протојереја Николау Бана (р. 1887), катихету у Бјеловару (свештеника Загребачке епархије), заједно са још 30 Срба. После 10 дана одвели су га у концентрациони логор „Даница”, а 30. јуна 1941. у Госпић, у коме је мучен у ноћи између 1. и 2. јула, а затим упућен у Јадовно, где је стрељан и бачен у једну од јама у близини тог злогласног логора.³³⁴

У ноћи између 22. и 23. априла 1941. загребачка полиција ухапсила је **„већи број извршних органа власти који су се огријешили о инте-**

³²⁹ Lazić Dušan, *Majski Brana, Dudik*, Vukovar 1977, 44.

³³⁰ Babac Pavle, *Velebitsko Podgorje 1941–1945*, Beograd 2003, 69–75.

³³¹ Đurić Ljuban, *Banijski partizanski odredi 1941–1945*, Beograd 1988, 14.

³³² *Zločini NDH*, 20.

³³³ Vjelić M., *nav. delo*, 90–91.

³³⁴ *Споменица православних свештеника*, 36.

ресе хрватског народа”, за које се каже да ће бити позвани „на одговорност”.³³⁵ Иако се у овој новинској вести не помиње националност ухапшених полицајаца и других извршних службеника бивше бановинске и југословенске власти, врло је вероватно да је међу њима било и доста оних српске националности. Формулација о позивању на „одговорност” је у тадашњим околностима била само еуфемизам за скоро сигурну смртну казну.

Двадесет трећег априла 1941. усташе из Окучана ухапсиле су четрнаесторицу Срба из оближњег села Бодеграја и шеснаесторицу Срба из села Лађевац, затвориле их у зграду окупачке општине и подвргле тешком батинању. Сутрадан су позвани Срби из свих околних села да дођу пред општину у Окучанима. Када су се окупили, усташе су извеле из затвора претучене ухапшенике и стрељале их без икаквог објашњења.³³⁶ Двадесет трећег априла 1941. усташе из Нашица ухапсиле су Александра Чуповића, протојереја и архијерејског намесника у Брачевцима, код Ђакова, са још четири парохијана. Истог дана одвеле су их у гарнизонски затвор у Осијеку, у коме је прота Чуповић био свирепо тучен и мучен. Половином јула 1941. пребачен је у Госпић, одакле се једном јавио писмом породици, а после тога му се изгубио сваки траг.³³⁷

На дан када је Павелић одржао онај свој чувени програматски говор студентској и средњошколској омладини Загреба, у коме је и званично најавио почетак немилосрдног уклањања свег „отрова и корова” у хрватском народу (24. априла 1941), усташе су ухапсиле Петра Пејановића, пароха у Мостару и убиле га у околини Мостара, заједно са свештеником Вукашином Петровићем.³³⁸ Истог дана ухапсиле су и Бранка Вигњевића (р. 1910), пароха у Јаворњу код Двора на Уни (епархија Горњокарловачка). Одмах је повргнут тешком мучењу, које је једва преживео (чупани су му брада и бркови, вађени зуби итд.).

Дан после Павелићевог говора, усташе у Двору на Уни (које је, као логорник, предводио католички жупник из села Дивуше, Анте Ђурић), појачане усташама из Босанске Костајнице, ухапсиле су 36 Срба, оптуживши их да су четници. Два дана после тога стрељале су четворицу ухапшеника, а наредних дана још тројицу.³³⁹ Двадесет петог маја 1941,

.....
³³⁵ „Hrvatski Narod”, br. 71/41, 4.

³³⁶ Из сведочења Јованке Остојић, od 5. 5. 1943. *Dedijer Vladimir, Miletić Antun, Proterivanje Srba sa ognjišta 1941-1945*, Prosveta, Beograd 1989, 409.

³³⁷ *Сјоменица православних свештеника*, 148.

³³⁸ *Истио*, 115.

³³⁹ *Ђурић Lj., nav. delo*, 14.

ушаше су ухапсиле двојицу Срба из Косјерског Села поред Бориловића, у близини Дуге Ресе. Ухапшенике су спровеле у концентрациони логор „Даница”, одакле су касније пребачени у Јадовно, што је означило крај њихових живота.³⁴⁰ Такође истог дана, усташки стан у Плашком ставио је у кућни притвор протојереја Милана Докмановића – Љутог, пароха у Плашком, у коме се налази седиште Горњокарловачке епископије. Докмановић је касније одведен у огулински затвор у коме је мучен и изгладњиван. Деветог јуна 1941. отпремљен је у логор „Даницу”, али је пре тога био изложен једном посебном облику психолошког иживљавања усташа. Он је, заједно са још 46 заточеника предвиђених за транспорт у „Даницу”, био изведен у двориште огулинског затвора и прислоњен уз зад, док су постројене усташе упериле пушке у њих као да се спремају да их стрељају. Пошто су их пет минута држали у тој неизвесности, усташе су се задовољиле овом суровом игром и послале их у транспорт за Копривницу. Из „Данице” је прота Докмановић последњег дана јуна 1941. отпремљен у Госпић, у коме је у ноћи између 1. и 2. јула био опет страшно мучен. После тога се о његовој судбини ништа не зна, па се претпоставља да је убијен у логору Јадовно, заједно са десетинама хиљада других Срба из разних крајева НДХ.³⁴¹

Двадесет шестог априла 1941. усташе су ухапсиле 120 Срба на подручју града и среза Крижевци и спровеле их у крижевачки затвор. Наводно је 40 њих отпремљено 11. маја 1941. у логор „Даницу”. Тих дана извршено је и хапшење истакнутих појединаца у Светом Ивану Жабну, где је такође постојала мања српска заједница. Похапшени су на почетку само припадници Југословенске националне странке (ЈНС-а).³⁴² Истог дана усташе су у селу Петровцу (данас Борик) ухапсиле 9 становника српске националности, који су ту били колонизовани као солунски добровољци. Њих су прво отпремили у затвор у Миклеушу, а затим у Нову Буковицу и, на крају, у Осијек, одакле се нису вратили.³⁴³ Према сазнањима православног свештеника Димитрија М. Јоке, из Плавшинаца, код Новиград-Подравског, усташки повереник у том граду, Иван Саболић, звани

.....
³⁴⁰ *Žrtve fašističkog terora i rata sa područja sadašnje općine Duga Resa 1941–1945, Duga Resa: radovi iz dalje prošlosti, NOB-e i socijalističke izgradnje*, Karlovac 1986, 1093.

³⁴¹ *Споменница православних свештеника*, 63–64.

³⁴² Škiljan F., „Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku i grkokatoličku vjeroispovijest na području kotara Križevci u vrijeme NDH”, *Cris*, br. 1/15, 99. (У даљем тексту: „Vjerski prijelazi... Križevci”)

³⁴³ Škiljan F., „Stradanje Srba, Židova i Roma u virovitičkom i slatinskom kraju 1941. i početkom 1942.”, *Scrinia Slavonica*, br. 10/10, 350. (У даљем тексту: „Stradanje Srba, Židova i Roma”)

„Блажурац”, донео је 26. априла 1941. одлуку да се сви Срби из Плавшинаца од 14 до 70 година старости изведу у Новиград и стрељају. Сазнавши за ту одлуку, Чех др Владо Вондрачек је два пута одлазио у Усташки стан у Бјеловару и успео да спречи остварење ове злочиначке намере.³⁴⁴

У ноћи између 26. и 27. априла 1941. усташе су, под непосредним руководством Еугена Кватерника, ухапсиле у Грубишном Пољу, код Дарувара, између 530 и 570 српских сељака, због непроверене вести да они спремају некакву побуну за Ђурђевдан. Дан касније, 28. априла, усташе су депортовале 504-творницу од тих ухапшеника у Логор „Даница”, а касније у логоре у Госпићу, Јадовном, Пагу и Јасеновцу, одакле је само неколико њих изнело живу главу.³⁴⁵

Двадесет седмог априла 1941. усташе и жандари станице Нова Кршља на Кордуну позвали су све војне обвезнике да дођу и дају изјаву где су предали или одбацили оружје. На позив се одазвало око 180 Срба и 5 Хрвата. Усташе су, у недостатку довољног броја камиона, одабрале 30 Срба (Хрвате су одмах вратили кућама) и послали их камионом у правцу Госпића. На срећу похапшених Срба, тај су камион зауставили Италијани на Плитвичким Језерима, преотели их од усташа и упутили у логоре у Италију.³⁴⁶

4.2.3. Први масакр Срба у НДХ – Гудовац, 28. априла 1941.

У ноћи између 27. и 28. априла 1941. догодио се први масакр Срба у НДХ, у организацији и под непосредним руководством Еугена Кватерника, равнатеља за јавни ред и сигурност НДХ и једног од најближих сарадника поглавника Павелића. Иако се овај масакр помиње у свој релевантној литератури о геноциду над Србима, и на овом месту се мора рећи нешто о начину на који је припремљен и извршен.

Двадесет седмог априла 1941. погинуо је један хрватски „заштитар” у окршају приликом привођења двојице ухапшених Срба. Уз то је у дворишту своје куће погинуо и један домобран од залуталог метка или од непознатог починиоца. То је било довољно за Е. Кватерника да нареди „одмазду”, па су у ноћи између 27. и 28. априла усташе, под њего-

³⁴⁴ Атанасије (Јевтић), Великомученички Јасеновац, Београд 2016, 139–140.

³⁴⁵ Goldštajn S., *nav. delo*, 92–93; Goldštajn I., *Holokaust u Zagrebu*, 267. Према истраживањима Милана Басташића, у Грубишном Пољу је тада било ухапшено 574 Срба, од којих је 560 изгубило животе у усташким логорима, највише у Јадовном и на Пагу (537). Видети: Škiljan F., „Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku i grkokatoličku vjeru u vrijeme NDH na području Bjelovarskog dekanata”, *Radovi*, br. 10/16, 296. (У даљем тексту: „Vjerski prijelazi... Bjelovarski dekanat”)

³⁴⁶ Зинаић П., *nav. delo*, 18.

вим руководством, ухапсиле и одмах потом стрељале око 200 потпуно невиних српских сељака из Гудовца и околних села.³⁴⁷ Био је то најцрњи дан за Србе у НДХ до тада и несумњив наговештај како усташе намеравају да остваре „коначно решење” српског питања у НДХ.

Несрећне Србе хапсили су тада припадници локалне ХСЗ, претворени у полувојничку усташку јединицу под заповедништвом предатног „заклетог” усташе Мартина Цикоша. Међу ухапшеним Србима налазили су се многи имућни и виђени људи, као и неколико учитеља и православних свештеника.³⁴⁸ Када су се на Цикошеву наредбу ухапшени људи постројили, Кватерник их је питао да ли међу њима има Хрвата. На то су се јавила четворица ухапшених. После провере, тројица су пуштена кућама, а један је враћен у строј. После тога су сви одведени на сеоско сајмиште (тј. вашариште) и побијени рафалима из два пушкомитраљеза и плотунима многобројних пушака. Пошто су егзекутори лично познавали многе ухапшенике, своје суседе, изгледа да неки од њих нису могли да их гађају у највитаљније делове тела, па је неколико стрељаних Срба успело да побегне користећи мрак. Они који нису одмах били убијени, а нису могли да беже, били су брзо дотучени. Егзекуцију невиних људи хладно је посматрао Е. Кватерник са неколико локалних усташких функционера. После тога су сељаци из Гудовца натерани да, уз светло фењера, ископају велику јаму и у њу закопају своје убијене суседе Србе и прелију их кречом.³⁴⁹

У вези са тим масакром познати хрватски публициста, издавач и политичар Славко Голдштајн је на једном месту записао следеће: „Уосталом Дидо Кватерник није ни покушао прикрити свој први велики злочин. Напротив, чини се да је све било намјерно изведено пред лицем цијелог села и на знање цијелој широј околици која је добро чула смртоносне плотуне у првом вечерњем мраку ... О броју жртава извори су прилично подударни: најмање 187, највише 196 убијених сасвим недужних људи, без било каквог преслушавања и суђења, с једином кривњом што су били православне вјере и уз то мало имућнији или по нечем истакнутији у својим селима.”³⁵⁰

Двадесет осмог априла 1941. усташе су спровеле 504 ухапшених, претучених и измучених српских сељака из Грубишног Поља у концен-

.....
³⁴⁷ Goldštajn S., *nav. delo*, 93.

³⁴⁸ Поуздано се зна да је међу њима био и Бранко Брзин (р. 1914), парох у Болчу, код Бјеловара.

³⁴⁹ Peršen M., *nav. delo*, 32; Давидов Динко, *Тоштални ѿноциг*, 150.

³⁵⁰ Goldštajn S., 1941. *Godina koja se vraća*, 94.

После масакра Срба у Гудовцу, 28. априла 1941.

трациони логор „Даница”. Била је то прва већа група заточеника у том логору, оптужених да су четници и завереници против НДХ, иако за то није било ниједног валидног доказа. За те потпуно невинне српске сељаке то ће, нажалост, бити тек прва станица на дугом страдалничком и мученичком путу који их је очекивао. Тог кобног дана усташе су, иначе, ухапсиле и протојереја-ставрофора Јована Станојевића (1882), архијерејског заменика и члана Црквеног суда у Пакрацу. Њега су најпре мучиле у пакрачком затвору, па су наставиле још теже и свирепије у логору „Даница”. Првог јула 1941. транспортован је у Госпић, па у Јадовно, где је убијен највероватније већ у ноћи између 1. и 2. јула 1941. године.³⁵¹

Одмах после масакра у Гудовцу, у жупном стану у Хрватском Благају на Кордуну, одржан је **тајни састанак**, коме су, сем месног жупника Блажа Томљеновића, присуствовали Иван Шајфар, усташки повереник за Вељун и млинар Јосип Пауновић. На том састанку је **договорено да се убије млинар Јозо Мравунац из Хрватског Благаја**, који није симпатисао усташки покрет и који је успешно конкурисао другим хрватским млинарима из тог села. **Договорено је, такође, да се то убиство припише Србима из Вељуна и околине да би послужило као повод за њихово**

³⁵¹ *Сјоменица правослаwnих свешћеника*, 135.

масовно хапшење и убијање. Неколико дана после тога одржан је сличан састанак 35 одабраних усташа у Карловцу, на коме их је Пауновић упознао са том идејом и на коме је разрађен план за убиство Јозе Мравунца и његове породице.³⁵²

Двадесет девог априла 1941. усташе из Суње, Бобовца и Лоње упале су у село Стрмен и Црквени Бок, код Костајнице, и одвеле неколико Срба, које су испребијали и после тога пустили кућама. Исто су учиниле и 1. маја 1941, када су ухапсиле **25 Срба у Црквеном Боку и тукле их цео дан и ноћ кундацима и глоговим штаповима, без икакве њихове кривице.** И њих су после тога пустили да се врате својим кућама.³⁵³

Последњих неколико дана априла 1941. и у Бања Луци, одн. Босанској Крајини, су отпочела хапшења, мучења и покољи Срба. Незадовољан славим одзивом Срба на његову наредбу од 24. априла да се иселе из Босанске Крајине у року од пет дана, осиони усташки стожерник Виктор Гутић је својим усташама наредио да почну са хапшењем и затварањем виђенијих Срба у затвор Окружног суда. Због свирепих мучења и убијања заточених људи која су се дешавала у њему тај је затвор добио назив „Црна кућа”.³⁵⁴ Према изјави Божић Станислава из Бања Луке, у првој групи ухапшеника било је око 40 највиђенијих бањалучких Срба, који су после свирепог мучења углавном убијани на обали Врбаса, испод тврђаве Кастел, а лешеви су им побацани у реку.

Иако су ти усташки злочини вршени под окриљем ноћи и изван видокруга јавности, део истине о њима могао се наслутити из неких написа Гутићеве „Hrvatske Krajine”. Тај лист је, наиме, 29. априла 1941. објавио две вести које су сведочиле о тешким притисцима на Србе у Босанској Крајини. Прва је носила наслов: „Хапшење директора Државне хипотекарне банке” и била је следећег садржаја: „У суботу, дне 26. травња о. г. ухапшен је и спроведен у притвор Судбеног стола у Бања Луци, Боберић Душан бивши директор Др.(жавне) хип.(отекарне) банке у Бањој Луци, који је при своме бијегу понео овећу своту државног новца. Уз њега је притворен и прото Душан Суботић из Бос. Градишке, који је познат као велики прогонитељ Хрвата. Он је ишао чак тако далеко, да је организовао српске сељаке у Бос. Градишци, који су преко Саве пуцали на Хрватске сељаке и на њихову цркву. Био је посланик једног бившег терористичког режима, чему се није чудити кад се зна, да је прогонио Хрвате. Уз њих су ухапшени Михајло Ерцег и Миодраг

³⁵² Zatezalo Ђ., *Radio sam*, 14–15.

³⁵³ *Истио*, 226.

³⁵⁴ Давидов Д., *нав. дело*, 151–152.

Поповић, који су исто тако познати као прогонитељи Хрвата. // Они су ухићени јер је дошло вријеме да свако одговара за своја дјела, а према томе да добије и заслужену казну.”³⁵⁵ (Неколико дана касније испоставило се да је горња вест о проти Суботићу била, у ствари, неформална оптужница против њега, коју је неколико дана после тога платио главом, заједно са бањалучким епископом Платоном).

Последњих дана априла 1941. усташе су ухапсиле протојереја Живка Даниловића (р. 1895), пароха у Љубији, код Приједора. Њега су прво држале у бањалучком затвору, да би га 31. маја 1941. одвеле у правцу Котор Вароши и убиле у селу Челинцу.³⁵⁶ Истих дана десио се и први усташки злочин над Србима на подручју Бихаћа. Злочин је извршио усташки поручник Химзо Бишчевић. Он је у селу Жегар убио двојицу Срба из села Ружице и једног из села Мељиновац.³⁵⁷

Крајем априла 1941. усташе су код Добоја убиле Симу Сјерића из села Пољана, код Вргинмоста, док је тражио своје коње мобилисане за војну комору у току Априлског рата.³⁵⁸ У Глини су убиле прву Српкињу у том крају, Милицу Воркапић, непосредно после њеног изласка из болнице.³⁵⁹ У Тоболићу код Слуња ухапсиле су тамошњег пароха СПЦ Јована Чакшираша. После свирепог мучења у затвору пустиле су га на слободу, али су га после неколико дана поново ухапсиле и држале у затвору још 15 дана. После отпуштања из затвора због његове болести, побегао је у Београд, али је убрзо умро (19. јуна 1941), од последица усташког злостављања.³⁶⁰

Сведочећи о свом заточеништву у осијечком Соколском дому и у „Гарнизону”, крајем априла и почетком маја 1941, Чех Лав Доседјел, парох СПЦ у Белом Брду, код Осиека, најпре каже да је без икаквог разлога ухапшен од стране осиечких усташа, заједно са још 25 својих парохијана: „Натоварили су нас у камион и одвезли у Осек. Успут су нас ужасно тукли и ружили на најпогрдније начине. Затворили су нас у соколском дому у Осеку... Ту се стотинама убијало након жестоких тортура. Навешћу примере мучења: дању и ноћу морали смо стајати, јер није имало где да се седне, а камоли легне. Појединци су од умора, глади и жеђи падали у несвест, док су понеки, а нарочито живчано сла-

.....
³⁵⁵ „Hrvatska Krajina”, br. 5/41, 2.

³⁵⁶ *Сјоменица љавославних свешћеника*, 60.

³⁵⁷ Bokan Branko, *Prvi krajiški NOP odred*, Beograd 1988, 47.

³⁵⁸ Зинаић П., *нав. дело*, 355.

³⁵⁹ *Истио*.

³⁶⁰ *Сјоменица љавославних свешћеника*, 147.

бији полудели. Увече је увек почињало 'суђење'. Изводили су нас у салу пред 'судију', усташу у црној униформи, који је одређивао казне: **кундачење, батинање по голом телу наквашеним ужетом, набијање трновог венца на главу, лизање пода, гутање гуме** (многи су издахнули у страшним мукама задавивши се од гуме), **узајамно уједање, истезање тела конопцима, пребијање зглобова** итд. Све ово одвијало се уз непрестано кундачење пијаних усташа ... Ујутро, уводили су нас потпуно изнемогле натраг у собе, да продужимо муке стојећи без мицања на једном месту. Почетком месеца маја 1941. отерали су нас у чувену осјечку тврђаву 'Гарнизон'. Било нас је око 700 људи... // У 'Гарнизону' продужили су са мучењем. По цео дан морали смо гладни и жедни певати хрватску химну, трчећи по дворишту до изнемоглости. На зид прикуцали су хрватску заставицу са два ексера, који су по три сантиметра стрчали из зида, и њу смо морали трчећи љубити. Код заставица стајале су усташе са кундацима и моткама, и како је који наишао, тукли су по глави и по леђима. Многи су на ексерима повредили лице и очи. // Неког чича Илију, кафеџију из Осјека – Доњи Град, проболи су том приликом бајонетом. Најтеже смо подносили то што смо морали вршити нужду на под и у томе чак и спавати. Нарочито задовољство осећали су усташе кад су нас – свештенике натерали да покупимо сав тај измет рукама, чак су нас њиме мазали по лицу, не дајући да се потом оперемо... // Са гладовањем наставили су и овде, јер осим комадића хлеба и мало речне воде нисмо добили ништа за јело. **Једне ноћи био сам одведен на Анино гробље са још једним човеком, где смо морали ископати јаму и у њу закопати 16 на комаде посечених 'четника' из Чепинских Мартинаца.**"³⁶¹

* * *

Будући да Јуре Кришто и многи други хрватски аутори покушавају да убеди и хрватску и инострану јавност да су усташе почеле да чине злочине над Србима тек у јуну и јулу 1941, овај непотпуни преглед тих злочина већ из априла 1941. јасно показује да се они служе тешким неистинама. Јер, заиста је мало вероватно да историчар таквог калибра као што је Ј. Кришто не зна за бар део онога што је овде поменуто. Али пре него што се нешто више каже о почецима најтежег вида усташког геноцида над Србима, читаоце овде треба подсетити и на неке важне чињенице из претходних поглавља. Из њих се, наиме, видело да се уста-

³⁶¹ Павлов О. Ј., *нав. дело*, 76.

шки режим током априла 1941. фокусирао пре свега на вршење психо-лошко-пропагандних, нормативноправних, материјалних и организационих припрема за тотални обрачун са Србима у НДХ. Буквално од другог дана постојања НДХ њене власти су отпочеле са бесомучном кампањом против Срба, приказујући их као крвне непријатеље хрватског народа, који не заслужују да постоје у новопроглашеној хрватској држави. Недељу дана после проглашења НДХ оне почињу да доносе законске и административне мере, којима се ограничавају или укидају елементарна људска и национална права Срба и удара на њихов културни и духовни идентитет и интегритет. Уз то, усташки режим, у оквиру општег организовања државно-управног апарата, убрзано ради на стварању репресивних структура (полиције, војске, судства) и првих концентрационих логора.

Упоредо са свим тим припремним радњама, које су прилично јасно наговештавале намеру усташког режима да изврши геноцид над Србима, усташе су од првог дана постојања НДХ отпочеле и са вршењем различитих врста насиља и терора према Србима у свим деловима НДХ у којима су успостављале своју власт. Та су насиља почињала као јавна, бахата и понижавајућа хапшења и затварања највиђенијих Срба, да би се настављала у виду краће или дуже неизвесности о њиховој судбини, а завршавала се кроз гласине и вести о њиховим мучењима и свирепим убиствима. Највише насиља и злочина било је у Лици, Славонији и на Кордуну и Банији.³⁶² Од 10. па све до 30. априла 1941. није било ни једног дана у коме нису били регистровани различити случајеви терора над Србима, а сасвим је реално претпоставити да је било и много нерегистрованих случајева, тамо где није било преживелих сведока или доступних извора информисања. У току многих од тих априлских дана регистровано је и по неколико случајева хапшења, мучења или убијања Срба у различитим деловима НДХ. Свуда су тај терор

.....
³⁶² Хронолошки гледано, насиља и злочини над Србима дешавали су се априла 1941. у следећим местима или у њиховој околини: Госпић, Оточац, Нова Градишка, Смиљан и Широка Кула (код Госпића), Дуга Реса, Слуњ, Новиград Подравски (Копривница), Осијек (2 пута), Мостар (2 пута), Перушић, Топуско, Новиград Подравски (2 пута), Косиње, Нова Капела, Стари Слатник (2 пута) и Бродски Ступник (Слав. Брод), Старо Петрово Село, Слав. Пожега (3 пута), Керестинец, Средња Гора (Удбина), Ловинац (Грачац), Силаш (Вуковар), Шибубине (Карлобар), Глина (2 пута), Бјеловар, Нашице, Копривница, Двор на Уни, Плашки, Крижевци, Свети Иван Жабно, Петровац (Миклеуш), Грубишно Поље, Гудовац, Пакрац, Хрватски Благај (Слуњ), Стрмен и Црквени Бок (Костајница), Бања Лука, Бихаћ, Добој, Љубија, Вргинмост, Тоболић (Слуњ), Бело Брдо (Осијек).

организовали и вршили званични или полузванични органи усташке власти – усташка повереништва, станови и стожери, усташке страже, помоћни усташки одреди, као и управе и стражари усташких затвора и концентрационих логора у Копривници и Керестинцу, уз асистенцију припадника некадашње Мачекове ХСЗ и ХГЗ, преименоване од стране Славка Кватерника у „Хрватске заштитне ловце”. Терор над Србима у априлу 1941. вршен је углавном у организацији локалних органа власти, сем у случају масовног стрељања у Гудовцу, које је извршено по налогу Еугена Кватерника, челног човека усташке полиције и службе безбедности, директно подређеног поглавнику НДХ, Анти Павелићу. Сам Павелић је својим говором од 24. априла 1941. најавио немилосрдан и некажњив лов на Србе и Јевреје у НДХ.

Најчешће жртве незаконитог, нељудског и злочиначког поступања усташких власти били су највиђенији и најбогатији Срби – пре свега богати трговци и други привредници (власници предузећа и банака, гостионичари и занатлије), затим свештеници СПЦ, интелектуалци, тј. учитељи, професори, студенти, адвокати и политичари, чиновници, припадници бише полиције, жандармерије и војске, железничари ... **Ни у једном случају несрећни Срби нису давали повода за такво понашање усташких власти.** Изненађени и заплашени брзим расулом и капитулацијом југословенске војске, бекством краља и владе у иностранство, изостанком било какве активности предратних српских политичких партија и њихових лидера, очигледним прогоном и убијањем свештенства СПЦ и уништавањем организације њихове цркве, а запрепашћени страшном медијском хајком против себе и отвореним насилничким понашањем званичних представника усташке државе, Срби на територији НДХ упали су у тешко незнање, апатију и панику. Политички обезглављени и потпуно одсечени од осталих делова српског народа, а без поузданих информација о ономе што се дешавало изван њихових локалних средина, они нису ни помишљали да пруже отпор новоуспостављеној усташкој власти. Већина је крајње наивно веровала да су први прогони Срба последица неодговорног и недисциплинованог поступања локалних органа усташке власти у току Априлског рата и непосредно после његовог завршетка и да их нова држава – ма каква и ма чија она била – неће прогонити ако се буду понашали лојално и мирно. Зато су се потпуно повукли из било каквог политичког и јавног живота, затворили се у своје породице и најуже локалне заједнице, пасивизирали се и успаничено очекивали даљи развој догађаја. **Ни у једном од наведених примера усташког насиља није било ни говора о било каквој**

кривичној или политичкој одговорности Срба у НДХ, сем што су били то што су били – Срби по националности и православни хришћани по вероисповести.

Иако се разне врсте физичког насиља над Србима у НДХ у току априла 1941. могу окарактерисати „само” као државни терор, оне су, заједно са раније поменутиим психолошко-пропагандним притисцима и нормативно-правним мерама, биле јасан наговештај много теже судбине Срба у наредним месецима, одн. наговештај геноцида над њима.

4.2.4. Ескалација државног терора у геноцид над Србима у НДХ у току маја 1941.

И први дани маја 1941. започели су са потпуно неоснованим хапшењима и убијањима Срба, као и нападима на свештенике и објекте СПЦ у НДХ.

На сам 1. мај усташе су срушиле православну цркву у Славонској Пожеги из 1730. године и уништиле изузетно вредан иконостас у њој, као и матичне и богослужбене књиге и архиву.³⁶³ У селима Пака и Цигленик, која су припадала срезу Славонска Пожега, усташе су убиле 6 мушкараца српске националности.³⁶⁴ Око 1. маја 1941, усташе су пребациле из затвора Градске полиције у Осијеку 10 виђенијих Срба, ухапшених првих дана НДХ, у гарнизонски затвор у осијечкој тврђави, у коме је тада већ било око 700 Срба и 10 Хрвата. После раније описаних мучења у том затвору, Срби су одвођени на обале Драве, где су били убијани и бацани у реку. Касније је отпочело слање заточеника у логоре „Даницу”, Госпић, Јадовно и Паг.³⁶⁵

.....
³⁶³ Иконостас ове цркве, обновљене 1845, насликао је, иначе, хрватски сликар Целестин Медовић (1857–1920). Обесни припадници „западне” и „кршћанске културе и цивилизације” нису знали или нису марили ни за значај хришћанског храма ни за вредност његовог иконостаса, не само за историју и културу српског, него и хрватског народа.

³⁶⁴ Вајић М., *Sabirni ustaški logor u Slavonској Požegi 1941. godine*, Beograd 2008, 91.

³⁶⁵ Павлов Осеклија Ј., *нав. дело*. Један од преживелих сведока усташких злочина у осијечкој тврђави и у граду Осијеку, Милан Стаменковић, пекар и гостионичар из Осијека, изјавио је после рата да су се усташе хвалиле како су заточеника Живана Јовандића убиле на обали Драве и да су га бацили у њу и „послали га Народној Скупштини” (у Београду). Он је, такође, изјавио да зна да су усташе убиле Бранка Зорића, власника козметичке радње у Осијеку, тако што су га пред Соколским домом удариле кундаком у главу „да му је одмах исцурио мозак”. На свиреп начин су убиле и Петра Шћекића, бившег општинског бележника и његовог сина Душана. Затим Стаменковић сведочи: „У то исто време једна група усташа отишла је у суседно село Чепин и ухапсила 8 Срба сељака, те су ове људе везали ланцем за теретни ауто, а затим

Почетком маја 1941. усташе су извршиле прва убиства Срба и у срезу Удбина. Најпре су на локалитету Корија убиле седморицу Срба, а неколико дана касније (највероватније 5. маја) још петорицу на мосту Гечет.³⁶⁶ Почетком маја 1941, такође неутврђеног датума, усташе у Славонском Броду ухапсиле су у самом граду и у околним селима већи број лица српске националности. Према једном сведочењу, тада је ухапшено 28 лица. Ухапшеници су осуђени на месечне казне и спроведени у казнионицу у Срарој Градишки. По истеку казне ухапшени Срби су пуштени на слободу, сем тројице који су касније убијени у концентрационом логору Јасеновац.³⁶⁷

На крају, такође првих дана маја 1941, усташе у Доњем Лапцу ухапсиле су тамошњег пароха Николу Богуновића (р. 1908.), свештеника Горњокарловачке епархије, и одвеле га у Госпић. Тамо је Богуновић подвргнут најстрашнијим мукама – боден је усијаним иглама, чупани су му нокти и длака из брада и бркова. Од тог мучења потпуно се изобличио, тако да ни рођена мајка, која је дошла да га посети, није могла да га препозна, док није проговорио. Јуна 1941. усташе су га одвеле на Велебит и бациле у једну од његових многобројних провалија. После његовог хапшења усташе су опљачкале његову кућу, ухватиле његову супругу Дару у Боричевцу и два њихова сина и живе их бацили у дубоку јаму код Боричевца.³⁶⁸

Трећег маја 1941. усташе су убиле тројицу Срба у Мачковом селу, поред Глине и једног у Додошима, такође поред Глине.³⁶⁹

На дан када је министар унутрашњих послова НДХ А. Артуковић издао одредбу о оснивању Равнатељства за јавни ред и сигурност НДХ (РАВСИГУР), које је, формално гледано, требало да се брине за јавни ред и безбедност свих становника НДХ (4. маја 1941), усташе из Петриње дошле су у српско село Доњу Бачугу, претресале куће, одузимале злато и имовину и тукле сељаке, од којих је један умро. Притом су ухапсиле око 30 сељака, од којих су неке одмах убиле (укупно 5 људи), а друге прогласиле таоцима и повели са собом. Касније су убиле још

.....
их потерали према Осијеку, најпре лагано, а онда све брже, тако да су људима раскидана телеса, и руке су им остале висити на ланцима аута, а остали делови тела су разбацани по цести. После тога су усташе покупили остатке њихових телеса, натоварили на кола и у једну рупу засули кречом и одозго набацали земљу.”

³⁶⁶ Sunajko Stevo, „Kotar Udbina od Aprilskog rata do ustanka”, у: *Kotar Korenica i kotar Udbina u NOR-u i socijalističkoj izgradnji*, Karlovac 1979, 262.

³⁶⁷ Miletić A., *Jasenovac 1941-1945*. knjiga I, Beograd 1987, 229–230.

³⁶⁸ Сѿоменѿца ѿравославних свешћеника, 38.

³⁶⁹ Zatezalo Ђ., *Radio sam*, 37.

тројицу Срба у Банском Грабовцу и тројицу у Шушњару.³⁷⁰ Истог дана су усташе у Сиску ухапсиле локалног пароха Бранка Бараћа (р. 1887.), свештеника Загребачке епархије, и задржале га као таоца до 29. маја, када је пуштен. Дан касније поново је ухапшен, везан у ланце и спроведен у Загреб. Тешко оболео пребачен је у Закладну болницу у Загреб, а одатле 24. октобра 1941. у логор Јасеновац, где је убијен и бачен у Саву.³⁷¹

У поподневним часовима 4. маја 1941, два полицијска агента саопштила су бањалучком епископу Платону да мора одмах, истог часа, да напусти Бањалуку. Он ту наредбу није испоштовао, ослањајући се на интервенцију и обећање свог римокатоличког колеге и пријатеља, бањалучког бискупа фра Јозе Гарића, да му се неће ништа десити. Већ у току наредне ноћи, односно, 5. маја, око 3 сата по поноћи, у његов двор је упало шест усташа, који су га ухапсили и одвели у бањалучки Стожер. Затим су узели раније већ ухапшеног проту Душана Суботића, архијерејског намесника из Босанске Градишке, и обојицу стрпали у аутомобиле. На пет-шест километара од Бањалуке, у правцу Котор Вароши, усташе су извеле епископа Платона и проту Суботића из аутомобила, убиле их на обали реке Врбање и њихове унакажене лешеве бацили у ту реку. Изобличен од мучења и потапања, леш епископа Платона пронађен је тек 23. маја, а Суботићев дан касније.³⁷²

Истог дана усташе су извршиле изненадна хапшења и убиства угледних Срба на неколико места у Хрватској и Босни и Херцеговини – у Сиску, Карловцу, Топуском, Глини, Петрињи, Бања Луци, Грачацу и Санском Мосту. У Сиску су усташе 4. и 5. маја ухапсиле око 700 Срба и Јевреја, па су око 450 ухапшених стрељали и бацили у Саву код Градника. Престале Србе су протерале у Србију, а Јевреје затвориле и касније депортовале у концлогор у Јасеновцу.³⁷³ У Карловцу су 4. маја петорица оснионих младих усташа упала грубо у стан и канцеларију угледног карловачког адвоката Милана Вујичића, извршила преметачину у његовој канцеларији и запалила део његове архиве, а онда га одвели са собом, с образложењем да га воде у Загреб у суд. Истог дана ухапсили су још двојицу Срба; једног официра бивше Југословенске војске и једног железничара, па су сву тројицу свирепо убили у једној шуми у близини Карловца.³⁷⁴

³⁷⁰ *Истио*, 39; feljton „Pokolji Srba u Glini 1941”, 1. nast.

³⁷¹ *Сјоменица православних свештеника*, 37.

³⁷² *Истио*, 23–25, 137; Давидов Д., *нав. дело*, 154.

³⁷³ Ницовић-Цакула Стана, Смољеновић Душан, *Банија и њене жриве у НОР-у 1941-1945. Јодине*, Социјална мисао, Београд 2002, 56.

³⁷⁴ Goldštajn S., *нав. дело*, 75–77.

Ни брзе интервенције Вујичићеве жене, Хрватице, чији је ујак био генерал НДХ, нису спречиле ово убиство, нити су довеле до истраге целог овог случаја, па је било очигледно да га младе обесне усташе нису извеле на своју руку. У Топуском су усташе ухапсиле четири Србина и једног Руса. Нико од њих није преживео рат. За неке од ових људи претпоставља се да су убијени у логору Јадовно.³⁷⁵

Петог маја 1941. усташе из Слуња убиле су у Благају Павла Нећака, жандармеријског капетана и бившег командира жандармерије у срезу Слуњ. Он је у ноћи између 10. и 11. априла избегао хапшење, али је касније поверовао у писмену гаранцију жупника Ивана Никшића, шефа слуњских усташа, и предао се. На молбу његове жене да му поштеде живот, усташе су јој опсовале мајку србијанску и тријумфално добациле: „Доста смо били ваши робови 20 година, сада сте ви наши робови.” После убиства мужа његова жена је добила пропусницу од Италијана и отишла у Врање.³⁷⁶

4.2.5. Масакр Срба у Хрватском Благају 9. и 10. маја 1941.

На велики празник православних Срба Ђурђевдан, 6. маја 1941, усташки режим је отпочео извођење једног крајње подмуклог плана који је требало да му послужи као повод и оправдање за највећи масакр Срба од оснивања НДХ. У ноћи између 5. и 6. маја 1941, у кањону Коране, испод старог града Благаја на Кордуну, „непознати” починиоци убили су млинара Јозу Мравунца и четири члана његове породице. Већ ујутру 6. маја, шеф слуњских усташа, жупник Иван Никшић, пре било какве истраге у Хрватском Благају, упутио је телеграм свим жандармеријским станицама у срезу Слуњ, у коме је писало да су „Срби у Благају убили хрватску породицу Јосипа Мраунца”, због чега им треба забранити излазак из кућа. Пошто је добио помоћ из Загреба, Никшић је заједно са усташама из Слуња и Вељуна организовао масовно хапшење потпуно невиних Срба из срезова Слуњ и Војнић већ тог као и наредних неколико дана.

Да је читава акција масовног хапшења Срба на подручју бившег среза Вељун била организована и координирана из Загреба, говоре многе неоспорне чињенице. Ту је, на првом месту, чињеница да су Никшићеве усташе већ 6. маја добиле помоћ из Загреба, одакле су у Слуњ

.....
³⁷⁵ Bajić Dušan, *Kotar Vrginmost u NOB-u 1941-1945. godine*, Опćински odbor Saveza boraca NOR Vrginmost, 1980, 868–877.

³⁷⁶ Зинаић П., *нав. дело*, 19.

Карта Хрватског Благаја и околине (преузета из књиге Славка Голдштајна 1941. Година која се враћа, стр. 99.)

трећима – 420, а по четвртима између 300 и 400. Будући да тачан број ухапшених, заточених и убијених Срба у тој великој усташкој акцији (као и у многим другим усташким злочинствима) није никада поуздано утврђен, овде се подвлачи само чињеница да је из целе те масе невино ухапшених српских сељака преживео само један човек, Душан Никшић, који је успео да побегне пре почетка масакра, извршеног у ноћи између 9. и 10. маја 1941. године.³⁷⁷

³⁷⁷ Ево шта је о томе, много година касније, писао Славко Голдштајн, један од најпознатијих истраживача ратне прошлости Карловца и НДХ: „Истражни судач из Слуња Никола Ласић и котарски предстојник Едуард Ленчерић с увиђаја ујутро 6. свибња извијестили су о ’грабежном уморству непознатих починитеља’, али су слуњски усташки дужносници др. Никола Здунић и Герхард-Беранда Јелчанин изразили сумњу да се ради о ’политичком злочину, којег су вјеројатно починитељи четници из Вељуна и околице’. А Дидо Кватерник је у Загребу већ ’знао’ да се ради о ’ђурђевданској побуни’ кордуњских Срба против младе хрватске државе. Одмах је из Загреба у Хрватски Благај упутио свога најближег поузданика Ивицу Шарића и заједно с њим Вјекослава Макса Лубурића с десетином усташких повратника. Под њиховим надзором и уз помоћ још једне усташке јединице која је накнадно стигла из Карловца, локални су благајски усташе и оружници из Вељуна и Примишља до увечер 6. свибња и наредна два дана похапсили близу 400 Срба из Вељуна, Лаповца, Шливњака, Поља и других села. У међувремену Дидо је из Загреба вукао конце. Јако му се журило и

стигла два камиона усташа под заповедништвом Ивице Шарића, кума Еугена Кватерника, и јединица усташа-емиграната под заповедништвом злогласног Вјекослава – Макса Лубурића. У наредна три дана они су, заједничким снагама, ухапсили више од 500 мушкараца из Вељуна и околине у селима: Спарењак, Стојмерић, Бандино село, Црно Врело, Вељунска Глина, Цвијановић Брдо, Лаповац, Доњи Полој, Точак, Шливњак, Загорје и Боговоља (из околине Цетинграда). По неким изворима, тада је ухапшено 625 Срба, од којих је 95 најстаријих пуштено кућама, а у затворима остало њих 530. По неким другим изворима, у затворима је остало 440 ухапшених Срба, по

Еуген Кватерник и Макс Лубурић – наредбодавац и извршилац масакра у Хрватском Благају

Пошто је после стрељања Срба у Гудовцу дошло до неугодног интересовања и интервенције немачких војних власти из Бјеловара, која је изазвала дипломатски инцидент, Еуген Кватерник је овог пута предузео **мере да читав злочин прикаже као легално реаговање усташке државе на наводно српски, односно „четнички” злочин.** Пошто је 7. маја ујутру на брзину састављен и именован Изванредни народни суд од карловачких правника, његове судије су одмах послате у Благај и покушале да организују суђење. Они су, међутим, закључили да нема елементата за суђење, па су га одложили за неко касније време, када се утврде кривци и прикупе докази. Јако незадовољан таквом њиховом одлуком, Кватерник је исте вечери издејствовао формирање новог суда од прекаљених усташа, што је министар правосуђа Мирко Пук одмах потписао. Осмог и деветог маја овај суд је радио великом брзином и већ 9. маја осудио 32 осумњичена на смрт, што је одмах и спроведено. Незадовољан, пак, овако „благом” осудом и овог суда, **Лубурић је у ноћи између 9. и 10. маја наредио да се побију сви ухапшени Срби и лично учествовао у остварењу те одлуке.** Пре почетка масовног стрељања вељунских сељака усташе су подвргле страшном мучењу њиховог пароха, проту Бранка Добросављевића, коме су прво убиле сина, а онда и њега.

.....
настојао је створити 'легалитет'...". Голдштајн, на крају, овако резимира овај случај: „Злочин што га је започео Анте Павелић, наредио Еуген Дидо Кватерник, организирао Ивица Шарић а непосредно извршио Вјекослав Макс Лубурић са својом десетинном усташких повратника, оставио је стигму на малом кордунском селу и на његовом сиротињском становништву. За кордунске Србе, оправдано или не, Хрватски је Благај постао појам најзлоћуднијег усташког гнијезда...” (1941. Godina koja se враћа, 97–101)

STRAHOVITO KRVOPROLIĆE U HRV. BLAGAJU

**SRPSKI RAZBOJNICI UMORILI NA ZVJERSKI NAČIN UGLEDNOG
MLINARA JOZU MRAVUNCA I ČETIRI ČLANA NJEGOVE OBITELJI**

HRVATSKI BLAGAJ, 8. svibnja. | Razbojnici su ostavili mrtvo tijelo
U noći od utorka na srijedu dogodilo | Mravunca u mlinu, a ostale člano-

Лажна вест у „Hrvatskom Narodu” од 9. 5. 1941. као покриће за масакр Срба
у Хрватском Благају

А да је у целу причу око инсценације и прикривања овог злочина била укључена и усташка штампа, види се из вести „Hrvatskog Naroda” од 9. маја 1941. под насловом: „Страховито крвопролиће у Хрв. Благају” и поднасловом: „Српски разбојници уморили на звјерски начин угледног млинара Јозу Мравунца и четири чланова његове обитељи”.³⁷⁸ Невини Срби су, дакле, јавно оптужени за извршење овог злочина, док за буквално стоструко тежи злочин усташа над њима није било места у истој штампи.

Интересантно је, иначе, да је овај страшни масовни злочин над Срби-ма у извештају Заповједништва копнене војске НДХ, од 22. маја 1941, који је потписао „замјеник заповједника копнене војске”, подмаршал Владимир Лакса, поменут само једном кратком реченицом, која је гласила: „10/11. свибња у Хрв. Благају стрељани су ухваћени четници и побуњеници”. Иако генерал Лакса није био познат као присталица усташког екстремизма у НДХ, овако његово олако прелажење преко најтежег дотадашњег злочина над потпуно невиним српским сељацима и прихватање Кватерникових и Лубурићевих објашњења да су они били „четници и побуњеници” указује на његово солидарисање са најпознатијим усташким злочинцима.³⁷⁹

Једна од најтежих епизода овог усташког масакра била је везана за протојереја Бранка Добросављевића (р. 1886), пароха у Вељуну (Горњокарловачка епархија СПЦ). Њега су усташе ухапсиле на дан његове крсне славе, заједно са његовим сином Небојшом, студентом медицине, и још неколико стотина његових парохијана. Сутрадан су усташе, у жандармеријској станици у Вељуну, подвргле страшном мучењу и њега и његовог сина. Врхунац усташког садизма у овом случају наступио је кад су усташе натерале измученог и ојађеног проту да свом још изму-

³⁷⁸ „Hrvatski Narod”, br. 86/41, 7.

³⁷⁹ *Zločini NDH*, 54–56.

ченијем, али још увек живом сину, чита опело, после чега су обојицу убили.³⁸⁰ Истог дана усташе су ухапсиле и Димитрија Скорупана (р. 1911), пароха у суседном Цвијановић Брду. И њега су, као и проту Добросављевића, затворили и мучили у жандармеријској станици у Вељуну.³⁸¹ Према једном извору, оба свештеника су убијена већ 7. маја у шуми „Кестеновац”, код Хрватског Благаја, а према неким другим изворима, то се десило у ноћи између 9. и 10. маја 1941. године.

Упоредо са извођењем злочиначке акције у Вељуну Павелићеве усташе су 6. маја 1941. наставиле са хапшењима, мучењима и убиствима Срба и на другим подручјима НДХ. Тако су усташе из Цетинграда (које је, према једном сведочењу, предводио римокатолички жупник из тог града Петар Медвед) ухапсиле 16 Срба из села Боговоље и убиле их на путу према Слуњу.³⁸² Усташе из Санског Моста су од 6. до 9. маја 1941. ухапсиле неколико десетина сељака из околине Санског Моста (у селима Трамошња, Томине, Лужани и Чапља), па су 7. маја убиле тројицу, а 9. маја још 26-торицу.³⁸³

Осмог маја 1941. уследило је већ помињано хапшење загребачког митрополита Доситеја (Васића), које је „Hrvatski Narod” врло умешно, у пропагандном смислу, повезао са хапшењем још 114 „четника” у Загребу.³⁸⁴ После дводневног злостављања у загребачком затвору у Петрињској улици, митрополит је у тешком физичком и психичком стању убачен у воз за Београд и тако присилно удаљен из НДХ.

Деветог маја 1941. усташе из Стазе упале су грубо у стан православног свештеника Михајла Котљаревског, у Живаји, ухапсиле га и одвезле са још пуно његових парохијана у просторије усташког поглаварства у Стази. Тамо је одмах био изложен тешком батињању и разноврсним облицима мучења (јахали су га, стављали му главу у клозет, прислањали му нож на груди као да ће га пробости, па одустајали, чупали му браду и косу, терали га да вежба „као соко”, да лиже прашину са пода итд.; за све то време псовали су му краља, Југославију, Србе

³⁸⁰ *Споменица православног свештеника*, 61–62.

³⁸¹ *Истио*, 133.

³⁸² Zatezalo Ђ., *nav. delo*, 136.

³⁸³ Bokan Branko, *Genocid nad Srbima Bosanske Krajine 1941-1945*, Beograd 1996, 47–49.

³⁸⁴ „Hrvatski Narod”, br. 86/41, 6. У вести под насловом: „Ухићен српски митрополита у Загребу” пише следеће: „Загреб, 8. свибња. Ноћас је усташко редарство у Загребу ухитило 114 четника и људи који су с њима у вези. Код неких је пронађен и четнички материјал. // У савезу с тиме ухићен је и српски митрополита Доситеј Васић, који је задржан у затвору.”

и СПЦ, односно православно свештенство). Иако хришћанске цркве забрањују самоубиство, помишљао је и на то да би прекинуо своје муке. Крајем маја 1941. његова супруга је успела да издејствује пропусницу за његов одлазак у Србију, па је 1. јуна 1941. возом отпутовао у Београд и преживео као тешки инвалид.³⁸⁵

4.2.6. Први масакр Срба у Глини 12/13. маја 1941. и други усташки злочини

Истог дана када је завршен масакр Срба у Хрватском Благају, 10. маја 1941, један од његових кључних „извођача” и десна рука Е. Кватерника, већ поменути Ивица Шарић, посетио је Глину и у њој одржао тајни састанак са уским кругом локалног усташког руководства. На том састанку се разговарало о плану ликвидације глинских Срба, па се пришло састављању пописа Срба од 16 до 60 година и редоследу њихове ликвидације. Пошто учесници овог састанка нису могли да се договоре о том редоследу, одлучено је да се похapse и ликвидирају сви одрасли Срби.

Сутрадан пре подне Шарић је одржао још један састанак са „најтврђим” глинским усташама, на којем је договорио хитну акцију хапшења Срба и њене најважније детаље. После подне су из Загреба у Глину стигла два аутобуса са око 50 добро наоружаних усташа-повратника из састава Поглавникове телесне бојне. Они су, заједно са домаћим усташама и полицијском стражом, у току ноћи између 11. и 12. маја 1941. ухапсили неколико стотина глинских Срба. Иако се у литератури помињу бројке од 260 до 850 ухапшеника, Славко Голдштајн је мишљења да тај број није могао да буде мањи од 300 ни већи од 400 људи.³⁸⁶ Ухапшеници су били угурани у мало затвореничко одељење у згради бивше жандармерије и ту су провели последњи дан свог живота у потпуној неизвесности. У току следеће ноћи везани су, двојица по двојица, и одвожени у групама од 40-ак људи, у два камиона, у оближње село Прекопе, где су их чекали усташки повратници и немилосрдно убијали ватреним оружјем. Сваких пола сата камиони су се враћали у Глину по нову групу заточеника. Тела убијених Срба бацана су у једну велику јаму на ливади једног локалног усташе, коју су претходног дана морали да ископају сељаци из околних хрватских села и да ћуте о томе.

³⁸⁵ Zatezalo Đ., *nav. delo*, 221–225.

³⁸⁶ Goldštajn S., *nav. delo*, 104–111; Roksandić Đuro, *Zbornik Glina. Gliniski kraj kroz stoljeća*, Grafički zavod Hrvatske, 1988, 286.

Од свих ухапшених Срба спасио се само Никица Самарџија, који је касније могао да исприча трагичну причу о својим побијеним суграђанима и сународницима. Био је то први од три велика масакра Срба у Глини и њеној околини које су извршиле усташе у току 1941. године.

Интересантно је, иначе, да је неколико Срба из Глине било упозорено на могући покољ од стране својих пријатеља Хрвата, али су одбили да побегну из Глине, не верујући да би могло да им се деси било шта озбиљно, пошто нису учинили ништа незаконито, а поготову не субверзивно у односу на НДХ. Међу убијенима је био и месни парох и архијерејски намесник Богдан Опачић (р. 1905), свештеник Горњокарловачке епархије. (У *Сјоменици православној свешћениства...* погрешно је наведено да су и он и његови парохијани побијени у глинској цркви, па онда мртви превезени у Прекопе.³⁸⁷ Такав злочин, још већих и чудовишнијих размера десиће се у глинској цркви крајем јула и првих дана августа 1941). Када је у зору 13. маја 1941. завршено убијање Срба из Глине у Прекопи, сељаци хрватске националности који су ископали раке за њих и који су затрпавали њихове лешеве, скидали су са убијених Срба одела, ципеле и другу гардеробу и присвајали их као награду за обављен посао.³⁸⁸

Дванаестог маја 1941. усташе су убиле још десетак Срба, појединачно или у мањим групама, у околини Слуња, Војнића, Вргинмоста и Вуковара. Истог дана усташе су одвеле у сарајевску полицију дабробосанског митрополита Петра (Зимоњића), што ће бити почетак његовог трагичног краја.³⁸⁹

Дан касније усташе у Двору (који се у време КЈ звао Двор на Уни – нап. П. И.) ухапсиле су 15 становника српског села Рогуље, поред Двора (13 мушкараца и 2 жене). Према подацима Ђуре Затезала, они су сви убијени јула 1941. у логору Јадовно.³⁹⁰ Тринаестог и четрнаестог маја 1941. у близини Санског Моста стрељано је 45 Срба, цивила. У литератури се на једном месту каже да је то стрељање било дело усташа, а на другом да су га извршили Немци.³⁹¹

Између 13. и 16. маја 1941. на подручју среза Славонска Пожега ухапшено је 30-ак Срба. Према неким подацима из литературе, сви су они побијени тих дана, а потицали су из следећих села: Ратковци

³⁸⁷ *Сјоменица православној свешћеника*, 109.

³⁸⁸ Zatezalo Ђ., *nav. delo*, 42–44.

³⁸⁹ *Исјо*, 21–22; Давидов Д., *нав. дело*, 155.

³⁹⁰ #top_res Jadovno.

³⁹¹ „Kronologija ustaških zločina 1941.”, Википедија; *Zločini NDH 1941*, 54–55.

(14), Стојчиновац (3), Ћосине Лозе (3), Трештановци (3), Брестовац (1), Вукојевици (1), Пасиковци (1), Шкрабутник (1) и Плелетерница (1). Према истраживањима Ђуре Затезала, 9 мушкараца из Ратковице, који су ухапшени у то време, убијени су у логору Јадовно. Према истраживањима Филипа Шкиљана, 16. маја је у селу Ратковица ухапшено 16 његових српских становника. Један од њих је пуштен, а осталих 15 су постали логораши „Данице”, одакле су пуштена још двојица. За осталих 13 се претпоставља да су убијени у логору Јадовно.³⁹²

Петнаестог маја 1941. усташе из Огулина ухапсиле су тројицу Срба из села Затезало Шкерића, Јурјевића и Каменског, довеле их у Огулин, заклале и бациле у Клечку јаму.³⁹³ Истог дана усташе у Карловцу убиле су Симу Генераловића (53), из Тушиловића, док се налазио у карловачкој болници.³⁹⁴

Наредног дана бањалучка „Hrvatska Krajina” донела је изјаву стожерника В. Гутића „о унапријед смишљеном и добро прорачунатом плану за чишћење наше Хрватске од нежељених елемената”.³⁹⁵ Тог дана усташе у Тузли ухапсиле су протојереја Јована Магарашевића (1891), пароха и архијерејског намесника у Тузли (Зворничко-тузланска епархија), заједно са многим другим виђеним Србима из Тузле. Сви су били затворени у затвору Окружног суда у Тузли, у коме су држани до 27. маја 1941, када је већина њих пребачена у логор „Даница”. Из тог логора је прота Магарашевић депортован, 1. јула 1941, у Госпић, где је убијен између 1. и 2. августа.³⁹⁶

Седамнаестог маја 1941. Павелић је објавио „Законску одредбу о пријеким судовима”, а усташке новине су пренеле изјаву Славка Квартерника да он „Србе сматра највећим непријатељима свога народа”. У истим новинама објављено је мноштво вести о различитим административним мерама према Србима (о чишћењу Загреба од „непоћудних елемената”, о присилном иселавању Срба и Јевреја из северних делова Загреба, о спаљивању српских књига, о „ухићењу четника у Ђаковштини” итд.)

Истог дана у Плашки је дошло око 100 усташа да преузме власт од Италијана. Одмах су прогласили епископа горњокарловачког Саву

.....
³⁹² Vjelić M., *nav. delo*, 91–92; #Utalr_tOqdpо Јадовно; Шкиљан Ф., „Геноцид над Србима, Ромима и Жидовима у котару Нова Градишка тијekom Другог свјетског рата”, 38.

³⁹³ Зинаић П., *нав. дело*, 522.

³⁹⁴ *Исџо*, 234.

³⁹⁵ „Hrvatska Krajina”, br. 12/41, od 16. 5. 1941, 3; Novak Viktor, *Magnum Crimen*, 705.

³⁹⁶ *Сџоменица ѣравославних свешџеника*, 95; Dedijer V., Miletić A., *nav. delo*, 183–184.

(Трлајића) таоцем, заједно са његовим свештеницима: Исом Пејновићем, архијерејским намесником, Миланом Докмановићем, парохом плашчанским, Миланом Рајчевићем, црквеним тужиоцем, Петром Вучинићем, чланом Црквеног суда, Богданом Гаковићем, секретаром Црквеног суда, Миланом Ђукићем, секретаром Епархијског управног одбора, Ђорђем Стојановићем, вероучитељем, Јашом Степановим, парохом плашчанским, и Станиславом Насадиллом, парохом у Личким Јасеницама. Усташе су том приликом однеле сав намештај из Црквеног суда Епархије, а 23. маја су дошле у епископски двор и намештај из њега покупили и однеле у Огулин.³⁹⁷

У наредна два дана пажња целокупне хрватске јавности била је усмерена ка Риму, у коме је боравио Павелић на челу званичне државне делегације, ради потписивања тзв. Римских уговора и ради посете папи Пију XII. Љут због својих неуспеха и у Квириналу и у Ватикану, Павелић је 21. маја 1941. одржао велики програматски говор у Загребу, на коме је запретио свим непријатељима НДХ да ће бити ликвидирани и изрекао ону чувену претњу да је сада „хрватски народ господар, а све ће друго бити његовим предметом”.

Двадесет другог маја 1941. усташе су убиле 36 Срба из Книна, код Рошког слапа на Крки.³⁹⁸ Истог дана довеле су из огулинске „Куле” Стевана Турчића (р. 1905), пароха у Огулину, и одвеле га најпре у Карловац, а онда у Вргинмост, где је свирепо мучен. Из Вргинмоста пребациле су га у Глину, па у Загреб, а из Загреба, 6. јуна 1941. у логор „Даницу”. Последњег дана јуна 1941. пребачен је одатле у Госпић, Јадовно и смрт.³⁹⁹

Двадесет трећег маја 1941. усташе су ухапсиле 29 лица српске националности из села Горње Дубраве, поред Огулина. Од њих се само двоје вратило у село, док су остали убијени касније.⁴⁰⁰ Истог дана, усташе у Петрињи ухапсиле су Николу Вучковића (р. 1908), пароха у Дрљачама, срез Петриња (Горњокарловачка епархија), због тога што се супротстављао напорима усташких власти да његове парохијане и друге православне Србе преведу у РКЦ. У петрињском затвору био је подвргнут страховитом мучењу. После извесног времена одведен је у шуму Брезовица, код Сиска, и ту убијен.⁴⁰¹ Такође истог дана, усташе су ухап-

³⁹⁷ *Споменица њавославних свешћеника*, 25–26.

³⁹⁸ *Dedijer-Miletić, nav. delo*, 728.

³⁹⁹ *Споменица њавославних свешћеника*, 142–143.

⁴⁰⁰ Škiljan F., „Teror ustaškog režima nad srpskim stanovništvom na području kotareva Vrbovsko, Delnice i Ogulin u proljeće i ljeto 1941. godine”, *Radovi*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, br. 1/11, 353–354.

⁴⁰¹ *Споменица њавославних свешћеника*, 52.

силе 11 угледних Срба из Топуског и 25-орицу из околине Топуског, па их отпремиле камионима у Вргинмост. После три дана пребациле су их у Сисак, па у Петрињу, па опет у Сисак, после чега се више ништа за њих није сазнало.⁴⁰²

Успостављајући привремено власт НДХ у Новој Вароши и Санџаку, потпуковник жандармерије НДХ Стјепан Јаковљевић стигао је у Нову Варош 23. маја 1941, у пратњи 10 немачких војника и 35 хрватских жандара. Тог и наредног дана он је извршио претрес у Н. Вароши и њеним селима, тражећи ватрено оружје и војничку опрему. Том приликом он је запретио санџачким Србима да ће „за сваку једну главу Хрвата, разумијевајући муслимана и католика” бити стрељано „50 православних најугледнијих грађана” и да ће „у случају ма и најмањег нереда” бити „узети таоци од грађана и одведени усташком стожеру у Сарајево.”⁴⁰³

На дан када је доглавник НДХ Миле Будак упознавао Вараждинце са изреком личких Хрвата о Србима („С влахом једи до пола здјеле, а од пола здјеле удари га здјелом у главу!”), 25. маја 1941, усташе су убиле Милку Личину (53) из Вргинмоста у дворишту њене куће. Њену ћерку Радојку (14), која их је псовала због убиства мајке, одвеле су у шумицу код Вргинмоста и тамо је убиле. Истог дана усташе су одвеле Матију Станојчића (42) и његовог сина Душана (20) из Пјешчанице у затвор у Петрињи. Одатле су их, 25. јуна 1941. одвеле у Карловац, где су убијени. Из Топуског је одведен гостионичар Јово Воркапић (54) и убијен у шуми Брезовица код Сиска.⁴⁰⁴ Двадесет петог маја 1941. усташе из Глине убиле су 20 Срба и три Српкиње у непосредној близини Глине. Побегао им је само Љубан Влашић, из Горњег Сјеничака, код Вргинмоста, који се тог дана због посла нашао у Глини.⁴⁰⁵

Двадесет шестог маја 1941, усташе су ухапсиле протојереја Петра Рашету (1887), пароха у Бунићу, код Коренице, Горњокарловачка епархија. Проту Рашету су прво спровеле у логор у Госпићу, а одатле у логор у Јадовну, где је убијен, заједно са православним свештеником Пањковићем.⁴⁰⁶ Истог дана усташе су одвеле Николу Јањанина (23) и Стојана Јањанина (53), из српског села Гређана, код Топуског, у логор „Даницу”, а затим у логор Јадовно и у смрт. Из Топуског, где је био затворен, одведен је у За-

.....
⁴⁰² Đurić M. V., *Akcija Rimokatoličke crkve*, 56–57.

⁴⁰³ *Zločini NDH*, 58–60.

⁴⁰⁴ Зинаић П., *нав. дело*, 358.

⁴⁰⁵ Zatezalo Đ., *нав. дело*, 44–46.

⁴⁰⁶ *Сјоменица православних свештеника*, 127.

греб, на истрагу Павао Бастајић (51), професор и члан КПЈ од 1922, иначе српски добровољац у балканским ратовима и у Првом светском рату. Из Загреба је пуштен, али је јула 1941. поново одведен из Перне, где се налазио код мајчине родбине. Бастајић је касније убијен у логору Јасеновац.⁴⁰⁷

Двадесет осмог маја 1941, усташе су упале у православну цркву у Полачи код Книна у којој је служио парох Михаило-Мијо Поповић (р. 1899). По завршетку богослужења ухапсиле су и њега и већу групу његових парохијана и отпремиле их у затвор у Книну. Ту су их држале неколико дана. **Петог јуна 1941. све су их одвезле до рудника под планином Промином и тамо их побиле и бациле у јаму звану „Голубњача“.**⁴⁰⁸ Двадесетосмог маја 1941. усташе су похапсиле многобројне Србе у **Плашчанској Долини**. Међу њима су била петорица сељака који су у Плашки тог дана дошли на вашар из суседних села Кунићи, Плашка Глава и Блато, затим двојица која су дошла на рад у железничку радионицу, као и четворица оних који су се одазвали на позив из суда. Уз њих су ухапсиле и један број Срба мештана, међу којима је био и пекар Перо Клипа. На дан хапшења у његову радњу је дошао Хрват Андрија Шпехар, његов добар познаник, и рекао му да је „**дошло вријеме, ако се убије Србин или пас иста је одговорност.**” Уз Клипу је ухапшен и протојереј Милан-Љути Докмановић, парох у Плашком (Горњокарловачка епархија), као и један број других угледних Срба. Усташе су их прво затвориле у жандармеријску станицу у Плашком, а увече су их камионима пребациле у огулинску злогласну „Кулу” (односно Франкопанску кулу – затвор Судбеног стола). Ту су их држале у неизвесности, малтретирале и понижавале, терајући их да чисте огулинске улице и да притом певају песму „Срем’те се, срем’те, четници”. **Посебно су мучиле проту Докмановића и проту Ису Пејиновића, архијерејског заменика у Горњокарловачкој епархији.** Деветог јуна 1941. отпремиле су их у логор „Даница”, а 30. јуна 1941. у логор у Госпићу, где су побијени.⁴⁰⁹

Двадесет деветог маја 1941. италијанске окупационе власти регистровале су вести о томе да се Срби у Лици, Далмацији и Херцеговини припремају да пруже отпор усташком терору. У дневнику италијанске дивизије „Сасари” (чије је седиште било у Книну) од тог дана писало је следеће: „Стижу вести да се бројни Срби, добро наоружани, на разним местима организују зарад освете усташама која ће наступити чим се италијанска војска повуче”. Дан касније у истом дневнику је било за-

⁴⁰⁷ Зинаић П., *нав. дело*, 538.

⁴⁰⁸ *Сјоменица православног свештеника*, 121.

⁴⁰⁹ *Исто*, 63–64; Зинаић П., *нав. дело*, 504–505.

писано: „Потврђена је вест да се у целој зони (под италијанском окупацијом – нап. П. И.) Срби организују на устанак”.⁴¹⁰ И, заиста, наредних дана српско цивилно становништво је почело да се склања у планине пред налетима усташких злочинаца, а наоружани мушкарци су их штирили и нападали жандармеријске станице и мање домобранске и усташке војне формације. Тако је дошло до првих оружаних акција Срба у Источној Херцеговини и Босни (Требињу, Невесињу, Гацку, Ливну и др.). Оне су биле спонтане, изоловане и међусобно некоординисане, па се нису могле назвати устанком у правом смислу те речи. Срби нису били добро наоружани, како пише у дневнику италијанске дивизије, јер је њихово наоружање било малобројно, старо и неуједначено (од пушака и пиштоља из XIX века, до сачуваног наоружања бивше југословенске војске и приватног ловачког, па и хладног оружја – секира, коса, вила и сл.), али су, коначно после скоро два месеца потпуног препуштања усташком дивљању, одлучили да га употребе.⁴¹¹ А то је било оно што су усташе још у емиграцији прижељкивале да би имале и формално оправдање за извођење својих геноцидних намера према Србима. Одмах су уследиле још теже репресивне акције усташа, одн. њихови нови и још тежи злочини над „бунтовним” Србима.

Двадесет деветог маја 1941. усташе су ухапсиле 20 лица српске националности и 7 лица хрватске, на подручјима села Јаблан, Хајдине, Пресика, Стубица и Тук, поред Огулина. Они су били у огулинском затвору од 8 до 30 дана, па су пуштени на слободу. Убрзо потом опет су ухапшени. Од свих њих ово друго хапшење су преживела само двојица.⁴¹²

Истог дана усташе су ухапсиле протојереја Милоша Мандића (р. 1881), пароха и архијерејског намесника из Грачаца, епархија Горњокарловачка. Затвориле су га са већом групом Срба и подвргле страшном мучењу. Ноћу између 30. и 31. маја целу групу од 27 људи усташе су утрпале у камион и одвезле у правцу Метка. Након претрпљених мучења, прота Мандић је убачен у камион у бесвесном стању. Исте ноћи су сви побијени у боровој шуми између Метка и Вребца и бачени у јаме које су претходно биле ископане. За њихову погибију прво су сазнали месни чобани, који су неколико дана касније наишли на свеже

⁴¹⁰ Mihajlović Mila, *Jugoslavija: april 1941 – septembar 1943. – Italijanski izvori: dokumenti o masakru Srba u Dalmaciji, Lici i Bosanskoj Krajini*, Čigoja štampa, Beograd 2020.

⁴¹¹ Чак и крајем јула 1941. када је устанак против усташа на тромеђи Лике, Далмације и Босанске Крајине попримио организовани карактер, у многим устаничким одредима је више од 50% састава било без пушака и другог ватреног оружја. Видети: Trnjaković Mile, *Na Tromedi*, Narodna armija, Beograd 1972, 45–55.

⁴¹² Škiljan F., *nav. delo*, 353–354.

хумке и проливену крв око њих. Када су људи из Грачаца откопали јаму у коју су побијени затрпани, једва су препознали своје сумештане. Нарочито је био унакажен леш проте Мандића.⁴¹³ Такође истог дана усташе су, после свирепог мучења, убиле раније поменутог православног свештеника Николу Вучковића у шуми Брезовица код Сиска.⁴¹⁴

Крајем маја 1941. усташе су ухапсиле у Плашком протојереја Милана Рајчевића (р. 1886), црквеносудског тужиоца Горњокарловачке епархије. Из Плашког је спроведен у злогласну огулинску „Кулу“, а одатле у логор „Даница“ код Копривнице. Иако је био крупан човек, у „Даницу“ је дошао као сенка од човека, ошишан, обријан и унакажен. Сведоци су причали да је стално понављао да „нас више нема“. Последњег дана јуна 1941. отпремљен је у логор у Госпићу, у коме је задржан једну ноћ. Кад је дознала да је допремљен у Госпић, његова ћерка Душанка је дошла да га потражи у затворској управи. Ту је чула да је он отпремљен у Јадовно, па је пошла за њим, али се отуда ни сама није вратила.⁴¹⁵

Ужасни снимци усташких злочина над Србима

Последњег дана маја 1941. (на дан када је почело рушење православне цркве у Бања Луци), група тзв. „заштитних ловаца“ ухапсила је петорицу Срба у Мостару. У ноћи између 31. маја и 1. јуна 1941, усташе су, предвођене Иваном Хочеваром и Станком Шарцем, завезане Србе утрпале у један камион, одвезле их на обалу Неретве, код села Ортијеш, и тамо на свиреп начин поубијале. После тога су њихове лешеве бациле

⁴¹³ *Сјоменица православног свештеника*, 97.

⁴¹⁴ *Истио*, 52.

⁴¹⁵ *Истио*, 127.

у реку. Пре ликвидације један од ухапшених Срба, др Федор Лукач, управник Бановинске болнице у Мостару, успео је да побегне са стратишта и да касније исприча како се све догодило.⁴¹⁶

* * *

За разлику од усташких злочина над Србима у априлу 1941, који су имали карактер државног терора, у мају 1941. се може говорити о томе да је тај терор прерастао у нешто што је знатно другачије и теже од тога. У прилог том закључку, најпре треба нагласити да се у мају знатно проширио простор на којем је вршено мучење и убијање Срба, као и број локација на којима су злочини над Србима извршени више пута. Уз Лику, Славонију, Банију и Кордун тај је простор обухватио и Босанску Крајину и БиХ у целини. То проширење је, наравно, резултирало повећаним бројем убијених Срба и повећаним ангажовањем појединих делова усташког државног апарата. Када је, пак, улога тог апарата у питању, врло је важно напоменути то да су извршењем два најмасовнија покоља Срба – оног у Хрватском Благају, одн. Вељуну и оног у Глини – руководили најближи сарадници првог човека полиције НДХ – Еугена Кватерника. То је значило да су ти покољи извршени по наређењу врха усташке државе. И у многим другим, мањим злочинима над Србима у току маја 1941. било је евидентно учешће различитих органа усташке државе. **Физичко ликвидирање Срба било је, дакле, део државног пројекта.**

Формално гледано, **организовани покољи око 800 (или и више) српских сељака у Вељуну и Глини, у само 3-4 дана, не би могли да се оквалификују као геноцидни**, јер су тада убијани само мушкарци, а не сво српско становништво. Због тога се за њих може рећи да су били „само” тешки ратни злочини. **Суштински гледано, међутим, они су већ садржавали одређене елементе геноцида над Србима у НДХ**, јер су потпуно обезглавили српски народ у тим крајевима и оставили на стотине и стотине српских породица и без хранилаца и без бранилаца. У време извођења најтежих пољских радова, жене и деца нису могли да замене одрасле мушкарце, па је у питање био доведен буквално њихов опстанак. На другој страни, унесређене Српкиње, њихова деца и стари људи остали су без икакве физичке заштите, па су били препуштени

.....
⁴¹⁶ Скоко Саво „Злочини геноцида Независне Државе Хрватске у Херцеговини током 1941.”, у зборнику *Геноцид над Србима у II светском рату*, Београд 1995, 265–2166. (У даљем тексту: „Злочини геноцида НДХ”); Skoko Savo, *Pokolji hercegovačkih Srba 1941.*, Beograd 1991, 79–80.

на милост и немилост непријатељски настројеним усташким властима и комшијама-Хрватима склоним пљачкању. У тако тешкој егистенцијалној ситуацији, удовице побијених Срба биле су принуђене да бирају између три могућа, али и изнуђена излаза: 1) да остану на својим огњиштима и имањима и да мукотрпно раде, како би прехраниле своју децу и старије чланове породице, да очувају свој национални и верски идентитет, уз наду да их усташе неће прогонити и убијати, као њихове мужеве и очеве; 2) да покушају да добију дозволу за исељење из НДХ или да се илегално пребаце у Србију или на територије које су окупирани Италијани и, 3) да поднесу молбе за пријем у РКЦ за себе и чланове својих породица, у очекивању да ће их усташке власти због тога поштедети прогона и убијања.

Развој догађаја у Вељуну и Глини врло брзо после тих злочина показао је да су се несрећне Српкиње опредељивале за све три неповољне опције, али да је већина њих покушала да се спаси затраживши прелаз из православља у РКЦ. Тако се показало да се **циљ наведених и других покоља Срба није сводио само на обично убијање и смањивање броја Срба у НДХ, него и на слање застрашујуће поруке члановима њихових породица и другим Србима у НДХ да што пре напусте НДХ или да напусте своју дотадашњу веру и цркву и „приљубе” се римокатолицизму (евентуално и исламу) и хрватству.** Иако је, дакле, физичко ликвидирање српских сељака у мају 1941. било усмерено скоро искључиво на мушкарце, оно је, у суштини, било један од важних сегмената усташког плана за „чишћење” НДХ од свих Срба, тј. геноцида над њима.

Сличан геноцидни карактер имала су већ у мају 1941. и убиства припадника српске елите у НДХ, а пре свега интелигенције и свештенства СПЦ. Док је убијање припадника српске интелигенције наводило многе Србе да на различите начине напусте НДХ, дотле је убијање свештенства СПЦ и разарање СПЦ у НДХ имало за директну последицу масовно одлучивање Срба да напусте православље и СПЦ и да поднесу молбе за пријем у РКЦ. Само се по себи подразумева да то одлучивање није било ни добровољно ни искрено ни трајно, већ, напротив, присилно, неискрено и привремено. То, међутим, није нимало сметало органима усташке државе, која је и покренула пројекат насилног покатоличавања Срба, а у суштини није сметало ни епископату РКЦ у НДХ. Трећег маја 1941. Павелић и Будак су донели „Законску одредбу о прелазу с једне вјере у другу”, која је два дана касније објављена у усташкој штампи. Та је одредба постала правно-политички основ за присилно покатоличавање Срба у НДХ и за тотално уништење СПЦ у њој.

Кад су у питању усташки напади на СПЦ, приметно је да су усташе у мају 1941. направиле један радикалан искорак у односу на април 1941. Паралелно са најцрњом медијском пропагандом против патријарха Гаврила и целе СПЦ, усташки режим је интензивирао хапшење, затварање, злостављање и убијање свештенства и монаштва СПЦ, не либећи се ни од тога да хапси и убија и припаднике највише хијерархије СПЦ – њене епископе и митрополите. Свирепо убиство бањалучког епископа Платона и хапшење митрополита Доситеја и Петра показало је јасно да усташе имају намеру да потпуно униште СПЦ у НДХ. Геноцидни карактер те намере и праксе проистицао је, најпре, из раније поменутог значаја православља и СПЦ за национални идентитет Срба, али и из чињенице да се уништење СПЦ у НДХ показало као значајан предуслов за успех усташког пројекта насилног покатоличавања Срба. Уништењем СПЦ православни Срби су остајали без икакве духовне бриге и потпоре, па је њихов прелаз у РКЦ постајао и без додатних притисака само питање времена.

Као што се из ранијих поглавља ове књиге могло видети, усташе су и у мају 1941. наставиле са бесомучном кампањом против Срба у циљу њихове сатанизације и дехуманизације, стим што је та кампања била још агресивнија и шира него у априлу. Наставиле су и са доношењем нових законских и административних мера којима су ограничавана елементарна права Срба и којима се ударало на њихов национални и верски идентитет. Када се томе додају предочени подаци о масовним покољима Срба, о уништавању њихове интелигенције и свештенства СПЦ и чињеница да је почетком маја 1941. отпочело стварање институционалног апарата усташке државе за организовано присилно исељавање Срба из НДХ, може се потпуно основано закључити да је државни терор над Србима у НДХ средином маја 1941. прерастао у геноцид над њима. Од тада се, наиме, у злочиначкој пракси усташког режима може документовано пратити континуирано одвијање сва три главна вида геноцида над Србима, уз њихово систематско пљачкање и економско уништавање.

4.2.7. Размах геноцида над Србима у јуну 1941.

Првог и другог јуна 1941, на католичке „Духовске бладане”, започела је она серија великих усташких скупова широм НДХ, о којој је већ било речи, на којима су одржали екстремно антисрпске, хушкачке говоре многи најближи Павелићеви сарадници (доглавник М. Будак у

Госпићу, министар правосуђа М. Пук у Глини и у Сиску, министар здравља Иво Петрић у Ђурђевцу, председник Законодавног повјеренства М. Жанић, у Новој Градишки итд.) Доскорашњи вођа усташа у Глини, Мирко Пук, рекао је 1. јуна, у том месту да у НДХ још увек има „туђинских елемената” који су „увијек били противници сваке ослободилачке борбе хрватског народа” и поновио познату претњу М. Будака Србима: „Или ми се уклони, или ми се поклони!”. Милован Жанић је 2. јуна изрекао можда најгеноцидније речи из тих времена да „ова наша домовина мора бити Хрватска и ничија више!” и да „нема те методе коју ми нећемо као усташе употребити да начинимо ову земљу збиља хрватском и да је очистимо од Срба!”.

У пуном складу са таквим изјавама највиших функционера усташке државе, првих дана јуна 1941. широм НДХ извршено је мноштво хапшења и убијања Срба. Тако је је једна група „заштитних ловаца”, махом студената из Загреба, предвођена Боривојем Ротквићем, ухапсила у Требињу и околини између 60 и 70 Срба. Одмах је стрељала деветорицу њих на кућном прагу и на свиреп начин, не обазирјући се на присуство чланова њихових породица, међу којима је било и мале деце. Следећег јутра су по граду осванули плакати са именима убијених људи, уз образложење да је реч о људима који су припадали четничком покрету и који су припремали устанак против усташке власти. На плакатима је, поред тога писало да ће за сваку хрватску главу бити стрељано 100 Срба.⁴¹⁷ После поменутих стрељања, усташе су отпочеле са вандалском пљачком српских трговачких радњи, занатских радионица, кућа и станова.⁴¹⁸ Истог дана почела су масовна хапшења Срба и у невесињском крају, као и у Гацку и околини. Усташе у Гацку је предводио Херман Тогонал, усташки повереник за срез Гацко. Тада је под оптужбом да нису предали оружје и војничку опрему ухапшено око 50 Срба. Један део њих је одведен у усташки логор у Автоvcу, а други део у затвор у Гацку. Срби из села Заградца одведени су у село Корита, где су убијени и бачени у Корићку јаму.⁴¹⁹

Првог јуна 1941. усташе су ухапсиле јеромонаха Севастијана Јовића (р. 1882), пароха у Дрнишу, и подвргле га најстрашнијим могућим мучењима. Између осталог, **чупали су му браду и бркове и одсекли нос и уши.** Петнаест дана касније бацили су га у напуштену јаму Кљакачког

.....
⁴¹⁷ *Исџо*, 266; Пиљевић Ђорђе, „Геноцид у Херцеговини у Другом светском рату 1941-1945. године”, у зборнику *Геноцид у 20. веку*, Београд 2005, 193.

⁴¹⁸ Skoko S., *Pokolji hercegovačkih Srba* 41, 445.

⁴¹⁹ *Исџо*.

рудника под планином Промином, близу Дрниша, заједно са још два свештеника СПЦ – Јованом Андрићем и Душаном Гаврановићем.⁴²⁰ Првог јуна 1941. усташе су ухапсиле и Душана Диклића (р. 1912), пароха у Плитвичком Љесковцу, у срезу Кореница (епархија Горњокарловачка). Диклић је одведен у затвор у Кореници, где је у подруму усташког стана свирепо мучен. После пет дана заточеништва пребачен је у Пријебој и убијен. Постоји податак да је лично велики жупан Велике жупе Крбава и Псат, раније помињани Љубомир Кватерник, наредио да се Диклић ликвидира. Крајем маја су, иначе, усташе опљачкале православну цркву у Плитвичком Љесковцу, а онда су присиле Србе из тог места да сруше своју цркву.⁴²¹

Другог јуна 1941. група од око 80 усташа, под командом натпоручника Фрање Судара, упала је у невесињско село Удрезње и без икаквог повода и образложења поубијала, на кућном прагу 27 Срба из породица Вујадиновића, Драганића, Кљакића, Шиповаца, Вукосава и Шкипина. Истог дана усташка хорда Хермана Тогонала и хоџе Мухарема Главинића, састављена од Муслимана из Фазлагиха Куле, Грачанице и Гацка, похапсила је све одрасле Србе из села Корита (више од 130 људи) и затворила их у тамошњи Соколски дом и основну школу.⁴²²

У Јасеновцу су 2. јуна 1941. усташе убиле секретара црквене општине Лазара Келића и још четири угледна Србина, па њихове лешеве бацили у Саву. Када су се, после два дана, ти лешеве појавили на површини реке, усташе нису дозволиле рођацима да их сахране и да, у знак жалости за њима, носе уобичајену црну одећу.⁴²³ Другог и трећег јуна 1941. усташе из Јосипдола ухапсиле су 14 српских становника из тог места, као и из Вајиног Врха и Војновца. После злостављања ухапшених Срба, усташе су их отпремиле у логор „Даница”, да би сви пострадали у логору Јадовно крајем јула и почетком августа 1941.⁴²⁴

У извештају Канцеларије за цивилна питања Команде II италијанске окупационе армије, упућеном Генералштабу Краљевске војске Италије 11. јуна 1941. пише следеће:

„3. овог месеца дошао је у Команду групе Сушак хрватски грађанин Ковачевић Милан... рођен у селу Јасенак код Огулина 23. 3. 1909. ... кнез

.....
⁴²⁰ *Споменица православних свештеника*, 32, 56, 82.

⁴²¹ *Исто*, 61.

⁴²² Skoko S., *Zločini genocida NDH*, 266.

⁴²³ Атанасије (Јевтић), *нав. дело*, 116.

⁴²⁴ Sedlar Branko, „Ustaški teror u općini Josipdol 1941. godine”, u: *Plašćanska dolina i okolica u NOR-u 1941-1945.*, Karlovac, 1976, 112–113.

села, који је изјавио да су од одласка карабињера и неких италијанских војних гарнизона усташе учиниле сваку врсту злочина, прецизније: у општини Огулин: ухапшено 475, а убијено 47 особа; општина Плашки: спаљене куће 7 породица и убијено 42; општина Вељун: око 600 особа што мртвих што рањених; општина Дубраве: убијено 28 особа; општина Слуњ: 122 особе што мртвих што рањених; општина Јасенак: ухапшено 20 особа, убијено 10; у Дрежници: ухапшено 217 особа, убијено 10; у селу Бриње ухапшено 300 особа, убијено 22; у Плитвицама: ухапшено 77 и убијено 4; у Гомирју: ухапшено 20 и убијено 7 особа. Ковачевић тврди да су га власт и народ следећих места опуномоћили да дође у Сушак и да од италијанске војске тражи заштиту: Огулин, Плашки, Вељун, Дубраве, Слуњ, Јасенак, Бриње, Дрежница, Плитвице, Приммишље, Гомирје, Врбовско, Српске Моравице. Одбија да се врати у своје село, а његове се изјаве проверавају.”⁴²⁵

Иако ће о томе бити више речи касније, овде треба, ради добијања шире слике о држању РКЦ и надбискупа Степинца у првим месецима постојања НДХ, поменути и следеће. У јеку антисрпске хистерије на усташким скупштинама и у штампи, у јеку геноцидног убијања Срба широм НДХ, полузванични лист Загребачке надбискупије „Katolički List” (бр. 21-22/41) поздравља 3. јуна 1941. Будакове „Упуте пригодом прелаза с једне вјере на другу” и објављује велики чланак свог бившег уредника и универзитетског професора Стјепана Бакшића под насловом: „Што треба знати код примања у кат. Цркву?”

После хапшења око 140 Срба у селу Корита, између Билеће и Гацка, усташе су их затвориле у локалној школи и мучиле од 2. до 4. јуна 1941. Затим су, 4. јуна, одвеле 121 ухапшеника до Коритске јаме и тамо их убиле маљевима и бациле у јаму. Сутрадан су у Коритима убиле још пет сељака српске националности, а у селу Заградци још седам његових становника. Међу убијенима у ова два дана било је 47 чланова породице Сворцан.⁴²⁶

У времену од 4. до 6. јуна 1941. дивљи усташки одред од око 500 људи у Љубињу, под вођством усташких челника Јуре Бороје, Леона Тогонала и Вида Жутца, похапсио је све Србе од 16 до 60 година старости у селима Ранковци, Убоска, Поцрња, Влаховићи и Капавица. Деветорицу ухапшених убили су одмах, код њихових кућа, а остале,

.....
⁴²⁵ Mihajlović M., *nav. delo*, 155–156.

⁴²⁶ Zločini NDH, 144; Skoko S. „Ustaničke borbe i zločini ustaša u gatačkom kraju”, u: *Hercegovina u NOB-u*, Beograd 1961, 101; Skoko S., *Pokolji hercegovačkih Srba 1941.*, Beograd 1991, 62–67.

чији број је био око 170, отерали су у сабирни логор у селу Ранковци, и ту их задржали неколико дана.⁴²⁷

Петог јуна 1941. усташе су убиле Михаила-Мику Поповића, пароха из Полаче код Книна. **Убијен је заједно са групом својих парохијана у руднику под планином Проминим**, па су њихова тела бачена у јаму звану „Голубњача”.⁴²⁸ Истог дана усташе из Слуња ухапсиле су Милана Поповића (60), краљевског јавног бележника и дугогодишњег народног посланика за срез Слуњ. Поповића су најпре одвеле у логор „Даницу”, а затим, јула 1941, у логор у Јадовну, где је убијен. Такође истог дана **три Србина из села Црно Врело и Стојменић** одведена су у Карловац, под оптужбом да имају скривено оружје, па су због тога **убијени у Лушчићу код Карловца**.⁴²⁹ Из Топуског је петог јуна 1941. одведен Рус Петар Попов (46), фотограф. Нису познати ни место ни начин његове смрти.⁴³⁰

Почетком јуна 1941. казнионица Окружног суда у Госпићу претворена је у један од најзлогласнијих усташких логора. У њега су заточеници масовно довођени од краја јуна, а расформиран је 21. августа 1941, када су Италијани извршили реокупацију тзв. друге окупационе зоне у НДХ. Такође почетком јуна **отпочело је страдање више стотина Срба са подручја Купрешког поља и околине**. Усташе су тада извршиле масовна хапшења и ликвидације српских цивила из села Благај, Малован, Равно и Вуковско, који су побацани у јаме Купрешког поља. Према неким изворима, тада је **убијено око 500 Срба**.⁴³¹ Петрињске усташе узеле су протојереја Глигорија Живковића (р. 1871), пароха у Бачуги код Глине (Горњокарловачка епархија), за таоца, заједно са већим бројем тамошњих Срба. Сви су одведени у Петрињу, па у Сисак. Двадесетпрвог јуна 1941. убијени су у шуми Брезовица, код Сиска.⁴³²

4.2.8. Хитлеров подстицај усташком геноциду над Србима – даље затирање свештенства СПЦ – почетак масовног убијања српске деце и жена

Да би се макар на кратко прекинуло монотono (али неопходно) ређање усташких злочина над Србима почетком јуна 1941. али и да би се ти злочини ставили у шири унутрашњеполитички и спољнополи-

⁴²⁷ Скоко С., *Злочини геноцида НДХ*, 267; Надаждин М., *нав. дело*, 325.

⁴²⁸ *Сјоменица православног свештеника*, 121.

⁴²⁹ Зинаић П., *нав. дело*, 28.

⁴³⁰ *Истио*, 358.

⁴³¹ Скоко С., *Злочини геноцида НДХ*, 265.

⁴³² *Сјоменица православног свештеника*, 70.

тички контекст, овде се даје кратак осврт на два изузетно важна спољнополитичка потеза младе усташке државе, који су се догодили 6. јуна 1941. Тога дана су, наиме, двојица најпознатијих и најутицајнијих људи у НДХ била у значајним спољнополитичким мисијама. Поглавник Павелић је отишао на подворење свом политичком ментору и наредбодавцу – Хитлеру, а надбискуп Степинац је био у Риму код свог врховног поглавара и, такође, наредбодавца – папе Пија XII. У досадашњој литератури о спољној политици НДХ нема података о томе да ли су ове две посете биле договорене између Павелића и Степинца, али се не треба изненадити, ако на то у некој будућности пристигне позитиван одговор.

Мада веза ова два спољнополитичка догађаја са усташким злочинима над Србима у НДХ није лако уочљива, до ње се може доћи ако се читаоци подсети на неке већ поменуте податке из ранијих поглавља ове књиге. У првих пет дана пре ових двеју посета десило се, сем поменутих усташких злочина, и много тога другог значајног за оцену укупног стања у НДХ. Ту је, најпре, она серија већ помињаних антисрпских говора најближих сарадника А. Павелића на Духове, 1. и 2. јуна 1941. широм НДХ. Не улазећи, опет, у појединости ових говора, овде се подсећа само на оне геноцидне речи М. Жанића да „**нема те методе, коју ми нећемо као усташе употребити, да начинимо ову земљу збиља хрватском и да је очистимо од Срба.**” Упоредо са тим говорима или одмах после њих доглавник и министар богоштовља и наставе М. Будак је укинуо све српске основне школе и забавишта у НДХ; Павелић је издао антијеврејску „**Законску одредбу о заштити народне и аријске културе хрватског народа**”, а министар унутрашњих послова А. Артуковић „**Наредбу о промјени жидовских презимена и означавању Жидова и жидовских твртки**”, као и „**Наредбу о утврђивању расне припадности државних и самоуправних службеника и вршитеља слободних и академских звања.**” Уз одредбу министра правосуђа М. Пука и министра А. Артуковића „**о испражњењу и насељењу стамбених и пословних просторија**” („из разлога јавне сигурности”), Павелић је донео и „**Одредбу о оснивању усташког редарства за цјелокупно подручје НДХ**”, док је казнионица Окружног суда у Госпићу претворена у концентрациони логор, који ће одмах изаћи на зао глас због бројних злочина почињених у њему пре свега над Србима и Јеврејима, као и због непосредне везе тог логора са логорима смрти у Јадовном и на острву Пагу. Градско поглаварство у Загребу објавило је **наредбу о „уређењу сталног боравишта за загребачке професионалне просјаци**”, у којој је писало да ће „**сви просјаци, скитнице и клатеж**” бити „**послани на присилно боравиште и рад изван Загреба**”.

Тих истих дана Степинчев „Katolički List” је врло лепим речима писао о недавној посети А. Павелића папи Пију XII и Ватикану, покушавајући да је прикаже у много бољем светлу него што је она стварно била. Такође су тих дана православни Срби у околини Вођина, Вировитице и неких других славонских градова и села почели да подносе молбе за масовне прелазе из СПЦ у РКЦ. Представници Немачке и НДХ потписали су тих дана званични међудржавни уговор о размени депортованих Словенаца у НДХ за исто толики број Срба из НДХ који треба да буду присилно исељени у окупирану Србију. На делу су, дакле, били сви главни видови или елементи усташког геноцида над Србима, као и одређени елементи геноцида над Јеврејима и Ромима.

Из тада актуелних дипломатских односа између КЈ и Ватикана треба поменути чињеницу да је југословенски посланик у Ватикану Нико Мирошевић-Сорго упутио 2. јуна 1941. протестну ноту Државном секретаријату Ватикана (ДСВ), поводом вести да би Света Столица могла да упути у НДХ једног представника са титулом апостолског визитатора. Сматрајући да би тај потез Свете Столице могао да се тумачи као званично признање НДХ, Мирошевић је сугерисао ДСВ-у да га не предузме. Помоћник кардинала Маљонеа, државног секретара Ватикана, монс. Доменико Тардини је приликом пријема ове ноте врло арогантно одбио Мирошевићеву сугестију, оценивши је као мешање југословенске владе у унутрашње ствари Свете Столице.⁴³³ Неколико дана касније новинске агенције „Roјter” и „Stefani” објавиле су вест да је Ватикан прихватио понуду Владе НДХ да именује једног дипломатског представника у Загребу.⁴³⁴ Истог дана Радио Алжир је пренео вест да ће Ватикан упутити у Загреб представника са титулом „апостолског делегата”.⁴³⁵ Такође истог дана (6. 6. 1941) посланик Мирошевић је упутио ДСВ-у и протестну ноту против успостављања Краљевине Хрватске, као новог напада на територијални интегритет КЈ.⁴³⁶

У контексту таквих унутрашњих и спољнополитичких околности, надбискуп Степинац је 3. јуна 1941. отпутовао у Рим, где га је 6. јуна примио папа Пије XII. Иако је врло добро знао и за геноцидне изјаве М. Жанића и других Павелићевих министара уперене против Срба и

⁴³³ Видети: Илић П., *Ватикан и слом Југославије*, 378–379; Actes, 529/IV.

⁴³⁴ Илић П., *нав. дело*, 380; Actes, 553/IV; Bulajić М., *Misiја Vatikana u NDH*, „Politika”, Beograd 1992, 512/I.

⁴³⁵ *Истио*.

⁴³⁶ Pleterski Janko, „Vatikanski dokumenti o Slovencih in Slovenijo 1940-1945.” у: *Grafenauerjev zbornik*, Ljubljana 1996, 636.

за поменуте антисрпске и антијеврејске законске и подзаконске прописе, као и за многе од раније поменутих усташких злочина над Србима, Степинац је одлучио да пође у Рим и да папу замоли „да се уведу неки одношаји између Св. Столице и НДХ”. Пошто ће о односу Степинца према НДХ и према геноциду над Србима бити много више речи у последњем делу ове књиге, овде се констатује само следеће: **то што се НДХ до тада већ исказала као несумњиво злочиначка држава, у којој је започео геноцид над Србима и Јеврејима, није му сметало да је папи представи као католичку и да га замоли да Света Столица уведе неке односе са њом.** Нема, наравно, сумње у то да је Пије XII и пре Степинчеве посете знао каква је држава НДХ, али нема ни података да је укорио свог првог човека у НДХ због називања те државе католичком и због заузимања за њено међународно признање и афирмацију.

Истог дана када је Степинац овако разговарао са Пијем XII, Павелић је стигао у Бергхоф, на подворење Хитлеру и са њим разговарао и о „српском” и „јеврејском” питању у НДХ. Што се тиче српског питања, Павелић је Хитлеру поновио оно што је нешто пре тога рекао његовом министру спољних послова, фон Рибентропу. По Павелићу, наиме, „питање неке српске мањине” у Хрватској „прије 60 до 70 година још није постојало. Тек њиховим преласком у српско-православну цркву ти су дијелови становништва погрешно учињени Србима. Уосталом, Хрватска ће радо препустити Србе са свог подручја и за то прихватити Словенце, као што је то и било сугерисано с њемачке стране.”⁴³⁷ Хитлеру је, уз то, додао да су Срби „заправо Хрвати”.

Коментаришући ту Павелићеву причу о Србима, Хитлер је најпре поменуо планове о њиховом пресељавању из НДХ у „Стару Србију”, у замену за досељавање Словенаца. Према Б. Кризману, он је тада рекао да су „таква пресељења сигурно... тренутачно болна али су боља него непрекидно трпљење. Њемачка нипошто не жели да другима прописује нешто што и сама не чини. Сама је приступила пресељавању својих земљака из подручја у којима већ 300-400 година пребивају. Једном мора доћи до таквог потеза, до 'комасације' која је засигурно тренутачно болна, али која већ дјечи пресељених доноси многе предности”. После тога је упутио онај познати савет Павелићу: „Уосталом – ако хрватска држава жели бити сасвим солидна, мора... 50 година водити национално нетолерантну политику јер из претерано велике толеранције у тим питањима настају само штете...”⁴³⁸

⁴³⁷ Krizman Bogdan, *Pavelić i ustaše*, 485.

⁴³⁸ *Истио*, 489.

Павелић и Хитлер у Бергхофу – државници и злочинци

Из контекста овог разговора јасно је да је Хитлер саветовао свог хрватског пулена да води такву политику управо према Србима. Киван на Србе због њихове улоге у рушењу Аустро-Угарске, као и због одбацивања Тројног пакта и одлагања немачког напада на СССР, Хитлер је одобрио усташки геноцид над њима и дао Павелићу „зелено светло” за његов наставак. Павелићу то, наравно, није било потребно два пута рећи.

(Интересантно је, иначе, да се Павелић жалио фон Рибентропу и Хитлеру на држање Ватикана и надбискупа Степинца, упркос надбискуповом залагању за успостављање добрих односа Ватикана и НДХ. Рибентропу је изјавио да нижи католички клер стоји у целости уз његов покрет, али да су „високи католички клер и надбискуп Степинац против усташког покрета”. То њихово наводно противљење Павелић је објаснио међународном оријентацијом католицизма, а не „неким пријатељским осјећајима за Србе”).⁴³⁹

Шестог јуна 1941. усташе су ухапсиле шеснаесторицу Срба из села Боговље, код Цетинграда, одвеле их према Слуњу и на том путу их **побиле**.⁴⁴⁰

Тог дана је, иначе, један део Срба из околине Гацка одлучио да пружи оружани отпор усташким зликовцима. Најпре су то учинили Срби

⁴³⁹ Исто, 485–486.

⁴⁴⁰ Dedijer-Miletić, *nav. delo*, 481.

из села Степена. На напад усташа на њихово село, они су одговорили малобројним оружјем које су поседовали, одбили успешно напад и заузели тамошњу усташку станицу. Истог дана узели су оружје у руке и Срби из села Казанци и Вратковићи, под вођством Милана Тепавчевића и свештеника СПЦ Радојице Перишића.⁴⁴¹ После сазнања за масовно убиство Срба из Корита, они су напали и освојили жандармеријску станицу у месту Брљево, коју је њена посада напустила, после обавештења да следи напад Срба на њу. Наредног дана неколико стотина Срба из поменутих и других села око Гацка освојило је и станицу у селу Јасенак и прекинуло телефонску и друмску комуникацију на линији Билећа–Автовац–Гацко. Створена је и мала привремено ослобођена територија у гатачкој општини.

Седмог јуна 1941. усташе су ухапсиле Душана Гаврановића (р. 1912), пароха у Баљцима код Дрниша, и затвориле га у локални затвор. Осам дана потом одвеле су га у напуштену јаму Кљакачког рудника под планином Промином и бациле га у њу, заједно са свештеником Јованом Андрићем, из Тепљуха и јеромонахом Севастијаном Јовићем, парохом из Дрниша.⁴⁴² Истог дана ухапшен је и протојереј-ставрофор Спиридон Старовић (р. 1875), парох и архијерејски намесник у Автовцу (епархија Захумско-херцеговачка). Њега су усташе одвеле до Кобиље Главе, на путу Гацко–Билећа и убиле маљем по глави.⁴⁴³

Осмог јуна 1941. љубињске усташе повезале су око 170 Срба затворених у логору у селу Ранковци и отерале их до јаме Капавице, где су их махом живе сурвавале у бездан. Пошто су једним конопцем повезале по 10 ухапшених, доводиле су их на ивицу понора, затим пуцале у прву тројицу, који су падали у понор и за собом повлачили остале, живе људе. То се понављало све дотле док један од целата није узвикнуо да у јами више нема места. На тај узвик преостали затвореници су одлучили да покушају бекство. Иако везани, упустили су се у неравноправну борбу са убицама. Чак око 50 њих је успело да побегне. Они који нису успели, побијени су из пушака и митраљеа. Том приликом је убијено укупно 114 Срба.⁴⁴⁴

.....
⁴⁴¹ Радојица Перишић (1906–1945), свештеник СПЦ из села Казанци, код Гацка, каснији четнички командант и војвода.

⁴⁴² *Споменица православних свештеника*, 50.

⁴⁴³ *Истио*, 136.

⁴⁴⁴ Скоко С., *Злочини јеноцида НДХ*, 267–268; Надаждин М., *нав. дело*, 326. У књизи *Zločini genocida Nezavisne Države Hrvatske i nemačkog okupatora u Hercegovini 1941-1945*, С. Скоко и М. Граховац пишу да су усташе из Ранковаца повеле око 180–200 повезаних Срба – одраслих мушкараца према јами „Гувно” у селу Капавици, да су

Истог дана, усташе су убиле 21 српског становника засеока Рончевић, поред Ловинца у Лици. Међу њима је било седморо деце и шест жена. Сви су били чланови породице Рончевић. Злочин се догодио у месту Свети Рок (родном месту доглавника Мила Будака). Према неким другим подацима, овај злочин се догодио два дана касније, кад је побијено још седам чланова исте породице, што би значило да је тог дана (10. јуна 1941) убијено 28 Рончевића.⁴⁴⁵

У дневнику Команде италијанске дивизије „Сасари” од 8. јуна 1941. записано је следеће: „Осам српских сељака (усташе) су извеле из воза на станици Зрмањи. Одатле су их везане одвели на железничку станицу у Грачацу, а одатле на планину Велебит, где су их живе бацили у дубоку бездану јаму звану ’Гучић’. Само један је успео да се спасе.”⁴⁴⁶ А у извештају исте команде од 13. јуна 1941. пише да је 8. јуна извршено стрељање једног православног свештеника и још 12 Срба у Ливну.⁴⁴⁷

Деветог јуна 1941. усташе су убиле Јована Андрића (р. 1887), пароха у Тепљуху, код Книна (Далматинска епархија). Он је најпре био затворен у чувеном усташком затвору у Дрнишу, по налогу тамошњег усташког стожерника Љубе Латковића и месног римокатоличког жупника фра Петра Берковића. У том затвору Андрић је подвргнут разним понижењима и најстрашнијем мучењу. По исказу преживелог сведока Луке Кашића из Житнића, несрећном Андрићу су усташе чупале браду и бркове, секле му ребра и, најзад, одсекле све прсте са руку. Тако измрцвареног и полумртвог, одвезле су га под планину Промину и бациле у напуштену јаму Кљакачког рудника. Заједно са њим бациле су у исту јаму и јеромонаха Севастијана Јовића и пароха у Баљцима Душана Гаврановића.⁴⁴⁸

.....
успут убили четворицу и да су им испред јаме побегла 25-орица. Кад су завршиле са стрељањем, усташе су пошле према Љубињу певајући песму: „Неста Срба, неста српске среће, више Срби србовати неће”. (В. стр. 244–245)

⁴⁴⁵ Banda Milica, „Ljudski gubici na području kotara Gračac u NOR-u”, у: *Kotar Gračac и NOR-и 1941-1945.*, I, Karlovac 1986, 892.

⁴⁴⁶ Миајловић М., *nav. delo*, 48.

⁴⁴⁷ *Исџо*, 51.

⁴⁴⁸ *Исџо*, 32, 56. Убиство проте Андрића забележено је и у дневнику Команде италијанске дивизије „Сасари” од 9. јуна 1941. У тој белешци се, између осталог, каже: „Дана 9. јуна стиже вест да су усташе ухапсиле тридесет особа и одвукле их у непознатом правцу, поред тог што су у Книну ухапсиле још тридесет особа и преместили их из Книна у затвор у Госпићу. Они којима, у очекивању суђења, судбина није била наклоњена да их забораве у паклу тог затвора, одведени су на Велебит и бачени у јаме.” У истој забелешци се констатује да је међу ухапшенима који су тог дана одведени у Промину и тамо убијени био и православно свештеник из Тепљуха”. У *Сјоменици љаво-*

Истог дана усташе из Огулина упале су грубо у православни манастир Гомирје, опљачкале га, полупале иконе у њему и ухапсиле игумана Методија Суботина, намесника манастира јеромонаха Нектарија Дазгића и учитеља Милана Косановића. Њих су најпре одвеле пред општину у Гомирју, где су им прикључиле још неколико десетина Срба, па их онда све заједно одвезле камионом у злогласну огулинску Кулу. Јеромонаха Дазгића и игумана Суботина почеле су да туку још пред општином у Гомирју и наставиле и наредних пет дана у Кули, заједно са осталих преко 100 затворених Срба. Седамнаестог јуна 1941. транспортовале су их у логор „Даницу”, где је било већ тридесетак православних свештеника. У том логору усташе су посебно мучиле и понижавале баш православне свештенике – тукле их воловским жилама, штаповима и пендрецима, чупале им браде и бркове, јахале, чупајући их и за косу и уши, изгладњивале итд. Највећи део измучених православних свештеника транспортовале су у Јадовно, у коме су сви свирепо убијени.⁴⁴⁹

Такође 9. јуна 1941. гатачке усташе, по наређењу злогласног Јуре Францетића (тадашњег усташког повереника за БиХ), који је тада боравио у гатачком крају, побиле су маљевима и кундацима око 20 српских цивила из Гацка, Автовца, Рудног Поља и Наданића. Њихове лешеве бациле су у јаму поред Корита.⁴⁵⁰ Десетог јуна 1941. усташе су ухапсиле Славка Зјалића (р. 1913), пароха у Пакленици код Новске и затвориле га, заједно са више његових парохијана у судски затвор у Новској. После вишедневних мучења одведен је 14. јуна 1941. у Јасеновац, где је убијен и бачен у Саву. Један од преживелих логораша је чуо следећи коментар усташа о свештенику Зјалићу: „Виђе ли ти попа (псовка), како се тај држао, па ни да јаукне кад су га резали.”⁴⁵¹ Десетог јуна 1941. усташе су ухапсиле и Јашу Степанова (р. 1910), пароха III парохије у Плашком, и одвезле га, заједно са опљачканим стварима из Епископског двора, у Огулин. Заједно са њим повеле су и протојереја Милана Рајчевића, црквеносудског тужиоца Горњокарловачке епархије. У Огулину су их затвориле у злогласној „Кули”, а касније одвеле у „Даницу”, Госпић и, коначно, у Јадовно, у коме су убијени, заједно са десетинама хиљада других Срба.⁴⁵²

.....
славних свештеника пише да је прота Ј. Андрић, заједно са својом свештеничком сабраћом и својим верницима убијен 15. јуна 1941.

⁴⁴⁹ *Истио*, 137–138; *Zatezalo Ђ. nav. delo*, 204–207.

⁴⁵⁰ Skoko S., „Ustaničke borbe i zločini ustaša u gatačkom kraju”, u: *Hercegovina u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Beograd 1961, 101.

⁴⁵¹ *Истио*, 75.

⁴⁵² *Истио*, 136.

Десетог јуна 1941. усташе из Книна упале су у кућу Милана Тришића (р. 1886), православног свештеника у месту Врлике, код Сиња (Далматинска епархија). Ухапсиле су га, везале, одвеле у Книн и тамо га убиле.⁴⁵³ Информацију о околностима његовог хапшења доставило је крајем јуна Немачко посланство у Загребу усташком министру спољних послова, шаљући му извештај Министарства унутрашњих послова (Недићеве) Србије од 26. јуна 1941, у коме се каже следеће:

„Балаћ Марко, родом из Врлике, срез Сињ, обавестио ме је усмено о злостављањима и прогонима, којима су Срби у Далмацији изложени од стране хрватских усташа. Као посебно сурове примере између осталог навео је:

Десетог јуна ове године ухапшени су: Тришић П. Милан, српски поп, Поповић Тодор, гостионичар, Баћковић Милан и Лишћар Милан, судски писари, сви из Врлике и доведени у полицијски затвор у Врлици. О њиховој даљој судбини ништа се није могло сазнати. // Приликом хапшења попа Тришића усташе су ранили његовог сина Слободана једним метком пушке у десно раме, а да за пуцање нису имали никаквог разлога. Тришићева ћерка Дрина из страха је скочила с прозора на првом спрату на улицу и том приликом сломила једну ногу и једну руку. Фамилија ју је одвела у Книн и тамо се налази на лечењу. // Усташе су 11. јуна без разлога приступили даљим хапшењима Срба у Врлици. Тако су између осталих ухапшени: Катић Петар, пензионер, Тривић Коста и Стоисављевић Пане, трговци, Бјеланковић Јован, гостионичар и Гарић Јован, полицајац. Сви су ухапшени само због тога што су Срби. У затвору су мучени а неки од њих су потом превезени у Госпић. О њиховој судбини се ништа не зна. Трговац Стојић Никола налазио се такође међу ухапшенима, али је после тешких злостављања опет пуштен кући. Притом се ни у ком случају не ради о појединачним случајевима. У целој Далмацији усташе врше нечовечне страхоте, које се усмеравају нарочито на Србе, трговце, свештенике и учитеље. Као пример може се навести да су усташе ухапсили и српског попа у Палићи (његово име није познато подносиоцу пријаве). Њему су ишчупали нокте из прстију на рукама и ногама, одсекли браду заједно с кожом и тада га, убили после ових злостављања.”⁴⁵⁴

.....
⁴⁵³ Исто, 140.

⁴⁵⁴ *Zločini NDH*, 151. Пошто у Далматинској епархији није било парохије под именом Палићи, може се претпоставити да се у овом случају ради или о парохији Полача између Врлике и Книна, или о парохији Пољица, недалеко од Задра. Што се тиче приче о свирепом мучењу поменутог анонимног православног свештеника, она највише личи ономе што се догодило несрећном проти Јовану Андрићу из Тепљуха,

Усташке патроле ухапсиле су 10. јуна 1941. десет српских сељака из Павлићевог родног села Брадине. Прво су их одвеле у жандармеријску станицу на Иван Планини, а затим депортовале у сарајевске затворе. После неколико дана преbacиле су их у Лашву и тамо поубијале на лашванском мосту и побацале у реку Лашву, леву притоку реке Босне.⁴⁵⁵

У извештају команданта II италијанске окупационе армије у НДХ, генерала Виторија Амброзија, Генералштабу у Риму од 22. јуна 1941. пише да је „и током јутра 10. овог месеца група од стотињак жена и деце дуго је стајала пред нашим гарнизonom (у Книну – н. а.) молећи нас за помоћ и заштиту. Жене су престрављених лица испричале да су им одведени мужеви и да се о њима ништа не зна, да су им куће опљачкане, отет новац и златни накит и да се врше силовања”.⁴⁵⁶ Радило се, наравно, о Српкињама из Книна и околине.

Једанаестог јуна 1941. усташе из Ловинца у Лици упале су у село Расоја – Гњатовићи, које се налазило у његовој близини, ухапсиле 18 Срба и спровеле их у жандармеријску станицу у Ловинцу. Тамо су их, без икакве њихове кривице, преко ноћи немилосрдно тукле кундацима и другим средствима, па их после одвеле до места Радуча, у коме су их побиле. Спасио се бекством само Дане Гњатовић Даница, који је касније сведочио о том злочину.⁴⁵⁷

Наредног дана усташе су извршиле тежак покољ Срба у засеоку Бракусова Драга, између Залужнице и Врховина, у Лици. Тада су заклале и спалиле у кућама 57 сељана српске националности, међу којима је било 33 деце. Село је после пљачкања и паљења остало пусто.⁴⁵⁸

У извештају Команде италијанске дивизије „Сасари” од 12. јуна 1941. пише, између осталог: „... док су италијански официри у Невесињу разговарали са тек пристиглим усташким официрима, поручник хрватске жандармерије (...) одвео је на трг места ухапшеног и везаног 16-годишњег младића, Мишевић Милоша и, пошто је наредио да се на трг доведе његова мајка, пред њом га убио из пиштоља.”⁴⁵⁹ Овај злочин се, иначе, помиње и у „Одлуци Земаљске комисије федералне БиХ за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача” о проглашењу усташе Фрање Судара за ратног злочинца. „Између 10. и 15. маја

код Книна, мада су се сличне свирепости догодиле и многим другим монасима и свештеницима СПЦ у НДХ.

⁴⁵⁵ Skoko S., Grahovac M., *nav. delo*, 43.

⁴⁵⁶ Mihajlović M., *nav. delo*, 55.

⁴⁵⁷ Zatezalo Đ., *nav. delo*, 307–311.

⁴⁵⁸ *Исио*, 357.

⁴⁵⁹ Mihajlović M., *nav. delo*, 51.

1945. год. (треба 1941. – нап. П. И.) Судар је дошао у Невесиње у чину уст(ашког) натпоручника и са собом довео једну десетину усташа ... Чим је дошао у Невесиње он је отпочео са организовањем домаћих усташа ... Почетком јуна 1941... дошла је из Мостара у Невесиње једна усташка чета као појачање. У јуну те године, Судар је са својим и домаћим усташама отпочео са хапшењем и убијањем Срба. Прва његова жртва био је дјечак Нишавић Милош, ћак грађанске школе, кога је Судар лично убио, усред бијела дана, на тамошњем тргу. Овог дјечака Судар је убио ради тога што је његов отац, порески службеник, избјегао и са собом однио кључеве од касе. Иза овог убиства настала су масовна хапшења, мучења и злостављања, пљачкања, паљевине и убијања Сба у Невесињу и околним селима.⁴⁶⁰

У допису Управног штаба војног заповедника у Србији од 25. јуна 1941, упућеног Немачком посланству у Загребу пише да су „у ноћи између 12. и 13. јуна ове године усташе дошли у село Сусиње, срез Нашице, и убили односно заклали после тешког злостављања следећа лица: 1) Рајко Новаковић, 2) Петар Симић, 3) Лазар Симић, 4) Ђорђе Игњатић, 5) Влада Жижић и још једног сељака, чије се име до сада није могло утврдити.“⁴⁶¹

На Павелићев имендан, 13. јуна 1941, руководство градске полиције у Мостару донело је одлуку „да се запечате просторије српских православних вјерских установа” у граду и тако онемогући даљи опстанак и деловање Захумско-херцеговачке епархије СПЦ. Истог дана, из Огулина је у Српске Моравице дошло 13 усташа. Они су заједно са домаћим усташама извршили хапшење свих угледнијих Срба, међу њима и протојереја Владимира Дујућа (р. 1868), пароха и архијерејског намесника у С. Моравицама. После дводневног држања у огулинској „Кули” упутили су их у „Даницу”, у коју су стигли 17. јуна. У „Даницу” су све новоприспеле заточенике подвргли тешком батињању и мучењу. Последњег дана јуна 1941. Дујић је, заједно са још 250 заточених Срба, упућен у Госпић, па у Јадовно, где је убијен у ноћи између 1. и 2. јула 1941.⁴⁶²

У ноћи између 13. и 14. јуна 1941. усташе из Љубиња, под вођством злогласног логорника Леона Тогонала, утовариле су у камионе између 70 и 80 ухапшених Срба из Љубиња и околних села, међу којима су били и један Хрват и један Муслиман. Пребацили су их до јаме зване „Пударица” и тамо делом поубијале а делом живе побациле.⁴⁶³

⁴⁶⁰ Skoko S., Grahovac M., *nav. delo*, 136.

⁴⁶¹ *Zločini NDH*, 141.

⁴⁶² *Споменица православних свештеника*, 63.

⁴⁶³ Skoko S., Grahovac M., *nav. delo*, 40. Надаждин М. тврди да су усташе том приликом убиле 35 талаца из љубињског затвора, бацивши их у јаму „Пандурица” и да су међу жртвама била два Хрвата и један Муслиман. (*nav. delo*, 326–327)

Четрнаестог јуна 1941. усташе у Дрвару су ухапсиле 30 његових истакнутих грађана српске националности. Међу ухапшенима је био и Милан Бањац (р. 1886), парох у Дрвару (епархија Далматинска). Целу групу ухапшених Срба усташе су одвеле у Босански Петровац и затвориле их у затвор бившег Среског начелства. Два дана после тога одвеле су их на Рисову Греду, код једне пећине изнад села Рисовца, на граници босанско-петровачког и босанско-крупског среза. Ту су их побиле и побацале у понор. Пре тога су страховито мучиле свештеника Бањца. Одсекле су му руке, нос и уши и гурале му одсечене делове тела у уста, уз узвике: „Лиж, попе, твоју пасју крв!“. Заједно са њим и његовим несрећним парохијанима, у исту јаму је бачен и бивши чајевачки свештеник Милан Голубовић, који је вршио дужност васпитача у шегртском дому у Дрвару.⁴⁶⁴

Недуго после повлачења италијанске војске из Босанског Грахова, 14. јуна 1941, усташе су ухапсиле Дамјана Штрпца (р. 1912), православног свештеника у том граду (Далматинска епархија), и остале виђеније Србе из Бос. Грахова и околине. После 20-ак дана проведених у затвору Среског суда у Бос. Грахову, Штрбац је одведен најпре у Книн, затим у Госпић и Јадовно. У Јадовну је жив одран и бачен у једну од тамошњих провалија.⁴⁶⁵ Четрнаестог јуна 1941, такође, усташе су упале у стан Милоша Петровића (р. 1909), пароха у Босанским Лужанима, код Дервенте (епархија Зворничко-тузланска) и убиле га.⁴⁶⁶

Ноћу између 14. и 15. јуна 1941. усташе из Суње, код Сиска, дошле су ноћу у село Свињицу, код Костајнице и ухапсиле Данета Бабића, локалног пароха (епархија Горњокарловачка). После свирепог мучења убиле су га у селу Грабовштина, општина Мајур, и бациле у један јарак површно покривен земљом. Леш свештеника Бабића био је страшно унакажен.⁴⁶⁷

На дан када је НДХ и формално приступила Тројном пакту, а доглавник Миле Будак говорио у Славонском Броду о Србима као о неком „отпадку“ народа и као непријатељу хрватског народа који је дошао силом, па се мора и иселити било милом било силом (15. јуна 1941), 14 усташа је дошло у Личке Дољане, код Доњег Лапца, и блокирало кућу пароха Петра Мајсторовића (р. 1870), из епархије Горњокарловачке. Усташе су том приликом ухапсиле пароха и његовог сина Милојка, сту-

.....
⁴⁶⁴ *Споменица њ православног свештеника*, 36–37; *Zločini NDH*, 141.

⁴⁶⁵ *Истио*, 150.

⁴⁶⁶ *Истио*, 114.

⁴⁶⁷ *Споменица њ православног свештеника*, 35.

дента, и одвеле их у затвор у Д. Лапцу. Неколико дана после тога одвеле су их у Госпић, у коме су обојица свирепо мучени. Двадесет другог јуна 1941. усташе су исценирале Петрово самоубиство, да би два дана после тога одвеле његовог сина у непознатом правцу и убиле га.⁴⁶⁸

Петнаестог јуна 1941. под Промином су убијена четири свештеника и монаха Далматинске епархије – Јован Андрић, парох у Тепљуху код Книна, Душан Гаврановић, парох у Баљцима код Дрниша, јеромонах Доситеј Штулић, парох у Броћанцу код Сплита и јеромонах Севастијан Јовић, парох у Дрнишу.⁴⁶⁹

У већ поменутом допису Управног штаба војног заповедника Србије од 25. јуна 1941, упућеном Немачком посланству у Загребу, јавља се следеће: „...Петнаестог јуна ове г ... у 9 часова усташе су у Босанској Костајници распеле следеће двадесетогодишње младе мушкарце: Станко Кунић, Стојан Крнета и Лазар и Бозар Јајзанин, тако што су им руке и ноге приковали на врата. // ... Петнаестог јуна ове године у Бања Луку је одведен Симо Марјанчић, бивши народни посланик из Јајца, где није стигао. О његовој судбини ништа није познато.”⁴⁷⁰

Командант италијанске дивизије „Сасари”, генерал Фурио Монтичели, упутио је 16. јуна 1941. строго поверљив извештај команданту VI армијског корпуса, генералу Ренцу Далмацу. Описујући политичку ситуацију у Книну, генерал Монтичели је, између осталог, написао следеће:

„У овој зони политичко стање је сваким даном све теже. Упркос мојим препорукама шефу области, упркос гаранцијама добијеним од Логорника (шеф усташа), режим терора против српског становништва – које је овде већинско – сваким даном је све гори. // Противно сваком осећају људскости и правде, врше се пљачке новца, покућства, личних предмета, свакакве трговачке робе; од жена се узимају чак и шиваће машине да не могу да раде. // Масовна хапшења се настављају убрзаним ритмом; хапсе се чак и људи који се никада у животу нису бавили политиком и који, по речима самих Хрвата, никада никоме ништа нажао нису учинили... Сваки православни свештеник још на слободи бива ухапшен ... Постоји убеђење да од ухапшених нико не избегне смрт, да о егзекуцијама одлучује један псеудо-трибунал формиран у Госпићу и да делује на основу дојава локалних манијака, те да је у суштини израз и средство личних одмазда и освета. // Маса усташа у заносу властите острашћености и личних освета показује бестијалну душу, не марећи

.....
⁴⁶⁸ *Истѿо*, 94.

⁴⁶⁹ *Истѿо*, 32, 56, 82, 150.

⁴⁷⁰ *Zločini NDH*, 141.

ни за какву форму – па ни ону спољашњу – цивилизације како би бар покушао да прикрије властита нељудска недела. Премлаћују и жене у властитим кућама, а понека, да би се спасла од насиља, бацила се кроз прозор.

Та масовна убиства, ничим заслужена актуелним понашањем српског становништва, изазвала су код свих италијанских официра и војника осећај презрења и одвратности према том олошу неспособном ни да себе, а камоли друге контролише, недостојном да обавља икакву управу над цивилизованим светом. Свака симпатија према хрватском народу је нестала од када смо приморани да гледамо ово што они раде...⁴⁷¹

Шеснаестог јуна 1941. усташе су ухапсиле Милојка Дошена (р. 1880), пароха у Почитељу код Госпића (Горњокарловачка епархија), и затвориле га у Госпићу. Крајем јуна 1941. пребациле су га у Јадовно, где је убијен, заједно са многим другим свештеницима СПЦ и десетинама хиљада других потпуно невиних Срба.⁴⁷² Истог дана ухапшен је и Урош Рајчевић (р. 1913), парох у Могорићу, код Госпића (епархија Горњокарловачка). И он је спроведен у казнени затвор у Госпићу, у коме је тешко злостављан и мучен. Двадесет осмог јуна 1941. одведен је, заједно са православним свештеником Миланом Диклићем из Косиња, према Велебиту и убијен у Јадовном.⁴⁷³

У допису Управног штаба војног заповедника у Србији од 25. јуна 1941, упућеног Немачком посланству у Загребу, стоји на једном месту: „12. Шеснаестог јуна ове године усташе су везали 10 сељака из села Петровац, општина Буковица Нова, срез Подравска Слатина, одвели у село Чачинце и тамо их убили. Затим су наредили српским сељацима у Чачинцима да сахране убијене у једну претходно ископану масовну гробницу. Када су притом поједини још давали знаке живота усташе су их све посипали нераствореним кречом. После тога усташе су се вратиле у село Петровац и тамо пред очима своје жене и деце заклали

Генерал Ренцо Далмао, командант VI армијског корпуса у саставу II италијанске окупационе армије у Југославији

⁴⁷¹ Mihajlović M., *nav. delo*, 159–161.

⁴⁷² *Истио*, 64.

⁴⁷³ *Истио*, стр. 62, 126.

сељака Мишка Стојановића.⁴⁷⁴ У истом допису, под тачком 17. пише: „Шеснаестог и седамнаестог јуна у Дрвару су убијени 32 угледна Србина, међу којима: Јово Крецо, бивши председник општине, Богдан Калаба, инг. председник ’Шипад-а’ и бискуп Бањац.”⁴⁷⁵

Седамнаестог јуна 1941. усташе су око пола ноћи дошле у стан Георгија-Ђорђа Божића (р. 1911), пароха у Нашицама (епархија Пакрачка), ухапсиле га и одмах одвеле на један пашњак у близини Нашица. Тамо су га везале за једно дрво и мучиле на најсвирепији могући начин: „резали су му и секли уши, нос, језик и браду са кожом. После овога ископали су му очи, псујући га најпогрднијим изразима. Напокон му је један усташа распорио ножем груди и трбух и извадивши црева замотао му их око врата. Тада је тек свештеник Божић потпуно клонуо, те су му усташе пресекли конопац... и он је пао на земљу, где су га најзад дотукли из пушке.”⁴⁷⁶

Осамнаестог јуна 1941. усташе су ухапсиле Василија Ковачину пароха у Метковићу (Захумско-херцеговачка епархија) и Милана Диклића, пароха у Косињу (епархија Горњокарловачка). Ковачину су заклале, 27. јуна, у близини манастира Завале, а Диклића одвеле у Госпић, па у Јадовно, из кога се није вратио.⁴⁷⁷

Деветнаестог јуна 1941. усташе из Боричевца и Кулен Вакуфа, на челу са Винком Матаијом, упале су у село Бубањ и одвеле из њега шесторицу Срба затечених у пољским радовима, а недуго потом још четворицу. Исто се десило и у другим селима: у Дољанима је одведено 7 лица, у Мишљеновцу 19, у Доњем Србу 12, у Доњим Штрпцима 6, у Беглуцима 4, у Бировачи 3, Бушевићу 15 и Кестеновцу 7 (укупно 73). Нико од одведених се није вратио жив.⁴⁷⁸

Ноћу између 19. и 20. јуна 1941. усташки одред под заповедништвом начелника книнске општине Фране Араповића ухапсио је у Книну и Книнском Пољу 76 Срба. Ухапшене Србе усташе су изложиле најстрашнијим могућим мукама: усијаним клештима чупале им месо са тела, ломиле руке и ноге, вадиле златне зубе, поливале их врелом водом, у отворене ране стављале со итд. После четири дана ужасног мучења усташе су своје жртве одвезле у планину Промину и тамо их све поклале.⁴⁷⁹

⁴⁷⁴ *Zločini NDH*, 140.

⁴⁷⁵ Исто, 141. Овде је преводилац грешком употребио израз „бискуп” за православног свештеника Милана Бањца, пароха из Дрвара.

⁴⁷⁶ *Сјоменица православног свештеника*, 39–40; *Zločini NDH*, 137–138.

⁴⁷⁷ *Сјоменица православног свештеника*, 62, 86.

⁴⁷⁸ Obradović Milan, „Zločini u kotaru Donji Lapac od 1941. do 1945.”, у: *Kotar Donji Lapac и NOR-и 1941-1945.*, Karlovac 1985, 832–834.

⁴⁷⁹ Аничич Ж. „Страдање Српске православне епархије далматинске у току Другог светског рата 1941-1945.”, Црква, календар за 1992, 88.

Осамнаестог јуна 1941. отпочела је страшна трагедија породице православног свештеника Спасе Лаврње, пароха у Суваји Личкој, код Доњег Лапца (епархија Горњокарловачка). У једном извештају италијанских карабињера од 15. јула 1941. пише следеће:

„Карабињери из Кистање извјешћују да се, уз сва наређења Поглавника, све то више настављају репреслије усташа против Срба у местима преко границе. // Изгледа да је центар те крваве активности општина Срб, гдје су се десили ови догађаји:

I/ Дана 18. јуна усташе, након што су присилили свећеника Спасу Лаврњу из Суваје да сиђе из поштанског аутомобила отјерали су га у шуму и убили...

VI/ Дана 1 јула усташе су запалили село Суваја. У том је пожару изгорјело 25 кућа. У том су селу усташе убили жене, дјецу и људе у укупном броју око 300 лица, од ових је 170 закопано у три јаме, а остали спаљени. // Такође у Суваји, десило се и ово: **Жени свештеника Спасе Лаврње, који је раније био убијен, усташе су распориле трбух извукавши живо дијете које су убили...** // Дјевојци Ангели Кећа забибли су ножеве у груди. Осим тога ухватили су Зроку (вероватно треба: Зорку – нап. П. И.) која је бјежала из запаљене куће и живу су је бацили у ватру. Од породице Сава Кећа заклато је и убијено 12 особа, међу којима седмеро дјецe.⁴⁸⁰

И поред тога што је горњи запис италијанских карабињера довољно страшан и тежак чак и за накнадно читање и подсећање, треба нагласити да он није потпун. Недостаје му још податак да су усташе, сем свирепог убиства Спасине жене и њене на најсвирепији могући начин извађене бебе, убиле и њиховог синчића од 4 године. То недужно дете су најпре раниле из пушке и оставиле га да гледа мртву мајку и несуђевог брата или сестру, а онда се вратиле у парохијски дом и заклале га.⁴⁸¹

У истом извештају пише и следеће:

„II/ Дана 19. јуна усташе су ухапсили Кећа Соку, жену Јована Кеће, Рађеновић Милену жену Стевана Рађеновића, бившег посланика, Петра Растовића, Бранка Миљуша, Симу Војводића, Душана Угрицу и Мила Десницу и након што су их злостављали, ранили су бајонетима у ноге Петра Растовића и Бранка Миљуша. Затим, након што су их још тукли, пустили су Кећа Соку, Рађеновић Милену, Десница Милу и Угрица Душана, док су затворили у тамницу Петра Растовића, Миљуш Бранка и Симу Војводића који су затим успјели да побјегну. Затим су поново

⁴⁸⁰ *Zločini NDH*, 340–341.

⁴⁸¹ *Исџо*.

ухапсили Душана Угрицу и изведавши га у шуму звану 'Кук', поврх Доњег Лапца, након што су га убили, бацише га у понор.

III/ Дана 20. јуна усташе су ухапсиле Дану Батиница, лугара у пензији, и његовог сина Душана те су их страшно тукли. Након тога пустили су на слободу Душана, а наставили да туку оца, који је од тога умро у усташкој Команди у Срб(у). Љеш је потом закопан у пољу које је властништво Омчикус Милке, недалеко од касарне.⁴⁸²

У раније поменутом допису Управног штаба Војног заповедника Србије Немачком посланству у Загребу од 25. јуна 1941. пише, уз остало, да су **19. јуна 1941. у Бихаћу убијена 42 угледна Србина**, међу којима су били „Инг. Михаило Мандић, његов брат трговац Вељко Мандић... Божо Поповић, директор земаљске банке, лекар Др Матавуљ” и други.⁴⁸³ У истом допису пише да су 19. јуна „... у Купина Врбасу код Бања Луке заклани бивши народни посланик Душан Бранковић и шеф сељачке странке бискуп Богдан Вранешевић”. Уз све то, у истом допису се под тачком 11. каже нешто што још једном потврђује раније поменуте закључке о усташким намерама према Србима: „Усташе говоре свуда сасвим отворено да ће Србе уништити...”⁴⁸⁴

Ноћу између 19. и 20. јуна 1941. усташки одред под заповедништвом начелника книнске општине Фране Араповића, ухапсио је у Книну и Книнском Пољу 76 Срба и подвргнуо их најстрашнијим могућим мучењима. Поливали су их врелом водом, боли ножевима, чупали усијаним клештима месо, стављали им со на ране, ломили руке и ноге, вадили им златне зубе итд. После четири дана мрцварења и иживљавања, одвезли су их у Промину и тамо их све поклали.⁴⁸⁵

Двадесети јун је, иначе, одлуком Павелића, проглашен „Светим даном хрватског народа”, односно „Даном хрватских мученика”, па су тога дана 1941. широм НДХ одржаване свечане задушнице и пригодни говори. Свечане задушнице у загребачкој катедрали служио је надбискуп Степинац, а присуствовао им је скоро комплетан врх НДХ – доглавник и министар М. Будак, министри: М. Пук, М. Жанић, М. Лорковић, Л. Сушић, Ј. Думанцић, И. Петрић, И. Фрковић и други највиши функционери усташког покрета, генерали, пуковници итд.⁴⁸⁶

.....
⁴⁸² *Исѿо.*

⁴⁸³ *Zločini NDH*, 141.

⁴⁸⁴ *Исѿо.* У овом документу има неколико непрецизности. Прво, не ради се о „Купина Врбасу”, већ о Крупи на Врбасу. Друго, не ради се о „бискупу”, него о православном свештенику, који се презивао Врањешевић, а не Вранешевић.

⁴⁸⁵ Аничич Ж., нав. дело, 88.

⁴⁸⁶ „Hrvatski Narod”, br. 127/41, 1–2.

Изван Заграда тог дана је, између осталих, говорио и већ помињани велики жупан Велике жупе Крбава и Псат, Љубомир Кватерник, испред споменика Еугену Кватернику у Раковици, у којој је он 1871. подигао буну против Аустро-Угарске. Чувши да на скупу нема Срба, он је тада окупљеним Хрватима рекао: „Влахе требамо све исчистити из Хрватске док је Европа сама собом забављена. Кад се рат заврши, неће се ни знати да их је овдје било. Ако нам то не успије, успјет ће нам их завадити са Хрватима, да их никад нико помирити неће.”⁴⁸⁷ Пошто је Љ. Кватерник био велики жупан и, уз то, рођени брат војсковође и доглавника НДХ Славка Кватерника, па је располагао најповерљивијим информацијама из самог врха НДХ, ова се његова изјава може узети као још једна накнадна потврда усташког плана да побију све Србе у НДХ и тако створе своју „чисту” националну државу.

Љубомир Кватерник, велики жупан Велике жупе Крбава и Псат – трећи члан злочиначке породице Кватерник

На „Дан хрватских мученика” усташе из Слуња ухапсиле су седморицу Срба из околних села под оптужбом да крију оружје и убиле их 4. августа 1941. у селу Рудинкама.⁴⁸⁸ Тога дана, усташе су убиле Милицу Козлину (55), из Михољске, близу Војнића, код њене куће. Убили су, такође и Николу Дејановића (16) из Клокоча, док се налазио у суседном селу Гејковцу и Милету Ивошевића (26) док се налазио у Карловцу.⁴⁸⁹ У близини Ластве код Требиња усташе су убиле осам српских сељака, а у срезу Славонска Пожега још петорицу.⁴⁹⁰

У извештају Команде VI италијанског корпуса од 25. јуна 1941. констатује се да су у ноћи 21. јуна 1941. усташе у Дрнишу укрцале 16 Срба у један камион и одвезле их у непознатом правцу. Недуго потом, камион се вратио празан, са великим траговима крви. У истом документу се, даље, каже да је италијанска војска запазила да су усташе у Дрнишу леш једног Србина, већ стављен у врећу за изношење из затвора, исекле на

⁴⁸⁷ Зинаић П., нав. дело, 29.

⁴⁸⁸ *Исџо*, 29.

⁴⁸⁹ *Исџо*, 234.

⁴⁹⁰ *Zločini NDH*, 218–219; Skoko S., *Pokolji hercegovačkih Srba 1941*, 31–37; Bjelić M., *Sabirni logor u Slavonskoj Požezi 1941. godine*, Beograd 2008, 92.

комаде, па су га изнеле у неколико кофера. Ово су учиниле да би избегле неугодна питања и евентуалну интервенцију италијанских војника.⁴⁹¹

Имендан загребачког надбискупа Степинца, 21. јун 1941. показао се као посебно кобан за СПЦ у НДХ. Тог дана су, наиме, усташе ухапсиле протојереја Душана Бобара (р. 1886), пароха у Власеници (Зворничко-тузланска епархија). Врло брзо после тога он је убијен у близини Власенице.⁴⁹² Истог дана ухапшен је и његов колега из исте епархије, Драгомир Маскијевић (р. 1908), парох у Дервенти код Власенице. Једне ноћи усташе су га одвеле у правцу Шајковића и убиле га у месту Рашића Гај, удаљеном 2-3 км од Власенице. У том месту је, иначе, убијено још неколико свештеника Зворничко-тузланске епархије.⁴⁹³ Такође тог дана усташе су убиле и Илију Ајдуковића (р. 1905), пароха из Средње Горе, срез Удбина (епархија Горњокарловачка). Учиниле су то недело на путу од Ловинца (срез Грачац) према Вагану.⁴⁹⁴

Двадесет првог јуна 1941. убијен је на посебно свиреп начин Богдан Ђоговић (р. 1905), парох у Кифином Селу, код Невесиња (епархија Захумско-херцеговачка). Његово тело усташе су бациле у јаму код војничког гробља у Невесињу.⁴⁹⁵ Када је у јесен 1941. вршена ексхумација жртава у присуству италијанских војника, утврђено је да су несретном Ђоговићу усташе укуцале ексер у главу и да су му извадиле очи, одсекле нос и уши, поломиле и повадиле (златне) зубе, почупале браду и ставиле му је у уста, а на грудни кош прикуцале коњску потковицу.⁴⁹⁶

4.2.9. Напад Немачке на СССР и даља ескалација ушашког геноцида над Србима

Напад Хитлерове Немачке на СССР, 22. јуна 1941. био је догађај од преломног значаја за даљи ток Другог светског рата. Њиме је тај рат ушао у нову фазу, проширио се на читаву Европу и пресудно утицао на даље војно-политичке и гео-политичке прилике и кретања у целом свету. Он је још једном показао свету колико је нацистичка Немачка била агресивна и посесивна и како се Хитлеру не сме веровати, чак и када

.....
⁴⁹¹ Милајловић М., *nav. delo*, 61.

⁴⁹² *Сјоменица православног свештеника*, 39.

⁴⁹³ *Истио*, 104.

⁴⁹⁴ *Истио*, 32.

⁴⁹⁵ *Истио*, 65.

⁴⁹⁶ Пиљевић Ђорђе, „Геноцид у Херцеговини у Другом светском рату 1941–1945. године”, у зборнику *Геноцид у 20 веку на југословенским земаља*, Београд 2005, 195.

склапа пактове о ненападању и вечним пријатељствима. Иако је Немачка са СССР-ом имала једна такав пакт из августа 1939, она га је бескрупулозно погазила и у доброј мери изненадила СССР, јер је Стаљин, познат, иначе, по великој опрезности и неповерљивости чак и према својим најближим сарадницима, због нечега веровао Хитлеру на реч. Због тог чудног поверења, Стаљин је пропустио прилику да ојача Црвену армију док је Немачка ратовала на западу Европе, па је та армија дочекала агресију у врло лошем стању. (Стаљин је, чак, због своје параноичности, буквално обезглавио Црвену армију, убивши 11 од укупно 13 њених маршала и велики број генерала и пуковника). Немци су, са друге стране покренули против СССР-а огромну армију од 190 модерно опремљених и изузетно мобилних дивизија, па су захваљујући одличној припремљености и опремљености искористили фактор изненађења и неспремност Црвене армије за прави „блицкриг”. За неколико недеља су продрли 200 до 400 км у дубину совјетске територије, наневши Црвеној армији велике људске и материјалне губитке и освојивши огромна пространства од балтичких земаља и Белорусије до Украјине и Крима. Захваљући томе, немачке армије су врло брзо дошле надомак Лењинграда и Москве.

Иако се, преваходно, уздао у снагу своје огромне и добро наоружане армије, Хитлер је успео да приволи своје савезнике да и њихове трупе учествују у „крсташком рату” против једине комунистичке земље у свету. Зато су, заједно са трупама Вермахта, на територију СССР-а умарширале и трупе Манерхајмове Финске и Антонескуове Румуније, а убрзо потом и Мусолинијеве Италије, Хортијеве Мађарске, Франкове Шпаније, па и Павелићеве НДХ. Хитлер је, уз то, упрегао у своју ратну машину привреду целе поробљене Европе, која је снабдевала немачку индустрију сировинама и радном снагом, а немачку војску и становништво пољопривредним производима.

Немачки напад на СССР је, иначе, јако обрадовао све десничарске политичке снаге у Европи и свету, које су га прижељкивале још из времена пре почетка Другог светског рата. Павелић га је искористио као прилику да се још једном додвори Хитлеру, али и да још безобзирније настави са геноцидом над Србима и Јеврејима. Пошто су и Хитлер и скоро цео католички и протестантски Запад доживљавали Србе као „мале Русе”, било је јасно да је Павелић имао одрешене руке да ради са Србима оно што год хоће и како год хоће. С друге стране, сви хрватски националисти и клерикалци оптуживали су Србе и Јевреје за продор комунизма на Балкан, па је и то одговарало Павелићу за остварење његових геноцидних намера према становницима НДХ тих националности.

Међу онима који су се много обрадовали немачком нападу на СССР био је и загребачки надбискуп Степинац и скоро сав римокатолички клер у Хрватској. Мада Степинац није оставио ниједну белешку у свом дневнику о том нападу, из раније цитираних његових записа о комунизму, комунистима и СССР-у потпуно је јасно да је и он прижељкивао тај напад и да му се јако обрадовао. Индиректно се о његовом гледању као и гледању његовог клера на немачку агресију на СССР може судити на основу писања његовог дневника „Hrvatski Glas” и у недељника „Hrvatska Straža” и „Katolički List”.

Тако је „Hrvatski Glas” већ на дан немачког напада донео (великим црвеним словима на насловној страни), вест о његовом почетку под насловом: „**Велики Њемачки Рајх је штит проти бољшевизму – Њемачка, Финска и Румуњска налазе се од јутрос у рату против Совјетске Уније**”. Испод текста те вести објављен је „**Проглас Фирера Великог Њемачког Рајха**”, у коме Хитлер оптужује „жидовско-бољшевичке властодршце у Москви” за мешање у унутрашње односе Немачке и других европских земаља и за намеру да им наметне своју власт.⁴⁹⁷ Неколико дана касније исти лист је објавио следеће вести и колумне о немачко-совјетском рату: „**Побједа њемачког оружја је осигурана**”, „Дволичност Совјета према Турској”, „Њемачка побједа над Совјетима значит ће свршетак комунизма” и „Помоћ њемачког епископата у борби против бољшевизма”. У овој последњој се каже: „**Њемачки епископат упутио је 24. липња свећеницима свих дијецеза поруку, у којој борбу против Совјетског Савеза назива борбом кршћанства читавог свијета**”. (Овде је била реч о римокатоличком епископату – нап. П. И.)⁴⁹⁸ Дан касније, 27. јуна 1941, „Hrvatski Glas” је објавио уводник пун антикомунистичких, али и пронацистичких и антисемитских квалификација под насловом „Агонија великог лашца”, у коме се, између осталог, наглашава да је „**борба Великог Њемачког Рајха као и његових савезника, уједно и борба кршћанства...**” У истом броју је објављена вест „Њемачке чете нагло продиру кроз балтичко подручје” и коментар „Демократије иду с бољшевицима”, а пренет је и чланак из загребачког „Novog Lista” под насловом: „**Крижарски рат против атеистичког бољшевизма**”.⁴⁹⁹ Затим, из дана у дан, следе тријумфалистички интониране вести и извештаји под следећим насловима: „Њемачке чете на свим бојиштима извојштиле велике одлуке”, „**Велики успјеси Њемачке на Источном фронту**” и сл.

.....
⁴⁹⁷ „Hrvatski Glas”, br. 125/41, 1–2.

⁴⁹⁸ „Hrvatski Glas”, br. 129/41, 3.

⁴⁹⁹ „Hrvatski Glas”, br. 130/41, 1, 5.

Напад Немачке на СССР охрабрио је, наизглед парадоксално, и комунисте широм Европе, па, наравно, и чланове илегалне Комунистичке партије Југославије (КПЈ). Иако су са забринутошћу пратили вести о великом напредовању нацистичке солдатеске по СССР-у, сви су они били убеђени да ће се Црвена армија консолидовати, зауставити немачку офанзиву и кренути у победоносну контраофанзиву и сламање нацистичке ратне машинерије и државе. И они су 1939. били изненађени и разочарани Немачко-совјетским пактом о ненападању и збуњени налогом Коминтерне (тј. Комунистичке интернационале) да престану да нападају Немачку и нацисте, што је довело до озбиљног пада њиховог угледа међу осталим левичарима и антифашистима у КЈ. Сада су могли да наставе са својом предратном антинацистичком и антифашистичком пропагандом, као и са припремама за оружану борбу против окупатора Југославије и њихових слугу, тј. петоклонаша и квислинга. Југословенски комунисти су, наиме, одмах после окупације Југославије позвали народе Југославије да не клону духом и да се припремају за отпор окупаторима када за то сазреју услови. Они су и пре 22. јуна 1941. тајно прикупљали оружје за почетак тог отпора, организовали војну обуку својих чланова и других антифашиста, стварали борбене групе, обавештајне пунктове и војне комитете при партијским руководствомима. Истог дана када су Немци напали СССР, састао се Политбиро Централног комитета КПЈ на челу са Јосипом Брозом Титом у Београду и одлучио да изда проглас народима Југославије са позивом на оружани устанак, што је учињено истог дана. На тој седници је оцењено да је немачким нападом на СССР коренито промењена ситуација у свету, па су, поред унутрашњих створени и међународни услови за почетак оружане борбе у Југославији. „Руководство КПЈ сматрало је да учешће Совјетског Савеза у светском сукобу отвара перспективу ослобођења и остварења постављених револуционарних циљева, што је имало велики морално-политички значај”⁵⁰⁰.

Када је, пак, реч о деловању КП Хрватске, треба нагласити да је оно после стварања НДХ било оптерећено неким озбиљним проблемима кадровске, организационе и идеолошке природе. Ту је најпре чињеница да су власти Бановине Хрватске одбиле да спроведу одлуку Симовићеве владе да се пуште на слободу сви политички осуђеници, па су изручиле усташама и Немцима све заточене комунисте, а међу њима и позна-

.....
⁵⁰⁰ *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, Komunist/Narodna knjiga/Rad, Beograd 1985, 179–196.

те партијске активисте као што су већ поменути А. Цесарец, О. Прица, Б. Аџија и О. Кершовани и други. Усташе су, уз то у првих неколико недеља НДХ похапсиле и многе друге комунисте, синдикалне прваке, културне и јавне раднике, а један број чланова КПЈ и СКОЈ-а су убиле или протерале из НДХ приликом масовних прогона Срба и Јевреја. Уз те ударце кадровске природе, у ЦК КП Хрватске је дошло и до мешања инструктора Коминтерне Јосипа Копинича у његов рад, које је привремено блокирало рад тог органа и довело до познате трагедије у логору Керестинац 13. јула 1941. (када је због лоше организације бекства логораша погинуло 68 од 80 партијских активиста – нап. П. И.) Због свих тих проблема, као и због неких националистичких скретања у његовим редовима, ЦК КПХ је пропустио да адекватно реагује и на наговештаје и на почетак геноцида над Србима и Јеврејима, препуштајући их у доброј мери њиховој несрећној судбини. То неповољно стање се променило тек крајем јуна и почетком јула 1941, када комунисти почињу да преузимају иницијативу у организовању устанка.

Осокољене немачким нападом на СССР усташе су наставиле са хапшењима и затирањем Срба и њиховог свештенства у НДХ. Тако су 22. јуна 1941. ухапсиле Милоша Савића (р. 1893), пароха у Милићима, код Власенице (епархија Зворничко-тузланска) и затвориле га у Срески затвор у Власеници. У ноћи између 26. и 27. јуна 1941. одвеле су га са групом других затвореника у Рашића Гај и тамо убили.⁵⁰¹ Његовог колегу из исте епархије, Љубомира Јакшића (р. 1908), пароха у Хан Пијеску, срез Власеница, усташе су, 22. јуна, такође затвориле у исти затвор. У вечерњим часовима истог дана извеле су га из затвора, заједно са још шесторицом затвореника, и све их побили код већ помињаног Рашића Гаја, код Власенице.⁵⁰² На истом месту је истог дана окончан живот и младог Јанка Савића (р. 1908), пароха у Кнежини, код Власенице.⁵⁰³ Такође 22. јуна 1941. петорица наоружаних усташа упала су, у 3 сата по поноћи, у стан Вуколаја Скенџића, пароха у Брињу, код Оточца (Горњокарловачка епархија), и одвеле га у тамошњи затвор. Скенџић је у том затвору остао три дана и после се о њему више ништа није могло дознати. После ослобођења Југославије, усташки злочинац Стипе Јавор признао је да је убио Скенџића 25. јуна 1941, у шуми званој „Шкамрица”, код Бриња, и да му је тело бацио у провалију.⁵⁰⁴

.....
⁵⁰¹ *Споменница православних свештеника*, 131.

⁵⁰² *Истио*, 79.

⁵⁰³ *Истио*, 130.

⁵⁰⁴ *Истио*, 131.

Усташе из Огулина довеле су у тамошњу „Кулу” протојереја Ђуру Алагића (р. 1882), пароха из Горњих Дубрава код Огулина (епархија Горњокарловачка). Недељу дана после тога убиле су га на обали понорнице Добре, близу Трош-Марије.⁵⁰⁵

Фамозног 22. јуна 1941. усташки одред под командом поручника Шарића опколио је село Полачу и у њему убио дванаесторо сељана српске националности, међу којима и четворо деце. Са собом су повели у правцу Кијева 29 сељака, које су побили у вртачама Динаре.⁵⁰⁶ Истог дана започела су масовна хапшења и убијања Срба у целој Херцеговини. Била је то тзв. „видовданска акција”, коју су започели усташки побочник Мијо Бабић и вођа невестињских „заштитних ловаца”, натпоручник Фрањо Судар. Циљ те акције је био да Бабићеве и Сударове усташе, заједно са дивљим усташким одредима из Фазлагића Куле, Грачанице и Гацка „очисте” гранични појас НДХ према Црној Гори. Пре него што је отпочела та акција, усташе из села Фојнице ког Гацка ухапсиле су десеторицу својих комшија Срба, одвеле у Плужине и тамо их побиле.⁵⁰⁷ Истог дана усташе су исценирале самоубиство протојереја Петра Мајсторовића, пароха из Личких Дољана, код Доњег Лапца.

Уз све то што се десило 22. јуна 1941, овде треба поменути и следеће. Тог дана су италијанске војне власти у НДХ још једном известиле Генералштаб своје војске у Риму о чудовишним насиљима и злочинима усташа над Србима, тражећи упутства за своје постављање према њима. Оцењујући да у НДХ постоји „незамислив и несхватљив хаос”, командант II окупационе армије, генерал Амброзио, истиче да су усташе „заслепљене ирационалним ултранационализмом, завеле режим насиља и терора који вртоглаво расте, испреплетених активностима које у потпуности газе свако људско право”. Он, затим, констатује да у Лици, у којој су Срби већинско становништво, „политичко-верска битка поприма одиста језиве аспекте, јер се усташе препуштају осветама и одмаздама забележеним само у мрачном добу Средњег века.” После набрајања мноштва застрашујућих убистава и покоља, генерал Амброзио тражи јасна упутства „како би се прецизирала линија понашања италијанске војске насупрот малтретирањима, агресијама, злочинима који се непрекидно дешавају пред очима свих италијанских трупа и њихових команди у Хрватској.”⁵⁰⁸

.....
⁵⁰⁵ Исто, 33.

⁵⁰⁶ Аничич Ж., *нав. дело*.

⁵⁰⁷ Јаковљевић Сретен, „Геноцид над Србима у сјеверној Херцеговини”, у зборнику *Геноцид над Србима у II светском рату*, Београд 1995, 611.

⁵⁰⁸ Миајловић М., *нав. дело*, 54–55.

Италијански генерал Алесандро Лузано згрожен над телом српског детета које су убиле усташе у Пребиловцима

Двадесет другог јуна 1941. Команда дивизије „Сасари” израдила је један синтетички извештај о усташким злочинима над Србима, у коме је, између осталог, писало: „Хапшење Срба се увелико наставља и расте. После кратког испитивања, ухапшени бивају сви убијени. Усташе немају милости ни над старима, ни према женама и деци. Млађе жене задржавају у својим командама за разне потребе: једном задовољене, усташе ове несрећнице варварски убијају. Многа деца су заклана јер су српска. Ужасна вест се проноси кроз нашу војску: децу усташе позивају да се прекрсте, па закољу дете које се прекрсти на православан начин. Река Крка је на обалу избацила на десетине и десетине лешева. Из зоне Бо-

санског Грахова, Дрвара и Босанског Петровца стигла је вест да су усташе од 14. до 18. овог месеца убиле 78 Срба.”⁵⁰⁹

Двадесет трећег јуна 1941. главни секретар Председништва Хрватске државне владе, проф. Александар Зајц, изјавио је у Дугом Селу да „у Хрватској више нема мјеста странцима”, да је „Србима и Жидовима заувјек одзвонило”, и да „Срба и Жидова нити може бити, нити ће их бити”.⁵¹⁰

Истог дана, око 600 усташа из Фазлагиха Куле и околине и из западне Херцеговине сакупило се у Гацку и започело масовни покољ српског живља. Међутим, те усташе су код села Пржине наишле на отпор српских устаника, па се развила жестока борба. У правом окршају је погинуло неколико усташа, међу којима је био и бивши емигрант Звонимир Поспишил, један од атентатора на краља Александра Карађорђевића 9. октобра 1934. у Марсељу. Због тога су се усташе повукле са тог бојишта, али су бесне отишле у друге делове Херцеговине у којима није било српских устаника.⁵¹¹ Од 23. до 25. јуна 1941. оне су у гатачком срезу убиле око 140 лица српске националности. Међу њима је било 29 лица из Фазлагиха Куле, које су тамошње усташе масакрирале у засеку Столац и сурвале у понор, као и 19 лица, које су усташе под руководством

⁵⁰⁹ Исто, 60.

⁵¹⁰ „Hrvatski Narod”, br. 130/41, 6.

⁵¹¹ Jakovljević S., *nav. delo*, 611.

Халида Волдера, затвориле у једну шталу, коју су полили бензином и запалили, па су сви затворени људи живи изгорели.⁵¹²

Усташе из Љубиња су 23. јуна 1941, за време пољских радова, ухватиле око 170 српских сељака из села Величана, Дријењана, Драчева, Дубљана и Мркоњића у Поповом Пољу и затвориле их у школи у Величанима. Увече су их повезале паљеном жицом и отерали до јаме „Јагодњаче”, у Ржаном Долу (на путу између Стоца и Требиња) и тамо побиле и побациле у јаму. Тројица затвореника успела су да им побегну. Изгледа да се међу убијенима налазио и игуман Иларион Деретић (р. 1887), старешина манастира Завале (епархија Захумско-херцеговачка), који је тог дана ухапшен.⁵¹³ Следећег дана усташе су ухапсиле 36 Срба из села Грмљане, Седларе, Пољица и Завале. И њих су повезале паљеном жицом и одвеле до основне школе у Котезима, у којој су их подвргле страховитим, заиста нељудским, мучењима. Према причањима преживелих сведока, усташки целати су Србима чупали бркове клештима, одсецали им носеве и уши, вадили очи и драли кожу. На крају су тако осакаћене људе отерали до „Јагодњаче” и махом их живе гурнули у провалију. Тако су љубинске усташе у тој јами за два дана убиле 190 људи српске националности.⁵¹⁴

Усташе из Имотског похватале су 23. јуна 1941. одрасле мушкарце из села Небрижевци и Подбаље у њиховим кућама, па су их ноћу одвезли над јаму звану Цалина, удаљену 4 км од Руновића. Приликом транспорта побегла су тројица мештана, а сви остали су живи бачени у јаму дубоку 44 метара. Усташе су мислиле да, због велике дубине јаме, нико неће преживети пад и успети да из ње изађе. Међутим, чак 18 стрмоглављених Срба је преживело пад, а 16-орица њих је до јутра успела да изађе из јаме. У јами су остала још двојица преживелих, отац и син, Ђуро и Милан Краљевић. Син је био тешко повређен, а отац није хтео да га напусти. Сазнавши од жена жртава да у јами има још живих људи, италијански војници из гарнизона у Имотском су одмах отишли до јаме и извукли оца и сина. Од оне 16-орице који су успели да се извуку, једног су усташе ухватиле и убиле га. Остали су се 24. јуна 1941. пријавили италијанској команди у Имотском. Италијани су им пружили заштиту, а оне тешко рањене пребацили су у цивилну болницу у Мостар. Тамо су их, нажалост, усташе извеле из болнице, поубијале и бациле у Неретву.⁵¹⁵

.....
⁵¹² Исто.

⁵¹³ *Сјоменица православног свештеника*, 61; Митрополит Владислав: „Манастир Завала у Поповом Пољу – Херцеговина”, Црква (календар) 1983, 59.

⁵¹⁴ Skoko S., *Zločini genocida NDH*, 271.

⁵¹⁵ Kujundžić Nedeljko, *Imotska Krajina u Narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945*, Опćински одбор SUBNOR-а, Imotski 1981, 145. Наведено према: Mihajlović M., *nav. delo*, 62.

Истог дана, усташе су ухапсиле још 12 српских сељака из Брадине, са којима су поступиле слично као са оном несрећном десеторицом од 10. јуна. Најпре су их злостављале у жандармеријској станици на Иван Планини, па су их, после тога, пребациле у сарајевске затворе. На крају су их одвеле до железничке станице Семизовац и тамо поубијали.⁵¹⁶

У ноћи између 23. и 24. јуна 1941, усташе под вођством Боривоја Роквића извеле су из затвора у Требињу 16 угледних Срба, одвеле их до Предвораца и над јамом убиле 13-торицу специјалним тупим оружјем (маљ са шиљком). Тројица затвореника су успела да им побегну.⁵¹⁷

Суочен са страховитим насиљима усташа над Србима, с једне стране, и са почецима српског отпора тим насиљима, са друге, командант VI италијанског армијског корпуса, генерал Ренцо Далмацо, издао је 24. јуна 1941. наређење својим јединицама да уђу дубоко у хрватску територију и формирају „провизорну линију контроле”. Тај свој потез образложио је потребом одржавања реда и безбедности италијанске Далмације, али је нагласио да њиме не жели да прејудицира касније разграничење између Италије и НДХ. Ипак је тај потез изазвао запрепашћење и у Загребу и у Риму, па су одмах уследили телеграми и телефонски позиви са обе стране, тј. протести из Загреба и противречна наређења из Рима. Два дана касније, начелник Генералштаба италијанске војске, генерал Уго Кавалеро, издао је наређење генерал Виториу Амброзију да се италијанска војска одмах повуче на пређашње позиције, тј. да се врати назад, према обали.

Поменута одлука генерала Далмаца изазвала је, уз остало, и масовно досељавање српског становништва из оних делова НДХ за које се претпостављало да се неће наћи под италијанском контролом. На италијанску страну је похрлила велика маса Српкиња са децом, док су мушкарци остали на Велебиту и другим планинама Лике и Босне, да би бранили своја огњишта. Њихов оружани отпор усташама полако је задобијао карактер општег устанка српског народа, па су ускоро почели да нападају

⁵¹⁶ Skoko S., Grahovac M., *nav. delo*, 43.

⁵¹⁷ *Истио*. У књизи *Zločini NDH* цитира се један усташки документ у коме пише следеће: „У ноћи између 23 и 24 липња 1941... изведена је једна група хапшеника срба-православних из затвора котарског суда у Требињу, који су похапшени почетком мјесеца липња као чланови четничког удружења као и за рад против хрватског муслиманског житељства. // У овој групи њих је било 17, који су из Требиња спроведени код села Придвораца, једне природне јаме, удаљено од Требиња 2 км. Ту је од ових 14 стрељано и бачено у јаму... од ове групе хапшеника пригодном спровода побегла су тројица... За овима је исте ноћи упућена потјера, али се нијесу ухватили... // Ово стрељање истих извршили су чланови усташа-ловаца повјереника г. Ротквића који бораве у Требињу.” (130–131)

домобранске гарнизоне и хрватска и муслиманска села. То је још више разгневило усташе у целој НДХ и појачало њихове злочиначке подухвате.

У извештају Крилног заповједништва Билећа Заповједнику 4. хрватске оружничке пуковније у Сарајеву, од 15. јула 1941, пише следеће:

„Заповједник оружничке постаје Равно са Тај. Бр. 39 од 7. ов. мјесеца доставио је извјештај овоме Крилу слиједеће садржине: 'За вријеме усташке организације и њиховог дјеловања у времену између 23 и 25 липња т.г., на подручју ове постаје ухапшено је и убијено око 150 православних-Срба од стране усташа. Родбина убијени(х) одбјегла је послуже овога времена у брда и шуме и то сви мушкарци са женама и дјецом и то из чистог страха, поводом предњих убијстава, и то из слиједећих села: Завала, Мораве, Љути, Грмљани, Седларе, Величани, Драчева и Дријењана. // Мјештане села Завале, Мораве, Љути, Грмљана и Седлара потписати је приволео на повратак својим кућама, дочим мјештане села Величана, Драчева и Дријењана до данас на повратак својим кућама нијесам могао привољети, већ се њих око 500-600 налази одбјеглих у брду 'Бјеласици', одраслих, мушких и женских, као и одрасле њихове дјеце оба пола, који се једино довлаче до својих кућа, у ноћно доба ради узимања хране. // У друштву њих са подручја оружничке постаје Љубиње у 'Илији планини' сјеверно од Бјеласице, такођер се у заједници налазе одбјегли мјештани-православни, из села Струјића, Котеза, Дола, Додановића, Бјелошев Дола, Кортара и са подручја оружничке постаје Добрмани, котара Требињскога, из села Мркоњића и Туљи. // Ова је организација по сазнањима јака што одраслих и неодраслих око 2.500 лица, разног пола, а груписани су мјестимично од села Драпића поврх Бјеласице и Илије Планине до села Бјелошев Дола...'”⁵¹⁸

Од 23. до 26. јуна 1941. усташе су ухапсиле преко 1.500 Срба из Чапљине и околних села, међу којима је био и Љубомир Хајдиновић (р. 1906), парох у Чапљини (епархија Захумско-херцеговачка). Ухапшене људе су најпре затварале у Чапљини, а затим су их у групама одводиле у зграду „Силоса”, где су им скидале одела, везивале их жицом, трпале у камионе и одвозиле у правцу Метковића и Љубиња. На путевима према тим местима убијале су их и враћале се с празним и крвавим камионима. Тако је, почетком јула 1941. завршио свој живот и свештеник Хајдиновић.⁵¹⁹

Двадесет четвртог јуна 1941. у Мостару је ухапшено пет православних свештеника Захумско-херцеговачке епархије. Наредног дана

⁵¹⁸ *Zločini NDH*, 343.

⁵¹⁹ *Споменица православних свештеника*, 144.

убијени су протојереј-ставрофор Јефта Вујовић (р. 1894), архијерејски заменик и члан Црквеног суда, и протојереј Владимир Гвозденовић (р. 1866). Њих и велику групу Срба из Мостара усташе су одвеле у правцу Широког Бријега и после свирепог мучења живе бацили у јаму код села Служња.⁵²⁰ Усташе из Бугојна убиле су, 24. јуна 1941. протојереја Марка Поповића (р. 1876), пароха у Благају, код Бугојна (епархија Дабро-босанска). Њега су ухапсиле у Купресу, 6. јуна 1941, па га држале у затвору Среског начелства у Бугојну до 24. јуна. Тада је одведен према Горњем Вакуфу и убијен у шуми Јусуфа Спајића.⁵²¹

Двадесет четвртог јуна 1941. Павелић је, као што је већ поменуто, донео „Законску одредбу о оснутку Државног равнатељства за понову”, које је било задужено за „уређење свих послова усељавања, смјештаја и изсељавања пучанства; преузимање и предају посједа и иних добара из руке изсељених у руке усељених...”, односно „за све послове око изсељавања страног живља” из НДХ. Та је установа ускоро названа и „Српска понова” због тога што се углавном бавила питањима присилног исељавања Срба из НДХ и отвореном пљачком њихових кућа, имања, стоке и свега осталог што су поседовали.

У извештају заповедника оружанског вода Требиње од 28. јуна 1941, пише да су „На подручју оружанске постаје Добрмани из села Пољица, Мркоњића и осталих села где су православни насељени дана 24 и 25 липња 1941 г... дошли чланови усташког повјереништва из Љубиња те су одвели око 40 истакнутих срба-православаца са камијони-ма у непознатом правцу. Незна се шта је са истима урађено, имена одведених нисам прибавити могао, јер су одведени из раштрканих села.”⁵²²

Ноћу између 24. и 25. јуна 1941. усташе из срезова: Стоца, Љубушког, Имотског, Метковића, Чапљине, Широког Бријега и Љубиња, са логорником Марком Ђорићем, отишле су у српско село Берковиће и тамо поклали све Србе, читаве породице из којих нико није остао жив. Заклале су и трговца Хајдиновић Душана, исекле га на комаде, скувале његово месо и натерале његову жену и децу да једу то месо. После тога су и њих заклале. Усташе су том приликом вадиле очи убијенима и те очи носиле у Столац и показивале их својим суграђанима, хвалећи се њима као трофејима.⁵²³ Исте ноћи усташе из Фазлагиха Куле

.....
⁵²⁰ *Истио*, 53, 57.

⁵²¹ *Истио*, 116.

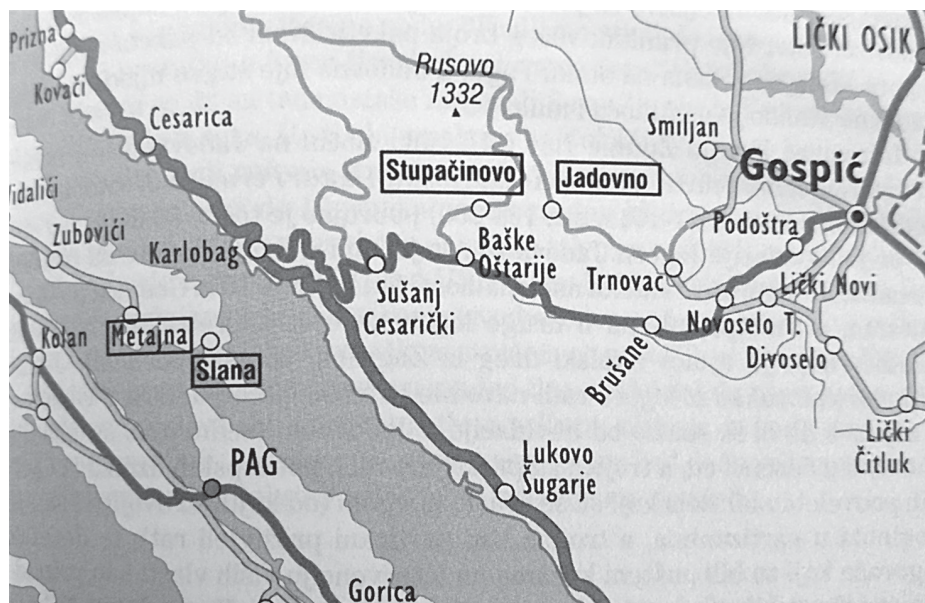
⁵²² *Zločini NDH*, 131.

⁵²³ Надаждин Милан: „Злочини у Херцеговини: Крваво лето 1941”, Политика експрес, Београд, 16. 4. 1991, 17; Дакина Р. Г., *Буди кайолик или умри*, 42.

убиле су 9 чланова породице Николић и 13 чланова породице Бољановић које су живеле у том месту, па су њихове лешеве бациле у јаму недалеко од засеока Друговићи у Кули. Породица Николић је потпуно истребљена, а од Бољановића је преживео само један дечак, који је касније сведочио о том злочину.⁵²⁴

4.2.10. Оснивање логора смрти у Јадовном и на острву Пагу

Према налазима Мирка Першена, 25. јуна 1941. почео је са злочинским радом један од најстрашнијих усташких логора смрти НДХ у **Јадовном на Велебиту**. Име је добио по истоименом селу у чијој се близини налазио. Био је подигнут на висини од 1200 м у пустој и ненасељеној Цаћић драги (удолини), удаљеној 18 км од Госпића у смеру Карлобага. У њему ће од краја јуна до краја августа 1941. искусити најтежа мучења и стравичну смрт неколико десетина хиљада заточеника, углавном Срба и Јевреја и скоро искључиво мушкараца. (**Процене броја убијених** у том злогласном логору које помињу различити аутори крећу се од **10.000 до преко 70.000**). У току јула и августа 1941. у тај ће логор свакодневно долазити по 500-600 заточеника из затвора и логора у Госпићу и ту ће завршавати свој мученички живот.

Мапа логора смрти у комплексу „Концентрационог логора Госпић – Јадовно”

⁵²⁴ Skoko S., *Pokolji hercegovačkih Srba 1941*, 101–104.

Мирко Першен је, иначе, о том логору записао, између осталог, и следеће:

„Јадовно је било мјесто пуне изолације, тешког рада, најгрубљег поступка према заточеницима, тешког кажњавања и убијања. О њему се најмање знало и говорило. Никакав документ не постоји. Нема дописница, писма, ни најмање цедуљице. Пакети нису примани. Ријетки су знали гдје се налази. Неки су само наслућивали. Поближих информација није било. Знало се само: на Велебиту. Било је обавијено шутњом и тајном. Али стравичном и застрашујућом. Од свих усташких логора о Јадовном се најмање зна. О сваком другом сачувано је више података. Остало је више преживјелих. Из Јадовног само неколицина. // Истину о њему логораши су односили са собом у околне јаме и поноре. Спомини се Шаранова јама и јама на Гргином бријегу. Оне нису једине. Због свега што се догодило и како се догодило, Јадовно је појам, синоним за смрт. То није био само концентрациони логор. Адекватнији је назив: **страштиште ...**”⁵²⁵

Према налазима многих истраживача, концентрациони логор Јадовно је, у ствари, био само један (мада најважнији и најзлогласнији) део комплекса усташког логора под називом „Концентрациони логор Госпић-Јадовно”. У том комплексу је било још неколико помоћних логора (Башке Оштарије, Слано и Метајна, на Пагу), сабирних логора (Казнионица у Госпићу, Овчара (тј. Максимовићеве штале) и Железничка станица Госпић) и губилишта са обе стране Велебита, тј. јаме и бездани у срезовима Госпић и Перушић.⁵²⁶ Сам логор у Јадовном је био врло примитиван, изграђен на брзину и без уобичајених објеката карактеристичних за појам концентрационог логора.⁵²⁷

.....
⁵²⁵ Peršen Mirko, *Ustaški logori*, Globus, Zagreb 1990, 89. Павле Бабац тврди да су још 24. априла 1941. усташе у Јадовном убиле 10 Срба из села Шибубине, из подножја Велебита, између Карлобага и Стариграда. Видети: *Velebitsko Podgorje 1941-1945*, Beograd 2003, 69–75.

⁵²⁶ Vezmar Gojko, *Ustaško-okupatorski zločini u Lici 1941-1945*, Muzej žrtava genocida – Udruženje Srba iz Hrvatske, Beograd 2004, 107.

⁵²⁷ Логор је био изграђен на једном пропланку димензија 70 x 90 м, па је касније проширен на 180 x 90 м. Био је ограђен двоструко плетеном жицом висине 2,5 – 4 м са међупростором од 1 м у коме се налазила спирална жица кроз коју је било немогуће проћи. Уз жицу су на сваких 10-ак м били постављени стражари. Врата логора била су широка око 3 м и испреплетена жицом. Код улаза са северне стране била су такође врата ширине 3 м а са сваке стране по један стражар. Поред улаза се налазила управникова барака, као и једна брвнара за обезбеђење логора. // „Логорски простор су мукотрпно проширивали сами логораши. Спавало се најприје под ведрим небом и на голој земљи. Према сјећањим неких логораша, ноћи су биле несношљиве због велике влажности и ниских температура. Под једном сојеницом било је 10–15 људи... У соје-

Уз Јадовно, усташе су 25. јуна 1941. на острву Пагу, испод Велебита, основале још два концентрациона логора – у Сланом за мушкарце, а у Метајни за жене. Та два помоћна логора су изгледала нешто боље од оног централног у Јадовну. Логор Слано се налазио на источној обали острва Пага. Био је изграђен на голети и кршу у увалици места Слано. Састојао се из два дела. У северном делу је било 10 барака, у којима су били смештени Срби, а у јужном делу су у 3 бараке били смештени Јевреји. Хрвате који би били довођени у тај логор смештали су заједно са Србима. Женски логор у Метајни био је смештен на источној обали Пашког залива, недалеко од истоименог места, а 2 км удаљен од места Барбот. Логор се састојао од 3 бараке. У њима су најпре биле смештене Јеврејке са децом, а нешто касније и Српкиње, као и неколико Хрватица. Од 25. јуна па до 19. августа 1941. када су расформирани (због италијанске реокупације), **кроз те логоре је прошло више од 10 хиљада заточеника**, углавном српске (преко 80%) и јеврејске националности. Огромна већина заточеника је нашла смрт на том острву или у неком од комплекса госпићких логора смрти.

Двадесет петог јуна 1941. Управни штаб војног заповедника у Србији упутио је Немачком посланству у Загребу допис бр. 1879/41 в, са својим сазнањима подацима о бројним злочинима усташа над Србима у НДХ. На једном месту у том допису је писало следеће: „Усташе говоре свуда сасвим отворено да ће Србе уништити”.⁵²⁸ Шеф тог посланства, Зигфрид Каше упутио је тог дана ноту министру спољних послова НДХ, Младену Лорковићу, у којој га обавештава о свом сазнању да је у Новом Личком Селу, код Нашица, **брутално стрељано 10 српских сељака**, па тражи објашњење за тај чин. Лорковић му је одговорио два дана касније, оптуживши српске властодршце у Краљевини Југославији за 22-годишње „страшно угњетавање хрватског народа”, а Србе у НДХ да скривају оружје, кују завере и врше саботаже, тј. да су сами одговорни за све што им сада усташе чине.⁵²⁹

Двадесет петог јуна 1941. усташе су ухапсиле Глишу Хајдина (80), из Војишнице, пребиле га и мучиле у православној цркви у Војнићу, па

.....
ницама су затвореници били смјештени према националности, посебно Срби, посебно Жидови и посебно Хрвати. Сојенице су од ограда биле удаљене 25 м. Према сјећању логораша Мане Чанка храна у логору је била мизерна – нешто граха и вруће каше. У прво вријеме логораша су сами кухали унутар логора у лименкама и порцијама. Касније се кухало под настрешницама изван жице у близини брвнара...” (Vezmar G., *nav. delo*, 113)

⁵²⁸ *Zločini NDH*, 139–142.

⁵²⁹ Bulajić Milan, *Ustaški zločini genocida*, knj. I, 216–217.

је после 10 дана умро од последица злостављања.⁵³⁰ Такође истог дана усташе су одвеле Јанка Бијелића (34), из Гређана, код Топуског, и убиле га у шуми Брезовица, код Сиска.⁵³¹ Усташа Стипе Јавор убио је 25. јуна 1941, као што је раније већ поменуто, православног свештеника Вуколаја Скенцића, пароха у Брињу, код Оточца.

У ноћи између 25. и 26. јуна 1941. усташе из столачког среза довезле су теретним аутомобилима 283 лица српске националности у место Опuzен и убиле их на обали Неретве, „ради Српства и Четничке акције у котару Столачком”, како пише у извештају Оружничке постаје Опuzен, од 4. јула 1941.⁵³² Исте ноћи, усташе су убиле Милоша Савића (р. 1893), пароха у Милићима код Власенице, епархија Зворничко-тузланска, у већ поменутом Рашића Гају.⁵³³

Од 24. до 26. јуна 1941. усташе су ухапсиле око 450 Срба у Мостару, међу којима су били најугледнији учитељи, професори, свештеници, трговци, занатлије, пензионери. Већ исте или наредне ноћи по хапшењу они су одвођени из затвора и убијани на мостовима Неретве или Буне, у Сутини, на Скакалима, код Ортијешког гробља, у селу Илићима, код мостарског рудника угља, „али је највећи број одведен – како пише на једном месту – пут Читлука, Широког Бријега и Љубушког и бацан у неку од знаних и незнаних херцеговачких јама. Преживели сведоци казују да су тих стравичних ратних дана гледали како усташе одвозе пуне камионе везаних Срба према западној Херцеговини и како се доцније враћају са празним камионима, каљави и окрвављени свраћају у биртију на Балиновцу, пију и љубе кржаве каме. // Рушилачки видовдански талас усташког геноцида прохујао је као ураган кроз сва српска села мостарског среза: Бијело Поље, Раштане, Гнојнице, Ортијеш, Лакишевине, Мало Поље, Благај, Ходбину, Богодол, Пијеске, Баћевиће, Житомислић (већина ових села је била мешовитог националног састава). Само из Житомислића је у две групе убијено 30 људи, међу којима и целокупно братство тамошњег манастира (укупно осморица), на челу са јеромонахом Константином Вучуровићем, старешином манастира. Хапшење и убијање Срба из града и среза Мостара је вршено све до 30. јуна, када је Павелићев посебни опуномоћеник подмаршал Лакса пустио из затвора око 300 Мостараца.”⁵³⁴

.....
⁵³⁰ Зинаић П., *нав. дело*, 235.

⁵³¹ *Исџо*, 359.

⁵³² *Zločini NDH*, 205.

⁵³³ *Сјоменица православног свештеника*, 131.

⁵³⁴ Skoko S., *Zločini genocida NDH*, 273–274.

У вези са убиством манастирског братства у Житомислићу треба навести податак да се тамо случајно затекао и протођакон Владимир Чејовић, секретар Црквеног суда у Мостару, који је до 1940. био свештеник Црногорско-приморске митрополије. Будући да је он био рођен у Црној Гори, усташе су хтеле да га оставе у манастиру, али је он рекао да хоће да иде „са својом браћом”, па су и њега повели. Најпре су их одвели у своју станицу у Житомислићу, па су их неколико дана касније, пребацили на другу страну Неретве и бацили у једну јаму.⁵³⁵ Према једном извору, они су бачени у јаму Таузовачу, код села Близанаца.⁵³⁶

Двадесет шестог јуна 1941. усташе из села Бурмази похватале су све своје српске суседе, који су живели у **11 кућа** и сакупиле на једно место. Затим су дошле усташе из Стоца, под вођством логорника Марка Ђорића и убиле те Србе.⁵³⁷ Истог дана столачке усташе, под руководством Мартина Маслаћа и Стојана Рагуџа, **извршиле су у селу Козице покољ над 16 становника тог села и над 23 становника села Прењ, Пјешивци, Опличићи и Локови из околине Стоца.** Њихове лешеве усташе су бациле у Неретву у близини Чапљине.⁵³⁸ Такође истог дана, усташе су у **околини Мостара убиле три православна свештеника:** Вукашина Петровића (р. 1904), пароха у Мостару, Пејановић Петра (р. 1911), такође пароха у Мостару, и ђакона Душана Ашкрабића (р. 1908), вероучитеља у Мостару. Ђакон Ашкрабића усташе су заклале на Маринском мосту и бациле у Неретву.⁵³⁹

У ноћи између 26. и 27. јуна 1941. у близини Борова, код Вуковара, усташе су **стрељале 12 српских сељака** из сремских села Лаћарка, Босуца и Грабовца.⁵⁴⁰

Двадесет седмог јуна 1941. усташе из села Богодола, код Мостара, одвеле се једну групу Срба, мушкараца и жена, према Широком Бријегу и тамо је поубијале.⁵⁴¹ Истог дана усташе под вођством Фрање Судара извршиле су **покољ 137 локалних Срба у Невесињу.**⁵⁴² Такође истог дана, усташе су ухапсиле Василија Ковачину (р. 1912), пароха у Метковићу,

.....
⁵³⁵ *Сјоменица љравославних свешћеника*, 46, 147.

⁵³⁶ Piljević Đ., *nav. delo*, 199.

⁵³⁷ Skoko S., Grahovac M. *nav. delo*, кнј. 1, 47. Надаждин М. тврди да су усташе из села Бурмаза и Бјелојевића, заједно са усташама из Стоца, убиле тог дана, у засеоку Проказиће 14 припадника породица Кучинара и Мичете, а раниле шесторо. (стр. 328)

⁵³⁸ Skoko S., *Pokolji hercegovačkih Srba*, 134–135.

⁵³⁹ *Сјоменица љравославних свешћеника*, 34, 112, 115.

⁵⁴⁰ *Zločini NDH*, 601.

⁵⁴¹ Skoko S., Grahovac M., *nav. delo*, 43.

⁵⁴² Skoko S., *Pokolji hercegovačkih Srba 1941*, 116–123.

извеле га из Дубровника у правцу манастира Завале и заклале га.⁵⁴³ У шуми Брезовица код Сиска усташе су убиле четири српска сељака из Гређана, код Топуског.⁵⁴⁴ Усташе у Стоцу су 27. јуна 1941. ухапсиле преко 200 Срба из самог Стоца и околних села. У ноћи између 27. и 28 јуна повезале су их и одвеле на Видово Поље, удаљено два километра од Стоца. Тамо су их, на месту званом „Црквина”, поубијале и бациле у унапред припремљену раку.⁵⁴⁵ Истог дана, усташе из оближњих села Крушева и Аладинића дошле су у насеље Радоша у Крушеву и одвеле деветорицу Радоша у Аладиниће. Увече истог дана, потовариле су их, заједно са другим ухваћеним Србима, у камион и одвезле до Кукауше, где су их побиле и бациле у јаму „Вреушу”.⁵⁴⁶

Такође 27. јуна 1941. усташе из Горњег и Доњег Храсна, Хутова и околних села (Бурмази, Бјелојевићи и Крушево), међу чијим предводницима се налазио и католички свештеник фра Анто Бакула, блокирале су сва српска насеља у Горњем Храсном. Потом су разаслале патроле у све засеоке да позову све мушкарце од 16 до 70 година старости да дођу у основну школу у Граховиштима, ради упознавања са прописима усташке власти. Иако су били у недоумици да ли да се одазову овом позиву, храшњански Срби су, ипак, дошли у школу, верујући да их усташе из суседних села неће преварити. У школи су, међутим, без милости ухапшени и повезани, а увече одведени пред јаму „Гавраница” на путу према Стоцу, где је отпочело стрељање. Пошто су усташе грешком погодиле и једног свог друга, зауставиле су привремено паљбу, што су искористила 39-орица ухапшеника и побегла, користећи мрак. Остала 66-торица су пала као жртве овог комшијског злочина.⁵⁴⁷

На Видовдан 1941. усташе из Слуња упадале су у српска села у околини, проваљивале у куће и хапсиле мушкарце, које су затвориле у жандармеријској станици у Цетинграду. Међу ухапшенима је био и Милош Вујић (р. 1917), парох у Радовици код Слуња (епархија Горњокарловачка). У затвору су их задржали до пет сати по подне наредног дана, а онда су их потрпали у камионе и повели према Великој Кладуши. На месту Мејино (или Мехино) Стање искрцали су их и побили. Њихове лешеве затрпали су у противтенковске ровове, које је пред рат ископала бивша југословенска војска.⁵⁴⁸ (Према П. Зинаићу, ово масовно убиство,

.....
⁵⁴³ *Истио*, 86.

⁵⁴⁴ Зинаић П., *нав. дело*, 358.

⁵⁴⁵ Skoko S., Grahovac M., *нав. дело*, 46.

⁵⁴⁶ Надаждин М., *нав. дело*, 328.

⁵⁴⁷ *Истио*.

⁵⁴⁸ *Споменица православног свештеника*, 51–52.

у коме је убијено 156 Срба из слуњског и великокладушког среза, де-сило се 30, а не 29. јуна 1941).⁵⁴⁹

Реагујући на страховите неизазване усташке злочине над српским цивилним становништвом у Херцеговини током јуна 1941. један део угрожених Срба је одлучио да почне да се свети Хрватима и Муслима-нима. Тако је на Видовдан 1941. дошло до тешког злочина српских уста-ника у муслиманском селу Автовац, код Гацког. (Автовац је, иначе, био једно од најјачих усташких упоришта у срезу Гацко, а његове усташе су у неколико наврата пре тога окрвавиле руке о своје српске суседе, па се нису случајно нашле на удару српских осветника). Том приликом је, према усташким изворима, **убијено 47 становника тог села, међу ко-јима је било највише жена и деце.** У извештају једног домобранског официра од 24. октобра 1941. о томе писало је следеће:

„1. коловоза о. г. ушао сам заједно са савезничком талијанском вој-ском у попаљено мјесто Автовац, које је било нападнуто од четника 28. VI. у јутро. Тек послје борбе, која се водила циели дан, четници су успјели на вечер 28. липња ући у Автовац, који су опљачкали, поубија-ли сав муслимански живаљ, који је остао у Автовцу и није се могао евакуисати, а затим су запалили мјесто. // При улазу у само село ... био је леш једног дјетета од 6-8 година, које је било заклано ножем и бачено на ливаду крај пута ... На прагу једне муслиманске куће видио сам леш једног човјека, који је био заклан ножем, распорен му је био грудни кош, извађено срдце и стављено на груди ... У једној јами нађена је једна за-клана жена, којој су биле одрезане руке. На гаришту једне муслиманске куће нађен је поугљен леш једног човјека, који је био везан, те је свака-ко жив био бачен у ватру...”⁵⁵⁰

Пишући о напорима италијанских окупаторских власти у НДХ да пацификују подручје своје друге и треће зоне уз помоћ четничких еле-мената, Мила Михајловић констатује да је било пуно случајева освет-ничког понашања Срба према својим хрватским суседима, али да су „освете Срба у периоду од краја августа до половине октобра (1941. г – нап. П. И.), иако тешке и болне, квантитативно биле светлосним миља-ма удаљене од злочина које су усташе учиниле над Србима”.⁵⁵¹

На Видовдан су у Глини незванично боравили министри Мирко Пук и Миле Будак. Према послератним емигрантским записима једног од глинских усташа, др Јураја Ребока, у кући Пуковог таста се тада међу

⁵⁴⁹ Зинаић П., *нав. гело*, 242.

⁵⁵⁰ *Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Drzavi Hrvatskoj*, Zagreb 1942, 86.

⁵⁵¹ Mihajlović M., *нав. дело*, 127.

Министри богоштовља – ратни злочинци: Миле Будак и Мирко Пук

окупљенима усташама разговарало и о методама решавања „српског” питања у НДХ. На Ребоков приговор да се „нигдје на свијету није ријешило питање мањина клањем” и да би, можда, „српско” питање требало решити покатоличавањем Срба, Будак је, према Ребоковим записима, одговорио: „Не знам да ли ћемо имати времена. Ја сам пак најсигурнији кад су они под земљом.”⁵⁵²

Крајем јуна 1941. злогласни Вјекослав Макс Лубурић био је послат у Велику жупу Крбаву и Псат (са центром у Бихаћу), да би тамо извео „акцију чишћења”, због чега су му се морале подредити тамошње цивилне и војне власти. Припремајући се за систематско убијање тамошњих Срба, **Лубурић је, 28. јуна 1941, дао налог да се сру-**

ши православна црква у Бихаћу, „унаточ противљењу градоначелника Абдулаха Ибрахимпашића”.⁵⁵³

Суочен са оружаним отпором Срба у Херцеговини и захтевима италијанских и немачких војних власти да ублажи терор над Србима, Павелић је 28. јуна 1941. послао у Херцеговину вицемаршала Владимира Лаксу. Вицемаршал је преузео сву власт у Мостару и Дубровнику и прогласио ванредно стање. Упркос његовом наређењу да „нико не сме никога да убија” без његовог личног одобрења, италијански војни представници у Мостару су констатовали да су се у ноћи после издавања тог наређења у Мостару „чули дуги рафали и пуцњава ... из пушака, пиштоља и митраљеза”. Позивајући се на оно што су о тој пуцњави чули у граду, Италијани су закључили да су „извршене масовне егзекуције над православцима” и да усташе нису одустале од масакра над Србима. Уз то су добили и информацију да су усташе у месту Столац (удаљеном

⁵⁵² Rebok Juraj, „Sjećanja na neke ljude i događaje iz NDH”, prir. Benedikta Zelić-Bučan, Marulić, br. 2/2000, 526–527.

⁵⁵³ Goldštajn I., *Jasenovac*, 58.

30-ак км од Мостара ваздушном линијом) масакрирале 153 православна становника.⁵⁵⁴

Двадесет деветог јуна 1941, усташе су убиле протојереја Ђуру Алагића, пароха у Доњим Дубравама, код Огулина, који је био ухапшен средином јуна. Прота Алагић је око пола ноћи 29. јуна био извучен из ћелије у огулинској „Кули” и, заједно са још једанаесторицом Срба, убијен на обали реке Добре, близу Трош-Марије.⁵⁵⁵ Истог дана усташе су ухапсиле Хрвата Матију Сушња из Огулина, трговца и гостионичара (старог око 70 г.), због тога што им је приговарао због хапшења невиних Срба. И њега су затвориле у злогласну „Кулу” и подвргле га мучењу. После два дана одвеле су га, измрцвареног, у болницу, из које се, наводно, сам бацио са другог спрата, иако се, по речима сведока, није могао ни мицати.⁵⁵⁶

Последњег дана јуна 1941. из логора „Даница” у Копривници, транспортовано је око 280 логораша, у седам вагона, у логор смрти у Госпићу. Међу њима је било и пет православних свештеника Горњокарловачке епархије: протојереји Милан Докмановић и Милан Рајчевић, парох Јаша Степанов и црквено-јерархијски службеници Милан Ђукић и Петар Вучинић. У Госпићу су сви свирепо мучени између 1. и 2. јула и спроведени у Јадовно и смрт.⁵⁵⁷ Истог дана усташе из Огулина ухапсиле су Србина Милоша Опсеницу (23) из села Кунића. Њега су заклале и бациле у крашку јаму под Клеком, код Огулина.⁵⁵⁸

4.2.11. Геноцидно дивљање усташа у јулу 1941.

Ма колико бројни и окупни били сви наведени (и многи ненаведени) усташки злочини над Србима у прва три месеца постојања НДХ, већ се 1. јула 1941. могло наслутити да Србе чекају још много тежа и чудовишнија страдања. На дан када је Степинчев католички дневник „Hrvatski Glas” објавио чланак под насловом „На путу правде и љубави” (поводом завршетка раније помињане „Јубиларне године хрватског народа”), усташа-емигрант, Хрват и католик, Вјекослав Макс Лубурић, упао је са својим усташама у српско село Доњу Сувају (смештено између Срба и Доњег Лапца) и тамо починио онај већ поменути страشان злочин.

⁵⁵⁴ Mihajlović M., *nav. delo*, 69–70.

⁵⁵⁵ *Споменица православних свештеника*, 33.

⁵⁵⁶ Škiljan F., „Teror ustaškog režima nad srpskim stanovništvom na području kotareva Vrbovsko, Delnice i Ogulin u proljeće i ljeto 1941. godine”, *Radovi*, br. 1/11, 360.

⁵⁵⁷ *Споменица православних свештеника*, 53, 63–64, 127, 136.

⁵⁵⁸ Зинаић П., *нав. дело*, 509.

У извештају италијанских карабињера из Кистање из средине јула 1941. пише да су усташе гада убиле и спалиле око 300 лица српске националности, међу којима су били и жена православног свештеника Спасе Лаврње и њихово двоје деце. У другим изворима се помиње убиство најмање 161, затим најмање 173 становника тог села, међу којима су претежно биле жене, деца и старији мушкарци. Историчар Ђуро Затецало, међутим, пише да су Лубурићеве усташе тог дана „усмртиле 243 српска цивила, од којих 118-оро деце, 75 жена и 50 мушкараца.” Међу њима је било 45 чланова породице Кеча и 22 члана породице Ђопић.⁵⁵⁹

У раније поменутом „Извештају Велике жупе Хум”, упућеном 15. јула 1941. „посебном опуномоћенику Поглавника подмаршалу Лакси”, пише да је та жупа установила да је „у ноћи између 30 липња и 1 српња 1941 одведено из правца Чапљине и убијено у близини самостана Хумац око 90 (деведесет) особа (четника)”, а да „поближе информације мањкају.”⁵⁶⁰

Првог јула 1941. усташе из Слуња ухапсиле су петорицу Срба из села Горњег Примислја и Тоуњског Тржића, које су убиле 4. августа 1941. у селу Рудинкама, код Слуња.⁵⁶¹ Истог дана усташе су ухапсиле све виђеније Србе у Кореници, а међу њима и Радивоја-Радета Станисављевића, пароха из Коренице (епархија Горњокарловачка). „Најпре су га држали у затвору усташког логора у Кореници, где су га на најсвирепији начин мучили. По неким сведочанствима, убијен је још у Кореници или њеној околини, а по другима одведен је према Бихаћу и на Пријебоју, између Коренице и Личког Петровог Села, убијен.”⁵⁶²

У ноћи између 1. и 2. јула 1941. усташе у Госпићу су подвргле страшним мучењима многобројне заточене свештенике СПЦ, пре њиховог слања у Јадовно и у смрт. Дан после стравичног покоља Срба у Доњој Суваји, усташе су, 2. јула 1941. упале у село Осредци (Лички Осредци), поред варошице Срб. Будући да је локално становништво било обавештено о покољу у Д. Суваји, већина се склонила у шуму, па су усташе успеле да ухвате само њих 13-оро, које су одмах побили. Сутрадан су се опет појавили и ухватили још 9 старијих лица, које су такође ликвидирали.⁵⁶³ Истог дана, усташе су ухапсиле Петра Лукића, члана КПЈ

.....
⁵⁵⁹ Zločini NDH, 340–341; Obradović Milan, „Zločini u kotaru Donji Lapac od 1941. do 1945.”, у: *Kotar Donji Lapac u NOR-u 1941-1945.*, Karlovac 1985, 832–841; Zatecalo Ђ., *Radio sam*, 355; Goldštaj I., *Jasenovac*, 58.

⁵⁶⁰ *Zločini NDH*, 342.

⁵⁶¹ Зинаић П., *нав. дело*, 31.

⁵⁶² *Сјоменица православног свештеника*, 134.

⁵⁶³ Obradović M., *нав. дело*.

и солунског добровољца, из села Гејковац, код Војнића, и послале га у Јадовно и у смрт. Танасија Дуждевића (72) из Багинове Косе, код Вргин-моста, усташе су убиле код његове куће, а Петра Поповића (32), из Гређана, у шуми Брезовица.⁵⁶⁴

И док Степинчев „Katolički List” 3. јула 1941. објављује чланак о „свечаном завршетку” хрватске јубиларне године, вести о „аудијенцији Католичког Епископата код Поглавника” (од 26. јуна 1941) и о „прелазу на католичку вјеру у Босни”, **Лубурићеве и домаће усташе** настављају свој крвави пир у околини Срба и Доњег Лапца. После покоља у Доњој Суваји и у Личким Осредцима, оне су 2. и 3. јула упале у село Бубањ и тамо заклале и масакрирале 93 становника српске националности, међу којима је било само шест одраслих мушкараца, а све остало жене и деца (од којих је десеторо било млађе од пет година).⁵⁶⁵ У вези са тим и претходним усташким злочинима Иво Голдштајн пише на једном месту, следеће: „Укупно је у три личка села у три дана убијено најмање 279, а највише око 330 душа. То је био први пут у Хрватској да масовно нису страдавали само за војску способни мушкарци, већ претежно неборачко становништво, жене, дјеца и старци.”⁵⁶⁶

Као што се из раније поменутих случајева могло видети, ова констатација није сасвим тачна, јер су усташе између 8. и 10. јуна побиле 28 чланова породице Рончевић свих узраста у истоименом селу код Ловинца, а 12. јуна тридесет троје деце у засеоку Бракусова Драга, између Залужнице и Врховина. Прецизности ради, треба нагласити да је сада први пут број убијене деце и жена српске националности почео да се мери цифрама већим од 100 и да премашује број убијених одраслих мушкараца.

Истог дана су хиљаде тзв. дивљих усташа из западне Херцеговине, предвођене злогласним Мијом Бабићем, командантом Павлићеве телесне бојне, похрлиле преко Стоца и

Мијо Бабић, команданте Павлићеве телесне бојне и Павлићев миљеник још из времена тзв. Прве усташке емиграције

⁵⁶⁴ Зинаић П., *нав. дело*, 235, 359.

⁵⁶⁵ У „Извјештају Равнатељства за јавни ред и сигурност НДХ” о стању на територији НДХ, од 19. јула 1941, који је потписао Е.К. (тј. Еуген Кватерник), за масакр у Бубњу се каже: „Заповједништво прве хрватске оружничке пуковније јавља, да је у Бубњу котар Доњи Лапац по усташама убијено 3. српња 152 особе од тога 18 жена и 12 дјеце. Дошло је до тог због изазивања са стране Срба.” (*Zločini NDH*, 357)

⁵⁶⁶ Goldštajn I., *Jasenovac*, 59.

Берковића ка Невесињу да тамо убијају српско становништво. Код места Трусине, дочекало их је, међутим, око 200 српских устаника, па је ту започела права вишечасовна битка, у којој су погинули и Мијо Бабић и његов пратилац Антун Подгорелац. Устаници су том приликом запленили Бабићев пушкомитраљез, који је он добио лично од поглавника Павелића.⁵⁶⁷ То је за дан-два зауставило овај злочиначки поход и незнатно га преусмерило. Побеснеле због губитка двојице својих вођа, усташе су ускоро искалиле свој бес над незаштићеним српским цивилима широм Херцеговине.

Извештавајући о стању у Мостару, командант тамошњег италијанског аеродрома писао је 3. јула 1941. да је у току „нељудски масакр који ће, ако потраје, имати катастрофалне последице ... Чини ми се да је само у Мостару побијено стрељањем или одсецањем главе преко стотину жена и деце чија су тела потом бачена у Неретву ... река је избацила на обалу њихова тела, језиво унакажена.”⁵⁶⁸ На другој страни НДХ, у околини Вргинмоста, усташе су везале Милана Пову (33) из Чемернице за коњска кола, а онда потерале коње у трк и вукле несрећног човека све док није издахнуо.⁵⁶⁹

Трећег јула 1941. „Vjesnik Hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta Ustaša” објавио је текст под насловом „Час коначног обрачуна” у коме је најавио истребљење слободног зидарства и „пљачкашког жидовства” следећим речима: „... ми их добро знадемо ... те жидове... Знадемо и истријебићемо их... И нека се нико не згража, нека нико не плаче над њиховом судбином... Усташе знаду што чине...”⁵⁷⁰ Како је истог дана МУП НДХ објавио наредбу да се „Цигани с подручја Загреба морају пријавити”, што је био увод у геноцид и над Ромима, може да се каже да је од тог дана почело провођење троструког геноцида у НДХ – и над Србима и над Јеврејима и над Ромима. Кад је већ реч о Ромима, треба поменути једну сарајевску специфичност у вези са њиховим пријављивањем. „Sarajevski Novi List” је, наиме, наредног дана, 4. јула 1941, објавио наредбу Редарстве-

⁵⁶⁷ Jakovljević S., *nav. delo*, 612. У једном италијанском војном извештају битка на Трусини је приказана у нешто другачијем светлу. Тамо се каже да су хрватске регуларне јединице покушале да зауставе надирање српских устаничких снага дуж планинског ланца Трусина код Берковића. У том покушају је погинуо командант додбранске јединице на раскрсници између Гацка и Фоче. У вези са тим извештајем, из Прве канцеларије VI италијанске армијске области је упућена вест да „Срба има око 1500 добро наоружаних мушкараца и да собом воде породице. Виђени су у Невесињу и Гацку.” (Mihajlović M., *nav. delo*, 70)

⁵⁶⁸ Mihajlović M., *nav. delo*, 70.

⁵⁶⁹ Зинаић П., *нав. дело*, 359.

⁵⁷⁰ Наведено према: Goldštajn I. *Holokaust u Zagrebu*, 256–257.

ног равнатељства у Сарајеву о њиховом пријављивању, у којој се прецизира следеће: „Под пријетњом најстрожије казне позивају се сви **цигани Србијанци** настањени у граду Сарајеву, да се без обзира на спол и без обзира на звање пријаве у року од два дана у соби бр 12 редарственог равнатељства...” Ово прецизирање је било плод залагања неких усташа у Сарајеву за разликовање Рома пореклом из Србије од оних који су били пореклом из Босне и Херцеговине, што је, како изгледа, за неко чудо, било прихваћено у врху НДХ и спасило један део Рома сигурне смрти.⁵⁷¹

Према звештају тзв. Крилног оружничког заповједништва Госпић, од 12. јула 1941, у селу Бубањ, код Доњег Лапца, настављено је убијање Срба, као и паљење и пљачка од стране Помоћног усташког одреда из тог села и усташа из Кулен Вакуфа. Према истом извештају, у току 3. и 4. јула 1941. у овом селу је **убијено 152 лица српске националности** и запаљено око 20 кућа и појата.⁵⁷²

Петог јула 1941. тројица усташа из Госпића и један из Дрежника дошли су у село Садиловац, опљачкали стан пароха Душана Аралице, а њега ухапсили и одвели, најпре на Плитвичка језера, па у Кореницу. Тамо је био извргнут 15-дневном мучењу. Када им је његова жена донела 30.000 динара, пустили су га, односно, дозволили су јој да га изнесе из подрума усташког стана у Кореници и да га одвезе сељачким колима у Личко Петрово Село, где га је лечио један италијански лекар. Кад је поново стао на ноге, он је са женом побегао у Србију.⁵⁷³

Седмог јула 1941, док је Радио Загреб, у три термина (јутарњем, подневном и вечерњем), пуштао у етер емисију „За Дом спремни”, у којој се тврдило да је „Србин ... Хрвату небрат и убојица, који је само сијао гробове хрватских мученика, који је пљачкао, ништио и упропаштавао сва добра нашег народа и газио највеће светиње наше народне душе”, усташе су у **Костајници убиле 27 становника српске националности из села Чукур на Банији**.⁵⁷⁴ Њихове лешеве су побацале у реку Уну.⁵⁷⁵ Истог дана усташе су одвеле Ристу Ђатића (р. 1894), пароха у Губину, код Ливна (епархија Далматинска) у близину Ливна, **са још 12 сељака, стрелале их** и побацале у јаму. Двојица преживелих причала су касније да је парох Ђатић узвикнуо пре стрелања: „**Радите што хоће-**

⁵⁷¹ Видети: Goldštajnova razmatranja o Romima u NDH, Jasenovac, 48–51.

⁵⁷² *Zločini NDH*, 319–320.

⁵⁷³ Зинаић П., *нав. дело*, 31.

⁵⁷⁴ „Hrvatski Narod”, br. 144/41, 4; Ницовић-Цакула Стана, Смољеновић Душан, *Банија и њене жрџиве у НОР-у 1941-1945*, Београд 2002, 61.

⁵⁷⁵ Ницовић-Цакула С., Смољеновић Д. *нав. дело*, 61.

те, али нећете докле хоћете: стрељајте ме у чело, јер се Србин не боји смрти!⁵⁷⁶ Седмог јула 1941. усташе су срушиле православну цркву у Новој Градишки. Претходно је у тој цркви подметнут пожар, који ју је делимично оштетио. После тога усташке власти су прогласиле цркву неупотребљивом и срушиле је, уз присилни рад заточеника логора Стара Градишка.⁵⁷⁷

Наредног дана Равнатељство за јавни ред и сигурност издало је наредбу да се „све непоћудне особе”, које су „гркоисточњаци и жидови”, транспортују у Госпић. Том приликом је наглашено да то вреди и за Јевреје „који су прешли на католичку вјеру после 10. травња 1941. године”.⁵⁷⁸

Осмог јулског дана усташе су ухапсиле и убиле на Крпељу, код Огулина, Николу Пешута (55) и његовог сина Манета (23), из Плашког. У Загребу су убиле Илију Матијевића (44), из села Клокоча, код Војнића. У Карловцу су ухапсиле машиновођу Петра Переша (46), кога су крајем јула послале у Јадовно и смрт.⁵⁷⁹ У Огулину су ухапсиле Душана Ивошевића, кога је суд у Загребу осудио на 10 година строгог затвора због тога што је говорио да су раније помињани злочин над Ј. Мравунцем у Хрватском Благају (6. маја 1941) починиле усташе, а не четници.⁵⁸⁰

Деветог јула 1941. у Загребу је стрељано 10 истакнутих хрватских комуниста (Бождар Аџија, Огњен Прица, Отокар Кершовани, Иво Кун, Звонимир Рихтман, Иван Корски, Виктор Розенцвајт, Сигисмунд Краус, Алфред Бергман и Симо Црногорац) у знак одмазде због убиства Људевита Тијака, полицијског службеника, 4. јула 1941. Наредног дана су по читавом Загребу осванули плакати о томе, а дневна штампа је, уз вест о томе објавила и коментаре у којима су комунисти били повезивани са Србима и Јеврејима. Тако је „Hrvatski Narod” објавио изводе из „Sarajevskog Novog Lista”, под насловом „Најновији злочини Срба”, у којима се каже следеће:

„Sarajevski Novi List” осврће се у уводнику на злочине Срба, који су недавно пролили крв хрватских усташа, који су вршили своју дужност, па каже: „Најновији злочини Срба у Независној Држави Хрватској само су наставак српских метода ’рада’ против хрватског народа. Уморства из засједе, старо су средство борбе ових типичних и окорје-

.....
⁵⁷⁶ *Сјоменица православног свештеника*, 143.

⁵⁷⁷ Kučeković A., *nav. delo*, 454.

⁵⁷⁸ Miletić A., *Jasenovac 1941-1945.*, knjiga I, 50; Peršen M., *nav. delo*, 81.

⁵⁷⁹ Зинаић П., *нав. дело*, 235, 509, 533.

⁵⁸⁰ Škiljan F., „Teror ustaškog režima nad srpskim stanovništvom na području kotareva Vrbovsko, Delnice i Ogulin u proljeće i ljeto 1941. godine”, *Radovi*, br. 1/11, 343–372.

лих злочинаца. То је заправо једино средство њихове 'политике', којим се служе од часа, када су онако јадно изгубили 'царство' на Косову... Данас, када је Србе стигла заслужена судбина, послије него ли кукавно побјегоше с бојишта на свим линијама, на цијелој фронти, кад видише да се морају сами борити за свој опстанак, лаћају се свог повијесног система – убијања из бусије..."⁵⁸¹ Истог дана „Hrvatski Narod” је објавио и садржај емисије Радио Загреба „За Дом спремни” од претходног дана, у којој су нападнути и комунисти и Срби и Јевреји („... Комунистички су се редови регрутирали увијек од непријатеља хрватског народа: Срба, Жидова, осталих туђинаца и народних издајца”).⁵⁸²

4.2.12. Усташка ретроспектива видовданског узимања Срба за таоце

Деветог јула 1941. Заповједништво 4. хрватске оружничке пуковније издало је заповест „свим крилним, водним и постајним заповједништвима ове пуковније” да доставе податке о лицима узетим за таоце уочи Видовдана и извештаје о предузетим мерама према њима. Ускоро су на адресу тог заповедништва почели да пристижу извештаји, који доносе интересантна сведочанства о том аспекту терора над Србима.⁵⁸³

Тако се у одговору оружничке постаје Босанска Рача, од 20. јула, каже да су са њеног подручја од стране Усташког стана у Бијељини узети као таоци православни свештеници Стево Поповић (парох из Међаша – нап. П. И.) и Љубо Крњић, из Бродца, срез бијељински. За ту двојицу свештеника се напомиње да су идућег дана спроведени из Бијељине, наводно у Крстинац код Загреба, (извештач је вероватно мислио на логор Керестинец – нап. П. И.) „одакле се још нису повратили”.⁵⁸⁴ (За оба свештеника се зна да су 12. јула 1941, заједно са још 30-ак православних свештеника, одведени из Бијељине у правцу Босанске Раче и да се нико од њих није вратио жив. Претпоставља се да су сви убијени на Велебиту – нап. П. И.).⁵⁸⁵ Оружничка постаја у Власеници јавља да је пре Видовдана узела 55 Срба за таоце, међу којима су били и Душан Бобар, православни свештеник, Душан Савић, студент богословије (обојица из Власенице), и Вељко Ступар, студент богословије из села Цикота. За свештеника Бобара се напомиње да је био у групи од 19 талаца за

⁵⁸¹ „Hrvatski Narod”, br. 146/41, 4.

⁵⁸² *Исџо*.

⁵⁸³ *Zločini NDH*, 233–290.

⁵⁸⁴ *Исџо*, 237–238.

⁵⁸⁵ *Сџоменница ѣ православних свешџеника*, 89, 117.

које се „није могло дознати куда су отерани”. (О трагичном крају протојереја Душана Бобара је већ раније било речи – нап. П. И.) За тројицу Сунарића (Манојла, Радисава и Вулета) каже се да су „поклонили своје покретно и непокретно имање држави, те затражили пропратницу за пресељење у Србију, са породицом, што им је одобрено, те су отселили.”⁵⁸⁶ Оружничка постаја у Горњем Жабару (срез Брчко) известила је да је узела 21 таоца из Г. Жабара и једног из Доњег Жабара и да је међу њима био и православни свештеник Димитрије Стефановић. Сви су они били ухапшени 26. јуна 1941. и затворени у усташком логору у Брчком, у коме се још увек налазе.⁵⁸⁷ Оружничка постаја Дрињача јавља да је узела 4 таоца, међу којима је био и прота Милан Петковић, који после Видовдана није ослобођен, већ је „упућен по заповједи Котарског предстојника из Сребренице у збиралиште са другим свештеницима”.⁵⁸⁸ Оружничка постаја Јања јавља да је узела 17 лица за таоце, међу којима и два православна свештеника – Љуба Шкорић и Тихомир Нешковић. За њих се прецизира да су 12. јула 1941. „притворени и отерани наводно у Митровицу ... по телефонском наређењу Логора Бијељина”.⁵⁸⁹ (Обојица су се нашла међу 30-ак бијељинских православних свештеника, који су 12. јула упућени према Сремској Рачи и, изгледа, према Јадовну, одакле се нико није вратио жив. – нап. П. И.) Оружничка постаја Кладањ известила је да је уочи Видовдана привела у усташки логор Кладањ 27 лица, међу којима је био и кладањски парох Михајло Савић. После Видовдана сви таоци су пуштени својим кућама, сем свештеника Савића и идустријалца Вићентија Савића, за које се прецизира да се „налазе у концентрационом логору Сисак са породицама као исељени.”⁵⁹⁰ Оружничка постаја Кнежина одговара да је неколико дана пре Видовдана отпремљено у логор у Власеници 18 лица, међу којима је био и Јанко Савић, православни парох у Кнежини. После Видовдана већина талаца је пуштена својим кућама, док је Савић био са онима „који нијесу још пуштени а нити се зна гдје су”.⁵⁹¹ (У Сјоменици љ православних свешћеника... за Јанка Савића се каже да је још 22. јуна 1941, заједно са још четири свештеника и многим угледним Србима, одведен у Рашића Гај близу Власенице и тамо заклан. – нап. П. И.)⁵⁹² Оружничка постаја

⁵⁸⁶ *Zločini NDH*, 250–251.

⁵⁸⁷ *Истѿо*, 253.

⁵⁸⁸ *Истѿо*, 254.

⁵⁸⁹ *Истѿо*, 260.

⁵⁹⁰ *Истѿо*, 264.

⁵⁹¹ *Истѿо*, 265.

⁵⁹² *Сјоменица љ православних свешћеника*, 130.

у Милићима (власенички срез) јавила је да је узела као таоце Драга Јакшића, гостионичара у Милићима и Љубомира Јакшића, православног свештеника у Хан-Пијеску, а родом из Милића. За обојицу талаца се прецизира да су **отпремљени у Власеницу „по усташама”, да нису пуштени кућама и да „није познато... гдје се сада налазе”**.⁵⁹³ (У *Сјоменици њравославних свешћеника* и за Љубомира Јакшића се каже да је завршио као Јанко Савић).

Као што се из овог прегледа да видети, превентивно узимање угледних Срба за таоце пред Видовдан 1941. у Босни трагично се завршило за многе од њих.

Деветог јула 1941. италијански вицеkonzул у Бањалуци, Обероа Фабијани, упутио је Краљевском посланству Италије у Загребу, један телеграм о дотадашњим мерама хрватских власти према Србима на територији бивше Врбаске бановине, који заслужује да буде цитиран интегрално.

„Како је познато, пучанство подручја бив. Врбаске бановине чине у великој већини православци, затим муслимани и католици. Православци су подијељени на двије групе 'Срба', тј. православци рођени у Хрватској и они који потјечу из Србије, и 'Србијанци' тј. православци рођени у Србији. Они представљају досада у овој жупи бирано и најбогатије друштво. Овај привилегирани положај, који уживају Срби, данас је престао постојати, **те су исти православци одређени да нестану са овог подручја.** // **Православни бискуп**, (тј. епископ Платон – нап. П. И.) који је остао након пада Југославије у Бања Луци унаточ увјеравања са стране католичког бискупа (Јозе Гарића – нап. П. И.) да се с њим неће зло поступати, **био је убијен скупа с других 26 особа од усташа, те му се тијело пронашло у ријечи Врбањи.** Православна црква, чија се величанствена грађевина дизала на главном градском тргу, погођена је за вријеме рата од њемачких бомбардера и претворена у хрпу рушевина, које су сада уклоњене. **Надаље сви Срби, који су боравили у Бихаћу, те које су наше власти узимале у заштиту, смјештени су одмах након нашег одласка у отворени концентрациони логор у Кулен Вакуфу код Мркоњић Града.** Што се тиче СРБА, који се налазе у Бањалуци, **стожерник (В. Гутић – нап. П. И.) је одредио једним налогом да нитко не смије изаћи из града и да сви морају за два дана доћи у одређени уред и пријавити свој иметак. Чини се да ће они бити извлаштени од свега и да ће морати ићи у Србију. Моћи ће остати у Хрватској само они који се обрате на католичку вјеру.** // У једном разговору са стожерником

⁵⁹³ *Zločini NDH*, 273.

дознао сам да ће бити измјена словенског пучанства, који се налази на подручју Словеније, које је анектирано Њемачкој, и Срба који бораве у Хрватској. У прво доба њемачка је влада одлучила послати Словенце, чији (је) број око 250.000 у Србију, али је хрватска влада затражила и постигла да их замјени са Србима, који се налазе у Хрватској, **будући да су Словенци као и Хрвати католици, те ће бити их лако асимилирати.** // Ове мјере за протјеривање Срба и запљену њихове имовине сматрају овдје боље хрватске обитељи претјеранима, јер су овим погођене и врло часне особе, које су заслужне за мјестно пучанство и које су се изложиле ради својих пријатељских осјећаја за Осовину. Ради овога оне траже заштиту код њемачког војничког заповједничтва, али безкористно. Многи су православци, који су рођени у крајевима, што су недавно анектирани Италији и управљани од талијанске владе, затражили код овог кр. Уреда нашу заштиту. Обзиром на ово бит ћу Вам захвалан, Екселенцијо, ако ми учтиво одговорите што се може учинити за ове интересиране.⁵⁹⁴

Десетог јула 1941. усташе су убиле већи број српских мушкараца из Доњег Косиња, поред јаме Думан, у близини Личког Лешћа.⁵⁹⁵

Два дана касније усташе су у Бијељини и њеној околини ухапсиле **око 30 православних свештеника и монаха из Зворничко-тузланске епархије**, међу којима су били: Војислав Гашић (р. 1906), парох у Тутњевцу, Ђорђе Госпић (р. 1887), парох у Црњелову, Михајло Јовановић (р. 1875), пензионисани свештеник у Броцу, Павле Катанић (р. 1878), архијерејски намесник из Бијељине, Љубомир Крњић (р. 1909), парох у Броцу, Ристо Марковић (р. 1905), парох у Загонима, Емилијан Недић, јеромонах, сабрат манастира Тавна, Тихомир Нешковић, парох у Јањи, Димитрије Пантелић (р. 1911), парох у Чађевици, Миленко Поповић, вероучитељ у Бијељини, Стеван Поповић (р. 1873), парох из Међаша, Петар Товирац (р. 1909), парох у Забрђу, Константин Тодоровић (р. 1889), парох у Угљевику, Антим Ђулумовић (р. 1878), јеромонах, сабрат манастира Тавна и Љубомир Шкорић (р. 1893), парох у Модрану. Све су њих одвезли аутобусом у правцу Босанске Раче, одакле им се изгубио траг. Према неким подацима, изгледа да су упућени у Госпић и на Велебит, односно Јадовно, одакле се нико од њих није вратио.⁵⁹⁶

.....
⁵⁹⁴ *Zločini NDH*, 291–292.

⁵⁹⁵ „Žrtve fašističkog terora i rata s područja kotara Gospić i kotara Pderušić 1941-1945”, u zborniku radova *Kotar Gospić i kotar Perušić u NOR-u*, Karlovac, 1989. 1034, (U daljem tekstu: *ŽFT Gospić-Perušić*).

⁵⁹⁶ *Споменица православних свештеника*, 57, 59, 80, 85, 104, 106, 115, 117, 121, 139, 140, 142, 151.

Дванаестог јула 1941. усташе су ухапсиле и Гаврила Еклемовића (р. 1907), јеромонаха и сабрата манастира Привина Глава, последњег преосталог монаха СПЦ у шидском срезу (епархија Сремска). Ухапсиле су га приликом његовог пролаза кроз Шид после опела одржаног угледном лекару др Емилу Костићу. После хапшења усташе су га тукле и мучиле, чупајућу му и палећи браду и косу, а затим су га натерале да са пуним џаком кукуруза прође кроз Шид. После тога су га одвеле у Сремску Митровицу, у којој је поново мучен и на крају стрељан.⁵⁹⁷

Четрнаестог јула 1941. усташе су упале у кућу Милета Пеураче (р. 1907), пароха у Горњем Будачком код Војнића (епархија Горњокарловачка), ухапсиле га и одвеле у Војнић, ставивши га у кућни притвор код његовог таста Ђоке Божићара. Петнаест дана касније одвеле су га у усташки затвор, а онда га стрељале заједно са другим заточеницима у месту Божића Јарак, у шуми на путу Карловац-Плитвичка Језера.⁵⁹⁸ Четрнаестог јула 1941. усташе су ухапсиле и Милета Докмановића (р. 1909), пароха у Перјасици код Војнића, заједно са многим другим Србима. (Дана 29. јула 1941. сви су потрпани у камионе и убијени маљевима и чекићима у Божића Јарку).⁵⁹⁹ Такође 14. јула 1941. усташе су ухапсиле и Петра Нинковића (р. 1909), пароха у Војнићу и Душана Шушњара (р. 1910), пароха у у Дувњаку, код Војнића, које су, такође, убили 29. јула 1941. у Божића јарку.⁶⁰⁰

Четрнаестог јула 1941. усташе су ухапсиле протојереја Душана Малобабића (р. 1866), пароха у Коларићу, код Војнића, али су га, због старости и изнемоглости пустиле на слободу. Неколико дана касније усташе су у рано јутро изненада упале у његов стан, извеле га и заклале на 50-ак метара од његовог стана. После тога су се вратиле у његов стан, извеле и његову супругу Милеву и њихову стару кућну помоћницу и њих заклале близу протиног леша.⁶⁰¹

Наредног дана усташе у Дрвару ухапсиле су, на улицама града, по њиховим кућама и радњама око 150 Срба. Из Дрвара су их транспортовале железницом до Оштреља, железничке станице у срезу Босански Петровац, а одатле камионима до основне школе у Петровцу. У тој школи су мучени од тамошњих усташа, па су у току наредне ноћи одвезени до Рисовачке Греде, где су поубијани и сурвани у провалију, као и

.....
⁵⁹⁷ *Исџо*, 68.

⁵⁹⁸ *Сјоменица љравославних свеишњеника*, 114.

⁵⁹⁹ *Исџо*, 62.

⁶⁰⁰ *Исџо*, 105. 150.

⁶⁰¹ *Исџо*, 97.

прва група Срба из Дрвара, ухапшена месец дана раније. Будући да су многи од њих били живи бачени у провалију и да су се из ње чули њихови јауци, усташе су их дотукле бомбама.⁶⁰²

Петнаестог јула 1941. усташки стожерник из Петриње Никола Икица дошао је са једном групом усташа у Двор на Уни, **извео из тамошњег затвора 32 затвореника српске националности и без икаквог суђења их одвео у поток звани Крњајић. Тамо их је стрељао и закопао у једну јаму. „Пре тога је натерао једног сељака да поједе једно своје уво, које му је он лично ... одрезао.”**⁶⁰³

Такође истог дана усташе из Плашког и околине Огулина ухапсиле су шесторицу Срба и послале их у Јадовно, где су убијени. Милутина Улемека (44) из Блатуше, код Вргинмоста, усташе су убиле кад се враћао са издржавања казне из Старе Градишке. У Карловцу су ухапсиле Ђуру Микашиновића (37), машиновођу и упутиле га 26. јула 1941. у Јадовно и смрт. У истом граду ухапсиле су и Јована Милетића (40), железничара из Чемернице и убиле. Из Пецке су одвеле Матију Јакшића (40) у Карловац и тамо га убиле. Такође истог дана усташе су ухапсиле и Николу Мутића (44), из Примишљанског Тржића, Дмитра Пуђу (26) и Душана Ралића (22) из Липовца и Радета Савића (41), из Комесарца, наводно због сакривања оружја, и све их убиле 4. августа 1941, у Рудинкама, код Слуња.⁶⁰⁴

Петнаестог јула 1941. Милета Комадина, парох из Кордунског Љесковца, побегао је у Србију на наговор и уз помоћ Едуарда Ленчерића, **среског управитеља у Слуњу. Ленчерић је поверљиво обавестио Комадину да се у Хрватској ради на тоталном уништењу православља и рекао му да је почетком маја 1941. добио наређење да се стрељају сви православни свештеници и учитељи у његовом срезу. Комадини је дао пропусницу за пут у Србију, спасивши му живот.**⁶⁰⁵

По наређењу великог жупана Љ. Кватерника, средином јула 1941. из села у Цазинској Крајини извршене су масовне депортације Срба у усташке логоре у Лици. Тако је из Доброг Села одведено 57 људи, из Ивањске 42, из Стабанце 38, из Перне 8, из Баштре, Мразовца и Босанске Крупе по 4, из Осредка и Велике Кладуше по 3, из Љусине и Отоке по 2 и из Глинице, Варошке Ријеке, Рујнице, Мутника и Врела по један – **укупно 171 човек. Сви су они страдали на стратиштима у околини Јадовног.**⁶⁰⁶

.....
⁶⁰² Dedijer V., Miletić A., *Proterivanje Srba sa ognjišta 1941–1944*, 220–221.

⁶⁰³ *Исџо*, 1025.

⁶⁰⁴ Зинаић П., *нав. дело*, 33, 359, 509, 534.

⁶⁰⁵ *Исџо*, 33.

⁶⁰⁶ Miljković D., *Stradanja u Cazinskoj krajini*, 28–29.

„Hrvatski Narod” je 16. јула 1941. објавио вест да је **Вараждин „први хрватски град очишћен од Жидова”**, прецизирајући да је 14. јула 1941. из њега евакуисано 350 Јевреја у Загреб, „одакле ће бити отпремљени у своја нова боравишта и на рад. Остали су само старији од 70 година.”⁶⁰⁷ Загребачки „Novi List” је истог дана објавио вест да је **12. јула 1941. из Загреба отпремљено још 400 Јевреја на присилни рад** и да ће се такво отпремање наставити и даље, јер је то једини начин „да се Загреб очишти од Жидова”.⁶⁰⁸ Седамнаестог јула 1941. „Hrvatski Narod” је објавио садржину емисије Радио Загреба „За Дом спремни” од претходног дана, у којој је било речено да је „дошао час обрачуна са свим оним мрачним и заплотњачким, зликовачким гнијездима, која су рађала и одгајала хрватске народне непријатеље и издајнице” и да ће „Хрватска бити очишћена од свега блата, од свих злочинаца, од свега онога што у хрватски народ не спада.”⁶⁰⁹ Истог дана у Дотршћини код Загреба стрељано је 44 комуниста, који су покушали бекство из логора Керестинец.

4.2.13. Хапшење и страдање горњокарловачког епископа Саве и његових сарадника

Седамнаестог јула 1941. ухапшен је епископ горњокарловачки Сава (Трлајић), заједно са још 11 виђенијих Срба из Плашког и са тројицом својих свештеника и сарадника (са Богољубом Гаковићем, Станиславом Насадиллом и Ђуром Стојановићем).⁶¹⁰ Сви су они најпре били затворени у штали усташког логорника у Плашком Јосипа Томљеновића-Браце, у којој су понижавани, малтретирани и мучени. Колико је наведени логорник био осيون и нецивилизован насилник показује довољно већ чињеница да је **једног православног епископа, тројицу његових свештеника и 10-ак највиђенијих Срба из Плашког затворио ни мање ни више него у својој штали (?!?)**. И ту, као што ће се на наредним страницама ове књиге видети, неће бити крај понижавању и мучењу тих угледних Срба.⁶¹¹

Два дана касније Усташко редарство из Загреба издало је телефонски налог Великој жупи Хум у Мостару: „Имаде се постепено сваког дана

⁶⁰⁷ „Hrvatski Narod”, br. 152/41, 6.

⁶⁰⁸ Goldštajn I., *Holokaust u Zagrebu*, 259.

⁶⁰⁹ „Hrvatski Narod”, br. 153/41, 4.

⁶¹⁰ У *Сјоменици православног свешћеника* пише да су епископ Сава и остали свештеници СПЦ и угледни Срби из Плашког ухапшени 17. јуна 1941. Епископ Атанасије, међутим, тврди да је, према накнадним извештајима, до тога, дошло 17. јула 1941. Видети: „Српска црква у Другом светском рату”, у: *Србија и коментари*, за 1990/91, Београд 1991, 94.

⁶¹¹ *Сјоменица православног свешћеника*, 25–26, 56, 105, 136–137.

почети са упућивањем у концентрациони логор у Госпић Србе, финансијално и интелектуално јачих у групицама од 20-30 људи и то из такозв. села заселака са православним житељством. Имаде се поступати тактично и пристojно.”⁶¹²

Деветнаестог јула 1941. мостарске усташе су отпочеле са масовним хапшењем и мучењем српског и јеврејског становништва, као и са хапшењем комуниста. Та хапшења су трајала до почетка августа 1941. Процењује се да је кроз усташки затвор у Мостару тих дана прошло око 750 Мостараца, међу којима су били најбројнији они српске националности. Већина ухапшеника је депортована у логоре Госпић и Јадовно, где је убијана на свиреп начин. Преживели заточеници мостарског затвора причали су касније о тешкој тортури коју су доживели од стране усташа. Најодговорнији за ту тортуру и целу кампању злочина био је усташки повереник у Мостару Иван Херенчић, предратни усташа-емигрант и терориста.⁶¹³

Истог дана усташе из Огулина су извеле горњокарловачког епископа Саву из штале логорника Томљеновића у Плашком, у којој је био затворен и мучен. Њега и остале угледне заточенике из Плашког усташе су ставиле у ланце и повезале двојицу по двојицу, па их онда одвеле на железничку станицу у Плашком, на којој су чекали на воз за Госпић од 22 ч увече до 5 ч ујутру. Обесне усташе нису старом и измученом епископу дозволили ни да седне за то дуго време и да се бар мало одмори. Сутрадан су њега и његове сапатнике дотерали у Госпић и везене их спровели кроз град до тамошње казнионице, у којој су сви били страховито мучени и понижавани, а владика посебно.⁶¹⁴

У једном италијанском војном извештају од 20. јула 1941. писало је да су усташе у Двору убиле 32 Србина, међу којима су били и директор фабрике целулозе и двојица свештеника.⁶¹⁵

Пошто су дотадашњи усташки злочини против Срба због своје окрутности и масовности, почели да наилазе на непријатну критику и немачких и италијанских савезника, Павелић и Еуген Кватерник су одлучили да наредно масовно убијање Срба изврше на неком од под-

⁶¹² Miletić A., *Jasenovac 1941-1945*, I, 56.

⁶¹³ Skoko S., *Pokolji hercegovačkih Srba 1941.*, Beograd 1991, 241–253. Иван Херенчић (1910–1978), усташки пуковник и домобрански генерал, предратни члан усташког покрета. Суделовао у покушају атентата на краља Александра у Загребу, 1933. Један од Павелићевих најближих сарадника. Заповедник усташке „Железничке војнице”. Ратни злочинац. Побегло из земље 1945. Умро је у Аргентини.

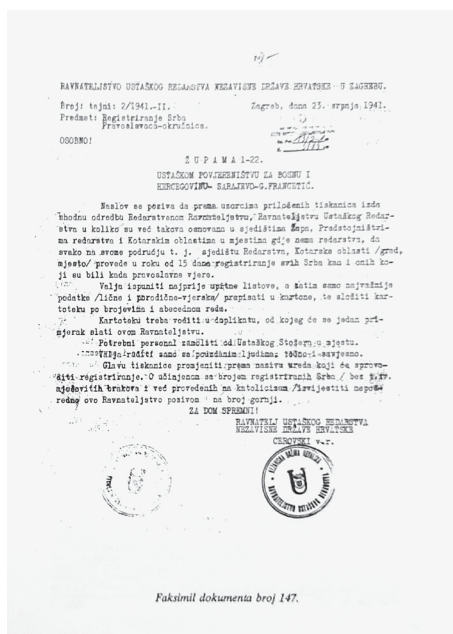
⁶¹⁴ *Сјоменица православних свештеника*, 25–26.

⁶¹⁵ Mihajlović M., *nav. delo*, 74.

ручја где ће присуство њихових савезника бити искључено или минимално. Како је за 27. јул 1941. било најављено повлачење италијанских трупа са Кордуна, усташе су почеле припреме за нову геноцидну акцију на том терену и у суседној Банији. У склопу тих припрема Кватерник је 20. јула послао у Слуњ први део специјалне јединице усташких емиграната из Загреба, док је њена главнина требало да пристигне у Слуњ и Глину неколико дана касније, што је и остварено 24. јула.⁶¹⁶

На дан када је Хитлер примио усташког војсковођу Славка Кватерника и са њим разговарао о војно-политичкој ситуацији на подручју НДХ (21. јула 1941), у срезу Велика Кладуша су отпочела масовна хапшења и злостављања Срба. Тог дана су усташе и жандари ухапсили 30 српских цивила из Кладуше и њене околине, па су их спровели у злогласни логор у Госпићу. И наредних дана је настављено са том акцијом са циљем да се похapse и побију сви одрасли Срби на том подручју.⁶¹⁷ Истог дана усташе су депортовале 1400 логораша, међу којима је било највише Срба, у Госпић.⁶¹⁸

Двадесет другог јула 1941. усташе у Бихаћу су, по налогу Љ. Кватерника, похапсиле и затвориле све Србе у граду и околини. Обманувши их да их воде на присилан рад у Немачку, усташе су их наредне ноћи превезли на пољану звану Церавци, удаљену 2 км од Бихаћа, на којој су их свукли, опљачкали, поубијали и побацали у реку Клокот или у раније припремљене јаме. Тачан број убијених није утврђен.⁶¹⁹ Истог дана усташе у Стоцу су ухапсиле велики број Срба, међу којима је био парох Душан Благоје (р. 1909), из епархије Захумско-

Факсимил окружнице од 23. јула 1941. о регистровању свих Срба „као и оних који су били икада православне вјере”

⁶¹⁶ Аралица Ђуро, „Усташки злочин геноцида у српској православној цркви у Глини 1941”, у зборнику *Геноцид над Србима у Друћом свешком райу*, Београд 1995, 185.

⁶¹⁷ *Zločini NDH*, 989.

⁶¹⁸ Dedijer-Miletić, *nav. delo*, 215.

⁶¹⁹ *Zločini NDH*, 982.

-херцеговачке. Наредне вечери све су их везали жицом, укрцали у два камиона и одвезли према Љубињу. У месту Ластве близу Љубиња побили су их и побацали у једну дубоку јаму.⁶²⁰

Раније је већ поменуто да је 23. јула 1941, Равнатељство усташког редарства НДХ упутило две наизглед сличне окружнице свим великим жупама и Усташком повјереништву за Босну и Херцеговину. Прва је имала за предмет „регистравање Срба –православаца”, а друга притварање и отпремање у концентрациони логор у Госпићу комуниста српске и јеврејске националности.

Истог дана усташе су ухапсиле и затвориле око 150 православаца, тј. Срба из Босанског Петровца од 16 до 80 година старости. Њима је речено да иду на присилни рад на острво Паг, па су укрцани у камионе, али су одмах после извођења из града стрељани. Наредног дана, 24. јула 1941, у Босански Петровац су довожени српски сељаци из околине. Они су најпре затварани у једној дрвеној бараци и мучени, а потом у групама одвођени из ње и убијани. У та два дана усташе су у Петровцу и околини убиле око 700 мушкараца српске националности.⁶²¹

4.2.14. Масакри Срба у Банском Грабовцу, Личком Петровом Селу, Бихаћу, Кључу, Доњем Лапцу, Ливну, Босанској Крупи ...

У ноћи између 23. и 24. јула 1941. извршена је оружана акција српских устаника против усташких посада у Банском Грабовцу и Влаховићу близу Глине. У тој акцији убијени су били бележник и шеф станице у Б. Грабовцу. Та акција је добро дошла усташама као формални повод за извођење великог геноцидног похода на Кордуну и Банији, који су још пре тога планирали. Одмах је, 24. јула, у Б. Грабовац дошао Божидар Церовски, шеф загребачког Равнатељства за јавни ред и сигурност, а са њим 120 питомаца Оружничке дочасничке школе (тј. жандармеријске подофицирске школе) у Загребу. Истог дана у Слуњ је стигла и главнина специјалне усташке јединице, чији је први део стигао још 20. јула 1941. Они су, заједно са усташама из Слуња и Глине, одмах започели акцију хватања свих сељака са Баније које су затекли или које су на превару домамили, па су још приликом те акције убили један број њих. Хитно је организован преки покретни суд, који је преко 1200 људи прогласио кривим за горе наведени напад устаника. У стрељањима која су отпочела код железничке станице у Б. Грабовцу 25. јула и трајала до 27.

⁶²⁰ *Сјоменица православног свештеника*, 37–38.

⁶²¹ *Zločini NDH*, 1017.

јула 1941. усташе су убиле око 800 невиних српских сељака. Првог дана стрељања на лице места је стигао и Еуген Кватерник да би присуствовао том убијању. Преосталих неколико стотина ухапшеника послато је у Јадовно, у коме су убијени на свиреп начин.⁶²²

На каснију примедбу због брзог и оштрог суђења и тако масовног убијања Срба, тадашњи усташки логорник у Глини, др Јурај Ребок, одговорио је да Срби не би били побијени да нису убили двојицу усташких службеника. А на примедбу да је требало пронаћи праве кривце и судити само њима, он је одговорио да „међу Србима нема невиних, да су сви једнаки и да је требало да се иселе у Србију када је то било одређено.”⁶²³

Двадесет четвртог јула 1941. усташе су, по налогу Љ. Кватерника, похватале и на свиреп начин поубијале неколико стотина српских сељака из села Липа, Мељанац, Горјевац, Притока и из многобројних села из околине Личког Петровог Села. Уз то су опљачкале сву имовину побијених људи. Опљачкане вредности и новац жртава узимале су усташе-убице, а одела сељаци католици из околине Бихаћа, који су били доведени да копају раке.⁶²⁴ Истог дана усташе су ухапсиле 120 Срба у околини Босанске Крупе, из села Врањска, Мркоњић, Вучијак и других. Масовном хапшењу претходио је отпор и убиство једног усташе приликом претходног хапшења. Ухапшени Срби су спроведени у Карлобаг, где су убијени.⁶²⁵ Такође истог дана усташе су транспортовале 26 јеврејских и 30 српских цивила из Сиска у логор у Госпићу.⁶²⁶

На дан када је започело масовно стрељање Срба у Банском Грабовцу, 25. јула 1941, усташе су у селу Клишевић, између Бихаћа и Кулен Вакуфа, ухапсиле 32 српска сељака и најпре их одведе у суседно село Ђукови, где су их подвргле злостављању. После тога су их побијали у селу Рипач, на локацији званој Забарице.⁶²⁷

Двадесет шестог јула 1941. усташе из Топуског и околних села убиле су 12 српских сељака у селу Пољани, код Топуског и ухапсиле 34 становника тог села, који ће неколико дана касније бити поклани у православној цкви у Глини.⁶²⁸ За време претреса који су вршиле у кући

.....
⁶²² Аралица Ђ., *нав. гело*, 185–187.

⁶²³ *Исџо*, 186–187; Roksandić Đuro, *Zbornik Glina. Gliniski kraj kroz stoljeća*, Grafički zavod Hrvatske, 1988, 290.

⁶²⁴ *Zločini NDH*, 1012–1013, 1026.

⁶²⁵ Bokan B., *Prvi krajiški NOP odred*, Beograd 1988, 57.

⁶²⁶ Miletić A., *Jasenovac 1941-1945*. knj. I, 57.

⁶²⁷ Bokan B., *нав. дело*, 70.

⁶²⁸ Baić Dušan, *Kotar Vrginmost u NOB-u 1941-1945. godine*, Опćински одбор Saveza boraca NOR Vrginmost, 1980, 744–745.

Петра Воркапића, ове усташе су случајно раниле свог припадника Шиму Бријешког, који је касније подлегао повредама. За његов превоз узели су запрежна кола П. Воркапића, уз која је ишла Петрова снаха Станица (23). Кад су стигле у Топуско, усташе су своју команду известиле да су на Бријешког пуцали Срби, па су затворили Станицу, одузели јој кола и волове и одвели је у Глину, одакле се није вратила.⁶²⁹

Истог дана усташе су у селу Бунићу поред Коренице, у згради жан-дармеријске станице **масакирали 80 житеља тог села и села Љубово српске националности**. Почетком августа 1941. уследиће нови злочин над житељима Бунића, када је неколико десетина људи убијено на православног гробљу.⁶³⁰ **Усташе из Карловца ухапсиле су 76 Срба и послале их у Јадовно, где су убијени**. Двојицу од тих несрећних људи ухватили су док су се купали. Усташе из Огулина ухапсиле су 6 мушкараца српске националности и послале их у Јадовно, а Радета Муњаса (51) из Поповић Села су одмах убиле га и бациле га у Клечку јаму поред Огулина.⁶³¹

У извештају Равнатељства за јавни ред и сигурност НДХ од 26. јула констатује се, између осталог, и следеће: „У Независној Држави Хрватској има још 2204 учитеља и учитељица грчко-источне вјере, те министарство наставе предлаже њихово отпремање у сабирне логоре ... Усташе наводно из Вировитице, а не зна се по чијем налогу ухитили 12 Срба у Дарувару, те осморицу одвели у непознатом правцу...”⁶³²

Још док је стрељање Срба у Банском Грабовцу трајало, „Hrvatski Narod” је 27. јула 1941. објавио вест под насловом: „Ухићен већи број четника у Глини и Кордуну”, у којој је, између осталог, писало: „Сутра се враћа у Загреб равнатељ редарства Б. Церовски који је боравио седам дана на Кордуну већином у Глини гдје је са питомцима оружничке школе ухватио већи број четника који су били обучени у четничке одоре са шубарама и мртвачким главама. Код тих четника нађена је комунистичка застава. (!?! – П. И.) На тај начин **очишћен је читав крај од четника** те се равнатељ Церовски након извршене задаће враћа у Загреб.”⁶³³ Истог дана министар Пук је у Горњем Косињу говорио о „потреби да се **ови крајеви очисте од православаца**”, М. Будак, на истом скупу, да „између нас и Влаха нема помирења”, а М. Лорковић, у Доњем Михољцу да „**усташки покрет ... чврстом руком ријешава српско питање у Хрватској**”⁶³⁴

.....
⁶²⁹ Зинаић П., *нав. дело*, 360.

⁶³⁰ Zatezalo Ђ., *Radio sam*, 355.

⁶³¹ Зинаић П., *нав. дело*, 235, 523, 534–535.

⁶³² *Zločini NDH*, 392–393.

⁶³³ „Hrvatski Narod”, br. 163/41, 6.

⁶³⁴ „Hrvatski Narod”, br. 164/41, 3, br. 165/41, 5.

Сем стрељања у Б. Грабовцу, усташка „чврста рука” је на дан када су српски устаници напали и ослободили варошицу Срб у Лици (што је за време ФНРЈ/СФРЈ слављено као дан устанка народа Хрватске), гасила животе Срба широм НДХ.

Тако је у Гаравицама код Бихаћа на бруталан начин убијено 313 Срба, који су похапшени у сеоској општини Личко Петрово Село и селима око њега (Жељава, Решетар и др.). Они су ухапшени на превару одазвавши се на позив власти за извођење јавних радова.⁶³⁵ Истог дана усташе су ухапсиле и убиле око 100 мушкараца српске националности у Кленовцу код Босанског Петровца. Хапшења у Бравском су вршена и наредних дана. Један део мушкараца је убијен колективним спаљивањем. Наредних дана усташе које су пристигле из Бања Луке и Санског Моста, ухватиле су и поубијале жене и децу који су се окупили да сахране своје мртве. И њих су усмртили колективним спаљивањем. Овом приликом је убијено око 85 лица.⁶³⁶ Усташе из Цетинграда ухапсиле су 7 мушкараца српске националности на картању, одвеле их најпре у Цетинград, затим, 28. јула, у Слуњ, где су их страшно злостављали, а 31. јула 1941. бациле живе у Крашку јаму Табориште, заједно са још 40 Срба које су тог дана похватале на вашару у Слуњу.⁶³⁷

Двадесет седмог јула 1941. отпочело је масовно страдање српског становништва на подручју Кључа. Тог дана су припадници 5. усташке јуришне сатније и локалне усташе започели колективно хапшење српских становника без обзира на пол и узраст у Кључу и околним селима: Биљанима Доњим и Горњим, Будељу Горњем, Карјеновом, Пиштаници, Присјеки Доњој и Горњој, Саници, Саници Доњој и Горњој и Завољу. Иако су тада биле хапшене и жене и деца, извршиоци овог злочина су њих поштедели, па су пубијали све ухапшене мушкарце. Убијање је

.....
⁶³⁵ Vezmar Gojko, „Uz popis palih boraca, žrtava fašističkog terora i umrlih od tifusa na području opštine Titova Korenica”, у: *Kotar Korenica i kotar Udbina u NOR-u i socijalističkoj izgradnji*, Karlovac 1979, 965–990.

⁶³⁶ Bokan B., *Prvi krajiški NOP odred*, 67.

⁶³⁷ Зинаић П., *нав. дело*, 35–36; Затезало Ђ. пише да су усташе 31. јула 1941 убиле 43 становника српске националности на локалитету Табориште. За већину убијених каже да су тог дана ухаћени на сајму (тј. вашару) у Слуњу и да су потицали из следећих села: Маљевца, Рушевице, Брезовца, Доњег Кремена, Горње Глине, Миљевца, Цвијановић Брда, Косјерског Села, Кутање, Рабиње, Сноса, Стојмерића, Глинице, Црног Врела, Српског Благаја, Гробника, Доњег Примишља, Дворишта, Кестеновца и Блата код Плашког. Инспиратори злочина су били усташки натпоручник Јуре Кутњак и усташки емигрант Младен Марковић. Преживео је само Милутин Ловрић. (Видети: Zatezalo Ђ., *нав. дело*, 142)

Призори усташких злочина

трајало до 2. августа 1941. Подаци о броју убијених разликују се од извора до извора, па се помињу цифре од 400 до 902 убијених.⁶³⁸

Истог и наредног дана (27. и 28. јула 1941) усташе су извршиле покољ 82 становника села Мељиновац, код Доњег Лапца. На дан устанка српског народа среза Доњи Лапац и народа Лике, који се везује за ослобођење варошице Срб, усташе из Боричевца и Кулен Вакуфа упале су у Мељиновац и један део његових становника убили на лицу места, а остале одвели у Завале и наредног дана убили поред јаме Делић.⁶³⁹ У наведена два дана усташе су ухапсиле и око 200 Срба у селима око Гламоча, а у самом Гламочу 20. Ухапшенике су потом одвеле и убиле код једне јаме у близини пута Гламоч–Ливно. У данима после овог злочина ливањске и бугојанске усташе су извршиле покоље над Србима у селима Подградина и Врба. Поједини извори процењују да је у овој кампањи убијања у гламочком срезу погубљено око 500 људи.⁶⁴⁰

После протеривања целокупног српског и јеврејског становништва из града Бихаћа (24. јуна 1941), бихаћке усташе су, 27. јула 1941, по на-

⁶³⁸ Bokan B., *nav. delo*, 67–68; *Zločini NDH*, 428–429, 535–540; Obradović M., *Zločini u kotaru Donji Lapac*, 824–832.

⁶³⁹ Obradović M., *nav. delo*, 824–832.

⁶⁴⁰ *Zločini NDH*, 1012.

логу Љ. Кватерника и Е. Капетановића, ухапсиле око 640 Срба из источног дела бихаћког среза: у Рачићима и Лохову око 400, у Притоци око 150, у Липи 32, у Рипачу 19, у Хргару 10, и у Голубићу и околним селима још око 30. Део ухапшених Срба убиле су одмах на Забарицама код Рипча, део у Кулен Вакуфу, а највећи део у Гаравицама код Бихаћа, крајем јула и у прва два дана августа 1941.⁶⁴¹

У једном италијанском војном извештају од 27. јула 1941. констатује се да је из два села у околини Плитвица некуда одведено око 8.000 Срба примораних да из својих кућа крену без ичега.⁶⁴²

У ноћи између 27. и 28. јула 1941, усташе су у Примишљу ухапсиле око 80 Срба, који су побијени у Слуњу.⁶⁴³

Између 27. и 31. јула 1941. усташе су близу Бугојна заклале више од 1.500 Срба, који су доведени из Бања Луке и целог слива реке Брбас. Према налазима Гоја Р. Дакине, само за једну ноћ котарски предстојник Бранко Куштро, учитељ, пререзао је 400 српских грла.⁶⁴⁴

Двадесет осмог јула 1941. усташе из Топуског ухапсиле су 76 мушкараца српске националности у селу Пониквари, код Топуског. Усташе су их затвориле у топуски затвор, одакле су сутрадан пребачени у Глину и убијени у православној цркви у том градићу. Сутрадан су усташе ухапсиле 8 жена из Пониквара које су носиле храну својим затвореним мужевима и очевима. Њих су заклале у шуми Каурић јарак.⁶⁴⁵ Истог дана усташе су у самом Топуском ухапсиле 23 српска мушкараца за које се претпоставља да су убијени у Јадовном.⁶⁴⁶ Усташе из засеока Бијељевине и околине Топуског ухватиле су, 28. јула 1941, у шуми изнад Старог Села, код Топуског, 36-оро Срба, међу којима је било шеснаесторо деце од једне до 16 година, а само петоро више од 30 година. После довођења у њихово село, тукле су их и иживљавале се над њима, псовале им српску мајку, плачкале и отимале дукате. После тога су их одведе до тзв. Бобићеве обале, на путу према Врнограчи, и тамо осуле паљбу по њима. Успео је да им побегне само 14-годишњи Стево Кљајић.⁶⁴⁷ Такође истог дана усташе су убиле око 180 Срба у близини Војнића.⁶⁴⁸ Усташе из Санског Моста су на превару ухватиле и ухапсиле 60 одраслих

.....
⁶⁴¹ Bokan B., *nav. delo*, 68–74.

⁶⁴² Mihajlović M., *nav. delo*, 74.

⁶⁴³ Jelić-Butić F., *nav. delo*, 167.

⁶⁴⁴ Dakina R. G., *Budi katolik ili umri*, 41–42.

⁶⁴⁵ Baić Dušan *Kotar Vrginmost u NOB-u 1941-1945*, 752–760.

⁶⁴⁶ *Исцѝо*, 868–875.

⁶⁴⁷ Zatezalo Đ., *nav. delo*, 131–134.

⁶⁴⁸ Jelić-Butić F., *nav. delo*, 167.

мушкараца српске националности у селу Кљевци, код Санског Моста. Све њих су спровеле у усташки затвор у том граду и убрзо их убиле. У селу Полача, код Книна, усташе су убиле око 50 становника српске националности.⁶⁴⁹

Двадесет осмог јула 1941. усташе из селе Боричевца ухватиле су 92 српска сељака из села Међиновца, у општини Доњи Лапац, одвеле их на губилиште код места Завоља, близу села Скочаја (на старом путу између Бихаћа и Небљуса), и побиле из ватреног оружја, поклале ножевима, а неке и живе бациле у Делић јаму безданушу.⁶⁵⁰ Истог дана усташе су у Босанској Крупи ухватиле око 80 српских сељака из околине, који су у Крупу дошли због пазарног дана. Међу њима су били сељаци из следећих села: Мали Радић, Хашани, Суваја, Војевац, Гудовац, Средњи Бужевић, Велики Дубовик, Мали Дубовик и Јасеница). Истовремено су ухватиле још 120 сељака из села у источном делу општине (Јасеница, Велика Јасеница, Гориња и Бенаковац). И ове Србе су довеле у Крупу и заједно са раније ухапшенима мучиле у импровизованим затворима. Потом су један део убиле у самој Крупи, други део на тзв. Црном језеру, а трећи бациле у реку Уну.⁶⁵¹

Такође 28. јула 1941. припадници домаћих усташа злостављали су и убили 16 угледних Срба из Грубишног Поља и околине.⁶⁵²

У извештају „Групе краљевских карабињера из Задра” краљевском гувернатору Далмације, од 28. јула 1941, писало је следеће: „Према обавештењима датим карабињерима у Кистању од веродостојних лица, репресалије против православних Срба изгледа да су постале још крвавије након одласка талијанских трупа из Грачаца. // По прилици 200 метара од куће неког Марчетић Ђорђа, трговца, постоји рупа у којој изгледа да су лешеви мушке и женске дјеце, неколико десетина метара даље извирују ноге и руке закопаних лешева. // Увијек према обавештењима, дана 16. о. м. усташе – Муслимани изгледа да су запалили село Граб у општини Грачац и бодежом убили двије жене на улици. // Дана 21. о. м. изгледа да су усташе у Грачацу убили банковног директора Милана Шпирановића одрубивши му главу и бацивши је кроз прозор. // Дознаје се из веродостојног извора да је у селу Смиљану код Госпића подигнут концентрациони логор гдје се налази око 5000 пра-

⁶⁴⁹ Исто.

⁶⁵⁰ Zatezalo Đ., *nav. delo*, 304–307.

⁶⁵¹ Bosansko-krupska opština u ratu i revoluciji (1969), 61–62; Miljković Đ. *nav. delo*, 53–56, 325–330; Bokan B., *nav. delo*, 55–60.

⁶⁵² *Zločini NDH*, 973.

вославних Срба. Тврди се да су услови живота тако рђави да несумњиво проузрокују полагању смрт онима који се ту налазе.”⁶⁵³

После многобројних убистава Срба из Ливна и околине током јуна и јула 1941, у шуми Копривници на путу између Купреса и Бугојна, или у селу Пролог, усташе су 28. јула 1941. позатварале све преостале Србе у Ливну и многих села из његове околине (Подграда, Жабљак, Застине итд.). Затвориле су их у среско начелство и у основну школу у Ливну, где су, иначе, доводили и сељаке из Великог Губера, Голињева, Прилуке, Главице итд. Истовремено су ту довеле и око 300 Срба мушкараца из Врлике, из сињског среза. Почев од 28. јула па до 5. августа 1941. усташе су ноћу камионима одвозиле групу по групу ових ухапшеника до села Пролог и тамо их убијале и бацале у јаме које су раније биле ископане као складиште за угаљ. Пошто се тих дана говорило да ће се у Ливно вратити италијанска војска, усташе су преостале Србе поубијале на брзину у основној школи, а њихове лешеве закопавали у ђубришта или испод подова у самој школи. Рачуна се да је у овом (првом) ливањском покољу убијено преко 1000 Срба, а у Ливну није остало ни једно мушко дете старије од 16 година.⁶⁵⁴

У крвавој ноћи између 28. и 29. јула 1941. усташе су у мешовитом српско-хрватском селу Чапразлије, удаљеном 25 км од Ливна, убиле око 200 Срба, а онда им опљачкале куће и запалиле их. У селу Челебићу усташе су похватале све Србе мушкарце и затвориле их у тамошњу основну школу. После поноћи повезале су их жицом и одвеле у шуму Лисковац, где су их тукле и злостављале, па онда поубијале и бациле у јаму звану Бикиша. (Зекан Вујновић је раније скочио у јаму и спасио се са још неколико људи.) Истог дана, на верски празник Огњена Марија, усташе су покупиле све жене и децу у Челебићу (њих око 200) и све их поклале у поменутој основној школи. Затим су их натовариле у кола и закопале у раније ископане јами.⁶⁵⁵

Један од најтрагичнијих дана у историји српског народа у НДХ, 29. јули 1941, отпочео је раније већ поменутом геноцидном поруком Радио-Загреба, односно емисије „За Дом спремни”, да у НДХ „нема српског народа” и да „нема српско православне цркве”.⁶⁵⁶ Да су уредници

⁶⁵³ Miletić A., *nav. delo*, 65–66; Mihajlović M., *nav. delo*, 74.

⁶⁵⁴ *Zločini NDH*, 1004.

⁶⁵⁵ *Zločini NDH*, 1005. Страхинја Курдулија пише да су усташе 30. јула 1941. зверски поубијале 416 Срба свих узраста у школском дворишту у Челебићу. Видети: *Айлас усташкој јеноцида над Србима 1941-1945*, Привредне вести „Еуропублик” Д.О.О. Историјски институт САНУ, Београд 1993, 27.

⁶⁵⁶ „Hrvatski Narod”, 30. 7. 1941, 4.

Радио Загреба добро знали зашто су тако страшну поруку послали у етар, показао је читав низ геноцидних акција усташког режима против Срба, које су предузете и тог и претходних и наредних јулских дана, као и првих дана августа месеца 1941. године.

Под руководством усташког поручника Поглавникове телесне бојне Енвера Капетановића ... усташе су крајем јула 1941. покупиле све Србе у Босанској Крупи и под изговором да их воде на рад у Немачку, отпремиле их у шуму звану Рисова Греда и побацале у оближњи понор и у тзв. „Црно Језеро”, удаљено 4 км од Крупе. При том су људима резани уши, нос, полни органи итд. Рачуна се да је у последња два дана јула 1941. ту убијено преко 500 Срба.⁶⁵⁷

Двадесет деветог јула 1941. почело је прво масовно убијање Срба у Великој Кладуши. Ухваћени Срби били су завезани жицом, двојица по двојица, набацани на камионе и одвожени на брдо Ичунгар, на граници Босне и Кордуна, где су били противтенковски ровови. Прву ликвидацију су извршиле Видаковићеве усташе (њих 40–50) које су дошле из Загреба. После ликвидације на Ичунгару, оне су убиле још 200–300 лица у Врнограчу.⁶⁵⁸

После стрељања око 800 Срба у Б. Брестовцу, усташе су по наредби Б. Церовског отпочеле са убијањем неколико стотина Срба из срезова Војнић и Вргинмост. Као формални повод за овај покољ Срба усташе су узеле комунистичку диверзију на путу Тушиловић-Карловац, када су исечени ПТТ стубови и жице. Дана 29. јула 1941. у селу Крњак, на стратишту Ивановића јарак, убијено је 96 лица српске националности са подручја срезова Војнић и Вргинмост.⁶⁵⁹ Међу убијенима су били и Петар Нинковић, парох у Војнићу, Душан Шушњар, парох из Дувњака, код Војнића, Миле Докмановић, парох у Перјасици код Војнића и Миле Пеурача, парох у Горњем Будачком, код Војнића.⁶⁶⁰ Тројица мушкараца су успела да побегну.⁶⁶¹

Истог дана усташе из Глине упале су у неколико села код Вргинмоста. У Бовићу су ухватиле двадесеторицу одраслих Срба, у Стипану 15, у

.....
⁶⁵⁷ *Zločini NDH*, 988, 1026.

⁶⁵⁸ *Истѿо*, 990.

⁶⁵⁹ *Zatezalo Д., nav. delo*, 59–70.

⁶⁶⁰ *Сѿоменица ѿ православних свешћеника*, 62, 105, 114, 150.

⁶⁶¹ *Zatezalo Д. nav. delo*, str. 59-70. П. Зинаић тврди да су усташе тог дана убиле у Ивановић Јарку чак око 380 Срба из срезова Војнић и Вргинмост. Он је, изгледа, у њих убројио и оне Србе из та два среза који су тог дана поубијани на другим локацијама у околини Глине.

Козарцу 11, а у Голињи 10. Сви су они убијени у Прекопи код Глине.⁶⁶² Исте усташе извршиле су злочине и у околини Глине над становништвом српских села Доње Селиште, Горње Селиште, Шибине и Балинац, којом приликом је убијен већи број мушкараца и жена.⁶⁶³

Крајње нељудско и монструозно мучење усташе су 29. јула 1941. приредиле старом и скоро слепом Вукосаву Милановићу (р. 1865), куленвакуфском пароху у пензији (епархија Далматинска). Он је крајем јула 1941. био ухапшен од стране усташа, заједно са своја два сина, ћерком, снахом и двоје унучади. **Синове и ћерку су му усташе убиле 29. јула у селу Бушевићу, у Лици, и бациле их у једну јаму.** Пре тога су покушале да га натерају да сам закоље своју ћерку. Када је он то одбио, **натерале су га да слуша како је они кољу и оставиле га тако ојађеног у затвору, уживајући у његовој патњи.** Убрзо после ослобођења Кулен-Вакуфа од стране партизана умро је од туге за побијеном децом.⁶⁶⁴

Истог дана усташе су убиле Милана Поповића (р. 1874), свештеника из Рмња, код Мартин Брода (епархија Далматинска). Тог старог и познатог православног свештеника, који је цео Први светски рат провео у аустро-угарском заточеништву, усташе су 29. јула одвеле у Лички Бушевић, у коме су га страховито мучиле, а онда заклале и бациле у једну тамошњу јаму.⁶⁶⁵ Такође истог дана, око пола ноћи, усташе су извеле из злогласне огулинске „Куле” протојереја Ђуру Алагића (р. 1882), пароха из Горњих Дубрава (епархија Горњокарловачка), **заједно са још 11 Срба. Све њих побили су на обали реке Добре, у близини Трош-Марије.**⁶⁶⁶

4.2.15. Покољ Срба у глинској православној цркви 29. јула 1941.

У ноћи између 29. и 30. јула 1941. усташе су извршиле први од два страшна покоља Срба у православној цркви у Глини. Узимајући као повод нехотичну смрт свог припадника Шиме Бријешког, 25. јула 1941, оне су од 26. до 28. јула похватале више од 200 Срба по селима општине Топуско, и делимично општине Чемернице, срез Вргинност, хапсећи их по њиховим кућама, путевима и њивама. Већ приликом њиховог хапшења усташе су испољиле велику свирепост, батинајући недужне људе и бодући их ножевима, због чега је из сеоских кола којима су их

.....
⁶⁶² Baić D., *nav. delo*, 300–344, 583–591; Maslić Miljkan, *Početak i razvoj ustanka Naroda IV rajona Korduna*, Zagreb 2010, 295–297, 313–315, 369–371, 375, 377.

⁶⁶³ Zatezalo Đ., *nav. delo*, 57–58.

⁶⁶⁴ Сјоменица *православних свештеника*, 99–100.

⁶⁶⁵ *Истио*, 119.

⁶⁶⁶ *Истио*, 33.

довозили у Топуско текла крв. У Топуском су их најпре сместили у општинску зграду, парохијски дом и цркву, па су их 29. јула, возом пребацили у Глину и ноћу затворили у тамошњу православну цркву. Онда су усташе (које су, иначе, највиши функционери РКЦ у НДХ већ називали „божјим људима” и „искреним хришћанским душама”) започеле са крвавим пиром који је до тада био незамислив у једном хришћанском храму и храму уопште. Своју хришћанску, али православну, сабраћу понижавале су и мучиле на разноразне начине: терале их да кличу поглавнику Павелићу и усташкој држави, да безброј пута лежу на под и устају, да пале свеће које су се гасиле због недостатка кисеоника итд. а онда су газиле по њима, пуцале изнад њихових глава и иживљавале се на друге начине. На крају су их натерале да скину своју одећу и да се само у доњем вешу окрену према зиду. После тога су прешли на клање измрцварених и очајних људи, на тзв. „оверавање” бајонетима и на уношење њихових лешева у камионе. Одвозили су их у тзв. „партијама” у шуму Латиново, удаљену 5,5 км од Глине у правцу Петриње, на подручје Маринброда и Новог Села Глинског. Тамо су сељаци хрватске националности већ били ископали две велике јаме, у које су бацани лешеве убијених Срба и засипани кречом. Према сведочењу једног од тих сељака, број убијених Срба би могао да буде око 400, али се у литератури углавном помињу бројке од најмање 203, одн. 204 сигурне жртве.⁶⁶⁷

Пошто је већина ухапшених била преварена позивом на прекрштавање у Глини, глински жупник, Словенац Франц Жужек је протествовао код Никице Видаковића, због ове подмукле злоупотребе вере.⁶⁶⁸ На Жужеково питање шта усташе желе од ухапшених Срба, Видаковић је одговорио: „Мушки ће морати киднути са животом сви.”⁶⁶⁹ Према доступним подацима, у цркви у Глини је 29. јула 1941. заклано 65 становника Гређана, 63 Пониквара, 26 Пољана, 22 Топуског, 9 Мале Врановине, 9 Чемернице, 6 Катиновца, 2 Старог Села и 1. Маличке.⁶⁷⁰

Наредног дана, 30. јула 1941. усташки пуковник Томислав Ролф дошао је у Глину са 50 младих усташа из Загреба и похапсио све Српкиње, већим делом удовице оних Срба који су били поклани 12. маја, међу којима је било много оних које су у међувремену прешле у РКЦ.

⁶⁶⁷ Аралица Ђ., *нав. дело*, 189; Mrkalj Igor, „Slovenac među Hrvatima i Srbima: Franc Žužek, župnik u Glini, 1927-1955.”, *Tragovi: časopis za srpske i hrvatske teme*, Zagreb, 1/18, 140–141.

⁶⁶⁸ Жужек Фрањо (1889–1965), римокатолички жупник у Глини од 1927. до 1955.

⁶⁶⁹ Mrkalj I., *нав. дело*, 139.

⁶⁷⁰ Aralica Đuro, *Ustaški pokolji Srba u glinskoj crkvi*, Muzej žrtava genocida, Beograd 2010, 56.

Разгледница Глине са Богородичном црквом пре стварања НДХ

Жупник Жужек је одмах интервенисао код Ролфа, тражећи да пусти „прелазнице”, што је Ролф најпре одбио. После Жужекове интервенције у Загребачкој надбискупији, Ролф је ретерирао. Хумани Жужек је најпре издвојио „прелазнице”, а после је уз помоћ једног свог верника, ослободио и православке, због чега су му усташе претиле.⁶⁷¹

Тридесетог јула 1941. усташе из Раковице, Лађевца и Слуња похватале су у општинама Дрежник и Раковица велики број Срба и побиле их на две локације код Оштарских Станова. Прву групу од 79 људи одвеле су на брдо Близнице и побацале их у јаму звану Шпејарка. Из те групе успела су да им побегну три сведока: Милан Квочка, Илија Јездић и Милован Ђујић. Само сат касније усташе су одвеле другу групу ухваћених Срба, њих 74, на имање Николе Божићевића, удаљено 300 м. од Шпејарке и ту их побиле и бацили у унапред ископану јаму.⁶⁷²

⁶⁷¹ Mrkalj I., *nav. delo*.

⁶⁷² „Žrtve fašističkog terora i rata s područja kotara Slunj i kotara Veljun”, u zborniku *Kotar Slunj i kotar Veljun u NOR-u i socijalističkoj izgradnji*, II, Karlovac, 1988. (У даљем тексту: *ŽFT Slunj-Veljun*), 93–97; Затезало Ђ. пише да су тог дана усташе у Шпејарку бациле 90 Срба, а да су у другу, ископану јаму бациле још 71. Он прецизира да су те злочине извршили припадници дочасничке школе из Загреба и усташе из Глине и Петриње, које је у Слуњ довео Б. Церовски, у садејству са усташама и жандармима из Слуња и Раковице. Убијени сељаци били су из села: Броћанац, Ђујић Брдо, Брезовац, Нова Кршља, Стара Кршља, Оштарски Станови и Мочила. Видети: *Radio sam svoji kovački seljački posao*, 145–149.

Према П. Зинаићу, после убијања прве групе Срба, против тога је протествовао код Б. Церовског велики жупан у Огулину Јурица Марковић. Церовски му је надмено објаснио да он „врши Поглавникову заповијед и своју усташку дужност” и да неће отићи у Загреб док ту дужност потпуно не изврши. После тога је, с отвореним презиром, запитао Марковића: „А ко је тебе, жали Боже, именовано великим жупаном?”⁶⁷³

Истог дана усташе су убиле 85 српских сељака из села у околини Слуња у месту Лађевац. Од тога је 38 жртава било из села Збјег, 17 из Фурјана, 13 из Слушнице, 9 из Тоболића, 6 из Тржића и 2 из Зечеве Вароши.⁶⁷⁴ Такође истог дана, усташе су у Кључу убиле 66 лица српске националности које су два дана пре тога ухапсиле у Рибнику и околини.⁶⁷⁵

Тридесетог јула 1941. усташе из Ливна дошле су у Гламоч и похапсиле све виђеније Србе у њему. Међу њима је био и Мирко Стојисављевић (р. 1885), тамошњи парох (епархија Далматинска). Њега су заједно са сином јединцем и осталим похапшеним Србима повезале жицом, утовариле у камионе и одвеле до планине Корићне, на путу између Гламоча и Ливна, где су их побиле и њихова тела побацале у једну провалију.⁶⁷⁶ Истог дана усташе су у Дугачкој Луци, код Старог Села (у срезу Вргин-мост) убиле 141 лице српске националности.⁶⁷⁷

Равнатељство за јавни ред и сигурност НДХ издало је 30. јула 1941. наређење свим великим жупама и редарственим равнатељствима да се сви Срби и Јевреји затворе, ставе под преки суд и отпреме у сабирни логор у Госпићу, у коме се каже:

„У интересу јавне сигурности имаду се сви Жидови /покрштени или не/, и сви Срби /прешли на католицизам или не/, затворени под сумњом ради комунизма, а против којих иначе не предлежи никакав доказни материјал да би се могли ставити пред пријекни суд, одпремити у сабирни логор Жупског редарственог равнатељства у Госпићу. // У вези овог налога, обавијестити и упутити све подложне власти ...”⁶⁷⁸

Последњег дана јула 1941. усташе су отпочеле са масовним убијањем Срба на подручју Приједора и околних села. Тог дана усташе су блокирале град и похапсиле све одрасле мушкарце. Одмах потом започеле су са њиховим убијањем на неколико локација у граду и у његовој

.....
⁶⁷³ Зинаић П., нав. дело, 46–47.

⁶⁷⁴ Исто, 54.

⁶⁷⁵ Kurdulija S., нав. дело, 32.

⁶⁷⁶ Сјоменица православних свештеника, 137.

⁶⁷⁷ Зинаић П., нав. дело, 242.

⁶⁷⁸ *Zločini NDH*, 414.

непосредној околини. Публиковани су подаци о 220 убијених лица 31. јула и 1. августа 1941. Према подацима Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, на овом подручју је 31. јула и првих неколико дана августа 1941. убијено око 700 људи српске националности.⁶⁷⁹ Међу њима је било и 168 становника српске националности са подручја Омарске и околних села. Као одмазда за рушење железничке пруге између Пискавице и Омарске, само у селу Нишевићима убијено је четрдесет четворо људи.⁶⁸⁰

Тридесет првог јула 1941. и наредна два дана усташе су извршиле масовна убиства српског становништва на подручју срезова Костајница и Петриња. Са подручја сеоских општина Мајур и Стаза, код Костајнице, усташе су одвеле 72 мушкарца српске националности и убиле их код Бајића јама. На истој локацији, али и на локацији Стеваново Брдо, усташе су стрељале скоро све мушкарце из села Чукур. Усташе из Суње вршиле су тих дана хапшења на подручју општина Суња и Мала Градуса и стрељања ухапшених на локацији Мрциниште у Суњи.⁶⁸¹ Тачан број убијених није утврђен. Истог дана усташе су убиле 74 српска становника села Плоча, код Грачаца, без обзира на старост и пол.⁶⁸²

Последњег дана јула 1941. усташе у Слуњу ухапсиле су 35 српских сељака који су дошли на вашар и заједно са још 10-ак раније ухапшених Срба, одвеле у Табориште и живе бацилле у јаму Вртачу. Ухапшени сељаци потицали из следећих села: Маљевца, Рушевице, Брезовца, Доњег Кремена, Горње Глине, Миљевца, Цвијановић Брда, Косјерског Села, Кутање, Рабиње, Сноса, Стојмерића, Глинице, Црног Врела, Српског Благаја, Гробника, Доњег Приммишља, Дворишта, Кестеновца и Блата код Плашког. Инспиратори злочина су били усташки натпоручник Јуре Кутњак и усташки емигрант Младен Марковић. Једини преживели, Милутин Ловрић, причао је касније да су их, после хапшења, страшно мучили у усташком стану у Слуњу, а да су шумару Марјановићу из Маљевца одрезали нос и уши, ископали очи и хтели да му одрежу и језик. Пошто ни после свих мука које је претрпео никако није хтео да отвори уста, поломили су му и све зубе.⁶⁸³

.....
⁶⁷⁹ Čurguz Dragutin, Vignjević Milorad, *Drugi krajiški NOP odred (Kozarski) „Mladen Stojanović”*, Prijedor 1982, 189–194.

⁶⁸⁰ *Исџо*, 194.

⁶⁸¹ Đurić Ljuban, *Banijski partizanski odredi 1941-1945.*, Beograd 1988, 40–42.

⁶⁸² „Žrtve fašističkog terora i rata s područja kotara Gračac”, u zborniku *Kotar Gračac u NOR-u 1941-1945.*, I, Karlovac 1986, 992–1004. (У даљем тексту: *ŽFT Gračac*)

⁶⁸³ Zatezalo Đ., *nav. delo*, 142–143.

Истог дана усташе из села Бучице, којима је командовао Миле Ишек, убиле су, у шуми званој Кобиљача четрдесет једног српског сељака из суседног села Голиња, у срезу Вргинмост. Два дана пре тога, усташе из Бовића и Козарца ухватиле су 10 становника Голиње и убиле их, заједно са становницима ова два села у Прекопи код Глине. Тако је село Голиње у само два дана изгубило педесет једног одраслог мушког становника.⁶⁸⁴ Такође истог дана усташе су стрељале 15 Срба из села Бобота код Вуковара, на локалитету Дудик, на ободу Вуковара. Ова лица су била ухапшена 26. јула 1941. приликом рације у Боботи, а стрељана су наводно због помагања „организиране комунистичке завјере“.⁶⁸⁵

Јуре Францетић, усташки повереник за БиХ и злогласни командант „Црне легије”

По наређењу Јуре Францетића, усташког повереника за БиХ, од 31. јула 1941, усташе су, на подручју среза Љубиње ухватиле 255 лица српске националности, углавном жена и деце. Према подацима Велике жупе Дубрава, од овог броја ухапшених, у логор у Госпићу упућено је 145 лица.⁶⁸⁶ Истог дана усташе су извеле из ливањске основне школе проту Косту Станишића и његову жену и ћерку, који су били ухапшени у ноћи између 11. и 12. јула. Њих су заједно са једном групом ухапшених Срба одвеле у село Пролом, удаљено око 20 км од Ливна. Тада су све њих живе побацале у једну јаму, сем проте Станишића. Њега су најпре натерале да гледа како му бацају у јаму жену и ћерку, а онда су га заклале и његово тело бациле за њима.⁶⁸⁷

Тридесет првог јула 1941. заповедник 4. оружничке пуковније у Сарајеву затражио је телеграмом од Заповједништва оружничтва објашњење да ли су оружници дужни да извршавају захтеве усташког стожерника за стрељање талаца: „Данас је дошао овамо уст. стожерник Драго Јилек тражећи да оружници изврше стрељање 20 таоца из Сарајева и 30 из Илијаша. Одбио сам овај захтјев. Молим за објашњење дали је оружничтво дужно извршавати овакве захтјеве.”⁶⁸⁸

Тридесет првог јула 1941. заповедник 4. оружничке пуковније у Сарајеву затражио је телеграмом од Заповједништва оружничтва објашњење да ли су оружници дужни да извршавају захтеве усташког стожерника за стрељање талаца: „Данас је дошао овамо уст. стожерник Драго Јилек тражећи да оружници изврше стрељање 20 таоца из Сарајева и 30 из Илијаша. Одбио сам овај захтјев. Молим за објашњење дали је оружничтво дужно извршавати овакве захтјеве.”⁶⁸⁸

⁶⁸⁴ Baić D., *nav. delo*, 491–501; Maslić Miljkan, *Početak i razvoj ustanka Naroda IV rajona Korduna*, Zagreb 2010, 369–371.

⁶⁸⁵ Lazić Dušan, *Majski Brana, Dudik, Vukovar 1977*, 53–58.

⁶⁸⁶ Miletić A., *Jasenovac*, knj. 1., 72.

⁶⁸⁷ *Сјоменица православних свештеника*, 135.

⁶⁸⁸ *Zločini NDH*, 418.

У директној вези са садржајем претходног документа је „Извјештај Оружничке постаје Семизовац” од 1. августа 1941, у коме пише да су 31. јула 1941. усташе из Сарајева у 16 сати дотјерали у аутобусу 30 особа православне вјере у мјесто Илијаш, опћине рајловачке котара Сарајевског, те свих 30 особа поубијали и на исто мјесто покопали. У наставку тог извештаја се каже и следеће: „Ради чега су поменуте особе погубљене овој постаји није познато, убијене особе су сви сељаци пољодјелци”.⁶⁸⁹

У последња два дана јула 1941. усташе из Бучице код Глине, уз помоћ усташа пристиглих из Загреба, ухватиле су 72 српска сељака са подручја сеоске општине Бучица (села: Горње Табориште, Доње Табориште, Доња Трстеница). Двадесет четворицу ухапшених послале су у Глину (у којој ће ускоро бити убијени), а осталих 48 су убили у шуми Кобиљача.⁶⁹⁰

Крајем јула 1941. започело је масовно страдање одраслог мушког становништва српске националности у Цазинској крајини. Усташе са подручја Бихаћа и Цазина убиле су на стратишту Гаравице код Бихаћа око 250 Срба. Са подручја бихаћког среза страдало је 86 становника Горње и Доње Гате. Са подручја цазинског среза: 98 становника Рујнице, по 23 становника Буковице и Врела, 14 становника Градине и 1 из Мутника. На стратишту Вучја јама, у шуми Осој, недалеко од села Врста код Бихаћа, усташе су убиле 25 Срба из Мутника, 15 из Ђоралића, 13 из Селишта, 8 из Рујнице, 7 из Јанковца, по 6 из Градине и Злопољца и 5 из Буковице (сви из цазинског среза). Уз њих, убили су и 5 становника Доње Гате, 4 из Врсте, 2 из Горње Гате и једног из Бугара – сви из бихаћког среза. Инспиратори и наредбодавци ових злочина били су Љ. Квартнер и усташки поручник Енвер Капетановић. Са стратишта Вучја јама успели су да побегну Ђука Петковић и Ђуро Мудринић.⁶⁹¹

Од 15. до 31. јула 1941. из претежно сабирног усташког логора „Даница”, код Копривнице, упућено је у логор смрти у Госпићу 1960 заточеника, највећим делом српске националности.⁶⁹² Крајем јула 1941. усташе из Кијева, код Книна, упале су једне вечери у село Полачу, ухапсиле 48 мушкараца и жена и све их потом поклали.⁶⁹³

У раније поменутој изјави Марина Бучана, котарског предстојника у Двору на Уни од јуна 1941. до фебруара 1942. стајале су, најпре, констатације да је „Концем јула 1941 ... Министарство унутрашњих посло-

⁶⁸⁹ *Истио*, 430, 488.

⁶⁹⁰ Aralica Đ., *Ustaški pokolji*, 54; Đurić Lj., *nav. delo*, 42.

⁶⁹¹ Miljković D., *nav. delo*, 42–49.

⁶⁹² Dizdar Zdravko, *Odnos ustaša prema HSS-u na koprivničkom području i u ustaškom logoru Danica kraj Koprivnice, 1941-1942*. Podravina, Koprivnica, 2006, 88.

⁶⁹³ Аничих Ж., *нав. дело*, 88.

ва тзв. НДХ ... издало наређење да се потпуно физички истријебе сви Срби, без обзира на године старости и на спол, а њихова имовина да се оиљачка, односно, да ту имовину као награду добију непосредни извршиоци ликвидације” и: „Одмах иза тога настало је масовно клање Срба на котаревима Босански Нови, Крупа, Цазин и Глина, а исто тако и на котаревима Костајница и Приједор.” У наставку, Бучан је додао: „Ја лично видео сам у једној шуми на путу између опћине Жировец и сусједног котара у Босанској Крупи, око шездесет дјеце старих од неколико мјесеци, па до три године, који су сви били поклани ножем или били убијени ударцем батине по глави. Мој чиновник ми је причао да је ... дошао један младић који је тражио (од) котарског предстојника у Босанском Новом, да му исплати 1.800 динара, јер је заклао око 900 људи, па је као награду тражио два динара по закланом човјеку.”⁶⁹⁴

Извештавајући о понашању усташа према Србима у Босанској Дубици и околини крајем јула 1941. заповедник „3. сатније 3. пјешачке пуковније”, натпоручник Јосип Томић, на више места помиње да су Срби напустили своје куће из страха од војске а нарочито усташа, „јер су Усташе немилосрдно убијали сваког србина (мало ’с’ у ориг. – нап. П. И.) па чак и жене.” На другом месту пише да је један локални усташа, тражио од њега „одобрење да запали и побије све што је влашко”. Када је Томић затражио садејство неколико усташких логорника (из Босанске Градишке и других места из близине Бос. Дубице) у опкољавању побуњених „четника”, они су то одбили револтирани Томићевим саопштењем да је „забрањено палење српских домова и убијање српских обитељи које се по кућама затеку”. Логорник из Босанске Градишке отворено му је рекао да он не може да слуша његову заповест „када не може да ради оно што хоће”.⁶⁹⁵

Описујући почетак свог ангажовања на смиривању стања у Босанској Дубици, 31. јула 1941, натпоручник Томић је записао и следеће:

„... Једва су људи ручали, већ се прођео глас, да четници нападају на град Бос. Дубицу, а у исто вријеме чуло се јако пушкарање са свих страна. // Истог момента био сам обавјештен да четници наилазе са правца цестом од Костајнице и да су се наводно приближили граду. Кад сам изишао до сточне пијаце изван града ... увјерио сам се да је та пуцњава долазила од самих Усташа који су без ичијег знања и одобрења на своју руку напали српске долове и устријелили неког србина Вукмировића, а када је притрчала његова мајка да моли за спас свога сина

⁶⁹⁴ Дакина Р. Г., *Буди кайолик или умри*, 42.

⁶⁹⁵ *Zločini NDH*, 436–442.

усташе су и њу убили и обоје бацилли у ријеку Уну ... // Друга једна група усташа напала је српске домове у селу Спиљи крај Бос. Дубице и убили неколико мушкараца и једну жену. Ово је пушкарање трајало до касно у ноћи за које вријеме ја нијесам могао да видим ниједног наоружаног четника, већ само сељаке и њихове обитељи који су бјежали од својих домова да спасавају своје голе животе. Тек предвечер сам сазнао да и на другој страни бријега идући цестом према Придору дешавале су се исте ствари, те су нападнути српски домови и све што је било живо у тим домовима устрељено је од стране Усташа, ма да сам ја пролазећи поред тих домова са војском саопћијо пучанству да се врате својим домовима и да наставе свој рад те да то саопшти осталим који су отишли у шуму јер војска није дошла да мирне грађане убија им њихове обитељи, злоставља, већ да истријеби непоћудне елементе и да успостави ред у цијелом котару. Важно је напоменути, да је **послије оваквог самовласног стријељања од стране Усташа настала опћа пљачка напуштених српских домова**, то је грађанство а нарочито муслимани нижег сталежа одњевши све из домова исчупали су чак и врата и прозоре, па мјестимично настала је чак и **свађа између појединих муслимана око раздиобе плијена**. Војска је за ово вријеме била на положају у циљу заштите града од евентуалног напада од четника, те није могла да интервенише у овоме случају, а **оружништво, Усташе и редарство није се нашло побуђено да спријечи ову пљачку**. Усташе су тога поподневља заплијенили око 600 литара ракије коју су међусобно подијелили, па се напили и цијелу ноћ, пуцали у зрак трошећи оштро стрељиво узалудно и без потребе ... // Пљачка и бесправно отимање вршено је и у самом граду. Усташе су упадале у радње и отимали су **разно платно, штофове, чарапе, ципеле, јестива и све што им је дошло до руке нештедећи ни животе оних који би се успротивили тој пљачки**. Наравно да је све ово вршено против овдашњих срба. Једна група пијаних Усташа захтијевала је од Котарског предстојника да се оних 40 срба који су заробљени у току дана стријељају још исте ноћи, то захваљујући оштром заузимању Усташког стожерника из Нове Градишке г Милана Лукца ... спријечено је стријељање тих заробљеника ...⁶⁹⁶

4.2.16. Погром Срба у августу 1941. – кулминација геноцида у току прве године НДХ

Први дани августа 1941. протицали су у многим деловима НДХ у знаку већ помињаних масовних убијања Срба започетих последњих

⁶⁹⁶ Исто.

дана јула 1941. (у Босанској Крупи, Костајници, Петрињи, Слуњу, Приједору, Кључу, Бихаћу, Ливну итд.) Због тога је врло тешко, скоро и немогуће, прецизно разграничити број жртава усташког геноцида над Србима последњих дана јула и првих дана августа 1941. Неки су Срби хапшени крајем јула и одмах убијани, а неки су мучени по неколико дана у разноразним затворима, па убијани првих дана августа. И многобројни усташки злочини почетком августа 1941. трајали су по неколико дана узастопце, без прецизних записа о томе ког дана је колико људи убијено. Почетком августа 1941. усташе све чешће масакрирају не само одрасле Србе, него и жене и децу (буквално од колевке, па до 16 година) и старе и немоћне људе. Усташе нису имале милости ни према коме из редова српског живља, посебно се иживљавајући над несрећним мајкама, пред чијим су очима најпре злостављале, силовале и убијале њихову децу, а после тога и њих саме.

Релевантна литература о злочинима које су починиле усташе над Србима у току августа 1941. показује да почетком овог месеца број убијених Срба у једном дану почиње да се исписује и са четири цифре, тј. да прелази бројку од 1000 људи. Већ првог августа тај је број износио преко 1500 убијених само на две локације, уз још неколико стотина на другим локацијама.

Тако је у Цазинској крајини настављено масовно убијање Срба започето крајем јула 1941. Према неким подацима, у прва два дана августа убијено је 197 становника села из среза Босанске Крупе (из Пишталине 174, из Перне 22 и из Подгомиле 1), као и 133 становника из цазинског среза (Црнаја – 26, Врело – 18, Градина – 15, Крндија – 3, Селиште – 2). Највећи део Срба из ова два среза убијен је у самом Цазину и на стратиштима у његовој околини – на Мациним доловима на Гњиловцу, као и на Чонгуру, Ђајином Потоку и Пивници.⁶⁹⁷

По налогу усташа из Дувна, 31. јула 1941. били су похватани сви Срби мушкарци из села Цебаре и увече истог дана сви су поубијани и бачени у јаму Слипице, код Горњег Бришника. Наредног дана, тј. 1. августа 1941, усташе су поново дошле у Цебаре, Бришник и околна села и похватале све српске жене и децу и све их поубијале ножевима, секирама и тољагама, па их потом побацале у исту јаму. Рачуна се да је у та два дана убијено око 130 српских становника из тих села. Настрадале су читаве породице.⁶⁹⁸

⁶⁹⁷ Miljković D., *nav. delo*, 58–65.

⁶⁹⁸ *Zločini NDH*, 1007.

У „Дневном извјештају Оружничтва” од 11. августа 1941. пише да је „1. коловоза, улијед настале побуне ухићено ... по усташама и домо-бранима око 50 сељака грко-источне вјере и убијено у селу Љубији и Љескани”.⁶⁹⁹ У истом извештају од 19. августа 1941. пише да је 1. августа „на подручју оруж. постаје Бужим убијено око 1000 до 1300 Срба.” (Бужим је сеоска општина у близини Цазина – нап. П. И.). У истом извештају пише и да је 1. августа „по усташама стријељано око 400 Срба и комуниста – таоца из околине Кључа и околних села.”⁷⁰⁰ У наставку горе поменутог извештаја пише да је „у времену од 31. српња до 3. коловоза ... на подручју оруж. постаје Бравско, котара Кључ, убијено 139 Срба, сумњивих, да потпомажу четнике.” Такође се извештава и о томе да су „2. коловоза усташе усташког логора у Стоцу притворили 58 женских особа и 3 мушке. Сви су они 3. Августа одведени у два теретна аутомобила наводно у Мостар”, а да „није познато, да ухићена лица одговарају ма за каква кривична дјела.”⁷⁰¹

Првог августа 1941. усташе су убиле око 80 лица српске националности из места Добрљин, између Босанског Новог и Босанске Костајнице.⁷⁰² Истог дана усташе су ухапсиле око 250 српских жена и деце из Топуског и околних села и затвориле их у затвор у Топуском. Тамо су сви били подвргнути тортури, а поједине заточенице су биле силоване. После 10-ак дана један део тих затвореника је пуштен на слободу.⁷⁰³ Такође, истог дана усташе су ухапсиле 30 српских мушкараца у Бијељини и затвориле их у локалном усташком затвору. У тај затвор је истог дана допремљено и 15 мушкараца из села Попови. Сви они су сутрадан депортовани у логор у Госпићу. Један део њих је касније убијен у Јадовну, а остали су спроведени у логор у Јасеновцу.⁷⁰⁴

Првог августа 1941. усташе из Ловинца су убиле 19 српских мушкараца из села Комић и једног из села Курјак, из удбинског среза. До почетка партизанског устанка на подручју среза Удбина, тј. до почетка августа 1941, усташе су убиле 185 лица српске националности из удбинског среза, од чега 165 мушкараца и 20 жена (30 из Мекињара, 20 из Удбине, 19 из Комића и 17 из Висућа итд.). Већина њих је убијена у сео-

.....
⁶⁹⁹ *Истио*, 488.

⁷⁰⁰ *Zločini NDH*, 535. У „Извјештају Заповједништва 3. Хрватске оружничке пуковније” упућеном „Заповједништву војске и Министарству домобранства” у Загребу од 2. августа 1941, пише да је у Кључу 1. августа стрељано „500 четника”. *Истио*, 428.

⁷⁰¹ *Истио*, 536.

⁷⁰² Čurguz D., Vignjević M., *nav. delo*, 197.

⁷⁰³ Zatezalo Đ., *nav. delo*, 115–116.

⁷⁰⁴ Miletić A., *nav. delo*, 239.

ским атарима, док је четрдесет шесторо страдало у личким логорима, Госпићу и Јадовном.⁷⁰⁵

Такође 1. августа 1941. усташе су похватале све Јевреје у жепачком срезу (њих око 250). Сви су страдали у усташким логорима у Јасеновцу и Старој Градишки. У Жепчу су остала само два Јеврејина у мешовитим браковима. Истог дана усташе су ухватиле око 50 мушкараца српске и јеврејске националности у граду Високо и транспортовале их у усташке логоре у Лици где су убијени током августа.⁷⁰⁶ У Сарајеву су тог дана усташе стрељале 12 Срба и 8 Јевреја, у знак одмазде због експлозије у сарајевској железничкој ложионици у ноћи између 29. и 30. јула 1941.⁷⁰⁷

Првог августа 1941. усташе су извршиле напад на село Новоселци, код Босанске Дубице. У самом селу су убиле 7 његових мушких становника српске националности, а још 24 су ухапсиле и одвеле у Б. Дубицу и тамо их убиле. Наредног дана усташе су поново извршиле напад на исто село и у њему убиле још 4 Србина. У селу Шпиља убиле су 3 Србина и 3 Српкиње, а у селу Вриоци 5 Србина и једну Српкињу.⁷⁰⁸ Истог дана усташе из Вргинмоста убиле су 64 лица српске националности (мушкараца и жена) из Старог Села, на локацији Дугачка Лука код тог села. Уз то су убиле још 4 лица из Перне, Пониквара и Топуског, на другим локацијама.⁷⁰⁹

У извештају команданта V италијанског армијског корпуса Рикарда Балокоа (Riccardo Balocco) Команди II армије од 1. августа 1941. писало је, између осталог, и следеће:

„На острву Пагу направљена су два концентрациона логора за Јевреје и прецизније, један је у близини Барбата за мушкарце, а други у близини Метајне за жене. Непожељни (Срби) се налазе у другом логору, удаљеном око километар југоисточно од коте 122... // Логораше довозе са копна током ноћи. Логораша се доводе следећим правцима: непожељни Карлобаг – Жал Вруља (фјорд насупрот Карлобагу); Јевреји се доводе линијом Карлобаг – Пунта Кристофор – Пунта Малин. // Нема прецизних информација о тачном броју логораша, али се процењује да их је тамо 4.000 // Апсолутно је забрањено свима да се приближе тим логорима и да се обавесте о условима живота логораша; изгледа, ме-

⁷⁰⁵ *ŽFT Korenica-Udbina* (1979), 1106.

⁷⁰⁶ Pinto Avram, *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1987, 172.

⁷⁰⁷ Crna knjiga, 66; „Sarajevski Novi List”, br. 72/41, 4.

⁷⁰⁸ Ćurguz D., Vignjević M., *nav. delo*, 197.

⁷⁰⁹ Зинајић П., навед. д., 368–369.

ђутим, да се према њима односи на начин који је све друго сем људски. ... Супруга једног српског жандарма који ради као чувар логора на Пагу, реферише да се свакодневно тамо убија 40-ак Јевреја, а да се њихова тела бацају у море. // Проверавање ове информације је немогуће.⁷¹⁰

Раније поменуто масовно страдање Срба у Цазинској крајини из последњих дана јула 1941. наставило се и у прва два дана августа. Усташе су у та два дана убиле преко 350 Срба у самом Цазину, као и на стратиштима у његовој околини: Мацини долови на Гњилавцу, Чонгур, Ђајин поток и Пивница. Из среза Босанска Крупа, страдало је тада 174 становника села Пишталине, 22 из Перне и 1 из Подгомила. Из цазинског среза је страдало 69 становника Осредка, 26 из Црнаје, 18 из Врела, 15 из Градине, 3 из Крндије и 2 из Селишта.⁷¹¹

Од 1. до 3. августа 1941. усташе из Стоца су почеле да убијају Србе у том градићу. Најпре су, 1. августа, убиле 7 болесника српске националности у тамошњој болници. Сутрадан су убиле још 18 мушкараца, бацивши их живе у бездан на Бивољем Брду поред Домановића. Трећег августа су похватале све жене и децу побијених столачких Срба, са намером да и њих поубијају. Тај су злочин, међутим, спречили домобрани пристигли из Мостара. Тада је неколико лица пуштено кућама, а 59 њих је спроведено у Мостар, одакле су интернирани у разне усташке логоре, завршивши на крају у логору Јасеновац. Од ове групе ухапшених Срба рат су преживеле само тројица.⁷¹²

У истом периоду (1–3. август 1941) усташе су извршиле хапшење неколико десетина Срба на подручју Добоја и околних села ради њиховог слања у усташке логоре. Тако је 1. августа ухапшено 28 Срба у Добоју, па су они транспортовани у усташке логоре у Лици. Претежно су убијани у логору Јадовно. Затим је, наредног дана, ухапшено још 20 становника села Кожухе, код Добоја, који су, такође, депортовани у логоре. Трећег августа депортовано је 39 српских породица из Добоја у логор у Славонској Пожеги, а одатле протерано у Србију.⁷¹³ Такође у истом периоду усташе су убиле најмање 46 српских становника села Липе код Госпића, без обзира на пол и старост жртава.⁷¹⁴

Другог августа 1941. усташе су у Санском Мосту стрељале око 800 људи, а за неколико наредних дана су побиле око 3000 Срба. У При-

⁷¹⁰ Mihajlović M., *nav. delo*, 196–197.

⁷¹¹ Miljković D., *nav. delo*, 58–65.

⁷¹² Skoko S., *Pokolji hercegovačkih Srba*, 227–229.

⁷¹³ Miletić A., *nav. delo*, 365–366.

⁷¹⁴ *ŽFT Gospić-Perušić* (1998), 1085–1087.

једору и околини усташе су 3. августа побиле око 700 људи, а у селима Омарској и Пискавици још неколико стотина.⁷¹⁵ У селу Кијевци код Санског Моста усташе су ухапсиле скоро целокупно становништво, чак око 1700 људи оба пола и свих узраста. Ухапшени су затим спроведени у Врхпоље, где је један део одмах убијен, а други је спроведен у усташки затвор у том граду, после чега је, опет, један део био убијен. Према подацима из литературе, убијен је 361 становник Кијеваца.⁷¹⁶

У вези са тим злочинима усташа, заповедник Оружничког вода Сански Мост известио је 3. августа 1941. Заповједништво 3. хрватске оружничке пуковније Бања Лука: „... У току ноћи од 2. на 3. и у току дана 3, коловоза 1941. од стране војника-усташа пострељано је око 700 грко-источњака, који су били затворени као таоци, или су их пак војници приликом акције чишћења похватили на терену.”⁷¹⁷

Команда V италијанског армијског корпуса известила је 2. августа 1941. више команде, под тачком 4. о следећем: „Преко 600 логораша, Срба и Јевреја, прошла је кроз Госпић пешке идући у правцу Карлобага, већина њих везана двојица по двојица. Остали су у затворима и чекају да наставе пут...”⁷¹⁸

4.2.17. Домобрани хапсе, усташе кољу – реке пуне лешева

Другог августа 1941. усташе су, према непотпуним подацима, убиле најмање 119 становника српске националности у селима око Босанског Новог, без обзира на пол и узраст. Највише су страдали становници села Доње Водичево, заселак Подгорица (65 одраслих и 17-оро деце) и села Горње Водичево (37).⁷¹⁹ Трећег августа усташе су наставиле са убијањем Срба из Босанског Новог, тако да је укупан број жртава у та два дана износио више стотина људи без могућности прецизног утврђивања. Жртве су бацане у реке Уну и Сану.⁷²⁰ На једном месту се помиње 250 убијених Срба 2. августа и 380 наредног дана, а на другом месту преко 550 само 2. августа.⁷²¹

Поводом тих злочина усташа из Босанског Новог и Двора на Уни, у извештају „Стожера Хрватске легије Босански Нови” од 5. августа 1941.

.....
⁷¹⁵ *Tito – Sabrana djela*, Beograd 1981, 229/7.

⁷¹⁶ Bokan B., *Prvi krajiški NOP odred*, 62.

⁷¹⁷ *Zločini NDH*, 444.

⁷¹⁸ Mihajlović M., *nav. delo*, 201–202.

⁷¹⁹ Čurguz D., Vignjević M., *nav. delo*, 197–199.

⁷²⁰ Đurić Lj., *nav. delo*, 42–46.

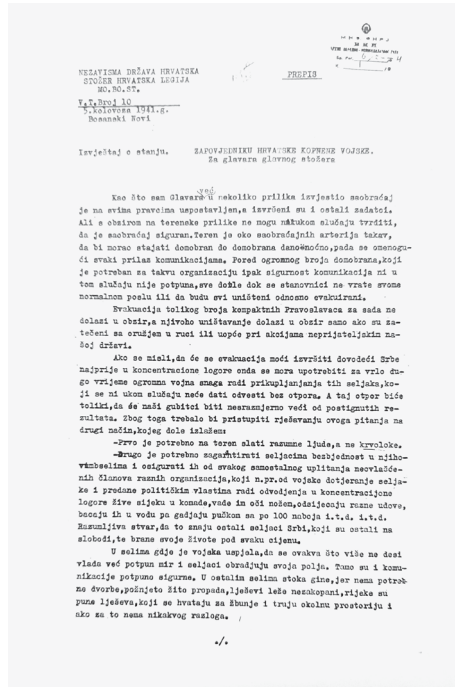
⁷²¹ Čurguz D., Vignjević M., *nav. delo*, 199; *Zločini NDH*, 455.

заповједнику Хрватске копнене војске изражава се сумња у сврсисходност планираног одвођења свих Срба у концентрационе логоре, па се предлаже следеће: „– Прво је потребно на терен слати разумне људе, а не крволоке. – Друго је потребно загарантувати сељацима безбједност у њиховим селима и осигурати их од сваког самосталног уплитања неовлашћених чланова разних организација, који н. пр. од војске дотјеране сељаке и предане политичким властима ради одвођења у концентрационе логоре живе сјеку у комаде, ваде им очи ножем, одсијецају разне удове, бацају их у воду па гађају пушком са по 100 набоја и.т.д. и.т.д. Разумљива ствар, да то знају остали сељаци Срби, који су остали на слободи, те бране своје животе под сваку цијену. // У селима гдје је војска успјела да се оваква што више не деси влада већ потпун мир и сељаци обрађују своја поља. Тамо су и комуникације сигурне. У осталим селима стока гине, јер нема потребне дворбе, пожњето жито пропада, љешеви леже незакопани, ријеке су пуне љешева, који се хватају за жбуње и трују околну просторију и ако за то нема никаква разлога...”⁷²²

Другог августа 1941. усташе из Зриња, Дивуше и Босанске Костајнице извршиле су масакр Срба на стратишту поред железничке станице у Волињи, између Двора и Костајнице. Ту су убиле 91 становника села Доњи Куљани, 26 становника села Волиња, са подручја среза Двор и непознат број становника села Грдановци и Добрљин.⁷²³ Истог дана усташе су у Љубињу ухапсиле око 200 Срба оба пола и свих узраста. Око 110 ухапшених је спроведено у Чапљину, а одатле су, касније, депортовани у Јасеновац. Према постојећим подацима, нико од њих није

⁷²² *Zločini NDH*, 454–458.

⁷²³ Đurić Lj., *nav. delo*, 42–46.

Факсимил изв. „Стожера Хрв. Легије Бос. Нови”, од 5. 8. 1941.

преживео рат.⁷²⁴ После убиства 16 становника засеока Расоја код Ловинца, у Лици, 29 јула 1941, усташе су 2. августа 1941. убиле још 52 становника истог села, без обзира на пол и узраст. Сви убијени и 29. јула и 2. августа били су чланови породице Ђњатовић.⁷²⁵ Такође, 2. августа 1941. усташе су убиле 48 становника села Благај код Купреса и све их побацале у јаму на Раичевој коси.⁷²⁶ У Житомилићу, јужно од Мостара, убиле су 42 лица српске националности.⁷²⁷

Усташе у Слуњу ухапсиле су 2. августа 1941. 11 Срба у Слуњу, по двојицу у Лађевцу и Подмелницама и једног у Слушници. Све њих су убили два дана касније, тј. 4. августа 1941. у Рудинкама код Слуња.⁷²⁸ Истог дана, такође, у Слушници код Слуња усташе су запечатиле православну цркву и парохијски стан, а пароха и архијерејског намесника проту Николу Радмановића, заједно са женом Катарином и ћерком Љубицом, одвеле у Слуњ и затвориле у просторијама грађанске школе са још око 700 Срба. После свирепог мучења побиле су их ноћу 4. августа 1941. и закопали у заједничку гробницу у месту званом Расток, десно од реке Коране. После овог злочина усташе су опљачкале цркву и парохијски дом а потом их срушиле.⁷²⁹

Другог августа 1941. усташе су убиле 28 мушкараца, жена и деце српске националности у селу Катинавац и 14 жена и деце у селу Црни Поток, код Топуског. Тог дана су, међутим, српски устаници убили 12 усташа у Црном Потоку. Ускоро потом партизански покрет у селима источно од Петрове Горе допринео је да српско становништво у овом делу НДХ буде поштеђено од усташких упада и злочина све до усташко-домобранске офанзиве у пролеће 1942.⁷³⁰

Другог августа усташе су по други пут ухапсиле Радована Ковачевића, пароха у Примешљу код Слуња (Горњокарловачка епархија), и његову жену и двоје деце. Најпре су га отерале у Огулин, па онда, као и првог пута, у слуњски затвор. Ту су га усташе истерале у затворско двориште са женом и децом. Једно од то двоје деце стрељали су на очи ро-

.....
⁷²⁴ Skoko S., *nav. delo*, 236.

⁷²⁵ *ŽFT Gračac* (1986), 995–997.

⁷²⁶ Skoko S., *nav. delo*, 255.

⁷²⁷ *Истио*, 250.

⁷²⁸ Зинајић П., *нав. дело*, 62–63.

⁷²⁹ *Сјоменица православних свештеника*, 124. Петар Зинајић пише да су и прота Радмановић и његова породица убијени у Рудинкама, 4. августа 1941. (Видети: *нав. дело*, 62–63)

⁷³⁰ Baić D., *nav. delo*, 381–402, 540–541.

дитеља, а када је несрећна мајка потрчала да заштити дете, усташе су је пробале ножем, а онда стрељале и друго дете и пароха Радована.⁷³¹

Такође 2. августа 1941. усташе су похапсиле и затвориле све Србе из Босанског Шамца и виђеније Србе из околних села. Наредне ноћи издвојена је група од 17 ухапшеника и отпремљена у Госпић, после чега се више није чуло ништа о њиховој судбини. Остали су држани у затвору и злостављани наредна три месеца, док су им усташе пљачкале куће и другу имовину, силовале жене и ћерке и вршиле притисак да пређу у РКЦ.⁷³² Усташе у Бугојну ухапсиле су 2. августа 1941. и убиле 19 Срба мушкараца из Бугојна у знак одмазде због смрти усташког поручника Кукрића.⁷³³

Другог и трећег августа 1941. усташе су ухапсиле између 63 и 85 железничара српске националности у Српским Моравицама. Сви ће они касније бити убијени у логору Јадовно.⁷³⁴ У Љубову код Коренице усташе су у то време убиле једанаесторо жена и деце српске националности.⁷³⁵

У извештају II италијанске армије од 26. септембра 1941. наводи се следеће: „Дана 2. августа је пронађен леш Србина из Стрмице (села из околине Книна – нап. П. И.) коме су одсечени нос и брада и стављени му у уста. Дана 3. августа усташе су убиле ђакона цркве у истом селу, тако што су му секирама отвориле груди, извадиле му све органе и одсекли му руке. Након што су их мучиле, ископали им очи и у очне дупље сипали со, усташе су у истом селу убиле још петоро Срба, од којих и једно дете и један старац од 70 година.” // По проценама берсаљера који су под командом пуковника Салватореса прве недеље августа стигли у Грачац, од усташке елиминације је њиховим присуством „спасено најмање 1.500 српских цивила, а ослобођени Хрвати и усташе које су устаници заробили ...”⁷³⁶

Између 2. и 4. августа 1941. усташе су извршиле тешке злочине у родном месту Николе Тесле, Смиљану, претежно над женама и децом српске националности. У засеоку Заблата убиле су 2. августа најмање 57 становника, у засеоку Љутача 18, а у засеоку Селиште 3. Другог и трећег августа у засеоку Смиљанско Поље убиле су најмање 107 станов-

⁷³¹ *Споменница њравославних свешћеника*, 85.

⁷³² *Dedijer–Miletić, nav. delo*, 238–239.

⁷³³ *Истио*, 270.

⁷³⁴ Škiljan F., „Teror ustaškog režima ...Vrbovsko, Delnice, Ogulin”, 362–363.

⁷³⁵ Knežević Dušan, „Genocid u Ljubovu”, u zborniku *Kotar Korenica i kotar Udbina u NOR i socijalističkoj izgradnji*, Karlovac 1979, 277–285.

⁷³⁶ Mihajlović M., *nav. delo*, 94.

ника, а у засеоку Богданић 96. Укупно је почетком августа 1941. у наведеним засеоцима Смиљана убијено најмање 370 становника.⁷³⁷

Усташке хорде јачине око 1500 људи из столачког среза, под руководством таборника Мартина Маслаћа, блокирале су 2. августа 1942. село Опличиће и у наредна два дана похватале сав српски живаљ из тог села, чији се број кретао између 400 и 500 људи. Пошто су жене и децу пустили кућама, усташе су све мушкарце из тог села поубијали од 2. до 4. августа 1941.⁷³⁸

Од 2. до 4. августа 1941. усташе из Загреба, Слуња и Цазинске крајине, а на иницијативу Љ. Кватерника, извршиле су масовно убијање одраслог српског становништва и у околини Велике Кладуше, на стратишту Пољица код Врнограча. Тако је из села Глинице убијено 182 људи, а из села Босанска Бојна 50. Са стратишта је успео да побегне само Раде Бороња из Глинице. Даље масакре Срба и на овом подручју привремено је прекинуо устанак српског народа под вођством КПЈ.⁷³⁹ У исто време усташе су извршиле покољ над 64 становника српске националности у селу Марина и 27 становника села Будимлић Јапре, у срезу Сански Мост.⁷⁴⁰

Другог августа 1941. усташе су отпочеле са убијањем српских становника села Млакве код Перушића, у Лици, оба пола и свих доба старости. Тога дана убиле су и бациле у јаму Св. Ана, код Горњег Косиња, 20 њих, да би 6. августа направиле прави масакр у том селу.⁷⁴¹

Наредног дана (3. августа 1941.) усташе су извршиле монструозан злочин над учитељицом Љубицом Лучић из села Шибубљина, у подножју Велебита, између Карлобага и Стариграда. Пошто је била у деветом месецу трудноће, она се пре времена породила у месној цркви св. Архангела Михајла док је била затворена са још преко 110 Срба из Шибубљине и из Лике. На негодовање осталих затвореника, усташе су је пустиле из цркве и повеле у правцу Стариграда. На сеоском гробљу су пуцале у њу, а дете су јој убили кундаком. Иако је још показивала знаке живота, усташки злотвори су подигли плочу најближег гроба испред капеле Свете Тројице и убацили је унутра, заједно са мртвим дететом. Причало се касније да су се још дуго после тога чули јауци ове живе, а сахрањене жене.⁷⁴² Неколико дана касније усташе су на Пагу убиле још 95 становника Шибубљина, без обзира на пол и старост.

⁷³⁷ *ŽFT Gospić-Perušić* (1989), 1132–1151.

⁷³⁸ Skoko S., Grahovac M., *nav. delo.*, 47.

⁷³⁹ Miljković D., *naved. d.*, 66–68.

⁷⁴⁰ Bokan B., *Prvi krajiški NOP odred*, 136

⁷⁴¹ *ŽFT Gospić-Perušić* (1989), 1163–1173.

⁷⁴² Аничић Ж., *нав. дело*, 86.

4.2.18. Усташка зверства у Пребиловцима, Слуњу, Госпићу...

Између 2. и 6. августа 1941. усташе из Чапљине и села из њене околине (Гњиљшта, Вишићи, Чељево, Клепци, Драчево, Лозница, Храсно, Хутово), као и из села Шурманци и неких села из околине Читлука, организовале су **напад на велико српско село Пребиловци код Чапљине**. Усташе су, долазећи из четири правца, окружиле село с намером да похватају све његове становнике, којих је било преко 1000. Без обзира на велики број усташа и на њихов обруч, из села је успело да побегне око 200 мушкараца. **Жене и деца нису бежали, јер су мислили да усташе желе да похватају само мушкарце**. Након упада у село усташе су убиле неколико десетина његових становника и силовале велики број жена, девојака и девојчица. Четвртог августа, похватане становнике спровеле су у Тасовчиће, где су настављена силовања. У наредна два дана (5. и 6. августа 1941) усташе су похватане жене и децу садистички поубијали **поред јаме Голубинка у близини села Шурманци, односно Међугорја, у Западној Херцеговини**. Незадовољне што нису похватале све становнике Пребиловаца, усташе су и наредних дана упадале у то опустошено и ојађено село и ухватиле неколико оних који су се вратили, не очекујући нове упаде. **Познати су поименични подаци за 601 становника Пребиловаца који су убијени тих дана, али то није и њихов коначан број.**⁷⁴³

У исто време усташе су убиле и **38 становника српске националности из села Острвица код Госпића**, без обзира на њихов пол и узраст. Жртве су убијане клањем и стрељањем, претежно у самој Острвици, а мањим делом у Вребачкој планини и Рибнику.⁷⁴⁴

Трећег августа 1941. усташе из Слуња убиле су **143 српска становника, оба пола и свих узраста, у селима Доњи Кремен и Миљевац**, на путу за Цетинград. Истог дана ухватиле су **око 500 жена и деце у општини Вељун** и затвориле их у тамошњу православну цркву, а **52 мушкарца** у жандармеријску станицу у Вељуну. Будући да су многи мушкарци из Вељуна били одбегли у шуму, усташе су истог дана увече одлучиле да пусте ухваћене Српкиње и њихову децу да би оне привукле своје одбегле мужеве. Када су се отпуштене жене и деца вратили у своје куће, многе од њих су затекле у њима комшије Хрвате из Благаја. Ови су, пак, помислили да ће сви ухапшени Срби и њихове породице бити поубијани, па су пожурили да се уселе у њихове празне домове. Истог дана су српски устаници из Горњег Примишља отерали усташе које су почеле

⁷⁴³ Skoko S., *nav. delo*, 187–222.

⁷⁴⁴ *ŽFT Gospić-Perušić* (1989), 1090–1093.

да пљачкају по српским селима Мрзло Поље и Зечев Варош. То је ражестило усташе, па су сутрадан, 4. августа, организовале напад на та села и масакрирале 135 његових становника. Један од вођа усташа, злогласни Витал Баљак, заклао је у Зечев Варошу једну Српкињу, а онда облизао крвав нож и похвалио се својим друговима: „Тако ради усташка рука од Срба”.⁷⁴⁵

У извештају Команде V италијанског армијског корпуса од 11. августа 1941. о наставку „ужасног масакра над српским женама и децом” у Госпићу, пише, између осталог, да „у исто место настављају да пристижу, да би другде били одведени, снажни континенти затвореника, Срба и Јевреја... 3. овог месеца у затворе у Госпићу је затворено 400 Срба доведених из околине Загреба. Претходног дана су у правцу Карлобага одвели њих 500. Очекује се да 4. августа у Госпић из Загреба стигне група од 300 затвореника Јевреја. // Јављено је да из Загреба стижу још два транспорта затвореника, један од 50 а други од 100 особа, овај последњи чине старци, жене и деца од 1 до 8 година старости. Једног затвореника су чувари током пута задавили, а његово тело је чим је воз стигао у Госпић, бачено из вагона на земљу покрај шина...”⁷⁴⁶

Трећег августа 1941. усташе су убиле 58 српских становника села Бухача код Цетинграда, у слуњском срезу, без обзира на њихов пол и узраст. Тај злочин су извршиле на злогласном стратишту Мехино Стање, између Цетинграда и Велике Кладуше. Убиства становника тог села започела су, иначе, још 24. јула 1941 и трајала су до 5. августа, али је највећи број убијен 3. августа.⁷⁴⁷ Истог дана усташе су у Шаулским Лукама убиле 28 лица српске националности из села Купљенска, Будацка Ријека и Радмановца, у срезу Војнић. Истог дана су у Мехином Стању убиле 27 лица из Широке Ријеке, као и 8 лица из других села код њихових кућа.⁷⁴⁸ Такође истог дана усташе из Топуског одвеле су 39 Срба из Старог Села и убиле их у Дугачкој Луци, код Старог Села. Истом приликом убиле су и 1 лице из Мало Врановине. Још 4 лица убиле су код њихових кућа. Стани Бућан (55) из Црног Потока забијали су ексеру у ноге и поткивали је, па је убили у Вргинмосту.⁷⁴⁹

Трећег августа 1941. усташе су успеле да преваре, ухвате и убију 56 становника села Пецке између Вргинмоста и Велике Кладуше, на

.....
⁷⁴⁵ Зинајић П., *нав. дело*, 63–71.

⁷⁴⁶ Mihajlović M., *нав. дело*, 206–207.

⁷⁴⁷ *ŽFT Slunj-Veljun* (1988), 985–989.

⁷⁴⁸ *Истио*, 244–245.

⁷⁴⁹ *Истио*, 384.

Кордуну. Иако су се сељаци из тог села, предвођени устаницима, крајем јула 1941. на време склонили у шуму, ипак је један њихов део почетком августа поверовао позиву усташа да се врате својим кућама и да им се неће ништа догодити. Сви су, међутим, побијени на стратишту Мехино Стање.⁷⁵⁰ Истог дана усташе су стрељале 45 српских становника села Дабар код Санског Моста на стратишту званом Шушњар.⁷⁵¹

Између 3. и 4. августа 1941. усташе су убиле 60 српских становника села Доњи Кремен, код Слуња. Злочин је извршен у самом селу, а међу жртвама су била најбројнија деца – њих тридесет седморо.⁷⁵²

Од 3. и 5. августа 1941. усташе из Госпића, Перушића, Личког Осика, Оточца и Удбине, убиле су најмање 101 лице српске националности са подручја Бунића, Љубова и Шаламунића, у срезу Удбина. Већину жртва чиниле су жене, деца и старци.⁷⁵³

Уз наставак геноцидних акција против Срба, започетих у прва три дана августа (у Цазинској крајини, Стоцу, Слуњу, Смиљану, Млакви, Пребиловцима, Острвици, Бухачи, Бунићу итд.) усташе су 4. августа 1941. започеле и извеле и многе нове злочиначке акције сличног типа. Највећа је била изведена у Рудинкама код Слуња када је за једну ноћ убијено 180 Срба из Слуња и околине.

Пре овог усташког злочина у Слуњу је одржан састанак, коме су поред усташа присуствовали и многи грађани Хрвати из самог Слуња и оближњих Растока. На састанку је огромна већина била за одлуку да се поубијају сви Срби у Слуњу, укључујући ту и жене и децу. Против тога се изјаснио жупник Иван Никшић, први усташки повереник за Слуњ, који је био један од најодговорнијих људи за велики покољ Срба у Хрватском Благају између 9. и 10 маја 1941. Будући да су сви Срби из Слуња поднели захтеве за прелазак из СПЦ у РКЦ, он се залагао да се Српкиње и њихова деца поштеде, јер би они, као нови католици, убрзо постали и нови Хрвати. Он је у том смислу послао један телеграм Главном усташком стану у Загребу, тражећи од њега да интервенише. Кад није добио одговор, сео је у аутомобил, отишао у Загреб и тамо дао оставку на своју дотадашњу функцију. Уз њега су се још два присутна Хрвата изјаснила против убијања Срба – Иван Грачан и Иван Модрушан.

.....
⁷⁵⁰ Baić D., *nav. delo*, 557–579.

⁷⁵¹ Crnomarković Milan, *Dabar u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Sanski Most 1988, 40.

⁷⁵² *ŽFT Slunj-Veljun* (1988), 1105–1107.

⁷⁵³ „Žrtve fašističkog terora i rata s područja kotara Korenica i kotara Udbina 1941-1945.” u zborniku *Kotar Korenica i kotar Udbina u NOR-u i socijalističkoj izgradnji*, Karlovac 1979, 1043–1055. (У даљем тексту: *ŽFT Korenica-Udbina*)

Они су, чак, организовали прикупљање потписа осталих Хрвата против убијања Срба и прикупили око 120 таквих потписа, али од тога није било много користи. Нови усташки логорник за слуњски срез, учитељ Жарко Ковачевић, привремено их је затворио да не би ометали договорену акцију, па је она спроведена у већ поменутиим Рудинкама. Убијање су извршиле усташе и жандари из Слуња под руководством Витала Баљка и Јуре Кутњака, изасланика Главног усташког стана из Загреба и поменутог Ковачевића. После тога усташе и грађани хрватске националности из Слуња дали су се у отворену пљачку имовине убијених Срба, носећи из њихових кућа све што је било иоле вредно. Усташе из Слуња су, чак, пожњеле жито са њива убијених сељака из околине града.⁷⁵⁴ Тако се и у овом злочину врло добро видело да су иза њега стајали не само идеолошко-политички и верски мотиви, него и економски, тј. чисто пљачкашки. Срби су, дакле, били убијани и зато да би се њихове комшије, Хрвати, домогли њихове имовине и свега што су вековима с муком стицали.

Четвртог августа 1941. усташе из Стоца и околине, под руководством ројника Стојана Рагуџа, ухапсиле су 350 српских становника села Опличићи код Стоца, оба пола и свих узраста и одвеле их у затвор у месту Домановићи. Тамо су мушкарце подвргли мучењу, али су ускоро пустили жене и децу да се врате својим кућама. Затим су 38 мушкараца спровели на Бивоље Брдо и тамо их живе побацали у једну јаму. Преосталих 10 мушкараца спровели су преко Неретве и убили у близини Широког Бријега. Истог дана усташе су се вратиле у Опличиће и тамо ухватили још 14 мушкараца, које су убили у близини Аладинића. Такође истог дана усташе су убиле све чланове опличићке породице Пеша (укупно 9 лица).

Четвртог августа 1941. усташе у Чапљини убиле су у затвореном вагону 28 становника из околине Требиња (из села: Гребеша, Главнића, Беговић-Куле, Бањевице и Полице), које су усташе похватале приликом чишћења села око Требиња.⁷⁵⁵ У депеши оружничке постаје Чапљина од 4. августа 1941. то је представљено на следећи начин: „Данас око 10

⁷⁵⁴ Зинајић П., *нав. дело*, 70–75; *ŽFT Slunj-Veljun*, 1065–1137. Зинаић додаје у својој књизи и један детаљ, трагично судбоносан за једну српску породицу. Четвртог августа 1941. из Загреба је стигао телеграм за Жарка Ковачевића, у коме се од њега тражило да поштеди Дмитра Драгаша и његову породицу, јер је он ослободио Славка Кватерника из заробљеништва у Београду, 1918. Пошто је телеграм стигао непосредно пред затварање поште, шеф те поште, Јелка Милинковић, одложила је његову предају за сутра. Сутрадан је већ било прекасно.

⁷⁵⁵ Skoko S., *Pokolji hercegovačkih Srba* 41, 238.

сати 28 четника од Усташког логора у Требињу затвореним вагоном по усташама спроведени су Усташком логору у Чапљини. // Око 12 сати налазио се је вагон са четницима изван жељезничке станице у Чапљини и када је отворен вагон по Усташама стражарима да им се на њихов захтјев да вода напали су на стражаре и једном усташи отели пушку и дао се један часник у бјекство. Од стране Усташа отворена је пушчана ватра на четнике који су били у бјекству и на оне који су се налазили у вагону и сви су убијени. Од стране Усташа само је лакше повријеђен у руку један Усташа. // Љешине се налазе на лицу мјеста.⁷⁵⁶

У раније наведеном извештају Команде V армијског корпуса од 11. августа 1941. пише да је 4. августа 1941. из **госпићког затвора изведено 110 Срба. Њих су усташе одвеле на околна брда и тамо их побиле.** У истом извештају се наводи и податак да је 4. августа у Оточцу затворено 39 Срба старости између 15 и 70 година, које су усташе ухапсиле у Зони Кланац. Десеторицу из те групе ухапшених усташе су исте ноћи заклале и бациле у шахт у затворској згради.⁷⁵⁷

Четвртог августа 1941. једна ударна група загребачких комуниста напала је бомбама одред Усташке свеучилишне војнице, код Ботаничког врта. **У знак одмазде истог дана је у Загребу убијено 98 „Жидова и комуниста”, а два дана касније још 87.**⁷⁵⁸ Међу комунистима су преовлађивали Хрвати, али је било и пуно Срба и Јевреја.

У ноћи између 4. и 5. августа 1941. извршен је **други масовни покољ Срба у глинској православној цркви.** Усташке власти су 2. августа на подручју среза Вргинмост издале наредбу да се сви одрасли српски мушкарци (старији од 16 г.) морају сакупити сутрадан у Вргинмосту ради прекрштавања у католичку веру. Тој наредби, одн. позиву се одазвао велики број мушкараца, заплашен претњама о санкционисању оних који се не одазову, као и претходним догађањима на подручју Топуског и Глине, када су ухапшени и нестали многи Срби. Трећег августа је из Глине и Топуског пристигла група усташа која је заробила приспеле Србе. Сутрадан су ухапшени Срби депортовани камионима у Глину и углавном утрпани у тамошњу православну цркву. **У ноћи између 4. и 5. августа 1941. усташе су поклале на зверски начин похапшене Србе у цркви, док су преостале побиле на локацији Латиново, између Маринброда и Новог Села Глинског.** У убијању су учествовале усташе из Глине и околних села (Прекопе, Маринброда, Новог Села Глинског,

⁷⁵⁶ *Zločini NDH*, 447.

⁷⁵⁷ Mihajlović M., *nav. delo*, 206–207.

⁷⁵⁸ „Hrvatski Narod”, br. 172/41, 3; br. 173/41, 3; Goldštajn I., *Holokaust u Zagrebu*, 272.

Кихалаца и Граберја), а предводио их је логорник из Глине Никола Видаковић. На основу досадашњих истраживања, **публикована су имена 1.038 Срба који су тада убијени из следећих места:** Чемерница 294, Славско Поље – 136, Блатуша – 135, Пјешчаница – 108, Багинова Коса – 94, Буковица – 89, Цреварска Страна – 70 итд. Број убијених Срба би сигурно био много већи да припадници партизанске чете из села Стипан, на челу са Николом Видовићем, нису забранили сељацима Стипана и Острожина да се одазову усташком позиву и да крену у правцу Вргинмоста. Наставак усташких злочина на подручју Вргинмоста умногосте је осујетио паризански устанак у том делу НДХ.

Од 4. до 13. августа 1941. усташе су убиле **101 становника села Крш код Перушића**, не обазирјући се ни на њихов пол ни на узраст. Убиства су извршена у самом селу, затим у шуми Обљај и у Горњем Косињу. Највећи број жртава убијен је од 7. до 9. августа.⁷⁵⁹

У депеши Велике жупе Дубрава, упућеној 5. августа 1941. посебном опуномоћенику Поглавника подмаршалу Лакси пише следеће: „Молим Вас да примате до знања овај брзојав котарске области Љубиње. Стоп. Савезно наредби тај број В.З.Д. 1/41 извјештавамо да је по наредби усташког повјереника за Босну и Херцеговину госп. Францетића тајни број 378 од 2. српња ове године **ухићено 235 лица православних стоп. Од тога досад упућено у логориште Госпић 145 лица а остало је још ухићен 90 стоп. Међу ухићеним лицима било је 80 посто жена и дјеце ... Молим налог шта да урадим са осталим ухићеним лицима...**”⁷⁶⁰

Петог августа 1941. усташе из Цетинграда, које је предводио католички жупник Перо Медвед, похватале су све српске породице у том граду, а сутрадан их побиле на брду званом „Бакића главица”, у близини тог града. Међу њима су биле и супруге два православна свештеника која су била убијена неколико дана пре тога (Саве Којића из Бухаче и Милоша Вујића из Радовице). Уз Даницу Вујић усташе су убиле и њену децу (једно старо 2 године, а друго само 6 дана), као и сестру М. Вујића и његову једногодишњу братаницу.⁷⁶¹ По другој верзији истог догађаја, Даница Вујућ је тада била у високој трудноћи. Усташе су је живу распорили и извадили јој дете из утробе, да виде – како су рекли – „да ли је четник?”⁷⁶² По П. Зинаићу, усташе су на Бакића Главици заклале 76

⁷⁵⁹ *ŽFT Gospić-Perušić*, 1152–1159.

⁷⁶⁰ *Zločini NDH*, 448.

⁷⁶¹ *Сјоменица њравославних свешћеника*, 51–52, 91–92; Зинаић П., *нав. дело*, 79–80.

⁷⁶² *Zatezalo Đ.*, *нав. дело*, 136–138.

ухапшених Срба, Српкиња и њихове деце из Цетинграда и околине 8. августа 1941. Претходно су силовале млађе жене пред њиховим мужевима, браћом и децом. Ђури Марјановићу из села Маљевца одсекле су главу на прагу његове куће.⁷⁶³

Петог августовског дана 1941. усташе у Босанској Крупи започеле су тронедељно убијање Срба мушкараца из тог града и околних села у коме је **убијено неколико хиљада Срба**.⁷⁶⁴ У вези са првим данима тог масакра, на једном месту се каже следеће: „Припадници Хрватског домобранства под командом потпуковника Нојбергера наступајући против устаника на подручју између Босанског Новог и Босанске Крупе и у селима источно од Крупе, похватале су многе сељаке и повели их у Крупу као таоце. У Крупи су их усташе преотели од домобрана, поклали и бацили у ријеку Уну. У коришћеној литератури се не наводи број страдалих.”⁷⁶⁵

Петог августа 1941. усташе су убиле **184 становника Доњег и Горњег Малована, поред Купреса**. Убијени су бачени у јаму на Боровој Глави.⁷⁶⁶ Усташе из околине Топуског упале су тог дана у село Маличка код Вргинмоста и у њему убиле 13 становника.⁷⁶⁷ Према другом извору, усташе из Вргин Моста убиле су тог дана у Маличкој четрнаесторо Срба, од којих су **десеторо убиле и спалиле у кући Симе Кљајића**. Истог дана убиле су и две жене из села Трстеница код њихових кућа.⁷⁶⁸

Крајем јула 1941. злогласни III уред Усташке надзорне службе (УНС), задужен за оснивање концентрационих логора и руковођење њима, основао је **концентрациони логор у селу Крушчици**, удаљеном 5 км од железничке станице Витез и 17 км од Травника. У Крушчици је за време КЈ, одн. Бановине Хрватске, постојао концентрациони логор за политичке осуђенике. Последњи интернирци у њему били су усташе, међу којима су били Јуцо Рукавина, Иван Оршанић, Јуре Фрковић и други. Они су на дан проглашења НДХ били пуштени на слободу и одмах су започели са успостављањем усташке власти у Травнику, Бугојну, Ливну и Дрнишу и са разоружавањем и заробљавањем „српских официра и четника”. Крајем јула 1941. усташе су у тај логор довеле **75 српска сељака са Пала**, које су преварили да их воде на наводну кошевину

.....
⁷⁶³ Зинајић П., *нав. дело*, 75/76.

⁷⁶⁴ Dedijer-Miletić, *нав. дело*, 266–267.

⁷⁶⁵ Bokan B., *нав. дело*, 129–130.

⁷⁶⁶ Skoko S., *нав. дело*, 255.

⁷⁶⁷ Baić D., *нав. дело*, 623–633.

⁷⁶⁸ Зинајић П., *нав. дело*, 384.

у житородне крајеве, на којој се може добро зарадити. Они су од УНС-а употребљени за обнову и проширење логора и за постављање жице око њега. Почетком августа 1941. усташе су у логор довеле и **23 затвореника из Зенице**, углавном Срба и радника железаре, али су међу њима била и два Хрвата и један Муслиман. Петог августа 1941. у вечерњим часовима управник логора, усташки емигрант Јозо Геслер, почео је у пијаном стању да пуца на припаднике групе из Зенице, због чега су они покушали да побегну, искачући кроз прозоре из просторије у којој су се налазили. Ту су их, међутим, дочекале Геслерове усташе и убиле најпре **17-орицу, а касније и све остале из те групе затвореника**. Како је приликом те интервенције смртно рањен и сам Геслер, то је проглашено за побуну затвореника, па су у току исте ноћи убијени и сви Срби доведени са Пала (њих **75-орица**). Касније су у логор у Крушчици довођени углавном Јевреји из Сарајева, на путу за Јасеновац и усташке логоре у Лици.⁷⁶⁹

Почетком августа извршен је масован покољ Срба и Јевреја у Коњицу, о коме на једном месту пише следеће: „Најпре је група усташа из Љубушког, у сарадњи са домаћим усташама које је предводио фратар Трпимир Муса, на грозно свиреп начин поклала породицу Васе Ламбића на обали Неретве недалеко од железничке станице у Рами. Непосредно иза тога похапшен је велики број Срба у Борцима, Бијелој, Врдољу, Блацима, Загорицама и Коњицу. Највећи број њих отеран је на Иван-планину и тамо ликвидиран. Укупно је на том и другим стратиштима убијено **90 људи ...**”⁷⁷⁰

Такође почетком августа 1941. усташе су на железничкој станици Писаревина (на прузи Бања Лука – Приједор) откачиле од композиције три вагона пуна српских избеглица и све их побиле.⁷⁷¹ У штурој информацији о овом масакру не помиње се ни број побијених људи ни то ко су они били и одакле су били, али се, на основу неких других података о транспортовању усташких заточеника може претпоставити да их је било између 200 и 300.

У исто време, усташе из околине Костајнице, међу којима је (према неким изворима) био и римокатолички жупник из села Кукурузара, Антун Лизатовић, ухватиле су **40 српских становника** Кукурузара. Ухапшене Србе усташе су убиле на масовном стратишту Бајића јаме

.....
⁷⁶⁹ Peršen M., *nav. delo*, 102; https://bs.wikipedia.org/wiki/koncentracijski_logor_Kruštica. Приступљено 6. 8. 2020.

⁷⁷⁰ Скоко С., *Злочини ѿноцига НДХ*, 279.

⁷⁷¹ *Tito – Sabrana dela*, 229/7.

поред Костајнице.⁷⁷² Такође у исто време, усташе предвођене Леоном Тогоналом извршиле су нападе на неколико села у околини Љубиња. Спаљени су Банчићи, Поцрња и Пустипуст, при чему је убијено 13 лица, махом из Банчића.⁷⁷³ У дневним извештајима италијанске дивизије „Сасари” из првих дана августа 1941. забележене су многе драматичне вести о усташким злочинима над Србима. Најпре се бележи да су у Госпићу, Кули, Србу и Смиљану и другим селима, усташе побиле све Србе које су тамо затекли. Затим да је у концентрационом логору Дебела Главица (5 км од Госпића) било око 2.000 људи од којих је 500 побијено из митраљеза 31. јула и 1. и 2. августа. За Дивосело се каже да је потпуно разорено, а да су у њему усташе затвориле 12 стараца у куће, које су после тога минирале и дигле у ваздух. „У Сењу је око 800 Срба живо сахрањено, у групама од десетак усташе су их затрпале у јаме.”⁷⁷⁴

О усташким злочинима над становницима Дивосела и Читлука, код Госпића, између 5. и 7. августа 1941. у другом извору се каже следеће: „Госпићке усташе (Лички здруг) под командом Ивана Девчића Пивца, 5. августа 1941. извршили су препад на збјег становништва ова два села на локацији Крушковаче, изнад Дивосела. Током препада један дио цивила успио се спасити бјекством. Међутим, усташе су у Крушковачама убиле најмање 295 лица (265 из Дивосела, 25 из Читлука и 5 из Орница). Истовремено, 5. августа, у Дивоселу је спаљено 17 становника приликом пљачке и паљења села ... Већина ... жене, дјеца и старци. Сутрадан, 6. августа, усташе су ухватиле 53 становника села који су успјели побећи из усташког обруча на Крушковачама. Усташе су ове људе заклале, али и живе побацале у Јарчју јаму на Велебиту. Из јаме се успјело извући 5 лица. Публикована су имена 48 убијених Дивосељана, укључујући 25 дјеце. Један дио збјега (57 избјеглица из Дивосела и 9 из Читлука) упутили су се преко Велебита у село Шибубина на обали мора, настањено српским становништвом. Међутим, тамо су их 7. августа похватале усташе. У литератури се наводи да су ова лица потом уморена глађу и жеђу у импровизованом затвору у Шибубини ...”⁷⁷⁵

Шестог августа 1941. усташе су упале у село Млакву и оближње засеоке, у ондашњој личкој општини Косињ. Ухватиле су 286 српских становника тог села, међу којима су преовлађивале жене и деца (191

.....
⁷⁷² Đurić Lj., *nav. delo*, 45-46.

⁷⁷³ Skoko S., *Pokolji hercegovačkih Srba*, 237.

⁷⁷⁴ Mihajlović M., *nav. delo*, 93.

⁷⁷⁵ *ŽFT Gospić-Perušić* (1989), 1046-1188. Потресно сведочење овом усташком злочину оставила је Зорка Обрадовић из Дивосела. (Dediđer-Miletić, *nav. delo*, 694)

дете у старости до 15 година) и повеле их из села под изговором да их селе у Србију. У засеоку Коса, удаљеном 4 км од Млакве стрељале су и заклале, а онда и запалиле у кућама Јована и Стевана Глумичића све похватане Србе. Спасила се игром судбине само Невенка Глумичић Ластавица, која је после рата сведочила о овом злочину.⁷⁷⁶ Истог дана започело је страдање 28 лица српске националности из села Пољан код Перушића. Један део жртава је убијен у шуми Обљај код Горњег Косиња, други у суседном слу Млаква, а остали у Пољану. Жртве су убијене без обзира на пол и старост.⁷⁷⁷

Такође истог дана усташе су у војнићком и вргинмостском срезу побиле око 80 Срба из неколико села. У селу Купљенска код Војнића, убиле су 34-годишњу Милицу Лончар и њено троје деце од 1, 5 и 10 година. У селу Блатуша код Вргинмоста, убиле су 12 сељана, од којих су четворицу и спалили. У познатом стратишту Мехино стање, код Велике Кладуше, убили су 56 Срба из Пецке, 3 из Црног Потока и Маличке и једног из Перне. На стратишту Ломић Јаруга, код Топуског, убиле су седморицу Срба из Гређана итд.⁷⁷⁸

Трећег августа 1941. у Загреб је стигао доминикански опат Рамиро Марконе, апостолски визитатор, односно папин лични представник при епископату РКЦ у НДХ, заједно са својим секретаром, дон Ђузепеом Масучијем. Дон Масучи је 6. августа 1941. забележио у свој дневник следеће: „Навече долази војни свећеник Д. Паоло Белтрани, који извјешћује о недавним покољима у Лици, нарочито у граду Госпићу. Усташе нападају Србе убијајући жене и дјецу, чак и дојенчад. С документима је Павелићу показана окрутност његових усташа, но он пориче тврдећи, да су то само обједи (клевете – нап. П. И.) талијанских официра.”⁷⁷⁹

.....
⁷⁷⁶ Zatezalo Ђ., *nav. delo*, 286–290, 354.

⁷⁷⁷ *ŽFT Gospić-Perušić* (1989), 1173–1174.

⁷⁷⁸ Зинајић П., *нав. дело*, 246, 385.

⁷⁷⁹ *Dnevnik o misiji Masucci don Giusepa...* – Oznin prevod. У вези са овом белешком дон Масучија треба да се каже следеће: У усташком преводу тог дневника, објављеном у Мадриду, 1967, под насловом *Misija u Hrvatskoj 1941-1946*. горе наведена Масучијева белешка је драстично измењена у свом најзначајнијем делу и гласи: „На вечер талијански војни капелан Паоло Белтрани нас обавјештава о побуни у покрајини Лици, особито у граду Госпићу. Павелићу је све добро познато, али тврди да је то обједи талијанских часника.” Усташки издавач је, као што се добро види, покушао да сакрије изјаву италијанског војног свештеника о „недавним покољима у Лици”, односно о усташким злочинима над српским цивилима, заменивши је изјавом „о побуни у покрајини Лици”. Колико је невешто било ово „фризирање” види се из формулације да Павелић наводно тврдио да је вест о побуни „обједи талијанских часника”. Зашто би објављивање и проношење вести о побуни у Лици била клевета било чија, кад су

У већ поменутом извештају Команде V армијског корпуса од 11. августа 1941. пише да је 6. августа један официр 1. пешадијске регаменте пронашао у једној кући у близини Госпића две мртве жене од 17 и 30 година, са ранама од ножа и од ватреног оружја. Поред њих је било и једно мртво дете, старо око 6 месеци, заклано и са метком у грудима. Уз то троје овако убијених људи, исти официр је затекао и неколико спаљених људских лешева.⁷⁸⁰

У извештају исте команде од 15. августа 1941. о догађајима у Оточцу, пише да су 7. августа, у вечерњим часовима, усташе ухапсиле и затвориле око 30-ак Срба. „Током ноћи, око 22 сата, у затвору је убијено 10 људи православне вере. Њихова тела су камионом однета у непознатом правцу.” Прелазећи на догађаје у Госпићу од истог дана, у извештају се констатује да је у правцу Карлобага одведено 200 ухапшених Срба, али да „изгледа никада нису стигли на одредиште, јер су успут побијени. Током ноћи истог дана, примећено је изношење из истих затвора у Госпићу непрецизирани број мртвих тела; тела су утоварена у камион који је отишао друмом у правцу Карлобага.”⁷⁸¹

Шестог августа 1941. отпочела је вишедневна офанзива удружених снага усташке војнице, домобранства и жандармерије против упоришта

.....
саме усташе тих дана говориле о побуни нелојалних Срба, коју треба свим средствима угушити? А да су усташе тих дана вршиле праве покоље српских цивила и у Лици и у другим деловима НДХ недвосмислено говоре сви раније поменути подаци у овој књизи. Ти покољи су, уосталом, и довели до побуне Срба, односно до њиховог оружаног устанка против усташке власти на тремеђи између Босне и Херцеговине, Лике и Далмације.

⁷⁸⁰ Mihajlović M., *nav. delo*, 206–207.

⁷⁸¹ *Истио*, 215.

Опат Рамиро Марконе и његов секретар Ђузепе Масучи

српских устаника у Подгрмечу. У току продора тих снага ухваћено је и убијено око 100 становника села Слатине, Антонића Брда и Халиловаца, недалеко од Будимлић Јапре.⁷⁸² Истог дана усташе су започеле пљачку и паљење насеља Лушци, Паланка, Миљевци, Праштале и Предојевића Главица у Подгрмечу. Највећи део становника тих насеља успео је да се, заједно са устаницима, повуче према Грмечу. Устаници су спречили упад усташа у село Јелашиновци, наносећи непријатељу знатне губитке. Ускоро потом устаници су се вратили на ово подручје, па је оно веома дуго остало ван домаћаја усташких формација.⁷⁸³

Седмог августа 1941. усташе из Јосипдола убиле су 24 сељака из тог села и из његове околине, које су похапсили претходног дана. Злочин је извршен у Подвељуну. Убијено је 7 становника Јосипдола, 6 становника Војновца и 11 становника Вајина Врха.⁷⁸⁴ После тог злочина јосипдолске усташе су упале у село Тројеврх. Извори НДХ помињу око 80 страдалих.⁷⁸⁵ Публиковани поименични подаци говоре о 51 убијеном Србину у Тројеврху, међу којима је било и 6 становника села Кунић.⁷⁸⁶ О убијању српског живља у селу Тројеврх „Врховно оружничко запоједништво” је известило Министарство хрватског домобранства 10. августа 1941. на следећи начин: „7. коловоза 1941. усташке постројбе из Огулина и Јосипдола, вршиле су нека чишћења у селу Тројеврх, па су оставили на терену око 80 љешина. // Италијанска комисија то је све обишла и фотографирала.”⁷⁸⁷

И док је једна групација усташа убијала по Тројеврху, друга је извршила нови упад у Војновац и Вајин Врх, а нова хапшења су спроведена и у Јосипдолу. Укупно је ухапшено 76 лица, од којих су двојица одмах убијена батинама. Планирано убиство и ових ухапшених Срба спречила је, међутим, интервенција италијанских официра, док је усташке планове о даљем убијању Срба на подручју Плашког пореметио партизански устанак.⁷⁸⁸

Дон Ђузепе Масучи забележио је 7. августа 1941. да су он и опат Марконе посетили италијанског посланика у НДХ, Рафаела Касертана, да би га информисали о тврдњама војног свештеника Белтрана. **Посланик**

.....
⁷⁸² *Kronologija ustaških zločina 1941.* – 6. 8. 1941.

⁷⁸³ Bokan B., *Prvi krajiški NOP odred*, Beograd 1988, 131–132.

⁷⁸⁴ Sedlar Branko, „Ustaški teror u općini Josipdol 1941. godine”, u zborniku *Plašćanska dolina i okolica u NOR-u 1941-1945*, Karlovac 1976, 114–115.

⁷⁸⁵ *Zločini NDH*, 484, 487–490.

⁷⁸⁶ Sedlar B., *nav. delo*, 115–116.

⁷⁸⁷ *Zločini NDH*, 484.

⁷⁸⁸ Sedlar B., *nav. delo*, 116.

им је одговорио да је он врло добро упознат са покољима Срба, али да сматра да је сваки корак усмерен ка протестовању код усташких власти због тога бескористан. „Успркос тога – бележи Масучи – ми најодлучније протестирамо код надлежних власти, тако да се у високим владиним круговима сумња, да је потписани англофил, од 'intelligence service-a' и партизан.”⁷⁸⁹ Наредног дана, Масучи је посетио и Павелића у намери да и њему пренесе оно што је чуо од капетана Белтранија. „Павелић пориче – бележи опет Масучи – истинитост таквих факата и тврди, да су то клевете, које се шире, да се побуди незадовољство против усташа и хрватског народа.”⁷⁹⁰

Седмог августа 1941. „Hrvatski Narod” је објавио „Обавијест бр. 1”, коју је издао „крилни побочник, Главностожерни пуковник” А. Сабљак, из Уреда поглавника Павелића. Та „обавијест” је имала наслов: „Комунистичко-четнички изгреди”. У њој је, између осталог, стајало следеће:

„Између 14. и 20. српња опажено је на тако званом Кордуну, те на подручју Великих Жупа Сана и Врбас, те Крбава и Псат извјесно гибанье сумњивих особа по шумама. // Дне 20. српња зачуло је се по шумама на тим подручјима пушкарање, а **оборужане особе почеле су у скупинама из шума нападати на мирна села, злостављати и убијати мирно пучанство, чак жене и дјецу, напосе муслиманске и католичке вјероисповијести, те оштећивати жељезничке, брзојавне и брзогласне направе.** // Државна је власт одредила смјеста потребите мјере, да се тај злочиначки покушај сузбије, те су на угрожена подручја послане јединице хрватског домобранства и одјели Усташке војнице...”⁷⁹¹ Био је то провидан пропагандни покушај усташких власти да код необавештених грађана НДХ, али и код својих италијанских и немачких савезника и протектора оправдају не само све оне страшне злочине који су дотада учињени над Србима, него и оне које су тек намеравале да учине.

Осмог августа 1941. усташе су наставиле са раније започетим злочинима над Србима у Подгрмечу, у склопу свој офанзиве против српских устаника, али и у другим деловима НДХ, где устанак још није био

⁷⁸⁹ *Dnevnik o misiji Masucci don Giusepa*, 7. 8. 1941.

⁷⁹⁰ *Исјео*, 8. 8. 1941. У мадридском издању Масучијевог дневника, под датумом „7. коловоза” пише да је посланик Касертано рекао да „зна све о тој побуни, али мисли, да би био јалов сваки покушај стати јој на крај” (?!?). А у забелешци од 8. августа пише да су Марконе и Масучи посетили Павелића да би му пренели ону „обавијест, коју је дао војни капелан Белтрани”, али „Павелић осправа све и каже, да се шире лажи, да би се нахушкало свакога против усташа и хрватског народа.” (*Misija u Hrvatskoj 1941-1946*, 34)

⁷⁹¹ „Hrvatski Narod”, br. 174/41, 3.

почео. Тако су усташе из Цетинграда тог дана убиле 41 српског становника из тог града, без обзира на пол и старост и 10 српских мушкараца из села Гнојнице, код Цетинграда. Злочин су извршиле на локалитету Бакић главица, у близини Цетинграда. **Један од његових организатора био је цетинградски жупник Перо Медвед.** Усташе су жртве женског пола силовале пре убиства.⁷⁹²

Дан после објављивања „Обавијести бр. 1.” пуковника Сабљака о „комунистичко-четничким изгредима”, у истом листу је, поводом тог документа, објављена колумна некадашњег уредника Степинчеве „Hrvatske Straže”, а сада високог функционера усташког режима, Иве Богдана. Та колумна је носила наслов: „Злодјела очајника” и у њој је, између осталог, стајало:

„... Али нису очајници само они, који врше злочиначка дјела, него су још већи очајници и злочинци они, који те људе потичу на злодјела. // Ради тога се не желимо задржавати на оцјени осјећаја и побуда **четничких разбојника, који се дигоше против мирног хрватског становништва у његовој властитој домовини; који на бестијалан начин руше хрватске домове, убијају жене и невину дјецу, него ћемо само упозорити на несавјесност большевика и Британаца који исконске непријатеље хрватске слободе, независности и напретка, уљуљавају у луде наде и хушкају их на нова и нова злочинства...**”⁷⁹³

И за ову Богданову колумну се може рећи исто што и за Сабљакову „Обавијест бр. 1”, уз једну додатну напомену. После **небројених, потпуно неизазваних, свирепих злочина усташа над српским цивилним становништвом** – које усташка штампа није уопште помињала – крајем јула и почетком августа 1941. поједине групе српских устаника су почеле да свете своје погинуле рођаке и сународнике, враћајући „мило за драго” својим хрватским и муслиманским суседима. Чинили су то углавном устаници протетичке оријентације, док су се устаници под руководством и утицајем комуниста борили против тога. Комунисти су огорченим Србима указивали на неоспорну чињеницу да су злочине над Србима чинили пре свега припадници усташког покрета и Усташке војнице, као и један мањи део домобрана и жандара. Иако је у неким од тих злочина учествовао и један број хрватских и муслиманских цивила, мотивисан пре свега пљачкашким циљевима, комунисти су указивали устаницима, да већина грађана хрватске и муслиманске националности не одобрава злочине над Србима и да не може да буде одговорна за њих.

⁷⁹² *ŽFT Slunj-Veljun*, 989–994.

⁷⁹³ „Hrvatski Narod”, br. 175/41, 3.

Сасвим у складу са таквим ставовима, комунисти су позивали у уставничке редове све антиушашки и антифашистички одређене Хрвате, Муслимане и припаднике других нација.

Осмог августа 1941. „Hrvatski Narod” је, иначе, у рубрици „Кроз хрватске новине”, пренео делове уводника загребачког „Novog Lista” од претходног дана под насловом „Змијама треба стати на главу”. У том уводнику је било речи о „жидовско-комунистичким змијама” чији остаци „још увијек плазе улицама и шумама Хрватске”, па се закључује: „Змијама треба стати на главу у пробитку здравог, честитог и поштеног хрватског народа, у пробитку развитка хрватског народа ... у пробитку Европе и човјечанства и у име просвјете, уљудбе и будућности ... **Разарање посљедњих српско-жидовских змијских скровишта и гажење главе посљедњој отровници свим средствима – то је часни посао и часна дужност свих грађана који имају ишта света ... И нема средства, које не би било часно и достојно у борби против ових посљедњих српско-жидовских отровница, заосталих још на нашем подручју, с којима морамо обрачунати...**”⁷⁹⁴ Делове истог уводника „Novog Lista” објавио је и Степинчев „Hrvatski Glas”.⁷⁹⁵

Деветог августа 1941. усташе из села Миострах, између Босанске Крупе и Цазина, убиле су око 200 својих српских суседа на страгишту Дурцић гај. Међу убијенима је био велики број жена и деце. Инспиратор овог злочина је био локални хоџа Бећир Бојић.⁷⁹⁶ Истог дана, усташе из Коњица и Љубушког ухапсиле су 90-орицу Срба из Коњица и околних села – Борци, Бијела, Врдоље, Блаце и Загорица – и побиле их на Иванпланини.⁷⁹⁷ Усташе из Плашког убиле су 9. августа 1941. двадесеторицу Срба из овог места и околних села: Јања Гора, Кунић, Међењак, Вера, Личка Јасеница и Блата. Злочин су извршиле недалеко од Саборског, а лешеве жртава бациле у јаму Лопача.⁷⁹⁸ Истог дана усташе су похапсиле велики број Срба у селима источно од Илока. Према изворима НДХ, у Свилошу је ухапшено 58 особа, у Сусеку 20, у Черевиху 20 и у Нештину око 20. Од овог броја, извори НДХ потврђују убиство 43 особе.⁷⁹⁹

У рану зору 9. августа 1941. усташе су упале у село Бувачу, код Слуња, и похапсили многе Србе мештане, међу којима и јеромонаха Саву

⁷⁹⁴ „Hrvatski Narod”, br. 175/41, 4.

⁷⁹⁵ „Hrvatski Glas”, br. 172/41, 5.

⁷⁹⁶ Miljković Dušan, *Stradanja u Cazinskoj krajini i antifašistička borba (1941–1945)*, Beograd 2011, 100–105, 375–377.

⁷⁹⁷ Skoko S., *nav. delo*, 253–254.

⁷⁹⁸ Sedlar B., *nav. delo*, 88–89; Зинајић П., *нав. дело*, 512.

⁷⁹⁹ *Zločini NDH*, 484, 487–490.

Којића (р. 1906), тамошњег привременог пароха (епархија Горњокарловачка). Све су одвели у Велику Кладушу, затворили у тамошњу православно цркву и подвргли страховитом мучењу. Наредног дана целу групу одвезли су на злогласно стражиште Мехино стање, где су их побили, а њихове лешеве побацали у противтенковске ровове. Сутрадан су сељаци из околине стигли на место злочина и видели лешеве убијених људи како леже побацани по рововима, повезаних руку и искрвављени. Лешеве су остали тако до после подне истог дана, када су усташе довеле 20 мештана из Кладуше, који су нагннули земљу на лешеве и тако их сахранили. Ускоро потом усташе су из села: Радовице, Рушевице, Селишта, Маљевца, Пашиног Потока и других похватили жене и децу, извели их на Банића Главицу и све их побили.⁸⁰⁰

Деветог августа 1941. усташе су у Раковици и Блажују, у близини Сарајева, убиле 150 становника српске националности, укључујући и жене и децу. У Раковици је од тог броја убијено 125 људи.⁸⁰¹

4.2.19. Криво гашење логора у Јадовном и на Пагу

Усташе из Вргинмоста су 10. августа 1941. убиле 13-оро Срба и Српкиња из Блатуше, Цреварске Стране, Чремушнице, Перне, Подгорја и Воркапић Села. Истог дана усташе из среза Војнић убиле су деветоро Срба и Српкиња из Горње Брусоваче, Широке Ријеке, Мањеровића, Михољског и Свињице.⁸⁰² Према изјави Митре Милић (рођ. Роган), усташе су 10. августа 1941. затвориле у шталу Трише Братића у Раковици породицу Видака Рогана (13 људи и деце), па их онда живе спалили у тој штали. Према оном што је она дознала, повод за овај страшни злочин била је погибија неких усташа.⁸⁰³

У извештају Команде V италијанског корпуса од 11. августа 1941. констатује се да се у Госпићу „наставља ужасни масакр над српским женама и децом” и да „у исто место настављају да пристижу, да би другде били одведени, снажни континенти затвореника, Срба и Јевреја.”⁸⁰⁴

⁸⁰⁰ *Споменица православног свештеника*, 85. У књизи Димитрија Плећевића *Нови сведоци васкрслој Христја*, Београд–Карловац, 2010, пише да су јеромонах Којић и његови парохијани били затворени и мучени у цркви у Великој Градуси, а да су усташе сутрадан довеле 20-ак Срба да њихове лешеве затрапају земљом и тако сахране. (стр. 37)

⁸⁰¹ Јаковљевић Данило, „О првим злочинима над становништвом у околини Сарајева”, у зборнику *Сарајево и револуцији*, II, 1977, 157–167.

⁸⁰² Зинајић П., *нав. дело*, 246, 386.

⁸⁰³ *Злочини NDH*, 573.

⁸⁰⁴ Милајловић М., *нав. дело*, 206.

За разлику од тих јасних али уопштених констатација, у раније поменутом извештају исте команде од 15. августа 1941. дају се много конкретнији и прецизнији подаци. Тако се у њему наводи да је 10. августа 1941. 80 Срба заточених у госпићким затворима поведено пешице према Перушићу. Истог дана је из зоне Загреба доведено у Госпић 220 Срба и 60 Јевреја. Срби су одведени у госпићке затворе, а Јевреји у локални концентрациони логор. Убрзо потом је још 350 затвореника Срба пешице одведено у правцу Карлобага. Наредног дана (11. августа) у Госпић је доведено и распоређено по његовим затворима још 700 Срба из зоне Загреба и 600 затвореника из непознатог правца, међу којима је било и 30 Јевреја. Истог дана је из госпићких затвора изведено и поведено у правцу Карлобага 650 заточеника српске националности, међу којима је било и 30 жена и 30 деце млађе од 12 година. У извештају о свему томе износи се сумња да је било ко од њих још жив. На крају тог извештаја се додаје и информација да се у Госпићу, Перушићу и Оточцу може свакодневно видети како у та места долазе **камиони претрпани стварима опљачканим из српских кућа.**⁸⁰⁵

На дан када је из Госпића поведено на пут без повратка 650 завезаних српских заточеника (11. августа 1941), усташе су и у многим другим местима НДХ извршиле нове злочине над Србима. Тако су усташе из Чапљине и њене околине похватале неколико стотина Срба оба пола и свих узраста из села Тасовчићи, Клепци, Лозница и Вишићи. Све њих су најпре стрпале у привремени логор „Силос” у Тасовчићима. После силовања једног броја жена и девојака, усташе су пустиле на слободу жене и децу, тако да је у „Силосу” остало око 200 мушкараца, од којих је 107 било из села Клепци. Сви они су у ноћи између 11. и 12. августа отерани на Бивоље Брдо, поред Домановића, где су бачени у једну јаму.⁸⁰⁶

Једанаестог августа 1941. дошло је до великог страдања и Срба из села Чаваш, у Поповом пољу, у Херцеговини. Тог дана су усташе из тог села и из Стоца, предвођене Марком Катићем и Видом Скарамуцом, убиле 102 становника Чаваша, највећим делом жена и деце. Они нису потражили уточиште на оближњим планинама јер су **веровали да ће бити поштеђени страдања због тога што су претходно прешли на католичку веру.** Поменути усташама то није нимало засметало у остварењу њиховог злочиначког подухвата.⁸⁰⁷ Истог дана, усташе су убиле око

.....
⁸⁰⁵ *Истио*, 214–216.

⁸⁰⁶ Skoko S., *nav. delo*, 222–225.

⁸⁰⁷ *Истио*, 238–240.

30 сељака из села Пријаковац, Ранићи и Турјак у околини Бањалуке.⁸⁰⁸ Усташе су тог дана убиле и 11-орицу Срба из Шида и њихове лешеве бацили у Дунав поред Илока.⁸⁰⁹

Дванаестог августа 1941. интересантно и вишеструко значајно сведочанство о насилничком, пљачкашком и злочиначком деловању локалних органа усташке власти према Србима у близини Удбине оставио је католички жупник у Подлапцу Јурај Матијевић.

„Ствари које се догађају у мојој жупи и њеној околини су неописиви, нечовјечни, а ја немам снаге да их опишем ради растрешених живаца. Само неколико примјера: // а) Мој жупни стан претворили су у затвор и ту довели Даницу Лемаић православу (муж јој је заробљен у Њемачкој) са четворо дјеце – 2 године, 4 године, 9 и 10 година цурице. По ноћи је дошао Дане Бунчић (бивши робијаш) и тукао је – те једва смо некоји спријечили да је не убије и дјецу покоље. Затим су их одвели у конобу, што је сада са њима неznam; // б) Довели су служавку Соку ... православу, дјевојку од 19-20 година. По ноћи је дошао један од 'дивљих усташа' – метнуо јој нож под врат – и морала му се пустити – то ми је сама плачући признала. // ц) Организирају се по петорица и иду са колима у српска села те опљачкају највише робу – те довуку у села и дијеле. // д) коња, крава, марве су довукли сву силу и једноставно подијелили. // е) Сами православци су ми приповиједали – не сјечам се имена – гдје су им новац однијели и сатове покрали. // ф) У затвору доведене православце тако испребијају да их не могу на стратиште водити – што знам тако их је убијено око осам – и то двије жене, једна дјевојка и дијете; // г) Једном су позвали око 20 Мекињараца (село покрај Подлапца) – одвели их у шуму и пострељали – не би имао ништа против тога – само ме боли начин на који су то учинили, јер су дошли на вјеру. У принципу немам ништа у раду око рашчишћавања православног живља – само да то проводи редовна власт Усташка и оружничка – али не домаћи живаљ који видим мисли и ради о пљачки. Ако човјек нешто каже, покара и поучи – устају против и одмах им је човјек 'четник'. Управо човјек се чуди поступку и понашању људи – и не могу да знам од куда настаје та психоза...”⁸¹⁰

Иако сведочанство жупника Матијевића говори о понашању локалних усташа само у Подлапцу и околини, оно се може слободно третирати и као опис типичног понашања локалних органа усташке власти

⁸⁰⁸ *Zločini NDH* (1993), 557–558.

⁸⁰⁹ *Истио*, 529–531, 533–535.

⁸¹⁰ *Истио*, 496–497.

према Србима на читавој територији НДХ. Матијевићеви верници-уста-ше су се понашали не само као силеције и силоватељи незаштићених Српкиња, него и као бескрупулозни пљачкаши, као потпуно неморал-ни људи, којима задата реч не значи ништа и као свирепи мучитељи и убице на превару доведених Срба, међу којима су биле и жене и деца.

Овај документ, међутим, говори и томе да су неке усташе на локал-ном нивоу знале не само да игноришу примедбе појединих католичких жупника на њихово неморално и злочиначко понашање према Србима, него и да такве свештенике оптужују да су „четници”, што је у оно рат-но време представљало опасно упозорење адресатима таквих оптужби. На крају, ово сведочанство говори подоста и о његовом аутору и њего-вом ставу према усташкој НДХ. Мада **жупник Матијевић** не може да разуме нечовечно понашање својих верника-усташа (и званичних и тзв. „дивљих”), он **нема ништа против „рашчишћавања православног жи-вља” у НДХ.** Он „само” жели да то ради „редовна власт Усташка и ору-жничка”, у коју, очигледно, има много веће поверење него у „домаћи живаљ који ... мисли и ради о пљачки”.

Тринаестог августа 1941. Команда италијанске пешадијске дивизије „Ре” доставила је Команди V армијског корпуса извештај о Србима и Јеврејима које усташе проводе кроз Карлобаг према концентрационим логорима на острву Пагу. У том извештају је, писало следеће: „Коман-дант гарнизона у Карлобагу обавештава у вези са јеврејским и српско-православним елементима који пролазе кроз ово место у правцу кон-центрационих логора на острву Паг. // У последњим данима се конста-тује прекид транзита затвореника из Карлобага у правцу острва Паг. У вези са тим, локалне усташе тврде да, с обзиром на тешкоће везане за зимско време у погледу снабдевања са храном, јер се канал (Велебитски – нап. П. И.) не може прелазити због буре, Срби су евакуисани из лого-ра и враћени на континент. По њима, у Пагу су остали само Јевреји који, пошто их је далеко мање од Срба, могу током зиме да се прехране. // **Капетан Ло Цицero**, пошто није примећено икакво померање Срба са Пага, **изражава уверење да је маса Срба и непожељних, већ прет-ходно концентрисана на острву Паг, побијена.** То убеђење заснива, осим на прикупљеним информацијама и на честим рафалима из ми-траљеза и из пушака на острву Пагу, који су се одлично чули у Карло-багу током ноћи у периоду ... од краја јуна па до краја јула ове године, као и на констатацији смањене количине хране која се доставља из Кар-лобага на Паг. // Из цивилних извора, по Карлобагу се шире гласине да је убијен и највећи број жена Јеврејки у концентрационом логору у

Пагу. // Укупни број логораша на Пагу процењује се да је око 4.000 Срба и око 600 до 700 Јевреја мушкараца, а да је у логору било око 200 Јеврејки и још преко 100 одојчади и деце оба пола... Изгледа да се логораши на Пагу хране хлебом и водом...⁸¹¹

(Четрнаестог августа 1941. Степинчев „Katolički List” је на насловној страни објавио велики текст свог сарадника под псеудонимом „Ускок”, под насловом „С надом у бољу будућност”. Упркос крвавом терору, страшним злочинима и несумњивом геноциду које је усташки режим свакодневно проводио према Србима, Јеврејима и Ромима, писац овог чланка је нашао за сходно да настави са ранијим величањем поглавника Павлића, усташког покрета и НДХ на страницама тзв. Степинчеве штампе.⁸¹² Уз то, он је јавно изнео читав низ антисрпских, антијеврејских, антикомунистичких и филонацистичких ставова који су само доливали уље на ватру екстремно поремећених међунационалних, међуверских и међурасних односа у НДХ).⁸¹³

Истог дана Равнатељство за јавни ред и сигурност НДХ издало је налог свим великим жупама и редарственим равнатељствима у Загребу, Сарајеву и Бањалуци да се до даљег не шаљу у концентрационе логоре комунисти римокатоличке, муслиманске и евангелистичке вероисповести који се налазе у затворима. Њих је требало евидентирати и задржати и даље у затворима до коначне одлуке о њиховој судбини.⁸¹⁴ Овај налог је указивао на одлуку усташког режима да према комунистима ове три вероисповести поступи другачије него са комунистима православне и јудаистичке вероисповести, одн. српске и јеврејске националности.

Извештавајући Министарство иностраних послова у Риму о ситуацији у концентрационом логору Слана на Пагу, Команда II италијанске армије је, средином августа 1941, јавила и следеће: „Због ограниченог капацитета логора у односу на број депортираних који непрекидно

⁸¹¹ Mihajlović M., *nav. delo*, 211–212.

⁸¹² Прва реченица овог текста гласи: „Независна Држава Хрватска створена је Божјом милошћу, мудрим и пожртвовним радом Поглавника и усташког покрета те вољом наших савезника.” Затим се каже следеће: „Од оснутка Државе до данас прошло је кратко вријеме од четири мјесеца. Кроз то вријеме учињена су дјела, која задивљују. Уређена је управа и војска. Промет се одвија без већих тешкоћа. Живот тече нормално. Гради се и поправља на све стране. // Одлучна воља Поглавника и његових сурадника и усташког покрета даје нам јамство, да ће се започетим путем ићи одважно даље. Рад, ред и поштење јесу начела, која је усташка влада поставила себи и цијелој Хрватској...” („Katolički List”, br. 32/41, 369)

⁸¹³ „Katolički List”, br. 32/41, 369–370.

⁸¹⁴ Miletić A., *nav. delo*, 73.

Снимак напушеног усташког концентрационог логора Слано на Пагу

тамо стижу, усташе континуирано елеминишу на стотине логораша, чиме праве места за новодошле... Елиминација се врши или давлeњeм у мору ... или митраљирањeм... Пуковник жандармерије у пензији настањен у Сплиту, по повратку са острва Паг реферише да су усташе, у само неколико ноћи убиле око 3.000 Срба, међу којима и децу и старце, депортоване овамо из разних крајева Хрватске.”⁸¹⁵

Поступајући по Мусолинијевом наређењу од 13. августа 1941, II италијанска армија је 15. августа поново окупирала Имотски, у коме су усташе убиле око 200 Срба после повлачења италијанске војске почетком јула 1941. У дневном извештају Команде италијанске пешадијске дивизије „Ре” од 17. августа (упућеном Команди V армијског корпуса) писало је следеће: „... Припадници СС.РР. (тј. карабињери – нап. прев.) јављају 16. и 17. текућег месеца: // 15. овог месеца око 15-ак особа – све жене и деца, православне вере, избегле из властитих кућа у зони села Студенци (7 км северно од Перушића) јер су село током ноћи напаале усташе, дошле су пред наш гарнизон у Перушићу молећи да их заштитимо. Предате хрватским властима, ове су им наредиле да се врате кућама”⁸¹⁶

⁸¹⁵ Mihajlović M., *nav. delo*, 216.

⁸¹⁶ *Истио*, 217–219.

Петнаестог августа 1941. усташе из војнићког среза убиле су седморо Срба из села Свињице, Бјелог Кланца, Бреборнице, Подсуседа, Брезове Главе, Тушиловића и Рајић Брда.⁸¹⁷ Истог дана, усташе су убиле и троје Срба у срезу Вргинмост (из Перне, Пјешчанице и Подгорја). Милку Полојац из Подгорја ухватице су док је чувала стоку на пашњаку и убиле је.⁸¹⁸

Средином августа 1941. усташе су извршиле покоље Срба и у околини Јајца и Шипова. Тада су убиле 30 становника села Љуша, 30 из села Прибелци и 18 из села Ђукићи. Уз њих су побиле још 140 лица из села која чине микро регију Јањ, поред Шипова. Они су убијени у Подосоју.⁸¹⁹

Шеснаестог августа 1941, усташе из среза Вргинмост убиле су четворицу Срба из Чремушнице и Трстенице.⁸²⁰ Истог дана, из Дервенте је упућен у логор у Госпићу транспорт са 73 Јевреја и „гркоисточњака-комуниста”.⁸²¹

Седамнаестог августа 1941. у Бањалуци је приређен свечани испраћај у Загреб дотадашњем стожернику Виктору Гутићу, једном од највећих ратних злочинаца и српских крволока у НДХ. Њега је претходне вечери поздравио бањалучки жупник Никола Белогривић, који га је, уз остале епитете, назвао и „сиротињском мајком”.⁸²² Истог дана (17. августа), један од Гутићевих пријатеља и сарадника, генерал Драгутин Румлер, командант домобранског Санског здруга, послао је Главном стожеру домобранства један извештај о стању у Босанској Крајини. У том извештају он наводи да је у срезовима Босански Нови, Приједор, Сански Мост, Босански Петровац, Бања Лука, Вакуф и Јајце убијено **око 10.000 „четника”**.⁸²³

У рапорту начелника Генералштаба V италијанског армијског корпуса Команди II армије, од 28. августа 1941. писало је, између осталог, и следеће: „У вези са извештајем 1867/По од 27. о. м. у вези са концентрационим логорима, јављамо да је командант нашег гарнизона на острву (Пагу – нап. П. И.) са разних страна обавештен да је 17. о. м. пре него што ће логор Слана бити испражњен, **50 логораша спуштено у једну јаму и да су живи закопани.**”⁸²⁴

.....
⁸¹⁷ Зинајић П., *нав. дело*, 247.

⁸¹⁸ *Истио*, 387.

⁸¹⁹ *Zločini NDH*, 999.

⁸²⁰ Зинајић П., *нав. дело*, 387.

⁸²¹ Miletić A., *нав. дело*, 40.

⁸²² *Истио*, бр. 86/41, 7.

⁸²³ Dragoje Lukić, *Deca u logorima smrti*, 15–16.

⁸²⁴ Mihajlović M., *нав. дело*, 239–240.

А у већ поменутом Дневном извештају Команде пешадијске дивизије „Ре” од 17. августа 1941. у вези са догађајима у Карлобагу и околини писало је, уз остало, и следеће.⁸²⁵

„Карлобаг. // Команда овог гарнизона јавља 18. августа: // Дана 17. августа госпођица запослена на локалној телефонској централи пресрела је разговор којим усташе из Карлобага траже од Загреба да им више не шаљу логораше у Карлобаг јер су стигле бројне италијанске војне јединице. Из Загреба су им одговорили да крену за Загреб чим добију наређење. По непровереној информацији, резултира да су усташе наредиле да се испразни острво Паг, а то на основу упутстава из Загреба. // У Пагу тако изгледа да нема више ниједног Србина, већ је само мања група Јевреје (око 200) ... // Дуге колоне Срба и Јевреја које се већ цео месец из Госпића одводе у правцу Карлобага, резултира да никада нису стигле на одредиште. // Резултира, међутим, да на око пола пута између Госпића и Карлобага, прецизније у месту Оштарије, постоји дубока јама у коју су бачени људи из тих колона, претходно убијени ножевима и бајонетима. Ову информацију потврђује и једна госпођа, Хрватица из Карлобага симпатизер Италије.”⁸²⁶

.....
⁸²⁵ Пошто се у овом извештају говори и о догађајима од 18. августа 1941, вероватно је да је он упућен 18, а не 17. августа 1941.

⁸²⁶ Милетић М., *нав. дело*, 217–219. Да су горе наведена сазнања италијанских војних власти била скоро потпуно тачна потврђују сведочења неколико заточеника који су средином августа 1941. били у госпићким затворима и који су на различите начине избегли депортовање на Велебит. Тако је Стево Симић, земљорадник из Пепелиња, код Петриње, изјавио 9. априла 1942. у Недићевом секретаријату за избеглице и пресељенике у Београду, између осталог: „Сваки дан одводили су усташе у Велебит по два транспорта Срба из казнионице у Госпићу. Један транспорт одводили су пре подне, а други после подне. У сваком транспорту било је око пар стотина Срба. Колико год их је дневно из казнионице у Госпићу одвођено у Велебит, толико их је нових пристизало у Госпић из свих крајева. Сваки дан су усташе све оне Србе, кој су одредили за транспорт у Велебит постројили у дворишту у редове, повезали их чврсто жицом два по два, затим све заједно везали са једним дугачким ланцем и тако их онда одводили. О одведенима у Велебит није се никада ништа сазнало...” (Милетић А., *нав. дело*, 213–214)

Медић Ђуро, трговац из Славонског Брода, доведен је у казнионицу у Госпићу 3. августа 1941. и у њој остао до 20. августа. Он је изјавио да је та казнионица била пуна Срба и да их је могло бити око 3000, укључујући ту и око 300 жена и деце. „За то време долазили су у казниону сваки дан нови транспорти Срба из свих крајева. Дневно их је пристизало од 700 до 1000, а исто толико је сваки дан транспортима из казнионе одпремљено у Велебит ... Већина Срба који су транспортима долазили у казниону били су кржави, поломљених руку и ногу, разбијених глава, а многи са убодима и другим видљивим повредама по лицу и по осталом телу ... Сваки дан ишла су из казнионе за Велебит два до три транспорта Срба – у сваком транспорту 200 до 300 људи тако, да их је дневно одилазило у Велебит око 700 до 1000 људи. Србе одређене за Велебит

У истом извештају се каже да командант гарнизона на Пагу јавља 18. августа 1941. следеће: „Послеподнева 17. овог месеца су отпуштени сви надлежни за изградњу барака концентрационог логора у коме је још остало око 100 политичких затвореника. Команданту нашег гарнизона на Пагу је реферисано да су масакри логораша из последњих дана почињени са циљем да, у случају да преуземо власт, не затекнемо тамо много људи ... // По вестима управо пристиглим у команду 2. пешадијске, усташе су прошле ноћи (тј. 17. августа – нап. П. И.) одвеле из Госпића значајан број ухапшених у 22 камиона. Каже се да празне затвор. Од неколико дана је престао уобичајени свакодневни доток колоне ухапшеника у Госпић. У Госпићу кружи глас да Италија тек што није преузела цивилну власт у целој зони. Становништво је алармирано. Нашим јединицама у Госпићу стижу позиви за помоћ од стране Јевреја у концентрационим логорима ...”⁸²⁷

Осамнаестог августа 1941, усташе су упале у Малешевић Село, у војнићком срезу, и извршиле свирепе злочине над неколико жена и деце из тог села. Најпре су заклале Милицу Малешевић пред њеном кућом, а затим су њеног трогодишњег сина Милана пробале бајонетом и бациле га на заклану мајку. Трудној Милки Малешевић усташа је најпре опалио метак у главу, па је затим исекао ножем по стомаку и заклао у њеној кући. Уз њу, усташе су заклале и старију Милку Малешевић у њеној кући.⁸²⁸

Деветнаестог августа 1941. усташе и жандари из Цетинграда, Слуња, Војнића и Карловца убиле су преко 146 становника српске национал-

.....
сваки пут су постројили у дворишту у редове, повезали за руке жицом два по два, а затим све са једним дугим спојним ланцем или жицом и тако су их везано усташе пешке гонили на Велебит. Нити један од ових Срба није се вратио, а нити када коме јавио...” (Miletić A., *nav. delo*, 229–231)

Драго Свјетличих, бријач из Добоја, доведен у госпићки затвор 9. августа 1941. испричао је, између осталог, и ово: „Ја сам остао у казниони у Госпићу до 25. августа 1941. г. За то време сваки дан у 11 и пол сати формиран је у казнионичком дворишту један транспорт Срба за Велебит. У транспорту било је сваки пут 800 до 1200 Срба. За транспорт одређени Срби били су сваки пут сврстани у казнионичком дворишту два по два, а затим везани дебелом жицом за руке, а потом још сви скупа једним дугачким спојним ланцем. Тако свезане пратили су их усташе на Велебит. Усташе, који су отпратили Србе у Велебит, сваку вече су се враћали назад у казниону и са собом доносили спојне ланце, које су употребљавали сутрадан за следећи транспорт... // За време мојега боравка у казниони у Госпићу ... одведено је на овај начин из казнионе у Госпићу у Велебит око 18.000 Срба. // Сви Срби који су ... отпремљени на Велебит, убијени су ударцима тврдим предметима по глави, а затим побацани у једну дубоку јаму. Ово сам све касније сазнао од самих усташа...” (Miletić A., *nav. delo*, 366–367)

⁸²⁷ Mihajlović M., *nav. delo*, 217–221.

⁸²⁸ Зинајић П., *нав. дело*, 247.

ности – претежно жена, деце и старих – у селима слуњског и војнићког среза (Гојковац, Горње и Доње Жрвнице, Снос, Понор, Рушевине, Глинице, Бегово Брдо, Дувњак, Клокоч, Крстиња, Доња Брусовача, Кусаја, Липовац Крстињски, Присјека, Јохово, Рајић Брдо, Мрацељ, Широка Ријека, Јагровац и Маљевац).⁸²⁹ Многе од убијених становника ових села усташе су живе спаљивале у њиховим кућама. Тако је у Гојковцу изгорела у ватри запаљене куће двогодишња Драгица Штета. У селу Глинице живо је било спаљено петоро сељана, међу њима и једна жена са две тек рођене бебе. Неколико других жртава ових злочина прво је убијено па онда бачено у ватру. Уз убијање затечених Срба у овим селима, усташе су опљачкале сву стоку својих жртава и запалиле велики број њихових кућа и других објеката. Само у Гојковцу и Жрвницама спалиле су 99 кућа, 73 штале и 30 сеника, опљачкавши претходно 26 волова, 36 крава, 9 коња, 38 свиња и много кокошака и различите робе.⁸³⁰ Један од преживелих сведока из села Глинице испричао је касније да је иза усташа у том селу ишао Мика Циндрић, инвалид без једне руке, и на сав глас викао усташама: „Палите све!”. Усташе су, пре тога затечену стоку и кокошке опљачкали и отерали на оближње брдо звано „Ђулум”. Поменути Циндрић је пре доласка усташа, као сеоски старешина, ишао кроз село и наређивао народу да се не сме удаљавати од својих кућа, под претњом стрељања.⁸³¹

У извештају Команде V италијанског армијског корпуса вишим командама од 20. августа 1941. констатовано је да је дан пре тога (тј. 19. августа) започела евакуација логораша из концентрационих логора на Пагу. Они су тог дана упућени у унутрашњост НДХ у 12-ак камиона. У извештају исте команде од 22. августа 1941. о догађајима у зони Карлобага пише да је 19. августа из концентрационих логора на Пагу стигло око 100 нових логораша – Срба и Јевреја – а следећег дана још 400 Јевреја. После тога се констатује да „изгледа да су их одатле одвели даље

⁸²⁹ *ZFT Slunj-Veljun*, 993–994; Zatezalo Đ., *nav. delo*, 72–75.

⁸³⁰ Зинајић П., *нав. дело*, 82–83.

⁸³¹ *Истио*. У вези са овим злочинима касније је (1945) дао изјаву и један од учесника у њиховом извршењу, Иван Обајдина из Подмелнице: „Једног јутра рано ми смо кренули у правцу Жалчеве Косе и прешли кроз шуму Палеж, а затим се развили у стрељачки строј и кренули у правцу Жрвнице гдје смо добили наређење од Баљка и Марка Обајдина да палимо све куће. Наша сатнија запалила је око 40 кућа, а ја сам запалио једну кућу и један шајер. // Кад смо наишли у село народ је почео бјежати на разне стране, а ми смо за народом пуцали тако да нисмо хтјели никога хватати него смо све убијали. Прозлазећи кроз село ми смо пљачкали све до чега смо дошли и сву пљачку кад смо завршили посао поспремили у Цетинград”.

за Госпић”. Прелазећи на догађаје на острву Паг, у извештају се каже следеће: „Примећена су два концентрациона логора, од којих је један ограђен бодљикавом жицом и у њему је око 270 особа, у другом има тек неколико мушкараца. Изгледа да ће и ови последњи ухапшеници бити искрцани у Карлобаг и упућени ка Госпићу ... Усташки шефови су већ отишли са острва јер се боје да ће бити ухапшени у случају да Италијани окупирају острво.” О догађајима у Госпићу, у овом извештају пише: „У данима 19. и 20. овог месеца, у специјалном возу из концентрационог логора упућен је конвој у правцу Загреба са укупно 3900 Јевреја. У специјално ограђеном сабиралишту код железничке станице у Госпићу остало је још око 500 Јевреја спремних за пут, док је у концентрационом логору остало још њих 250. // Дана 19. овог месеца примећено је да је из затвора у Госпићу око 900 затвореника одведено у правцу Медака. По усташким извештајима до којих су дошли СС.РР. у Госпићу, **сви из те групе су на путу побијени из митраљеза**. Следећег дана је у правцу Медака одведено још 200 ухапшеника.”⁸³²

Деветнаестог августа 1941. српски устаници под руководством прочетнички и проиталијански оријентисаног Паје Омчикуса направили су заседу код Мазина (око 20 км од Грачаца) и убили око 230 домобрана под командом генерала Михајла Лукића. Истог дана устаници су намамили у клопку још три домобранске чете, на путу Удбина – Доњи Лапац. Том приликом су убили око 200 домобрана, заробивши у обе акције 8 митраљеза, 500 пушака и много муниције. Према налазима италијанске војске, Омчикусови устаници су се хумано понели према заробљеним домобранима, пустивши их на слободу, док су рањене заробљенике однели у Срб, тамо позвали италијанску команду и предали их њима на лечење.⁸³³

У рапорту Команде италијанског гарнизона у Трибњу Команди гарнизона у Карлобагу, од 21. августа писало је:

„Дошао сам до информација, добијених у потпуној тајности, да се у ноћи између 19. и 20. августа о. м. једна усташка јединица, смештена у Шибубини, изненада удаљила из места да би отишла у Загреб, одводећи собом 22 заробљеника (хрватских држављана православне вере) које је претходног дана, по обичају, затворила у православну цркву у Шибубини; **ухапшеници су на путу побијени и бачени у јаму ’Јамина’** која је на око три сата хода у планини северно од фракције С. Магдале-

⁸³² Mihajlović M., *nav. delo*, 229–231.

⁸³³ *Истио*, 107–108.

на, на линији пруге Трибањ–Карлобаг. Да би се у ово уверио, послао сам у то место јединицу под командом потпоручника Лапи Мариа, са задатком да прикупи елементе којима би могла да се потврди истинитост информације. // Именовани официр, по повратку из мисије, известио ме је да је уз помоћ поверљивог водича успео да пронађе јаму о којој је реч, која је сакривена у ливади окруженој дрвећем у близини два стога сена и отвора је пречника од око 8 метара, дубине око 150 метара. Дно јаме је под водом, изгледа да ту доле допире море ... Из даље детаљне истраге коју смо спровели, произашло је да су у ту јаму бачени, у четири наврата, **око 70 ухапшеника, међу којима жене, старци и деца**, сви доведени у цркву у Шибубљини где су прво време држани. Ови сиротани нису убијени из ватреног оружја већ прорачунатим снажним ударом маља у главу тако су одмах бацани у јаму.” У наставку овог рапорта се још наводи да су у близини јаме пронађене три женске јакне, а у самој јами, на дубини од 9 метара и три женске мараме.⁸³⁴

4.2.20 Масакрирање Срба у срезу Ливно и усташки фратар Срећко Перић

Марија Богуновић, домаћица из Ливна и Љубо Црногорац, кафеџија из Челебића, срез Ливно, изјавили су 24. јуна 1942. у Комесаријату за избеглице у Београду да је „до 20. августа 1941 ... убијено и покрано у срезу ливањском ... **5600 Срба, мушкараца, жена и дјеце. Особито се у прогону Срба истакао као усташа др фратар Срећко Перић**, који је за вријеме Југославије био дуже времена ркт. (римокатолички – нап. П. И.) свећеник у Нишу.” За фра Перића исти сведоци су још рекли: „Овим описаним покољем Срба у срезу Ливањском руководио је фратар др Срећко Перић, фрањевац из самостана Горица крај Ливна. Овај фратар ... имаде једну сестру која је у ливањском срезу удата за једног Србина. Он је прије покоља једне недјеље с олтара у цркви Горици сакупљеним Хрватима наредио да започну покољ Срба с ријечима: **’Браћо Хрвати, идите и кољите све Србе. Најприје закољите моју сестру, која је удата за Србина, а онда све Србе од реда. Када овај посао завршите, дођите к мени у цркву, гдје ћу вас исповиједити, па ће вам онда сви гријеси бити опроштени.**’ Послије тога је започео покољ. Упоредо с покољем Срба, пљачкали су усташе српске домове и куће, а потом их палили. Усташе су намјеравале да у ливањском срезу последије извршеног покоља поруше све православне цркве ... У ливањском срезу нису Срби наго-

⁸³⁴ Mihajlović M., *nav. delo*, 225–228.

њени да пријеђу на римокатоличку вјеру, јер су били осуђени на покољ сви до једнога.”⁸³⁵

У сведочењима више преживелих српских заточеника из госпићког затвора, наводи се да су усташе почеле да депортују и Србе према Јасеновцу 19, 20. и 21. августа 1941. Тако је већ поменути Ђуро Медвић изјавио: „На 20. августа 1941. г. пребачен је из Госпића у Јасеновац први транспорт Срба (од) око 1500 људи. Међу њима је био и изванредан број Жидова. На 21. август 1941. год. уследио је други транспорт из Госпића у Јастребарско. У овом транспорт било је око 1200 људи и жена, а од тога око 400 до 450 Срба, а остало Хрвати и Жидови оба пола ... На 1. септембра 1941. год. дошла је из Јасеновца у Јастребарско посебна усташка стража од 50 до 60 усташа, која је преузела Србе и отпремила их у Јасеновац. По наступу ових усташа ... видео сам да све Србе, који иду у Јасеновац чека тешка судбина, па сам користио мој ранији прелаз на евангелистичку веру и пријавио се заповеднику логора с упитом куда ће мене као евангелисту уделити ... заповедник логора је одобрио да као евангелист останем са Хрватима. Тако сам остао и ја и још 6 Срба, који су били изјавили прелаз на рим.(окатоличку) веру ... На 14. септембра 1941. год. одпремани су сви Хрвати, те нас 7 Срба у логор у Копривницу...”⁸³⁶

Драго Хаџи-Чолаковић је у вези са тим депортовањем изјавио следеће: „На 19. августа 1941. отпремљен је из Госпића један транспорт Срба од око 950 људи, а међу њима и нас петорица у логор у Јасеновац. Пут од Госпића до Јастребарског био је ужасан за нас све. У сваком вагону било нас је од 80 до 100 људи, тако да смо се у правом смислу речи гушили. 13 људи на том путу умрло је од гушења ... На 21. августа 1941. ујутро стигли смо у жељезничку станицу Јасеновац, где нас је преузела 17 усташка сатнија ...”⁸³⁷

Двадесетог августа 1941. усташе из среза Вргинмош убиле су петоро Срба из Бовића, Голиње, Гређана и Козарца.⁸³⁸ Наредног дана усташе су у селу Павићи код Војнића убиле 24 становника тог села српске националности. Већина убијених били су жене и деца.⁸³⁹

У извештају Команде V италијанског армијског корпуса вишим командама од 25. августа 1941. о догађајима од 21. августа речено је следеће:

.....
⁸³⁵ *Dokumenti o protunarodnom radu*, 163.

⁸³⁶ Miletić A., *nav. delo*, 231.

⁸³⁷ *Истѐо*, 240–241.

⁸³⁸ Зинајић П., *нав. дело*, 387.

⁸³⁹ Zatezalo Đ., *nav. delo*, 70–72.

„Госпић // 5) У 4.30 сати 21. овог месеца, из Госпића је кренуо конвој од 24 камиона препуних Јевреја. У 12.00 у затвор је доведено 18 Срба, док су њих 15 пешке одведени у правцу Карлобага, сви су преузети из сабиралишта код жељезничке станице. У 23.30 је за Загреб кренуо још један товарни жељезнички конвој од 14 вагона, са око 840 Јевреја, плус вагон хране (посебно масти) у пратњи једне усташке чете наоружане пушкама и 4 аутомата. // Примећено је да са Јеврејима поступају блаже него са Србима. Карлобаг // 6) И даље колају гласови по којима нису стигли на одредиште сви Срби и Јевреји који су, њих више хиљада, упућени за Карлобаг и Паг. Дobar број истих је убијен у месту Оштарије.

Паг // 7) Концентрациони логор на острву потпуно је евакуисан, евакуисани су како депортовани, тако и усташе.”⁸⁴⁰

* * *

Иако су у Јасеновцу усташе убијале Србе још у мају и јуну 1941. ипак се као званични почетак „рада” злогласног концентрационог логора у том месту узима 21. август 1941. Тај логор је постао убедљиво највећа и најстрашнија фабрика смрти усташког режима, у којој је убијено неколико стотина хиљада људи – међу којима убедљиво највише Срба. Због огромног броја Срба који су нашли смрт у њему, епископ Атанасије Јевтић га је назвао највећим српским гробљем, новим српским Косовом и симболом „свеукупног страдања Српског народа и других недужних људи у злочиначкој усташкој Ендехазизи”.⁸⁴¹ Хронологија почетка усташког геноцида над Србима се завршава у овој књизи са почетком деловања јасеновачког логора, из неколико посебних разлога. Прво, зато да би се ревизионостима из редова хрватске историографије, политике и РКЦ показало и доказало да је геноцид над Србима био наговештен већ у априлу 1941. и да је почео још у мају 1941, а не тек у лето те године (тј. тек после побуне Срба против хрватске државе). Друго, да би се видело да су се Срби у НДХ више од два месеца дисциплиновано и врло наивно одазивали позивима усташких власти у полицију, судове, поште и друге установе, не схватајући да им усташка држава ради буквално о глави и да им спрема истребљење. Треће, да би се видело да је оно што су усташе радиле са Србима у НДХ био стварно геноцид, а не само ратни злочин. И четврто, да би се онима који

⁸⁴⁰ Mihajlović M., *nav. delo*, 233–234.

⁸⁴¹ Атанасије (Јевтић), *Великомученички Јасеновац*, Београд 2016, 9.

држање надбискупа Степинца за време НДХ проглашавају исправним и високо моралним, од првог до последњег дана постојања те државе, показало колико је било важно да је он, као први човек РКЦ у тој држави, подигао свој глас против јавног распиривања мржње према Србима и Јеврејима и против усташких злочина већ у априлу и мају 1941.

Одреджено је мјесто за збирни логор „ноћних шетача“ и сумњиваца

(1) Загреб, 25. колovoza. Познато су остри мјере редарства подузете против ноћних шетаца, који су убијени постоје редарственог сата, али које ипак нису успјеле у potpunosti избривати ови хајковски појави. Како је познато прекинуће је извршена генерална рачја и том приликом убијено 144 особе међу којима је било много криминалних типова чак ита више и злоћина. Да се стигне на пут намером или можда неуредном задржавању грађана из загребачким улицама постоје редарственог сата, редарство је поднети мјере. Тако је одреджено мјесто гдје ће бити смештени сви они, који се убиће постоје 11 сати. Као мјесто збирног логора одреджено је Јасеновац. У логор можда стаћи 600 особа. У нјага ће ус аликоце бити пошани и ноћни шетаћи, који се задржавају на улици постоје 11 сати. Ови дана редарство ће извршити више рачја на т. св. скванске тилпоне којимаће збирне и баспомене грађане, који кунују улицама и кавананама гледајући да набаве новца на било који начин. Оваких типова има прличан број у Загребу. Редарство ће их такођер пошати у збирни логор у Јасеновац гдје ће радити тешке тјелесне послове. У Јасеновац бит се смештени и ноћни шетаћи, који допуштају

или чак ита више сажу своју дјecu на улици да краду ил пројаче.

Учона је рачна појера на загребачким улицама пројачења и стине крађи заплене дјече. Ова редарствена мјера прачити да немарне родитеље да више пажу на своју дјecu.

У збирном логору Јасеновац не ће се правити разлика између богатих и строманих, него ће сви морати радити под јошмако одирно надзором. Једина рачица бит ће у томе, да ће имаћући грађани морати сами сами плаћати храну.

Почев од данас доналат ćemo имена оних, који су пошати у збирни логор Јасеновац, како би сви сајени допознати пошћили као примјер осталим грађанима. Данас су у Јасеновац пошати и нећи Елдови, који су убијени прекинуће пригодом генералне рачје. То су David Gaun, оптичар, убијен у 22 сати и Otto Baumann, поштар, који је такођер затећен пошћење 21 сати. Сидови се могу кретати само до 9 сати увече. Далје је упушен на притан рад у збирни логор Јасеновац притан радити криминалне вјере. Прво Бабич, те клиника Јошп Врлијан и Иван Козјак. Ноћас је убијено 14 особа.

- Концентрациони логор Јасеновац: а) Чланак у загребачком „Novom Listu” о наводном сабирном логору за „ноћне шетаче” и „сумњивце”; б) Главни улаз у јасеновачки логор бр. III (Циглана).

Овде треба нагласити и следеће. Без обзира на неоспорну чињеницу да је јасеновачки логор био апсолутно највеће стратиште Срба у НДХ, његово постојање није ни најмање сметало усташама да наставе са праком скоро свакодневном убијања Срба изван њега и изван других концентрационих логора – по српским крајевима и селима, по српским кућама, њивама и ливадама, по православним црквама и манастирима, по градовима, путевима и рекама, шумама, по избегличким збоговима и скривалиштима – једном речју, свуда где су Срби живели, радили, кретали се и покушавали да избегну злочиначку руку усташа. Неколико десетина хиљада прогоњених Срба убијено је већ пре 21. августа 1941. на местима на којима није било никаквих логора, никакве посебне инфраструктуре и процедуре и, врло често, ниједног преживелог сведока.

Кад су у питању регистровани случајеви усташких злочина, треба нагласити да је већ наредног дана после званичног оснивања јасеновачког логора дошло до масовног страдања Срба у микрорегиону Сува Међа, у општинама Велика Кладуша и Босанска Крупа. Тог дана су усташе и припадници Муслиманске милиције из Цазина, Босанске Крупе, Отоке, Бужима, Варошке Ријеке, Равнице и Подзвизда убиле око

хиљаду српских становника у селима Стабанца, Збориште, Црваревац, Чаглица, Варошка Ријека, Мразовац и Добро Село.⁸⁴² Истог дана, усташко-домобранске снаге су у селу Читлуку убиле и спалиле 19 Срба, међу којима је било 13 деце испод 14 година старости, а у селу Стригова 7 лица, међу којима и двоје деце;⁸⁴³ два дана касније усташе из Дервенте убиле су 31 српског житеља села Босански Кобаш, код Српца; наредног дана 6 лица у селу Врелу, код Босанског Брода, уз хапшење и мучење 4 монаха из манастира Шишатовац на Фрушкој Гори; 26. августа убиле су 42 лица српске националности са подручја Дервенте и околних села, уз депортовање 57 „Жидова и Срба наклоњених комунизму” из среза Високо у Госпић; у ноћи између 26. и 27. августа убијено је преко 400 Срба у сабирном логору у Славонској Пожеги итд. Током свих преосталих месеци 1941. усташе су наставиле са убијањем Срба по целој НДХ. Повремено су та убијања била заустављана у оним деловима НДХ које су држали под контролом српски устаници, односно партизани, али су обнављана још суровије за време усташких и нацистичко-фашистичких офанзива на та подручја. Геноцид над Србима је трајао за све време постојања НДХ, проузроковавши страшне смрти неколико стотина хиљада људи.

Од многобројних усташких злочина у току 1942. овде се, у најкраћим цртама, помињу само следећа три. Седмог фебруара 1942. једна усташка сатнија (чета) у пратњи жупника фра Вјекослава Филиповића (из самостана Петрићевац, код Бањалуке), убила је између 2.300 и 2.400 српских становника села Дракулића, Мотике и Шарговца, на периферији Бањалуке, и то искључиво хладним оружјем (крамповима, секирама и ножевима). Био је то један од највећих, ако не и највећи ратни злочин над цивилним становништвом извршен у току једног дана у Европи у току целог Другог светског рата.⁸⁴⁴ Од 10. јуна до 16. јула 1942, усташе су током заједничке офанзиве са Немцима, на Козари, убиле око 40.000 српских цивила, док су око 60.000 депортовале у концелогоре Стара Градишка и Јасеновац, у којима је највећи део њих убијен. Последњег дана јула 1942. делови 19. усташке бојне у сарадњи са домаћим усташама, опколили су кордунашко село Садиловац, и дотерали у његову раније спаљену православну цркву све његове ухваћене ста-

.....
⁸⁴² Miljković D., *nav. delo*, 106–114, 305–454.

⁸⁴³ Samardžija Dušan, *Bosanskodubičko područje u NOR-u i socijalističkoj revoluciji*, Bosanska Dubica 1984. 102–103.

⁸⁴⁴ Лукајић Лазар, *Фраири и усташе кољу*, Фонд за истраживање геноцида, Београд 2005, 10.

новнике као и становнике неколико других села (Бугара, Черкезовца, Рујнице, Кордунског Љесковца, Нове Кршље, Липоваче, Боговоље, Смољанца и Ваганца) – укупно њих 472. После тога су изводиле два по два мушкарца из цркве, наводно ради саслушања, па су их хладним оружјем убијале у једној оближњој штали. Кад су завршили са мушкарцима, ушли су у цркву и у њој поубијали ватреним оружјем и бомбама пре-страшене и незаштићене жене, децу и старе. На крају су на лешеве побијених житеља, као и на многе само рањене и још живе људе, набацале двоја кола сламе, полиле их бензином и све их спалиле.⁸⁴⁵

4.3. Уништење СПЦ и насилно покатоличавање Срба у НДХ

Априлски рат и окупација Југославије од стране Немачке, Италије, Мађарске и Бугарске резултирали су поделом југословенске територије на неколико окупационих зона. Та подела се судбоносно одразила на положај свих југословенских народа између 1941. и 1945, али је најтеже погодила Србе и њихову цркву. Пошто су Немци означили патријарха Гаврила и епископат СПЦ за инспираторе државног удара од 27. марта, а тиме и за изазиваче Априлског рата, они су својим савезницима дали одрешене руке у поступању са СПЦ. Патријарха Гаврила су врло брзо ухапсили и ставили у интернацију, обезглавивши тако СПЦ до краја Другог светског рата. На почетку окупације Југославије носили су се мишљу да му организују јавно суђење за наводну ратнохушкачку делатност, али су врло брзо од тога одустале. Најпопуларнијег епископа СПЦ, жичког владика Николаја Велимировића, ставили су под полицијско-обавештајну контролу, а затим и њега интернирали.⁸⁴⁶ И остале епископе СПЦ у својој окупационој зони подвргли су потпуној политичкој и полицијској контроли и преко најпознатијих српских квислинга – Димитрија Љотића и Милана Недића – покушавали да их искористе за остваривање циљева своје окупаторске политике, а пре свега за пацификацију српског народа.

Подела Југославије довела је до тога да су се највеће територијално-организационе јединице СПЦ – епархије – одједном нашле под различитим окупационим властима и у потпуно различитим окупационим режимима, изгубивши скоро сваку комуникацију са Патријаршијом у

⁸⁴⁵ Šaša Miloško, *Svjedok vremena*, Zagreb 2013, 191–192.

⁸⁴⁶ О судбини патријарха Гаврила и епископа Николаја за време окупације Југославије види: Илић П., *Српска православна црква и шајна Дахауа*, Графмаркет, Београд, 2006.

Београду, као и уобичајене међусобне везе. И свуда се сем, донекле, у италијанској окупационој зони, СПЦ нашла на удару нових господара. Најтеже су прошли они њени делови који су потпали под НДХ. У оквиру усташке НДХ нашло се одједном седам комплетних епархија СПЦ и делови још две епархије чије су територије биле подељене у два окупациона система. Тако су се у НДХ нашле Загребачка, Пакрачка, Горњокарловачка (са седиштем у Плашком), Дабробосанска (Сарајево), Зворничко-тузланска, Бањалучка и Захумско-херцеговачка епархија (Мостар) у свом пуном обиму и делови Београдско-карловачке (Срем) и Далматинске епархије. Тим епархијама припадало је око 1.900.000 верника, који су били организовани у 65 архијерејских намесништава и 840 парохија. Око 600 мирских (тј. световних) свештеника и монаха вршило је богослужења у преко 1200 цркава и капела и у 35 манастира. На територији НДХ нашле су се и богословије СПЦ у Сарајеву и Сремским Карловцима, са 30-ак професора и наставника и са 321 ђаком. Мада су у материјалном, кадровском и организационом погледу све епархије СПЦ у НДХ, узете заједно, биле слабије од Загребачке надбискупије, ипак је то био респектабилни део СПЦ, у који су православни Срби имали велико поверење.

Посебно треба поменути чињеницу да су се на челу поменутих епархија налазили заслужни архијереји (епископи), познати по својим многобројним доприносима развоју СПЦ у XX веку. Међу њима треба пре свега поменути дабробосанског митрополита Петра Зимоњића, загребачког митрополита Доситеја Васића и далматинског епископа Иринеја Ђорђевића, али су и остали били уважавани чланови епископата СПЦ између два светска рата: горњокарловачки Сава Трлајић, зворничко-тузлански Нектарије Круљ, бањалучки Платон Јовановић, захумско-херцеговачки Николај Јокановић. (Један од најдуговечнијих епископа СПЦ, пакрачки епископ Мирон Николић умро је фебруара 1941. не дочекавши, на своју срећу, проглашење НДХ).⁸⁴⁷ Иако су у

⁸⁴⁷ Петар Зимоњић (1866–1941), дабробосански митрополит (од 1920. до 1941), рођен 24. 6. 1866. у Грахову, у Црној Гори, у којој је његова породица живела у емиграцији. Био је син војводе Богдана Зимоњића, свештеника и јунака Херцеговачког устанка из 1875. (Невесињска пушка). Богословију завршио у Рељеву, код Сарајева (1887), а Богословски факултет у Черновицама, у Аустро-Угарској (1892). Од 1893. суплент Богословије у Рељеву, а од 1895. професор. Конзисторијални саветник Дабробосанске митрополије од 1901. Две године касније изабран (од стране од Св. Синода Цариградске патријаршије) за митрополита захумско-херцеговачког. Крајем 1920. прешао на Дабробосанску епархију. Администрирао својом бившом епархијом све до доласка епископа Јована (Илића) у Мостар 1926. У Захумско-херцеговачкој епархији оставио дубоке трагове, подсећајући на свог великог претходника, св. Василија

Митрополити СПЦ Петар (Зимоњић) и Доситеј (Васић)
и епископи Сава (Трлајић) и Платон (Јовановић)

Острошког. Осветио је велики број новоподигнутих цркава међу којима и Саборну цркву Св. преображења у Требињу. Рукоположио је 14 нових свештеника. У његово време подигнут је и митрополијски двор у Мостару. Још је плоднији био његов рад у Дабробосанској епархији. Његовом иницијативом и залагањем подигнути су храмови у Какњу, Брези, Мокром код Пала, Хаџићима, Турбету и другде, а пред рат у Новом Сарајеву саграђена је црква Преображења Господњег. У тој епархији рукоположио је око 40 свештеника. Успео је да зграду Богословије у Рељеву, са земљиштем, врати у власништво СПЦ. Припремио је зидање Богословије у Сарајеву, док је Рељевску богословију намеравао да претвори у монашку школу, али га је II светски рат омео у томе. Основао је фонд за остареле и оболеле свештенике. После смрти патријарха Варнаве, 1937. био је један од кандидата за патријарха. За свој рад одликован је Орденом Св. Саве I степена, Карађорђевоом звездом и Белим орлом IV степена. Због своје ширине и толерантности стекао велики углед и поштовање не само код својих верника него и код Хрвата и муслимана у Босни.

Доситеј Васић (1877–1945), митрополит загребачки (1932–1945). Рођен 5. 12. 1877. у Београду, у коме је завршио Богословију. Духовну академију похађао и завршио у Кијеву. Студирао теологију и филозофију у Берлину и Лајпцигу. За суплента Богословије „Свети Сава” у Београду постављен 1907. За епископа нишког изабран 1913. За време I светског рата интерниран у Бугарску. Из интернације се вратио у своју епархију 1918. У време успостављања редовног стања у Српској православној патријаршији после I светског рата заузимао је положај потпредседника Средишњег архијерејског сабора и у том својству учествовао у преговорима са Цариградском патријаршијом око успостављања аутокефалне Српске патријаршије. У време враћања Чеха и Словака у православље из римокатолицизма, а у Прикарпатској Русији из уније, провео је три године у Чехословачкој као мисионар, а затим је одржавао сталну везу с младом православном црквом у овој земљи. После стварања Загребачке епархије 1931. (од делова Горњокарловачке и Пакрачке епархије), изабран је 1932. за њеног првог митрополита. Устоличен је у Загребу 1933. У њему је развио живу организаторску, каритативну и екуменску активност, мада није остварио ближе везе са загребачким надбискупима. Као најстарији члан Св. архијерејског синода управљао је пословима СПЦ за време болести патријарха Варнаве, а после његове смрти и све до избора новог патријарха.

Платон Јовановић (1874–1941), бањалучки епископ (1939–1941). Рођен у Београду 29. 9. 1874. Богословију завршио у Београду 1896. Исте године одлази у Русију и

.....
постаје сабрат тамошњег Српског подворја. Следеће године уписао Московску духовну академију, коју је завршио 1901. По повратку у Србију радио као вероучитељ у Београду и Алексинцу, а затим био управник Монашке школе и настојатељ манастира Раковице и Крушедола. Учествовао у балканским ратовима и у I светском рату. За викарног епископа моравичког изабран 1936, за охридско-битољског епископа 1938, а за бањалучког 1939. Био је врло образован, марљив и упоран, на гласу као страстан и успешан полемичар. Са врло великим успехом је уређивао „Гласник Православне цркве” у Краљевини Србији, патријаршијски „Гласник” и дејчи лист „Мали Богољуб”. Активно учествовао у конкордатској борби, објавивши, између осталог, полемичку брошуру *И ојей о конкордаџу*. Заједно са епископима шабачким Симеоном и сремским Савом, учествовао у „Крвавој литији” у Београду 1937. У току конкордатске борбе појавио се и једини примерак његовог новог листа „Стари Небојша”.

Иринеј Ђорђевић (1894–1952), епископ далматински (1931–1952). Рођен 22. 5. 1894. у Врчанима, срез таковски. Завршио Богословију Св. Саве у Београду, Богословски факултет у Оксфорду и Православни факултет у Атини. Рукоположен 1919. До избора за епископа био шеф Српског бироа у Лондону, суплент Богословије у Ср. Карловцима и доцент Богословског факултета у Београду. Изабран за викарног епископа сремског 1928, а за епископа далматинског 1931. Бавио се теолошким истраживањима и објавио велики број запажених радова. После окупације Далмације од стране Италије наставио да управља епархијом до јесени 1941. Хрвати га денунцирали Италијанима да је енглески агент, па су га Италијани ухапсили и интернирали у Италији.

Сава Трлајић (1884–1941), епископ горњокарловачки (1938–1941). Рођен 19. 7. 1884. у Молу, Бачка. Завршио гимназију, Карловачку богословију и Правни факултет у Београду. До избора за епископа био парох у Башаиду (Банат), референт и секретар Св. архијерејског синода СПЦ. Као старешина манастира Крушедола изабран је 1934, за викарног епископа сремског, а за епископа горњокарловачког 1938. Као викарни епископ вршио је дужност председника Управног одбора Архиепископије београдско-карловачке и председника Епархијског црквеног суда.

Нектарије Круљ (1880–1966), епископ зворничко-тузлански (1928–1951). Рођен 30. 10. 1880. у Поцрњу, Херцеговина. Завршио богословију у Рељеву, а Правни факултет у Загребу. До избора за епископа био професор гимназије у Мостару, Бихаћу и Тузли, богословија у Сарајеву и Ср. Карловцима и ректор Богословије у Ср. Карловцима, Призрену и Битољу. Хиротонисан за епископа захумско-рашког 1926. Две године касније постао епископ зворничко-тузлански.

Николај Јокановић (1874–1943), епископ захумско-херцеговачки (1940–1943). Рођен 17. 3. 1874. у Шобадилама, код Билеће. Завршио Богословију у Рељеву, а Богословски факултет у Черновицама. До избора за епископа био наставник богословије, саветник конзисторије и старешина манастира Гомионице. Као архијерејски заменик на Цетињу изабран 1938. за викарног епископа будимљанског. За епископа захумско-херцеговачког изабран 1939. После стварања НДХ спасио се од смрти захваљујући најпре италијанским, а потом немачким војним властима, које су га пребациле у Београд. Умро у Сокобањи 26. 3. 1943.

Валеријан Прибићевић (1870–1941), епископ сремски (1940–1941), Рођен 21. 3. 1870. у Хрватској Дубици. Завршио гимназију и Духовну академију у Кијеву. До избора за епископа сремског био наставник српске гимназије у Цариграду, професор Карловачке богословије и настојатељ манастира Јаска. Изабран за епископа сремског 1939, а хиротонисан 1940. Умро 10. 7. 1941. у Сплиту, где је привремено и сахрањен. После II светског рата пренет у манастир Јазак и сахрањен поред њега.

политичком погледу сви они били подједнако конзервативни као и бискупи РКЦ (оптерећени антилиберализмом, антиатеизмом, антикомунизмом, клерикализмом и клеронационализмом), то се у време постојања КЈ сматрало за уобичајено и прихватљиво политичко опредељење, па су сви они уживали велики углед и поверење огромне већине Срба у НДХ.

4.3.1. Најаве уништења СПЦ у НДХ

Из свега што је до сада наведено о хапшењу, злостављању, убијању и протеривању свештеника и епископа СПЦ у НДХ, евидентно је да је усташки режим био одлучио да што пре потпуно уништи СПЦ, као једну од кључних верских и националних установа српског народа. И не само да је одлучио; он је ту одлуку почео да спроводи у дело већ од првих дана постојања НДХ, не либећи се вршења ни најсвирепијих злочина. Због тога звуче крајње цинично, па и нељудски разни покушаји прикривања и оправдавања те усташке праксе. Тако један од најпознатијих савремених хрватских историчара, професор Загребачког универзитета, бивши главни уредник „*Časopisa za suvremenu povijest*” и аутор бројних историографских студија, Хрвоје Матковић, пише о положају и судбини СПЦ у НДХ следеће: „Пропашћу југославенске државе и успоставом НДХ, на територију НДХ престала је надлежност Српске православне цркве, па је православно житељство у НДХ остало без црквене организације. К томе су службени став и пракса усташке власти у односу на Србе православце били крајње негативни. ... Послије успоставе НДХ, због везивања православља уз државу, организацију над православнима у НДХ није могла задржати црква изван њених граница, тј. Српска православна црква. Дакако, да су то диктирали и политички разлози, јер су православни у НДХ били у највећој мјери Срби...”⁸⁴⁸ Матковић, дакле, не говори ништа о томе како је то „престала надлежност” СПЦ у НДХ, како су Срби „остали” без своје црквене организације и како се све манифестовао „крајње негативни” службени став „и пракса усташке власти у односу на Србе православце”. Ни речи о систематском и крвавом терору над свештенством СПЦ у НДХ у првих неколико месеци њеног постојања, одн. о незаконитим хапшењима, затварањима, мучењима, свирепом убијању и протеривању званичних

.....
⁸⁴⁸ Матковић Хрвоје, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, II dopunjeno izdanje, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb, 2002, 128–130.

представника и службеника СПЦ. Приказујући НДХ у много лепшем и невинијем светлу од оног правог, и многи други хрватски аутори ћутке прелазе преко злочиначког уништавања СПЦ у НДХ, свесно обмањујући и своје домаће и стране читаоце.

Међу малобројним документима који се могу узети као наговештај радикалног односа Павелића и усташког режима према СПЦ налази се свакако запис из Степинчевог дневника о његовом првом сусрету са Павелићем, дан после његовог повратка из емиграције у Загреб. Пошто ће о том запису бити више говора у последњем делу ове књиге, овде се цитира само онај његов део у коме се помиње СПЦ. Осииони Павелић је, наиме, тада рекао Степинцу да **„неће бити толерантан према српскоправославној цркви, јер за њега није црква него политичка организација”**. Убрзо се испоставило да је израз „нетолерантност” (уколико је Павелић, заиста, употребио само тај израз) био еуфемизам за најрадикалнији могући обрачун са СПЦ, одн. за њено потпуно затирање у НДХ.

Да је јако добро схватио праве намере свог поглавника према СПЦ показао је 10-ак дана после Павелићевог сусрета са Степинцем осииони усташки стожерник у Бања Луци Виктор Гутић. Он је, наиме, на дотад нечувен начин почео да се меша у унутрашња питања Бањалучке епархије СПЦ, затим је наредио епископу Платону да напусти своју епархију, Бања Луку и НДХ и да оде у Србију, а кад је епископ Платон одбио да поступи по том наређењу, организовао његово убиство. Како ће и о томе бити још речи у последњем делу ове књиге, овде се помињу још неки примери тоталног непоштовања СПЦ и отвореног мешања у њене унутрашње ствари од стране В. Гутића и његових колега.

Тако је он, 17. маја 1941, забранио употребу назива „српско-православна” и „руско-православна вјера” на подручју бивше Врбаске бановине. Крајем маја 1941. наредио је да отпочне рушење монументалног православног храма Свете Тројице у Бања Луци, који је за време Априлског рата био незнатно оштећен приликом немачког бомбардовања Бања Луке. Тридесетог маја 1941. дошао је у рудник Масловаре, код Котор Вароши и наредио да сав православни живаљ у том месту (који је чинио 98% становништва) мора да пређе у РКЦ или ће бити убијен или протеран, а његова имања конфискована.⁸⁴⁹ Два дана касније донео је одлуку о „разрјешењу дужности и стављања у мировину службеника Епархијског црквеног суда у Бањој Луци”. Осмог јуна 1941. наредио је „да сви они Украјинци грчко-католици” у Прњавору, „који су под притиском

⁸⁴⁹ Ђурић Ђ. В., *Прекрштавање Срба у Независној Држави Хрватској*, 160–161.

српске циганске банде прешли у грчко-источну вјеру у року од 24 сата имају да се поврате у своју пријашњу вјеру, а Украјински Православни Дом има се сутра провидјети са натписом „Хрватски Дом”. Десетог јуна 1941. **забрањено је све црквене зборове „грчко-источне цркве (тј. СПЦ) на подручју Стожерства и Повјереништва за бившу Врбаску бановину”**. Двадесетог јуна 1941. он је себи дао ту слободу да изда „Објашњење” о томе „како се имаде поступати са оним грчко-источњацима који су прешли на католичку вјеру”. У том објашњењу је писало да „**све оне који се искрено одричу српства и изађу из Српске православне цркве треба признати пуноправним члановима Хрватског народа**”, али и да „промјене вјере у Хрватство не могу бити плашт, који ће покрити злочине појединцима, које су починили на Хрватском народу ... Сватко ће одговарати за своје злочине према Усташким начелима, па макар био и по рођењу сто пута Хрват, или се сада истом приљубио Хрватском народу”.

Из горњег „објашњења” једног од највернијих и најекстремнијих Павелићевих стожерника евидентно је да су усташе од самог почетка НДХ приступале покатоличавању Срба ради њиховог „приљубљивања” хрватству, одн. „промјене вјере у Хрватство”, тј. ради њихове денационализације.

Двадесет шестог маја 1941. усташки стожерник у Мостару наредио је захумско-херцеговачком епископу Николају да **обустави „звоњење на православним црквама на подручју цијеле епископије”**, а 13. јуна 1941. Предстојништво градског редарства у Мостару донело је одлуку „**да се запечате просторије српских православних верских установа**”. Наредног дана Усташки стан у Добоју (коме се на челу налазио римокатолички свештеник Драгутин Камбер), наредио је српској православној црквеној општини у том граду да „смањи монументалност споменика палим борцима из Првог светског рата”, подигнутог, иначе, у близини православне цркве. Двадесет осмог јуна 1941. усташе под командом Макса Лубурића **срушиле су православну цркву у Бихаћу**, упркос противљењу тамошњег градоначелника муслиманске националности. Крајем маја 1941. почело је и **рушење православне цркве у Великој Писаници, код Бјеловара**. У ноћи између 7. и 8. јула 1941. запаљена је православна црква у Новој Градишки, за шта је потпуно неосновано оптужен син месног пароха Велимир Бузацић, а његов отац Платон стављен у притвор.

Када су, 21. маја 1941. усташе преузеле власт од Италијана у Плашком, одмах су прогласиле епископа горњокарловачког Саву и његове сараднике и свештенике из управе његове епархије за таоце. Истог дана

усташе су однеле сав намештај из Црквеног суда те епархије, а два дана касније упале су у епископски двор, иселиле епископа Саву из њега и намештај опљачкале, одн. однеле у Огулин. Осмог јуна 1941. усташки логорник из Огулина, злогласни Јосип Томљеновић, дошао је у канцеларију Црквеног суда у Плашком, наредио да му се преда сав црквени новац и хартије од вредности, удаљивши епископа Саву из те канцеларије као непотребног и непожељног. Нешто касније он је поручио епископу Сави да треба да оде у Србију, што је епископ достојанствено одбио и касније платио главом.

Управник среза Слуњ Едуард Ленчерић, познат, иначе, као хуман човек и пријатељ Срба, запленио је, средином јула 1941, по налогу виших власти, **све црквене књиге рођених, венчаних и умрлих у 12 православних парохија свог среза, довезао их у Слуњ и спалио, да би се избрисали трагови о постојању српског народа у том срезу** (у коме је до априла 1941. живело око 27.000 Срба). Неколико дана касније (24. јула), Ленчерић је, такође по налогу виших власти, увео римокатолички ред конвентуалаца у посед православне цркве у Слуњу.

Уз ове поступке регионалних функционера усташког покрета уперене против СПЦ овде треба поменути и неке поступке и документе централних власти НДХ, који сведоче о њиховој намери да забране и униште СПЦ. Тако је најближи Павелићев сарадник и доглавник, министар богоштовља и наставе, Миле Будак, одлучио да се 3. јуна 1941. затворе све српске верске школе и забавишта (као и све приватне чешке основне школе и забавишта и сва одељења на државним хрватским основним школама са чешким наставним језиком). **Укидање српских верских школа** било је уперено против обнављања свештеничког кадра СПЦ у НДХ, а тиме, дугорочно гледано, и против опстанка те цркве. Убрзо се показало, међутим, да усташе намеравају да се обрачунају са СПЦ по кратком поступку и да је једноставно ликвидирају. Осамнаестог јула 1941. министар правосуђа и богоштовља Мирко Пук донео је наредбу према којој **„након оснивања Независне Државе Хрватске назив српскоправославна вјера није више у складу с новим државним уређењем, па се стога убудуће има употребљавати назив грчко-источна вјера”**. Ова наредба усташког министра надлежног за верска питања недвосмислено говори не само о тешкој бахатости усташког режима и непоштовању елементарног права једног народа да своју веру и цркву назива онако како мисли да је исправно, него и о намери тог режима да одмах потпуно укине и ту веру и ту цркву у НДХ. Ту је, на крају, и она раније поменута окружница ДРП-а од 9. августа 1941. упућена свим

ушашким властима, у којој је писало: „... ухитите све још преостале монахе и калуђере, те грчко-источне попове заједно са њиховим обитељима и препратите их у исељенички логор Цапраг крај Сиска. Ово се односи само на попове који су по народности Срби и на Црногорце који се осјећају Србима... Преосталим поповима било које народности забраните свако даље вршење њихових црквених функција.”

О ушашкој намери да униште СПЦ говоре индиректно, али такође врло уверљиво, многобројни написи у ушашкој штампи о СПЦ у првим месецима постојања НДХ. Тако је већ 27. априла 1941. у Будакотовом „Hrvatskom Narodu” објављена колумна под насловом: „Лице и личије српске политике”, у којој је разрађена Павелићева оцена да СПЦ „није црква већ политичка организација”. Због чињенице да је та колумна објављена у службеном гласилу ушашког покрета и да је имала инструктиван карактер, овде се дају широки изводи из ње.

„Болесни дух Србије стваран је дуго. Најјачи утјецај код изграђивања тога духа имала је српска православна црква. Већ дуго та црква уопће није религиозна организација у правом смислу те ријечи, барем не у њезиним врховима, већ више политичка организација. У посљедње вријеме она је то доказала управо на драстичан начин. Садањи српски патријарх, као и његови предшасници и високи српски клер уопће био је увијек носилац великосрпске идеје, која је прелазила преко свих обзира. Владајући слој српског народа био је ношен истим духом, па је утјецај високог православног свећенства био то лакши. Будући да је српство као цјелина већ одавна одгајано протухрватски, протубугарски, протуњемачки те протуталијански, није српска вањска политика нити вањско-политичка оријентација српскога народа ни у најновије доба када јој је разум апсолутно налагао да више реално загледа у стваран положај у Европи, могла сићи са своје стазе, нити је српство могло сазрети за споразум са сусједним народима, да би се у овом дијелу Европе сачувао мир. // Та управо мистична српска мегаломанија придонијела је веома много, да је год. 1914. избио свјетски рат. Објективна повијест то непобитно доказује. За ту страшну улогу Србија је била награђена од Енглеза и Француза тиме да је Хрватска постала њен пашалук, да је придржала бугарску Мацедонију, неправедно освојену у другом балканском рату, и да је штовише одузела Бугарској још нека подручја. // Вањска политика Београда, тј. вањска политика Србије, у новије вријеме, премда је показивала знатну окретност и способност формалног прилагођавања, није била искрена. Тактички потези, које је Србија чинила након погибије краља Александра били су бизанти-

низам, какав се само може замислити. Ишло се за тим, да се добије времена. Тим истим моментом руководио се владајући слој Србије када је тик уочи рата између Њемачке и Енглеске ублажио своје врховништво над Хрватском, такозваним 'споразумом', који је са српске стране био саздан на највећој перфидији. Добити времена да би се у погодном часу за бојно срце Хрватима, Њемачкој, Италији, то је била нит, која је провела политику српског дијела владе у Београду... // Развитак догађаја равнан од Њемачке и Италије ... ставио је српску политику на раскршће. Србија, вођена духом православља а оптерећена мржњом према свим својим сусједима, јер је знала, да им мора вратити оно, што је њихово – као и хрватском народу – одлучила се и формално на страну Енглеске... Одлучила се – како рече њезин патријарх – 'за краљевство небеско'. То 'краљевство небеско' није било ништа друго него једна цинична формула, која је садржавала жељу да српство задржи под својом влашћу оно, што није његово и да српство игра улогу, која му није никада припадала; жељу, да се подржи огромна неправда, коју је српство, ослањајући се на савезнике из прошлога свјетскога рата, нанијело сусједним народима, напосе хрватском народу."⁸⁵⁰

Овакве тврдње званичног гласила усташког покрета и усташке државе биле су такође врло јасан сигнал да та држава никако неће толерисати једну такву организацију на свом простору.

Наведеним оптужбама против СПЦ ускоро је новоосновани загребачки „Novi List” додао и нове, у колумни под насловом: „Оздрављење нашег јавног живота на црквено-вјерском пољу”. У њој је СПЦ најпре оптужена да је у КЈ уживала статус државне цркве и да је далеко прелазила црквени оквир деловања, захватајући у „све гране државног и јавног живота”, да би јој се, потом, у посебан грех ставио „суставни прозелитизам”: „Српско православна хијерархија вршила је у хрватским земљама смишљену прозелитску пропаганду, као што је то радила и међу Бугарима, Турцима и Арбанасима у Македонији, те међу другим народима диљем бивше т. зв. Југославије”.⁸⁵¹ Исти лист је 29. маја 1941. објавио текст под насловом: „Ударена је брана продирању православља”, у коме је СПЦ била оптужена да је радила на систематском слабењу РКЦ у КЈ и на превођењу муслимана у православље. При крају тог чланка писало је да је у НДХ темељито промењено стање у том погледу, тако што је створена чврста брана против даљег продирања православља на запад и југ, одн. пресечена прозелитска пропа-

⁸⁵⁰ „Hrvatski Narod”, 27. 4. 1941, 2; „Hrvatski Glas”, 29. 4. 1941, 7.

⁸⁵¹ „Novi List”, br. 11/41, od 9. 5. 1941.

ганда СПЦ и српских државних власти. Наглашено је да „**православни елемент, који се, ношен османлијском најездом, разлио преко повијесног подручја Хрватске**”, **неће моћи у НДХ да врши своју пропаганду. „Он ће бити повраћен у своје природне границе, како то тражи не само правда, него и животни интереси западне уљудбе.** Католичка и муслиманска вјероисповијест имат ће заштиту и могућност слободног развитка у складу с темељним интересима хрватског народа”. На крају тог чланка тврди се да су и у **Ватикану свесни великог значаја формирања НДХ**, да је оно тамо изазвало „живо задовољство” и да је Ватикану стало до тога да „хрватска држава буде што моћнија”. Систематско затирање не само СПЦ него и целог српског народа у НДХ названо је овде „ударом бране продирању православља” и правдано животним интересима хрватског народа и „западне уљудбе”.

Најцрња политичка пропаганда и непријатељство према СПЦ дошли су до изражаја посебно у текстовима усташке штампе о судбини патријарха Гаврила и других највиших представника СПЦ. О тој пропаганди се може судити већ на основу наслова раније поменутих вести и других текстова у тој штампи: „**Мрачна улога српског патријарха Гаврила/Иза кулиса ноћног пуча у Београду**”; „Ухапшен је патријарх Гаврило/Један од главних ратних хушкача”; „У тајним собама манастира Острога пронашли су Нијемци патријарху Гаврила”, „Злокобна улога патријарха Гаврила”; „На столици Светог Саве – енглески агент/Рекламирали лик епископа Николаја Велимировића...”; „**Ухићен српски метрополита у Загребу – Прошле ноћи ухитило је усташко редарство већи број четника у Загребу**”; „Ухваћен православни свећеник који је пуцао на Хрвате” итд.

Кључну улогу у формулисању усташке политике према Србима и СПЦ, као и према верско-црквеној проблематици у целини имао је у току 1941. Павелићев први доглавник и министар богоштовља и наставе Миле Будак. Из многобројних његових говора одржаних у најжешћој пропагандној кампањи против Срба, од маја до августа 1941, који су већ помињани и делимично цитирани, овде се подсећа само на неколико његових најкарактеристичнијих изјава.

Тако је он, говорећи на великом усташком збору у Славонском Броду, 15. јуна 1941, најпре изјавио да је народ католичке и муслиманске вјере носилац хрватске државности, док су сви други који су дошли у Хрватску или пријатељи, или пак **непријатељи, који су дошли силом, „па морају и селити било силом, било милом.** (Одобравање и клицање Живио!)”. Одмах потом он је изјавио да усташе имају „**не само право,**

U TAJNIM SOBAMA MANASTIRA OSTROGA PRONAŠLI SU NIJEMCI PATRIJARHU GAVRILA

Glavni krivac za ratnu politiku bivšeg kralja Petra II. smatrao se sigurnim pa je pio vino i slušao gramofonske ploče

BERLIN, 2. svibnja. DNB javlja: Njemački vojnici našli su u manastiru Ostrog velik broj predmeta, koji pripadaju srpskoj krunskoj riznici. Kao i priljagu pratnje srpskog kralja Petra. U vezi s tim kod pretrage tih dragocjenosti i priljage, kao i prilikom uhićenja srpskog patrijarha Gavrila ustanovljene su ove činjenice:

PATRIJARHA GAVRILU

Manastir Ostrog, koji se nalazi na bliznarnom području od Nikšića, bio je posljednje mjesto, gdje se sklonio bivši srpski kralj. Odatle je praćen samo od malog broja osoba iz svoje najuže okoline pobjeгао аеропланом u inozemstvo.

Jedna od glavnih osoba rote, koja je išla za tim, da bivaš Jugoslavini nalaza u rat protiv Njemacke, bio je patrijarh Gavriilo. U priljazi stozera bivšega kralja našli su hiljadne vojničkih i političkih savjetnika mladoga suverena. To su bili vrlo oskudni predmeti talijanskog kolonijalnog Carstva i o mogućnostima rata u kolonijama, kakvi ne bili dosta ni za jedan mal leksikon, zatim izveštaji emigranata, pisanje za glasloskopskih novina i t. d.

Kad su njemacke čete stajale već pred Nikšićem i kad je bivši kralj Petar ostavljajući velik broj ministara, generala i pouzdanika, kao i novca i dragocjenosti, pobjeгао u inozemstvo s jedinim još preostlim аеропланом, otišli su i ljudi iz pratnje bivšega kralja iz manastira i razbijali se po bregovima. Oni su očito bili zadovoljni, kad su ih zarobili njemacke čete i kad su mogli poslije mnogo dana prvi put jesti toplo jelo u njemackim vojničkim kuhinjama.

Medjutim, patrijarh Gavriilo dao je, da ga zatvore u tajnim sobama manastira. Srpska državna riznica bila je pobrskajena u podrumima i mnogobrojnim spiliama oko manastira. Veliki dio blaga, oko 15 milijuna, Gavriilo je dao sakriti ili ga je predao dobrim prijateljima. Ne-

koliko dana završio je tako Gavriilo potajno u manastiru i već se smatrao, da je siguran. Pio je vino i slušao gramofonske ploče. Jednoga jutra počeli su udarati ljudi na njegova vrata. On je u pokušaj otvorio vrata; pred njim je stajao jedan vojla izirnih odreda i nekoliko njemackih vojnika. Njemacki vojnici odmah su uhišili patrijarha Gavrila, kao jednog od glavnih krivaca za ratnu politiku krunoga oko bivšeg mladoga kralja. Zajedno s njim uhišeno je i više drugih svećenika i visokih činovnika iz beogradskih ministarstava. Kad su patrijarha pokazali razragnane vrata sa novčanikima, iz kojih je izišlo 15 milijuna dinara, on je najprije pokušao da poriče čin. Marđutin, kad mu je preko tumača rečeno da se medjutim našlo 10

milijuna dinara sahriveno u kriptu, u crkvenim obrednim haljinama, iza ormara, da je drugim mjestima, rekao je patrijarh da je ostajao pojedini ljudima. (Velebit)

Englezi izjavljuju, da je Korizis počinio samoubojstvo

RTM, 2. svibnja. Stefani javlja: Sada već engleski službeni krugovi priznaju, da je nekolicina grčki ministar predsjednik Korizis počinio samoubojstvo. Između ostalih priznaje se to Eden. Isto tako Englezi sada priznaju pobjedu na ovim, kao i činjenicu, da je baš borba talijanske vojske protiv grčke vojske u Albaniji uspjela. Također priznaju Englezi značajnu službenu priznanja Engleza značajni srpski vojnici, koje su sami Englezi našli na čistu časti i ujedna talijanske vojske.

Zarobljen srpski patrijarh Gavriilo

u crnogorskom manastiru Ostrog kod Nikšića — Kako se pojavila ratnih kućakača spremno za nametnuto carstvo

U BERLIN 2. svibnja. (DOPIS Njemački vojnici našli su u manastiru Ostrog velik broj predmeta, koji pripadaju srpskoj krunskoj riznici. Kao i priljagu pratnje srpskog kralja Petra II. smatrao se sigurnim pa je pio vino i slušao gramofonske ploče. Jednoga jutra počeli su udarati ljudi na njegova vrata. On je u pokušaj otvorio vrata; pred njim je stajao jedan vojla izirnih odreda i nekoliko njemackih vojnika. Njemacki vojnici odmah su uhišili patrijarha Gavrila, kao jednog od glavnih krivaca za ratnu politiku krunoga oko bivšega mladoga kralja. Zajedno s njim uhišeno je i više drugih svećenika i visokih činovnika iz beogradskih ministarstava. Kad su patrijarha pokazali razragnane vrata sa novčanikima, iz kojih je izišlo 15 milijuna dinara, on je najprije pokušao da poriče čin. Marđutin, kad mu je preko tumača rečeno da se medjutim našlo 10 milijuna dinara sahriveno u kriptu, u crkvenim obrednim haljinama, iza ormara, da je drugim mjestima, rekao je patrijarh da je ostajao pojedini ljudima. Englezi izjavljuju, da je Korizis počinio samoubojstvo. RTM, 2. svibnja. Stefani javlja: Sada već engleski službeni krugovi priznaju, da je nekolicina grčki ministar predsjednik Korizis počinio samoubojstvo. Između ostalih priznaje se to Eden. Isto tako Englezi sada priznaju pobjedu na ovim, kao i činjenicu, da je baš borba talijanske vojske protiv grčke vojske u Albaniji uspjela. Također priznaju Englezi značajnu službenu priznanja Engleza značajni srpski vojnici, koje su sami Englezi našli na čistu časti i ujedna talijanske vojske.)

Zlokovna uloga patrijarha Gavrila

u razvoju političkih prilika u Srbiji — Bivši župnik — pastirah kao lat sama stvarka

Glavni srpski episkop ratniokovne politike u bivšoj Jugoslaviji bio je patrijarh Gavriilo. On je bio glavni krivac za ratnu politiku krunoga oko bivšega mladoga kralja. Zajedno s njim uhišeno je i više drugih svećenika i visokih činovnika iz beogradskih ministarstava. Kad su patrijarha pokazali razragnane vrata sa novčanikima, iz kojih je izišlo 15 milijuna dinara, on je najprije pokušao da poriče čin. Marđutin, kad mu je preko tumača rečeno da se medjutim našlo 10 milijuna dinara sahriveno u kriptu, u crkvenim obrednim haljinama, iza ormara, da je drugim mjestima, rekao je patrijarh da je ostajao pojedini ljudima. Englezi izjavljuju, da je Korizis počinio samoubojstvo. RTM, 2. svibnja. Stefani javlja: Sada već engleski službeni krugovi priznaju, da je nekolicina grčki ministar predsjednik Korizis počinio samoubojstvo. Između ostalih priznaje se to Eden. Isto tako Englezi sada priznaju pobjedu na ovim, kao i činjenicu, da je baš borba talijanske vojske protiv grčke vojske u Albaniji uspjela. Također priznaju Englezi značajnu službenu priznanja Engleza značajni srpski vojnici, koje su sami Englezi našli na čistu časti i ujedna talijanske vojske.)

Чланци о патријарху Гаврилу у усташкој штампи

него и дужност тражити од овдашњег православног живља, да тај живаљ увиди, што јест и да се према томе снађе. Имамо правду и говорити, ако је тко Србин, има Србију и то је његова домовина. (Одобравање)...⁸⁵²

Одговарајући на поздраве представника Степинчеве Католичке акције, 21. јуна 1941, Будак је, између осталог, рекао да су „православци дошли у ове крајеве као гости. И они би требали већ једном да напусте те крајеве. Истина, многи не ће моћи отићи, али ће зато хтјети прећи на нашу вјеру. То можда неће бити из најчишћег увјерења и зато ћете ви дјеловати да својом молитвом и радом то дјело потпомогнете.“⁸⁵³ Свој говор на усташкој скупштини у Крижевцима, 6. јула 1941. Будак је започео следећим речима: „Овај наш садашњи чин као и то, да смо почели скупштину са светом мисом, доказује да је хрватска држава кршћан-

⁸⁵² „Hrvatski Narod“, 16. 6. 1941, posljednja str.
⁸⁵³ „Katolički List“, br. 25/41, 295.

ска. И то ми увијек наглашујемо. Она је и држава исламска, гдје је наш народ исламске вјере. Ја наглашујем ово, јер је потребно, да се знаде, да смо ми држава двију вјера, католичке и исламске. Ми знамо колику је улогу наша вјера кршћанска одиграла у повијести нашој, па је се стога ми држимо. Ми бисмо је већ из политичких разлога држали, јер је то био једини бедем, који Београд није никада могао прескочити. Карактеристично је, да непријатељ обично наваљује на оно, што се сматра да им је најпогибељније. И наши непријатељи комунисти и Срби наваљују највише на вјеру, јер знаду, кад би нам то порушили, да би могли радити с нама што хоће. Међутим, ти наши православци, који веле, да су атеисти и против попова, чине то пред нама, чим дође крсна слава или св. Сава, да видиш како пале кандила. Они су вјеру спојили са народношћу и говорили су: Наше цркве и наши манастири, то су наши камени међаши. Зато их посадише у Цељу, Марибору, Сушаку и Сплиту. Међутим, ако Бог да, тај ће њихов камен међаш нестати из хрватске државе, јер не може се међашити по туђим њивама...”⁸⁵⁴

Напред наведени подаци о односу Анте Павелића и његових усташа према СПЦ довољно убедљиво говоре о њиховој намери да униште СПЦ у НДХ. Та је намера била интегрални елемент њиховог ширег плана – да „очисте”, тј. ликвидирају Србе у НДХ. Пошто је свештенство СПЦ, предвођено седморицом митрополита и епископа, уживало изузетно висок углед међу Србима и било део његове националне елите, усташе су одлучиле да то свештенство не само онемогуће да делује међу Србима у НДХ, него и да га уклоне из те државе свим средствима којима она располаже да би тако обезглавиле и СПЦ и цео српски народ у НДХ. Уклањањем кадрова СПЦ, усташе су, међутим, хтеле да постигну још један свој стратешки циљ – да Србе које не буду могле да ликвидирају натерају да затраже прелаз из православља у неку другу грану хришћанства, пре свега у римокатолицизам, тј. РКЦ, или на ислам. Рачунало се сасвим логично на то да ће православни Срби, после уклањања свештенства и монаштва СПЦ, морати да потраже верску утеху од свештенства неке друге верске заједнице. Као традиционални верници, тј. хришћани, они су некоме морали да доводе новорођену децу на крштавање, а свештеничке услуге су им биле потребне и у сврхе венчања, сахрана, освећења домова и имовине, исповедања и других духовних ствари. Усташе су очекивале да ће се православни Срби најпре обратити свештеницима РКЦ, највеће хришћанске цркве у НДХ, по

⁸⁵⁴ „Hrvatski Narod”, br. 143/41, od 7. 7. 1941, 3.

много чему блиске православљу и СПЦ. А ако се то обистини, после преласка Срба у РКЦ, уследила би њихова денационализација, одн. похрваћивање. Због тога је усташки режим одмах по свом консолидовању отпочео са реализацијом пројекта превођења Срба у РКЦ, као са још једним видом геноцида над Србима.

Пре него што се пређе на анализу реализације тог пројекта потребно је да се нешто каже о терминолошким неспоразумима и проблемима у вези са његовим именованем.

4.3.2. „Превођење”, „преверавање”, „верски прелаз”, „покрштавање”, „прекрштавање”, „покатоличавање”

За усташку политику и праксу насилног превођења Срба из православља у католицизам у историографији и публицистици употребљава се читав низ израза и синтагми. Српски аутори најчешће употребљавају израз „прекрштавање”, а хрватски и католички синтагму „вјерски прелази” (или „пријелази”).⁸⁵⁵ Уз те изразе употребљавају се и многи други – „преверавање”, „превођење”, „прелази на католицизам”, „враћање вјери отаца”, „вјерозаконски прелази”, „конверзије”, „обраћење”, „преобраћење” (и „преобраћање”), „покрштавање”, „католичење”, „покатоличавање”. Да питање употребе неког од горњих израза није уопште неважно ни наивно сведоче мишљења двојице аутора који су највише писали о овом изузетно важном и контроверзном питању. Тако хрватски аутор Јуре Кришто одбацује изразе „прекрштавање” или „покрштавање”, јер „Католичка црква, барем што се православца тиче, признаје ваљаним већ обављено крштење.” Он одбацује и израз „католичење”, тврдећи да је не само непрецизан, него и оптерећен предрасудама „те се може рабити кад се жели истакнути принуда код вјерских пријелаза”. По њему, најпрецизнији је израз „вјерски пријелази”.⁸⁵⁶

Филип Шкиљан, хрватски историчар из Загреба, који је објавио велики број чланака и тротомну студију о насилном превођењу православних Срба у католицизам, сматра да међу горе наведеним изразима „има напросто погрешних, али ниједан од њих није имун на оправдане примједбе, а многим, мање или више, у примисли одјекује и нека иде-

.....
⁸⁵⁵ Видети: Симић Сима, *Прекрштавање Срба за време Другој светској рати*; Ђурић Вељко, *Прекрштавање Срба у Н. Д. Х.*; Кришто Јуре, *Црква и држава. Случај вјерских пријелаза у Н. Д. Х.*; Кришто Ј., *Пријелази на католицизам у Сенјско-модрушкој бискупији 1941.-1945.*; Блажевић Велимир, *Преласци православних вјерника у Католичку Цркву у вријеме NDH...*

⁸⁵⁶ Кришто Ј., *Sukob simbola*, 169.

ологија.⁸⁵⁷ Неки акцентирају повријеђеност жртве, неки су експлицитно арогантни и политички некоректни. Чак и оним називима који су наизглед техничке нарави, као вјерски пријелази у потки је мимикрија идеологије. Неки сугерирају добровољност, неки присилу док се употребом неких управо панично одриче те асоцијације. Кад већ ниједан од тих назива не лежи на предмету као рукавица на руци (*omen est nomen*), а сва носе на себи снагу далекосежних импликација, аутор си узима за право да их користи готово све, али у приликама и фреквенцијама које сматра промишљенима и добро одмјеренима.⁸⁵⁸

Израз „прекрштавање” није адекватан ономе што се дешавало са Србима који су превођени у РКЦ за време НДХ, јер они нису, заиста, поново крштавани у тој цркви. Њихово крштење у СПЦ признавано је као ваљано и у РКЦ, па су они подвргавани само верској обуци о тзв. „католичким вјерским истинама”, као и о унутрашњој организацији и канонском праву РКЦ, који су се у извесној мери разликовали од организације и канонског права СПЦ. Израз „прекрштавање” имао би донекле смисла само у вези са тзв. осењивањем крсним знаком, због познатих разлика између савремених православаца и римокатолика у том погледу: крштење само са три прста (православни) или са целом десном шаком (римокатолици) и крштење са десног рамена на лево (православни) или обрнуто (римокатолици). Иако је ово разликовање у неким случајевима имало погубне последице по православне житеље НДХ, оно, ипак, не оправдава употребу израза „прекрштавање” за насилно превођење Срба у РКЦ. Између осталог и зато што тај израз не искључује могућност добровољног учешћа објекта прекрштавања.

Због свега тога се у овој књизи именовању превођења Срба из православља у католицизам за време НДХ прилази на релативно једноставан начин. Пошто се у 99% случајева тог превођења није радило о добровољном превођењу или преласку Срба у РКЦ, већ о превођењу под различитим видовима присиле, неутрални изрази као што су: „верски прелаз”, „преверавање”, „конверзија”, па и „прекрштавање” нису адекватни. Суштину тог феномена најбоље погађа синтагма „насилно пре-

.....
⁸⁵⁷ У време када је завршавана ова књига, Шкиљан је објавио тротомну књигу под насловом: *Покајоличавање Срба – Прекрштавања на подручју Зајребачке надбискупије између 1941. и 1945.*, 1–3, Архив Војводине – Српско народно вијеће – Архив Срба у Хрватској и Архив Републике Српске, Нови Сад – Загреб – Бања Лука, 2022.

⁸⁵⁸ Škiljan F., „Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku i grkokatoličku vjeroispovijest (prekrštavanja) na području Zagrebačke nadbiskupije između 1941. i 1945.”, u zborniku radova: *Pokatoličavanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Srpsko nacionalno vijeće, Zagreb 2019, 101.

вођење Срба у РКЦ”, као и изрази „католичење” и „присилно покатоличавање”, јер они, заиста, подразумевају присуство присиле. Пошто те три формулације имају исто значење, у овој књизи ће се користити само једна од њих – „присилно (или насилно) покатоличавање”.

(Овде треба напоменути и то да се у српском језику израз „прелаз” чешће користи за означавање неких појава и односа у простору него у области међуљудских и међуверских односа. Тако се, рецимо, говори о прелазу преко реке, ливаде, имања, или о прелазу у огради. Зато је за прелажење из једне вере или цркве у другу исправније користити израз „прелазак”).

4.3.3. Када је почело присилно покатоличавање Срба у НДХ?

За почетак остваривања државног програма присилног покатоличавања Срба у НДХ обично се узима објављивање фамозне Павелићеве „Законске одредбе о прелазу с једне вјере на другу”, донете 3. маја 1941, а објављене у службеним „Narodnim Novinama” 5. маја. Иако се у први мах то није могло јасно разазнати, врло брзо се испоставило да је том одредбом створена правна основа за примену једног од три метода елиминације Срба из НДХ. Свесни тога да, и поред све своје крволочности и врло погодних ратних прилика, неће бити у стању да физички униште целокупан српски народ у НДХ, нити да га присилно иселе, Павелић и Будак су осмислили план да највећи део Срба преведу у РКЦ, а онда их асимилију, тј. претопе у Хрвате. Овом одредбом је, у ствари, најављен и обелодањен трећи елемент раније помињане тајне формуле за „коначно решење” српског питања у НДХ. Иако је она имала општи и наизглед неутралан карактер, па се Срби у њој нису изричито спомињали, одмах је свима било јасно да је она пре свега усмерена против њих, што је усташка пракса врло брзо и показала.

Ова Павелићева одредба је, иначе, значајна и за анализу односа између усташа и РКЦ. Мада су усташе врло високо цениле улогу РКЦ у историји и у актуелном тренутку хрватског народа и рачунале на њу као на једног од најчвршћих ослонаца свог режима, оне су, ипак, сматрале да у односима држава–црква превагу треба да има држава.⁸⁵⁹ Павелић је такву своју политику према свим верским заједницама, па

⁸⁵⁹ С обзиром на чињеницу да све верске заједнице у некадашњој КЈ и у НДХ нису у својим називима имале појам цркве (као нпр. Исламска верска заједница), било би исправније говорити о односима између државе и верских заједница. Али је, без обзира на ту чињеницу, и у публицистици и у науци уобичајен израз „односи између државе и цркве”, па се тај израз користи и у овој књизи.

Zakonska odredba o prelazu s jedne vjere na drugu

DO DONOŠENJA NOVOG ZAKONA UKIDAJU SE SVI DOSADAŠNJI ZAKONSKI PROPISI O NAČINU PRELAZA S JEDNE VJERE NA DRUGU

Zagreb, 5. svibnja. Današnje »Narodne Novine« objavljuju:

Na prijedlog ministra bogoštovlja i nastave propisujem i proglašujem

ZAKONSKU ODREDBU

o prelazu s jedne vjere na drugu.

§ 1.

Do donošenja novog zakona o vjeroispovjednim odnosima ukidaju se svi dosadašnji zakonski propisi o načinu prelaza s jedne vjere na drugu. Za valjanost prelaza potrebno je, da stranka, koja mijenja vjeru podnese pismenu prijavu upravnoj vlasti prve molbe (kotarskoj oblasti odnosno gradskom poglavarstvu) o svojoj odluci i da dobije potvrdu o toj svojoj prijavi, te da se ispune vjerski propisi one priznate vjeroispovjести, na koju stranka prelazi.

§ 2.

Ova zakonska odredba stupa na snagu danom proglašenja u Narodnim novinama. Tim danom prestaju vrijediti svi zakonski i naredbeni propisi, koji su s ovom zakonskom odredbom u protivuriječju.

Provedba ove zakonske odredbe povjerava se ministru bogoštovlja i nastave.

U ZAGREBU, dne 3. svibnja 1941.

Broj: LV-87-Z. p. 1941.

Ministar za bogoštovlje i nastavu

Dr. MILE BUDAK v. r.

Poglavnik:

Dr. ANTE PAVELIĆ v. r.

„Законска одредба о прелазу с једне вјере на другу”
у „Хрватском Нароу” од 6. маја 1941.

и према оној која је била несумњиво највећа и најутицајнија у његовој држави, хтео да манифестује и по питању уређивања међурелигијских, одн. међуцрквених односа. Мада је питање конверзија, тј. прелажења људи из једне религије и верске заједнице у другу, превасходно духовно и међуверско (тј. међуцрквено) питање, Павелић је и у вези са њим хтео да покаже ко је „газда” у НДХ. Зато је предузео иницијативу у области прелажења верника из једне верске заједнице у друге и задржао одлучујућу улогу државе у тој области све до краја процеса насилног покатоличавања Срба у НДХ, што ће се врло добро видети из многобројних законских и подзаконских прописа које је усташка држава доносила. Доминантна улога државе у овој области била је видљива већ из друге реченице Павелићеве кратке одредбе, која је гласила: „За ваљаност прелаза потребно је, да странка, која мијења вјеру поднесе писмену пријаву управној власти прве молбе (котарској области односно градском поглаварству) о својој одлуци и да добије потврду о тој својој пријави, те да се испуне вјерски прописи оне признате вјероисповијести, на коју странка прелази.”⁸⁶⁰ Заинтересовани за прелазак из једне вере у другу морали су, дакле, прво да се обрате државним органима са својом пријавом, одн. молбом за прелазак и да од тих органа добију потврду о њој, па да се тек после тога обрате конкретној верској зајед-

⁸⁶⁰ Видети: Симић С., *нав. дело*, 28; Ђурић Ђ. В., *нав. дело*, 37–38.

ници у коју желе да пређу. Из каснијих државних прописа ће се још боље видети одлучујућа улога државе у овој области. Испоставило се, наиме, да су наведени државни органи одлучивали о томе ко може, а ко не може да пређе из једне вере у другу, тако што су били овлашћени да издају потврде о честитости лицима која су подносила пријаве. Било је то директно мешање државе у унутрашња питања верских заједница, на које су ћутке пристале све верске заједнице, па и најмоћнија међу њима – РКЦ.

Будући да пре ове Павелићеве одредбе није било ниједног законског прописа о правном положају верских заједница у НДХ, из ње се види да су у НДХ постојале признате и непризнате вероисповести. О томе које су признате, а које непризнате, Павелићеви поданици су морали да закључују из актуелне политичке праксе усташког режима, а пре свега из писања званичне усташке штампе.

Пошто је за провођење у дело ове своје одредбе Павелић овластио министра богоштовља и наставе, Мило Будак је 27. маја 1941. донео „Упуту пригодом прелаза с једне вјере на другу”, којом је прецизирао надлежност среских власти и градских поглаварстава у издавању потврда о пријављивању ових прелаза и поједноставио прописе и процедуру у вези са њима. У њој Будак упућује „све управне власти прве молбе и интересиране особе”, да „у уредовање речених управних власти спада само издање потврде дотичној странци о њезиној пријави вјерозаконскога прелаза. Када ће пако и под којим увјетима та странка бити примљена у вјерску припадност друге признате вјероисповијести, за коју је најавила свој прелаз, спада лих у бригу дотичне странке.”⁸⁶¹ Затим су уследиле и бројне друге законске и подзаконске одредбе усташке државе везане за прелажење из једних у друге верске заједнице, одн. за присилно покатоличавање Срба, о којима ће касније бити више речи.

Иако је, формално гледано, исправно везивање почетка присилног покатоличавања Срба у НДХ за поменути Павелићеву законску одредбу, ипак треба нагласити да је та геноцидна акција усташког режима била индиректно наговештена већ његовом *Законском одредбом о забрани ћирилице*, од 25. априла 1941. и *Проведбеном наредбом* Министарства унутарњих послова НДХ, од истог дана.

Законска одредба о забрани ћирилице имала је само два члана и само две реченице: „§ 1. На подручју Независне државе Хрватске забрањује се упораба ћирилице. § 2. Ова законска одредба ступа на снагу

.....
⁸⁶¹ Симић С., *нав. дело*, 29–30.

даном проглашења у „Narodnim Novinama”, а проведење повјерава се министарству унутарњих послова.”

Проведбена наредба је била нешто шириа и гласила је:

„§ 1. **Забрањена је свака упораба ћирилице** на цијелом подручју Независне Државе Хрватске. То се нарочито односи на цијело пословање свих државних и самоуправних тијела, на уреде јавног поретка, на трговачке и њима сличне књиге и дописивање и на све јавне напise. // Према томе наређујем: да се на цијелом подручју Независне Државе Хрватске одмах обустави **свака упораба ћирилице у јавном и приватном животу**. Свако штампање ма каквих књига ћирилицом је забрањено. // Сви јавни напisi ћирилицом имају се неодвлачно, а најкасније у року од три дана скинути. // § 2. Прекршитељ ове наредбе казнит ће се по управним областима новчано до 10.000 динара и затвором до мјесец дана.”

Већ је раније речено да је *Законска одредба о забрани ћирилице* била **страшан удар на национални идентитет Срба у НДХ и на њихово достојанство**. Срби су овом одредбом били не само грубо дискриминисани у односу на друге народе у НДХ који су се користили латиничним писмом, него су били изложени многобројним понижењима, шиканирањима и не малим финансијским издацима. Они су морали одмах да скину или избришу све ћириличне натписе и фирме својих установа и предузећа и да их испишу латиницом. Морали су, такође, да преуређују своје писаће и штампарске машине или да купују нове са латиничним словима, да праве и плаћају нове печате на латиници. Били су принуђени да престану са штампањем уџбеника и других књига, као и новина, огласа, позивница и других „тисканица” на ћирилици. Све је то условљавало бар привремени застој, ако не и потпуни прекид у функционисању српских народних и црквених школа и забавишта, привредних предузећа, друштвених и културно-уметничких установа и организација. Уз све то, **Срби су ускоро морали ћутке да гледају како усташе спаљују све књиге и новине писане ћириличним писмом и како се отворено ругају свему што је српско и православно**. Подсећајући Србе на забране ћирилице из времена Хабзбуршке монархије и Аустро/Угарске, усташе су овим актима културног и духовног геноцида јасно показивале намеру да забране постојање Срба као нације.

Будући да је **забрана употребе ћирилице** директно водила денационализацији и нестанку Срба, она се може сматрати и **фактичком забраном СПЦ**, која је била несумњиви фактор националног идентитета Срба. Забрана „сваке” употребе ћирилице и у јавном и у приватном животу значила је, у ствари, онемогућавање нормалног живота цркве чији су чла-

нови у 99% случајева били Срби. Све актуелне књиге којима се служила та црква биле су на ћирици, сва штампа такође, а да се и не говори о старијим црквеним књигама и документима. Чак је и комуникација унутар црквених јединица и органа морала да се обавља на латиници. **Забрана употребе ћирилице је увела ванредно стање у СПЦ и довела је врло брзо до колебања једног дела њених мање храбрих верника, наводећи их на помисао о промени вере и цркве. Због тога се у документе који се односе на превођење Срба из православља у католицизам у НДХ мора уврстити и *Законска одредба о забрани ћирилице.***

Сем законских одредаба о забрани ћирилице и о прелазима са једне вере у другу, Павелић и његови министри су током 1941. донели још неколико сличних одредаба и наредба које су се односиле на превођење Срба у РКЦ: 27. 5. 1941:

Ујуџа Министарства богоштовља и наставе НДХ *џриџодом џријелаза с једне вјере на друџу*;⁸⁶² 14. 7. 1941: Поверљиви допис Министарства правосуђа и богоштовља бискупским ординаријатима у НДХ о „вјерозаконским прелазима православних”; 18. 7. 1941: *Министарска наредба* о називу „грчко-источне вјере”; 30. 7. 1941: Окружница владе НДХ о прелазу гркоисточњака; 16. 9. 1941: Окружница МУП-а НДХ о ажурирању „послова око вјерозаконских прелаза”; 10. 10. 1941: Уредба о оснивању Вјерског одсјека при Државном равнатељству за понову; 24. 10. 1941: *Ујуџа за џријелаз џркоистџочњака*; 25. 11. 1941: *Законска одредба о државној џомоћи душиобрџницима жуџа и жуџиних усџанова, основаних за*

Zabranjena ćirilica

š ZAGREB, 25. travnja. Današnje »Narodne Novine« donose ovu Zakonsku odredbu Poglavnika dra Ante Pavelića:

§. 1. Na području Nezavisne Države Hrvatske zabranjuje se uporaba ćirilice.

§. 2. Ova Zakonska odredba stupa na snagu danom proglašenja u »Narodnim Novinama«, a provedba se povjerava ministru unutarnjih poslova.

»Narodne Novine« donose provedbenu naredbu ministarstva unutarnjih poslova zakonskoj odredbi o zabrani ćirilice. Ovom naredbom zabranjena je svaka upotreba ćirilice na cijelom području Nezavisne Države Hrvatske. To se naročito odnosi na cijelo poslovanje svih državnih i samoupravnih tijela, na urede javnog poretka, na trgovačke i njima slične knjige i dopisivanje i na sve javne natpise. Prema tome se naređuje, da se na cijelom području Nezavisne Države Hrvatske odmah obustavi svaka uporaba ćirilice u javnom i privatnom životu. Svako štampanje ma kakvih knjiga ćirilicom zabranjeno je. Svi javni natpisi pisani ćirilicom imaju se skidnuti neodvlačno, a najkasnije u roku od tri dana.

„Законска одредба о забрани ћирилице” у усташкој штампи

⁸⁶² Хрватски израз „богоштовље” дословно значи поштовање Бога, али се употребљава као синоним и за религију, религиозност, култ, веру и веронауку у просвети.

насељенике и њрелазнике на катхоличку вјеру; 2. 12. 1941: Законска одредба о укидању Јулијанској календара.

Из наслова ових законских и подзаконских аката, као и из раније поменутих података, јасно је да је **масовно и присилно прелажење православних Срба на католицизам било државни пројекат у НДХ**. Пошто због присуства немачких, италијанских и мађарских окупационих трупа није могао да створи чисто хрватску националну државу, Павелић је тим пројектом тежио да створи државу у којој ће Хрвати бити надмоћни у односу на све остале народе, а у којој неће бити Срба. Будући да је био свестан да неће моћи физички да уништи и протера „мањину” од скоро два милиона Срба, он је за један део њих испланирао најпре духовну, а онда и националну асимилацију, односно кроатизацију. Као некада у Аустрији и Аустро-Угарској, Срби су, према његовом плану, најпре морали да напусте православље и пређу у католике, а онда и у Хрвате.

Остварењем овог свог превасходно националистичког, односно, великохрватског и геноцидног циља, Павелић је смерао да постигне још нешто. Он је, наиме, врло добро знао да су у редовима хрватског католичког клера увек биле присутне јаке прозелитске претензије према православљу и, конкретно, према СПЦ. Уколико би своје планове о превођењу Срба у католицизам успео да оствари онако како је наумио (а планирао је око милион српских „преобраћеника”), он је са сигурношћу могао да рачуна на додатно придобијање великог дела хрватског католичког клера и, што му је било још важније, Ватикана. Из ранијих делова ове књиге евидентно је да му је подршка Ватикана била врло битна. Зато је већ почетком маја 1941. почео да доноси поменуте одредбе о прелажењу из једне вере у другу, рачунајући, очигледно, на то да ће се то прелажење свести углавном на прелазак православних Срба у РКЦ. Само се по себи подразумева да је и ова, као и друге његове одлуке, морала да добије свој одјек у званичној усташкој пропаганди.

У вези са пропагандом режима за покатоличавање Срба у НДХ, треба приметити да је Петар Мацут у једном свом раду уочио да је та пропаганда била врло слаба, одн. да „уопће није постојала интензивна службена државна пропаганда” по том питању. Због тога он закључује да су „**вјерски пријелази били маргинално политичко питање**” за усташки режим.⁸⁶³ Мацут је у праву када констатује недостатак поменуте пропаганде у усташкој и католичкој штампи. Али он пропушта да уочи

⁸⁶³ Macut Petar, „Prilog raspravi o vjerskim prijelazima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj na primjeru katoličkog tiska”, *Croatica christiana periodica* (CCP), br. 77/16, 184.

да је те пропаганде, ипак, било подоста и у штампи и изван ње на индиректан начин. Чести острашћени напади на СПЦ у целини, као и на њене челне људе (патријарха Гаврила и епископе Николаја и Доситеја), с једне стране, као и хвалоспеви на рачун РКЦ и њене сарадње са усташким режимом, са друге, били су индиректна, али врло озбиљна пропаганда за напуштање СПЦ, као брода чије је потонуће потпуно извесно. Уз ту посредну пропаганду, усташки режим је крајем маја и почетком јуна 1941. отпочео да врши још један, дотада неуобичајен, али врло ефикасан, вид пропаганде за покатоличавање Срба на терену. Био је то најтежи могући вид пропаганде, тежи и црњи и од тзв. црне пропаганде.⁸⁶⁴

Тај вид пропаганде вршили су организовано, систематски, агресивно и бескрупулозно функционери усташког покрета (повереници, таборници, логорници, стожерници), затим председници и начелници општина и срезова и велики жупани, као и различити угледни службеници државног апарата (општински бележници и други чиновници, жандари, поштари, телали, шумари, учитељи, апотекари, ветеринари и др.). Они су данима и недељама крстарили српским селима и насељима позивајући Србе да напусте своју веру и цркву (СПЦ) и да пређу на римокатолицизам, одн. у РКЦ. Покушавајући да убеду Србе у исправност и неопходност те изузетно велике и важне промене, они су се служили познатом тактиком „шаргарепе и штапа”. Србе су позивали да напусте наводно погрешну и туђу веру и да се врате у „једину праву и јединоспасавајућу”, која је, наводно била вера њихових дедова и прадедова. Тим чином Срби би стекли равноправан положаја са већинским Хрватима и обезбедили миран живот, уз очување своје имовине, радних места у државним органима и др. **Чим би Срби показали отпор према таквим понудама, прелазило се на отворене претње – да ће бити убијени или послати у логоре или депортовани у Србију и да ће им имовина бити одузета. А да Срби не би били у дилеми хоће ли се те претње заиста и остваривати, усташе су им врло брзо показивале да се неће устручавати да их проведу у дело. Била је то пропаганда заснована на притисцима и уценама најгоре врсте, у стилу крилатице: „Буди католик или умри!”** О њој усташка штампа није писала из сасвим разумљивих разлога. Али је она, без обзира на то ћутање штампе, била и те како стварна и делотворна, као што ће се врло јасно видети из сведочења многобројних Срба избеглих из НДХ у току 1941. и 1942. године.

.....
⁸⁶⁴ Под „црном пропагандом” се углавном подразумева пропаганда заснована на лажима и фалсификатима, за разлику од „беле” и „сиве”, које оперишу истинитим или делимично истинитим подацима и чињеницама.

Изостанак уобичајене службене пропаганде за покатоличавање Срба у штампи може да се протумачи тако да пројекат покатоличавања Срба није био до краја разрађен и да је био у сенци друга два вида решавања „српског питања” – физичког ликвидирања и протеривања Срба из НДХ. Можда би могло да се каже да је то био резервни и нешто мање важан пројекат решавања „српског питања”, али не и маргиналан. Велика енергија коју је усташки режим уложио у тај пројекат и велика очекивања која је имао од њега потврђују закључак да није био маргиналан. Пошто се у време тзв. прве усташке емиграције уопште није говорило о насилном покатоличавању Срба, као једном од метода њиховог затирања, врло је вероватно да су усташке вође на ту идеју дошле тек после 10. априла 1941. Суочен са питањем како се решити скоро два милиона Срба, један део усташког руководства и то онај који би се могао назвати нешто умеренијим, предложио је насилно покатоличавање као увод у денационализацију и кроатизацију Срба. Тиме би се, сједне стране, смањио злочиначки одијум који је већ почео да прати усташки режим и његову државу, а с друге стране би се још више придобио клер РКЦ за усташку ствар и интересе.

4.3.4. Појединачне и породичне молбе Срба за прелазак из СПЦ у РКЦ пре 5. маја 1941.

Пре преласка на податке о притисцима усташких власти на Србе да пређу на римокатолицизам (или на ислам) треба поменути чињеницу да је и пре објављивања Павелићевих законских одредби о забрани ћирилице и о прелазу с једне вјере на другу било случајева да су неки становници НДХ српске, хрватске, јеврејске и других националности подносили појединачне или породичне молбе за прелазак са православља на римокатолицизам, одн. у РКЦ. За те случајеве би, донекле, могло да се каже да спадају у појам класичног, политички немотивисаног, прелажења људи из једне у другу верску заједницу. Али, само донекле.

Већ 15. и 17. априла 1941. (после повратка Анте Павелића у Загреб, формирања његове прве владе и доношења „Законске одредбе за обрану народа и државе”), неколико становника Загреба обратило се локалним жупним уредима са молбама да пређу из СПЦ у РКЦ или да се врате у РКЦ.⁸⁶⁵ До доношења Павелићеве законске одредбе о забрани ћирилице (25. прила 1941) било је укупно 55 таквих молби, а до објављивања одредбе о прелазу с једне вере на другу (5. маја 1941) 169. Изгледа да су

⁸⁶⁵ Више о томе видети у: Škiljan F., *Pokatoličavanje Srba*, 96-97/1, 347/1, 230/3.

информације о тим чињеницама мотивисале усташко руководство да питање прелажења из једних верских заједница у друге, с нагласком на прелажење Срба из СПЦ у РКЦ, преузму у своје руке и ставе га у функцију свог главног циља – потпуног затирања Срба из НДХ.

Мада се у поменутиим молбама нису помињале актуелне политичке прилике у НДХ, нема никакве сумње у то да су управо оне подстакле све њихове ауторе на подношење изненадних молби за прелазак у РКЦ. Те молбе нису биле резултат неког искреног унутрашњег верског уверења, већ одраз страха њихових носилаца за свој положај и живот, као и за положај, имовину и опстанак својих породица у новој усташкој држави.

Тако је, рецимо, врло индикативан случај са молбом Десанке Плен-тај из Бјеловара. Она је била рођена у Гудовцу, код Бјеловара, у коме је 28. априла 1941. извршено прво масовно стрељање невиних Срба. Десанка је само дан после те трагедије српског народа поднела молбу за прелазак у РКЦ и само два дана после објављивања раније поменутог уводника у „Hrvatskom Narodu”, у коме се говорило о „кобном дјеловању српске православне цркве”.⁸⁶⁶ Поводом молбе породице Валановић из Капеле код Бјеловара, месни жупник је у свом обраћању Надбискупском духовном столу у Загребу написао да је та породица најавила свој прелаз „у почетку садашњег комешања – прије изданих оштрих мјера против жидова и православних”, због чега он сумња „у чистоћу њихове намјере”.⁸⁶⁷ Загребачка римокатоликиња Викторија Мандић је, наводно, тек 1. маја 1941. схватила да је венчањем у православној цркви починила „зло” које сада жели да исправи, не спомињући, наравно, опасност да и њен православни супруг и син чине сада исто такво зло тражећи да из своје старе цркве пређу у нову, тј. у РКЦ.⁸⁶⁸

(Међу многобројним индивидуалним и породичним молбама за прелазак или повратак у РКЦ било је, иначе, много занимљивих прича и образложења. Тако су Јагода и Јосип Пуреџ прешли на православље 1940, после безуспешних покушаја да склопе други брак, најпре у РКЦ, а затим и у Евангеличкој и Старокатоличкој цркви).⁸⁶⁹ Владимир Кунц,

⁸⁶⁶ Škiljan F., *Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku i grkokatoličku vjeru u vrijeme NDH na području Bjelovarskog dekanata*, Radovi Zavoda za znanstvena istraživanja i umjetnički rad u Bjelovaru, sv. 10 (2016), 302. (У даљем тексту: *Vjerski prijelazi ... Bjelovarski dekanat*)

⁸⁶⁷ *Исѡ*, 304.

⁸⁶⁸ Škiljan F., *Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku i grkokatoličku vjeroispovijest (prekrštavanja) na području Zagrebačke nadbiskupije između 1941. i 1945. u zborniku radova Pokatoličavanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Srpsko narodno vijeće, Zagreb 2019, 228. (У даљем тексту: *Vjerski prijelazi ... Zagrebačka nadbiskupija*)

⁸⁶⁹ *Исѡ*.

професор грађанске школе у Чаковцу, имао је јако компликовану брачну ситуацију, јер се женио више пута. Први брак је склопио са Анђелом Јакоповић, која је други пут улазила у брак, па је Владимир, због тога, прешао на старокатоличку вероисповест. Потом се развео од Анђеле и склопио брак са православком Ружицом Јелић, из Лесковца. Ружица им је родила сина Владимира, кога је крстила у вараждинској православној цркви. Сада су сви „изненада“ зажелели да пређу у РКЦ.⁸⁷⁰ Словенац Фран Заврник, професор Универзитета у Загребу, прешао је 1921. из РКЦ у СПЦ, заједно са супругом и дететом, а децу која су се родила после тога крстио је у православној цркви. Сада је тражио прелазак у РКЦ.⁸⁷¹ Било је и случајева склапања мешовитих бракова негде у Србији или у Црној Гори, у местима где није постојала римокатоличка црква. Тако су Карл Лепеј и Марија Шашовић склопили брак у православној цркви у Никшићу, јер је најближа римокатоличка црква била удаљена 75 км.⁸⁷² Капетан Антун Петишко венчао се са учитељицом Видом Јовановић у православној цркви у Пироту, јер у њему није било католичке цркве. И своје двоје деце је крстио у православној цркви. Средином маја 1941. он моли да његова супруга и деца буду примљена у РКЦ и да се његов брак конвалидира у тој цркви. Лекар Срећко Занела је прешао на православље због сукоба са капеланом и часном сестром приликом крштења његовог сина Давора, па је сада тражио повратак у РКЦ.⁸⁷³ Пријем у РКЦ тражили су и Јеврејин Зденко Бенеш, који је 1938. прешао у СПЦ и његова супруга Елза, римокатоликиња, која је приликом удаје прешла на јудаизам. Сада су обоје тражили прелазак у РКЦ.⁸⁷⁴ И тако даље).

Посматран из историјске ретроспективе, процес насилног покатоличавања Срба у НДХ може да се подели у две велике фазе: прву, од проглашења НДХ до стварања тзв. Хрватске православне цркве (10. 4. 1941 – 3. 4. 1942) и другу, од стварања ХПЦ до краја постојања НДХ (3. 4. 1942 – 8. 5. 1945). Првој фази је претходила она подфаза од 10. до 25. априла, одн. до 5. маја 1941, коју су карактерисале наизглед добровољне молбе појединих Срба за прелазак у РКЦ, уз истовремене молбе бивших римокатолика, који су за време КЈ прешли у СПЦ, да буду враћени у РКЦ.

Ако се као званични почетак прве фазе насилног покатоличавања Срба у НДХ узме дан објављивања Павелићеве законске одредбе о вер-

.....
⁸⁷⁰ *Истио*, 222.

⁸⁷¹ *Истио*, 229.

⁸⁷² *Истио*, 229–230.

⁸⁷³ *Истио*, 229.

⁸⁷⁴ *Истио*, 230.

ским прелазима – 5. мај 1941 – онда не може да буде случајно то што је управо тог дана започео најрадикалнији обрачун са хијерархијом СПЦ у НДХ. Тог дана су, као што је већ речено, усташе убиле бањалучког епископа Платона и архијерејског намесника из Босанске Градишке Душана Суботића у близини Бања Луке. Следећег дана, на Ђурђевдан, усташе су ухапсиле и почеле да муче на смрт проту Бранка Добросављевића, бившег народног посланика из Вељуна и његовог сина Небојшу, студента медицине (уз још преко 500 српских сељака из Вељуна). Истог дана ухапсиле су и Добросављевићевог колегу Дмитра Скорупана, пароха из оближњег Цвијановића Брда, као и Јована Грозданића, пароха у Радучу код Госпића. Грозданића су убиле истог дана, а Добросављевића и Скорупана дан или два касније. Осмог маја 1941. ухапшен је загребачки митрополит Доситеј и повргнут мучењу и медијској сатанизацији. Деветог маја је у загребачком „Novom Listu” објављена она већ поменута колумна под насловом „Оздрављење нашег јавног живота на црквено-вјерском пољу” у којој је СПЦ оптужена за великосрпско деловање, клерикализам и прозелитизам, при чему је поменут податак да је за време КЈ преведено „преко 200 тисућа Хрвата у православље”. Осијечки „Hrvatski List” је 10. маја 1941. пренео најважније делове ове колумне у свом „Политичком прегледу”, под насловом: „Уз законску одредбу о пријелазу с једне вјере на другу”. Истог дана усташе су у Бањалуци ухапсиле старог Милована Грбу, филозофа, директора приједорске гимназије и дугогодишњег народног посланика за срез Војнић, који је, иначе, заједно са протом Добросављевићем, активно учествовао у антиконкордатској борби СПЦ у току 1937. У ноћи између 10. и 11. маја 1941. усташе су ухапсиле пароха и архијерејског намесника у Глини Богдана Опачића, кога су сутрадан убиле, заједно са још неколико стотина његових верника и сународника. Дванаестог маја 1941. ухапсиле су и дабробосанског митрополита Петра итд. Све ове и друге епископе и свештенике СПЦ усташки режим је видео као реалну претњу његовом пројекту насилног покатоличавања Срба, па је отпочео са њиховим безобзирним уклањањем. И није, наравно, ни мало случајно што је баш тих дана почео нагло да расте број молби православних Срба за прелазак у РКЦ и што се по први пут о томе огласио и надбискуп Степинац, правећи се да не види шта усташки режим намерава и шта ради са Српском православном црквом, са њеним свештенством и њеним верницима.

Уз свеопшту сатанизацију Срба и радикализацију прогона свештенства СПЦ, на почетак све учесталијег пријављивања Срба за пре-

лазак из СПЦ у РКЦ највише су утицали раније поменути наступи поглавника НДХ и његових најближих сарадника крајем маја и почетком јуна 1941. Ту се пре свега мисли на онај Павелићев говор од 21. маја 1941, у коме је формулисао кључну парољу антисрпске пропаганде: „Прошло је време када је хрватски народ био предметом. Сада је хрватски народ господар, а све друго ће бити његовим предметом!”. Неколико дана после тога, 25. маја, доглавник Будак је у Вараждину поручио тамошњим Хрватима да „с влахом” једу „до пола здјеле”, а да га „од пола здјеле ударе... здјелом у главу”, узвикујући да Хрвати неће са Србима да имају ништа заједничко и да ће „Они (тј. Срби – нап. П. И.) који не спадају овдје, морат ... отићи!” Три дана потом, 28. маја, бањалучки стожерник В. Гутић је у Приједору отворено говорио о геноциду над Србима, откривајући намеру хрватске државе да их сместа пошаље у Србију „једне жељезницом, а друге Савом без лађа”. Уз то је изјавио и оно већ поменуто: „Српску гамад од 15 година навише ми ћемо да поубијамо, а њихову дјецу ћемо смјестити у клостере и од њих ће бити добри католици.” Била је то прва позната званична најава геноцидног карактера покатоличавања Срба – од малолетне српске деце усташе ће створити нове јањичаре, овог пута католичке и, наравно, хрватске. Томе свакако треба додати и ону изјаву М. Жанића, председника тзв. Законодавног поверенства, од 2. јуна 1941: „И нема те методе коју ми нећемо ... употријебити да начинимо ову земљу збиља хрватском и да је очистимо од Срба ...”//

4.3.5. Почетак масовног покатоличавања Срба у НДХ

Већ из горе поменутих изјава највиших представника усташке НДХ видљиво је да целу прву фазу насилног покатоличавања Срба у НДХ карактерише непрекидна екстремно оштра антисрпске пропагандна кампања. Ако се томе дода подсећање на сва она учестала појединачна, групна и масовна убијања Срба широм НДХ током и после маја 1941, евидентно је да је усташки режим све више показивао своје криво лице и геноцидне намере према Србима. Сем буквално физичког смањивања броја Срба у НДХ, у оквиру главног пројекта решавања „српског питања”, та су убиства имала за последицу и стварање плански осмишљене атмосфере тоталне несигурности за преостале Србе. Због тога се од краја маја 1941. повећава број појединачних и породичних молби за прелаз у РКЦ, сада већ у складу са наведеним одредбама А. Павелића и М. Будака, подношењем пријава локалним органима усташке власти.

У исто време долази и до једне битне новине у насилном покатоличавању Срба у НДХ, која ће пресудно утицати на интензитет и крајње ефекте тог процеса.

Претпоследњег дана маја 1941, наиме, долази до **прве познате најаве колективног преласка Срба из СПЦ у РКЦ**. Учинио ју је Марко Радишић, Србин из Пожешких Сесвета, који је 30. маја 1941. месном жупнику РКЦ најавио одлуку целог села (укупно 71 лице) да пређе у РКЦ.⁸⁷⁵ Ускоро ће уследити више таквих и много масовнијих колективних најави и прелазу Срба у РКЦ, које су биле последица директних притисака усташких власти на Србе да напусте православље и СПЦ и да пређу у РКЦ. Последњих дана јуна 1941. број појединачних молби које су подношене у току једног дана кретао се између 70 и 90, да би већ 7. јула нарастао на 155, дан касније на 280, а 14. јула чак на 970. Од августа 1941. те бројке су почеле да бивају и четвороцифрене.

Од осталих колективних и масовних прелазака Срба из СПЦ у РКЦ овде се помиње само неколико првих из јуна 1941. Петог јуна 1941. био је најављен колективни прелазак Срба на подручју Вашчанског архиђаконата (између Вировитице и Нашица). Тог дана је, наиме, „један православац... и добровољац” из села Брезово Поље посетио Стјепана Јанковића, жупника у Лукачу, код Вировитице и саопштио му да би из његовог села „једно 10 обитељи хтјело пријећи из грчко-источне вјере у римокатоличку”. На Јанковићево питање шта да ради са том „понудом”, Надбисупски духовни стол Загребачке надбискупије (НДС) му је одговорио: „Саопћите људима стајалиште Цркве те их, ако искрено мисле, можете поучавати у католичким истинама... (и) католичкој црквеној дисциплини. **Упозоравате се тек на то да се добра намјера управо код добровољаца мора добро испитати, будући да би код њих могла постојати бојазан да их не макну, да их покреће страх пред губитком материјалних добара.**” Поводом овог случаја Шкиљан напомиње да се чини да до прелазу Срба из Брезовог Села није дошло, „будући да је већи дио насељеника из Брезовог Поља присилно исељен у Србију”.⁸⁷⁶

Деветог јуна 1941. жупник и декан у Глини, Фрањо Жужек, поднео је НДС-у молбу за пријем у РКЦ 27 лица. У вези са том молбом он је написао врло интересантан пропратни текст, из кога се види да је на првобитном списку оних који су молили за прелаз било 77 лица, а да је он морао да одбије чак 50 молби због тога што, наводно, нису биле таксирани на задовољавајући начин. После тога је додао на латинском језику,

⁸⁷⁵ Škiljan F., „Vjerski prijelazi... Zagrebačka nadbiskupija”, 173.

⁸⁷⁶ *Истио*, 185.

да усташе не би могле да га разумеју, да су недавно сви млађи мушкарци из Глине и њене околине поубијани.⁸⁷⁷ Судаћи по том појашњењу, изгледа да су подносиоци 50 „одбијених” молби били, у ствари, мушкарци српске националности из Глине и околине које су усташе убиле у раније помињаном масакру у ноћи између 11. и 12. маја 1941.

Седамнаестог јуна 1941. жупник из Ђурђеновца код Нашица, обавестио је НДС да у његовој жупи има између 500 и 600 православаца који су изразили жељу да пређу у РКЦ.

Двадесетог јуна 1941, дошло је до друге молбе за масовни верски прелазак са православља на римокатолицизам на подручју Пожешке котлине. Срби из чисто православних села Братуљевци, Пожешки Брђани и Перенци обратили су се тог дана римокатоличком жупнику Иви Ђанићу у Скендеровцима (општина Вилино Село), са жељом да пређу у РКЦ.⁸⁷⁸ И он се, наравно, одмах обратио НДС-у са том информацијом и питањем шта да ради у том случају.

Како је о притисцима које је усташки режим вршио на Србе да би прешли у РКЦ до сада објављено мноштво изјава прогнаних Срба из НДХ, овде ће бити наведене само неке од њих, из којих се види да су ти притисци практиковани у свим деловима НДХ и да су до те мере били слични да се мора закључити да су били део исте геноцидне технологије усташког режима. Будући да су многе од тих изјава врло опширне, овде се помињу само они њихови делови који се односе на следећа питања: ко је вршио притиске на Србе, којим су се „аргументима” служили субјекти тих притисака и какви су ефекти тих притисака били. Где год је било могуће, додати су и подаци о судбини православних цркава у одређеним деловима НДХ. Они делови сведочења Срба који се односе на улогу клера РКЦ у вршењу притисака на Србе и у обављању самих аката покатоличавања остављају се за последњи део ове књиге.

4.3.6. Сведочења избеглих и протераних Срба о притисцима за покатоличавање

Лазар Котур, избеглица из Јасеновца, изјавио је: „У месецу августу 1941. почели су усташе уз потпору општинских власти присиљавати нас Србе да пређемо на римокатоличку веру, претећи нам убиством и логорима. И домаћи жупник у Јасеновцу наговарао нас је да пређемо на римокатоличку веру, па да нам се после тога неће ништа догодити.

⁸⁷⁷ *Истио*, 132.

⁸⁷⁸ *Истио*, 173–174.

Сви Срби из јасеновачке општине, да би спасили своје животе, прешли су на римокатоличку веру, па и ми. На католички Божић морали смо се чисто обући и ићи у римокатоличку цркву, а православни Божић нисмо смели славити. Усташе, као и остали римокатолици из места, надзирали су нас да сви славимо римокатоличке свеце по римокатоличком обреду и да можда не славимо наше свеце.”⁸⁷⁹

Стоја Умчанин, из Уштице, код Јасеновца, изјавила је 25. 1. 1945: „Пред Божић 1942... мислим у другој половини децембра 1941... почело је поновно превођење Срба у католичку веру према наређењу усташких власти. Сви Срби из општине Јасеновац прешли су у католичку веру. Таборник из Јасеновца Никола Видаковић и усташа Петар Симићић позвали су тих дана све Србе из Уштице у соколски и просветни дом у Уштици, саопштили су наређење за прелаз у католичку веру и припретили у исто време да ће свако ко се овом наређењу не буде повиновао бити 'уклоњен'... Одмах после извршеног покрштавања домаће усташе приступиле су рушењу православне цркве у Уштици; у исто време почело је рушење и цркве у Јасеновцу. Само рушење вршили су заточеници из јасеновачког логора под командом усташа. Ово, међутим, није могло бити довршено зато што је отпочела пуцњава на десној обали Саве, која се пренела и на леву обалу. У ово време вршен је партизански напад на јасеновачки логор, а претпостављало се и то да су пуцњава и напад извршени и у циљу да се спречи започето рушење. У сваком случају рушење цркава је престало, тако да су оне остале читаве са незнатним оштећењима. Служба у њима, разуме се, није вршена.”⁸⁸⁰

Бранко Јакшић, судија среског суда у Бјеловару, изјавио је после свог доласка у Београд: „После насилног одвођења свештеника, дошао је притисак одозго на православни живаљ да се прекрштава и то да прелази на римокатоличку веру ... Поједини представници власти обилазили су српска села и сакупљеним људима говорили да се врате у веру својих прадедова и да ће само на тај начин бити поштеђени... Људи уплашени и да спасу свој голи живот као и своје имање, у гомилама су се прекрштавали. Доцније се јасно испоставило да и та прекрштавања ништа не вреде.”⁸⁸¹

Илија Вранешевић, предратни љубински парох, у срезу Двор на Уни, испричао је после протеривања у Србију следеће: „Још пре мог избеглиштва 13. јула 1941. год. сви чиновници и учитељи (српске на-

⁸⁷⁹ Ђурић Ђ. В., *Прекрштавање Срба у Н. Д. Х.*, 175.

⁸⁸⁰ Dedijer-Miletić, *nav. delo*, 655–656.

⁸⁸¹ Ђурић Ђ. В., *нав. дело*, 164.

ционалности – нап. П. И.) добили су налог од жупника Ђурића, усташког повереника из Дивуше за срез Двор на Уни, да предаду молбу за прелаз у католичанство или да напусте и место и службу. Кад су предали молбе за прелаз, поверљиво им је наређено да претњом наговоре и све остале Србе на прелаз, у противном нека се селе куда знају или ће бити стрељани. Тако су сви домаћини присиљени да, са таксеном марком од 10. динара, дођу код свог учитеља да направе молбу за себе и породицу ради преласка у католичанство.”⁸⁸²

Јованка Остојић из Лађеваца код Окучана, изјавила је 5. 5. 1943: „Још у лето 1941. ... позвала је котарска власт и општина (у Окучанима – нап. П. И.) Србе да пређу на римокатоличку веру, обећавајући да ће онда бити мирнији и у свему изједначени са Хрватима. Око две трећине Срба (у Лађевцу – нап. П. И.) прешло је на римокатоличку веру, а једна трећина није хтела. // Српска православна црква у Лађевцу била је одмах у почетку по усташама опљачкана и затворена, а у љето 1942 ... порушена је. У исто време порушена је и српска православна црква у Окучанима.”⁸⁸³

Јаков Оробабић и Стојан Божић из Гређана и Врбовљана, код Окучана, изјавили су 4. 2. 1944: „У јесен 1941. ... поведена је акција на покрштавању Срба у окупанској општини. Ову акцију водили су споменути ветеринар др Орешкић, апотекар Пачкић, општински начелник Орешкић из Горњих Богићеваца и обућар Сајтер, сви из Окучана. Ова четворица дали су зато иницијативу а само ради покрштавања дошао је у Окучане нарочити мисионар у лицу једног католичког фратра – великог усташе, коме име не знам ... // У децембру 1941... и јануару 1942... порушене су православне цркве по српским селима у општини окупанској. Прва је срушена црква у Окучанима, друга по реду била је црква у Бодиграјима, трећа врбовљанска, па даље по реду цркве у Човцу, Гређанима, Бенковцу у Цагама. // Окупанску цркву рушили су усташе из Јасеновца са заточеницима Јеврејима... а предузетник при рушењу црква у Бодиграјима, Човцу, Гређанима и Врбовљанима био је Мата Ковачевић, земљорадник из Бороваца, усташа. По наређењу општинске управе у Окучанима, пошто се нико није хтео јавити да добровољно руши цркве, морали смо ми сами у виду кулука рушити своје цркве у својим селима. // Ја, Стојан Божић, лично сам три дана са осталим својим сељацима кулучио на рушењу цркве у Врбовљанима. // Грађевни материјал од Врбовљанске срушене цркве узео је себи споменути Мата Ковачевић

⁸⁸² Исто, 185.

⁸⁸³ Dedijer-Miletić, naved. d., 410.

и од тог материјала дигао себи велику кућу у Боровцима. // Поред поменутих срушених цркава, срушена је и српска 'Капела Марка Сарајлије' која је била подигнута на путу на једном раскршћу између Окучана и Врбовљана. Предузимач при рушењу ове српске капеле био је Никола Сајтер, обућар из Окучана."⁸⁸⁴

Радован Гаврић, из Добровића, код Миклеуша, изјавио је 12. 6. 1943: „У нашем селу Добровићима живели су измешани Срби, Мађари, Немци, Чеси и мало Хрвата. Ми Срби живели смо са свима у добрим односима. Кад је дошао преврат у наша су села одмах стигле наоружане хрватске усташе. Почели су по селима купити Србе. Из мога села одвели су земљорадника Милојка Шијачића, Стеву Петровића, Милу Шевчића и Мана Грлицу. Њих четворицу су одмах стрељали у шуми Врањевини код села Буковице. Залазили су по српским домовима и плачкали покућство и животне намирнице. Штавише односили су и пољопривредни алат. Многе наше Србе су на мртво испребијали ... // У лето 1941 ... **непознати католички фратри долазили су са наоружаним усташама у наше село и тражили од нас да пређемо у римокатоличку веру.** Већина Срба није хтела прећи у римокатоличку веру. Они Срби који су били принуђени да се повинују њиховом захтеву такође нису остали на миру. Хрвати су нас све растерали. Неке су одвели, неке затворили, неке побили, онај остатак Срба се склонио у збјегове по шумама...”⁸⁸⁵

Милош Гвоздић, из Војнића, изјавио је 8. 12. 1943: „Акцију на покатоличавању Срба у јесен 1941. ... повеле су хрватске политичке власти, тј. котарска област (среско начелство) и повереник постављен у општини Војнић, неки Марчела из Бариловића ... Народу је саветовано од стране власти да пређе на католичку веру и да ће бити заштићен од сваког прогона и да ће тада сви такви бивши Срби и православци бити сматрани и изједначени у свему са правим Хрватима римокатолицима. Међутим ова акција није имала никаквог успеха, а и народ је изгубио сваку веру у све оно што је долазило од хрватских власти, па и у погледу „покрста”, знајући за случај који се десио у Вргинмосту када су усташе 1500 Срба који су дошли у Вргинмост за покрштавање све до једнога поубијали.”⁸⁸⁶

Павле Зечевић, из села Словинци, општина Стаза, код Костајнице, изјавио је 1. 2. 1944: „Акција на покрштавању Срба поведена је у новембру 1941. ... на иницијативу таборника Пере Крзнарића и општин-

⁸⁸⁴ *Истио*, 714–715.

⁸⁸⁵ *Истио*, 466–467.

⁸⁸⁶ *Истио*, 553–554.

ског бележника у Стази Ивана Кларића. Њих двојица говорили су нам и уверавали у поверењу да нас на покатоличавање наговарају зато да бисмо сачували своје животе и иметке и тако се заштитили од будућих прогона, јер да нам они убудуће више неће моћи помоћи. Ставили су нам до знања да увек имамо пред очима да нова усташка држава не признаје Србе и српску православну цркву. // Срби из Стазе одазвали су се овом настојању таборника Крзнарића и дали свој пристанак за 'покрст', а сам акт покрштавања извршен је на тај начин да смо сви у општинском поглаварству потписали неке већ испуњене бланкете у којима је стајало да добровољно приступамо у римокатоличку веру. После овако довршеног административног покрштавања дошли су у општину Стаза римокатолички фратри из Далмације и у школама по појединим селима одржали нам проповеди и заклињали нас на верност католичкој цркви. Практично се то вршило на следећи начин: док су фратри читали текст заклетве, ми смо стајали и слушали те иза њихових речи нешто смо мрмљали као знак одобравања и пристанка. Када су нас после овако положене заклетве призивали да примимо остију нисмо се томе одазвали, или можда да је то ретко који од нас учинио. // Међутим, у пракси овај наш покрст није значио ништа јер смо ми и даље остали у очима усташа Срби и православци и као такви смо били гоњени и сумњичени. // Да би комедија са нашим покрштавањем била још већа, заказана је за дан 11. новембра 1941... (Св. Мартин) прослава покрштавања Срба у општини Стаза, коју је објавила целокупна хрватска дневна штампа. На прославу је дошао и велики жупан из Петриње др Петар Гвоздић и већ раније поменути поглавников капелан, који су нам одржали говоре, да смо се прелазећи на римокатоличку веру вратили вери својих отаца и само Београд да нас је одвојио од католичке вере. // На овој прослави били су и кино-оператери, који су на своје апарате снимили важније моменте на прослави и фотографисали поједине групе прелазника на католичку веру. Све слике објављене су следећих дана у загребачкој дневној штампи. // После овако проведенога покрштавања Срба у општини Стаза, да би нас још већма загријали за хрватску и католичку ствар, обилазили су усташе са усташким логорником из Костајнице Ђуром Цветнићем, хотелијером и школским надзорником, сва села у општини Стаза и у школама држали нам предавања о хрватској историји, хрватским великанима, о др Анти Старчевићу, којему је мајка била Српкиња, о историчару др Милану Шуфлају и, наравно, о поглавнику и усташкој Хрватској.⁸⁸⁷

.....
⁸⁸⁷ Исто, 702–703.

Светозар Вујанић из Босанског Шамца, изјавио је 12. 2. 1943: „У љето 1941... вршиле су хрватске власти и то котарска област и општине велики притисак на Србе, присиљавајућ их да пређу на римокатоличку веру. Србе који су били намештени у којој јавној служби, отпуштали су са изјавом да најпре пређу на римокатоличку веру, па да ће онда бити поново враћени на службу. Остали Срби присиљавани су на покрштавање тиме, што су посебни изасланици котарске власти и општина ишли по српским селима и позивали Србе да одмах пређу на римокатоличку веру, претећи им одвођењем у логоре и одузимањем имовине. Успркос оваквим тешким претњама, нико од Срба није хтео прећи на римокатоличку веру. // Српске православне цркве у Босанском Шамцу, Црквини, Слатини, Обудовцу, Новом Граду, Дубици, Милошевцу и Тишини још су у љето 1941 ... по усташама потпуно опљачкане, а потом затворене ...”⁸⁸⁸

Божана Орељ и Милица Вукојевић, из Врнограча изјавиле су 22. 3. 1943: „За време најтежих покоља Срба (у селима Глиница и Босанска Бојна, код Врнограча – нап. П. И.) у августу месецу 1941. ... усташе Муслимани позивали су Србе да одмах пређу на римокатоличку или муслиманску веру јер да никако не смију остати у православној вери. Претили су убиством свакоме који не би напустио православну веру. Како су тада остале код куће само жене и деца, то су жене, да би спасле своје животе као и животе своје деце прешле неке на римокатоличку, а већина на муслиманску веру. Међутим ни то им није ништа користило, јер су усташе, како смо то чуле, у прошлој години попалили српска села у општини Врнограч, те побили у тим селима много преосталог народа, који није избегао у шуму. // Српска православна црква у Глиници већ је у почетку по усташама Муслиманима опљачкана и затворена.”⁸⁸⁹

Драган Миладиновић и Драган Смрзлић из Цетинграда, изјавили су 26. 1. 1943: „После извршеног првог покоља Срба (у Цетинграду, крајем јула 1941. – нап. П. И.) хрватске власти су извршиле притисак на Србе, да пређу на римокатоличку веру. Органи среског начелства и опћинске управе долазили су у поједина српска села и позивали Србе да одмах пређу на римокатоличку веру, обећавајући им да ће тада бити равноправни са Хрватима, а у противном да ће бити отерани у логоре, и имања им заплењена. Срби, застрашени на овај начин, пристајали су на покрштавање, па их је око половина из цетинградске општине прешло

⁸⁸⁸ *Истио*, 238–239.

⁸⁸⁹ *Истио*, 351–352.

на римокатоличку веру. Један део Срба из цетинградске општине и то из села Маљевац и Бухача нису хтели прећи на римокатоличку, већ су радије прешли на муслиманску веру. Људи су у овим селима одмах после тога набавили фесове и метнули на главу. У покрштавању Срба истицао се је нарочито и римокатолички жупник у Цетинграду Петар Медвед. // Српска православна црква у Радовици је најпре по усташама опљачкана, а затим на Преображење 1941. године спаљена. Српска православна црква у Бухачи је потпуно опљачкана, али није спаљена.”⁸⁹⁰

У изјави Вукосаве Пудар, Стане Пудар, Милице Шкоро, Софије Шакоте, Милеве Ђорлука и Љубе Пудара из Чапљине, од 11. 3. 1943. каже се између осталог: „На 26. јуна 1941 ... издан је у Чапљини проглас на Србе, да пређу на римокатоличку веру. У прогласу је обећавано Србима, да ако пређу ... да ће бити равноправни са Хрватима и да неће бити прогањани. Оним Србима који су били у затвору, обећано је да ће после прелаза ... бити пуштени кућама. Како су тада скоро сви Срби мушкарци били одведени и затворени, а многи и убијени, то су код куће остале само жене и деца. Жене су после овога прогласа у масама ишле у испоставу котарске области и изјављивале, да желе прећи у римокатоличку веру, само да би на тај начин спасиле своје мужеве, синове и браћу од смрти. Међутим, то није ништа користило – Срби су били поклани. // Српска православна црква у Чапљини затворена је одмах још у почетку, Срби су по наређењу усташа морали посећивати римокатоличку цркву. Исто тако српске православне цркве у селима Клепци и Габела затворене су још у почетку Независне државе Хрватске. Све цркве су пре затварања биле по усташама потпуно опљачкане.”⁸⁹¹

Љубиша Симић из Теслића, изјавио је 18. 3. 1943: „На три дана пре Видовдана 1941. ... похапшени су сви угледнији Срби из Теслића и околне ... После овога вршен је на Србе притисак да пређу у римокатоличку веру. Овај притисак су вршиле хрватске власти и то котарска област и општине. Србима је обећавано да ће, ако пређу на римокатоличку веру, бити изједначени у свему са Хрватима, а у противном случају да ће бити одведени у логоре, а имања им одузета. Известан број Срба прешао је на римокатоличку веру, верујући да ће се на тај начин спасити. // Српске православне цркве у Теслићу и свим околним селима већ су у почетку Независне Државе Хрватске по усташама потпуно опљачкане, а затим затворене.”⁸⁹²

.....
⁸⁹⁰ Исто, 226.

⁸⁹¹ Исто, 311.

⁸⁹² Исто, 328–329.

Владимир Герун, из села Талежа код Требиња, изјавио је 27. 3. 1943: „У месецу јулу 1941 ... позвала је котарска област из Требиња све Србе да пређу на римокатоличку веру, или да напусте своје куће и имања. Котарска област је уједно израдила и посебне формуларе, које су Срби морали потписати. Ови формулари били су разаслати општинама да их доставе Србима на потпис. Известан број Срба из Требиња прешао је на римокатоличку веру и то већином жене, чији су мужеви пре тога одведени и убијени. Жене су прешле само зато да би спасиле живот свој и своје деце. Српска села нису хтела прелазити на римокатоличку веру.”⁸⁹³

Анка Гргић, из Дрежник-Града, изјавила је 30. 3. 1943: „Једне ноћи концем месеца јула 1941... дошли су у Дрежник-Град страни усташе из Госпића, Перушића и Карловца и они су одмах исту ноћ са домаћим усташама уприличили покољ Срба... Одмах после овог покоља издано је од хрватских власти наређење у којем су се позивали Срби да пређу на римокатоличку веру, па да им се више ништа неће догодити, већ да ће бити равноправни са Хрватима. Општина у Дрежник-Граду издала је тада плакате који су били залепљени на свим јавним местима. У тим плакатима стајало је да сви Срби треба одмах да пређу у римокатоличку веру, па да ће онда бити равноправни са Хрватима. У истим плакатима је још стајало да се покољ Срба догодио мимо знања поглавничког и да се више неће догодити таково зверство. Притисак на Србе да пређу у римокатоличку веру вршио је и поменути жандармеријски наредник из Раковице Марко Вукушић. После тога прешли су на римокатоличку веру Срби из Дрежник-Града и Смољанца те један део Срба из Садиловца.”⁸⁹⁴

Милорад Кантар из Санског Моста, изјавио је после свог доласка у Србију: „На дан два после Св. Илије 1941 ... домаћи усташе Хрвати ишли су по српским селима и позивали Србе да одмах пређу на римокатоличку веру, па да ће онда престати покољ и пљачкања ... Сваки Србин који је хтео прећи... морао је платити 500.- динара у име неких такса. Богатији су морали платити 1.000.- динара до 2.000.- Неки су Срби прешли на римокатоличку веру, да би на тај начин спасили голе животе своје и своје породице, али им ни то није користило.”⁸⁹⁵

Сведочећи о трагичној ситуацији у којој су се нашли Срби у срезу Босански Нови за време илинданских покоља, Душан Дрљача, трговац из Бос. Новог, изјавио је да су за време тог покоља среске власти обја-

⁸⁹³ Dedijer-Miletić, naved. d., 360.

⁸⁹⁴ Исто, 362.

⁸⁹⁵ Ђурић Ђ. В., нав. дело, 162.

тарске области у Бишцима. Прогонница је гласила до Зеница. Из Зеница сам прешао у Београд пошто је Једног полицајца и стигао у Београд на 19 марта 1942 г. у вече. Ја измораван јако продахти пут за Бел. Дикињу, где нађем свога куца Катанџа Дитра, на њу тамо потпусти и записати.

Дуго нита номам за исказати, а на испавано и прочитано ми могу се закљати.

МИЛИКОВИЊА Лука, трговачки помоћник, из Томиноваца општина Кутјево, среза Слав.Покога, стар 47 година, 4 Зима 1942 године кајавало је следеће:

Српак после успоставе независне државе Хрватске појавили су се усташе у Сл.Покога и околним селима. У усташке редове ступили су у Слав.Покога Хрвати, а у околним селима црногорци Јоси и Славаци, те ниста ништа.

Усташе су одмах почели са прогоном Срба. Кућини су неочекивано све виђојаче Србе из Слав.Покога и околине, затварали их у усташки стени у Слав.Покога, где су их стравново заглављали, а потом по ноћи гуњили на камени, навојили у облику јама и тако их убијали.

У месецу мају 1941 године, усташе су неочекивано ише Срба из Слав.Покога и зашторили их у усташки стени, где су их страшно заглављали, а затим једно ноћи потпули у камени и одвели у куку зваку "Борак", крај Слав.Покога, где су их убили и закопали. Тада су убијени у кући "Борис" Јозановић, грађански саветник; носни православни свештеник Јосифу је име Бурје, док му прејимена не ашиц Станковић Шпан, трговац; Јосифиновић Станко, трговачки помоћник; Јанковић Станко, чиновник средњег начелства; Јуловић Милица, чиновница бачко, те ашиц Јурица, чијим се именом ашиц не могу сагати. Сви убијени Срба пре тога су страшно чуњени. Грађански саветник Јовановић прије убиства био је везан уз телеграфски стуб, ашиц чуњен и од лева објечени кањани нома, а истом онда убијен. Остали су прије убиства заглављани у усташком стени.

Из села Томиноваца убијени су од усташе у месецу априлу 1941 године, Јурица Мило и Стеванови Мило, обојина ашицорацица, Вејасиновић је на први дан православног Ускрса, т.ј. на 27 априла 1941 године у вече настрадао од усташког намера Петра из Томиноваца. Касе је од одмах сачувао да се упути својој кући, али су га усташе - Славаци задржавали у гостиони, частити га није. Када је Јурица Мило аше 41 асти у ноћи нашла да гостиони и друго се следећу кући, док она је на усташе - Славаци и те они лећи, који су се ашиц ашиц у гостиони и частити га, те га на сонку убили на реповима. Она је да да су ово убиство извршили: Милорад Петер, гостионар и негов синовац Јосифа, ИЛИЦКА Кириц, ШИРИЦЕ Иван, ШИРОЊИ Луто, РАШИЦИЕ Сено, ХИЏИЊЕ Бранко и ШАНОВ Сено, сви ашицорацица - Славаци из Томиноваца. Следећу случај убиства пријавио је кметармерица у Кутјево и кметармерица је водила извиде, али нитко није а ово убиство одговорио и ашиц су убице добро повести. На 22 априла 1941 године ише ашиц православни су те ноћи у куку поменутог Стевановића. Шпан, наведи га на куће и одвели на православно гробље, где су га убили. Убице су и а овој случај пријавио кметармерица у Кутјево, али нису одговорили.

Неколико дана после православног Ускрса прошле године, дошли су усташе из Слав.Покога у Штероричу, где су ушасили Беговица, ашицорацица, одвели у Слав.Покога и зашторили у усташки стени, где су га одговорио чуњени, гуњели му коцу са лево, негов пријатељ, један дрвцац, трговца из Слав.Покога успео је, да га аше новац навуца и заштори и даље у куку Штероричу. Нећутки, већ после два дана усташе из Слав.Покога поново су дошли у Штероричу, ушасили га и поново одвели у Слав.Покога, а остале у Нову Будићу, где је убијен.

У месецу априлу 1941 године, дошли су усташе на Слав.По-

Факсимил сведочења Луке Милинковића из Томиноваца код Кутјева

виле да ће сваки Србин који буде прешао у РКЦ бити заштићен. Зато су многи Срби из Бос. Новог „прешли на римокатоличку веру и тако се за неко време спашавали од покоља”. „Било је случајева” – наставља Дрљача – „да су усташе поједине Србе гонили да их убију, а родбина ових Срба у задњи час донела је потврду од римокатоличког свештеника о прелазу на римокатоличку веру и тако су се ти Срби спасли покоља.”⁸⁹⁶

Милан Трифуновић, из Грка, код Босанског Брода, изјавио је 14. 5. 1943: „За време највећег покоља и пљачке Срба вршен је у оном крају (око Славонског Брода – нап. П. И.) велики притисак на Србе да пређу на римокатоличку веру. Сам велики жупан из Славонског Брода долазио је у она села и позивао Србе да одмах пређу на римокатоличку веру, ако се хоће спасити и остати у хрватској држави. У оно време крстарили су по поменутиим селима и котарски предстојници из Дервенте и котарске испоставе из Босанског Брода и позивали Србе да пређу на римокатоличку веру, претећи им да ће сви бити отерани у логоре

⁸⁹⁶ Исто, 155.

ако се не покатоличе, јер да у хрватској држави не може бити ко није римокатоличке или муслиманске вере. Са котарским предстојницима ишли су и усташки логорници и претили Србима ако не пређу на римокатоличку веру. Под овако тешким притиском, већина Срба је пристала и прешла на римокатоличку веру. Међутим, нити то им није ништа користило, јер су их усташке власти и даље прогонили под лозинком да су Срби и након тога остали исти и да им се не сме веровати. // Српска православна црква у селу Лијешћу претворена је у римокатоличку и у њој римокатолички жупник из Босанског Брода служи мису. Остале Српске православне цркве су по усташама одмах у почетку Независне Државе Хрватске потпуно опљачкане, а затим затворене...⁸⁹⁷

Љубомир Антић, из Тузле, изјавио је 16. 11. 1942: „Прошле године (1941. – нап. П. И.) пре Божића чиниле су хрватске власти притисак на Србе у срезу тузланском, као и у самом граду Тузли, да пређу на римокатоличку веру, претећи им убиством и логорима. Већ су били приређени и штампани посебни формулари молба, које је сваки Србин морао потписати, а у којима је стајало да сваки добровољно и из властите побуде жели прећи на римокатоличку веру. Међутим, на интервенцију немачких војних власти све је одгођено на неизвесно време. // Све српске православне цркве у срезу тузланском су прошле године по усташама и Хаџиефендићевим легионарима темељито опљачкане, а потом затворене⁸⁹⁸. У некојим су православним црквама Муслимани држали и хранили своје коње, само да што више унизе православну веру. Православна црква у Тузли је само затворена, а потом је овог лета поново отворена и претворена у хрватску православну цркву. У њој служи службу Риста Бабуновић, свештеник из Тузле.”⁸⁹⁹

* * *

Као што се из овог кратког прегледа сведочења Срба избеглих из НДХ јасно види, усташки режим је од јуна 1941. почео да врши најгрубље могуће притиске на Србе да напусте православље и СПЦ и пређу у неку од признатих верских заједница (РКЦ, ИВЗ или у протетстанске цркве), с евидентним преферирањем Римокатоличке цркве. Те прити-

.....
⁸⁹⁷ Dedijer-Miletić, naved. d., 416.

⁸⁹⁸ Мухамед Хаџиефендић, трговац из Тузле и резервни мајор бивше југословенске војске, основао је после формирања НДХ легију добровољаца из редова Муслимана. Та је легија извршила велики број злочина над Србима у тузланском крају.

⁸⁹⁹ Dedijer-Miletić, naved. d., 185–186.

ске су на локалном нивоу вршили функционери општинских и среских власти, као и функционери Усташког покрета (таборници и логорници) и истакнуте месне усташе. Они су обилазили српска насеља и наговарали Србе да напусте православље да би тако постали равноправни са Хрватима и Муслиманима и да би избегли прогоне. После нуђења такве „шаргарепе”, обавезно су користили и тежак „штап” у виду претњи да ће непослушни Срби бити упућени у логоре, протерани у Србију или ликвидирани, а да ће им имовина бити одузета.

Пошто су оваква „убеђивања” обично следила после хапшења или протеривања месних православних свештеника и затварања или рушења православних цркава, с једне стране, и покоља Срба на одређеним подручјима, претрашени и потпуно незаштићени Срби су били свесни да се усташе не шале и да ће без икаквих скрупула реализовати своје претње. Због тога су углавном пристајали на тражену промену вере, као изнуђено решење. Био је то **безобзиран напад на њихова права и слободу уопште, а посебно на њихову слободу савести и вероисповести; страشان притисак на њихову душу и ум, на њихов верски и национални идентитет и на лично и колективно достојанство.**

Због тога се за покатоличавање Срба у НДХ мора рећи да је било насилно, нечовечно и бездушно, па се с пуним правом сматра посебно перфидним и свирепим видом усташког геноцида над Србима.

4.3.7. Ефекти масовног насилног покатоличавања Срба у НДХ у току 1941.

Наведени притисци усташког режима на православне Србе да пређу у РКЦ (и једним минорним делом и на ислам и протестантизам) почели су већ у јуну 1941. да дају масовне резултате. Тог месеца је било регистровано преко хиљаду изнуђених молби православних Срба за прелазак у РКЦ. У јулу 1941. је тај број прешао цифру од 6.000, да би се од августа 1941. до априла 1942. мерио десетинама хиљада на месечном нивоу. Иако су и органи усташке државе и органи РКЦ водили евиденције о тим прелазима, ни једне ни друге евиденције нису биле, из различитих разлога, комплетне, па се ни до данас не могу утврдити прецизне цифре православних Срба који су присилно покатоличени за време НДХ. То је, наравно, послужило као основа за многобројне врло различите процене од стране аутора различитих провенијенција.

Прву незваничну, али јавну процену о броју православних Срба који су прешли на православље у једном делу НДХ дао је тадашњи шеф

ушашке пропаганде, Иво Богдан, некадашњи главни уредник и сарадник Степинчеве „Hrvatske Straže”. Он је, наиме, у чланку „Право лице Босне поносне”, који је објавио у хрватском илустрованом листу „Polet”, бр. 2/41, од 1. октобра 1941, написао следеће: „У самој бањалучкој бискупији број прелаза у посљедњих неколико тједана премашило је број од 70.000.”⁹⁰⁰ Иако нема никакве сумње у то да је Богдан био одлично информисан човек о свим догађањима у НДХ, касније изјаве званичних представника НДХ, као и налази бројних аутора који су се бавили истраживањем процеса насилног покатоличавања Срба у НДХ показале су да је Богданова процена била крајње нереална, одн. увећана. Број поменутих прелаза на простору бањалучке бискупије не само да није могао да буде толики за „само неколико посљедњих тједана” септембра 1941, него ни до краја те године. Претпоставка је да је Богдан „избацио” поменути број из чисто пропагандних разлога, тј. у намери да се, с једне стране, похвали ефикасношћу државног пројекта покатоличавања Срба, а, с друге, да подстакне Србе у другим деловима НДХ да се и сами, у што већем броју, пријављују за прелазак у РКЦ.

Према налазима Ивана Мужиха, поглавник Павелић је у једном поверљивом разговору с краја октобра 1941. изјавио да „све своје наде полаже у покрет конверзије православних у католицизам”, при чему је поменуто податак да је до тада „**већ 250.000 православних прешло на католицизам.**”⁹⁰¹ Слично Богдану, и Павелић је навео много већи број покатоличених него што је он стварно био крајем октобра 1941. Важнији је, међутим, први део ове његове изјаве, у коме се каже да он „све своје наде полаже у покрет конверзије православних у католицизам”. Чак и ако је свесно претеривао у вези са својим надама, тај део сам по себи демантује раније поменути закључак П. Мацута о маргиналном значају покатоличавања Срба у НДХ за ушашки режим.

Извештавајући, 26. фебруара 1942, министра спољних послова НДХ Младена Лорковића о свом недавном сусрету и разговору са кардиналом Маљонеом (државним секретаром Ватикана), Никола Рушиновић, члан хрватске дипломатске мисије у Риму, задужен за успостављање односа између НДХ и Ватикана, написао је да је кардиналу споменуто податак да је „у задњих 20 година отпало од католичке цркве 250.000 душа”. После тога се похвалио свом високом саговорнику да му је пре његовог поласка за Рим (почетком 1942. – нап. П. И.) надбискуп Степинац казао да је могао да преведе „до 400.000” православних Срба у РКЦ,
.....

⁹⁰⁰ Наведено према листу: „Vrhbosna”, br. 9-10/41, 210.

⁹⁰¹ Mužić Ivan, *Pavelić i Stepinac*, Logos, Split 1991, 42–43.

Др Крунослав Драгановић
– стручњак за питања
преверавања и за деловање
тзв. „пацовских канала”
после Другог светског рата;
„уштакши Џејмс Бонд”.

„а није него тек 100.000, јер их није хтио при-
мати без темељите приправе, пошто је право-
славни елеменат тако заостао, да не зна ни за
најбитнија начела свете Вјере.”⁹⁰² Из овог Руши-
новићевог извештаја се види да му је Степинац
најпре поновио своје процене из 1940. о броју
католика који су, наводно отпали од РКЦ за
време КЈ, а онда му рекао да је до почетка 1942.
већ примио 100.000 Срба који су тражили при-
јем у РКЦ.

У једном другом усташком документу из
маја 1943. види се да је Степинац поменуо
„240.000 прелазника са српског православља”
у НДХ.⁹⁰³

Познати усташки свештеник и организа-
тор послератних „Пацовских канала”, Круно-
слав Драгановић на једном месту је забележио
да му је председник Светског удружења за вер-
ске слободе, др Нусбаум (Nussbaum) рекао како
је од патријарха СПЦ Гаврила чуо да је Степи-
нац „превео на католицизам 231.000 православаца.”⁹⁰⁴ **Историчари СПЦ**
углавном помињу цифру од 240.000 прекрштених Срба у НДХ.⁹⁰⁵ Један
од њих, међутим, тврди да је та бројка 265.000.⁹⁰⁶

Филип Шкиљан је у својим истраживањима насилног покатоли-
чавања Срба у НДХ дошао до податка да је само на територији Загре-
бачке надбискупије најмање 67.708 лица поднело молбе за прелазак
или повратак у РКЦ за време НДХ. Међу њима је, судећи према њихо-
вим именима и презименима, било 99% лица српске националности, а
око 99% њих је поднело молбе у току 1941. и 1942.⁹⁰⁷ Такође према ње-
говим налазима, на територији Ђаковачке и Сријемске бискупије до
средине децембра 1941. је прешло 25.000 православних, а после тога
још неколико хиљада.⁹⁰⁸ На крају, он тврди да је на територији Бања-

⁹⁰² *Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške NDH*, 101–102; Симић С., *нав. дело*, 114–119.

⁹⁰³ *Истио*, 126.

⁹⁰⁴ Cvitković Ivan, *Ko je bio Alojzije Stepinac*, 39.

⁹⁰⁵ Ђурић Ђ. В., *Голоуба Српске православне цркве 1941–1945*, 117.

⁹⁰⁶ Милеуснић Слободан, „Мученичко страдање Српске православне цркве на подручју НДХ (1941–1945)”, у зборнику *Геноцид над Србима у Другом светском рату*, 71.

⁹⁰⁷ Шкиљан Ф., *Покајоличавање Срба*, 113/1.

⁹⁰⁸ *Истио*, 120.

лучке бискупије до почетка 1942. прешло 35.000 православних верника у РКЦ.⁹⁰⁹

Будући да Шкиљан верује да је број Срба са територије Загребачке надбискупије који су у току 1941. и 1942. насилно покатоличени знатно већи од 67.000, то значи да је бар 50% њих (тј. негде око 40.000) покатоличено у току 1941. А то, онда дозвољава закључак да је само на територијама те надбискупије и Ђаковачке и Бањалучке бискупије број покатоличених Срба у току 1941. износио преко 100.000. Том броју треба додати још 20 до 30 хиљада покатоличених Срба у другим католичким бискупијама на територији НДХ (Врхбосанска, Мостарско-дувањска и Требињска, Сењска и Модрушка, Шибенска и Апостолска администратура Задра).

Ако је, пак, тачна Рушиновићева изјава да му је надбискуп Степинац рекао да је до почетка 1942. превео 100.000 православних Срба, онда је број покатоличених Срба у току 1941. на целој територији НДХ прелазео цифру од 150.000.

Будући да су се сва та силна прелажења православних Срба из СПЦ у РКЦ одвијала у складу са оном народном пословицом „Сила Бога не моли”, она се не смеју другачије квалификовати него као насилна, неморална и нехумана. Она су додатно потврђивала насилнички и геноцидни карактер усташког режима и трајно искомпромитовала све оне који су у том усташком пројекту учествовали.

.....
⁹⁰⁹ *Истио*, 145.

5. Закључна разматрања о усташком геноциду над Србима у НДХ у току 1941.

Будући да лаичко поимање геноцида подразумева пре свега физичку ликвидацију припадника неке националне, верске или расне групе људи, овде треба дати најпре неке напомене о хронологији масовног физичког ликвидирања Срба у НДХ приказаној у овој књизи. Та је хронологија дата, из разлога рационалности, само за почетни део усташког геноцида над Србима од 10. априла до 21. августа 1941, тј. до оснивања и почетка „рада“ највећег усташког концентрационог логора у Јасеновцу, у коме су на монструозне начине биле мучене и убијене стотине хиљада потпуно невиних заточеника – Срба, Јевреја, Рома и антифашиста из редова Хрвата, Муслимана и других националности. Због чињенице да је у том логору убијено највише Срба и тај логор и то место су врло брзо постали симбол свеколиког њиховог страдања и симбол геноцида над Србима у НДХ.

Иако је представљена хронологија физичког затирања Срба већ на самим почецима НДХ наизглед врло обимна и детаљна, она, ипак, није потпуна. Она је редукована и у хронолошком и у садржинском смислу. Њом су обухваћени углавном најтежи и најмасовнији **регистровани** усташки злочини над Србима у наведеном периоду, као и многи мањи – над појединим групама Срба и над њиховим истакнутим појединцима. Али њом нису обухваћена ни сва регистрована убиства Срба, ни сви њихови трагични детаљи. Изостављени су регистровани случајеви злочина са непрецизним хронолошким одређењима и са непрецизним бројевима жртава; нпр. они са формулацијама попут: „у току маја 1941” (или у току неког другог месеца), затим: „током лета 1941” (или током јесени...), или: „убијено је неколико лица”, „убијено је више лица”, „мно-го људи” и сл.

Кад су у питању други видови геноцида над Србима у НДХ, у књизи није обухваћено ни мноштво података о њиховом присилном исељавању и присилном покатоличавању. Рационалности ради, изостављени су и многобројни подаци о бескрупулозној пљачки имовине Срба и од стране званичне усташке државе и од стране тзв. „дивљих усташа”, па и од стране многих несавесних и похлепних Хрвата и Муслимана. И, наравно, њом нису ни могли да буду обухваћени многобројни случајеви насиља, притисака, пљачке и убистава Срба који нису регистровани у било каквим и било чијим сећањима и документима, најчешће зато што иза њих нису остајали живи сведоци. Тек када се све

то има у виду, могу се схватити чудовишне размере и страхоте геноцида који је учињен над Србима у НДХ.

То што предочени подаци о геноциду над Србима у почетном периоду НДХ нису свеобухватни, не значи да они не представљају довољно добру основу за сагледавање његових основних карактеристика. Они, наиме, врло јасно показују да су усташе свесно, плански и систематски приступиле извршењу геноцида над Србима одмах после добијања власти у НДХ и да су радиле на остварењу тог свог стратешког циља од априла до краја 1941. године (као и до краја постојања НДХ). У вези са тим, треба се овде још једном осврнути на првобитну тезу Александра Корба да усташе нису извршиле геноцид над Србима, Јеврејима и Ромима него само масовне злочине. Из онога што су усташе најављивале још за време своје прве емиграције, из онога што су усташке вође говориле после доласка на власт, из онога што су саопштавале својим немачким и италијанским савезницима и, нарочито, из онога што су усташе свакодневно радиле са Србима у НДХ, може се недвосмислено утврдити да су имале намеру да побију или на друге начине истребе све Србе из НДХ. Па чак и да није било свих оних чисто геноцидних изјава и најава усташких вођа, њихова намера да елиминишу Србе из НДХ видљива је из начина на који су вршили злочине над свим становницима српске националности у НДХ. Усташе су, у прва два месеца своје владавине прво похапсиле, позатварале и ликвидирале све виђеније и утицајније Србе, обезглављујући на тај начин српски народ као целину у НДХ. Затим су од јуна 1941. прешле на хапшење, затварање, мучење и ликвидирање свих мушкараца у оним деловима НДХ у којима су Срби били већинско становништво. На крају су приступиле немилосрдном масовном убијању незаштићених жена, деце и старих. Потпуно идентични организовани упади у српска села који су се понављали широм НДХ, хватање свих њихових житеља, од најмлађих до најстаријих, и њихово бестијално убијање јасно су показивали намеру да се убију и истребе сви Срби, а не само војно способни мушкарци и наоружани људи. А да то нису били злочини само некаквих „дивљих усташа” и, наводно, неодговорних елемената, јасно је из неоспорне чињенице да су у огромној већини те злочине чинили званични припадници оружаних снага НДХ, тј. јединице Усташке војнице, домобранства, жандармерије и полиције. Скоро све те злочине су наређивали и надгледали најближи сарадници поглавника Павелића, одн. највиши представници усташког режима (Еуген-Дидо Кватерник, Мијо Бабић, Божић Церовски, Вјекослав-Макс Лубурић и др.).

Упоредо са физичким убијањем Срба, усташе су настојале да убију и њихове душе, насилним превођењем из православља у римокатолицизам (а изузетно и у ислам) и насилним похрваћивањем. Срби којима је био поштеђен живот присиљавани су да се одрекну свог националног и верског идентитета и проглашавани су Хрватима. Неколико стотина хиљада Срба је присилно исељено у Србију или је натерано да бежи, остављајући усташама сву своју покретну и непокретну имовину. **На делу је, дакле, било сасвим очигледно планско и систематско затирање Срба у НДХ, тј. геноцид без икакве дилеме.**

Иако се у овој књизи не улази у свеобухватну анализу усташког геноцида над Србима, треба нагласити да је из огромне литературе о том геноциду евидентно да је он имао извесне специфичности у односу на Холокауст и на друге злочине које су примењивали нацисти у Другом светском рату. Те су се специфичности изражавале у следећем: 1. употреба маљева, ножева и другог хладног оружја за убијање Срба; 2. бацање у јаме (често и живих жртава); 3. спаљивање живих људи, најчешће жена и деце; 4. бацање лешева убијених људи у реке и језера; 5. иживљавање злочинаца над родитељима, посебно над породиљама и њиховом децом.

О основним карактеристикама и специфичностима усташког геноцида над Србима у односу на масовне и друге злочине припадника Сила осовине у току Другог светског рата говори, између осталог, и преглед свега онога што су несрећни Срби доживљавали у НДХ. Овде се тај преглед доноси само на основу онога што је у овој књизи поменуто, а што се догађало Србима у првим месецима постојања НДХ.

5.1. Шта су све доживљавали Срби у НДХ у првим месецима њеног постојања?

На почетку ове књиге било је пуно говора о српско-хрватским односима за време КЈ. Они су били оптерећени бројним проблемима које водеће политичке елите КЈ нису, на жалост, успевале да реше. Међутим, без обзира на сву тежину тих проблема, мало је ко могао да претпостави да они могу да доведу до тако тешких међусобних сукоба, обрачуна и злочина између Срба и Хрвата, какви су се догодили на територији квислиншке НДХ за време Другог светског рата. Усташки режим је, наиме, Србе подвргнуо таквим поступцима и мерама које су превазишле и најцрње српске слутње и страхове и све оно што су Срби доживљавали од разних својих непријатеља и окупатора кроз целу дотада-

шњу историју. Ту количину нескривене и неконтролисane мржње, ту окрутност и свирепост у мучењу и убијању својих суддржављана (најближих, иначе, Хрватима у етничком и верском смислу), ту „инвентивност” у вршењу најтежих могућих злочина, не само над одраслим мушкарцима, него и над женама, децом, старима и болеснима, нико од затечених Срба није могао да предвиди. Нико од њих није веровао да се то може догодити средином XX века, скоро у самом срцу Европе. Један део Срба у НДХ – углавном прочетнички оријентисан – чије су чланове породица и рођаке усташе побиле без икакве њихове кривице, узвратио је вршењем сличних злочина над невиним хрватским и муслиманским становништвом. За разлику од усташких злочина наведених у овој књизи, које је усташка држава вршила плански, систематски и на целој својој територији, четнички злочини су углавном били реакција на почињене усташке злочине и, уз то, много ређи, неорганизованији, често вршени на мах и ограничени само на поједине делове НДХ. Но, без обзира на те разлике, нема никакве сумње у то да су ти злочини додатно појачали страшну спиралу међунационалног и међуверског насиља у току 1941. и пружили прилику усташама и њиховим послератним симпатизерима да их искористе за покушај оправдавања одн. одбране својих злочина.

Све оно што су само у првим месецима постојања НДХ Срби доживљавали, а што је у овој књизи поменуто, може се, прегледности ради, посматрати у неколико равни – у идејно-политичкој, нормативно-правној, социјално-економској и верско-црквеној.

(I) На идејно-политичком и чисто политичком плану Срби у НДХ доживели су следеће:

1. да их усташе и други хрватски националисти свакодневно вређају и називају најпогрднијим именима: геце, сељаци, примитивци, простаци, силеције, барбари, туђинци, туђинско смеће, уљези, дотепенци с истока, отпадак народа, Цигани, Власи, Цинцари, цинцарско-циганска пасмина, Балканци, бизантинци, грко и грчко-источњаци, шизматици, расколници, окупатори, тирани, отимачи, тлачитељи, пљачкаши, крвопије, непријатељи хрватског народа, терористи, зликовци, зликовачка пасмина, српска разбојничка руља, српска хорда, српска солдатеска, српски балкански барбари, србочетници, србокомунисти итд.;

2. да их, у складу са поменутиим називима, оптужују генерално за све невоље и зла које су Хрвати доживели у последњих неколико веко-

ва, а посебно за наводно антихрватско деловање и шуровање са Турцима, Аустријанцима и Мађарима од времена тзв. Војне крајине па до I светског рата; за то да су 1918. преварили и изиграли Хрвате, односно да су их окупирали, тиранисали, пљачкали, тј. пили им крв (заједно са Јеврејима), да су спречавали демографски развој хрватске нације и развој њене културе, уневши у њу некултуру, неморал, разврат, порнографију, балканштину, бизантинску лукавост, ароганцију и перфидију, корупцију, болестан српски дух, великосрпске, православно-шизматичке, либерално-масонске и комунистичке идеје, да су продужена рука масонске Француске и православно-бољшевичке Москве, да су балканско легло убица и ратних упаљача, да је српска солдатеска починила зверске злочине над невиним Хрватима за време Априлског рата, да су непријатељи НДХ, односно хрватске слободе и независности итд.;

3. да беспомоћно гледају како се пред њиховим очима руше споменици српских и југословенских јунака и државника, да се пале југословенске заставе и други симболи дотадашње заједничке државе;

4. да немо гледају мењање назива улица, градова и села са српским префиксом;

5. да запрепашћено гледају како их огромна већина њихових суседа и дојучерашњих другова, пријатеља и кумова из редова хрватске и муслиманске нације избегава на улици, одбија да долази на њихове славе и друга окупљања и оставља на цедилу приликом „уредовања” усташких власти;

6. да доживљавају да их многи од тих истих суседа денунцирају усташким властима, као непријатеље хрватског народа или као обичне криминалце;

7. да доживљавају да њихови суседи помажу усташама у њиховом хватању и спровођењу у усташке затворе и логоре;

8. да беспомоћно посматрају како усташе присиљавају најлепше Српкиње да се удају за убице својих родитеља, браће и сестара;

9. да свакодневно слушају не само неосноване увреде и оптужбе на рачун свих Срба у НДХ, него и отворене претње највиших представника усташког режима да ће бити немилосрдно хапшени, затварани, послати у концентрационе и друге логоре, протерани са својих огњишта и ликвидирани;

10. да заиста доживљавају изненадна и брутална хапшења у стилу правог лова на људе, у сопственим кућама, радњама и предузећима, на својим пољима, ливадама и шумама, у гостима код рођака и пријатеља, на улицама и путевима, у возовима и аутобусима, у задругама, школа-

ма, болницама и старачким домовима, на сеоским и градским вашарима и саборима, у црквама, на свадбама и сахранама, на игралиштима и купалиштима, у тајним земуницама и пећинама, у покушајима бекства из НДХ и било где се у одређеном злосрећном тренутку затекну;

11. да десетине и десетине хиљада њих бескрупулозно буде избачено из својих кућа и, са краћим или дужим задржавањима у сабирним логорима, протерано у Србију, са само оним пртљагом који се може понети на леђима и у рукама; уз одузимање свих драгоцености и новца;

12. да већ приликом хапшења или убрзо после тога (у затворима и логорима) огроман број њих буде изложен најгрубљем насиљу, мучењу и убијању, без икакве друге кривице, сем што су Срби и православни;

13. да беспомоћно гледају најстрашније злочине и иживљавање усташа над њиховом децом и другим члановима најуже породице, као и над њиховим рођацима, суседима и пријатељима, да би, после тога, били и сами убијани на најразличитије и најстрашније могуће начине.

(II) Упоредо са горе наведеним поступањима усташа према Србима, на нормативно-правном плану, Срби у НДХ су доживљавали следеће:

1. да им се, путем закона, али и мимо њих, одузимају сва људска права и слободе и да се претварају у грађане не другог или трећег реда, већ у поданике без икаквих грађанских права, па, чак, и без оног најосновнијег – права на живот;

2. да им се забрани употреба националног писма (ћирилице) и српски називи улица, насеља и установа;

3. да немо посматрају спаљивање књига и докумената на ћирилици и књига српских аутора, као и књига о Србима на латиници;

4. да им се затварају српске школе, вртићи, културно-уметничке, хуманитарне, спортске и друге установе и организације;

5. да им се забрањује ношење српских и југословенских одликовања и остваривање права у вези са њима;

6. да буду избачени из скоро свих државних и недржавних хрватских установа и организација;

7. да им се временски ограничава кретање по градовима и насељима и између њих (увођење полицијског часа), као и боравак у одређеним зонама једног броја градова;

8. да им се забрањује посећивање културно-уметничких и образовних установа (биоскопа, позоришта, музеја, галерија, школа, факултета итд.);

9. да им се забрањује коришћење бања, купалишта, паркова и сл.;

10. да им се ограничава употреба средстава јавног саобраћаја (у аутобусима, само ако сви заинтересовани Хрвати и Муслимани имају довољно места; у трамвајима, само у приколицама, и то, опет, после смештаја свих заинтересованих Хрвата и Муслимана);

11. да им се забрањује ношење шајкача и фесова (у Босни и Херцеговини);

12. да морају редовно да се јављају полицији, као потенцијална опасност и сумњиви елементи;

13. да у одређеним деловима НДХ носе беле и црвене ознаке на гардероби.

(III) На социјално-економском плану, Срби су доживљавали следеће:

1. да се добровољцима, одн. солунским борцима, одузима сва земља и друга имовина и да се они, без икакве одштете, протерују у Србију;

2. да се и многобројни други Срби – староседеоци насилно исељавају из својих кућа и огњишта и протерују у Србију, док њихове куће и имања преузимају усташка држава и бескрупулозни појединци, без икакве надокнаде;

3. да се отпуштају са посла и остају без икаквих извора прихода;

4. да им се одузима уштеђевина у банкама и папири од вредности;

5. да се у предузећима чији су власници постављају повереници усташке власти, као увод у незаконито пљачкање и отимање тих предузећа;

6. да некажњиво буду пљачкани на улици и на другим јавним местима од стране криминалаца;

7. да беспомоћно гледају док им комшије Хрвати и Муслимани отворено краду имовину или се усељавају у њихове куће;

8. да им се декретом одузимају возила, радио, фото и телефонски апарати, двогледи, скијашка опрема и друге вредне ствари и имовина;

9. да беспомоћно гледају како се Србима који су побегли из НДХ печате станови и намештај и да се претварају у својину НДХ или приватну својину;

10. да буду терани на присилни (тј. неплаћени) рад у НДХ и да буду транспортовани у Трећи Рајх на присилни рад.

11. да плаћају путне трошкове усташким жандарима и полицајцима који су их спроводили до границе окупиране Србије;

12. да им се одузимају права на било какву социјално-економску помоћ државе и солидарност у случајевима поплава, пожара, суша, глади и сл.

(IV) Уз све поменуте мере дискриминације, притисака, прогона и насртаја на живот, имовину и достојанство, усташе су Србе посебно извржавале понижењима, терору и геноциду **на верско-духовном и црквено-политичком плану**. Ту су Срби били принуђени да доживљавају и трпе следеће:

1. да свакодневно читају у новинама или слушају на радију (без могућности демантовања и протеста) разноврне увреде на рачун своје вере (православља) и своје цркве (СПЦ); православље је третирано као нижеразредна и недостојна грана хришћанске религије, уз епитете: шизматичко, расколничко, отпадничко и сл.; СПЦ је називана политичком организацијом и то великосрпском, шовинистичком и антихрватском;

2. да слушају увреде на рачун најистакнутијих личности СПЦ и на рачун свештенства те цркве: да је патријарх Гаврило (Дожић) ратни хушкач, демагог и лопов; да је жички епископ Николај (Велимировић) енглески агент, да је загребачки митрополит Доситеј (Васић) четник, да је прота Душан Суботић „свећеник комита” итд.;

3. да од првих дана НДХ (пре дефинитивног уништења СПЦ) присуствују грубом нарушавању богослужења у православним црквама и манастирима од стране оссионих представника усташке власти и другим облицима омаловажавања СПЦ и њених кадрова;

4. да трпе незаконите забране литија у православним насељима, забране звоњења са православних цркава, забране истицања застава и других симбола СПЦ на црквеним објектима;

5. да трпе отворено мешање усташких функционера у аутономију СПЦ и њен унутрашњи канонски поредак;

6. да беспомоћно гледају затварање и скрнављење својих цркава, манастира, црквених школа и других установа СПЦ;

7. да беспомоћно гледају како им усташе и криминалци јавно пљачкају цркве и црквене музеје, ризнице и библиотеке;

8. да слушају јавне позиве усташких функционера да треба порушити све цркве СПЦ у НДХ, као „камене међаше” великосрпског национализма и империјализма, одн. српско-православног прозелитизма;

9. да такође беспомоћно гледају рушење и паљење својих цркава, капела и манастира, као и рушење надгробних споменика, гробаља и других светих места;

10. да гледају како усташе, али и многи њихови суседи – Хрвати и Муслимани – развлаче и продају грађевински материјал са цркава СПЦ или га употребљавају за изградњу својих штала, свињаца, клозета и сл.;

11. да бивају натерани да и сами руше, односно учествују у рушењу својих цркава;

12. да гледају како се непорушене цркве СПЦ претварају у католичке цркве;

13. да беспомоћно гледају како усташе плене или спаљују православне црквене књиге рођених, венчаних и умрлих, како би затрли сваки писани траг о присуству Срба у неким местима и на неким просторима;

14. да слушају јавне тврдње највиших функционера НДХ да је та држава „држава двију вјера – католичке и исламске” и да из тога изводе закључке о свом верском изјашњавању;

15. да слушају јавне позиве усташких функционера да они (Срби) треба да пређу у РКЦ ако хоће да остану у НДХ као равноправни и заштићени грађани;

16. да им усташе званично забране коришћење имена „српско-православна вјера”;

17. да трпе забрану организовања традиционалне породичне славе и гашење славских свећа;

18. да буду приморавани, под претњом протеривања из НДХ или под претњом смрти, да напусте православље и СПЦ и пређу у РКЦ (или, у незнатној мери, да пређу на ислам или протестантизам);

19. да их усташе и многи свештеници РКЦ приморавају да се јавно одричу православља и СПЦ и да их куде, а да величају римокатолицизам и РКЦ;

20. да пристају на покатоличавање, иако знају да је то увод у њихову денационализацију, односно расрбљивање и похрваћивање; да доживљавају и преживљавају најтеже психичке и духовне трауме због тога;

21. да пристају да подносе молбе за потврду сопствене честитости усташким органима власти, у којима су доминирали најнепоштенији људи из редова хрватске и муслиманске националности, врло често овејани криминалци и злочинци;

22. да моле католичке жупнике у својим и оближњим местима да препоруче њихове молбе за прелазак у РКЦ што пре да их усташе не би ухапсиле, протерале или убиле;

23. да стрепе данима, недељама и месецима над судбином својих молби за прелазак у РКЦ и над шансама да избегну запрећена страдања;

24. да многи од њих под старе дане уче „католичке истине”, молитве, обреде и обичаје и да посрамљени сричу пред арогантним католичким мисионарима и жупницима то што су с тешком муком научили;

25. да у појединим деловима НДХ плаћају десетоструко веће таксе за прелаз у РКЦ;

26. да бесплатно опслужују римокатоличке мисионаре превозом до одређених места, храном и пићем;

27. да присуствују јавним клеро-ушашким слављима после својих масовних изнуђених прелазака у РКЦ и да слушају и читају еуфоричне ушашке вести и извештаје о томе;

28. да шаљу удворичке поздравне телеграме највећем српском крвнику Павелићу и загребачком надбискупу Степинцу – првом човеку цркве у коју је највећи број православних Срба био приморан да пређе;

29. да немо гледају како се хапсе, понижавају и злостављају свештеници, монаси и епископи СПЦ у НДХ;

30. да слушају гласине о убијању припадника хијерархије СПЦ, а онда и да проналазе њихова унакажена тела у рекама, бунарима, јамама, пећинама и провалијама, али и у њиховим црквама и становима;⁹¹⁰

31. да буду спречавани од усташа да јавно сахрањују и испраћају своје епископе, свештенике, монахе и сувернике – жртве ушашког геноцида;

32. да буду убијани од стране усташа за време сахрањивања својих ближњих;

33. да буду позивани у своје цркве ради наводног преласка у РКЦ и да у тим црквама буду мучени и убијани на најсвирепије могуће начине.

5.2. Бројчани биланс ушашког геноцида над Србима у току 1941. године

Свакако најтеже, тј. најдискутабилније питање у вези са геноцидом над Србима у НДХ је питање броја убијених Срба. Ту се најпре мора констатовати да се историчари и други аутори који су се бавили про-

.....

⁹¹⁰ Из до сада поменутих примера садистичког мучења епископа и свештенства СПЦ у прва четири месеца постојања НДХ, треба подсетити само на трагичне судбине Николе Богуновића (коме су усташе почупале браду, бркове и нокте, тукле га по табанима и убадале усијаним иглама, од чега је био толико изобличен да га ни рођена мајка није могла препознати док није проговорио), протe Бранка Добросављевића (који је приморан да своме измученом али још увек живом сину чита опело, после кога су обојица убијени), Михаила Котљаревског (кога су усташе батинале, јахале, терале га да лиже прашину са пода, стављале му главу у клозет итд.), јеромонаха Севастијана Јовића (коме су уз тешко батинање, усташе одсекле нос и уши), Јована Андрића (коме су усташе, уз батинање и чупање браде и бркова, одсекли све прсте са руку), Георгија – Ђорђа Богића (кога су усташе привезале за дрво, а онда му одсекле нос и језик и распориле утробу, заматавши му црева око врата), Богдана Ђоговића (у чијој је глави, приликом ексхумације, пронађен забијен ексер, на грудима закуцана коњска потковица, а коме су, уз то, биле извађене и очи, одсечен нос).

блематиком НДХ драстично разилазе у закључивању и изношењу процена. Један број националистичких и клеронационалистичких хрватских аутора негира да је уопште било геноцида над Србима у НДХ, па, наравно, и жртава геноцида. Други хрватски историчари, политичари и теолози признају да је било злочина усташа над Србима, али их оправдавају на различите начине и покушавају да драстично умање број њихових жртава, тврдећи да их је било само неколико хиљада или, евентуално, неколико десетина хиљада. Ретки су хрватски историчари који сматрају (и који се усуђују да кажу) да је број српских жртава прешао цифру од 100 хиљада. На другој страни, српски и некадашњи југословенски историчари помињу цифре од пола милиона до више од једног милиона српских жртава. Ова разилажења су најчешће долазила до изражаја приликом процене броја српских жртава у концентрационом логору Јасеновац. Ту се помињу бројке од 2-3.000 до 730.000 убијених Срба.

Данас се, нажалост, може са сигурношћу рећи једино то да тачан број жртава усташког геноцида над Србима никада неће бити утврђен. Најпре зато што су усташе многе трагове својих злочина намерно уништиле још у току рата, а нарочито пред његов крај, кад су схватиле да предстоји крах НДХ, 1945. године. Спаљени су многобројни документи са списковима ухапшених и убијених Срба. Уништени су многи објекти у којима су мучени и убијани Срби, као и справе и оруђа којима је то чињено. Прекопаване су и преораване масовне гробнице и накнадно спаљивани посмртни остаци жртава итд. У безбројне јаме у које су бацале убијене Србе усташе су накнадно убацивале бомбе и динамит, који су деформисали и мешали посмртне остатке жртава, или су у те јаме сипали креч, шљунак и друге предмете. Десетине хиљада српских жртава бациле су у Саву, Драву, Дунав, Брбас, Босну, Уну, Сану, Неретву и друге реке у НДХ, у којима су њихови лешеве плутали данима, недељама и месецима и бивали деформисани до непрепознатљивости. Многе своје жртве убијале су без икаквог регистровања и документације. Многе су остављале непокопане, па су њихове посмртне остатке деформисале и разносиле дивље животиње.

Други разлог се налази у чињеници да у социјалистичкој Југославији дуго после Другог светског рата нису вршена озбиљна научна истраживања у циљу тачног утврђивања броја усташких жртава. После релативно кратког периода рада земаљских комисија за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача, чији првенствени циљ није био утврђивање броја жртава, већ кривице злочинаца, настао је застој у озбиљном истраживању броја жртава, и то управо у периоду

када је још увек било пуно живих и релативно здравих сведока усташких злочина. У току 1964. и 1965. једна југословенска комисија, састављена од стручњака различитих профила започела је озбиљна научна истраживања гробних поља јасеновачког логора у Доњој Градини, али су та истраживања нагло прекинута, а њихови налази проглашени државном тајном. Касније је један од чланова те комисије (др Србољуб Живановић) у више махова излазио у јавност са крајње паушалним проценама о 730.000 Срба, 23.000 Јевреја и 80.000 Рома убијених само на стратишту у Градини (преко пута логора у Јасеновцу).⁹¹¹

У исто време СУБНОР је учинио покушај да се напишу све жртве Другог светског рата у Југославији, али је његов попис остао маргинализован. Уз изостанак других систематских истраживања од стране државних органа, намерно је стварана атмосфера која је обесхрабривала индивидуална истраживања усташких злочина и њихових жртава, под изговором да то може да поремети српско-хрватске и српско-муслиманске односе, одн. братство и јединство југословенских народа. Смелији истраживачи-индивидуалци често су оптуживани за национализам, шовинизам и субверзивно деловање и ометани су у својим истраживачким подухватима. Искључиво усташке жртве проглашаване су жртвама фашистичког терора уопште, што је упућивало на закључке о превасходној одговорности окупатора за њих итд. Тако је изгубљено драгоцено време за проналажење и интервјуисање жртава које су преживеле усташке злочине и других живих сведока тих злочина. А када је тек после три деценије одлагања почело озбиљно истраживање ове проблематике, истраживачи често нису могли да утврде тачан број жртава у појединим злочинима, јер су се преживели сведоци често изјашњавали у стилу: било је „много” убијених, „велики број”, „непознат број” „око ...”, „од... до...”, убијени су „сви становници села”, односно „неколико десетина”, „неколико стотина”, „сви заточеници у три вагона” и сл. Тако непрецизне изјаве често су се налазиле и у заплењеним усташким, немачким и италијанским ратним документима, као и у документима НОП-а и сећањима, односно мемоарима појединих истакнутих личности са различитих ратних страна. Због свега тога се може говорити само о приближно реалним цифрама и проценама броја жртава.

За утврђивање односа надбискупа Степинца према усташком геноциду над Србима није, међутим, неопходно улажење у расправе о

.....
⁹¹¹ В.: интервју С. Живановића београдским „Вечерњим новостима”, од 10. 4. 2016, под насловом: „Тито је сакрио истину о Јасеновцу” и интервју хамбуршким „Vestima” од 13. 5. 2012.

укупном броју српских жртава у НДХ. Довољно је бар приближно утврдити тај број само за 1941. годину.

Као први корак у том правцу треба навести неке процене важних савременика усташких злочина из 1941. и 1942. године.

Једну од првих забележених процена дао је Артур Хефнер (Haefner), пензионисани аустроугарски официр и загребачки фолксдојчер, иначе обавештајац од поверења генерала Глеза фон Хорстенауа, опуномоћеног немачког генерала у Загребу од 1941. до 1944. Хефнер је 2. августа 1941. известио фон Хорстенауа да је до тада број Срба који су „пали као жртве животињских инстинката распаљених од усташких вођа” већи од 200 хиљада. „Само на дан 29. јула 1941.” писао је он, „од 16 до 19 сати увече, у општини Крњак убијено је 400 Срба...”⁹¹² Средином августа 1941. бивши амерички конзул у Београду, Карл Ренкин обавестио је државног секретара САД Кордела Хала да се говорило да је у НДХ убијено 120.000 Срба. Ренкин није био сигуран у такве вести, али је био уверен да је „много хиљада људи изгубило животе”.⁹¹³

Богдан М. Рашковић, виши железнички чиновник у Србији, написао је 2. септембра 1941. писмо генералу Милану Недићу, у коме је, између осталог стајало: „Срби у НДХ се убијају, кољу, муче и прогањају начином који није познавала до сада историја ни нашег ни других народа. Према исказима немачких упућених кругова, као најмеродавнијих, убијено је од априла до данас до 300.000 Срба у НДХ а око 50.000 налази се у разним познатим логорима и затворима...”⁹¹⁴

Заповедник Оружничког крила Госпић, Адолф Зајдл (Seidl) известио је 3. септембра 1941. Групу генерала Лукића код италијанске II армије о свом разговору са италијанским пуковником Содуом, заповедником 2. италијанске пешадинске пуковније у Госпићу. Пуковник Соду је тада рекао Зајдлу да се четници „и остали гркоисточне вјере освјечују над Хрватима, а за учињену неправду и извршена убијства њихових ближњих, јер да су Хрвати на подручју овог крила односно цијеле Лике побили око 80.000 Срба, а у цијелој Хрватској око 300.000.”⁹¹⁵

.....
⁹¹² Kazimirović V., *Nemački general u Zagrebu*, Prizma – Kragujevac, Centar film – Beograd, 1996, 109.

⁹¹³ Наведено према: Живојиновић Д. Драгољуб *Вајшкан, католичка црква и југословенска власи 1941-1945*, Терсит – Просвета, Београд 1994, 19.

⁹¹⁴ Miletić A., naved. d., 77; У извештају који је објавио Вељко Ђурић, пише да је Рашковић поменуо цифру од 350.000 побијених Срба. (*Заборављени њиведник*, Београд 2023, 97)

⁹¹⁵ *Zločini NDH*, 637–641.

У једном реферату РСХА (Главна управа за безбедност Рајха) састављеном специјално за рајхсфирера Хајнриха Химлера 17. фебруара 1942. стајало је следеће: „Број православаца које су Хрвати масакрирали и на садистички начин кињили до смрти, износи око 300.000.”⁹¹⁶

У извештају немачког посланика у Београду Феликса Бенцлера министру спољних послова Немачке Јоакиму Рибентропу, од 16. септембра 1942. писало је: „Од оснивања (ушашке) државе па до данас, нису престали прогони Срба. У њима је, и при опрезној процени, без сумње изгубило животе више стотина хиљада људи ...”⁹¹⁷

Војни заповедник Југоистока, генерал-пуковник Александер Лер у једном извештају Хитлеру наводи податак да су ушаше од средине априла 1941. до јесени 1942. побиле око 400.000 православаца.⁹¹⁸ Генерал Лер је, иначе, 1. октобра 1942, заједно са генералом Хорстенауом и немачким послаником у Загребу, Зигфридом Кашеом, саставио заједнички меморандум за Хитлера. У њему су ова три истакнута немачка функционера на Балкану препоручила свом вођи да се Павликићева држава безрезервно подржи, али да се, с друге стране, настоји да његова влада и ушаше „одступе од схватања да треба да истребе све православне (Србе) на хрватском државном подручју”.⁹¹⁹ Ова препорука је, иначе, била јасан доказ да су Немци знали за ушашку намеру да изврше геноцид над Србима.

Као што се из овог прегледа види, и немачки и италијански војни функционери су процењивали да су ушаше већ у току 1941. убиле између 200 и 300 хиљада Срба. Иако је њихова сагласност у том погледу врло индикативна, њихове процене треба, ипак, узимати са одређеном резервом због тога што нису биле праћене уобичајеном документацијом и конкретним показатељима. Хронологија највећег дела регистрованих злочина над Србима у НДХ у току прва четири и по месеца њеног постојања која је изложена у овој књизи, као и документација и литература на основу које је она израђена, упућују на закључак да су за то време ушаше убиле између 70 и 80.000 Срба оба пола и свих узраста – од одојчади до најстаријих. Од почетка рада јасеновачког комплекса концентрационих логора до краја 1941. тај је број могао да нарасте за још 40 до 50.000 људи и да значајно пређе цифру од 100.000 убијених Срба. (Колико

.....
⁹¹⁶ Kazimirović V., naved. d., 122.

⁹¹⁷ *Исшо*, 118.

⁹¹⁸ *Исшо*, 123.

⁹¹⁹ Дешнер Карлхајнц, *Полишика римских папа у XX веку*, Фонд истине – Card communications, Београд 2006, 140/2.

тачно – ? – то се никада неће сазнати). Па чак и да ниједан припадник српског народа у НДХ није више био убијен после 1941. – а убијани су и у масама и појединачно свих осталих ратних година – то су већ биле страшне цифре, које су саме по себи упућивале на закључак да се ради о геноциду. Уз тај застрашујући податак треба поменути и нешто што се углавном заборавља. Усташка зверства су, као неку врсту колатералне штете, оставила за собом у току 1941. на десетине хиљада рањених, повређених, оболелих и немоћних Срба, примораних да спас траже у шумама, земуницама, пећинама и импровизованим колибама, у којима су многи умирали од глади, хладноће, заразних и баналних болести, због недостатка елементарне медицинске помоћи и лекова. С обзиром, пак, на високи предратни наталитет Срба у Хрватској, сигурно је да је иза убијених одраслих Срба остало без једног или оба родитеља неколико стотина хиљада деце, односно сирочади, препуштених изузетно тешкој и неизвесној ратној судбини.

Кад је у питању судбина српске деце у НДХ, треба посебно нагласити чињеницу да су већ од средине 1941. и она постала директна мета усташких злочинаца и да је неколико хиљада те деце било убијено, заједно са својим мајкама, на најсвирепије могуће начине.

Да би слика страдања Срба у НДХ била још потпунија, треба подсетити и на неке друге раније утврђене чињенице. Најпре на то да су упоредо са огромним бројем убијених, рањених и оболелих Срба, усташе у току 1941. насилно иселиле или натерале на бекство око 300.000 Срба. Они су напустили НДХ углавном без игде ичега, остављајући сву своју покретну и непокретну имовину усташама. На другој страни, Срби који су остали у НДХ били су изложени несмањеном терору усташких власти и свакодневном страху за живот и опстанак. Будући да су били извргнути безобзирном пљачкању и осиромашењу, они су и у економском погледу били доведени на ивицу егзистенције. Срби који су живели у градовима остали су не само без својих предузећа, трговина и локала, него и без службе у државним установама и многих других уобичајених извора прихода. Десетине и десетине хиљада Срба на селу остало је и без својих кућа и пратећих економских зграда и без кућног намештаја, гардеробе, сточног фонда, залиха жита и друге хране. Зиму 1941. дочекали су у крајње нехуманим условима, доживевши праву хуманитарну катастрофу.

На крају, треба поменути и податак да су усташе подвргле најтежим могућим притисцима оне Србе које нису убиле и протерале да напусте православље и пређу у оне религије и верске заједнице које су биле

признате у НДХ – римокатолицизам, ислам или на протестантизам, стим што су јасно фаворизовале римокатолицизам и РКЦ. Многобројни претрашени Срби попустили су под тим притисцима и највећим својим делом заиста и прешли у РКЦ. Само за првих осам месеци постојања НДХ, тј. у току 1941. у РКЦ је прешло између 120 и 150 хиљада православних Срба. Пошто су у јануару 1942. сви они проглашени Хрватима, усташе су свим својим досада поменутих мерама већ у току 1941. године успеле да смање број Срба у НДХ за преко 500.000 људи.

Спој екстремног хрватског национализма и католичког прозелитизма формално је потврђен окружницом Председништва Владе НДХ и Министарства унутрашњих послова од 13. одн. 20. јануара 1942. са само једним следећим ставом: „Саобћује вам се, да се грко-источњаци (Срби) који су прешли на римокатоличку вјеру сматрају Хрватима, те се као такви имаду уписивати у службеном поступку”. Горњу окружницу Председништво Владе је доставило 13. јануара МУП-у, а овај ју је 20. јануара проследио свим својим одељењима, одсецима, пододсецима, свим великим жупама, Редарственој области за град Загреб и Градском поглаварству Загреб, са напоменом: „Предње се доставља на знање и поступак. // Велике жупе обавијестит ће подручне државне и самоуправне органе.”⁹²⁰ Десетог фебруара 1942. МУП НДХ је на све раније поменуте адресе упутио још једну окружницу следеће садржине: „Овдашња окружница од 20 сирјечња 1942. Тај. Бр. 485 И. А. – 1942. се посве односи наравно и на грко-источњаке (Србе), који пређу на муслиманску вјеру тако, да и те треба у службеном поступку уписивати као Хрвате.”⁹²¹

.....
⁹²⁰ Dedijer V., *Vatikan i Jasenovac*, Rad, Beograd 1987, 470–471; Ђурић В., *Прекршћивање Срба у Н. Д. Х.*, 216–217.

⁹²¹ Ђурић В., *нав. дело*, 217.

Предраг Илић
СТЕПИНАЦ И ГЕНОЦИД НАД СРБИМА У НДХ
II том

Издавачи

Архив Војводине
Нови Сад, Жарка Васиљевића 2А
www.arhivvojvodine.org.rs
Друштво за унапређење маркетинга
Београд, Миријевски булевар 306/3
kramer@eunet.rs

За издаваче

Др Небојша Кузмановић, директор Архива Војводине
Милош Крамаршич, председник Друштва

Прелом

Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа

САЈНОС, Нови Сад

Тираж

300 примерака

ISBN 978-86-6178-132-2

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

272-726.1:929 Stepinac A.
341.322.5(=163.41)(497.5)

ИЛИЋ, Предраг, 1949-

Степинац и геноцид над Србима у НДХ. Том 2 / Предраг Илић.
- Нови Сад : Архив Војводине ; Београд : Друштво за унапређење
маркетинга, 2024 (Нови Сад : Сајнос). - XII, 379 стр. : илустр. ; 24 см.
- (Библиотека Посебна издања / Архив Војводине, Нови Сад)

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-6178-132-2

а) Степинац, Алојзије (1898-1960)

COBISS.SR-ID 147584265